حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
زانکۆی سلێمانی - کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکان
بەشی مێژوو

سیاسەتی حکومەتی ناوەند بەرامبەر هەرێمی کوردستانی عێراق
١٩٩١ ــ ٢٠٠٣

نامەیەکە خوێندکار:

جەلیل حەمە حسێن صاڵح

پێشکەشی ئەنجومەنی کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی سلێمانی کردووە وەك بەشێك لە پێداویستییەکانی بەدەستهێنانی بڕوانامەی ماستەر لەزانستی مێژوو / لە پسپۆڕی مێژووی نوێ و هاوچەرخ

بەسەرپەرشتی:

پرۆفیسۆری یاریدەدەر د. هێرش عەبدوڵڵا حەمە کەریم

٢٧٢٢ کوردی ٢٠٢٢ زاینی

رەزامەندیی سەرپەرشتیار

ئەم نامەیەی خوێندکار (جەلیل حەمە حسێن صاڵح)

بە ناونیشانی

(سیاسەتی حکومەتی ناوەند بەرامبەر هەرێمی کوردستانی عێراق ١٩٩١ – ٢٠٠٣)

بە چاودێریی ئێمە لە کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتییەکان / زانکۆی سلێمانی ئامادە کراوە، بەشێکە لە پێویستییەکانی بەدەستهێنانی بڕوانامەی ماستەر لە زانستی (مێژوو)، پێشنیاز دەکەین پێشکەش بە لیژنەی هەڵسەنگاندن بکرێت.

واژۆ:

سەرپەرشتیار: د. هێرش عەبدوڵڵا حەمە کەریم

پلەی زانستی: پرۆفیسۆری یاریدەدەر

ڕێکەوت: ١٠/ ١٠/ ٢٠٢٢

بە پێی ئەم پێشنیازە، ئەم نامەیە پێشکەش بە لیژنەی هەڵسەنگاندن دەکەم.

واژۆ:

ناو: د. پشکۆ حەمە تاهیر عبدالرحمن

پلەی زانستی: پرۆفیسۆر

سەرۆکی بەشی: مێژوو

ڕێکەوت: ١١/ ١٠/ ٢٠٢٢

ڕەزامەندیی لیژنەی گفتوگۆ

ئێمە وەك ئەندامانی لیژنەی گفتوگۆ ، نامەی خوێندكار (جەلیل حەمە حسین صالح) بەناونیشانی (سیاسەتی حكومەتی ناوەند بەرامبەر هەرێمی كوردستانی عێراق ١٩٩١ – ٢٠٠٣) خوێندەوە و گفتوگۆمان دەربارەی ناوەڕۆك و لایەنەكانی تری كردووە، بڕیارماندا بە پلەی(   ) بڕوانامەی ماستەر لە زانستی (مێژوو) پێ بدرێت.

واژۆ:
ناو: د. یاسین خالد حسن
پلەی زانستی: پرۆفیسۆر
سەرۆكی لیژنە
ڕێكەوت: ١/٣ / ٢٠٢٢

واژۆ:
ناو: د. دلێر اسماعیل حقی شاوەیس
پلەی زانستی: پرۆفیسۆری یاریدەدەر
ئەندام
ڕێكەوت: ١٤/٢/ ٢٠٢٢

واژۆ:
ناو: د. دڵشاد عمر عبدالعزیز
پلەی زانستی: پرۆفیسۆری یاریدەدەر
ئەندام
ڕێكەوت: ١٤/٢/ ٢٠٢٢

واژۆ:
ناو: د. هێرش عبداللە حمە كریم
پلەی زانستی: پرۆفیسۆری یاریدەدەر
ئەندام و سەرپەرشتیار
ڕێكەوت: ١٤/٢/ ٢٠٢٢

لە لایەن ئەنجومەنی كۆلێجی زانستە مرۆڤایەتییەكان – زانكۆی سلێمانیەوە پەسەند كرا.

واژۆ:
ناو: پ. د. ابتسام اسماعیل قادر
ڕاگری كۆلێجی زانستە مرۆڤایەتییەكان
ڕێكەوت: ٩/١ / ٢٠٢٣

پێشکەشە :

- دایکم و باوکم.
- هاوڕێی ژیانم بەناز و ئاڤاری کوڕم.
- خوشک و براکانم.
- هەموو ئەو مامۆستایانەی کە ڕۆژێک فێری وشەیەکیان کردووین.
- هەموو ئەو مامۆستا و فەرمانبەرانەی لە دوای ڕاپەڕین سەری بەرزیان بۆ مووچە نەوی نەکرد لە پێناو گەلەکەیان.

سوپاس و پێزانین:

- ڕێز و سوپاس بۆ بەڕێز پ.ی. د هێرش عەبدوڵڵا حەمەکەریم ئەرکی سەرپەرشتی کردنی توێژینەوەکەم گرتە ئەستۆ بە درێژایی ماوەی نووسین بە سەرنج و تێبینیەکانی توێژینەوەکەی دەوڵەمەند کرد.
- ڕیز وسوپاس بێ پایان بۆ مامۆستایانی بەشی میژوو بۆ وانە وتنەوایان لە قۆناغی خوێندنی ماستەر هەریەکە لە بەڕێزان (د. ئارام عەلی، د.یاسین سەردەشتی، د. ئاکۆ شوانی، د. پشکۆ حەمە تاهیر، د. سوزان کەریم، د. کامەران محەمەد، د. هیوا عەزیز، د. زریان حاجی)
- زۆر سوپاس بۆ هاوسەرم بە درێژایی ماوەی خوێندنم هاوکار و پاڵپشتم بوو.
- سوپاس بۆ هاوڕێیانم مامۆستا سەڵاح حەسەن، مامۆستا ڕزگار ئەحمەد، مامۆستا هیوا شێخ غەفوور پاڵەوانی.
- سوپاس بۆ بنکەی ژین بەتایبەتی مامۆستا سدیق و مامۆستا ڕەفیق بۆ هاوکاریەکانیان.
- سوپاس بۆ د. هەردی مەهدی بەڕێوەبەری ئەرشیفی ناوەندی کوردستان بۆ دۆکۆمێنت و لێکۆڵینەوی ئەکادیمی لە زانکۆی سلێمانی بۆ پێدانی بەڵگەنامە و زانیاریەکانی ، هەروەها سوپاس بۆ کارمەندانی کتێبخانەی کۆلێجی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی سلێمانی، کارمەندانی کتێبخانەی ئەوقافی سلێمانی، کارمەندانی کتێبخانەی گشتی سلێمانی.
- سوپاس بۆ کاک جەماوەر و کاک هەڵکەوت لە کتێبخانەی گردی زەرگەتە.
- سوپاس بۆ ئەو بەڕێزانەی کە چاوپێکەوتنم لەگەڵ ئەنجامداون نامەکەیان دەوڵەمەند کرد.
- سوپاسی تایبەتی بۆ بەڕێز جەلالی عومەری سام ئاغا بەپێدانی بەشێک لە ئەرشیفەکانی.
- سوپاس بۆ سەرجەم هاوڕێیانم لە قۆناغی خوێندنی ماستەر و هەربەرێزێکی تر هاوکاری کردوین.

لیستی هێما و ناوە کورتکراوەکان

بە زمانی کوردی	
ب. س	بێ ساڵی چاپ
ب. ش	بێ شوێنی چاپ
ل	لاپەڕە
و	وەرگێڕ
ب.ن.چ	بێ ناوی چاپخانە
پ. د. ک	پارتی دیموکراتی کوردستان
ی. ن. ک	یەکێتی نیشتمانی کوردستان
بە زمانی عەرەبی	
ت	ترجمة
د. م	دون مكان الطبع
د.ت	دون تأريخ الطبع
ص	الصفحة
بە زمانی ئینگلیزی	
Opera Cit to	op.cit.
Pages	P

ناوەڕۆک

لاپەڕە	بابەت
١	پێشەکی
٩	**دەروازە**
٢٨	**بەشی یەکەم – هەڵوێستی عێراق بەرامبەر پرسی کورد لە باشوری کوردستان ١٩٩١ – ١٩٩٢**
٢٩	باسی یەکەم- ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١
٤٢	باسی دووەم- گەڕانەوەی دەسەڵاتی حکومەتی عێراق بۆ کوردستان
٦٤	باسی سێیەم- کشاندنەوەی دامودەزگاکانی حکومەتی عێراق لە کوردستان
٧٥	**بەشی دووەم – سیاسەتی بەغدا بەرامبەر هەرێمی کوردستان (١٩٩٢ – ٢٠٠٣)**
٧٦	باسی یەکەم- دامەزراوە شەرعییەکان لە هەرێمی کوردستان
٨٩	باسی دووەم- جوڵە سەربازییەکان و شەڕی ناوخۆ
١٠٣	باسی سێیەم- پەیوەندی کارگێڕی و وەرزشیی و کلتوریی
١١١	باسی چوارەم – سیاسەتی نەوتی عێراق لە کوردستان
١٢٤	باسی پێنجەم – هەرێمی کوردستان لە میانی ڕوخاندنی ڕژێمی بەعسدا
١٣٥	**بەشی سێیەم – سیاسەتی ئابووری و نەختینەیی عێراق بەرامبەر هەرێمی کوردستان**
١٣٦	باسی یەکەم- گەمارۆی ئابووری
١٤٧	باسی دووەم – سیاسەتی نەختینەیی حکومەتی عێراق بەرامبەر هەرێمی کوردستان
١٥٦	باسی سێیەم – بڕیاری ژمارە (٩٨٦) نەوت بەرامبەر خۆراک
١٦٧	باسی چوارەم – پەیوەندی بازرگانی عێراق و هەرێمی کوردستان
١٧٦	ئەنجام
١٧٩	لیستی سەرچاوەکان

١٩٥	پاشکۆ
٢٨٣	نەخشە
٢٨٧	الملخص
٢٩١	Abstract

پێشەکی:

دەوڵەتی عێراق لە نەوەدەکانی سەدەی بیستەمدا توشی ئاڵەنگاریەک بوو کە پایە سەرەکیەکانی ئەو دەوڵەتەی ڕاتەکاند. بەجۆرێک سنوور، سیستەم، سوپا، پارتی فەرمانڕەوا، پێکهاتەی کۆمەڵایەتی- ئابووری و هەموو ئەمانە بەجۆرێک لەق بوو کە شێوە و شێوازی بوونی عێراقی گەڕاندەوە بۆ سەرەتاکانی دامەزاندن، هەموو ئەو ڕەگەزانەی کە ئەو دەوڵەتەی پێکهێنا بوو، جارێکی تر کەوتە بەردەم پرسیاری جۆراوجۆر. لە کاتێکدا پارتی بەعس کە حکومەتی لەبن دەست بوو، سەرسەختانە لەململانێدا بوو لە دەستگرتن بەو بنەما و پایە سەرەکیانەی کە مێژووی دەوڵەتەکەی پێکهێنا بوو، بەڵام بارودۆخی دەرەوەی عێراق لەگەڵ وڵاتە دراوسێکان و سیستەمی نێودەوڵەتی بەجۆرێک گۆڕا بوو، یارمەتیدەر نەبوو بۆ دووبارە گێرانەوەی مێژوو بۆ پێش ساڵی نەوەدەکان. یەک لەو ئاڵەنگاریانەی کە حکومەتی عێراقی ڕووبەڕووی بوویەوە پرسی کورد بوو.

پرسی کورد جیاواز لەپێشوو، پرسی کۆمەڵێک چەکدار نەبوو بە شاخەکانەوە، بەڵکو جوگرافیایەکی ئەوتۆیان بۆخۆیان دابڕی کە پشتگیری نێودەوڵەتی بۆخۆی پەیدا کرد. لەم جوگرافیایەدا جۆرێک لە ئیدارە و حزبایەتی و ململانێ و گوزەران بەڕێوە دەچوو کە تەواو جیاواز بوو لە بیرکردنەوەکانی حکومەتی ناوەندی لە عێراقدا.

سیاسەتی حکومەتی عێراقی بەرامبەر هەرێمی کوردستان لە (١٩٩١-٢٠٠٣) ناونیشانی ئەم نامەیەیە کە تیایدا گرنگی دەدات بە چۆنیەتی مامەڵەکردنی حکومەتی عێراقی بەرامبەر دیاردەیەکی دیفاکتۆ وەک دەوڵەتێکی جیاواز لەناو دەوڵەتی عێراقیدا مامەڵەی دەکرد. بۆیە دەرخستنی تان و پۆی سیاسەتی حکومەتی عێراقی بەرامبەر هەرێمی کوردستان لەم نامەیەدا باسی لێوە کراوە.

گرنگی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە بۆ گرنگە: چونکە لەم ماوەیەدا چۆن دەوڵەت ڕاتەکی، هاوکات بیرکردنەوەی بەڕێوەبردنی دەوڵەت ڕاتەکی. یەک لەو بیرکردنەوانە، بەڕێوەبردنی دەوڵەت بوو بە شێوەی ناوەندی. لەم ماوەیەدا بەعس تەواو سەرقاڵی ئەوەیە چۆن بیرکردنەوەی ناوەندی لەگەڵ ناوچەیەک بگونجێنێت کە لە ڕووی سەروەریەوە سەر بە دەوڵەتە بەڵام لەڕووی جوگرافیەوە لە دەوڵەت دابڕاوە؟ گرنگی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە کە باس لە سەرەتایەکی تەواو نەبوو دەکات کە لە ساڵی ١٩٩١ دەستی پێکردووەو تا ئێستای لەگەڵدا بێت بەردەوامە. هەر لە ساڵی ١٩٩١وە و لە ناوەندی دروستکردنی بڕیار لە بەغدا، گفتوگۆو باس و خواسەکان ئەوەیە چ جۆرێک لە سیاسەت پەیڕەو بکەن بەرامبەر هەرێمی کوردستان کە سیاسەتێک بێت واتای دەستبەردار بوون نەبێت لە یەکێتی خاکی عێراق هاوکات مانای پەسەندکردنی دۆخێکی نوێ بگەیەنێت کە تیایدا کورد لەدەرەوەی بەغدا خۆبەخۆ کار دەکات. گرنگی ئەم توێژینەوە لەوەدایە، زۆر پرسی نێوان حکومەتی عێراق و هەرێمی کوردستان لە ئێستادا دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ڕابردووە کە زۆرینەیان لەماوەی مێژووی ئەم نامەیەوە سەرچاوەی گرتووە و بۆتە پرسێکی بۆماوەیی لە ئێستادا.

گرنگترین ئەو پرسیارانەی کە ئەم توێژینەوەیە هەوڵیداوە وەڵامیان بداتەوە ئەمانەیە: ئایا سیاسەتی حکومەتی عێراق بەرامبەر هەرێمی کوردستان تەنها یەک ئاراستە بووە یان لەیەک ئاراستە زیاتر بووە؟ ئایا

حکومەتی عێراقی لەو ماوەیەدا تەنها و تەنها بە توندی مامەڵەی کردووە یان بەگوێرەی گۆڕانی بارودۆخ شێوازی مامەڵەی خۆی گۆڕیوە؟ ئایا ڕووداوە گرنگەکان چییە وای کردووە حکومەتی عێراقی سیاسەتی بگۆڕێت؟ ئایا سیاسەتەکەی تەنیا یەک بواری گرتۆتەوە یان هەمەلایەنە بووە؟

گریمانەی توێژینەوەکە: لەسەرەتای ئەم توێژینەوەیەدا گریمانەمان ئەوە بوو، حکومەتی عێراق سیاسەتێکی توند ویەک ئاراستەی پەیڕەو کردووە، بەجۆرێک وەک دژ لە هەرێمەکەی ڕوانیوە و هاولاتیانی هەرێمەکە وەک دوژمن بوون و سەرکردە سیاسیەکانی هەرێمەکەش کۆمەڵێک خیانەتکار بوون لە دیدی حکومەتەوە، بەڵام کاتێک ڕۆچوینە ناو ڕوداوو بەڵگەنامەکانەوە ئەنجامەکە تەواو لەگەڵ گریمانەکی توێژینەوەکە یەکانگیر نەبوو. لەهەندێک شوێندا گریمانەکە تەواو دروستە و لە هەندێک شوێنی تردا پێچەوانەی گریمانەکە ڕاستە.

هۆکاری هەڵبژاردنی بابەت:

هۆکاری هەڵبژاردنی ئەم بابەتە لەو ڕاستیەوە سەرچاوە دەگرێت وێڕای ئەوەی چەند لێکۆڵینەوەیەکی ئەکادیمی و زانستی لە سەر عێراق و هەرێمی کوردستان ئەنجام دراوە لەو ماوە مێژوویەدا، بەڵام بایەخ تەنها بە لایەنێک دراوە لەڕووی سیاسی بێت یان ئابووری بێت یان کارگێری، بۆنمونە توێژینەوە لەسەر دروست بوونی قەوارەی هەرێمی کوردستان ئەنجام دراوە تەنها لە بوارێکی دیاریکراودا باس لە ڕۆڵی عێراق کراوە، یان توێژینەوە لەسەر پەیوەندییەکانی هەرێمی کوردستان لەگەڵ تورکیا و ئێران و سوریا باس لە کاریگەریەکانی عێراق کراوە و بەشی تایبەتی بۆ دانەنراوە، هەروەها توێژینەوە ئەنجام دراوە لەسەر بازرگانی کردنی هەرێمی کوردستان لە ناوخۆ و لە دەرەوە لە ماوەیەکی دیاریکراو تەنها وەک لایەنێک باس لە پەیوەندی بازرگانی هەرێمی کوردستان و عێراق کراوە، بەڵام تا ئێستا بە شێوەیەکی سەربەخۆ نامەیەکی زانستی و ئەکادیمی تایبەت بە سیاسەتی حکومەتی عێراق بەرامبەر هەرێمی کوردستان لەو ماوەیە ئەنجام نەدراوە کە سەرجەم بوارەکان بخاتە ڕوو.

ئامانجی توێژینەوە:

ئامانجی ئەم توێژینەوە لەم خاڵانەدا دەیخەینە ڕوو:

– شیکردنەوە و بە دواداچوونە لەسەر هەڵوێستەکانی حکومەتی عێراق بەرامبەر هەرێمی کوردستان، بەتایبەتی هەڵبژاردنی پەرلەمان و دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردستان و شەڕی ناوخۆی پارتەکان بەتایبەتی پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان خستنە ڕووی ڕۆڵی لە ململانێکاندا، هەوڵەکانی بۆ کردنی بەغدا بە ناوەندێک بۆ چارەسەری کێشەکان.

– خستنەڕووی ڕێوشوێنەکانی حکومەتی عێراق بە مەبەستی گوشار خستنە سەر هەرێمی کوردستان لە ڕووی سیاسی و سەربازی و ئابووری و کارگێری، دەست پێدەکات بە کشانەوەی دامودەزگاکان و پچڕاندنی پەیوەندیە کارگێرییەکان لەگەڵ هەرێمی کوردستان.

– شیکردنەوەی سیاسەتی ئابووری حکومەتی عێراق لە دانانی گەمارۆی توندی ئابووری و پەیڕەو کردنی سیاسەتی نەختینەیی بەرامبەر هەرێمی کوردستان، پاشان هەوڵەکانی حکومەتی عێراق لەکاتی جێبەجێکردنی بڕیاری ٩٨٦ نەوت بەرامبەر بەخۆراک ڕێگرییەکانی لە جێبەجێکردنی ئەو بەرنامەیە لە

هەرێمی کوردستان، دواجار شیکردنەوەی پەیوەندیە بازرگانیەکانی نێوان هەردوولا لە ڕێگەی فەرمی بێت یان قاچاخ.

چوارچێوەی میتۆدی توێژینەوە: لەکاتی ئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیە کار بە ڕێبازی وەسفی شیکاری کراوە. بۆ کنەو پشکنینی ڕووداوە مێژوویەکان بەڵگەنامەکان سەرچاوەی سەرەکین. ئێمە لێرەدا پێش هەموو سەرچاوەیەک، هەوڵمانداوە کار لەسەر بەڵگەنامە فەرمی و کەسەکان بکەین. لە ڕێگەی چەمک و دەقەکانەوە هەوڵمانداوە تێگەیشتنمان بۆ زنجیرەی ڕووداوە مێژوویەکان هەبێت. بەڵگەنامەکان بریتی بوون لە ڕۆژنامە فەرمیەکانی حکومەتی عێراقی، دەقی بریارە نێودەوڵەتیەکان کە تایبەت بوون بە دەوڵەتی عێراقی و رۆژنامەی فەرمی (الوقائع العراقية)، هەروەها ئەرشیفی تاکەکەسی ئەو کوردانەی کە لە بەغدا بوون لەو ماوەیەدا هەروەها چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەو کەسانەی لەناو بۆتەی ڕووداوەکان بوون، ئەمەو جگە لە سوود وەرگرتن لە یاداشت و بیرەوەری ئەو کەسانەی لە ناو ڕووداوەکان بوون. کاتێک کە بەڵگەنامەکان بۆ گەیشتن بە کاکڵەی ڕوداوێک ئەنجامێکی یەکلاکەرەوەی بۆ بەدەستنەهێناوین، پشتمان بەستووە بە ڕێبازی شیکاری مێژوویی بە پشت بەستن بەو ژێدەرە مێژووییانەی کە وەک پەرتوک یان گۆڤار ئاماژەیان بە ڕووداوەکانی ئەو ماوەیە کردووە.

ئێمە لێرەدا هەوڵمانداوە چوارچێوەیەکی بابەتی و چوارچێوەیەک وەک کات بۆ بابەتەکە دیاریبکەین. مەبەستمان لە چوارچێوەی بابەتی ئەوەیە، لەم نامەیەدا بە شێوەیەکی جەخت لەسەر سیاسەت و بیرکردنەوەی حکومەتی عێراقی کراوەو کەمتر گرنگی بە کاردانەوەکانی سیاسەتی حکومەتی عێراقی لە هەرێمی کوردستان دراوە ، چونکە کاردانەوەکان لە زۆرینەی نوسین و توێژینەوەکان باسکراوە لە کاتێکدا کارە سەرەکیەکە کە حکومەتی عێراقی بووە کەمترین کاری لەسەر کراوە. ئێمە هەوڵمانداوە زیاتر خۆمان لە کارەکانی حکومەتی عێراقی نزیک بکەینەوە تا نامەکە چوارچێوەکەی زیاتر ڕوون و بەرچاوبێت و کەمترین دەرچونی تێدا بێت بۆ بابەتی کاردانەوەکان. چوارچێوەیەکی کات بریتیە لە ماوەی (١٩٩١-٢٠٠٣)، ئەم نامەیە ساڵی ١٩٩١ی وەرگرتووە بۆ دەسپێکێکی مێژوویی، چونکە لەم ساڵەدا جگە لەوەی عێراق توشی جەنگ و دۆرانی سەربازی بوو، هاوکات لەو ساڵەدا گەلانی عێراق ڕاپەڕینیان دەسپێکرد. سیاسەتی حکومەتی عێراقی بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ڕاپەرینەکان سیاسەتێکی تەواو سەربازی بوو، بەڵام ئەم سیاسەتە لە بەرامبەر ناوچە کوردیەکان شکستی هێنا، بۆیە ئەم ساڵە بیرکردنەوەی حکومەتی عێراق ئاڵۆز کرد بەجۆرێک سەوداسەری سیاسەتێکی نوێ بوو بەرامبەر پرسی کورد، لێرەوە ساڵی ١٩٩١ بەهەند وەرگیراوە. تاقی کردنەوەی شێوازە جۆراوجۆرەکانی سیاسەسەت بەرامبەر هەرێمی کوردستان بەردەوام بوو تا ساڵی ٢٠٠٣ کە ساڵی ڕوخاندنی رژێمی عێراقی و هاتنە کایەی جۆرێکی نوێ بوو لە رژێم کە دەرگای بەسەر سەردەمێکی تەواو جیاوازدا لە عێراق و هەرێمی کوردستان کردەوە. بۆیە ساڵی ٢٠٠٣ بە ساڵی کۆتایی ئەو سیاسەتەلە نامەکەدا دانراوە.

گرفتی توێژینەوە:

لەکاتی ئەنجامدانی توێژینەوەکە وەک هەرکارێکی زانستی چەند گرفتێکمان هاتۆتە ڕێ بەتایبەت بەهۆی هەستیاری بابەتەکە پەیوەندیدارە بە حکومەتی عێراق و پارتی بەعس و ئاشکراکردنی ئەو پەیوەندیانە دەچێتە چوارچێوەی خۆپارێزی و ئامادە نەبوونی بەرپرسانی سیاسی یان کارگێری لە هەرێمی کوردستان بە مەبەستی چاوپێکەوتن و پێدانی زانیاری تایبەت بەو بوارە، جگە لەوەی نەتوانراوە چاوپێکەوتن لەگەڵ کەسانی باڵا دەست لە حکومەتی عێراق ئەنجام بدرێت لەبەرئەوەی هەندێکیان لەژیاندا نەماون یان لە

دەرەوەی ووڵات دەژین و بە ئاسانی بەردەست نەبوون. یەکێکی تر لە گرفتەکان کەمی دەستکەوتنی بەڵگەنامەی فەرمی حکومەتی عێراقە لەبەر دوو هۆکار یەکەم: لەماوەی ۱۹۹۱ – ۲۰۰۳ حکومەتی عێراق هیچ نوسراوێکی بۆ هەرێمی کوردستان نەکردوە لەبەرئەوە نەتوانراوە لەو ڕووەوە سیاسەتی حکومەتی عێراق بەرامبەر هەرێمی کوردستان ڕوون بکرێتەوە. دووەم: لە پاش ڕووخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن لە ۲۰۰۳ ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی حکومەتی عێراقی بەتایبەتی بەغدا کەوتە بەرشاڵاوی تاڵان کردن زۆربەی بەڵگەنامەکان لەناوچوون. سەبارەت بەهەرێمی کوردستان ئەرشیفی فەرمانگەکان لەناوبراون بە فەرمانێکی حکومەتی هەرێمی کوردستان کە فەرمانگەکان دەتوانن هەر پێنج ساڵ جارێک نوسراوەکانیان لەناوبەرن لە ئەنجامی سەردانیکردنمان بۆ زۆربەی فەرمانگەکان هیچ ئەرشیفێکیان نەمابوون بەتایبەتی لە هەندێک ئامار کە حکومەتی عێراقی لە ڕاگەیاندنەکانیەوە ئاماژەی بە ناردنی خۆراک و پێداویستیەکانی تر دەکرد بۆ هەرێمی کوردستان، بەڵام ئاماری ئەو پێداویستیانە لە فەرمانگەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان نەمابوون تا بەراوردیان بکەین و ڕاستی و دروستی پشتڕاست بکەینەوە.

نەبوونی سەرجەم ژمارەی ڕۆژنامە فەرمیەکانی عێراق یەکێک بوو لە گرفتەکان، بەهۆی پچڕاندنی پەیوەندیەکان لەوماوەیەدا زۆربەی ژمارەکان نەهاتونەتە هەرێمی کوردستان. خاڵێکی تر کەمترین یاداشتی بەرپرسانی حیزبی و حکومی لە عێراق بەگشتی و بەتایبەتی هەرێمی کوردستان بەردەستە لەبەر هەستیاری بابەتەکە و هەردوو پارتی فەرمانڕەوا تا ئێستا لە دەسەڵاتدان خاوەن نفوز و ناوچەی خۆیانن، جگە لەوەی ئەو یاداشتانەی نوسراون لەلایەن کەسانی حیزبی و لایەنە سیاسیەکان نوسراون و لایەنگریان پێوە دیارە و کەمترین مەرجی زانستی تێدایە دەبوو بەووردی مامەڵەی لەگەڵدا بکەین، بەڵام بە پشت بەستن بە بەڵگەنامە و سەرچاوە تایبەتیەکان توانرا کەم تا زۆرێک بەسەر ئەو گیروگرفتانە زاڵ بین.

بۆئەم تویژینەوەیە پشتمان بە چەند سەرچاوەیەکی ڕەسەن و ئەرشیف و بەڵگەنامە و ڕۆژنامە فەرمیەکانی عێراق بەستوە، سەرچاوە گرنگەکانی توێژینەوەکە پێکهاتوون لە:

۱- بەڵگەنامەکان: لەم توێژینەوەیەدا سوودمان لە چەند بەڵگەنامەیەکی جیاواز بینیوە، بێگومان بایەخێکی یەکجار گرنگیان بۆ توێژینەوەکان هەبووە، لە بەڵگەنامە بڵاونەکراوەکان، لەوانە (نامەی حکومەتی عێراق بۆ سەرکردایەتی ی.ن.ک لە دوای ڕووداوەکانی ۳۱ ئاب ۱۹۹٦ بەمەبەستی ڕاگرتنی هێرشەکانی یەکێتی نیشتیمانی بۆ هەولێر).(نامەی د.سەلاحەدین حەفید زادە، یەکەم وەزیری دارایی و ئابووری حکومەتی هەرێمی کوردستان بۆ وەزیری دارایی دووەم کابینەی حکومەتی هەرێمی کوردستان).. هەروەها بەزمانی عەرەبی: خطة الطوارئ رقم ٥، محافظة التأميم، بریتیە لە نەخشەی پارێزگاری لە شاری کەرکوک لە هێرشی پێشمەرگە لە پرۆسەی ئازادکردنی عێراق). (موازنة عام ۱۹۹۳، حكومة اقليم كردستان). (مشروع ميثاق مشترك بين حزب البعث العربي الأشتراكي و الجبهة الكردستانية). هەرچی بەڵگەنامە بڵاوکراوەکانە بریتیە لە بڕیار و بەڵگەنامە فەرمیەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان. لەم توێژینەوەیەدا هەوڵمانداوە بۆ گەڕانەوە بۆ بڕیار و یاداشت و ڕاپۆرتی نەتەوە یەکگرتووەکان سەرچاوە ڕەسەنەکان بەکاربهێنیین لەرێگەی هێمای تایبەت بە بڕیار و یاداشت و ڕاپۆرت کە نەتەوە یەکگرتوەکان بەو هێمایانە ئەرشیفی کردوە لە سەرچاوەکاندا ئاماژەمان پێداوە. حکومەتی عێراق هەوڵیداوە لە ڕێگەی ناردنی یاداشتەوە بۆچونەکانی خۆیان لەسەر ڕووداوەکانی عێراق و هەرێمی کوردستان دەرببڕن.

۲- ڕۆژنامەکان: ڕۆژنامە فەرمیەکان سیاسەتی عێراق پیشان دەدەن و کارو چالاکیەکانی حکومەتی عێراقی بڵاو دەکەنەوە، لەبەرئەوە سوودمان لە ڕۆژنامە فەرمیەکان وەرگرتوە بەتایبەتی ڕۆژنامەی

(هاوکـاری) و (الجمهوريـة)، هەروەهـا (الوقـائع العراقيـة) بڕیارەکـانی بـاڵاترین دەسـەڵات لە عێـراق کە ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بڵاودەکردەوە.

٣- یاداشتەکان : ئەم سەرچاوانە بۆ وەرگرتنی زانیارییە مێژووییەکان سوودێکی زۆریان لێ وەرگیراوە کە ڕۆڵ و بەشدارییان لە ناو ڕووداوەکان هەبووە و لەو قۆناغە ژیاون وەک: یاداشتی موکەڕەم تاڵەبانی وەک نێوەندگیر لە نێوان حکومەتی عێراق و پارتە کوردیەکان ڕۆڵی بینیوە جێی متمانەی هەردوو لایەن بووە، هەروەها عەبدوڵڵا عەباس وەک سەرنوسەری ڕۆژنامەی هاوکاری بەشداری لە کۆبونەوەکانی کاربەدەستانی بەغدا کردووە و چەندین ڕووداوی گرنگ باس دەکات کە لەو کۆبوونەوانە باس کراوە.

سوودمان لە یاداشت بە زمانی عەرەبی وەرگرتوە کە بەشێکیان پلەی بەرزیان لە دەسەڵاتدا هەبووە لە عێراق وەک سەرچاوەیەکی گرنگ سوودمان لێ بینیوە وەک، یاسین فليح المعيني: جيش فی الذاكرة المرجع فی حروب العراق المعاصر و قصة مقاتل مع السفر الخالد للجيش العراقي ١٩٦٥-٢٠٠٣. لێپرسراوی یەکێک لەکەرتە سەربازیەکانی عێراق بووە لە بەرامبەر هەرێمی کوردستان، هەروەها مجيد حسين علی: مذكرات حرب الخليج ٣ معارك اهوال و اسرار، لێپرسراوی فیرقەی گاردی کۆماری بووە و بەشدار بووە لە ڕووداوەکان . هەروەها طارق متعب احمد: ضحايا و خفايا جرائم غامضة و حوادث فی ذاكرة رجل شرطة ١٩٦٥-١٩٩٤. بەڕێوەبەری پۆلیسی هەولێر بووە لە کاتی ڕاپەڕین و ڕۆژانی دواتر بە وردی ڕووداوەکان باس دەکات.

پەرتوکە کوردییەکان یەکێک بوون لە سەرچاوە گرنگەکان سوودمان لێ بینیوون لەوانە. کتێبی بەختیار مستەفا ئەمین، خالید حسین ئەحمەد: تۆڕی پەیوەندیەکانی پێشمەرگە لە شاخ، بریتیە لە هەندێک لە بروسکەی پێشمەرگە لەکاتی ڕاپەڕین و ڕۆژانی دواتر سەرچاوەیەکی گرنگە بۆ تێگەیشتن لە بارودۆخی کاتی ڕاپەڕین. هەروەها کتێبی عەبدوڵا ئاگرین: چەپکێک لە کۆنوسی کۆبونەوەکانی سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی ١٩٩١/٦/٢٥- ١١/٢٩/ ١٩٩٤، نووسەر لە ڕووداوەکاندا بەشدار بووە و بەشێکی زۆری کۆنووسی کۆبونەوەکانی بەرەی کوردستانی و حکومەتی عێراقی خستوتەڕوو لە دوای ڕاپەڕین و لە هەندێک شوێندا ڕاوبۆچوونی فەرمی حکومەتی عێراق خراونەتە ڕوو، یەکێکی تر لە کتێبەکان لەسەر ڕاپەڕین و بارودۆخی کوردستان لە دوای ڕاپەڕین کتێبی ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: پانۆرامای ڕاپەڕین و ڕزگارکردنی شاروشارۆچکەکانی کوردستان توێژینەوەیەکی زانستیە و بە ووردی ڕووداوەکانی باس کردوە.

سەرچاوە عەرەبیەکان: لەم توێژینەوەیەدا سوودمان لە کتێبی حميدة نعنع: (طارق عزيز رجل و قضية) کە تارق عەزیز کاربەستێکی باڵای حکومەتی عێراق بوو بۆچوونە فەرمیەکانی حکومەتی عێراقی بەرامبەر هەرێمی کوردستان خستۆتە ڕوو. لە بواری ئابووری گەمارۆ و بڕیاری ٩٨٦ هەردوو سەرچاوە: تيم نبلوك: العقوبات المنبوذين في الشرق الاوسط، العراق - ليبيا - سودان و هانز كريستوفن فون سبونيك: تشريح العراق عقوبات التدمير الشامل التي سبقت الغزو، لێپرسراوی یەک لە قۆناغەکانی بڕیاری ٩٨٦ بوو لە عێراق و بەووردی جێبەجێکردنی بڕیارەکە ڕوون دەکەنەوە.

٥- چاوپێکەوتن: هاوشانی سەرچاوەکانی تر بەهۆی هەستیاری بابەتەکە و هاوچەرخی لە ڕووی مێژووییەوە هەوڵمانداوە سوود لەو کەسایەتییانە وەربگرین لە بواری سیاسی و سەربازی و کارگێری و ئابووری کە بەشدار و ئاگاداری ڕووداوەکانی هەرێمی کوردستان و عێراق بوون لەو ماوەیەی توێژینەوەکەی تێدا ئەنجام دراوە. هەندێکیان لە ڕێگەی چاوپێکەوتنی ڕاستەوخۆ و یان ڕێگای پەیوەندی

تەلەفۆنی چاوپێکەوتنمان لەگەڵدا کراوە سەرجەمی زانیارییەکانیان لەگەڵ سەرچاوەکانی تر بەراورد کراوە. سەرجەمیان ٢٣ چاوپێکەوتنە.

ناوەڕۆکی توێژینەوە:

توێژینەوەکەمان لە دەروازە و سێ بەش و ئەنجامگیری پێک هاتووە بەم شێوەیە:

دەروازە: باس لە دوو بابەت دەکەین، یەکەم: سیاسەتی حکومەتی عێراق لەدامەزراندنی دەوڵەتی عێراق و ڕاگەیاندنی ڕژێمی پاشایەتی، ئەو هەنگاوانەی حکومەتی عێراقی لەو چۆناغەدا گرتویەتیە بەر، هەروەها ڕوونکردنەوەی سیاسەتەکانی حکومەتی عێراق لەسەردەمی پاشایەتی بەتایبەتی لە هاتنی بەعسیەکان بۆسەر دەسەڵات ڕوونکردنەوەی ئەو شەڕ وکاولکاریانەی لەکوردستان ئەنجامیداوە. دووەم: باس لە بارودۆخی گشتی عێراق دەکەین لە ساڵی ١٩٩٠-٢٠٠٣ ئامانج لەم باسە تێگەیشتنە لە بارودۆخی عێراق بۆ ئەوەی لەم ڕێگەیەوە هۆکار و پاڵنەرەکانی ئەوسیاسەتە تێبگەین بەرامبەر بە هەرێمی کوردستان. کۆمەڵێک بابەت لەخۆ دەگرێت بریتین لە ڕووداوەکانی جەنگی دووەمی کەنداو. هەروەها بارودۆخی ئابووری عێراق لە پاش داگیرکردنی کوەیت و سەپاندنی گەمارۆی ئابووری. پاشان باسکردن لە قەیرانی دەسەڵات لە بەغدا و هەنگاوەکانی سەدام حسێن لە پێناو مانەوەی لە دەسەڵات دەخەینە ڕوو، لە ساڵی ١٩٩٨ عێراق پێی نایە قۆناغێکی نوێ و ئەمریکا هەوڵەکانی چڕ کردبووەوە بۆ ڕووخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن و دواجار لە ئازاری ٢٠٠٣ پرۆسەی ئازادی عێراق دەستیپێکرد و لە نیسانی ٢٠٠٣ کۆتایی بە ڕژێمی سەدام حسێن هێنرا.

بەشی یەکەم: تایبەتە بە هەڵوێستی حکومەتی عێراق بەرامبەر پرسی کورد لە باشوری کوردستان لە ١٩٩١ – ١٩٩٢ دابەش بووە بەسەر سێ باسدا: باسی یەکەم: تەرخانکراوە بۆ ڕاپەڕینی هاوڵاتیانی کوردستان لە ئازاری ١٩٩١ دژی دەسەڵاتدارانی عیراق بە ووردی هەنگاوەکانی ئازادکردنی ناوچەکانی کوردستان و شکستی حکومەتی عێراقی دەخەینە ڕوو، پاشان باس کردنی هەوڵەکانی حکومەتی عێراقی بۆ گفتوگۆ لەگەڵ بەرەی کوردستانی لەماوەی ڕاپەڕین، هەروەها تێڕوانینی حکومەتی عێراقی بۆ ڕاپەڕینی هاوڵاتیانی کوردستان و گەیاندنی بە دامودەزگا نێودەوڵەتیەکان بەتایبەتی نەتەوە یەکگرتووەکان. باسی دووەم: ئەم باسە تەرخانکراوە بۆ هێرشی پێچەوانەی سوپای عێراق و گەڕانەوەی دەسەڵاتی حکومەت بۆ ناوچەکانی کوردستان و کۆڕەوی هاوڵاتیانی کوردستانی لێکەوتەوە، هەروەها بەووردی باس لە بریاری ٦٨٨ و دروست کردنی ناوچەی ئارام کراوە و هەوڵەکانی حکومەتی عێراقی خراوەتە ڕوو دژی بریارەکە و هەوڵدان بۆ لابردنی یان کەم کردنەوەی کاریگەریەکانی لەسەر عێراق. هەروەها هەوڵەکانی حکومەتی بۆ گەڕاندنەوەی خزمەتگوزاریەکان بۆ کوردستان و پیشاندانی گەڕانەوەی دەسەڵاتی حکومەتی عیراقی بۆ ناوچەکە. باسی سێیەم: لەم باسەدا بارودۆخی کوردستان دەخەینە ڕوو پاش گەڕانەوەی دەسەڵاتی حکومەتی عێراق لە لایەک و بڵاوبوونەوەی هێزەکانی بەرەی کوردستانی لەلایەک، ئەو پێکدادان و ڕاپەڕینانەی هاوڵاتیانی کوردستان شی دەکەینەوە دژی دەسەڵاتی حکومەتی عێراق ئەنجام دەدرا. بەووردی باس بڕیاری کشانەوەی دامودەزگا مەدەنی و سەربازییەکان لە کوردستان دەکەین هۆکار و ئامانجی حکومەتی عێراقی دەخەینە ڕوو، پاشان هەوڵەکانی بەرەی کوردستانی باس دەکەین بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ بەغدا بۆ دووبارە گەڕاندنەوەی دامودەزگاکان.

بەشی دووەم: لەم بەشەدا باس لە سیاسەتی بەغدا دەکەین بەرامبەر هەرێمی کوردستان لە پێنج باس پێک هاتووە بریتین لە: باسی یەکەم: خستنە ڕووی هەڵوێستی عێراق بەرامبەر دامەزراوە شەرعیەکان لە

هەرێمی کوردستان، لەم باسەدا لە دوو لایەنەوە شی کردنەوە دەکەین، یەکەم: هەڵوێستی حکومەتی عێراقی بەرامبەر هەڵبژاردنی پەرلەمانی کوردستان لە ساڵی ١٩٩٢ دەخەینە ڕوو، هەروەها باس کردن لە کاردانەوەکانی بەرامبەر دامەزراندنی پەرلەمان و حکومەتی هەرێمی کوردستان. دووەم: باس کردن لە بەردەوامی دان و ڕەوایەتیدان بە دامودەزگاکانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتیدا لەسەر کارەکانیان بەردەوام بوون و بە دەزگای شەرعی دادەنا کە نوێنەرایەتی کورد دەکات لە حکومەتی عێراقی، هەروەها باس لە هەڵبژاردنە گشتیەکانی ئەنجومەنی نیشتیمانی عێراق دەکەین و هەوڵەکانی حکومەتی عێراق بۆ بەشداری پێکردنی ئەو کوردانەی سەربە دەسەڵاتی خۆی بوون و پرکردنەوەی کورسییەکان. باسی دووەم: ئەم باسە تەرخانکراوە بۆ جوڵە سەربازیەکان و جەنگی ناوخۆ. لەم باسەدا شیکردنەوە بۆ دووبارە ڕێکخستنەوەی سوپای عێراق دەکەین لە سنوورەکانی هەرێمی کوردستان پاش کشانەوەیان و دروست کردنی ترس بە بۆردومان کردنی ناوچەکانی کوردستان و هەرەشەی بەردەوام بە هێرش کردن بە تایبەتی ناوچەکانی خوار هێڵی ٣٦، هەروەها باس کردنی ڕۆڵی حکومەتی عێراقی لە شەڕی ناوخۆی کوردستان و بەتایبەتی لە هێرشی ٣١ ئاب ١٩٩٦. پاشان باس کردنی ڕۆڵی عێراق لە تەقینەوە نائارامییەکانی هەرێمی کوردستان. باسی سێیەم: لەم باسەدا پەیوەندی کارگێری و وەرزشی و کلتوری دەخەینە ڕوو. حکومەتی عێراقی لە پاش کشانەوەی دامودەزگاکانی هەموو پەیوەندیە کارگێڕییەکانی پچراند جگە لە بەنداوی دوکان و دەربەندیخان، هەوڵمانداوە بەووردی جۆری ئەو پەیوەندیە بخەینە ڕوو هۆکار و ئامانجی حکومەتی عێراقی باس بکەین لە مانەوەی ئەو پەیوەندیە، هەروەها باس لە پەیوەندی وەرزشی نێوان هەرێمی کوردستان عێراق کراوە چۆنێتی بەشداری یانەکانی هەرێمی کوردستان لە خولی عێراق ی ئاستەنگەکانی بەردەمی هۆکاری پچراندنی پەیوەندی بەشێک لە یانەکان دواتر هەوڵەکان بۆ بەشداریکردن لە خولەکانی عێراق. باس کردن لە هەوڵەکان بۆ دروستکردنەوەی پەیوەندی ڕۆشنبیری و ئامادەیی حکومەتی عێراق بۆ چوونی هونەرمەندان بۆ هەرێمی کوردستان. باسی چوارەم: لەم باسە شیکردنەوە بۆ سیاسەتی نەوتی عێراق دەکەین لە هەرێمی کوردستان، هەوڵدراوە بەووردی باس لە ڕێوشوێنەکانی عێراق دەکەین بۆ ناردنە دەرەوەی نەوت لە ڕێگەی هەرێمی کوردستان لە ئەنجامی گەمارۆی ئابووری کە ڕێگای پێ نەدەدرا نەوت بنێرێتە دەرەوە بەکارهێنانی هەرێمی کوردستان وەک دەرچەیەک بۆ ڕزگاربوون لە تەنگەژەیەی تێیکەوتبوو. هەروەها ئەو قۆناغانەمان پۆلێن کردوە کە حکومەتی عێراق سووتەمەنی بۆ هەرێمی کوردستان ناردوە بڕ و شێوازی ناردنیمان ڕوونکردۆتەوە. لەم باسەدا یەکەم هەوڵی دەرهێنانی نەوت لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستان شیکراوەتەوە و کاردانەوەکانی حکومەتی عێراق خراوەتە ڕوو. باسی پێنجەم: هەرێمی کوردستان لەمیانی ڕووخانی ڕژێمی بەعسدا، لەم باسەدا ئاماژە بۆ هەوڵەکانی عێراق کراوە بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ هەرێمی کوردستان ئامانج لێی بێ لایەنی هەرێمی کوردستانە لە هەوڵەکانی ڕووخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن، هەروەها ئامادەکارییەکانی عێراق بۆ ڕووبەڕووبونەوەی پێشمەرگە لە ئەگەری کردنەوەی بەرەی باکور بە تایبەتی لە شاری کەرکووک. پاشان هەنگاوەکانی دەستپێکردنی پرۆسەی ئازادی عێراق بەتایبەت لە بەرەی باکور و ڕزگارکردنی شاری کەرکوک و موسڵ.

بەشی سێیەم: لەم بەشەدا باس لە سیاسەتی ئابووری حکومەتی عێراق بەرامبەر هەرێمی کوردستان لە چوار باس پێکهاتوە بریتین لە: باسی یەکەم: ئەم باسە تەرخانکراوە بۆ گەمارۆی ئابووری حکومەتی عێراق لەسەر هەرێمی کوردستان، هۆکار و ئامانجی لە دانانی گەمارۆ و شێوازی جێبەجێکردنی ڕوونکراوەتەوە. خۆی دەبینێتەوە لە ناردنی پێداویستیەکانی هاوڵاتیان لە خۆراک و دەرمان و کارەبا و پێداویستی خوێندن، هەروەها شێوازی مامەڵکردن لەگەڵ هاوڵاتیان لە کاتی چوون و هاتنەوەیان لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی

حکـومەتی عێـراق. باسـی دووەم: لەم باسـەدا سیاسـەتی نەختینەیـی حکـومەتی عێـراق بەرامـبەر هەرێمـی کوردستان ڕوون دەکەینەوە، ئەو ڕێگایانە شی دەکەینەوە کە لەڕێگەی سیاسەتی نەختینەیی بۆ گوشار خستنە سەر هەرێمی کوردستان بە کاری هێنا، کشانەوەی ٢٥ دینـاری دیارترینیـان بـوو. باسـی سێیەم: ئەم باسـە تـایبەتە بە بڕیـاری ٩٨٦ و ئەوئاسـتەنگانەی حکـومەتی عێراقـی لە بەرامـبەر هرێمـی کوردسـتان دروسـتی دەکرد لە پێش یان لە کـاتی جێبەجێکردنـی بڕیـارەکە، هەروەها ڕادەی سوود لێبینینـی هەرێمی کوردستان لە بڕیاری ٩٨٦ لە کاتێکدا نەتەوە یەکگرتووەکان سەرپەرشتی ئەکرد. باسی چوارەم: ئەم باسە تەرخـانکراوە بۆ پەیوەندی بازرگانی نێوان هەرێمی کوردستان و عێراق لە ساڵانی ١٩٩١ ــ ٢٠٠٣ قۆناغەکانی هەڵکشان و داکشـانی پەیوەنـدی بازرگـانی نێوانیانیـان ڕوون کـراوەتەوە، هەرەوەهـا ئامـاژە کـراوە بە پەیوەنـدی ژوورە بازرگانیەکانی هەرێمی کوردستان و عێراق و پچڕاندن و ئاسایی کردنەوەی پەیوەندیەکان لەو ماوەیەدا.

توێژەر هەوڵیداوە بابەتەکە بەشێوەیەکی ڕوون سیاسەتی حکومەتی عێراق بەرامبەر هەرێمی کوردستان بخـاتە ڕوو، بەڵام بەهۆی هـاوچەرخی و هەستیاری و هەمەلایەنـی بـابەتەکە زۆر لایەنـی بەشـاراوەیی مـاون دەکرێت لە داهاتودا دەکرێت کاری زیاتری لەسەر بکرێت.

دەروازە

دەروازە:

دوای کۆتایهاتنی جەنگی جیهانی یەکەم و دەوڵەتێکی نوێ بەناوی عێراق دروستکرا و فەیسەڵی کوری حسێن کرایە پادشای عێراق، پاشان ویلایەتی موسڵ خرایە سەرئەو دەوڵەتە نوێیە، حکومەتی تازە دامەزراوی عێراق لەسەرەتاوە سیاسەتێکی نوێی گرتەبەر بەرامبەر بەکورد هەوڵیدا نارەزاییەکانی کورد کپ بکاتەوە. لەسەرەتای ساڵی ١٩٣٠ بەریتانیا ڕێکەوتنی لەگەڵ عێراق ئیمزاکرد بۆ کۆتایهێنان بە ئینتیدابی بەریتانی و بوونی عێراق بە ئەندامی کۆمەڵەی گەلان، عێراق لەوە دەترسا کە سوربونی کورد لەسەر داواکارییەکانیان کاربکاتە سەر سەربەخۆیی عێراق، بەڵام بەریتانیا گرنتی ئەوەی پێدا سەربەخۆیی عێراق بەدی دێت بە دیاریکردنی بڕگەیەک بۆ پراستنی مافی ڕۆشنبیری کور بەبێ ئەوەی ئاماژە بە مافە سیاسیەکانی بکات[1].

لە ساڵی ١٩٣٢ لەکاتی کاندیدکردنی عێراق بۆ کۆمەڵەی گەلان، ئەنجومەنی کۆمەڵەی گەلان چارەسەری ئەو گومانەی کرد سەبارەت بە گرنتی مافی نەتەوەکان لەناویدا کورد، وەرگرتنی عێراق مەرجدار کرا بەڕێزگرتنی تەواوەتی لە کەمینەکان و لەئەگەری پێشێلکردنی ڕێکەوتننامەکە ڕاستەوخۆ کێشەکە ڕەوانەی دادگای دادی نێودەوڵەتی دەکرێت یان بڕیارێک لەلایەن کۆمەڵەی گەلان بۆ کورد دەردەچێت لەسەر هەڵسوکەوتی عێراق لە پێشێل کردنی ئەو ڕێکەوتننامەیە[2].

لەماوەی فەرمانڕەوایەتی ڕژێمی پاشایەتی(١٩٢١ – ١٩٥٨) کورد چەندین جوڵانەوەی ئەنجامداوە بۆ بەدەستهێنانی مافەکانی وەک جوڵانەوەی شێخ مەحمود و شێخ ئەحمەدی بارزان و مستەفا بارزانی، جگە لە دروستکردنی چەندین پارت و ڕێکخراوە وەک پارتی هیوا، بەڵام کورد نەیتوانیوە مافە نەتەوایەتیەکانی بەدەستبهێنێت هەرچەندە دەسەڵاتی پاشایەتی و دەسەڵاتدارانی بەریتانیا بەڵێنیان پێدابوون[3].

دوای کودەتای ١٤ تەموز ١٩٥٨ عەبدولکەریم قاسم و ڕوخاندنی ڕژێمی پاشایەتی قۆناغێکی نوێ دەستی پێکرد لە سیاسەت حکومەتی عێراق لە بواری سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی بەرامبەر هەموو عێراقیەکان لە نێوانیاندا کورد و دەرگای بەڕوودا کرایەوە لەڕووی ئازادییەوە بەتایبەتی کاتێک دەستوری کاتی ڕاگەیەندرا لە مادەی ٣ دانی بەوەدا نا کە کورد و عەرەب لەم خاکە هاوبەشن بەم شێوەیە(عێراق لەسەر بنەمای ڕێزگرتنی هاوڵاتیانە بەڕێزگرتنی ماف و ئازادیەکان، عەرەب و کورد لەم خاکە هاوبەشن ئەم دەستورە مافی نەتەوەییان پێدەدات لە چوارچێوەی عێراقدا)[4].

حکومەتی عێراق لەوبڕوایەدا بوو ئەو ئازادییەی داویەتی بەکورد وئەو دەستکەوتانەی بەدەستیان هێناوە بەسە بۆئەوەی دڵنیاببنەوە لە چوارچێوەی یەک دەوڵەتدا، بەڵام پارتی دیموکراتی کوردستان داوای ئۆتۆنۆمی دەکرد وەک بنەمایەک بۆ چارەسەری هەموو کێشەکان لێرەوە ناکۆکی حکومەتی ناوەندی و کورد

---

[1] عماد عبدالعزيز يوسف، امين غانم محمد: سياسة العراق تجاه القضية الكردية(١٩٦٨ – ١٩٧٩)، جنوب كردستان و بغداد التجربة الكردية في مئوية دولة العراق ١٩٢١-٢٠٢١، طبعة الأولى، سەنتەری زاخو بۆ ڤەکۆلینا کوردی، زاخو، ٢٠٢١، ص ٣٣٢.

[2] ليلاف حمد امين عزيز: الحقوق السياسة للكرد في الدولة التي تضم كردستان، مؤسسة حمدى للطباعة والنشر، سليمانية، ٢٠٠٧، ص ١٤٤.

[3] عماد عبدالعزيز يوسف، امين غانم محمد: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٨.

[4] دستور المؤقت عام ١٩٥٨، بەرواری سەردانیکردن ٢٠٢٢/٣/١٨. https://www.sjc.iq/view./85

دەستپێکرد و گەیشتە پێکدادانی سەربازی و لە ساڵی ١٩٦١ شۆڕشی ئەیلول دەستپێکرد دژی ڕژێمی عەبدولکەریم قاسم[١].

لەگەڵ کودەتای ١٧ تەموز ١٩٦٨ چەسپاندنی دەسەڵاتی تەواوی بەعسیەکان قۆناغێکی تر لە مێژووی فەرمانڕەوایەتی لە عێراق دەستپێکرد، پارتی بەعس داوای لە پ.د.ک کرد بەشداری حکومەتی نوێ بکات، پ.د.ک ڕەزامەندی دەربڕی بە دوو وەزیر بەشداری بکات بەمەرجێک سەرکردایەتی ئەم حکومەتە بەدەربێت لەو کەسایەتیانەی لە ساڵی ١٩٦٣ بەشداری حکومەتیان کردوە، بەڵام دوای پابەندی بەڵێنەکەیان نەبوون پاشەکشەیان کرد[٢]، لە هەمان کاتدا دەستوری کاتیان دانا، دەربارەی مافی کورد لە مادەی ٢١ دا هاتووە (عێراقیەکان یەکسانن لە ئەرک و مافەکاندا بەگوێرەی یاسا، هیچ جیاوازیەک ناکرێت بەهۆی ڕەگەز یان نەتەوە یان زمان یان ئاین، هاوکاری یەکترن لە پاراستنی قەوارەی نیشتیمان بە عەرەب و کوردەوە، دەستور مافە نەتەوەییەکانیان پێدەدات لەچوارچێوەی یەکێتی عێراق)[٣].

دەستور جێگەی خۆشحاڵی و متمانەی پ.د.ک نەبوو، ناکۆکیەکان سەریهەڵدایەوە و جارێکی تر کردە سەربازیەکانی حکومەتی عێراق لەدژی پێشمەرگە دەستپێکردەوە، پارتی بەعس کێشەی کوردیان بەگەورەترین کێشە دەبینی دەیانویست ڕیگایەک بدۆزنەوە کە داواکارییەکانی کورد و یەکپارچەیی خاکی عێراق دژیەک نەبن[٤] چارەسەری سەربازیان بە ئەستەم زانی بوو، لەبەرئەوە لە کانونی دووەمی ١٩٧٠ پاش چەند هەوڵێک کە عەزیز شەریف وەک نێوەندگیرێک پێی هەستا، گفتوگۆ بەشێوەی کرداری دەستپێکرد و بەردەوام بوو تا دواتر لە بەیاننامەی ١١ ئازاری ١٩٧٠ فۆڕمەلە بوو لەلایەن سەرۆک کۆمار ئەحمەد حەسەن بەکر(١٩٦٨ – ١٩٧٩) لە تەلەفزیۆنی بەغدا خوێندرایەوە، سەدام حسێن بوە بە سەرۆکی لیژنەی باکور لە پێناو سەرپەرشتی کردن و جێبەجێکردنی بەندەکانی بەیاننامەکە پێکهاتبوو[٥].

لە بەیاننامەی ١١ ئازار مافی کورد لەچوارچێوەی ئۆتۆنۆمی کۆکرابوەوە، وەک بەفەرمی ناساندنی زمانی کوردی لەو شوێنانەی کە زۆرینەی دانیشتوانی کوردن، زمانی کوردی زمانی فێربوون و خوێندنە لەناوچە کوردنشینەکان لە پاڵ زمانی عەرەبی و لەناوچە عەرەبنشینەکان زمانی دووەمە، هەروەها ڕێکەوتن لسەر پێدانی پێنج پۆستی وەزارەت بەکورد و ئازادکردنی زیندانیە سیاسیەکان و بەفەرمی ناساندنی پ.د.ک بەسەرۆکایەتی بارزانی و قەرەبوکردنەوەی زیانلێکەوتوانی شەڕی نێوان بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد و ڕژێمە یەک لەدوای یەکەکانی عێراق و ئاوەدانکردنەوەی کوردستان[٦].

لە تەموزی ١٩٧٠ گۆڕانکاری لەدەستور ئەنجام درا لەمادەی پێنج ئاماژە دراوە بە (گەلی عێراق پێک دێت لە دوو نەتەوەی سەرەکی کە عەرەب و کوردن، ئەم دەستورە مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد دەدات، لەگەڵ مافی ڕەوای هەموو کەمینەکان لە چوارچێوەی یەکێتی عێراق)، هەروەها لە هەمان مادە ئاماژەی کردبوو بۆ عێراق بەشێکە لەنەتەوەی عەرەب. جگە لەوەی لە مادەی حەوت زمانی کوردی لەناوچەکوردییەکان لەپاڵ زمانی عەرەبی بەفەرمی ناساندبوو[٧].

---

[١] عماد عبدالعزیز یوسف، امین غانم محمد: سەرچاوەی پێشوو، ل٣٣٦.

[٢] هیوا عەزیز سەعید: مێژووی بەعسیزم لەعێراق ١٩٦٣ – ١٩٨٠، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠٢٢، ل ١١٠

[٣] دستور عام ١٩٦٨، بەرواری سەردانیکردن ١٨ / ٣ /٢٠٢٢. https://www.sjc.iq/view.82/

[٤] عماد عبدالعزیز یوسف، امین غانم محمد: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٩.

[٥] هیوا عەزیز سەعید: سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١.

[٦] نازناز محەمەد قادر: سیاسەتی ئێران بەرامبەر بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە کوردستانی عێراق ١٩٦١ – ١٩٧٥، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨، ل ١٧٦.

[٧] دستور عام ١٩٧٠، بەرواری سەردانیکردن ١٩ / ٣ /٢٠٢٢ https://www.sjc.iq/view.81/

لەسەرەتاکانی ڕاگەیاندنی بەیاننامەی ١١ ئازار ناکۆکیەکان دەرکەوت، ئەوەی باروودۆخەکەی ئاڵۆزکرد هەوڵی تیرۆکردنی مستەفا بارزانی لە ٢٩ ئەیلول ١٩٧١ کە حکومەتی عێراقیان تۆمەتبار کردبوو بەو هەوڵی تیرۆرکردنە، لە هەوڵێکی حکومەتی عێراق بۆ هێورکردنەوەی باروودۆخەکە لە ١٥ تشرینی دووەم ١٩٧١ پێشنیاری پڕۆژەیەکی کرد بەناوی پەیماننامەی کاری نیشتیمانی، ئەم پەیماننامەیە داوای هاوپەیمانی دەکرد لە نێوان پارتی بەعس و حیزبی شیوعی عێراق و پارتی دیموکراتی کوردستان. جەختیان کردەوە لە سەر چارەسەری کێشەی کورد لەڕێگەی بەیاننامەی ١١ ئازار، بەڵام پ.د.ک ڕەتی کردەوە بەشداری ئەم هاوپەیمانێتیە بکات[١].

بەهێزبوونی حیزبی بەعس لەڕووی سیاسی و جێگیربوونی دەسەڵاتی لە عێراق، زیاتر بووە هۆی ئەوەی هەڵوێستی لە خاڵی بەهێزەوە پیشان بدات و ئامادەیی سازشکردنی تێدا نەبێت ، لە کۆتایی ساڵی ١٩٧٢ ناکۆکی و جیاوازییەکان لەدەزگاکانی ڕاگەیاندنەوە پەخش دەکران، ڕۆژنامەی (الثورة) ئۆرگانی حکومەت هێرشی توند کردە سەر پ.د.ک پابەندنەبون بە بڕیارەکان دەداتە پاڵی، هاوکات پ.د.ک لەڕێگەی ڕۆژنامەی (التـأخي) بەرپەرچیداوەتەوە. ئەوەی باروودۆخەکەی بەتەواوەتی تەقاندەوە پێشکەش کردنی پڕۆژەی ئۆتۆنۆمی بوو لەلایەن پارتی بەعس و حیزبی شیوعی عێراق و ڕەتکردنەوەی لەلایەن پ.د.ک، لەبەرئەوەی دەرئەنجامی ئەم پڕۆژەیە جیاوازی زۆری هەبوو لەگەڵ بەیاننامەی ١١ ئازار ١٩٧٠ گفتوگۆ لەگەڵ بەغدا کۆتایی پێهێندرا [٢].

ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش تاکلایەنە ئۆتۆنۆمی بۆناوچەکانی کوردستان ڕاگەیاند بەپێی یاسای ژمارە ٣٣ ی ساڵی ١٩٧٤ هەردوو ئەنجومەنی یاسادانان و جێبەجێکردنی دامەزراند، تەنها ئەوناوچانەی دەگرتەوە کە زۆرینەی دانیشتوانەکەی کوردە بە گوێرەی ئاماری ساڵی ١٩٥٧[٣]. هەڵبژاردنی گشتی ئەندامانی ئەنجومەنی یاسادانان بەڕێوە دەچوو لە ناوچەکانی ئۆتۆنۆمی بە گوێرەی یاسای ئەنجومەنی یاسادانان ژمارە ٥٦ ساڵی ١٩٨٠، هەڵبژاردن لە ساڵانی ١٩٨٠- ١٩٨٣- ١٩٨٦- ١٩٨٩ بەڕێوە چوو، ئەم هەڵبژاردنانە لە ژێر دەسەڵاتی تاک حیزبی بەڕێوەدەچوو، مافی خۆ کاندید کردن بۆ سەرجەم هاوڵاتیان نەبوو، هەڵبژاردنەکان زیاتر شێوەی دامەزراندن بووە وەک ئەوەی هەڵبژارد بێت، ڕێژەیەکی کەم لە هاوڵاتیان بەشدارییان دەکرد[٤].

بەمەبەستی کۆتایهێنان بە شەڕو پێکدادان سەربازیەکان سەدام حسێن لە ٦ ئازاری ١٩٧٥ لە جەزائیر ڕێکەوتننامەی لەگەڵ شای ئێران محەمەد ڕەزا شا ئیمزاکرد بەناوبژیوانی سەرۆک کۆماری جەزائیر هەواری بومدیەن بەگوێرەی ڕێکەوتنەکە حکومەتی عێراق ئامادەبوو دەست لەبەشێک خاک و سنورە ئاوییەکەی لە شەتی عەرەب هەڵبگرێت تا بتوانێت دەسەڵاتی خۆی بەسەر تەواوی کوردستانی عێراق بگێڕێتەوە، شای ئێران مەترسی سەرکەوتنی کورد خاکی ئێران زۆرترە لەسەرکەوتنی عێراق و بەهێزبوونی[٥].

---

[١] عماد عبدالعزيز يوسف، امين غانم محمد: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤٦.
[٢] هیوا عەزیز سەعید: سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٣.
[٣] الوقائع العراقية: عدد ٢٣٢٧، ١٩٧٤/٣/١١.
[٤] هەڵکەفت عبدالواحد صالح:پێشهاتێن سیاسی ل کوردستانا عێرلقی(٥ ئادارا ١٩٩١ – ١ گولانا ١٩٩٤)، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، زانکۆی دهۆک، کولێژا زانستێن مرۆڤایەتی، بەشی مێژوو، ٢٠٢٢.، ل ١٠٩.
[٥] عەلی تەتەر نێرومیی: بزافی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە کوردستانی عێراق لە ساڵەکانی جەنگی عێراق و ئێران دا (١٩٨٠ – ١٩٨٨)، چاپی یەکەم، دار سبيريز للطباعة و النشر، دهوک، ٢٠٠٨، ل ٢٩.

پاش چەندین گفتوگۆ و کۆبونەوە دواجار لە ١٢ تا ١٣ حوزەیرانی ١٩٧٥ لە بەغدا وەزیرانی دەرەوەی هەردولا ڕێکەوتننامەیەکی سنوری و دراوسێیەتی چاک لە ١٣ حوزەیرانی ١٩٧٥ ئیمزاکرا، ئەم ڕێکەوتننامەیە پێک هاتبوو لە پێشەکی و ٨ مادەو پاشکۆ و ٣ پرۆتوکۆل. گرنترین بەندی بریتیە لە:

١- دیاریکردنی سنوری ئاوی و پاراستنی.

٢- ئاسایش لە سنورەکانی هەردولا چارەسەر دەکرێت[١].

پاش ئەوەی حکومەتی عێراقی ئامانجێکی ستراتیژی بەدەست هێنا لە گەڕانەوەی دەسەڵاتی تەواوەتی بۆ ناوچەکانی کوردستان، هەوڵی لێک نزیک بونەوەی دا لەگەڵ تورکیا لە ئابی ١٩٧٨ ئەحمەد حەسەن بەکر سەردانی تورکیای کرد و ڕێکەوتنی تورکیا – عێراق ئیمزاکرا کە گرنگترین خاڵی بریتی بوو لە یەکخستنی هەوڵەکانیان دژی کورد[٢].

لەدوای هەرەسی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد سەرلەنوێ سیاسەتمەداران و کادرانی جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی سەرلەنوێ دەستەو کۆمەڵە و پارتی سیاسی نوێیان دامەزراند، وەک پارتی سەربەخۆیی دیموکراتی کوردستان(پاسۆک) لە ساڵی ١٩٧٥، یەکێتی نیشتمانی کوردستان لە ساڵی ١٩٧٥، بزوتنەوەی سۆسیالیستی کوردستان ساڵی ١٩٧٦، سەرەڕای ئەوەی سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستان دەستی کردەوە بەڕێکخستنەوەی ڕیزەکانی خۆی[٣].

لەکۆتایی حەفتاکان ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست کۆمەڵێک گۆڕانکاری بەخۆیەوە بینی لە هەرسێ وڵاتی ناوچەکە سێ گۆڕانکاری گەورە ڕوویاندا، لە ئێران لە ١١ شوباتی ١٩٧٩ شۆڕشی گەلانی ئێران کۆتاییان بە ڕژێمی شا هێنا، لە ١٧ تەموز ١٩٧٩ سەدام حسێن بە فەرمی بوو بە سەرۆک کۆمار، لە ١٢ ئەیلولی ١٩٨٠ لە تورکیا کودەتای سەربازی ئەنجام دران ئەم گۆڕانکاریانە کاریگەرییان لەسەر بارودۆخی کورد و شۆڕشەکەیەوە هەبوو[٤].

لەگەڵ بوونی سەدام حسێن بە سەرۆک کۆمار بارودۆخەکە خراپتر بوو، لە هەوڵی سەپاندنی دەسەڵاتی تاکەکەسدا بوو بۆ سەلماندن و ئەفسوناوی کردنی کەسێتی خۆی، جەنگی عێراق – ئێران بۆ ماوەی ٨ ساڵ هەڵگیرساند و داهات و سامانی وڵاتی کرایە خزمەتی جەنگ بەشێکی زۆری هاوڵاتیانی کورستان بەهۆی ئەم جەنگە ئاوارەو پەراگەندە بوون زەوی و زاریان وێران ومینڕێژکرا، سەرەڕای ئەوەی بەشێکی زۆری کاسبکار و لاوی کورد بەزۆرە ملێ ڕەوانەی بەرەکانی جەنگ کران[٥].

لەدوای باڵادەست بوونی حکومەتی عێراقی کە لەلایەن حیزبی بەعسەوە بەڕێوە دەبرا شاڵاوێکی درندانەی کردە سەر کوردستان و توانایەکی گەورەی کەوتە بەردەست بۆ جێبەجێکردنی ئایدۆلۆژیا شۆڤێنیەکەی بەرامبەر کورد، لەم قوناغەدا بەم جۆرە بوو:

١- ڕاگواستن بەمەبەستی شێواندن و گۆڕانی پێکهاتەی نەتەوەی کورد.

٢- بەعەرەبکردنی کوردستان.

---

[١] نازناز محەمەد قادر: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٢.

[٢] عماد عبدالعزیز یوسف، امین غانم محمد: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٤.

[٣] هیوا مینە مەحمود: هەڵوێستی وڵاتانی ڕۆژئاوا بەرامبەر کوردستانی عێراق ئاداری ١٩٩١ – ئەیلولی ١٩٩٨، نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، زانکۆی سلێمانی، کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان، بەشی مێژوو، ٢٠١٢، ل.٢١

[٤] عەلی تەتەر نێرومیی: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٣

[٥] هیوا عەزیز سەعید: سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٥.

٣- بە بەعسیکردنی هاوڵاتیانی کوردستان.

حکومەتی عێراقی لێرە بەدواوە بەتەواوەتی دەستی کراوەبوو و کەوتە جێبەجێکردنی سیاسەتی وێرانکاری لە کوردستان و ڕاگواستنی کورد بۆ ناوەڕاست و خواری عێراق کۆکردنەوەی گوندەکانی سنوری عێراق – ئێران، عێراق – تورکیا لە ئۆردوگا زۆرەملێکاندا دەستپێکرد، هەروەها ئەو سنورانەی عێراق لەگەڵ ناوچە کوردییەکانی پارێزگای موسڵ و کەرکوک و دیالە، کورد بەرشاڵاوی دەرکردن و تاڵانکاری عەرەب، بۆنمونە تا ساڵی ١٩٨٠ لە شاری کەرکوک ٨٠ تا ١٠٠ هەزار عەرەبی نیشتەجێ کرد[١].

دروستکردنی چەکداری بەکرێگیراو[٢] یەکێک بوو لەو سیاسەتانەی عێراق گرتیەبەر لەپاش لاوازبوونی لە بەرەکانی جەنگ و هەڵهاتنی سەربازانی کورد و پەیوەندیکردنیان بە ڕیزەکانی شۆڕش، دەرفەتێک هاتەپێشەوە بۆ سەرۆک هۆزەکان خۆیان بەهێزبکەن لەڕێگەی چەکدارکردنیانەوە بەناوی فەوجی بەرگری نیشتمانی لەلای هاوڵاتیانی کوردستان بە جاش ناسرابوون، لەدوای ساڵی ١٩٨٣ ژمارەی فەوجی جاشەکان بە ڕێژەیەکی بەرچاو زیادی کرد[٣].

لەسەرەتای ساڵی ١٩٨٦ شەڕ لە کوردستان لەنێوان سوپای عێراق و پێشمەرگە بەتوندی بەردەوام بوو، حکومەتی عێراق گەمارۆی ئابووری توندی خستە سەر ناوچە ڕزگارکراوەکانی پێشمەرگە، بەهۆکاری ئاشتبونەوەی گشتی لایەنەکانی کوردستان بەتایبەتی پ.د.ک و ی.ن.ک چالاکیەکانی پێشمەرگە زیادیان کرد. حکومەتی عێراق زۆربەتوندی دژی هاوڵاتیانی کوردستان وەستایەوە دەستی کرد بەڕاگواستنی دانیشتوانی گوندەکان بۆ کۆمەڵگا زۆرەملێیەکان، لە کۆتایی ساڵی ١٩٨٦ توانی دەست بەسەر تەواوی شارەکان و قەزا و ڕێگا سەرەکیەکان بکات[٤].

لە ساڵی ١٩٨٧ و بە تایبەت کاتێک سەدام حسێن، عەلی حەسەن مەجید کرد بە بەرپرسی باکور، وێرانکاریەکان لەسەردەستی عەلی حەسەن مەجید زیاتر بوو، ماوەی دەسەڵاتدارێتییەکەی لە ٢٩ ئازار ١٩٨٧ تا ٢٣ نیسانی ١٩٨٩، خوێناویترین ماوەی مێژووی کوردستانە، سەدام حسێن دەسەڵاتێکی ڕەهای لە کوردستان پێدا، ئەو دەسەڵاتەی پێیدرابوو بە توندترین و دڕندانەترین شێواز دژ بە کورد بەکاری هێنا، بوو بەهێمای جینۆساید لە کوردستان و بە عەلی کیمیاوی ناوی دەرکرد وەک ئاماژە بۆ کیمیابارانی هەڵەبجە لە ١٦ ئازاری ١٩٨٨ و شەهید بونی ٥٠٠٠ هاوڵاتی کورد، دەستپێکردنی هەڵمەتی ئەنفال بە هەشت قۆناغ لە ٢٢ شوباتی ١٩٨٨ لە ناوچەکانی دۆڵی جافایەتی دەستپێکرد و لە ٦ ئەیلول ١٩٨٨ لە دوا قۆناغیدا لە ناوچەکانی بادینان کۆتاییهات. لە ئەنجامدا ١٨٢٠٠٠ هاوڵاتی ئەنفال کرا[٥].

---

[١] هیوا مینە مەحمود: هەمان سەرچاوە: ل١٧

[٢] حکومەتی عێراقی لە شەستەکانی سەدەی بیست تا ڕووخاندنی ڕژێمی سەدام حسین هێزی نیمچە سەربازی لە هەندێک هۆز و عەشیرەتی کوردی دروستکرد بوو بە ئامانجی بەکارهێنانیان لەدژی شۆڕشی کورد، لە بەرامبەر بەشداری کردنیان لەو هێزە سەربازیە لە خزمەتی سەربازی دەبەخشران ومانگانە مووچەیەکیان وەردەگرت، لە ژێر فەرمان و ڕێنماییەکانی هەواڵگری سەربازی و ئاسایشی ناوچەکەیان(الأمن المحلی)، نزیکەی ٥٠٠ فەوجی دروست کردبوو لە لای کورد بە فەوجی جاش ناسرابوو، لەلایەن سەرۆک عەشیرەت و شێخ و ئاغاکان بەڕێوە دەبرا پێیان دەوترا موستەشار. لە هەڵمەتی ئەنفال لە ساڵی ١٩٨٨ لەلایەن حکومەتی عێراق دژی کورد ئەنجامی درا ڕۆڵێکی خراپیان گێرا شانبەشانی سوپای عێراق. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: کفاح محمود کریم: افواج السیاسیة الخفیة، ٢٠٢٠/١٢/٢٠، بەرواری سەردانیکردن ٢٠٢٢/٦/٢٦ .html1313003/12/2020https://elaph.com/Web/opinion/

[٣] عەلی تەتەر نێروەیی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٨.

[٤] هەڵکەفت عبدالواحد صالح: سەرچاوەی پێشوو، ل٩.

[٥] عەلی تەتەر نێروەیی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣٨- ٥٣٠.

لە ساڵی ١٩٨٩ کوردستان لەلایەن پێشمەرگەوە چۆڵ کرا کادر و سەرکردەی پارتە سیاسیەکان ڕوویان لە ئێران و وڵاتانی ئەوروپا کرد، ئەم باروذۆخە نوێیە لە باڵادەستی حکومەتی عێراق کوردی بێ هیوا کردبوو بە پێچەوانەی ساڵانی پێشوو پارتەکانی کوردستان خاوەن دەیان هەزار پێشمەرگەو ناوچەی ئازادکراو بوون[١].

لەپاش کۆتایی هاتنی جەنگی عێراق – ئێران لە ئابی ١٩٨٨، عێراق توشی قەرزداری بوو بۆ کەمکردنەوەی ئەو فشارانە داوای لە کوەیت کرد بەشێک لەو قەرزانە لە ئەستۆ بگرێت، بوو بەهۆکارێک گرژیەکانی نێوان عێراق و کوەیت بگاتە ئاستێکی توند. عێراق هەڕەشەی لە کوەیت دەکرد. لەم کاتەدا هێشتا خاوەنی هێزێکی سەربازی زۆر و چەکی بێ شوماربوو. ئەم دۆخە هاندەر بوو بۆ عێراق، ئەو بیرەی لا دروست ببوو لە ڕێگای سوود وەرگرتن لە توانا سەربازییەکان، چارەسەری کێشەی قەرزە زۆرەکانی بکات، دەرەنجامەکەی داگیرکردنی کوەیت بوو بەئاسانی و بەخێرایی قەرەبووی قەرزەکانی دەکرێتەوە[٢].

لە ٢ئابی ١٩٩٠ زیاتر لە ١٠٠هەزار لە ئەندامانی گاردی کۆماری و هێزی تایبەتی حکومەتی عێراق، سنووری نێودەوڵەتی کوەیتیان بەزاندوو بەخێراییەکی زۆر بەرەو پایتەخت ڕۆیشتن. لە بەرەبەیانییەکی زوودا، دەنگی تەقەی فیشەک و فڕۆکە و تانکی عێراقی، کوەیتییەکانی بەخەبەر هێنا، دەسەڵاتداران بەرەو عەرەبستانی سعودیە هەڵهاتن. حکومەتی عێراقی بەپێی ڕاگەیەنراوێکی فەرمی شکست و ڕوخاندنی ئال سباحی ڕاگەیاند. وتەبێژی فەرمی عێراق، چونە ناو خاکی کوەیتی بە پێشکەشکردنی یارمەتی ناوبرد لەسەر بانگهێشتی ئەو حکومەتە ئازادەی کوەیت کە لە ئەنجامی شۆڕشێکی میللی دروستبووە دژی ئال سباح[٣].

داگیرکردنی کوەیت کاردانەوەی ناوچەی و هەرێمی و نێودەوڵەتی بەدوای خۆیدا هێنا. سەرۆکی ئەمریکا جۆرج بۆش (١٩٨٩-١٩٩٣) لە ٢ ئاب ئیدانەی داگیرکردنی کوەیتی کرد و داوای کرد دەستبەجێ پارەکانی عێراق بلۆک بکرێت[٤]. هەمان ڕۆژ، ئەنجومەنی ئاسایش[٥]، بڕیاری ٦٦٠ی دەرکرد دژ بە داگیرکردنی کوەیت لەلایەن عێراقەوە. لە بڕیارەکەدا بە توندی، ئیدانەی دەست درێژی عێراقی بۆ سەرخاکی کوەیت کرد. داوای کرد، عێراق بەبێ هیچ مەرجێک بگەڕێتەوە ئەو شوێنەی پێش ٢ی ئابی ساڵی ١٩٩٠ لێی بوو. هەروەها پەلە بکرێت لە دانوستاندن لە نێوان عێراق و کوەیت بۆچارەسەرکردنی کێشەکانیان، پشتگیری خۆی ڕاگەیاند بۆ هەر هەوڵێک دەخرێتە گەڕ. لەم بارەیەوە بەتایبەتی هەوڵەکانی

---

[١] هیوا مینە مەحمود: هەمان سەرچاوە: ل ٢٦.

[٢] سەرداری عزیز(دکتور): تورکیا و هەرێمی کوردستان چ جۆرە پەیوەندیەک، ژووری توێژینەوەی بزوتنەوەی گۆڕان، سلێمانی، ٢٠١٥، ل٥٣ .

[٣] هەڵگورد جەلال: دەروازەیەک بۆ ناسینی جەنگی عێراق – کوەیت، دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە، چاپخانەی دلێر، سلێمانی، ٢٠١٦، ل٨٠.

[٤] عبدالوهاب عبدالستار القصاب: احتلال مابعد استقلال التداعيات الاستراتيجية للحرب الامريكية على العراق، مركزالدراسات الوحدة العربية، بيروت، ٢٠٠٧، ص١٣١.

[٥] نەتەوە یەکگرتوەکان سەرجەم نوسراوەکانی لەبڕیار و ڕاپۆرتی لیژنەکان و کۆنوسی کۆبونەوەکان و نامەی فەرمی وڵاتان دۆکۆمێنت دەکات لەڕێگەی لینکی . System umentOfficial Doc -Unated Nations the، پاشان چونە ناوەوە لە ڕێگەی کۆدی تایبەت بە بڕیار و ڕاپۆرتی لیژنەکان و کۆنوسی کۆبونەوەکان و نامەی فەرمی وڵاتان، تەواوی نوسراوەکان بە زمانی عەرەبی – ئینگلیزی – فەرەنسی – چینی – ڕووسی – ئیسپانی بەردەستە(توێژەر).

نەتەوەیەگرتووەکان، ئەم بڕیارە بە ١٤ دەنگی ئەندامانی ئەنجومەنی ئاسایش پەسەند کرا بەرامبەر هیچ دەنگێک دژ نەبوو، بەڵام یەمەن[١] بەشداری دەنگدانی نەکرد[٢].

لە ئەنجامی جێبەجێنەکردنی بڕیاری ٦٦٠ و نەکشانەوەی لە کوەیت لە ٦ ئابی ١٩٩٠ ئەنجومەنی ئاسایش بڕیاری ٦٦١ دەرکرد، لە ڕووی (ئابووری و بازرگانی و دارایی و سەربازی) گەمارۆی ئابووری خرایە سەر عێراق، لەبەر هۆکاری مرۆیی خۆراک و پێداویستی پزیشکی نەدەگرتەوە[٣].

پاش هەموو هەوڵە دیبلۆماسییەکان و کاردانەوە نێودەوڵەتییەکان و بڕیاری نەتەوە یەگرتووەکان سەبارەت بە کشانەوە لە کوەیت، بەڵام عێراق سەرجەم داواکارییەکانی پشتگوێ خست، سووربوو لەسەر نەکشانەوە لە کوەیت. لە ٢٩ تشرینی ١٩٩٠ لەلایەن ئەنجومەنی ئاسایش بڕیاری ٦٧٨ دەرچوو کە لەلایەن ئەمریکا، بەریتانیا، فەرەنسا، یەکێتی سۆڤیەت، ڕۆمانیا پێشکەش کرا، کۆتا هەلیان دا بە عێراق، ئەگەر تا ١٥ کانونی دووەم نەکشایەوە، هەموو ڕێکارێکی پێویست دەگرنەبەر بۆ جێبەجێکردنی بڕیاری ٦٦٠ و سەرجەم بڕیارەکانی تر لە پێناو گەڕانەوەی ئاشتی و ئاسایش بۆ ناوچەکە[٤].

وادەی ئەنجومەنی ئاسایش لە ١٥ کانونی یەکەم کۆتایی هات و عێراق لە خاکی کوەیت نەکشایەوە. هاوپەیمانان لە شەوی ١٧ کانونی دووەم ١٩٩١ پێش کاتژمێر ٣ بەیانی فڕۆکەی نایت هۆک ئێف **F-117** لە ئاسمانی بەغدا بوون[٥].

تاریق عزیز لە ٢٧ شوبات ١٩٩١، لە نامەیەکیدا بۆ ئەنجومەنی ئاسایش ڕایگەیاند، ڕەزامەندە بە جێبەجێکردنی بڕیاری ٦٦٠ و سوپاکەی دەکشێنێتەوە بۆ پێش ٢ ئاب ١٩٩٠، هەروەها پابەندە بە بڕیاری ٦٦٢، ٦٦٧ لەکاتێدا ئەگەر نەتەوە یەکگرتووەکان بڕیاری ڕاگرتنی کردە سەربازییەکانی ئاسمانی و وشکانی و ئاوی بدات[٦]. لە ٣ ئازار ئەنجومەنی ئاسایش بڕیاری ٦٨٦ دەرکرد، پاش ئەوەی عێراق

---

[١] یەمەن لە زۆربەی بڕیارەکاندا پشتگیری عێراقی دەکرد، هۆکارەکی دەگەڕێتەوە بۆ ناکۆکی یەمەن لەگەڵ وڵاتانی کەنداو سەبارت بە هاوکارییانەی پێشکەشی ئەکەن، هەروەها ناکۆکی لەگەڵ عەرەبستانی سعودیە، داگیرکردنی کوەیت هاوکارییەک بوو بۆ گەڕانەوەی ناوچەکانی سنوریی بۆی،جگە لەوەی دەیویست لایەنێکی بەهێز بێت لەناوچەکە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: محمد الرميحي: اصداء الكويت و ردود الفعل العربي على الغزو تلاه، طبعة الاولى، دارالساقي، بيروت، ١٩٩٤،ص٦٥.

[٢] لە ٢ی ئابی ١٩٩٠ بڕیاری ژمارە ٦٦٠ لەلایەن ئەنجومەنی ئاسایش بە کۆی ١٤ دەنگ پەسەند کرا، پڕۆژە بڕیارەکە لەلایەن ئەمریکا، فەرەنسا، بەریتانیا، کەنەدا، فینلەندا، ئەسیوبیا کۆدیڤوار پێشکەشکرا. مجلس الأمن: قرار ٦٦٠(١٩٩٠) المؤرخ ٢ أب/أغسطس ١٩٩٠، S/RES/660، 2/August/1990.

[٣] بۆ زانیاری زیاتر لەسەر دەقی بڕیارەکە بڕوانە: مجلس الأمن: قرار ٦٦١(١٩٩٠) المؤرخ ٦ أب/أغسطس ١٩٩٠، S/RES/661، 6/August/1990. .

[٤] لە ٢٩ تشرینی دووەمی ١٩٩٠ بڕیاری ژمارە ٦٧٨ لەلایەن ئەنجومەنی ئاسایشەوە بەکۆی ١٢ دەنگ بەرامبەر دوو دەنگی دژی کوباو یەمەن، دەنگنەدانی چین پەسەند کرا، پڕۆژە بڕیارەکە لەلایەن ئەمریکا، بەریتانیا، فەرەنسا، یەکێتی سۆڤیەت، ڕۆمانیا، کەنەدا پێشکەش کرا. مجلس الأمن: قرار ٦٧٨(١٩٩٠) المؤرخ ٢٩ تشرینی دووەم/ نوفمبر ١٩٩٠، S/RES/678، 29/November/1990

[٥] وليامسون موراى، روبرت هـ، سكايلز جونيور: حرب على العراق تأريخ عسكري - ميداني - يومي، ت. مركز التعريب والبرمجة، طبعة الاولى، دارالعربية للعلوم، بيروت ، ٢٠٠٥، ص٩-١٠.

[٦] الحرب على العراق: يوميات – الوثائق – تقارير ١٩٩٠ – ٢٠٠٥، طبعة الأولى، مركز الدراسات الوحدة العربية، بيروت، ٢٠٠٧، ص ٤١٦.

ڕەزامەندی دەربڕی بە ڕازیبون بەسەرجەم بڕیارەکانی ئەنجومەنی ئاسایش، بڕیاری وەستاندنی هێرشەکانی هاوپەیمانان بۆ سەر عێراق دەرچوو[١].

لە پاش وەستاندنی جەنگ، لە ٣ ئازار ١٩٩١ لە سەفوان کۆبونەوەیەکی سەربازیی لە نێوان هێزەکانی هاوپەیمانـان بەسـەرکردایەتی جەنەڕاڵ نورمـان شـوارزکوف و هێزەکـانی عێـراق بەسـەرکردایەتی سوڵتان هاشم ئەنجام درا ، لەسەر چەند خاڵێک ڕێککەوتن کە بریتین لە :ئازادکردنی دیلەکانی جەنگ، وەستاندنی جەنگ و کشانەوەی هێزەکانی هاوپەیمانان لە باشوری عێراق، گۆڕینەوەی زانیاری لە نێوانیاندا دەربارەی بێسەرو شوێنەکان، پێدانی نەخشەی دانانی مین و دیاریکردنی شوێنەکانیان لەلایەن عێراقەوە، قەدەغەکردنی فڕینی فڕۆکەی سەربازیی عێراق[٢] .

عێراق لە ٥ ئازار ١٩٩١ دوو هەنگاوی نا بۆجێبەجێکردنی بڕیارەکانی ئەنجومەنی ئاسایش بریتین لە :

یەکەم: ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، بڕیاری ژمارە ٥٥ ی دەرکرد. بەگوێرەی بڕیارەکە، هەموو بڕیارەکـانی ئەنجـومەنەکەی هەڵوەشـاندەوە لە ٢ ئـابی ١٩٩٠ سـەبارەت بە کوەیت دەریکردبـوو، هەروەهـا هەڵوەشـاندنەوەی سـەرجەم ئەو یاسـاو بڕیـار و ڕێنمـایی و ڕێوشـوێنانەی بەگـوێرەی بڕیارەکـانی ئەنجـومەنی سەرکردایەتی شۆڕش دەرچوون[٣].

دووەم: تـاریق عزیـز نـامەیەکی بـۆ سـکرتێری گشـتی نەتەوە یەکگرتوەکـان نـارد، ڕایگەیاند کە لە ژێر ڕۆشنایی بڕیاری ٦٨٦ عێراق ئەم کەلوپەلانە ئەگێڕێتەوە بۆ کوەیت، کە بریتیە لە بڕێـک ئـاڵتون، بڕێـک دراوەی کاغەزی کوەیتی، پارچە شوێنەوارییەکان، فڕۆکەی گواستنەوەی مەدەنی[٤].

ئاکامەکانی جەنگی دووەمی کەنداو زۆربوون، بەڵام گرنگترینیان بۆ ئەم توێژینەوەیە بریتـی بـوون لە: لەئەنجـامی شکسـتی سوپای عێراق، ڕاپەڕینـی جەمـاوەری لە شـارەکانی عێـراق دەسـتی پێکرد. ڕاپەڕین لە باشور دەستیپێکرد، شارەکانی باشور ئازاد کرا. لە کوردستان ڕاپەڕینـی دەستپێکردو و شـارەکانی سلێمانی، هەولێر، کەرکوک، دهۆک ئازاد کران[٥]. هەروەها زیانێکی گەورەی بە ژێرخانی ئابووری عێراق گەیاند، لە تەواوی کەرتەکـانی بازرگـانی و پیشەسـازیی و نەوت و زیـاد بـوونی قەرزە کەڵەکەبووەکـان. بەهـۆی سـەپاندنی گەمـارۆی ئـابووری سـەرعێراق، زیـانی زۆری بە دامەزراوە خزمەتگوزارییەکـان و ڕێگاوبـان گەیشت و تێچونەکەی دەگەیشتە ١٩٠ ملیار دۆلار. زیانە داراییەکانی هێندە زۆربوون، وەزیری دەرەوەی ئەمریکا جەیمس بیکەر (١٩٨٩ـ١٩٩٢) بە تـاریق عزیـزی وتبـوو:" بەم جەنـگە عێـراق دەگەڕێنێتەوە بـۆ سەردەمی بەر لە شۆڕشی پیشەسازی"[٦].

دوای ٤ ڕۆژ لە داگیرکردنـی کوەیت، لە ٦ی ئـاب گەمـارۆی ئـابووری خـرایە سـەر عێـراق. بە گـوێرەی بـڕگەی ٥١[٧] لە بەنـدی ٧ی پەیماننـامەی نەتەوە یەکگرتووەکـان، سـزای پابەنـدێنی خـرایە سـەر عێـراق لە

---

[١] لە ئازاری ١٩٩٠ بڕیاری ژمارە ٦٨٦ لەلایەن ئەنجومەنی ئاسایش بە کۆی ١١ دەنـگ بەرانبەر یەک دەنگی دژ ی کوبا دەنـگ نەدانـی چین ، هند ، یەمەن پەسـەند کرا، لەلایەن ئەمریکا، بەریتانیا، فەرەنسا، یەکێتـی سۆڤیەت، ڕۆمانیا، بەلجیکا، جەزائیر پێشکەش کرا. مجلس الأمن: قرار ٦٨٦(١٩٩١) المؤرخ ٢ أزار/مارس ١٩٩١، S/RES/686، 2/March/1991.

[٢] الحرب على العراق: سەرچاوەی پێشوو ، ل ٤٢٢.

[٣] الوقائع العراقية: عدد ٣٣٤٥ ، ١٩٩١/٣/١٨، ص٣٤.

[٤] الحرب على العراق: سەرچاوەی پێشوو، ص٤٤١.

[٥] زيد عدنان ناجى الطائى(دكتور): تداعيات حروب خليج الثلاث على الأمن القومي العربي العراق نموذجا ١٩٨٠ ـ ٢٠١١، طبعة الأولى، انكي للنشروالتوزيع، بغداد، ٢٠٢٠، ص٢٨٨.

[٦] هەڵگورد جەلال: سەرچاوەی پێشوو ، ل٩٠.

[٧] پەیماننامەی نەتەوە یەگرتووەکان لە ٢٦ حوزەیرانی ١٩٤٥ لە سان فرانسیسکۆ لە کۆنگرەی نەتەوە یەگرتووەکان تایبەت بە یاسای دەزگا نێودەوڵەتی دانراو لە ٢٤ تشرینی یەکەمەی ١٩٤٥ خرایە بواری جێبەجێکردنەوە، پێکهاتووە لە پێشەکی و ١٨

هەموو ڕوویەکی ئابووری و بازرگانی و دارایی و سەربازی. ئەم بڕیارە لەبەر هۆکاری مرۆیی، تەنهاو بە دیاریکراوی خۆراک و پێداویستی پزیشکی نەدەگرتەوە. لیژنەیەک بۆ چاودێری جێبەجێکردنی ئەم بڕیارە دروستکرا[1]، دواتر بە لیژنەی سزاکان ناسرا[2]. وەک وەڵامدانەوەیەک بۆ سەپاندنی گەمارۆی ئابووری و ڕێگریکردن لە بەرزبونەوەی نرخ، وەزیری بازرگانی محەمەد مەهدی ساڵح[3] (١٩٨٧-٢٠٠٣) پڕۆژەی کۆبۆنی خۆراکی[4] ڕاگەیاند. لە کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەوانیدا ڕایگەیاند " عێراق وڵاتیکی دەوڵەمەندە، پێویستی بە هاوکاری مرۆیی نییە، بۆ هەموو هاوڵاتیەکی عێراقی، لە ڕێگەی کۆبۆنی خۆراک لە زاخۆ تا بەسرە، خۆراک دابەش دەکەین"[5].

لە ئەنجامی جێبەجێ نەکردنی بڕیارەکان، ئەنجومەنی ئاسایش گەمارۆکانی لەسەر عێراق توند کردەوە . لە ٢٥ئەیلول ١٩٩٠ بڕیاری٦٧٠ دەرکرد، سزای خستەسەر هەموو ئامرازەکانی گواستنەوەی نێودەوڵەتی، لەوانە فڕۆکە. فەرمانی کرد بە ڕێگە نەدان بە هیچ فڕۆکەیەک کە باری هەڵگرتبێت بۆعێراق یان کوەیت، جگە لە خۆراک، بە هۆکاری مرۆیی یان پێداویستی پزیشکی یان بۆ ئەو سەربازانەی چاودێری سنوری عێراق - ئێران دەکەن[6].

بەند و ١٠٩ بڕگە، عێراق خرایە ژێر بەندی ٧، بڕگەی ٥١، کەتێیدا هاتووە (مافی سروشتی هەموو دەوڵەتێکە یان کۆمەڵێک دەوڵەت کە بەرگری لە خۆیان بکەن، ئەگەر هێزی چەکدار هێرشی کردە سەر یەکێک لە ئەندامەکانی نەتەوە یەگرتووەکان، پێویستە ئەنجومەنی ئاسایش هەموو ڕێگەیەک بگرێنە بەر بۆ پاراستنی ئاشتی و ئاسایشی نێودەوڵەتی، ئەو پێداویستیانەی کە ئەندامان بەکاری دەهێنن بۆ پارێزگاری لە خۆیان، ئەنجومەن ئاگادار بکرێتەوە، لە هیچ بارودۆخێک ئەو ڕێ وشوێنانە کاریگەری نەبێت بۆ سەر ئەنجومەن، مافی خۆیەتی هەرکاتێک پێویست بێت ئەو ڕێگارانە بگرێتە بەر بۆ گێڕانەوەی ئاشتی و ئاسایش بۆ جێگاکەی خۆی). بۆ زانیاری زیاتر:https://www.un.org/ar/about-us/un-charter/full-text ميثاق الأمم المتحدة: بەرواری سەردان ٢٠٢٢/١/٨.

[1] بڕیاری ٦٦١ لە ٦ی ئابی ١٩٩٠ لەلایەن ئەنجومەنی ئاسایش پەسەندکرا بە ١٣ دەنگ بەرامبەر دەنگ نەدانی کوباو یەمەن. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە، مجلس الأمن: قرار ٦٦١(١٩٩٠) المؤرخ ٦ أب/أغسطس ١٩٩٠، S/RES/661، 6/August/1990.

[2] تيم نبلوك: العقوبات المنبوذين فى الشرق الاوسط، العراق - ليبيا - سودان، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ٢٠٠١، ص٣٣.

[3] محەمەد مەهدی ساڵح ڕاوی لە ساڵی ١٩٤٧ لە پارێزگای ئەنبار لەدایک بووە، بەکالۆریۆسی لە زانکۆی بەغدا تەواوکردوە، لە ساڵی ١٩٧٤ لە زانکۆی مانچستەر بڕوانامەی ماجستێری بەدەست هێناوە، لە ساڵی ١٩٧٨ لە هەمان زانکۆ دکتۆرای لە پلاندانانی هەرێمی بەدەست هێناوە، لە ساڵی ١٩٨١ تا ١٩٨٧ ڕاوێژکاری ئابووری سەدام حسێن بووە، لە ساڵی ١٩٨٧ تا ٢٠٠٣ وەزیری بازرگانی بووە، ئەندامی پەیمانگای گەشەپێدانی ئابووری بووە لە بانکی نێودەوڵەتی، ئەندامی ئەنجومەنی بەڕێوەبردنی سندوقی دراوی نێودەوڵەتی بووە لە ١٩٨٩ - ١٩٩٠، نوێنەری هەمیشەیی عێراق بوە لە ئەنجومەنی ئابووری و کۆمەڵایەتی کۆمکاری عەرەبی لە ١٩٨٧ - ٢٠٠٣، نوێنەری هەمیشەیی عێراق بووە ئەنجومەنی یەکێتی ئابووری عەرەبی ١٩٨٧ - ٢٠٠٣. محمد مهدى صالح الراوى(دكتور): درء المجاعة عن العراق مذكراتي عن سنين الحصار ١٩٩٠ – ٢٠٠٣، الطبعه الأولى، منتدى المعارف، بيروت، ٢٠٢٢.

[4] دابەشکردنی خۆراک لە پێش داگیرکردنی کوەیت لە عێراق جێبەجێکراوە، بەڵام بەشێوەی کراوە بووە هاوڵاتی ئازادبووە لە سەردانی بریکارەکان بۆ وەرگرتنی ئەو بڕە خۆراکەی کە پێویستی پێیەتی، بەڵام لە ئەنجامی گەمارۆ و لەسەر پێشنیاری وەزیری بازرگانی محەمەد مەهدی ساڵح پڕۆژەی کۆبۆنی خۆراکی دانا بەشێوەی داخراو بوو، بە جۆرێک بۆ هەر هاوڵاتیەک مانگانە بڕێکی دیاریکراو خۆراک بە نرخێکی ڕەمزی پێدەدرا. بۆزانیاری زیاتر لەسەر یرۆژەکە و چۆنیەتی جێبەجێکردنی بڕوانە: محمد مهدى صالح الراوى: سەرچاوەی پێشوو، ل٨٧.

[5] مکـــــــــــامن التـــــــــــأريخ: ٢٠٢١/٥/٢، بەرواری ســـــــــــــەردان ٢٠٢١/١٢/٢٠.. https://www.youtube.com/watch?v=ENKNdTNAUhw&t=6s

[6] بڕیاری ٦٧٠ لە ٢٥ ئەیلول ١٩٩٠ لە لایەن ئەنجومەنی ئاسایش پەسەند کرا بە ١٤ دەنگ بەرانبەر یەک دەنگی دژ (کوبا) دەنگ نەدانی ئیکوادۆر و یەمەن. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: مجلس الأمن: قرار ٦٧٠(١٩٩٠) المؤرخ ٢٥ أيلول/سبتمبر ١٩٩٠، S/RES/670، 25/September/1990.

پاش شکستی عێراق لە جەنگی دووەمی کەنداو و کشانەوەی لە کوەیت، بارودۆخ لە بەرژەوەندی عێراق نەبوو گۆڕانگاریی لە شێوازی سزاکان کرا. ئەنجومەنی ئاسایش لە ٣ نیسان ١٩٩١ بڕیاری ٦٨٧ دەرکرد. بە گوێرەی بڕیارەکە، سزاکان بەردەوام بوون، بەڵام ناوەڕۆک و ئامانجەکانی گۆڕانکاریی بەسەردا هات، ئەم بڕیارە چوارچێوەیەکی بۆ عێراق دانا کە چۆن بژی بە درێژایی نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوو لەو چوارچێوەیەدا کاریکرد. ئەم بڕیارە بە گوێرەی بەندی ٧ نەتەوەیەگرتووەکان دانرا، بەردەوامی ئەدا بە شەرعییەتی بڕیارەکانی ڕابردووی[1]، پێکهاتبوو لە ٣٩٠٠ وشە و ٣٤ بەندی لە خۆگرتبوو بەدرێژترین بڕیاری نەتەوەیەگرتووەکان دادەنرێت، بڕیاری گەڕانەوەی دەسەڵات و سەربەخۆیی و سەروەرێتی کوەیت و گەڕانەوەی حکومەتی کوەیتی تێدا هاتبوو. مەرجەکانی وەستاندنی جەنگ، بابەتی سنوور، پێکهێنانی سندوقی قەرەبووکردنەوە، بە فەرمی ناساندنی کوەیت، لەناوبردنی سەرجەم چەکە کۆمەڵکوژەکان، چارەنوسی گیراو و بێسەروشوێنەکانی کوەیت و وڵاتانی تری دەستنیشان کردبوو[2].

هەندێک لەبڕگەکانی تایبەت بەگەمارۆی ئابووری، هەندێک ئاسانکاری خێرای لە گەمارۆکان هێنایەکایەوە. لەبڕگەی ٢١ ئاماژە بەوە دەکات، ٦٠ ڕۆژ جارێک پێداچونەوە بە سزاکان دەکرێت، لە ژێر ڕۆشنایی سیاسەت و هەڵسوکەوتەکانی عێراق، بڕیار دەدرێت گەمارۆ سوک بکرێت یان هەڵبگیرێت. لە بڕگەی ٢٣، لیژنەی سزاکان، ڕێگەیاندا ئوردن برێکی دیاری کراو نەوت لە عێراقەوە لە ڕێگەی وشکانییەوە هاوردە بکات. ڕێگە بە عێراق نەدرا، خۆراک و پێداویستی پزیشکی و هەندێک کەلوپەلی بواری مەدەنی هاوردە بکات، لەبەرئەوەی نەیدەتوانی نەوت بفرۆشێت دراوی بیانی دەست نەدەکەوت. ئەم گەمارۆیە بەم شێوەیە بەردەوام بوو تا ساڵی ١٩٩٦[3] و دەرچوونی بڕیاری نەوت بەرامبەر خۆراک.

هەڵاوسان[4] یەکێک بوو لەو کێشانەی ڕووبەڕووی ئابووری عێراق ببوەوە، هەرچەندە عێراق لە ساڵانی پێشووتر توشی هەڵاوسان ببوو، بەڵام لەدوای داگیرکردنی کوەیت و بەهۆی گەمارۆی ئابووری ڕێژەکە زۆر بەرز بوەوە و بارگرانییەکی گەورە لەسەر ژیانی هاوڵاتیان درووست بوو، ١٩٧٩، ٦٨% - ١٩٨٩، ٣٧٠% - ١٩٩٥، ٣٠٠٠%[5]. ناوەندی بەکارهێنانی تاک لە ساڵێکدا بۆ ئارد، لە ساڵی ١٩٨٠بریتی بوو لە ٤,١ کیلۆ، بەڵام لە ١٩٩٤ – ١٩٩٥ دابەزی بۆ ٢.١٥[6].

لە تەموزی ١٩٩١ لەسەر ڕاسپاردەی ئەنجومەنی ئاسایش، لیژنەیەک بەسەرۆکایەتی سەدرەدین ئاغا خان سەردانی عێراق دەکات، لە ڕاپۆرتەکەیاندا ئاماژەیان کردبوو بەوەی کە وێستگەکانی دابەشکردنی ئاو زیانیان پێگەیشتووە. نرخی خۆراک وەک برنج و گەنم بەرزبووەتەوە، هێڵەکانی پەیوەندی پچڕاون، لە ٨٠% تا ٩٠% تۆڕی وزەی عێراقی زیانیان پێگەیشتوە، لەگەڵ ٢٠ وێستگەی کارەبا. لە کانونی یەکەمی

---

[1] تیم نبلوک: سەرچاوەی پێشوو، ل٣٥.

[2] شەماڵ عەبدوڵا: عێراق و بڕیارەکانی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتوەکان، بڵاوکراوەکانی مەکتەبی ڕێکخستن بەشی ڕۆناکبیری، سلێمانی، ١٩٩٨، ل٢٦.

[3] تیم نبلوک: سەرچاوەی پێشوو، ل٣٦-٣٧.

[4] هەڵاوسان بریتیە لە بەرزبونەوەیەکی بەردەوام و هەستپێکراو لە ئاستی گشتی نرخی شمەک و خزمەتگوزاریەکان. بەواتای ئەوەی هەڵاوسان بەرزبونەوەی نرخەکانە بەشێوەیەکی بەردەوام نەک کاتی ژمارەیەکی بەرفراوان شمەک و کارگوزارییەکان دەگرێتەوە، هەڵاوسان چەند جۆرێکی هەیە لەوانە هەڵاوسانی سەرکێش، خشۆک، بەخێرای زیادبوون، کپ کراو، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: رانيا شيخ عطا: التضخم اسبابه، اثاره، وسيل معالجة، سلسلة كتابات التعريفية، عدد ١٨، صندوق النقد العربي، ٢٠٢١، ص٥.

[5] احمد صفار(دكتور): التضخم في الأقتصاد العراقي اسباب و نتائج، مجلة متين، عدد٥٢، دورة الثالثة، ١٩٩٦.ل ٧٥،٧٦.

[6] سالم توفيق النجفي(دكتور): بيئة الأقتصاد العراقي(اشتراكية السوق)(مقاربات اقتصادية لما بعد الحصار)، الأقتصاد العراقي و متغيرات البيئة العربية والدولية، الطبعة الاولى ، بيت المحكمة، بغداد، ٢٠٠٢، ص٤١٩.

١٩٩٠ بەرهەمهێنانی کارەبا گەیشتووەتە ٩ هەزار مێگاوات، بەڵام لە ئازاری ١٩٩١دابەزیوە بۆ ٣٤٠ مێگاوات [١].

لەدوای جەنگی دووەمی کەنداو عێراق لەناوخۆدا توشی چەندین قەیران بوو بە تایبەتی کێشەی دەسەڵات کە ڕەنگدانەوەی بەسەر بارودۆخی گشتی وڵات هەبوو. سەدام حسێن لە دوای بوونی بە سەرۆک کۆمار لە ساڵی ١٩٧٩ ئارەزووی دەکرد کەسە نزیکەکانی لە هۆزەکەی خۆی لە دەسەڵات نزیک بکاتەوە، بەڵام لە دوای ١٩٩١ کەسە نزیکەکانی لە بنەماڵەکەی لە دەسەڵات نزیک کردەوە[٢]. شوێنە گرنگ و هەستیارەکان لە لایەن کەسوکاری سەدام حسێن پڕکرابوونەوە کە دەبوو تکریتی بێت و لەبنەماڵەکەی خۆی بێت[٣]. لەم خشتەیەدا ئەو پۆستە حکومی و حیزبیانەی لەلایەن کەسوکاری سەدام حسێن پڕکراونەتەوە، ڕوون دەکەینەوە.

خشتەی ژمارە ١

هەندێک لە پۆستە حکومی وحیزبی و ئەمنییەکان لە نێوان کەسوکاری سەدام حسین لە ساڵی ١٩٩١ [٤]

ناو	پۆست	پەیوەندی خزمایەتی
سەدام حسین	سەرۆک کۆمار، سەرۆک وەزیران، سەرۆکی حیزبی بەعس، فەرماندەی گشتی هێزە چەکدارەکان، سەرۆکی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش	سەرۆک
عەلی حەسەن مەجید	وەزیری بەرگری	ئامۆزای سەرۆک
وەتبان ئیبراهیم	وەزیری ناوخۆ	زڕبرای سەرۆک
سەبعاوی ئیبراهیم	بەڕێوەبەری ئاسایشی گشتی (الأمن العام)	زڕبرای سەرۆک
بەرزان تکریتی	ڕاوێژکاری تایبەت	زڕبرای سەرۆک
حسێن کامیل	وەزیری پیشەسازی سەربازی (تصنيع العسكري)	زاوای سەرۆک
سەدام کامیل	لێپرسراوی پاسەوانەکانی سەدام حسین	زاوای سەرۆک
قوسەی سەدام حسێن	بەڕێوەبەری ئاسایشی نەتەوەیی	کوڕی سەرۆک
عودەی سەدام حسین	وەرزش، ڕاگەیاندن، ڕۆشنبیری	کوڕی سەرۆک

سەدام حسێن، جگە لەوەی کەسە نزیکەکانی لە دەسەڵات بوون، بەڵام دەیویست شەرعییەت بدات بە دەسەڵاتەکەی وا پیشانی بدات کە عێراقییەکان پەسەندیانە وەک سەرکردە، بۆ سەپاندنی حوکمی تاکەکەس و دەسەڵاتی ڕەها بەسەر کۆمەڵگە و دەوڵەت و حیزب، چەند ڕێگایەکی گرتە بەر لەوانە:

١- گۆڕینی شێوازی فەرمانڕەوایی و کۆکردنەوەی هەموو دەسەڵاتەکان لە دەستی تاکە کەسێکدا. سەدام حسێن دەسەڵاتەکانی سەرۆک وەزیران وەردەگرێت، لەیەک کاتدا سەرۆک کۆمار و سەرۆک وەزیران بوو[٥].

---

[١] جوى غوردون: الحرب الخفية امريكا و العقوبات على العراق،ت. عبدالرحمن اياس، طبعة الأولى، مركز الدراسات الوحدة العربية، بيروت، ٢٠١٨، ص٤٢-٤١.

[٢] عابد خالد رسول: الحقوق السياسية فى الدساتير العراقية، مركز كوردستان للدراسات الاستراتيجية، مؤسسة حمدى للطباعة والنشر، السليمانية، ٢٠٢٠، ص ٢٩٦.

[٣] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١. هەندێک بابەت سەبارەت بە بارودۆخی عێراق. بریتیە لە ڕاپۆرتی حەمە سەعید حەمەکەریم جاف بۆ مام جەلال لە ١٩٩٣/١/١٧ لەسەر بارودۆخی عێراق.

[٤] عابد خالد رسول: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩٧.

[٥] جريدة الثورة: عدد (٨٤٨٢)، ١٩٩٤/٥/٣٠.

٢- ڕاپرسی لە تشرینی دووەمی ١٩٩٥، ڕاپرسییەکی ساختە و ڕوکەشانە لە عێراق بەڕێوەچوو. جێگری سەرۆک کۆمار عیزەت ئیبراهیم دوری لە کۆنگرەی ڕۆژنامەوانیدا ڕایگەیاند کە ژمارەی ئەو کەسانەی بە بەڵێ دەنگیان داوە ٨,٣٤٨,٧٠٠[١] دەکاتە ٩٥,٥ %، لە ١٥ تشرینی دووم ٢٠٠٢ ڕاپرسییەکی تری ئەنجامدا ئەنجامەکەی ١٠٠% بەڵێ بوو[٢].

بنەماڵەی سەدام حسێن لەناوخۆیاندا، ناکۆک بوون. بۆنمونە، بەرزان تکریتی لەگەڵ عەلی حەسەن مەجید و برا و ئامۆزاکانی، هەروەها عودەی و قوسەی لەگەڵ وەتبانی ماميان، تەنانەت چەند جارێک ئەم ناکۆکییانە لە ڕۆژنامە و تەلەفزیۆن و ئێستگەکاندا لە دژی یەکتر دواون[٣].

شکستی عێراق، لە جەنگی دووەمی کەنداو، گاریگەری گەورەی کردە سەرسوپای عێراق. لە کۆی ٤٣ فیرقە زیاتر لە ١٥ فیرقە لەناوچون و تەنها ٥-٧ فیرقە توانای هێرش بردنیان هەبوو، لە ٢٥ – ٣٣ % ئەو هێزە بەتەواوی توانایانەوە کاریان دەکرد، جگە لەوەی لە ٥٠% تانکەکان و لە ٤٠% زرێپۆش و لە ٥٠% تۆپ هاوێژەکانی لەناوچوون. لە ئەیلولی ١٩٩٢ ژمارەی سەربازەکانی نزیکەی ٣٠٠،٠٠٠ بۆ ٤٠٠،٠٠٠ سەرباز بوون دەکاتە نزیکەی لە ٤٠% سەربازەکانی لە پێش جەنگ[٤]. دەزگا ئەمنییەکان، جێگەی بایەخی ڕژێمی سەدام حسێن بوو پایەیەکی سەرەکی مانەوەی دەسەڵاتی بوو. پێنج دەزگای ئەمنی دامەزراند بوو، گاردی کۆماریی ((حرس الجمهوری)) لە باشترین هێزی عێراقی بوون. نزیکەی حەوت فیرقە بوون و ژمارەیان ١٥٠,٠٠٠ سەرباز بوون[٥]، لە لایەن قوسەی سەدام حسین سەرپەرشتی دەکرا. لە دوای ساڵی ١٩٩١بەرەوە فراوان بوون چوو چەندین هێزی تریان دروست کرد، وەک گاردی کۆماری تایبەت ((حرس الجمهوری الخاص)) و هێزی پاسەوانی تایبەت ((قوات حرس الخاص)) ، جگە دەزگای ئەمنی تایبەت کە لە لایەن گاردی کۆماری سەرپەرشتی دەکران. هەروەها دەزگای ئەمنی گشتی و ئیستخباراتی گشتی و موخابەراتی گشتی و دەزگای ئەمنی سەربازیی، سەدام حسێن بە کەسە نزیکەکانی دەسپارد. لەتشرینی دووەمی ١٩٩٤ دەزگایەکی ئەمنی تازە درووست کرا، بەناوی خۆبەخشانی سەدام (فیدائیون صدام)، ژمارەیان نزیکەی ٧,٥٠٠ کەس بوو، بەشدارییان لەسەرکوتکردنی هۆزەکانی ناوچەی ئەنبار و سەرکوت کردنی شیعەکانی باشور، کرد [٦].

لە دوای داگیرکردنی کوەیت، هەندێک لە ئەفسەرەکانی سوپا هەوڵی کودەتای سەربازییاندا، هەموو هەوڵەکان زۆر بەتوندی سەرکوتکران. سەدان ئەفسەر دەستگیرکران و پاش ئەشکەنجە لە سێدارە دراون. نمونەی ئەو کودەتایانە، هەوڵی کودەتای جەنەڕاڵ حەکەم تکریتی فەرماندەی هێزی ئاسمانی لە دیوانیە لە ساڵی ١٩٩١. هەوڵی کودەتای راجی تکریتی لە ساڵی ١٩٩٣، هەوڵی کودەتای جەنەڕاڵ محەمەد مەزلوم

---

[١] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە (٢٣٠٤)، ١٨/١٠/١٩٩٥.
[٢] عابد خالد رسول: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠١.
[٣] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١. هەندێک بابەت سەبارەت بە بارودۆخی عێراق.
[٤] Anthony h. Cordesman; Ahmad s. Hashim: Iraq Sanctions and Beyond, Westview Press, Letra Libre, Colorado, p233.
[٥] عدنان شەربل: نزار خەزرەجی سەرۆکی پێشووی سوپای عێراق پەڕەکانی ڕابردوو هەڵدەداتەوە، و. سەروەر عومەر، چاپی یەکەم، ناوەندی سارا، سلێمانی، ٢٠٢٠،ل ٢٥.
[٦] حازم صاغية : بعث العراق سلطة صدام قياما و حطاما، طبعة الاولى، دار الساقي، بيروت، ٢٠٠٣، ص ٢٢٩- ٢٣٢.

دلێمی لەساڵی ١٩٩٤، هەوڵی کودەتای محەمەد عەبدوڵڵا شەهوانی لە ساڵی ١٩٩٦، هەوڵی کودەتای فەریق کامل ساجت جەنابی[١].

چەکە کۆمەڵکوژەکان[٢]، یەکێک بوو لە کێشە سەرەکییەکانی عێراق لەگەڵ نەتەوە یەکگرتوەکان لە دوای داگیرکردنی کوەیت. بە بڕیاری ٦٨٧ لە ٣ نیسانی ١٩٩١، بڕیار لەناوبردنی چەکە کۆمەڵکوژەکانی عێراقی دا[٣]. لە ١٨ نیسانی ١٩٩١ عێراق لە نامەیەکدا بۆ سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان، خافیر پێریز دی کوییار ڕەزامەندی پیشاندا لە سەر بڕیارەکە[٤].

دوای پێشکەشکردنی ڕاپۆرتی سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان لە ١٩ نیسانی ١٩٩١ ئەنجومەنی ئاسایش، ڕەزامەندی لەسەر دروستکردنی لیژنەی یونسکوم (UNSCOM)[٥]دا. لەبەرامبەردا عێراق دەزگایەکی حکومی تایبەتی لە پێناو هاوکاری لەگەڵ لیژنەی لیژنەی یونسکوم و ئاژانسی نێودەوڵەتی وزەی ئەتۆم پێکهێنا. سەرەتا لەسەر ئاستی بەش بوو، دواتر بەرزکرایەوە بۆ ئاستی فەرمانگە. بە ناوی فەرمانگەی چاودێری نیشتیمانی عێراقی((الرقابة الوطنية العراقية)) بە سەرۆکایەتی حسام محمد امین، چەندین شارەزا و هونەری و پسپۆڕانی لە هەموو بوارەکانی چەکی کۆمەڵکوژ لە خۆگرتبوو، لەپێناوی نوێنەرایەتیی کردنی عێراق لە بەردەم لیژنەی یونسکوم[٦].

لە ئابی ١٩٩٨ ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بڕیاریدا هاوکاری لەگەڵ لیژنەکە ڕابگرێت، تا ئەنجومەنی ئاسایش گەمارۆکان لادەبات و پێداچونەوە و ڕێکخستنەوە لە لیژنەکە دەکات، ئەنجومەنی ئاسایش ئیدانەی ئەو کارەیان کرد، لە کانونی یەکەمی ١٩٩٨ باتلر ڕاپۆرتێکی پێشکەش بە ئەنجومەنی ئاسایش کرد. ڕایگەیاند عێراق هاوکاری تەواوی لیژنەکەی نەکردوە وەک ئەوەی بەڵێنی داوە، لیژنەکە ئەندامانی لە عێراق کشاندەوەو تەنها تیمێکی سەر بەنەتەوە یەکگرتوەکان مانەوە[٧].

سەرۆکی ئەمریکا بیل کلینتون بەخێرایی هێزی لە کەنداو کۆکردەوە کە پێکهاتبوو لە ٢٢ کەشتی و ٢٠٠ فڕۆکەی جەنگی و ٣٠٠ موشەکی توماهوک و ١٥٠ فڕۆکەیB52 [8]. هێرشێکی موشەکی دەستپێکرد

---

[١] حامد البياتي: سقوط الشيطان خطط المعارضة العراقية لأسقاط صدام حسين و مستقبل العراق، طبعة الأولى، لندن، ٢٠٠٣،ص ٣٩،٣٨.

[٢] بۆیەکەم جار دەستەواژەی چەکی کۆمەڵکوژ لە ساڵی ١٩٣٧ لە ڕۆژنامەی بەریتانی هات لەباسی فڕۆکە ئەڵمانیە هێرش بەرەکان بۆسەر شاری غیرنیکای ئیسپانیا بە تەواوی بۆردومانیان کرد، ئەو فڕۆکانەی بە چەکی کۆمەڵکوژ وێنای کرد، بۆیەکەم جار لە ئەنجومەنی ئاسایش لە ساڵی ١٩٩١ لە بڕیاری ٦٨٧ دژی عێراق بەکارهێنرا، چەکە کۆمەڵکوژەکان هەموو چەکە کیمیاوی و بایەلۆجی و ئەتۆمی و موشوکی دورمەودای ١٥٠ کم دەگرێتەوە. بۆزانیاری زیاتر لەسەر چەکی کۆمەڵکوژ بڕوانە: جعفر ضياء جعفر، نعمان سعدالدين النعيمي: اسلحة دمار شامل، الاتهامات و الحقائق، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ٢٠٠٤، ص ١٦١.

[٣] الامم المتحدة، مجلس الأمن: القرار ٦٨٧، S/RES/687، 3/APRIL/1991.

[٤] عبدالوهاب عبدالستار قصاب: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٢.

[٥] لیژنەی تایبەتی نەتەوە یەکگرتوەکان(The United Nations special Commisson(UNSCOM)، لە ٢٠ ئەندام پێکهاتبوو رولف ئیکیوس کرا بە سەرۆکی جێبەجێکاری، ریچارد باتلر بوو بە سەرۆکی لیژنەکە، بارەگای سەرەکی لە بەحرەین بوو، نوسینگەی بەغدا پەیوەندیەکانی ڕێکدەخست، بەڵام دواتر بوو بە شوێنی چاودێری و لێکۆڵینەوە، خەرجی لیژنەکە لە ستۆی حکومەتی عێراق بوو. بۆ زانیاری زیاتر لە سەر لیژنەی یونسکوم بڕوانە: احمد ابراهيم محمود: العراق واسلحه الدمار الشامل ابعاد الصراع مع الولايات المتحدة و لجنة اليونسكوم، مركز دراسات السياسة و الاستراتيجية، قاهيرة، ٢٠٠٢، ص ١٠١؛ عبدالوهاب عبدالستار قصاب: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٤.

[٦] احمد ابراهيم محمود: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠١-١٢٤.

[٧] هانزبليكس: نزع السلاح الغزو بدلا من التفتيش، ت. داليا حمدان، مركزدراسات الوحدة العربية، بيروت، ٢٠٠٥، ص ١٥٩.

[٨] احمد ابراهيم محمود: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦١.

بەناوی ڕێوی بیابان ((Operation Desert Fox)) لە ١٧ تا ٢٠ کانونی یەکەمی ١٩٩٨ بەردەوام بوو. ئامانجی ئەمریکا، بریتی بوو لە بچووککردنەوەی تواناکانی عێراق و لەناوبردنی پایەکانی حکومەت وەک یەکەکانی گاردی کۆماری و دەزگای هەواڵگری و ناوەندی فەرماندەیی و ئەمنی تایبەت و کارگەی چەک نەک ڕووخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن[1].

دوای کۆتایی هاتنی هێرشەکانی ڕێوی بیابان داوای دوبارە دەستبەکاربوونەوەی لیژنەی یونیسکۆم و گۆڕینی ئەرکەکانیان دەکرا، لە کۆتاییەکانی کانونی دووەمی ١٩٩٨ فەرەنسا ڕۆڵێکی کاریگەری گەورەی هەبوو لەسەر دروستکردنی لیژنەی نوێ بۆ کارکردن لە عێراق، دیاریکردنی گرنگی و ئامانجی لیژنە نوێیەکە بە هەمان شێوەی یونیسکۆم نەبێت. ڕووسیا داوای هەڵوەشاندنەوەی لیژنەی یونیسکۆمی دەکرد و ئەمریکاو بەریتانیا بە توندی دژی وەستانەوە[2]. ئەنجومەنی ئاسایش لە ١٧ کانونی دووەمی ١٩٩٩ بڕیاری ١٢٨٤ دەرکرد، تایبەت بوو بە دروستکردنی لیژنەی نوێ، بەناوی لیژنەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ چاودێری و لێکۆڵینەوە و پشکنین (UNMOVIC)[3] ، لە لایەن سکرتێری نەتەوە یەکگرتوەکان هانز بلیکس[4] کرا بە سەرۆکی لیژنەکە.

لە ئەنجامی تەنگەژەکانی نێوان حکومەتی عێراق و پشکنەرانی چەکەکۆمەڵکوژەکان، ئەمریکا ڕێگای نوێ گرتبووە بەر بریتی بوو لە گۆڕینی ڕژێمی سەدام حسێن لەسەر بنەمای ئەوەی ئەمریکا ناتوانێت بە ئاشتی لەگەڵ ئەو حکومەتانە گوزەر بکات کە بە شوێن پەرەپێدانی چەکی کۆمەڵکوژەوەن و دراوسێکانیان ئەخەنە مەترسییەوە و ئەشکەنجەی هاوڵاتیانی خۆیان ئەدەن، ئەو ڕژێمانە لەناوبەرن لە ڕێگەی دیبلۆماسی یان سەربازیی بێت[5]. ڕاوێژکارو ئەندامانی کۆنگرێس ستیف راد مایکرو دانییل بلاتکا و راندی شونامن بڕیاریاندا پرۆژە یاسایەک بەناوی ((یاسای رزگاری عێراق[6]))پێشکەش بکەن کە پشتگیری گۆڕینی ڕژێمی

---

[1] عبدالوهاب عبدالستار قصاب: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٢.
[2] احمد ابراهيم محمود: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٩.
[3] (UNMOVIC) کورتکراوەی The United Nation Monitoreng Verification and Inspection Commisson ،بەگوێرەی بڕیارەکە دەبێت سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان لەماوەی ٣٠ ڕۆژدا سەرۆکێک بۆ ئەو لیژنەیە دابنرێت لەگەڵ لایەنە پەیوەندیدارەکان، خەرجی لیژنەکە لەسەر حکومەتی عێراق بوو، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: الأمم المتحدة، مجلس الأمن: القرار ١٢٨٤، S/RES/1284، 17/Desember/1999.
[4] هانز بلیکس دیپلۆماتکارێکی سویدی بوو، لە ساڵی ١٩٨١ تا ١٩٩٧ بەڕێوەبەری ئاژانسی نێودەوڵەتی ئەتۆم بوو. لە ئازاری ٢٠٠٠ بوو بە سەرۆکی لیژنەی ئەنمۆڤیک. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: هانزبلیکس: سەرچاوەی پێشوو، ل ١١.
[5] لورانس کاپلان ؛ ویلیام کریستۆل:جەنگی عێراق و ستەمکاری سەدام و پەیامی ئەمریکی، و. عبدالکریم عوزێری، پروکراوەکانی مەڵبەندی کوردۆلۆجی، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ١٥٧.
[6] پرۆژە یاساکە لە حەوت بەش پێک هاتبوو. بەشی یەکەم ناساندنی یاساکەیە، بە ناوی یاسای ڕزگارکردنی عێراق. لە بەشی دووەم باس لە تاوان و سەرەڕۆییەکانی سەدام حسێن دەکات بەرامبەر بە هاوڵاتیانی عێراق و هەوڵدان بۆ داگیرکردنی کوەیت و هەوڵی تیرۆرکردنی جۆرج بۆش لە ساڵی ١٩٩٣. لە بەشی چوارەم هاوکارییەکان دیاری دەکات بۆ پاڵپشتی گواستنەوەی دیموکراتی دەکاتەوە بۆ عێراق، گرنگترینیان بریتی بوو لە دامەزراندنی ئێستگەیەکی ڕادیۆ و تەلەفزیۆن بۆ عێراق، تەرخانکردنی ٢ ملیون دۆلار بۆساڵی ١٩٩٨، سەرۆک سەرپشک کرا لە دیاریکردنی بودجەیەک بۆ کاروباری سەربازی لە کەلوپەلی سەربازی و مەشق و ڕاهێنان بۆ هەردوو ساڵی دارایی ١٩٩٨-١٩٩٩. لە ماوەی ٩٠ ڕۆژدا ئەو لایەنە ئۆپۆزسیۆنە دیموکراتییانە دیاری بکات کە شایەنی وەرگرتنی هاوکارییەکانە، داواکاری پێشکەش بکرێت بۆ درووستکردنی دادگایەکی نێودەوڵەتی بۆ دادگایی کردنی سەدام حسین و بەرپرسەکانی تری عێراق. بۆ دەقی بڕیارەکە بڕوانە: قانون تحرير العراق: الموسوعة الأشورية، بەرواری سەردان ٢٠٢١/١٢/٢٥. : https://www.betnahrain.net/Arabic/Documents/IL1998.htm

فەرمانڕەوایی دەکرد لە عێراق، وەک سیاسەتی حکومەتی ئەمریکا[١]. بیل کلینتۆن لە تشرینی دووەمی ١٩٩٨ ڕایگەیاند کە گۆڕینی ڕژێمی سەدام حسێن بەشێکە لە سیاسەتی دەرەکی ئەمریکا بەرامبەر عێراق[٢].

لە دوای هێرشەکانی ١١ سێپتەمبەر، ٢٠٠١ ئەمریکا جەنگی دژی تیرۆری ڕاگەیاند، عێراقی خستە چوارچێوەی بەرەی شەڕ، ئیدارەی جۆرج دەبلیو بۆش (٢٠٠١-٢٠٠٩) کۆمەڵێک بەهانەی هێنایەوە بۆ بڕوا هێنانی جیهان بۆ ئەو جەنگە لەبەر ئەم هۆکارانە:

یەکەم: تۆمەتبارکردنی عێراق بە بوونی چەکی کۆمەڵکوژ.

ئەمریکا ترسی ئەوەی هەبوو کە عێراق دوبارە دەستبکاتەوە بە پەرەپێدانی بەرنامەی چەکی کۆمەڵکوژ، لە دوای وەستاندنی کاری لیژنەی سەر بە نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ لەناوبردنی چەکی کۆمەڵکوژ لە ماوەی نێوان ١٩٩٨-٢٠٠٢[٣]. دوو ئاڕاستە لە ئیدارەی جورج دەبلیو بوش هەبوون، ئاڕاستەی توند کە پیک هاتبوون لە هەریەکە لە جێگری سەرۆک دیک چینی و وەزیری بەرگری دونالد ڕامسفێلد و ڕاوێژکاری ئاسایشی نەتەوەیی کۆندالیزا رایس. لە بەرمبەردا ئاڕاستەی میانڕەو وەک وەزیری دەرەوە کۆلن پاوڵ کە جەختی دەکردەوە لەسەر بیروبۆچونی سزای زیرەک، وەک جێگرەوەیەک بۆگەمارۆ ئابوورییەکان. ئیدارەی جورج دەبلیو بوش بابەتی لێدانی عێراقی بە گرنگ وەرگرتبوو، ئەو بارودۆخە نێودەوڵەتییەیی دوای ١١ سێپتەمبەر بەهەلزانی لەپێناو چەسپاندنی سیاسەتەکانی لەسەر کۆمەڵگەی نێودەوڵەتی. هەروەها ئارەزووی لێدانی عێراق، وەک سەرەتایەک بوو بۆ گۆڕینی نەخشەی سیاسی بۆ ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، چەکە کۆمەڵکوژەکانی، وەک بەهانە بەکار دەهێنا بۆ لێدانی سەربازی دژی عێراق[٤].

دووەم: تۆمەتبارکردنی عێراق بە پاڵپشتی ڕێکخراوی قاعیدە.

ئەمریکا بۆ لێدانی عێراق لەسەر بنەمای پەیوەندی عێراق بە قاعیدە و بەشدارییان لە ڕووداوەکانی ١١ سێپتەمبەر بەهانەی دەهێنایەوە. وەك: عێراق هەڕەشەی بۆسەر ئاسایشی نەتەوەیی ئەمریکا دروستکردووە، چەکدارکردنی قاعیدە بەچەکی کۆمەڵکوژ. سەدام حسێن پەیوەندییەکی بەردەوامی نادروستی لەگەڵ ڕێکخراوە توندڕەوەکان هەیە[٥].

لە ژێر فشارەکاندا لیژنەی ئەنمۆڤیک گەڕانەوە بۆ عێراق پشکنینەکانیان دەستپێکردەوە، ئەنجومەنی ئاسایش کۆبونەوەکانی دەستپێکردەوە بۆ گوێگرتن لە ڕاپۆرتی ئەنمۆڤیک و ئاژانسی نێودەوڵەتی ووزەی ئەتۆم، لە کۆبونەوەی یەکەم لە ٢٧ کانونی دووەم ٢٠٠٣ ڕایانگەیاند کە عێراق لە ڕووی مەبدەئیەوە هاوکاری کردووین لە بواری ڕێوشوێنەکاندا، بەڵام ئەوە ناگەیەنێت بە تەواوەتی بە گوێرەی بڕیاری نەتەوە یەکگرتوەکان مامەڵەی کردوە، لە ٥ شوبات ٢٠٠٣ کۆبونەوەی دووەم لەسەر ئاستی وەزیرانی دەروە بوو،

---

[١] علاء هادی الحطاب: من المعارضة الحكم تجربة المعارضة العراقية ١٩٦٨-٢٠٠٣، طبعة الاولى،دارالحكمة لندن، بغداد، ٢٠٠٣، ص ١٨٢.

[٢]ماريا خاروداكي: الكرد والسياسة الخارجية الامريكية و العلاقات الدولية في الشرق الاوسط، دارالفارابي –بيروت، دارئاراس- اربيل، ٢٠١٣، ص ٤٢٢.

[٣] زيد عدنان ناجي الطائي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٨.

[٤] احمد ابراهيم محمود: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠١.

[٥] زيد عدنان ناجي الطائي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٧٢.

کوڵن پاول وتارێکی دوو کاتژمێریدا و هەندێک وێنە و تاقیگەی چەکە کۆمەڵ کوژەکان و هەندێک تۆماری دەنگ و فیلم وڤیدیۆی پیشاندا، ئاماژەی دا بە هاوکاری عێراق لەگەڵ ڕێکخراوی قاعیدە [1].

کۆبونەوەکانی ئەنجومەنی ئاسایش بەردەوام بوو لە کۆبونەوەی سێیەم لە ١٤ شوباتی ٢٠٠٣ دوو ئاڕاستە پەیدابوو، ئاراستەی یەکەم بە سەرکردایەتی ئەمریکا و هەریەکە لە بەریتانیا و ئوستورالیا پشتگیرییان دەکرد داوای بەکارهێنانی هیزیان دەکرد دژی عێراق، ئاڕاستەی دووەم زۆربەی ئەندامان داوایان دەکرد هەلێکی تر بدرێت بۆ تەواوکردنی کارەکانی لیژنەی ئەنمۆڤیک و ئاژانسی نێودەوڵەتی ووزەی ئەتۆم. لە ٧ ئازار ٢٠٠٣ کۆتا کۆبونەوە کرا لە سەر ئاستی وەزیرانی دەرەوە، ڕووسیا و فەرەنساو ئەڵمانیا داوای دانانی خشتەی دیاریکراو دابنرێت، ئەمریکا و بەریتانیا پڕۆژەیەکیان پێشکەش کرد و هەلێکی تریان دا بە عێراق تا ١٧ ئازار بۆ جێبەجێ کردنی بڕیاری ١٤٤١، بەڵام دەنگی لەسەر نەدرا [2].

لەدوای کۆتایی هاتنی وادەی ئەمریکا، هێرشە سەربازییەکان [3] دەستیان پێکرد لە ٢٠ ئازار ٢٠٠٣ بەناوی پرۆسەی ئازادی عێراق. پلانی هێرشەکە لە سێ ئاراستە بوو:

بەرەی باشور: دابەش بوو بۆ دوو ئاڕاستە، ئاراستەی باشوری خۆرهەڵات، ئەرکیان گرتنی سنوری خۆرهەڵاتی عێراق. پێشڕەوی کردن لەسنوری کوەیت بە ئاڕاستەی شاری بەسرە، دواتر بەرەو عەممارە و پەیوەندی کردن بە بەرەی باشوری خۆرئاوا لە کوت. ئاڕاستەی باشوری خۆرئاوا، ئەرکیان گرتنی سنوری خۆرئاوای عێراق و پێشڕەوی کردن لەسنوری کوەیت بە ئاڕاستەی شاری ناسریە و پەیوەندی کردن بە بەرەی باشوری خۆرهەڵات لە کوت بوو.

بەرەی خۆرئاوا: پێشرەوی کردن لە ئوردن، هێزێکی تایبەت و هەواڵگری بوون، ئامانجیان لە ناوبردنی هەر سەکۆیەکی موشەکی بوو کە ئیسرائیل بکاتە ئامانج. گرتنی ئەنبار و شاروشارۆچکەکان لە ڕۆژئاوای عێراق و فڕۆکەخانەی بەغدا.

بەرەی باکور [4]: پێشرەوەی کردن لە تورکیا بەرەو موسڵ و کێڵگە نەوتییەکانی کەرکوک [5].

لە بەرامبەردا عێراق هێزەکانی دابەش کردبوو بەسەر چوار بەرەدا:

بەرەی ناوەند: قوسەی سەدام حسێن سەرپەرشتیاری گاردی کۆماریی، لێپرسراوی بوو. ئەم بەرەیە لە دوو فیرقەی ئەڵاهوئەکبەر و فەتح موبینی گاردی کۆماریی و فەیلەقی دووی سوپای عێراق و فەرماندەیی هێزی پاسەوانی تایبەت، فیرقەی سوپای قودس، فەوجێکی تەواری پارێزگاکان پێک هاتبوو. ناوچەکانی بەغداد و ئەنبار و سەلاحەدین وبەشێکی دیالە و کوت و بەشێکی کەربەلای دەگرتەوە.

---

[1] باسیل یوسف بجک: العراق و تطبیقات الامم المتحدة للقانون الدولي(١٩٩٠-٢٠٠٥)، طبعة الاولی، مرکز الدراسات الوحدة العربیة، بیروت، ٢٠٠٦، ل ٤٠٨-٤١٦.

[2] هەمان سەرچاوە: ل ٤١٦.

[3] جەنەڕاڵ تومی فرانکس فەرماندەی گشتی پڕۆسەی ئازادی عێراق بوو، بنکەی سەرەکی کردە سەربازیەکان لە بنکی سیلیەی ئاسمانی بوو لە قەتەر، ناوەندی سەرکردایەتی دەریایی لە بنکەی جفر بوو لە بەحرەین. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: عبدالوهاب عبدالستار قصاب: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٢.

[4] لە بەشی ٢ باسی پێنجەم بە درێژی باس لە ڕۆڵی هەرێمی کوردستان دەکەین لە پڕۆسەی ئازادی عێراق.

[5] عبدالوهاب عبدالستار قصاب: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٠،٢٣١.

بەرەی فوراتی ناوەڕاست: مزبان خضر هادی لێپرسراوی بوو، ئەم بەرەیە لە فیرقەی سوپای قودس و فەوجی تەواری پارێزگاکان و ڕێکخستنی حیزبی پێکهاتبوو. ناوچەکانی بابل و بەشێکی دیوانیە و سەماوە و نەجەف و بەشێکی کەربەلای دەگرتەوە.

بەرەی باشور: عەلی حەسەن مەجید لێپرسراوی بوو. ئەم بەرەیە لە فەیلەقی سێ و چواری سوپای عێراق و هێزی دەریایی لە بەسرە و سوپای قودس و فەوجی تەواری لە پارێزگاکان. ناوچەکانی بەسرە و ناسریە و عەممارە و بەشێکی سەماوە دەگرێتەوە.

بەرەی باکور:عیزەت ئیبراهیم دوری لێپرسراوی بوو. ئەم بەرەیە لە فەیلەقی یەک و پێنجی سوپای عێراق، سوپای قودس و ڕێکخستنەکانی حیزبی بەعس و هێزی تەواری لە پارێزگاکان، ناوچەکانی موسڵ و کەرکوک ی دەگرتەوە[1].

دوای تەواوبونی مۆڵەتی ٤٨ کاتژمێر بۆ بەجێهێشتنی عێراق لەلایەن سەدام حسێن و خێزانەکەی، هێرشی سەربازی دەستپێکرد. لەشەوی ٢٠/١٩ ئازاری ٢٠٠٣ بە وەشاندنی ٤٠ موشەک لە جۆری تۆماهۆک بۆسەر کێڵگەیەک، کە گومان دەکرا سەدام حسین و خێزانەکەی لەو شوێنە بن، هێرشەکە بەناوی سەربڕین (Decapittion) ناسرا، دواتر سەدام حسێن لە تەلەفزیۆنی عێراقی دەرکەوت[2]

هێرشەکان لە ڕێگەی کەشتییە جەنگییەکانی ئەمریکا لە دەریای سوور و دەریای ناوەڕاست و کەنداوی عەرەبی دەستی پێکرد. چەند ئامانجێکیان لە بەغدا بۆردومان کرد. دۆناڵد رامسفیلد وەزیری بەرگری، هێرشەکانی بە لێدانی شۆک و تۆقاندن (Shock and Awe) ناوبرد. هێرشە ئاسمانییەکان بۆ سەر کۆشکی کۆماریی و دەزگا ئەمنییەکان و بارەگا سەربازیی و هەواڵگرییەکان بوون[3].

هێزەکانی بەریتانیا، هێرشەکانیان لە باشور دەستپێکرد. دەستیان گرت بەسەر فاو و بە ئاڕاستەی بەسرە ڕۆشتن. لیوای یەکەمی دەریایی بەریتانیا، بە هاوکاری سوپای ئەمریکا پاش ڕووبەڕووبونەوە لەگەڵ سوپای عێراقی ڕوویدا و توانییان دەست بەسەر شاری بەسرەدا بگرن و بە ئاڕاستەی ناسریە پێشڕەوییان کرد[4].

هێرشی ئاسمانی و وشکانی هاوپەیمانان لە هێرشەکانیان بەردەوام بوون. لە ٤ نیسان ئەمریکا ڕایگەیاند کە دەستیان بەسەر فڕۆکەخانەی بەغدا گرتووە، لە هەمان کاتیشاندا تەلەفزیۆنی عێراقی وێنەی سەدام حسێنی لە ناوچەی مەنسورە لە بەغدا پیشاندا. لە ڕۆژی حەڤدەهەمیندا[5] لە ٧ نیسان ئەمریکییەکان جەنگەکەیان گواستەوە بۆ ناو بەغدا. سوپای ئەمریکا لە ڕۆژی ٩ نیسان چونە بەغدا، هاوڵاتیان خۆشییان دەربڕی بەرامبەر ڕووخاندنی سەدام حسێن و بەشدارییان کرد لە تێک شکاندنی پەیکەری گەورەی سەدام حسێن لە گۆڕەپانی فیردەوس. شاری تکریت دوا پێگەی سەدام حسێن بوو سوپای ئەمریکا لە ١٤ نیسان، دەستی بەسەردا گرت[6].

---

[1] مجيد حسين على: (فريق الركن- قائد فيلق الأول حرس الجمهوري)، مذكرات حرب الخليج ٣ معارك اهوال و اسرار، طبعة الثانية، مكتبة التفسير للطبع والنشر، اربيل، ٢٠٢٠، ص ٣٧٤،٣٧٣ ؛ عبدالوهاب عبدالستار قصاب: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٩-٢٤١.

[2] عبدالوهاب عبدالستار قصاب: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٠.

[3] احمد ابو مطر(دكتور): سقوط دكتاتور، دراسات –تقارير –وثائق، مطبعة الانصار الاسلامية، طبعة الاولى، بيروت، ٢٠٠٣، ص ١٠٣

[4] عبدالوهاب عبدالستار قصاب: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٥.

[5] بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ڕۆژانەی پرۆسەی ئازادی عێراق بڕوانە: احمد ابو مطر: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٣.

[6] هەمان سەرچاوە: ل ١١١-١١٣.

لەماوەی ساڵانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۳ عێراق بە قۆناغێکی لاوازدا تێپەڕی، لە ئەنجامی شکستی لە جەنگی دووەمی کەنداو، عێراق خرایە ژێرچەندین بڕیاری ئەنجومەنی ئاسایش کە عێراق، لەسەر ئاستی دەرەوە، عێراق گۆشەگیرکرا. لە ڕێگەی ئەنجومەنی ئاسایشەوە، بڕیارەکانی بەسەردا سەپێنرا. دەست لە کاروباری ناوخۆی عێراق وەردەدرا، ئەمریکا هەموو هەوڵێکی خستەگەڕ بۆ جێبەجێکردنی ئەوسیاسەتە. جگە لەکێشەو ململانێی ناوخۆیی، بەتایبەتی کێشەی دەسەڵات لە ناو خودی بنەماڵەی سەدام حسێن، پشتبەستنی سەدام حسێن بە گاردی کۆماری و دەزگا ئەمنییە سەرکوتکەرەکانی، لە کاتێکدا سوپاکەی ماندوو بوو لە جەنگی کەنداوی دووەمدا زیانی گەورەی بەرکەوت بوو. عێراق داگیرکردنی کوەیتی بەدەرچەیەک بۆ ڕزگاربوون لە کێشە ئابورییەکانی و هەوڵی بەرفراوانکردنی هەژموونی خۆی دەدا لە ناوچەکە، بەڵام کاردانەوە نێودەوڵەتی وهەرێمی شکستهێنانی لە جەنگی دووەمی کەنداو، بارودۆخەکە پێچەوانە بووەوە. عێراق گۆشەگیر و لاواز هاتەکایەوە. لە ئاستی ناوخۆدا، دەسەڵاتی تەواوەتی بەسەر وڵاتدا نەما وهەرێمی کوردستان دروست بوو، لە ڕووی ئابوورییەوە توشی دارمانی ئابووری بوو، هاوڵاتیان بارودۆخی دژواریان تێدەپەڕان.

بەشی یەکەم:

هەڵوێستی عێراق بەرامبەر پرسی کورد لە باشوری کوردستان ۱۹۹۱ ـ ۱۹۹۲

باسی یەکەم- ڕاپەڕینی بەهاری ١٩٩١:

هێرشی هاوپەیمانان بۆسەرعێراق و وەدەرنانیان لە کوەیت، سوپای عێراقی توشی شپرزەیی کرد، لە ئەنجامدا عێراق دانی نا بە شکستی خۆیدا و بە مەرجەکانی هاوپەیمانان ڕازی بوو. ئەم هەلومەرجە نوێیە، کاریگەریی گەورەی هەبوو لەسەر بارودۆخی ناوخۆیی و هێزە ئۆپۆزسیۆنەکان و هاوڵاتیانی کورد لە باکورو شیعە لە باشور. ئەم هەلەیان قۆستەوەو توانییان ڕاپەڕین[1] بەرپا بکەن. هاوڵاتیانی کوردستان لە شارەکانی سلێمانی و هەولێر و دهۆک و کەرکوک، ڕاپەڕینیان ئەنجامدا، هەرچەندە حکومەتی عێراق توانی ڕاپەڕین لە باکورو باشور سەرکوت بکات و دەست بگرێتەوە بەسەر تەواوی ناوچەکەدا، بەڵام بوو بە خاڵی وەرچەرخان لە مێژووی عێراق، بە تایبەتی بۆ کورد. لە ڕێگەی بڕیاری ئەنجومەنی ئاسایش، توانرا ناوچەی دژەفڕین دروستبکرێت و ببێتە بناغەیەک بۆ دروستبونی قەوارەیەک بۆ کورد لە چوارچێوەی عێراقدا بەناوی هەرێمی کوردستان.

سەرۆکی ئەمریکا جورج بوشی باوک(١٩٨٩-١٩٩٣) لە ١٧ شوباتی ١٩٩١ ڕایگەیاند " ڕێگایەکی تر هەیە بۆ ڕاگرتنی خوێن ڕشتن، ئەویش خۆی لەوەدا دەبینێتەوە کە هێزە چەکدارەکانی عێراق و گەلی عێراق جڵەوی کاروبارەکان بگرنە دەست و سەدام حسێنی دیکتاتۆر ناچاربکەن لە دەسەڵات لابچێت، لەگەڵ پابەندبوون بە بڕیارەکانی نەتەوە یەکگرتوەکان و گەڕانەوە بۆ خێزانی نەتەوە ئاشتیخوازەکان". کۆشکی سپی سەرلەنوێ وتارەکەی بڵاوکردەوە، لە کەناڵە ناوخۆیی و جیهانییەکان و چەند کەناڵێکی عەرەبی پەخش کرایەوە[2].

هێزەکانی ئۆپۆزسیون، چاودێری بارودۆخی ناوخۆی عێراقیان دەکرد. دوای ڕاگەیاندنی وەستاندنی جەنگ لە ٢ ئازار ١٩٩١، هێزەکانی عێراق بە ژمارەیەکی زۆر دەستیان کرد بە کشانەوە لە کوەیت. لەساتی گەیشتنیان بە شاری بەسرە، بە دیاریکراوی لە گۆڕەپانی سەعد، کۆمەڵێکی زۆر هاوڵاتی کۆبونەوە و داوای زانینی چارەنوسی ڕۆڵەکانیان دەکرد لەم کاتەدا یەکێک لە ئەفسەرەکان تەقەی لە وێنەی سەدام حسێن کرد کە لە گۆڕەپانەکە دانرابوو، هاوڵاتیان دەستیان کرد بە هوتاف کێشان و ڕاپەڕین دەستپێکرد[3]. ئەم ڕاپەڕینە بە شێوەیەکی خۆڕسک بوو وەک دژە کردارێک کە عێراقیەکان پێی هەستان پاش تێکشکاندنی سوپای عێراق و بە هەڵەدابردنی ڕای گشتی و نیشاندانی تێک شکاندنەکانی بە سەرکەوتن بۆ عێراق و نواندنی زوڵم و زۆر بەرامبەر گەلەکەی[4]. ڕاپەڕین لە ناوچەکانی باشوری عێراق دەستی پێکرد، هەندێک لە ئەندامانی ئۆپۆزسیۆن لە سنووری ئێران لە ناوچەی شەلامچە و بوبیان و لە ڕێگەی شەت ئەلعەرەب چونە ناو بەسرە،

---

[1] ڕاپەڕینی چەکداری بریتیە لە کرداری ڕاستەوخۆی جەماوەر بە بەکارهێنانی توندوتیژی، لە ئاکامی ناچونیەکی ئابووری و کۆمەڵایەتی یان نەتەوەیی و دروستبونی بارودۆخێکی شۆڕشگێڕانە، ئەگەر جوڵانەوەکە دژی دەسەڵات یان داگیرکەر بێت. ڕاپەڕین لەناکاو دروست دەبێت کاتێک ململانێ بە جۆرەکانی دەگاتە خاڵی تەقینەوە کە ئیتر وای لێ دێت ناتوانرێت بەردەوامی بە ژیان بدرێت لە سایەی بارودۆخی ڕابردودا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: عبدالوهاب الکیالی واخرون، موسوعه السیاسیة، جزء الأول، مؤسسة العربیة للدراسات و النشر، بیروت، ص ٣٤٦، ٣٤٧.

[2] پیتەر گالبریس: کۆتایی عێراق، و. سۆران عەلی محەمەد ئەمین، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، سلیمانی، ٢٠٠٨، ل ٧١.

[3] یحیی کاظم المعموري: انتفاضة کوردستان العراق في ربیع ١٩٩١، جنوب کردستان و بغداد التجربة الکردیة في مئویة دولة العراق ١٩٢١-٢٠٢١، طبعة الأولی، سەنتەری زاخو بۆ ڤەکۆلینا کوردی، زاخو، ٢٠٢١، ص ٤٤٥.

[4] هۆشمەند عەلی مەحمود: ڕاپەڕینی شاری هەولێر لە ساڵی ١٩٩١، چاپی یەکەم، کۆمەڵگەی چاپەمەنی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٩، ل ٦٥.

هێرشیان کردە سەر دامودەزگاکانی حکومەت و بارەگاکانی پارتی بەعس و بنکەی پۆلیس و بەندکراوەکانیان ئازادکرد. دەستیانگرد بەسەر شاری بەسرە[١]. لە ٥ ئازار ١٩٩١ ڕاپەڕین شاری سەماوە و دیوانیە وعەمارە و حللە و نەجەف و کەربەلا و کوت گرتەوە[٢].

پاش ئەوەی ڕاپەڕین بەرەو سەرکەوتن دەچوو ئەمریکا هەڵوەستەی بەرامبەر کرد، چونکە لە چوارچێوەی پلانی ئەمریکا نەبوو شیعە لە عێراق دەسەڵات بگرێتە دەست[٣]. لە ئەنجامی ڕێکەوتنی سەفوان لە نێوان عێراق و هاوپەیمانان، ڕێگە بە عێراق درا هێلیکۆپتەر و موشەکی کورت مەودای ١٥٠ کم بەکاربهێنێت[٤]. لەبەرئەوە ڕێگە بۆعێراق خۆش کرا بوو هێز بەکاربهێنێت. لە ٦ ئازار ١٩٩١ دوو فەیلەقی گاردی کۆماریی بە مەبەستی سەرکوتکردنی ڕاپەڕین بە ئاراستەی باشور ڕۆشتن . لە ١١ ئازار ١٩٩١ حکومەتی عێراق ڕایگەیاند، بەتەواوەتی کۆنترۆڵی شارەکان باشوری کردووە[٥]. هێزەکانی ئەمریکا، دەیانتوانی گاردی کۆماری لە سنوری خۆیدا ڕابگرن و پارێزگاری لە گیانی سەدان کەس بکات، بەڵام فەرمانیان بۆ دەرچوو کە دەستێوەردان نەکەن[٦].

چەند ڕۆژێک دوای ڕاپەڕینی شیعەکانی باشور، ڕاپەڕینی هاوشێوە لە کوردستان ڕوویدا، بەڵام پێشترلە سەروبەندی داگیرکردنی کوەیت لە لایەن عێراقەوە، بەرەی کوردستانی[٧] خۆیان ئامادە کردبوو بۆ ڕاپەڕین، لە بەرئەوەی پێویست بوو لەسەر عێراق هێزەکانی لە باکور کەم بکاتەوە بۆ بەهێزکردنی بەرەی باشور، ڕووباری دیجلە ببوە ڕێگای پەڕینەوە بۆ پێشمەرگە و چالاکانی کورد کە لە سوریاوە دەهاتن. دەزگای هەواڵگری سەربازیی، زانیاری بە سەدام حسێن دەدا کە سەرکردایەتی ی.ن.ک چەکی سووک و قورسی دابەشکردوە بەسەر ئەندامەکانیان لەگەڵ دەمامک لە دژی گازی کیمیایی [٨].

سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی، بۆتاوتوێ کردن و قوستنەوەی بارودۆخی تازە و دانانی نەخشەیەک بۆ دەست بەسەردا گرتنی چەند ناوچەیەکی کوردستان، کۆبونەوەیەکیان لە ڕاژان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ئەنجامدا. کۆبونەوەی دووەم لەناوچەی شێنێ ئەنجام درا. بڕیاردرا بە ئامادەکاریی هێز. هەموو پارتەکانی

---

[١] یحیی کاظم المعموري: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٤٥.
[٢] الحرب علی العراق یومیات –وثائق – تقاریر ١٩٩٠-٢٠٠٤: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦١.
[٣] هۆشمەند عەلی مەحمود: سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٥.
[٤] ئوفرا بینگو: کوردی عێراق بنیاتنانی دەوڵەتێک لەناو دەوڵەتدا، و. سۆران مستەفا کوردی، چاپی یەکەمن چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٣، ل ١٨٩.
[٥] الحرب علی العراق یومیات – وثائق – تقاریر ١٩٩٠-٢٠٠٤: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦١.
[٦] پیتەر گالبریس: سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٧.
[٧] بەرەی کوردستانی هاوپەیمانی سیاسیە لە نێوان یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، پارتی دیموکراتی کوردستان، حزبی سۆسیالیستی کوردستان، پارتی دیموکراتی گەلی کوردستان، پارتی سۆسیالیستی کورد(پاسۆک)، لقی کوردستانی پارتی کۆمۆنیستی عێراق. لە ٢ ئایاری ١٩٨٨ نوێنەرانی شەش پارت، نەوشیروان مستەفا لە یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، کەریم سەلام لەلایەن پارتی سۆسیالیستی کورد(پاسۆک)، سامی عەبدولرەحمان لەلایەن پارتی دیموکراتی گەلی کوردستان، عەلی عەبدوللا لەلایەن پارتی دیموکراتی کوردستان، ڕەسول مامەند لەلایەن حزبی سۆسیالیستی کوردستان، عەزیز محەمەد لەلایەن پارتی کۆمۆنیستی عێراق بەیاننامەی دامەزراندنی بەرەی کوردستانیان واژۆ کرد، لە تشرینی دووەمی ١٩٩٠ بەرەی کوردستانی ڕەزامەندی دا هەریەکە لە حزبی زەحمەتکێشان و بزوتنەوەی دیموکراتی ئاشووری بە ئەندام وەربگیرێن. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: توانا قادر ابوبکر: بەرەی کوردستانی ١٩٨٧-١٩٩٢. نامەی ماستەر(بڵاونەکراوە)، زانکۆی ڕاپەڕین، بەشی مێژوو، ٢٠١٧. ؛ فەرید ئەسەسەرد: ئینسکلۆپیدیای یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، چاپی چوارەم، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی سەروەری، سلێمانی، ٢٠٢٢، ل ٢٨٧.
[٨] ئوفرا بینگێو: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠٧.

بەرەی کوردستانی، مەفرەزەی چەکداری بۆ ناوچە جیاوازەکانی کوردستان بنێرن[1]. لەم بارەیەوە فەرەیدون عەبدولقادر دەڵێت " من لە ی.ن.ک و زەعیم عەلی و عەبدول موهەیمەن بارزانی لە پ.د.ک ڕاسپێردراین لەگەڵ ئێران و برایانی شیعە و ئۆپۆزسیۆنی عێراقی قسە بکەین، لەلایەن ئێران ئاغای محەمەدی لێپرسراوی قەرارگەی نەسر دیاریکرا بۆ هەماهەنگی، بڕیارماندا لێبوردنی گشتی بۆ جاشەکان دەربکەین، چونکە ژمارەیان لەوکاتەدا ٣٠٠ هەزار زیاتر بوون ئەگەر ژمارەی کەس وکاریان ئەژماربکەین، زیاتر لە یەک ملیۆن کورد ئەبوون، نەدەکرا ڕژێم نیوەی گەلەکەمان بەناوی پێشمەرگەی نەیاری حکومەت لەناو بەرێت و ئێمە خۆمان نیوەکەی تری لەناوبەرین. دەرگامان والا کرد بۆ ئەو حاڵەتانەی کە خەڵکی بە بەڵگە سکاڵایان هەیە لە سەرکوشتنی کەسوکاری پێشمەرگە و تێکۆشەرەکان هەیە، ئەوا بە هۆی یاساو دادگاوە لەو سکاڵایانە بپرسرێتەوە"[2]. بەرەی کوردستانی داوای کرد هەوڵی پێکدادان نەدرێت لەگەڵ جاشەکان و سوپای عێراقی لەکوردستان، تەنها لە کاتی ناچاری و بەرگری لەخۆکردن نەبێت[3].

بەرەی کوردستانی لە مانگی شوبات ١٩٩١، کۆتا گفتوگۆ لەگەڵ مەسعود بارزانی کرد بوو. بەرنامەی ڕاپەڕین و بابەتی لێبوردنی جاشەکان و پێویستی پاراستنی دامەزراوەکان و بانک و بەڵگەنامە و دامودەزگاکان و تاپۆ و تۆماری باری شارستانییەت و دادگاکان گفتوگۆی لەبارەوە کرا بوو. لە ١٥ شوبات هەریەکە لە مەسعود بارزانی و نەوشیروان مستەفا، بانگهێشتی کرمانشان کرا بوون و لە سەر بەرنامەی ڕاپەڕین گفتوگۆیان کرد بوو[4]. هێزەکانیان لە ناوچە سنوورییەکانی ئێران بڵاوکردەوە[5].

پێش دەستپێکردنی ڕاپەڕین، کوردستان بە بارودۆخێکی زۆرخراپ و ناجێگیردا تێدەپەڕی، ڕۆژ لە دوای ڕۆژ نارەزایی دەربڕین و بێزاری هاوڵاتیان ڕووی لە زیادی کرد. ڕوخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن ببوە باس و خواستی هاوڵاتیان. ژمارەی سەربازە کوردە هەڵهاتوەکان(فیرار)[6] زیادی کرد. لە ناوچەشاخاوییەکان و باخ و ژوورە تاریکەکانی ماڵەکان، شوێنی حەشاردراو و نهێنی لە ترسی مەفرەزە تایبەتیەکان (قوة الخاصة) و پیاوانی بەعس خۆیان دەشاردەوە. هەروەها بەعسییەکان، بەردەوام هاوڵاتیانیان بە گرتن و ڕاوەدونانیان دەترساند و سەنگەرو شوێنی ڕووبەڕووبونەوەیان لەناو بارەگا و شەقام و کۆڵانەکان زیادی دەکرد[7].

حکومەتی عێراقی زانیاری لەسەر جموجوڵی پێشمەرگە هەبوو، چەندین هەڕەشەی کردوە لە ئەگەری هەرپەرچەکردارێک و بە چەند ڕێگایەک جیاواز وەک: سەدام حسێن لە ڕێگەی سەرۆکی ئەنجومەنی جێبەجێکردن ((تەنفیزی)) شێخ جەعفەر بەرزنجی[8] ڕایگەیاندبوو: " ئەگەر پێشمەرگە بچێتە هەر شارێک،

[1] فاضل الزهاوي: حرب الخليج و انتفاضة كردستان العراق، مطبعة روون، سليمانية، ٢٠٠٤، ص ٨١.
[2] فەرەیدون عەبدولقادر: هەڵۆ سوورەکانی قەندیل، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٢٠، ل ٥٩٥.
[3] فاضل الزهاوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٣.
[4] فەرەیدون عەبدولقادر: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٩٥.
[5] فاضل الزهاوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٢.
[6] مەبەست لە فیرار ئەو سەربازانە بوون کە لە سەربازی هەڵهاتبوون.
[7] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا(دکتور): پانۆرامای ڕاپەڕین و ڕزگارکردنی شاروشارۆچکەکانی کوردستان، بەرگی چوارەم، چاپی یەکەم، ٢٠١٨. ل ١٤.
[8] شێخ جەعفەر بەرزنجی لەساڵی ١٩٣٨لە بە بنەماڵەیەکی ناسراوی ناوچەی قادر کەرەمە لە دایک بووە، شێخ عەبدولکەریمی باوکی شێخی تەریقەتی قادری بوە، لە شەستەکانی سەدەی بیستەم بوە بە پێشمەرگە لە شۆڕشی ئەیلول، لە ساڵی ١٩٦٩ کاتێک لە هێزی ڕزگاری فەرماندەیی شەڕێکی کردبوو لتێکشکاوە لە ناوچەی گەرمیان، مستەفا بارزانی بۆ ماوەی ٢ ساڵ زیندانی دەکات،لە ساڵی ١٩٧٤ شەری نێوان سوپای عێراق و پێشمەرگە دەستیپێکردەوە چووبووە پاڵ حکومەتی عیراق، لەسەرەتادا

دووشارەکەی تری پێوە ئەسوتێنم"[1]. هەروەها جێگری سەرۆکی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، عیزەت ئیبراهیم دوری ڕایگەیاندبوو ئەگەر هەڵبجەتان لەبیرکردوە، پێم خۆشە بیرتان بخەمەوە، ئەمجارەش ئامادەین کارێکی لەوجۆرە بکەین[2]. فەرماندەی فەیلەقی پێنج لیوا روکن عەلی شەلال لە کۆبونەوەی فراوان لەبارەگای فەیلەق لە هەولێر لەگەڵ سەرۆک هۆز و فەرماندەکانی فەوجی جاشەکان، لە قسەکانیدا هەڕەشەی بەکارهێنانی چەکی کیمیاوی دژی هەرجوڵانەوەیەک کرد لەناوچەکانی کوردستان. ئەمەی بۆ درووستکردنی ترس بوو لە گیانی پێشمەرگەو هاوڵاتیان وەک یەک. لەگەڵ ئەوەشدا، هەڕەشەی لەسێدارەدانی هەرپێشمەرگەیەک کرد تەنانەت ئەگەر خۆی بەدەستەوە دابێت. مەبەستی ئاگادارکردنەوەی هاوڵاتیان بوو بە سەرکوتکردنیان لە ئەگەری بیرکردنەوە لە هەرجۆرە هاوکارییەکی هێزەکانی بەرەی کوردستانی لە ناوەوە یان دەرەوەی سنوور[3]، هەروەها لە ٢١ ئازاری ١٩٩٢ تەلەفزیۆنی بەغدا کۆبونەوەی سەرۆک جاشەکانەکانی ((موستەشار)) لەگەڵ سەدام حسێن پەخش کرد. یەکێک لە سەرۆک جاشەکان، کاتێک باسی بارودۆخی کوردستان بۆ سەدام حسێن دەکات دەڵێت " کاتێک تێکدەرەکان(موخەربین) لەشاری ڕانیە بەرەو کۆیە دەڕۆیشتن، داوام لە فەرماندەی سەربازی عەلی شەلال کرد بە توندی ڕووبەڕوویان بێتەوە، شەلال دڵنیایی کردم بارهەڵگری چەکی کیمیاوی ئامادەیە لە کاتی پێویست بەکاری دەهێنین"[4].

بەرەی کوردستانی، هەندێک ئامادەکاری دەستپێکرد. لەم بارەیەوە فەرەیدون عەبدولقادر دەڵێت" بەرەی کوردستانی هەموو کۆک و ئامادەبوون بۆ قۆستنەوەی ئەو دەرفەتەی کە لە ئەنجامی جەنگەکانی کەنداو و لە هێرشەکانی ئەمریکاو هاوپەیمانان بۆ سەر عێراق دەکەوێتەوە. سەرەتا دوو جۆر نامەمان بە مۆرکراوی ئامادەکردو ناردمان بۆ کەسایەتییە نیشتیمانییەکانی خۆمان، بە زمانێک و بۆ جاش و چەکدارەکانی ڕژێمیش بە زمان و شێوازێکی تر"[5]. چەکدارەکانی تەواری(طواری) بەڵێنی هاوکارییان داوە، بەمەرجێک لێیوردنیان بۆ دەربچێت و بەڵێنیان پێ بدرێت کە نەکوژرێن. نەوشیروان مستەفا لە بروسکەیەکدا بەڵێنی پێدان، پارێزراوبن و بۆ دڵنیایی خۆیان، دەتوانن سەردانی خۆم بکەن[6].

دوای وەستاندنی جەنگی دووەمی کەنداو لە ٢٨ شوبات ١٩٩١ نەوشیروان مستەفا نامەی نارد بۆ هێزی پێشمەرگە، داوای لێکردن لە ئامادەباشیدا بن. بۆ دەستپێکردنی کردە سەربازییەکان، لە ڕێگەی دەنگی گەلی کوردستان[7] ئاگاداری کردنەوە چاوەڕێی فەرمان بن[1]. سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی، ڕانیەیان

دەکرێتە سەرۆکی شارەوانی پێباز پاشان دەبێتە سەرۆکی شارەوانی دوکان، بۆماوەی چەند مانگێک دەکرێتە سەرۆکی شارەوانی سلێمانی بەوەکالەت، لە ساڵی ١٩٧٧ تا ١٩٨٠ دەبێتە جێگری پارێزگاری سلێمانی کە ئەمکات ئەرشەد زێباری پارێزگاری سلێمانی بوو،لە ساڵی ١٩٨٠ تا ١٩٩٠ پارێزگاری سلێمانی بووە، لە ساڵی ١٩٩٠ تا ٢٠٢٣ دەکرێتە سەرۆکی ئەنجومەنی جێبەجێکردن(تەنفیزی) ناوچەی ئۆتونۆمی. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: بەرواری سەردانیکردن ٢٠٢٢/٤/٢٠. https://www.awene.com/detail?article=10063

[1] بەختیار مستەفا ئەمین، خالید حسین ئەحمەد: تۆڕی پەیوەندیەکانی پێشمەرگە لە شاخ سندوقە ڕەشەکەی پێشمەرگە، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، ٢٠١٩، ل٤٦٣.

[2] ئاراس عەبدولڕەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤.

[3] هۆشمەند عەلی مەحمود: سەرچاوەی پێشوو، ل٧٩.

[4] فاضل الزهاوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٢.

[5] فەرەیدون عەبدولقادر: سەرچاوەی پێشوو ، ل ٥٩٧.

[6] بەختیار مستەفا ئەمین، خالید حسین ئەحمەد: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٠٩.

[7] دەنگی گەلی کوردستان ئێزگەی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان بوو، ئامێری ڕادیۆ لە ساڵی ١٩٧٦ پەیداکرابوو، بەلام تاساڵی ١٩٧٩ هەلومەرجی لەبار بۆ دامەزراندنی ئێزگە لە ئارادا نەبوو. لە ٢١ ئازار ١٩٧٩ بەناوی دەنگی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان بەوتارێکی جەلال تاڵەبانی پەخشی فەرمی دەست پێکرد. لە حوزەیرانی ١٩٧٩ لە کۆربەندی نیشتیمانی عێراق لە نێوان یەکێتی نیشتیمانی و نوێنەری بزوتنەوەی سۆسیالیستی وباڵی پارتی بەعس سەربەسوریا، بڕیار درا ناوی ئێزگەکە

دەستنیشـان کـرد کـە بڵێسـەی ڕاپەڕینـی تێدا هەڵبگیرسێت. لەم بـارەیەوە نەوشـیروان مسـتەفا دەڵێت " ئێمە ڕانیەمان هەڵبژارد، بۆ ئەوەی ڕاپەڕین لە وێوە دەست پێ بکرێت، چونکە ئێمە بارەگاکانی خۆمـان لە شێنێ و ناوزەنـگ و زەڵـێ و قاسمە ڕەش بـوو. نزیـک بـوو لەونـاوچەیە و ڕانیە دەکەوێتە ناوەڕاستی کوردستانی عێراق، هەروەها ئێمە بێجگە لە نـاوچەی ڕانیە، نەمـان دەتـوانی لە هیچ شوێنێکی ترەوە هێزەکانمـان بەرەو ڕانیە بجوڵێنین"[2]. لە ٥ ئـازاری ١٩٩١لە ڕانیە، پیـاوانی ئەمن دەستیان کرد بە هەڵمەتێکی دەستگیرکردن دژی هاولاتیـان، بەتـایبەتی ئەو سـەربازانەی لە جەنـگ هەڵهـاتبوون. عەلـی نەبـی، دژی ئەو مەفـرەزەیە دەوەستێتەوە. پاش پەیوەندی کردن بە پێشمەرگە، توانییان ئەو مەفرەزەیە دەستگیر بـکەن. ئەم ڕووداوە بـووە کڵپەی ڕاپەڕین و هاوڵاتیان دەستیان کرد بە ڕاپەڕین و هێرشیان کردە سەر دامودەزگاکانی بەعس، دەستیان بەسـەردا گـرت و فیـرقەی ٢٤ بە چەکەکانیـانەوە خۆیـان ڕادەسـت کـرد[3]. بەگـوێرەی بەرنـامەی بەرەی کوردستانی بڕیار بوو ٧ ئازار ١٩٩١ لە ڕانیە ڕاپەڕین بکرێت، بەڵام دوو ڕۆژ پێش کەوت لەوادەی خۆی. لە بـارەیەوە عەلـی نەبـی دەڵێت " نەوشـیروان مسـتەفا نـامەیەکی بـۆ نـاردین لەگەڵ دەزگـایەکی ڕاکـاڵ. لە نامەکەدا ئاماژەی کردبوو، بڕیاری ڕاپەڕین دراوە لە ٧ ئازار، لەوێ خۆتان کۆبکەنەوە خەریکی ڕێکخستن بـن، ئەو چەکدارانەی بڕواتـان پێیە کۆیـان بـکەنەوە. ئێمە زانیاریمـان هەبـوو، هێزێکـی زۆری حکومەتی عێـراق، بە ڕێگـاوە بـوون بەرەو چوارقوڕنە. ئێمە پێمـان بـاش بـوو ڕاپەڕیـن پێش بخەیـن، چـونکە ئەگەر هێزەکەی حکومەت بگەیشتنایە، ڕاپەڕین سەرکەوتوو نەئەبوو، لەبەرئەوە ئێمە ڕۆژی ٥ی ئازار خەڵکمـان هاندا ڕاپەڕین دەستی پێکرد"[4].

ئـازادکردنی ڕانیە، هانـدەرێک بـوو بۆ ناوچەکـانی تر ڕاپەڕین بەرپا بـکەن. دامودەزگاکـانی حکومەتی عێـراق ڕێ وشـوێنی تونـدیان گـرتەبەر. لە ٦ ئـازاری ١٩٩١ لە شـاری سلێمانی، بڕیـاری قەدەغەکردنـی هـاتوچۆ(منـع تجـول) یـان ڕاگەیانـد. ئەم بڕیـارە، هێنـدەی تـر جەمـاوەری هانـدا بـۆ ڕاپەڕیـن، چـونکە ئەو فیرارانەی لەناو شاردابوون ترسیان لێنیشت. ڕۆژی دواتر، لێپرسینەوەیان لەگەڵدا دەکرێت یان دەگیرێن و گولەبــاران دەکرێــت[5]. ڕادیــۆی دەنگــی گەلــی کوردســتان بەردەوام جەمــاوەر و شــانەچەکدارەکانی ئاگـادارئەکردەوە، بـانگەوازی ڕاپەڕینـی ئەکـرد[6]. لە ٧ ئـازار ڕاپەڕیـن لەشـاری سلێمانی دەسـتی پێکـرد، پێشمەرگە هاتنە ناوشار و بە پشتیوانی جەماوەر، هێرشیان کردە سـەر بنکەی پۆلیس و سـەربازگەی سوپا و باڵەخانەی پارێزگا هەموو شوێنەکان دەستی بەسەردا گیرا، جگە لە ئەمنە سورەکە، پارێزگاری لێ دەکرا، بە هێزی سەربازی و ئەمنی لە ڕۆژی ٨ ئازار سلێمانی بەتەواوەتی ئازاد کرا[7].

بگۆڕن بۆ دەنگی شۆڕشی عێراق. لەساڵی ١٩٨٥ ناوەکەی گۆڕدرا بۆ دەنگی گەلی کوردستان. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: فەرید ئەسەسەرد: ئینسکلۆپیدیای یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، ل ٨٤٢.

[1] فاضل الزهاوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٣.

[2] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦.

[3] فاضل الزهاوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٠.

[4] بۆ زانیاری زیاتر و وردەکاری ڕاپەڕینی ڕانیە بڕوانە. ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦.

[5] ئاراس عبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل٦٥.

[6] (لە زمناکۆوە بۆ ئازاد ١٧٢٠، ٧ی مانگ زەماوەند بکەن ئێمەش دەگەینە لاتـان) یەکێـک بـوو لەو بـانگەوازانەی لە دەنگـی گەلـی کوردستان بـڵاوی دەکـرایەوە، ئامـاژە بـوو بـۆ دەسـت پێکردنـی ڕاپەڕیـن لە سلێمانی. ئـاراس عەبـدولرەحمان مسـتەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٥.

[7] یحیی کاظم المعموري: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٤٦.

لەدوای ئازادکردنی شاری سلێمانی، ڕاپەڕین لە شارو شارۆچکەکانی تر دەستی پێکرد و ڕۆژبەرۆژ حکومەتی عێراقی دەسەڵاتی ناوچەکانی تری کوردستانی لەدەست دەدا. پێشمەرگە لە چەند بەرەیەکەوە نەخشەی ئازاد کردنی ناوچەکانی تری دانا. لە ٨ ئازار، چەمچەماڵ و پیرەمەگرون و دوکان ئازادکرا، لە ٩ ئازار ١٩٩١ دەربەندیخان و کەلار و باوەنور ئازاد کرا. لە هەمان ڕۆژدا، شەقلاوە و کۆیە[١] ئازادکران لە ١٠ ئازار ١٩٩١ هەریرو پیرمام و باسەرە و تەقتەق و دیانا و ڕەواندز و خەلیفان و کفری و خانەقین ئازادکران[٢].

لەگەڵ نزیک بونەوەی پیشمەرگە لە شاری هەولێر حکومەتی عێراقی هەوڵیدا بە هەر نرخێک بێت، پارێزگاری لێ بکات، ڕێگەی نەدا لەو سنووره زیاتر پێشڕەوی بکەن. بۆ ئەم مەبەستە عەلی حەسەن مەجید، لێپرسراوی کەرتی باکور لە کەرکوک، لە کۆبونەوەی لەگەڵ پارێزگاری هەولێر و هەندێک لە بەعسییەکان، ڕێنمایی پێدابوون هەر ڕاپەڕینێک ڕوودات، تەقەیان لێبکەن و هەرکەسێک تەقەی نەکرد، دەستبەجێ بیکوژن. هەروەها بەڕێوەبەری ئاسایش (ئەمن) کۆبونەوەی لەگەڵ هەموو لێپرسراوانی پارێزگاکە کرد، کە پێکهاتبوو لە پارێزگارو جێگری پارێزگار و بەڕێوەبەری پۆلیس و لێپرسراوانی پارتی بەعس. فەرمانی بەرگری کردنی لە شاری هەولێر پێ ڕاگەیاندن[٣]. لیوای پۆلیس، تاریق متعب ئەحمەد[٤] دەڵێت " لە ٩ ئازار ١٩٩١ بەڕێوەبەری پۆلیسی شەقلاوە ئاگاداری کردینەوە کە هێزەکانیان شکاون هەموو لێپرسراوانی حکومی و پارتی بەعس پاشەکشەیان کردوە، ئێمە هیچ پەیوەندیەکمان بە بەغدا نەمابوو. ئەفسەرێکی گەورە هات بۆلامان پێی ڕاگەیاندین کە بڕیاری یەکلایکەرەوە هاتوە لە لایەن لێپرسراوانی بەغداد بە هیچ شێوەیەک پاشەکشە ناکرێت لە هەولێر"[٥].

لە ١١ ئازار ١٩٩١، ڕاپەڕین لە شاری هەولێر دەستی پێکرد. سەرەتا هەریەکە لە پارێزگای هەولێر یەحیا محەمەد ڕەشید جاف و ڕازگری نهێنی (امین سر) بەعس و صبحی عەلی خەڵەف، بەرەو موسڵ هەڵهاتن. بەڕێوەبەری پۆلیس، لیوا تاریق متعب و بەڕێوەبەری ئەمنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی، عەمید عەبدولرەحمان ئەلشەکەرجی و فەرماندەی فەیلەقی پێنج فەریق عەلی محەمەد شەلال بە دوایاندا هەڵهاتن[٦].

بە گەیشتنی پێشمەرگە بۆ هەولێر، هێزەکان بۆ دوو تیپ دابەش بوون. تیپی یەکەم بە سەرپەرشتی کۆسرەت ڕەسوڵ عەلی بۆ سەربارەگای فەیلەقی پێنج، تیپی دووەم بەسەرپەرشتی عەبدولرەزاق بۆ سەر دەزگای ئەنجومەنی یاسادانان و جێ بەجێکردن و ڕێکخراوی هەواڵگری باکور(منظومة الأستخبارات الشمالية). دەستەیەکی پێشمەرگەکانی پ.د.ک بەسەرپەرشتی جەمال مۆرتکە، بەشداربوون لە ئازادکردنی

---

[١] بۆزانیاری زیاتر لەسەر ڕاپەڕینی کۆیە بڕوانە. زامدار ئەحمەد: ڕاپەڕینی کۆیە ٩ ئاداری ١٩٩١، چاپی یەکەم، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠١٧.

[٢] بۆ زانیاری زیاتر لەسەر ئازادکردنی شاروشارۆچکەکان بڕوانە، ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو.

[٣] طارق متعب احمد(لواء شرطة): ضحايا و خفايا جرائم غامضة و حوادث فی ذاكرة رجل شرطة ١٩٦٥-١٩٩٤، دار السطور للنشر والتوزيع، بغداد، ٢٠٢٠، ص ٣٩١.

[٤] لیوای پۆلیس تاریق متعب ئەحمەد لە ساڵی ١٩٤٨ لە موسڵ لەدایک بوە، کۆلیژی پۆلیس لە خولی ١٩ تەواوکردوە، بەڕێوەبەری نەهێشتنی تاوان بوە لە موسڵ، دواتر ئەم پۆستانەی وەرگرتوە، ساڵی ١٩٨١ بەڕێوەبەری پۆلیسی سلێمانی، ساڵی ١٩٨٣ بەڕێوەبەری پۆلیسی کەرکوک، ساڵی ١٩٨٧ یاریدەدەری بەڕێوەبەری گشتی پۆلیس، ساڵی ١٩٩١ بەڕێوەبەری پۆلیسی هەولێر، ساڵی ١٩٩١ بەڕێوەبەری پۆلیسی دهۆک بۆ چەند مانگێک، ساڵی ١٩٩١-١٩٩٣ بەڕێوەبەری پۆلیسی بەغداد کەرخ و ڕەسافە، ساڵی ١٩٩٦ بەڕێوەبەری گشتی ڕەگەزنامە، لە ٣ ئازاری ٢٠٢٠ کۆچی دوایی کردوە. طارق متعب احمد: سەرچاوەی پێشوو.

[٥] هەمان سەرچاوە: ل ٣٩١.

[٦] يحيى كاظم المعموري: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٤٧.

شاری هەولێر. دوای نیوەڕۆی ١١ ئازار ١٩٩١هەولێر ئازاد کرا و ڕێگای کەرکوک کەوتە ژێر چاودێری پێشمەرگە[1]. لە هەمان ڕۆژدا، ئۆردوگاکانی سەربە هەولێر و شارۆچکەی پردێ ئازادکرا. لە ١٢ ئازار ١٩٩١ئاکرێ و بەردەڕەش، لە ١٣ ئازار ١٩٩١ شێخان و مەخمور و زاخۆ ئازادکرا، لە ١٤ ئازار ١٩٩١ دهۆک ئازاد کرا[2].

لە ئەنجامی ئەوسەرکەوتنە خێرایانەی لە شاری سلێمانی و هەولێر و دهۆک بەدەستیان هێنا، کاریگەری گەورەی لە سەر ورەی پێشمەرگە هەبوو. بیریان لەوە کردەوە بەرەو شاری کەرکوک بڕۆن. حکومەتی عێراقی، ئاگاداری ئامادەکارییەکانی پێشمەرگە بوو. بەمەبەستی کۆنترۆڵکردن و سەرکوتکردنی هەوڵەکانی کورد، عەلی حەسەن مەجید نێردرا بۆ کەرکوک کە سەرپەرشتی ئامادەکارییەکانی بۆ بەرگری کردن لە شارەکە دە کرد و دەیویست بە هەر نرخێک بووە، پارێزگاری لێ بکات[3]. عەلی حەسەن مەجید، بەناوی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆرش. بڕیارێکی دەرکرد، کە گوزارشت بوو لە ڕەشبگیریی لە گەڕەکە کوردییەکانی ناوشاری کەرکوک. ڕۆژی ١٠ ئازاری ١٩٩١ هێزێکی زۆری لە گاردی کۆماریی و ئەمن و پۆلیس و سوپای میللی(جیش الشعبی) بە پاڵپشتی تانک و هێلکۆپتەر، گەڕەکەکانی ئیمام قاسم و ئیسکان و ئازادییان گرت. بۆ ڕۆژی دواتر، گەڕەکەکانی ڕەحیم ئاوا و تەپەی مەلاعەبدوڵلا و شۆریجە، ڕەشبگیریی تێدا ئەنجام درا، ژمارەیەکی زۆری هاوڵاتی کورد وەک بارمتە دەستگیر کردوو، گواستییەوە بۆ سەربازگەی تۆبزاوا[4].

نەوشیروان مستەفا سەبارەت بەئازادکردنی کەرکوک دەڵێت " پێش ئەوی لەقاسمە ڕەش و زەڵێ دابەزین ئەو کاتەی خۆمان ئامادەکردبوو بۆ ڕاپەڕین پێمان وابوو ئازادکردنی کەرکوک لە شارەکانی تر گرنگترە، بەڵام سەختر ئەبێت، لەبەرئەوە نەخشەی گەمارۆدان و هێرشی سێ لایمان بۆدانا، دوای ئازادکردنی سلێمانی و هەولێر و گەرمیان هێزی لەسەر کۆبکەینەوە لە سێ لاوە پەلامار بدەین. هێزەکانی سلێمانی لە قەرەهەنجیر و هێزەکانی هەولێر لە پردێ و هێزەکانی گەرمیان کەلە شەڕیان لە گەڵ موجاهدینی خەلق[5] تێوەگلابوون، سەرکردایەتی میحوەری کەرکوک چەند جارێک هەوڵی پەلاماریان دابوو بەڵام هیچ سەرکەوتنێکیان بە دەست نەهێنابوو"[6].

---

[1] بۆزانیاری زیاتر لەسەر ئازادکردنی هەولێر بڕوانە. هۆشمەند عەلی: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٠.
[2] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٨.
[3] فاضل زهاوی: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٢.
[4] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٥.
[5] موجاهدینی خەلق لە ٦ ئەیلولی ١٩٦٥ دامەزرا لەسەر دەستی گروپێک لە لاوانی ڕۆشنبیری ئێرانی، کە دەرچووی ناوەندە زاستی یەکانی ئێران بوون.. لە دیارترین دامەزرێنەرانی ئەم ڕێکخراوە (محمد حنیف نجاد- سەعید موحسن- عەلی ئەسغەر- بەدیع زاد جان)بوون. دامەزرێنەرانی ئەم بزوتنەوەیە بڕوای تەواویان بە ئاینی ئیسلام هەبووە و لەهەوڵی بنیادنانی دەسەلاتێکی دیموکراتی ئیسلامیدا بوون وەک لە وێناکردنی خۆیانەوە دەڵێن ئەم ڕێکخراوە ڕێکخراوێکی (ئیسلامی شۆڕشگێری نیشتیمانی دیموکرات)ی ئێرانیە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: موقع الرسمی منظمة مجاهدی خلق الأیرانیة، بەرواری سەردان ٢٠٢٢/٢/٨. www.mojahedin.org
[6] نەوشیروان مستەفا ئەمین: مفاوەزاتی بەرەی کوردستانی- بەعس(١٩٩١)، چاپی یەکەم، چاپ وبڵاوکردنەوەی کتێبخانەی جەمال عیرفان، سلیمانی،٢٠٠٩، ل١٣.

شەوی ١٩ ئازار ١٩٩١ کۆبونەوەی مەسعود بارزانی و نەوشیروان مستەفا لە پردێ ئەنجام درا و ئیشوکارەکان دابەشکران. ئەرکی سەرکردایەتی میحوەری کەرکوک، بە نەوشیروان مستەفا سپێردرا و میحوەری موسڵ بە مەسعود بارزانی[١].

نەخشەی ڕزگارکردنی کەرکوک بەسەر سێ میحوەر دابەش کرا:

١- میحوەری یەکەم: ڕێگای هەولێر- پردێ.

٢- میحوەری دووەم: ڕێگای سلێمانی – چەمچەماڵ.

٣- میحوەری سێیەم: گەرمیان، کفری- کەلار- دووز[٢].

لە ١٩ئازاری ١٩٩١ هێزە کەرکوکییەکان دزەیان کردبوە ناو گەڕەکە کوردییەکان. لەڕۆژی ٢٠ ئازاری ١٩٩١ لە ڕۆژئاوای کەرکوک (پردێ) و ڕۆژهەڵات (قەرەهەنجیر) هێرش کرایە سەرکەرکوک. تەنها ئەولایەنەی هێزی گەرمیان (کفری- کەلار- دوز) بەهۆی موجاهدینی خەلق نەیانتوانی بەشداری لە جێبەجێکردنی نەخشەکە بکەن[٣].

لەم بارەیەوە عەمیدی پێشمەرگە ڕەشید عەلی سەعید دەڵێت " لە ڕۆژی ١٠ ئازار کفری و دوز ئازاد کرا بە فەرماندەیی عوسمانی حاجی مەحمود تا ٢٠ ئازار بەرگریمان کرد، زیاتر لە چوار لیوای هێزی تایبەت (قوات الخاصة) بە سەرپەرشتی لیوا ((بارق حاج حنطة)) و لیوای پاراستنی دامودەزگای نەوتی کەرکوک و عەرەبی هۆزە عەرەبییەکانی ناوچەکە و موجاهدینی خەلق پەلاماری دوزیاندا، زیاتر لە ٣٠٠ پێشمەرگە و هاولاتی شەهید بوون. چەکی فسفۆری و بۆمبی ناپاڵمی ٢٥٠ کغم و هەموو جۆرە تۆپ و هاوەنێک بەکاردەهێنرا. لەبەر ئەوە دوز بەناوچەی جەنگ مایەوە، مەترسییەکانی دوز و ڕێگەگرتنی موجاهدینی خەلق و سوپای عێراق لە پێشمەرگە نەتوانرا نەخشەکە وەک خۆی جێبەجێ بکرێت کە دەیانویست لە پشتەوە بەرەو کەرکوک بڕۆن"[٤]. لە شەوی ٢١/٢٠ ئازاری ١٩٩١ زۆربەی ناوچەکانی شاری کەرکوک ئازادکرا، جگە لە سەربازگەی خالید نەبێت. بە ئازادکردنی کەرکوک تەواوی ناوچەکانی کوردستان لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراق دەرهێنران. هەرچەندە لە رۆژی ٢٣ ئازار، پێشمەرگە نەخشەی دارشت بۆهێرشکردنە سەر سەربازگەی خالید. لە ڕۆژی ٢٥ ئازار هێرش دەستی پێکرد. سوپای عێراق، بە پشتیوانی تانک و زرێ پۆشەکانی، بەرگرییەکی زۆریان کرد، نەتوانرا لەلایەن پێشمەرگەوە دەستی بەسەردا بگیرێت[٥].

لەکاتێکدا دەسەڵاتی حکومەتی عێراق، لەزۆربەی شار و شارۆچکەکان نەما بوون و هەموو دامودەزگاکانی حکومەتی عێراق، لەناو شارەکان وێران کرابوو. هەزاران سەربازی عێراقی خۆیان بەدەستەوە دابوو. سەدام حسێن لە ١١ ئازار ١٩٩١، پەیامێکی نوسراوی بۆ مەسعود بارزانی و جەلال

---

[١] نەوشیروان مستەفا ئەمین: ل ١٤

[٢] بۆ زانیاری زیاتر لە سەر ئازادکردنی کەرکوک بڕوانە. سامان حاجی نوری: کرکوک مابین ١٩٩١-٢٠٠٣، منشورات کۆڕی ئەکادیمیا و دیالۆگی کوردی، سليمانية، ٢٠١٩، ص ٨٤.

[٣] نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤.

[٤] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەمید رەشید عەلی سەعید ناسراو بە حەمە ڕەشید توکنی، ناوبراو لە ساڵی ١٩٧٠ لە دایک بووە، لە ساڵی ١٩٨٥ بوە بە پێشمەرگە لە ریزەکانی ی.ن.ک، لە قۆناغەکانی ٣-٥-٦-٧ ی ئەنفال بەرگری کردوە، ئێستا جێگری فەرماندەی لیوای یەکی پاراستنی سلێمانیە. سلێمانی ٢٠٢١/١١/١٠.

[٥] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٠.

تاڵەبانی نارد، ئەم پەیامە لە ڕێگەی دوو کەسی جیاواز ناردبووی، بەڵام بە هەمان ناوەڕۆک و ڕستە و ڕێزمان[١].

پەیامەکەی سەدام حسێن، چەند لایەنێک لەخۆ دەگرێت. گلەیی کرد بوو کاتی ڕاپەڕینەکە، هاوکات بووە لەگەڵ ڕاپەڕینی شیعەکان لە باشور. هەروەها هەڕەشە بوو کە چۆن توانیویانە شارەکانی باشوور بگرنەوە، بەهەمان شێوە ئەتوانن شارەکانی باکوریش بگرنەوە. ئامادەیی خۆیانی نیشانداوە بۆ گفتوگۆکردن. پێی ڕاگەیاندوون کاری توندو تیژی ڕێگرە لەم هەلەی هاتووەتە پێشەوە، دەڵێت" ئێمە سورین لەسەر بەدیهێنانی ئەم بابەتە، لەبەردەم گەلەکەمان و بزووتنەوەی سیاسی بۆ بەشداری لەکاری سیاسی و دیموکراتی لە عێراق بەپێی توانا و مافەکان کە شیاون"[٢].

نامەکەی جەلال تاڵەبانی کۆپیەکی نێردرابوو بۆ بەرزان تکریتی لە سویسرا. بەرزان تکریتی نامەکەی سەدام حسێن و نامەیەکی خۆی دەدات بە سەرچل قەزاز، لە ڕێگەی فوئاد مەعسوم و محەمەد توفیق رەحیم دەگاتە جەلال تاڵەبانی لە دیمەشق. بەرزان تکریتی، لە نامەکەیدا داوای لە جەلال تاڵەبانی کردبوو، ئەو هەلە مێژووییە بقۆزنەوە. پێی ڕادەگەیەنێت کە سەدام حسێن ئامادەیە، ئەگەر وەفد بنێرن بۆ جنێف خۆی سەرۆکایەتی ئەکات. ئەگەر بینێرن بۆ عەمان تاریق عەزیز ئەنێرن، ئەگەر لە سەلاحەدین بێت سەعدون حەمادی ئەنێرن. جەلال تاڵەبانی ڕەزامەندی لەسەر گفتوگۆ دەردەبڕێت. پاش گفتوگۆکردن لەگەڵ هۆشیار زێباری و موحسین دزەیی، ئەوان ئامادەی گفتوگۆ نابن لەبەرئەوەی پێیانوایە عێراق لە ڕوخاندایە[٣].

نامەکەی مەسعود بارزانی، لە ڕێگەی کەسێک بە ناوی حاجی عوبێد حاجی مەجید[٤] نێردرابوو، بۆ وەرگرتنی ڕاوبۆچونی ی.ن.ک داوای کۆبونەوە لە نەوشیروان مستەفا دەکات. پاش کۆبونەوەیان لە شەقڵاوە، بڕیاریاندا گفتوگۆ ڕەتنەکەنەوە. مەسعود بارزانی لە نامەیەکی کورتدا، ئامادەیی بەرەی کوردستانی بۆ ڕاگرتنی پێکدادان و دەستپێکردنی گفتوگۆ دەربڕی. لیژنەیەک لە فەرەیدون عەبدولقادر و عومەر فەتاح لە ی.ن.ک و ئازاد بەرواریی و فازیل میرانی لە پ.د.ک پێکدەهێنن، بۆ ئەوەی لە کاتی پێویست بۆ گفتوگۆ بنێردرێن. وەڵامی نامەکە بۆ سەدام حسێن نێردرا[٥]، بەڵام ئەو هەوڵانە سەرینەگرت.

پاش ئازادکردنی کەرکوک لە لایەن پێشمەرگەوە، جارێکی تر سەدام حسێن لە ڕێگەی موکەڕەم تاڵەبانی، پەیامێکی تری بۆ سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی نارد . سەدام حسێن ڕایسپارد بوو گفتوگۆ لەگەڵ مەسعود بارزانی و جەلال تاڵەبانی بکات. لە هەمانکاتدا، هێزێکی گەورەی لە فیرقەکانی گاردی کۆماریی ئامادە کردبوو لەگەڵ ٣٠٠ تانک بەرەو کوردستان هاتبوون[٦].

---

[١] نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨.
[٢] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٢. نامەی سەدام حسین بۆ مەسعود بارزانی و جەلال تاڵەبانی.
[٣] نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ٩،١٠.
[٤] حاجی عوبێد حاجی مەجید سەرسوور لە ساڵی ١٩٧٤ سەرلقی پێشمەرگە بووە، ئاشنایەتی کۆنی لەگەڵ مەسعوود بارزانی هەبووە. لە ئەنجامی گومان کردن لە نیازی حکومەتی عێراق لە مەبەستی نامەکە بۆ نانەوەی ئاژاوە لە نێوان پ.د.ک و ی.ن.ک لە پردێ لەگەڵ مەلا فەرمان وێنەیەکی نامەکەی لەبەر نووسی بوو ناردبووی بۆ نەوشیروان مستەفا، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠، ١١.
[٥] نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠.
[٦] هەمان سەرچاوە، ل ١٥.

لەم بارەیەوە موکەڕەم تاڵەبانی[1] دەڵێت " دوای ڕزگارکردنی کەرکوک باڵیۆزی عێراق لە ئیمارات ئەنوەر سەبری عەبدولڕەزاق لەلایەن وەزیری دەرەوە تاریق عەزیز ڕاسپێردرابووکە داوا لە من بکات ڕۆڵی خۆم بگێڕم لەم کاتە ناسکەدا و بیروباوەڕی خۆم بۆ سەدام حسێن بخەمە ڕوون منیش بەنامەیەک بیروبۆچوونەکانم خستۆتە ڕوو"[2]، لە نامەکەدا داوای ڕاگرتنی جەنگ و دەستپێکردنی گفتوگۆ لەگەڵ بەرەی کوردستانی دەکات. پاش کۆبونەوەی سەدام حسێن لەگەڵ موکەڕەم تاڵەبانی دوو داواکاریی لە بەرەی کوردستانی دەخاتەڕوو بریتین لە: پێدانی هەندێک پاڵاوگەی نەوت لە کەرکوک بۆ دابینکردنی پێداویستی ناوخۆ، ڕێگری نەکردن لە هێنانی خۆراک و جلوبەرگ لە ڕێگەی نێودەوڵەتی تورکیا[3].

پاش ڕاسپاردنی موکەڕەم تاڵەبانی، بۆ گفتوگۆ و ناردنی بۆ لای بەرەی کوردستانیی، سەدام حسێن نەخشەی هێرشی بۆ سەر کوردستان داڕشتبوو. بە نیازی هێرش کردن بوو. لەبارەیەوە موکەڕەم تاڵەبانی دەڵێت: "کە گەیشتمە پرۆژەی ئاوی کەرکوک، لە حەویجە چاوم بە عیزەت دوری کەوت پاش گفتوگۆ لێی پرسیم چەند ڕۆژت پێدەچێت؟ وتم ڕەنگە چوار ڕۆژ، وتی کەوا بوو لە ڕێگەی موسڵ بگەڕێرەوە چونکە لێرە شەڕ دەبێت دەچینە کەرکوک"[4].

پاش گەیشتنی بۆ کوردستان، چاوی بە مەسعود بارزانی و نەوشیروان مستەفا دەکەوێت. بەرەی کوردستانی، ڕەزامەندی بە گفتوگۆ دەدات. هەوڵی بینینی جەلال تاڵەبانی دابوو لە زاخۆ، بۆ ئەوەی ڕای ئەویش بزانێت، بەڵام بەهۆی هێرشی سوپای عێراق، نەیتوانی چاوی پێ بکەوێت. چوار ڕۆژەکە تێپەڕی، هێرشی سوپای عێراق دەستپي پێکرد و ناوبژییەکەی موکەڕەم تاڵەبانی شکستی هێنا[5].

حکومەتی عێراق لە دەرەوە، بەرامبەر هاوپەیمانان لە جەنگی دووەمی کەنداو شکستی هێنابوو، بەڵام هەوڵی دا لە ناوخۆ بەسەر نەیارەکانیدا سەرکەوتن بە دەست بهێنێت. لە ماوەیەکی کەمدا، توانی ڕاپەڕینی کورد و شیعە سەرکوت بکات و دەسەڵات بگەڕێنێتەوە بۆ ئەو ناوچانەی، ڕاپەڕین تێیدا ئەنجامدرا بوون. هۆکارەکانی سەرکەوتنی حکومەتی عێراق دەگەڕێتەوە بۆ شارەزای ڕێکخراوی حکومەتی عێراقی و ئەزموونی رابردوی هەبوو لە سەرکوتکردنی هەر جوڵانەوەیەک. لە سەرەتای ٦ ئازار عەلی حەسەن مەجید وەک وەزیری ناوخۆ دیاری کرد. کارێک بوو مەترسی ئەخستە ناو ئۆپۆزسیۆن و هاشم حەسەن مەجیدی وەک پارێزگاری کەرکوک دیاری کرد. هەروەها بەرزان تکریتی و سەدام کامیل، ڕۆڵی بەرچاویان لە سەرکوتکردنی ڕاپەڕین هەبوو. لە بڕیارێکی نهێنیدا، هەمان دەسەڵاتی سەرۆک، بە ئەندامانی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و سەرکردایەتی هەرێمی بەعس دەدرا، بۆ لەناوبردنی ڕاپەڕین لەسەر خەڵات کردن وسزادان. حکومەت، ئەفسەرە پلە باڵاکانی پێشووی گەڕاندەوە و شەش ئەفسەری پلە باڵای، وەک پارێزگار بۆ ئەو پارێزگایانەی ڕاپەڕینی تێدا ئەنجام درا بوو، دیاری کرد[6]. هەروەها ڕێگەدانی

---

[1] موکەڕەم تاڵەبانی کۆلێژی یاسای تەواوکردوە، ئەندامی پارتی هیوا بوە، دواتر چوەتە ڕیزی حیزبی شیوعی. دوای ڕیکەوتنی حیزبی شیوعی و بەعس بوە بە وەزیری ئاودێری، دوای تێکچونی پەیوەندی حیزبی شیوعی و بەعس لە بەغداد بە بێ لایەنی مابوەوە. نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠.

[2] موکەڕەم تاڵەبانی لە ڕۆژی ٢١ ئازار نامەکی بۆ سەدام حسن ناردوە ، لە ڕۆژی ٢٣ ئازار گەیشتوە بە دەستی، لە ٢٤ ئازار وەڵام دراوەتەوە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: موکەڕەم تاڵەبانی: 4 ڕۆژ لە کوردستانی ئازاد ٢٧-٢٨-٢٩-١٩٩١/٣/٣٠، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل ٨.

[3] موکەڕەم تاڵەبانی: 4 ڕۆژ....، ل١٦.

[4] بۆ زانیاری زیاتر لە سەر سەردانەکەی بۆ کوردستان لەو چوار ڕۆژەدا. بڕوانە: موکەڕەم تاڵەبانی: 4 ڕۆژ........، ل ٢٤.

[5] نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦.

[6] ئوفرا بینگیۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠٨.

عێراق لەلایەن ئەمریکا بە بەکارهێنانی هێلیکۆپتەرو چەکی قورس لە ڕێکەوتنامەی سەفوان، لەم بارەیەوە جەنەڕاڵ شوارسکۆف دەڵێت " سوڵتان هاشم ئەحمەد پێی وتم ئێمە هێلیکۆپتەر بۆ گواستنەوەی کاربەدەستان بەکاردەهێنین بۆ ئەو شوێنانەی کە پردەکان ڕوخێنراون و هیچ ڕێگایەکیان ناگاتێ"[١]، هەروەها ڕێگەی دا بە کوکردنەوەی چەکە قورسە بەجێ ماوەکان، دووبارە پڕچەک کردنەوەی سوپای عێراق[٢].

ڕاپەڕین، لە تێڕوانینی حکومەتی عێراق چەمکێکی جیاوازە. وا پێناسەی دەکات کە ئەو ڕووداوانە لە هیچ کاتێکدا ڕاپەڕین نەبوون، بەڵکو حاڵەتێکی گێرەشێوێنی و تێکدەری و یاخی بونێکی چەکدارییە لە بارودۆخێکی جیاواز (استثنائی) بووە، ماوەی چەند ڕۆژێکی خایاند. کارێکی تاوانکارییە لەلایەن وڵاتانی بێگانەوە نەخشەی بۆ داڕێژراوە، بۆ تەواوکردنی کارە دوژمنکاریەکانیان. کۆتایی هات بە گەڕانەوەی دەسەڵات بۆ ئەو ناوچانەی کە ئەو بارودۆخە تایبەتی تێدا ڕوویداوە[٣]. لە ١٦ ئازار سەدام حسێن، وتارێک لە سەر ڕاپەڕین لە کوردستان بڵاودەکاتەوە. پێشمەرگە بە پیلانگێڕو لە دەرەوەی سنور بە پیلانی بێگانە هاتونەتە ناو عێراق دەڵێت " ئەوانەی لە دەرەوەی سنوور خۆیان کرد بە ژووردا، ئەوان لە کوردستانی عێراق دەیانەوێت وای دەربخەن کە کردەوە غەدرەکانیان خزمەتی کوردی عێراق دەکات بەرگری لە مافەکانیان دەکات، بەڵام تاقیکردنەوەی سی ساڵی ڕابردووتان بیردەهێنمەوە کە هەموو بزوتنەوەیەکی کوردی بە بێگانەوە بەسترابێت لە ڕووی سیاسی و سەربازی و مادییەوە پشتی پێ ببەستن لە زیان و وێرانکاریی بەولاوە هیچی تری بۆ گەلی کوردمان بە دەست نەخست. هەمووئەو بزوتنەوانە بە ژێرکەوتن کۆتایی هات، چونکە هەڵوێستی سیاسی لە ناوچەکە دەگۆڕدرا. هێزە بێگانەکان وەک کاغەزی سیاسی بەکاریان هێناون لە پێناو مەبەستی سیاسی زانراویاندا، کە پێویستی ئەو کاغەزە تەواوبوو فرێیان داوەتە سەبەتەی بێ کەڵکەوە. ئەمانە لەسەر حسابی ئازاری گەلی کورد و ئەو زیانانەی لێی دەکەوتەوە لە گیان و سەرو ماڵ و ئەو زیانانەی لە دواکەوتنی گەشەسەندن و پێشکەوتنی ئاوەدانی ڕویداوە"[٤].

لە کۆتایی وتارەکەیدا، ئاگادارییەک بۆ سەرکردایەتی کورد دەنێرێت پێیان ڕادەگەیەنێت ئەو پاشماوە دوژمنکارانەی چارەسەردەکەین و دەڵێت " من بەناوی عێراقییەکان بە کورد و عەرەبەوە بەناو سەرکردە پیلانگێرانە لەم ڕەفتارە چەوتەیان ئاگادارئەکەمەوە، پێیان ئەڵێم نەکەن هەڵە بکەن. عێراق سەرەڕای برین و قوربانیدان و زیان لە ئەنجامی کاری دوژمنکارانەوە و ستەمی دوژمنان، ئەوان بەر لە ئێوە ستەمیان کرد، پشت بەخوا عێراقی ئازیز دەمێنێتەوە، پشت بەخوا بە هاوکاری عێراقییە دڵسۆزەکان پاشماوەی دوژمنکاران چارەسەر دەکات. بە ڕێگەی شیاو ڕەفتار لەگەڵ ئەوانەدا دەکات کە ئەم بارەی وڵاتیان بە هەلزانی بۆ جێبەجیکردنی چاوچنۆکی و شەڕەنگێزیان"[٥].

حکومەتی عێراق تەنها لە ناوخۆ کاری لەسەر ڕاپەڕین نەکرد، بەڵکو هەوڵیداوە نەتەوە یەکگرتووەکان ئاگاداربکاتەوە لەو بارودۆخەی لە وڵات ڕوویداوە. لە ٢٠ ئازاری ١٩٩١ وەزیری دەرەوەی عێراق تاریق عەزیز، نامەیەک بۆ سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان سەبارەت بە ڕاپەڕینەکانی عێراق دەنێرێت. لە نامەکەدا، ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە کۆمەڵێک چەتە لە وڵاتانی دراوسێ هاتوون، هەستاون بە تاڵانکردنی

---

[١] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٧.
[٢] موکەڕەم تاڵەبانی: 4 ڕۆژ.... ، ل ٦١.
[٣] الأمم المتحدة، الجمعية العامة: حالات حقوق الأنسان و تقاريرالمقررين الخاصين والممثلين A/46/647، 13/November/1991، ص ٢٤.
[٤] بۆخوێندنەوەی تەواوی وتارەکە بڕوانە: ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٢٢٨، ١٩٩١/٣/٢٠.
[٥] هەمان سەرچاوە.

کەلوپەلی کۆگاکان لە پارێزگاکانی بەسرە و واسط و میسان و زیقار و قادسیە و موسەننا و نەجەف وکەربەلا. کۆمەڵێکی تر بە هەمان شێوە لە سلێمانی و هەولێر و دهۆک. ئەو باندە چەکداران (عصابات المسلحة) هەستاون بە وێرانکردنی بەرفراوان کە خۆی لە تالانکردنی نەخۆشخانەو زانکۆ و قوتابخانە و کۆگاکانی خواردەمەنی و فەرمانگەکانی دەوڵەت و دامەزراوە خزمەتگوزارییە گشتیەکانی وەک کارەبا و ئاو، هەروەها تالانکردنی شوێنی بازرگانی و ئوتومبێل و سەروماڵی هاولاتیان دەبینێتەوە. ئەو زیانانەی لە دامو دەزگا حکومییەکان و بە بڕێکی زۆر مەزندە دەکرێت، بووە بە هۆی خراپی بارودۆخی ژیان و تەندروستی و خزمەتگوزاریی بۆ ملیۆنان هاولاتی عێراقی[1].

هەروەها حکومەتی عێراق لە وەلامی ڕاپۆرتێکی لیژنەی مافی مرۆڤ سەر بە نەتەوە یەکگرتوەکان، ئاماژە بەوە دەکات و دەڵێت: " لایەنە یاخیبووەکان کەسانی بێ تاوانیان کوشتوە. لە نێوانیاندا، نەخۆش لە نەخۆشخانە ئامێرە پزیشکییەکانیان لێ کردوتەوە و لە دەرەوەی نەخۆشخانە گولە باران کراون، نزیکەی ٢٥٠٠ کەس کوژراون". جگە لەوە ئەمانەی ئاشکراکراون:

١- گۆڕێکی بە کۆمەڵ لە سلێمانی ٣٧٠ لاشەی تێدا نێژرابوون.

٢- گۆڕێکی بەکۆمەڵ، لە ناوچەی کوت لە سنوری نێوان عێراق و ئێران، نزیکەی ١٥٠٠ لاشەی تێدا نێژراون، لەسەردەستی یاخی بووەکان کوژراون.

٣- گۆڕێکی بە کۆمەڵ لەناوچەی کشک البصری لە پارێزگای بەسرە، نزیکەی ٥٠ لاشەی تێدا

ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، لە هەردوو بڕیاری ژمارە ٢٨٤، ٢٨٥ لە ٢٤ تشرینی یەکەمی ١٩٩٢ سەرجەم کوژراوانی مەدەنی ڕاپەڕینەکانی کوردستان و باشوری عێراق لە کارمەندانی بەعسی لە دامودەزگا مەدەنیەکانی حکومەت و ئەندامانی پارتی بەعس لە پارێزگایانە کاریان کردوە بەشەهید ئەژمار دەکات، ئەم بڕیارە ئاماژەیە بۆ ناڕەوایەتی ڕاپەڕین لە تێڕوانینی حکومەتی عێراق، لەم خشتەیەدا ژمارەی کوژراوان ڕوون دەکەینەوە بەم شێوەیەی خوارەوە:

خشتەی ژمارە ٢

ژمارەی کوژراوانی مەدەنی

ناو	ژمارەی کوژراوان بەگوێرەی بڕیاری ٢٨٤[3]	ژمارەی کوژراوان بەگوێرەی بڕیاری ٢٨٥[4]
کارمەند	٤٥٠	١٥٣
خانەنشین	١٨٢	٧١
مەدەنی	٤٤	١٦١
کۆ	٦٧٦	٣٨٥

[1] الأمم المتحدة، مجلس الأمن: رسالتان مؤرختان ٢٠ ازار ١٩٩١موجهتان على التوالى الى أمين العام ورئيس مجلس الأمن من الممثل الدائم للعراق لدى الأمم المتحدة، S/22371، 21/March/1991.

[2] الأمم المتحدة، الجمعية العامة: حالات حقوق الأنسان و تقاريرالمقررين الخاصين والممثلين A/46/647، 13/November/1991، ص ٢٤.

[3] الوقائع العراقية: عدد ٣٤٣١، ١٩٩٢/١١/٩، ص ٥٠٤.

[4] الوقائع العراقية: عدد ٣٤٣٢، ١٩٩٢/١١/١٦، ص ٥٢٨.

لە ڕاپەرینی ١٩٩١ . جگە لە ئامادەکارییە سەربازییەکان، حکومەتی عێراق ڕێگەی گفتوگۆی لەگەڵ بەرەی کوردستانی گرتەبەر، بە ئامانجی گێڕانەوەی دەسەڵات بۆ کوردستان. تێڕوانینی حکومەتی عێراق بۆ ڕاپەڕین و چواندنی بە یاخیبوونی چەکداری و تێکدەر، بەشێکە لە تێڕوانینی بەعسییانە بۆ کێشەی کورد. توندوتیژیی و ڕاوڕووت کاردانەوە بووە. حکومەتی عێراقی تا کۆتا ڕۆژ هەڕەشەی بەکارهێنانی کیمیاوی کردوە.

باسی دووەم- گەڕانەوەی دەسەڵاتی حکومەتی عێراق بۆ کوردستان:

ڕاپەڕینی کورد و شیعە، کاریگەری گەورەیان لەسەر بارودۆخی عێراق هەبوو. حکومەتی عێراقی، تواناکانی خستەگەڕ بۆ دەستبەسەراگرتنەوەی ئەو پارێزگایانەی لە دەستی دابوو. پاش کۆتایی هێنان بە ڕاپەڕینی شیعەکان، گەڕاندنەوەی دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی بۆ کوردستان لە بەردەمیدا ئاسانتر بوو. لە ئەنجامی خۆ ڕێکخستنەوەی و دوای دڵنیا بوونەوەی سەدام حسێن لە ئەمریکاو هاوپەیمانەکانی، کە ڕژێمەکەی بە بیانووی پارچەپارچەبوونی عێراق ناڕوخێنن. ئەمریکا، ڕێگەی بە عێراق دا بەبەکارهێنانی هێلیکۆپتەر کە یارمەتیدەرێکی هێزی زەمینی بوو لە پێشڕەویی و گەڕانەوەی دەسەڵاتی بۆ ناوەڕاست و باشور. لە قۆناغی یەکەمدا، بەئاراستەی کەرکوک هەنگاوی نا. سەدام حسێن دەسەڵاتی ڕەها و فراوانی دا بە جێگرەکەی عیزەت دوری بۆ دەست بەسەرداگرتنی کوردستان بە هاوکاری فەریق روکن عەبدولجەبار شەنشەل[1].

حکومەتی عێراقی هێزێکی گەورە لە سوپا و گاردی کۆماریی بە ئاراستەی کەرکوک جوڵاند کە پێک هاتبوو لە ٢٥٠ تانک و ١١٦ تۆپی گەورە و سەدان بارهەڵگر[2]. شەوی ٢٨ ئازار ١٩٩١ تۆپبارانێکی هەڕەمەکی ناوشاری کرد و لە سێ میحوەرەوە هێرشەکانی دەست پێکرد بریتی بوون لە: میحوەری دبس ئاڵتون کۆپری، میحوەری سەربازگەی خالید بە ئاراستەی شاری کەرکوک، میحوەری لەیلان[3].

نەخشەکە بە جۆرێک بوو بە خێرایی بە ئاراستەی کەرکوک بڕۆن و ڕێگاکان دابخەن، بۆئەوەی هاوکاری بە پێشمەرگە نەگاتە ناو کەرکوک و ڕێگری لە هەڵاتنیان بکات. هێزەکانی حکومەتی عێراق، لە میحوەری لەیلان، گەیشتنە باکوری ڕۆژهەڵات و ئەو ڕێگایەی کەرکوک دەبەستێتەوە بە چەمچەماڵ - سلێمانی. لە میحوەری دبس، گەیشتنە ئاڵتون کۆپری بۆبڕینی ڕێگای کەرکوک هەولێر. هێزەکەی تر، لە سەربازگەی خالیدەوە گەیشتنە ناو کەرکوک[4]. دەستی بەسەر باڵەخانەی پارێزگا و ناوچەکانی باباگوڕگوڕ و بیرە نەوتەکانی جەمبور و بای حەسەن دا گرتبوو[5]. بە تۆمەتی بەشداری کردن لە ڕاپەڕین دەستیان کرد بە دەستگیرکردنی کورد. کۆڕەوی هاوڵاتیان، لە کەرکوک بە ئاراستەی چەمچەماڵ و سلێمانی و کۆیەو هەولێر و ڕانیە[6] دەستی پێکرد. عیزەت دوری لە ٢٨ ئازار ١٩٩١ لە بروسکەیەکدا بۆ سەدام حسێن دەست بەسەراگرتنی کەرکوکی پێڕاگەیاند[7].

دوای دەست بەسەرداگرتنی کەرکوک، هێزەکانی حکومەتی عێراقی لە سێ میحوەر هێرشەکانی بۆ سەر پێشمەرگە دەست پێکرد بریتین لە: میحوەری کەرکوک – هەولێر، میحوەری کەرکوک – سلێمانی، میحوەری گەرمەسێر لە جەلەولا و خانەقین و کەلار[8].

---

[1] یحیی کاظم المعموري: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥٢.
[2] موکەڕەم تاڵەبانی: 4 ڕۆژ....، ل٢٠.
[3] سامان حاجی نوری: سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٨.
[4] فاضل الزهاوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٢.
[5] یحیی کاظم المعموري: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٥٣.
[6] سامان حاجی نوری: سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٩.
[7] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٢٣٠، ١٩٩١/٤/٣.
[8] ئاراس عەبدولرەحمان: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٦.

سوپای عێراقی و گاردی کۆماریی بە ئامانجی شکاندنی بەرگری پێشمەرگە لە ڕێگەی هەڵمەتی سەربازیی بەرفراوان، بە تۆپی قورس و هێلیکۆپتەر و زرێپۆش و بە بۆردومانی شارەکانی کوردستان، ، توانی سەرکەوتوو بێت و بۆشاییەک بخاتە ناو ریزەکانی پێشمەرگە. بە بڵاوکردنەوەی هەواڵی ڕوودانی کوشتاری بە کۆمەڵی مەدەنییەکان، پێشمەرگەی ناچارکرد بۆ شارەکان پاشەکشە بکەن بە مەبەستی گواستنەوەی خێزانەکانیان بۆ شوێنێکی ئارام لە ناوچە شاخاوییەکان[1] .

لە ٢٨ ئازاری ١٩٩١، دەنگۆی هێرشی حکومەتی عێراق بۆ سەرکوردستان، بە بەکارهێنانی چەکی قورس و کیمیاوی بڵاودەکرایەوە، بارودۆخی شارەکانی کوردستان تێکچووبوو. هێزەکانی حکومەتی عێراق لە میحوەری هەولێر لە سێ قۆڵەوە هێرشیان برد. لەبەرامبەردا، پێشمەرگە هێزەکانی دابەش کردبوو بەسەر میحوەری کەرکوک، بەسەرپەرشتی کۆسرەت ڕەسوڵ عەلی و میحوەری موسڵ بەسەرپەرشتی سەفینی مەلا قەرە و میحوەری کەندیناوە، بە سەرپەرشتی ڕێباز. سوپای عێراق لە ٢٩ ئازار ١٩٩١ لە ڕێگای کەڵەک هێرشیان برد. لە رۆژی دواتر، کەندیناوە و قوشتەپەی گرت و پشێوی کەوتە ناو هەولێر، تۆپخانەکانی عێراق تۆپبارانی هەولێر کرد. لە ٣١ ئازار هێرشەکانیان لە قوشتەپەوە دەستپێکردبوو شاری هەولێریان دەستبەسەرداگرتبوو[2].

لەگەڵ پێشڕەوییەکانی سوپای عێراق، ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بڕیاری لێبوردنی دەرکرد بۆ ئەو جاشەنەی لە کاتی ڕاپەڕیندا پەیوەندییان بە بەرەی کوردستانی کردبوو. لە هەموو تاوانەکانیان خۆش دەبن، ئەگەر پەیوەندی بکەنەوە بە حکومەتی عێراق[3].

لە دوای دەستبەسەردا گرتنەوەی هەولێر، سوپای عێراق لە پێشڕەوییەکانی بەردەوام بوو. لە ٤ نیسانی ١٩٩١ توانییان پیرمام بگرن، بەڵام پێشمەرگە توانیان هێرشەکانی سوپای عێراق لە دەربەندی کۆڕێ ڕاگرن و تانک و زرێپۆشیان لێ بەجێما. لە ١١ نیسان ١٩٩١ هێرشی دووەمیان دەست پێکرد. سەرەتا سەرکەوتنیان بەدەستهێنا، بەڵام پێشمەرگە، توانی لە هێرشێکدا دەست بەسەر دەربەندی کۆڕێ بگرێت و پێشڕەوی سوپای عێراقی ڕاگرت[4].

پاش گرتنی هەولێر، سوپای عێراق دەستی کرد بە گرتن و بێ سەروشوێنکردنی هاوڵاتیان. زیاتر لە ١٨٠ هاوڵاتی بێ سەرو شوێن کرد[5]. لیژنەی مافی مرۆڤی سەربە نەتەوە یەکگرتوەکان، زنجیرەیەکی بڵاوکردەوە کە پێک هاتبوو لە ٢٣٩ هاوڵاتی بە شێکی زۆریان لە دوای گەڕانەوەی سوپای عێراق لە هەولێر و کەرکوک بێ سەرو شوێن کرابوون[6].

لە میحوەری کەرکوک- سلێمانی، پێشمەرگە بۆ چەمچەماڵ پاشەکشەی کرد، هێڵی بەرگری دانران بەم شێوەیە:

---

[1] فەرید ئەسەسەرد: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٩.

[2] هۆشمەند عەلی مەحمود: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٦.

[3] الوقائع العراقية: عدد ٣٣٤٧، ١٩٩١/٤/١، ص ٤٤.

[4] بۆزانیاری زیاتر لەسەر هێرشەکانی دەربەندی کۆڕێ بڕوانە: مەسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد. ڕاپەڕین دەرفەت و ئاستەنگەکان ١٩٩١ -٢٠٠٢، بەرگی پێنجەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی رۆکسانا، ب.ش،٢٠٢٢، ل ٨٤؛ فەرید ئەسەسەرد: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٦٨؛ ئاراس عەبدولرەحمان: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠.

[5] تاریق جامباز: لە تاوانەکانی ڕژیمی بەعس دوای ڕاپەڕین کۆڕەو ١٩٩١، گۆڤاری k21، ژمارە ٤، ٢٠٠٩، ل ٢٤٤.

[6] الأمم المتحدة، الجمعية العامة: رسالة مؤرخه ٣ اب ١٩٩٢موجهة الى رئيس مجلس الأمن من القائم بالأعمال المؤقت للبعثة الدائمة لبلجيكا لدى الأمم المتحدة، S/24386، 5/Augest/1992.

١- ڕێگای چەمچەماڵ- قەرەهەنجیر.

٢- چەمچەماڵ – ڕێگەی ناوشوان.

٣- شۆڕش و بەرزاییەکانی بانی مەقان.

٤- شۆڕش بەرەو قادرکەرەم.

٥- کۆکردنەوەی هێز لە ناو چەمچەماڵ.

پاش هێرشی سوپای عێراق لە ناوشوانەوە، پێشمەرگە و هاوڵاتیان کشانەوە. سوپای عێراق توانییان لە ماوەیەکی کورتدا، دەست بەسەر چەمچەماڵ و بازیاندا بگرن. پاش هاتنەوەی مام جەلال نەخشەی بەرگری لە تاسلوجە دانرا [1]، بەڵام سوپای عێراق، لە پێشڕەوییەکانی بەردەوام بوو. لە ٢ نیسانی ١٩٩١ دەستی بەسەر شاری سلێمانیدا گرت. دەستیان کرد بە تاڵانی شوێنە بازرگانییەکان لە لایەن سەربازانی عێراق. لە هەمانکاتدا، بارهەڵگرێک خۆراکیان هێنا بەمەبەستی دابەش کردن بەسەر ئەو هاوڵاتیانەی لە ناوشار مابوون[2].

بەکارهێنانی هەردوو بەنداوی دوکان[3] و دەربەندیخان[4]، یەکێک بوو لەو نەخشانەی بەرەی کوردستانی بەکاری هێنا بۆ ڕێگری لە هێرشی سوپای عێراق، لە بروسکەیەکدا لە ٢٧ ئازاری ١٩٩١ نەوشیروان مستەفا بۆ عومەر فەتاح داوای لێ دەکات، ئەندازیارەکانی بەنداوی دوکان بدۆزنەوە بۆ ئەوەی لەگەڵ هێرشی سوپای عێراق بۆ سەر کەرکوک، ئاوی بەنداوەکە بە هەموو توانایەوە بەربدرێتەوە، لە وەڵامی بروسکەکەدا، عومەر فەتاح دەڵێت: " لە پاش ڕاوێژ کردن بە ئەندازیارەکان، بەردانەوەی ئاوی بەنداوەکە، کاتێک مەترسی دروست دەکات، ڕێژەی بەرزی ئاو بگاتە ٥٠٠ ملم تا ٥٠٨م ئێستا ٤٩٦,٦ ئاوی تێدایە. ئەگەر باران نەبارێت ڕۆژانە ٢٠ سم زیاد دەکات، ئەگەر بارانی باش ببارێت ڕۆژانە ٥٠ سم زیاد دەکات، دیارەبە ٢٠ ڕۆژی تر مەترسی دروست دەکات. ئەوەی ئێستا ئەتوانرێت بەربدرێتەوە، تەنها ڕێژەی ئاوی ئاوی پرۆژەی کەرکوک زیاد دەکات بە مەرجێک دبس بەدەست خۆمان بێت، چونکە ئەگەر دبس بەدەست خۆمان نەبێت ئەوکات ئەتوانێت ڕێگای لێ بگرێت و زیادەکەی بکاتە چەمی زێوە و هیچ کاریگەرییەکی نابێت لێرەوە چەند بەربدرێتەوە"[5].

لەم بارەیەوە ئەندازیار ڕۆئێل شەمعون دەڵێت " نەوشیروان مستەفا و عومەر فەتاح و سەلام قەزاز هاتن بۆ بەنداوی دوکان، داوایان کرد ئاوەکە بەربدرێتەوە. هەموو دەرگاکانمان کردەوە بۆ ئەوەی لافاو دروست ببێت. پاش سێ ڕۆژ، فیرقەیەکی گاردی کۆماریی گەیشتە بەنداوی دوکان، بەنداوەکەیان دەست بەسەردا گرت. بەڕێوەبەری گشتی بەنداوەکانی عێراق، لە ڕێگەی هێلیکۆپتەر گەیشتە بەنداوەکە و فەرمانی

---

[1] ئاراس عەبدولرەحمان: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٩.
[2] فاضل الزهاوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٥.
[3] بەنداوی دوکان لە دوری ٦٠ کم لە ڕۆژئاوای سلێمانی لە سەر ڕووباری زێی بچوک لە ساڵی ١٩٥٩ دروستکراوە، پرۆژەکە لە کۆنکرێتی کەوانەیی پێک دێت کە بەرزی لە ئاستی ڕووی دەریاوە ٥١١ م توانای پاشەکەوتکردنی ٦,٨ ملیار مەتر سێ جای هەیە. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: هاوڕێ یاسین محمد ئەمین: لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای هەرێمی کوردستان، چاپی دووەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠١٣، ل ١٨٤.
[4] بەنداوی دەربەندیخان لەناوچەی تەنگەبەری دەربەندیخان لەسەر ڕووباری سیروان دامەزراوە، لە بەنداوە بەردینەکانە، درێژی بەنداوەکە دەگاتە ٥٣٥م و بەرزی دەگاتە ١٢٨م، توانای پاشەکەوت کردنی ٣,٧ ملیار مەتر سێ جا هەیە. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: هاوڕێ یاسین محمد ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٤.
[5] بەختیار مستەفا ئەمین، خالید حسین ئەحمەد: سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٢٩- ٧٣٢.

گرتنەوەی ئاوەکەی دا. پاش سێ ڕۆژ، فیرقەیەکی سوپای عێراقی شوێنی گاردی کۆمارییان گرتەوە و دەستیان کرد بە تاڵانی خانوەکانی کارمەندانی بەنداوی دوکان"[1].

هەوڵێک بۆ تەقاندنەوەی بەنداوی دەربەندیخان درا. لە بروسکەیەکدا شەوکەتی حاجی موشیر بۆ مام جەلال و فەرەیدون عەبدولقادر، ئاماژەی بەوە داوە کە توانیویانە تۆڕبایەنەکانی بەنداوی دەربەندیخان بتەقێننەوە، بووە بەهۆی پچڕاندنی تەزوی کارەبا لە بەغدا و چەند شوێنێکی تر. هەروەها تەقاندنەوە لە چەند شوێنێکی تری بەنداوەکە کراوە[2]، لەم بارەیەوە ئەندازیار ڕۆئێل شەمعون دەڵێت " بە نیازی تەقینەوەی بەنداوی دەربەندیخان بوون، بەڵام تەقینەوەکان تەنها لە ژورێکی تۆڕبایەنەکان ڕویدا، کاریگەری لەسەر بەنداوەکە نەبوو، چونکە هەڵە بوون. پێیان وابوو بەو تەقینەوەیە، بەنداوەکە دەڕوخێت. حکومەتی عێراقی زانیاری لەسەر تەقاندنەوەکە هەبوو، لەبەر ئەوە بەخێرایی فیرقەیەکی گاردی کۆماریی نارد پۆ پاراستنی بەنداوەکە"[3]. پاش دەستبەسەردا گرتنی بەنداوی دەربەندیخان، گاردی کۆماریی لە ڕۆژی ٧ نیسانی ١٩٩١ لەناو دەربەندیخان خانوەکانیان تاڵان کرد و لە ڕۆژی دواتر دوکانەکانیان تاڵان کرد[4].

پاش دەست بەسەرداگرتنی شاری سلێمانی لەلایەن حکومەتی عێراق، هێزی پێشمەرگە پاشەکشەیان کرد و لەسەرداوای جەبار فەرمان، پێشمەرگە لەسەرچیای ئەزمەڕ جێگیرکران. لە ٥ نیسانی ١٩٩١ گاردی کۆماریی هێرشی یەکەمیان دەست پێکرد، بەڵام شکستیان هێنا. لە ڕۆژی دواتر، هێرشی دووەمیان بە پاڵپشتی تانک دەست پێکرد. لەم هێرشەدا، گاردی کۆماریی تێکشکا. پێکدادان تا سێ ڕۆژ بەردەوام بوو. بە پاراستنی چیای ئەزمەڕ سنورێک بۆ پێشڕەویەکانی عێراق دانرا. ناوچەیەکی بەربڵاو لە ئەزمەڕ تا سەر سنووری عێراق – ئێران لە دەرەوەی دەسەڵاتی حکومەتی عێراق بوو[5].

لە میحوەری گەرمەسێر، سوپای عێراق بە هاوکاری موجاهدینی خەلق، هێرشی بەرفراوانیان بۆ سەر پێشمەرگە بە پاڵپشتی هیلیکۆپتەر ئەنجامدا. توانییان لە جەلەولاوە بۆ کەلار و لە خانەقین بۆ مرواری پێشڕەوی بکەن[6]. لەم بارەیەوە، عەمید ڕەشید عەلی دەڵێت " لە ئەنجامی هێرشی بەرفراوانی حکومەتی عێراق و موجاهدینی خەلق، لە دوز، کفری، کەلار، کوڵەجۆ، جەلەولا، خانەقین، دەربەندیخان، بۆ دەربەند بێلولە و سەرتەکی بەمۆ، پاشەکشەمان کرد. لە پێکدادانەکانمان لەگەڵ سوپای عێراق، لە دەربەند بێلولە و سەرتەکی بەمۆ، توانیمان سنورێک بۆ پێشڕەوییەکانیان دابنێین"[7].

---

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لە گەڵ ئەندازیار ڕۆئێل شەمعون.ناوبراو لەساڵی ١٩٤٦ لە گوندی قەرەولە سەربە زاخۆ لەدایک بوە، ئەندازیاری شارستانی لە زانکۆی موسڵ تەواوکردوە، بەڕێوەبەری گشتی بەنداوەکان بوە، دواتر گوازراوەتەوە بۆ بەنداوی دوکان، لەساڵی ١٩٧٦ دەکرێتە بەڕێوەبەری بەنداوی دەربەندیخان تا ساڵی ١٩٨٦، پاشان دەگوازرێتەوە بۆ بەنداوی دوکان تا ساڵی ٢٠٠ وەک بەڕێوەبەر خزمەتی کردوە، ئێستا دانیشتوی ئوسترالیایە، لە ڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی لە ٢٠٢١/١٠/٢٣.

[2] بەختیار مستەفا ئەمین، خالید حسین ئەحمەد: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨١٠.

[3] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ئەندازیار ڕۆئێل شەمعون، لە ڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی لە ٢٠٢١/١٠/٢٣.

[4] بەختیار مستەفا ئەمین، خالید حسین ئەحمەد: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٩٩.

[5] فەرید ئەسەسەرد: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٤.

[6] ئاراس عەبدولڕەحمان: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٧.

[7] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەمید ڕەشیدعەلی، سلێمانی، ٢٠٢١/١١/١٠.

سوپای عێراق، لە میحوەری موسڵ بە ئاراستەی شاری دهۆک پێشڕەوەی کرد، دەستیگرت بەسەر زاخۆ و ئاکرێ، لە ٢٩ ئازاری ١٩٩١ دهۆکی تۆپباران کرد لە ٣٠ ئازار بەبێ بەرگری چونە ناو دهۆک شوێنە بازرگانیەکانیان تاڵان کرد[١].

بەشێوەیەکی گشتی سوپای عێراق ناوەندی شارەکان و هەندێک لە ڕێگا سەرەکیەکانیان دەستبەسەردا گرت لەلایەن پێشمەرگەوە پێشڕەویەکانیان ڕاگیرا بەتایبەت لە ئەزمڕ و کۆڕێ. لە بروسکەیەکی جەلال تاڵەبانی بۆ مەسعود بارزانی ئاماژە بەوناوچانە دەکات لە سلێمانی لە ژێردەستی پێشمەرگەدایە بەم شێوەیە:

١- دوژمن سلێمانی و دوکانی گرتووە، هەموو شوێنەکانی تر بەدەست خۆمانەوەیە.

٢- لە کفری تا دەربەندیخان بەدەست دوژمنە، قەرەداغ بەدەست خۆمانە.

٣- لە کەرکوکەوە تا سلێمانی، هەر ڕاستە جادەکەی بەدەستەوەیە.

٤- هێڵی بەرگریمان لە سلێمانی تا دوکان داناوە.

٥- لە سەیدسادق هێڵی بەرگریمان داناوە[٢].

لەهەولێر، لە شەقلاوەوە تا حاجی ئۆمەران و سیدەکان و بارزان ، لەدهۆک، ناوچەکانی بەرواری باڵا و نێروە و ڕیکان و دۆسکی ژووری و پشت چیای مەتین بە دەست پێشمەرگەوە بوو[٣].

لە ئەنجامی هێرشی سوپای عێراق و بڵاوبونەوەی هەواڵی سەرکوتکردنی ڕاپەرینەکانی باشوری عێراق، هاوڵاتیانی کوردستان لەترسی کوشتاری بەکۆمەڵ، کە پێشتر بەرامبەریان کرابوو، ڕەوی بەکۆمەڵ دەستی پێکرد. بە سەدان هەزار کەس، شوێنی خۆیان بەجێهیشت و بەرەو ناوچە سنوورییەکانی تورکیا و ئێران کۆچیان کرد. ژمارەیان نزیکەی دوو ملیۆن ژن و پیاو منداڵ، بێ شوین و جێگا بوون. سەرەتا هیچ ڕێکخراوێک و کەسایەتییەک، بە دەنگیانەوە نەهات. بە دەیان و سەدان لە برسا و لەسەرما مردن دەیان خێزان منداڵی خۆیان فڕێ دەدا، سەدان منداڵ و نەخۆش و پیرو پەککەوتە لە ژێرباران و سەرما بە پێ سەدان کیلۆمەتریان بڕی تا بگەنە سەر سنوور[٤]. پیشاندانی کۆڕەوی ملیۆنی لەلایەن تەلەفزیۆنە جیهانییەکان، هەستی ڕای گشتی جیهانی بەتایبەتی ئەمریکا و ئەوروپای هەژاند. دەیان ڕاگەیاندنی ڕۆژئاوا، ڕەخنەی توندیان لە سیاسەتی هێزە سەرکەوتووە ڕۆژئاواییەکان لە جەنگی دووەمی کەنداو دەگرت. سووربوون لەسەر دەستتێوەرنەدان لە کاروباری ناوخۆیی عێراق، لە نێوان هەردوو ڕاپەڕیندا، ئەوسیاسەتە یارمەتیدەر بوو بۆ ئەوەی عێراق بە توندترین شێوە، سەرکوتی ڕاپەڕین بکات[٥].

تورکیا سنوری داخست و ڕێگەی نەدا ئاوارەکان بچنە ناو خاکی تورکیا. هەندێک بەرپرسی ئەوروپی و ئەمریکی، وەک وەزیری دەرەوەی ئەمریکا، جەیمس بیکەر(١٩٨٩-١٩٩٢) و وەزیری دەوڵەت بۆ

[١] فاضل الزهاوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٦.
[٢] بەختیار مستەفا ئەمین، خالید حسین ئەحمەد: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٢٦.
[٣] مەسعود بارزانی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٦
[٤] ئاراس عەبدولرەحمان: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩١
[٥] سعد بشير اسكندر(دكتور): مراجعة سياسة الفدرالية و الحل الفدرالي للمسألة الكردية في تأريخ العراق الحديث ١٩٢١-١٩٩٢، مكتب الاعلام المركزي للأتحاد الوطني الكردستاني، سليمانية، ٢٠٠٤، ص ٥٩.

کاروبـاری مرۆیـی فەڕەنسـا بیرنـارد کۆشـنەر(١٩٨٨-١٩٩٢) و وەزیـری دەرەوەی ئەڵمانیـا هـانس کینشر(١٩٨٢-١٩٩٢)، سەردانی ئاوارەکانیان کرد. [١]

حکومەتی عێـراق، کـۆڕەوی بە چیرۆکـی دروسـتکراوی پـارتە کوردییەکـان و ئەمریکـا نـاوبرد. لەم بارەیەوە تاریق عەزیز دەڵێت " دوای کۆتایی هاتنی یاخی بوونەکانی باشور، سوپا گەڕایەوە بۆ گەڕانەوەی دەسەڵاتی دەوڵەت بۆ بـاکور، بەڵام هەڵهـاتن و هەزارەهـا کەس لە ژن و منـداڵ لە گەڵیـان هەڵهـاتن لەترسـی ئەوەی کە سوپا لێیـان دەدات و چەکـی کیمیـاوی بەکاردەهێنێت، لە کاتێکدا ئەو هاوولاتییانە بەدڵنیـایی لەژێر سایەی دەوڵەت دەژین. ئەو بارودۆخە بە هاندانی سەرکردایەتی ی.ن.ک و پ.د.ک و پروپاگەندەی ئەمریکا دروستکرابوو، چیرۆکی ئاوارەکانیان دروستکرد لە سەر سنوور و تورکیا پێشوازی لێکردن"[٢].

بۆ چارەسەرکردنی ئەو بارودۆخەی سەر سنوور، تورکیا لە ٢ نیسانی ١٩٩١ لە نامەیەکدا بۆ سـەرۆکی ئەنجومەنی ئاسایش، ئاماژە بەوە دەکات نزیکەی ٢٢٠,٠٠٠ هاولاتی عێراقی بە درێژایی سنوری تورکیا لە ئەنجامی هێرشی سوپای عێراق دژی هاولاتیانی لە باکوری عێراق کۆبونەتەوە، تورکیا ڕێوشوێنی پێویستی بۆ دابینکردنـی هاوکـاری مرۆیـی گرتـووەتەبەر. داوای کۆبـونەوەی بەپەلەی ئەنجـومەنی ئاسـایش دەکـات بـۆ چارەسـەری ئەم بـارودۆخە و گـرتنە بەری ڕێ و شـوێنی پێویسـت بـۆ کۆتـایی هێنـان بە سـەرکوتکردنی هاولاتیان[٣].

بەهەمان شێوە ئێران ، لە ٤ نیسانی ١٩٩١ لە نامەیەکدا بۆ سەرۆکی ئەنجومەنی ئاسایش ئاماژە بە هاتنی شـەپۆلێکی هاولاتیـانی عێراقـی بۆ سنوری ئێران دەکـات کە ژمارەیـان ٥٠٠,٠٠٠ هـاولاتیین لە مـاوەیەکی کورتـدا، نـزیکەی ١١٠,٠٠٠ هـاولاتی سـنوریان تێپەڕانـدووە، لە ئەنجـامی هێرشـی سـەربازیی عێـراق، داوایکـرد ڕێ و شـوێنی نێـودەوڵەتی بگـرێتە بەر لەلایەن ئەنجـومەنی ئاسـایش[٤]. لەهەمـان ڕۆژدا فەرەنسـا نامەیەکی ئاڕاستەی سەرۆکی ئەنجومەنی ئاسایش کرد، بۆ کۆبونەوەی بە پەلە، بەمەبەستی باسکردنی ئەو بارودۆخە ترسناکەی بەرامبەر هاولاتییان لە هەموو عێراق و بە تایبەتی لە ناوچە کوردییەکان[٥].

لە ئەنجامی ئەوبارودۆخە خراپەی هاولاتیانی کوردی لە سەر سنوور تێیدابوون و ئەو نامانەی هەریەکە لە تورکیـا و ئێران و فەرەنسـا نـارد بوویـان و لە سـەر پێشنیاری فەرەنسا، ئەنجومەنی ئاسـایش لە ٥ نیسـانی ١٩٩١ بڕیاری ٦٨٨ دەرکرد لەم خاڵانە پێک هاتبوو:

١- سەرکۆنەی ئەو داپڵۆسینە دەکات کە دانیشتوانی مەدەنی عێراق لە زۆربەی بەشەکانی عێراق دوچاری دێن هەروەک بەم دواییە ناوچە کوردییەکانی گرتۆتەوە ئاکامی هەڕەشەیە لە ئاشتی وئاسایشی نێودەوڵەتی.

---

[١] فاضل الزهاوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٠.

[٢] حميدة نعنع: طارق عزيز رجل و قضية، طبعة الأولى، المؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت، د.ت، ل ١٥٩.

[٣] الأمم المتحدة، الجمعية العامة: رسالة مؤرخه ٢ نيسان ١٩٩١موجهة الى رئيس مجلس الأمن من الممثل الدائم لتركيا لدى الأمم المتحدة، S/22435، 3/April/1991.

[٤] الأمم المتحدة، الجمعية العامة: رسالة مؤرخه ٤ نيسان ١٩٩١موجهة الى رئيس مجلس الأمن من الممثل الدائم لجمهورية ايران الأسلامية لدى الأمم المتحدة، S/22447، 4/April/1991.

[٥] الأمم المتحدة، الجمعية العامة: رسالة مؤرخه ٤ نيسان ١٩٩١موجهة الى رئيس مجلس الأمن من القائم بأعمال فرنسا بالنيابة لدى الأمم المتحدة، S/22442، 4/April/1991.

٢- داوا دەكات بۆ نەهێشتنی ئەو مەترسییەی هەڕەشە لە ئاشتی و ئاسایشی نێودەوڵەتی ئەكات لە ناوچەكە، دەستبەجێ عێراق ئەم داپڵۆسینە ڕابگرێت. ئومێد دەخوازیت بە هەمان ئاڕاستە، گفتوگۆیەكی كراوە بۆ دەستەبەری ڕێزگرتن لە مافی مرۆڤ و مافە سیاسییەكانی تەواوی عێراق ساز بكات.

٣- سوورە لەسەر ئەوەی عێراق دەستبەجێ ڕێگە بدات بە گەیشتنی ڕێكخراوە مرۆییە نێودەوڵەتیەكان بۆ هەموو ئەوكەسانەی پێویستیان بە كۆمەك هەیە، لە سەرانسەری عێراق و هەموو ئاسانكارییەكی پێویست بۆ كارەكانیان بڕەخسێنێت.

٤- داوا لە سكرتێری گشتی دەكات، دەستبەجێ هەوڵە مرۆییەكانی لە عێراق بەردەوام بێت. ئەگەر كارەكە خواستی، شاندێكی تر ڕەوانەی ناوچەكە بكات و ڕاپۆرتێك لەسەر مەینەتی دانیشتوانی مەدەنی بە تایبەتی دانیشتوانی كورد و ئەوانەی دوچاری داپڵۆسین بوون لەلایەن دەسەڵاتدارانی عێراقەوە، پێشكەش بكات.

٥- داوا لە سكرتێری گشتی دەكات، هەموو داهاتی ژێردەسەڵاتی بەكار بهێنێت بە داهاتی دەزگا پەیوەندیدارەكانی نەتەوە یەكگرتوەكانیشەوە. بۆ ئەوەی هەرچی زووە پێداویستییە بەپەلەكانی پەنابەران و هاوڵاتیانی ئاوارەبووی عێراق دەستەبەر بكات.

٦- لە تەواوی وڵاتانی ئەندام و سەرجەم ڕێكخراوە مرۆییەكان، دەخوازێت بەشداری ئەم هەوڵە مرۆییە فریاگوزارییە بكەن.

٧- داوا لە عێراق دەكات هاوكاری سكرتێری گشتی بۆ بەدەست هێنانی ئەم ئامانجانە.

٨- بڕیار دەدات ئەم بابەت لە بەرچاو بمێنێتەوە[١].

ئامانجەكانی بڕیاری ٦٨٨ بریتین لە:

- ئامانجی نزیك: دەستبەجێ وەستاندنی هەموو جۆرە سەركوتكارییەكی حكومەتی عێراق دژی هاوڵاتیانی مەدەنی بە تایبەتی كورد.

- ئامانجی مام ناوەند: دروستكردنی گفتوگۆی كراوە كە ڕێز لە مافی مرۆڤ و مافی سیاسی بۆ هەموو هاوڵاتییەكی عێراقی بگرێت.

- ئامانجی دوور: دەستەبەركردنی (كفالە) مافی مرۆڤ و مافی سیاسی بۆ هەموو هاوڵاتیەكی عێراقی[٢].

بڕیاری ٦٨٨ میكانیزم و شێوازی دیاریكراوی جێبەجێكردنی دەگرتە خۆ كە خۆی دەنوێنێ لە پێشكەشكردن و فریاگوزاری و كۆمەكی مرۆیی پەنابەران و ئاوارەكان و ڕاگرتنی داپڵۆسین و گرتنەبەری گفتوگۆ و زامنكردنی مافی مافی مرۆڤ لە عێراق. میكانیزمەكانی جێبەجێ كردنی بڕیاری ٦٨٨ بریتین لە:

یەكەم: پێشكەشكردنی فریاگوزاری مرۆیی بۆ ئاوارەكان.

بڕیاری ٦٨٨ داوا لە سكرتێری گشتی نەتەوەیەكگرتوەكان دەكات، هەموو داهاتی ژێردەستی بەكاربهێنێت بۆ دەستەبەركردنی پێداویستی بەپەلەی ئاوارەكان و داوا لە سەرجەم وڵاتانی ئەندام و ڕێكخراوەكان دەكات، بەشداری لەو هەوڵە فریاگوزارییە بكەن. لەگەڵ دەرچوونی بڕیارەكە، بەشێكی

---

[١] مجلس الأمن: قرار ٦٨٨(١٩٩١) ، المؤرخ ٥ نيسان ١٩٩١، S/RES/688، 5/April/1991.

[٢] عبدالستار حسن الجميلي: طبيعة القانونية لقرار مجلس الأمن ٦٨٨(١٩٩١) و التدخل الانساني في العراق، رسالة ماجستير(غير منشورة)، جامعة السليمانية، كلية قانون، ٢٠٠٣، ، ص ١٥٦.

زۆری وڵاتــان و ڕێکخــراوه نێــودەوڵەتییە حکــومی و ناحکومییەکــان لەنــاردنی پێداویســتییە مرۆییەکــان دەستپێشـخەربوون. یەکەم کەلوپەل و پێداویستی مرۆیـی لە ڕێـگەی پەڕەشوتەوە هەڵدرانە خـوارەوە. پـاش دووڕۆژ لە دەرچونی بڕیارەکە، هاوکارییەکان لە لایەن ئەمریکاوە گەیشتن و لە هەڵمەتێکی خێراو فراواندا کـۆمەکی مرۆییـان پێشـکەش بە ئاوارەکـان کـرد.[1] لەم هەڵـمەتەدا، بەریتانیـا بەشـداری کـرد. لەبەرامبەردا، حکومەتی عێراق لە دوونـامەدا بۆ سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان و سـەرۆکی ئەنجومەنی ئاسایش ئەو کارەی ئەمریکا و بەریتانیا بەنـاوی هاوکـاری مرۆیی بە دەستدرێژی بۆسـەر گەل و سـەروەریی عێراق دانا و دەستێوەردانی ڕاستەوخۆیە لە کاروباری ناوخۆی عێراق، لەبەرئەوەی لەلایەن دەسـەڵاتدارانی عێراق و مـانگی سـووری عێراقـی دابەش نەکـراوە[2]. ئەنجـومەنی پیرانـی ئەمریکـا لە ١١ نیسـانی ١٩٩١ بڕیـاری ژمارە ٩٩ دەرکرد، دانی بەوە دا نـا کە ئەمریکا پابەندی ئەخلاقی هەیە کە هاوکـاری مرۆیـی دابین بکـات[3]. لای خۆیەوە یەکێتی ئەوروپا لە کۆبونەوەی ١١ نیسانی ١٩٩١ بڕیاریدا هاوکـاری بەپەلەی ئاوارەکان بکـات بە بڕی ١٨٥ ملیۆن دۆلار و لە ڕێگەی ڕێکخراوە مرۆییە نێودەوڵەتییەکان و ئەنجومەنی پەنابەرانی سەر بە نەتەوە یەکگرتوەکان و خاچی سووری نێودەوڵەتی، هاوکارییەکانیان پێ دەگات[4].

بەمەبەستی ڕێکخستن و ئاسـانکاریی بـۆ گەیشـتنی ئەو کۆمەکـانە و جێبەجـێ کردنـی هەردوو بـڕگەی بەرنامەی مرۆیی سێیەم و حەوتەم، سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان، خافیر بیریز دی کولار(١٩٨٢-١٩٩١) سـەدرەدین ئاغـا خـانی دیـاریکرد، وەک نـوێنەری جێبەجێکـاری سـکرتێری گشـتی نەتەوە یەکگرتوەکان دامەزراند بۆ کاروباری بەرنامەی خۆراکی لە عێراق و کوەیت و نـاوچە سنورییەکانی نێوان عێراق - تورکیا و عێراق – ئێران، بە مەبەستی ڕێکخستنی کۆمەکە مرۆییەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست. ئاگاداری نوێنەری تـایبەتی خۆی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ((تاریک سۆی)) کرد دانوستان لەگەڵ عێراق ئەنجام بدات بەمەبەستی ڕێگەپێدان بە ڕێکخراوە مرۆییەکان، دابینکردنی پێداویستی بۆ ئەوانەی پێویستییان بە کۆمەک هەیە لە سەرتاسەری عێراق[5].

لە ئەنجـامی سـەردانی سـەدرەدین ئاغـا خـان لە ڕۆژی ١٦ نیسـان ١٩٩١ بـۆ عێـراق، یاداشتێکی لەگەڵ وەزیـری دەرەوەی عێـراق ئەحمەد حسین(١٩٩١-١٩٩٢) ئیمـزا کـرد و لە سـەر چەنـد خاڵێـک ڕێککەوتـن لەوانە: دانـــانی نەخشـــەیەک بـــۆ دابەشـــکردنی کـــۆمەکە مرۆییەکـــان کە نەتەوە یەکگرتووەکـــان و دەزگـــا تایبەتمەندییەکان و ڕێکخراوە نێودەوڵەتییە حکومییەکـان پێـی هەڵدەسـتن و حکـومەتی عێراقـی، ڕەزامەنـدی پیشـاندا بەهاوکـاری و کارئاسـانی بکـات بـۆ نەتەوە یەکگرتووەکـان و سـەرجەم پێداویستییەکان دابـین بکـات، نەتەوە یەکگرتوەکــان نوســینکەی لاوەکــی و ناوەنــدی هاوکــاری مرۆیــی ســەر بە نەتەوە یەکگرتووەکــان دابمەزرێنێـت. ئەو ناوەنـدانە هاوکـاری مرۆیـی وەك خـۆراک و چـاودێری تەندروسـتی و بوژانـدنەوەی

---

[1] سـعدی بەرزنجی(دکتـور)، عبـدالفتاح عبـدالرزاق محمـود: دەسـتێوەردانی مرۆیـی نەتەوەیەکگرتوەکـان لە کوردسـتانی عێراق(بڕیاری ٦٨٨)، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە٢١، ساڵی پێنجەم، ٢٠٠١، ل ٨٠.

[2] الأمم المتحدة، الجمعیة العامـة: رسـالتان متطابقتـان مؤرختـان ٨نیسـان /ابریـل ١٩٩١ مـن الممثـل الـدائم لعـراق لـدی الأمم المتحدة، وجهت احداهما الی الأمین العام و ثانیتهما الی رئیس مجلس الأمن، S/22459، 8/April/1991.

[3] جوی غوردون: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٢.

[4] الأمم المتحدة، الجمعیة العامة: رسالة مؤرخة ١١ نیسان ١٩٩١موجهة الی امین العام من الممثل الدائم للکسمبرغ لدی الأمم المتحدة، S/22486، 11/April/1991.

[5] سعدی بەرزنجی، عبدالفتاح عبدالرزاق محمود: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٠.

کشتوکاڵی و شوێنی نیشتەجێ بوون[1] پێشکەش ئەکەن. بۆ ئەم مەبەستە کۆمیسیۆنی پەنابەرانی سەربەنەتەوە یەکگرتوەکان، چەند نوسینگەیەکی لە چەشنی لق و چەند ناوەندێکی مرۆیی لە هەریەکە لە دهۆک و زاخۆ و ئامێدی و هەولێرو دیانا و سلێمانی و پێنجوێن و سەیدسادق کردەوە. هەریەکە لە ڕێکخراوی نێودەوڵەتی خاچی سوور و ڕێکخراوی نێودەوڵەتی کۆچ، نوسینگەی خۆیان لە شەقلاوە و هەولێر کردەوە[2].

دووەم: پرۆسەی درووستکردنی ناوچەی ئارام.

وڵاتانی هاوپەیمان تێگەیشتن کە دابینکردنی خۆراک و پێداویستییە مرۆییەکان بۆ چارەسەری مەینەتیەکانی کورد بێ ئەنجامە، بە تایبەتی دوای ڕەتکردنەوەی گەڕانەوە بۆ ناوچەکانی خۆیان لە لایەن پەنابەرانەوە[3]. هەرچەندە لە لایەن ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە ١٠ نیسانی ١٩٩١ بڕیاری لێبوردنی گشتی بۆ کورد دەرکرد. تێیدا هاتبوو لێبوردنی گشتی و گشتگیر بۆ کوردی عێراق لە ناوچەی ئۆتۆنۆمی لە لێپرسینەوەی یاسایی بۆ هەرکارێک لە بارودۆخی ئاژەوەگێری و ناپاکی ئەنجامیان دابێت، جگە لە کوشتنی بە ئەنقەست و دەستدرێژی و دزی . لە ١١ نیسانی ١٩٩١جارێکی تر لێبوردنی درێژکردەوە بۆ ماوەی هەفتەیەک[4]. بیرۆکەی ناوچەی ئارام لە دەستی هێزە عێراقییەکان لە ناو خاکی عێراق هاتە ئاراوە، بۆ ئەوەی ببێتە پەناگەی ئارام بۆ ئاوارەکان و پارێزراو بن لە داپڵۆسین و چەوساندنەوەی دەسەڵاتدارانی عێراق. بیرۆکەی دامەزراندنی ناوچەی ئارام[5] لە ئەوروپا سەریهەڵدا، کاتێک سەرۆک وەزیرانی بەریتانیا جۆن مێجەر(١٩٩٠- ١٩٩٧) لە کۆبونەوەی ئەنجومەنی ئەوروپا لە ٨ نیسانی ١٩٩١ پێشنیاری کرد و ڕەزامەندی لەسەر پیشان درا. پرۆسەکە چووە بواری جێبەجێکردنەوە، دوای ڕەزامەندی سەرۆکی ئەمریکا جۆرج بوش(١٩٨٩- ١٩٩٣) لەسەر ئەنجام دانی پرۆسەیەک لە میانەی دەستتێوەردانی سەربازی زەمینی لەناو خاکی عێراق لە ١٦ نیسانی ١٩٩١ دەست کرا بە جێبەجێکردنی[6] .

بە مەبەستی دروستکردنی ناوچەی ئارام، ئەمریکا لە ١٦ نیسانی ١٩٩١ حکومەتی عێراقی ئاگادارکردەوە، چالاکییە سەربازییەکانی لە باکوری هێڵی ٣٦ ڕابگرێت و هێزەکانی پاشەکشە پێ بکات بۆ خوار هێڵی ٣٦. لە ڕۆژی دواتر، هێزی هاوبەشی ئەمریکا و بەریتانیاو فەرەنسا وهۆڵەندا و ئیتاڵیا و ئیسپانیا بە قوڵایی ٣٠ کم بە ئاڕاستەی زاخۆ و ئامێدی و سەرسەنگ چوونە ناوەوە. دواتر هەستا بە فراوانکردنی ناوچەکە بە درێژایی ١١٥ کم لە سنوری عێراق تورکیا و بە قوڵایی ٥٠ کم[7] .

---

[1] بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: لەسەر یاداشتی لێکتێگەیشتنەکە بڕوانە. الأمم المتحدة، مجلس الأمن: رسالة مؤرخه ٢١ نيسان ١٩٩١موجهة الى الأمين العام من الممثل الدائم لعراق لدى الأمم المتحدة، S/22513، 22/April/1991.

[2] مخلص سليم مراد: الوضع القانوني والسياسي لأقليم كردستان للفتره مابين ١٩٧٠- ٢٠٠٣، طبعة الأولى، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل، ٢٠١٤، ص ١٠٠.

[3] سعدی بەرزنجی، عبدالفتاح عبدالرزاق محمود: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٣.

[4] لە ١٠ نیسانی ١٩٩١ بڕیاری ژمارە ١٠٣ ، لە ١١ نیسان ١٩٩١ بڕیاری ژمارە ١٠٤ دەرکرد، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: الوقائع العراقية: عدد ٣٣٥٠، ١٩٩١/٤/٢٢، ص ٥٥،٥٤.

[5] زاراوەی ناوچەی ئارام بەو ناوچانە دەوترا کە نەتەوە یەکگرتووەکان لە ناوچەی بۆسنە و هەرسک دروستکرا، ئەنجومەنی ئاسایش بۆیەکەم جار زاراوەی ناوچەی ئارامی بەکارهێنا بۆ ناوچەی سێربیرینیتچا و ناوچەکانی دەوروبەری بە گوێرەی بڕیاری ژمارە ٨١٩ لە ١٦ نیسانی ١٩٩٣، دواتر فراوان کرا بۆ پێنج ناوچە بە گوێرەی بڕیاری ٨٤٢ لە ٨ ئایاری ١٩٩٣. سەرەتای بیرۆکەی دامەزراندنی ناوچەی ئارام دەگەڕێتەوە بۆ کوردستانی باشور لە ساڵی ١٩٩١. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ختال هاجر: تدخل الأمم المتحده لوقف انتهاكات حقوق الأنسان في كردستان العراق ١٩٩١، جامعة باجي مختار عنابة، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كليه الحقوق قسم القانون العام،٢٠١١، ، ص ١٥٤.

[6] سعدی بەرزنجی، عبدالفتاح عبدالرزاق محمود: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٣.

[7] مخلص سليم مراد: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٦.

لێپرسراوێتی ناوچەی ئارام دابەشکرابوو لە نێوانیان. بە جۆرێک ئەمریکا لێپرسراو بوو بەرامبەر زاخۆ، بەریتانیا ناوچەکانی ڕۆژهەڵات بەرامبەر ئامێدی، فەرەنسا ناوچەی نێوان سنوری تورکیا عێراقی پێسپێردرابوو. لە ناوچە شاخاوییەکان، بەدرێژایی ڕێگای گەڕانەوە ناوەندێکی هاوکاری و نەخۆشخانەیەک لە سنووری عێراق- تورکیا لە خاکی عێراق دامەزراند، چەندین ناوەندی تریان دامەزراند پێش گەیشتن بە زاخۆ، سەرجەم ناوەندەکان خۆراک و پێداویستی دەرمانی لە خۆگرتبوو[1].

حکومەتی عێراق جموجوڵەکانی هاوپەیمانانی ڕەتکردەوە دژی دروستکردنی ناوچەیەکی دابڕێنراو بوون لە خاکی عێراق بۆ ئاوارەی کورد. هۆشداری دایە هەریەکە لە ئێران و تورکیا دەست وەرنەدەنە کاروباری کوردی عێراق. لە ١٧ نیسانی ١٩٩١ تاریق عەزیز ڕایگەیاند " دەستێوەردان نیە لە پێناو هاوکاری مرۆیی بەڵکو بۆ هەندێک بابەتی سیاسی ڕوتە، دەستێوەردانی دەوڵەتە گەورەکان لە کێشەی ئاوارەکان بابەتەکە ئاڵۆز دەکات"[2]. لە ٢١ نیسانی ١٩٩١ وەزیری دەرەوەی عێراق ئەحمەد حسین داوا لە سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتوەکان دەکات، سەرجەم ئەو ناوەندانەی ئەمریکا لە زاخۆ دروستی کردوە وەربگرێت لەبەرئەوەی پێشێلی سەروەری عێراقی کردوە و هیچ بەهانەیکی نیە. هەروەها لە ١٨ نیسانی ١٩٩١ لە گەڵ سەدرەدین ئاغا خان ڕێککەوتون لەسەرجەم عێراق ناوەندی مرۆیی بکەنەوە بە تایبەتی لە ناوچەکانی باکور[3]. بە مەبەستی گەڕانەوەی ئاوارەکان و درووستنەبونی ناوچەی ئارام، جارێکی تر حکومەتی عێراقی لە ٢٠ نیسان ١٩٩١ لێبوردنی گشتی ڕاگەیاند بۆ هەموو عێراقییەک لە باکور بێت یان باشوور[4].

ئەمریکا بەسەربەستییەکی تەواو بەناوی ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان هەڵسوکەوتی ئەکرد. لە ٤ ئایار ١٩٩١ داوای لە هێزەکانی عێراق کرد، لە دهۆک پاشەکشە بکەن. لە کاتی جێبەجێنەکردنیدا هێزەکانی عێراق ناچار بە پاشەکشە دەکەن بە درێژای ٣٠ کم. لە ٦ ئایار ١٩٩١، ئەمریکا جارێکی تر داوای کرد ئەوناوچانە دیاری بکات کە دەچێتە ناوی، دەبێت دەزگای ئاسایش و پۆلیسی تێدا نەبێت و پۆلیسی ئەمریکی تەنها لە شەقامە سەرەکییەکان دەبێت[5]. حکومەتی عێراقی ئەو داواکارییانەی ڕەتکردەوە. وەزیری دەرەوەی عێراق، ئەحمەد حسین ڕەتی کردەوە پۆلیسی نێودەوڵەتی لە دهۆک بڵاوە پێ بکرێت لەبەرئەوەی حکومەتی عێراق هەموو ڕێوشوێنێکی پێویستی گرتۆتە بەر و هەموو پێداویستییەکی بۆ دابین کردون لە پێناو گەڕانەوەی ئاوارەکان بۆ شوێنی خۆیان و گەڕانەوەی ژیانی ئاسایی بۆ باکوری عێراق، لێبوردنی گشتی بۆ هەموو هاوڵاتیان دەرکرد. هاوپەیمانان بە دەستێوەردانیی سەربازی پێشێلی سەروەریی عێراق دەکەن دەستێوەردانە لە کاروباری ناوخۆی عێراق، بڵاوکردنەوەی پۆلیسی مەدەنی جۆرێکە لە بەکارهێنانی نەتەوە یەکگرتووەکان[6].

---

[1] ختال هاجر: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٤.
[2] احمد سعيد زيدان: الأمم المتحدة وازمة اكراد العراق اعقاب الحرب الخليج الثانية دراسة حول الموقف الدولي تجاه القَضية الكردية داخل الهيئة الأمم المتحدة، جنوب كردستان و بغداد التجربة الكردية في المئوية دولة العراق ١٩٢١ -، ل ٥٥٦. ٢٠٢١، طبعة الأولى، سەنتەری زاخو بۆ ڤەکۆلینا کوردی، زاخو، ٢٠٢١، ص ٥٥٦.
[3] الأمم المتحدة، مجلس الأمن: رسالة مؤرخه ٢١ نيسان ١٩٩١موجهة الى الأمين ألعام من الممثل الدائم للعراق لدى الأمم المتحدة، S/22513، 22/April/1991.
[4] الوقائع العراقية: عدد ٣٣٥٠، ١٩٩١/٤/٢٢، ص ٥٤،٥٥.
[5] احمد سعيد زيدان: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٥٧.
[6] الأمم المتحدة، مجلس الأمن: رسالة مؤرخه ١٢ أيار ١٩٩١موجهة الى الأمين ألعام من الممثل الدائم للعراق لدى الأمم المتحدة، S/22599، 14/May/1991.

دوای گەڕانەوەی ئاوارەکان، لە حوزەیرانی ١٩٩١ بۆ ناوچەکانی خۆیان هێزەکانی هاوپەیمانان لە ناوچەکە کشانەوە. ڕایانگەیاند ناوچەی ئارام تەواوی ناوچەکانی سەروو هێڵی ٣٦[1] دەگرێتەوە. قەدەغەیە هیچ فڕۆکەیەکی عێراقی لەسەر ئاسمانی ئەو ناوچەیە گوزەر بکات و پێویستە هێزی زەمینی وهێزی ئاسایشی تایبەت لەدەرەوەی ئەم ناوچەیە بمێننەوەو بە ئامانجی چاودێریکردنی بارودۆخەکەو دڵنیا بونەوە لە پابەندێتی عێراق بۆ جێبەجێکردنی بڕیاری ٦٨٨، دەستەیەکی بچوکیان لە جێگەی خۆیان دانا کە ناوەندی هاوکاری سەربازییە و بارەگاکەی لە زاخۆیە لە چەند ئەفسەرێکی ئەمریکی و بەریتانی و هۆڵەندی و فەڕەنسی و ئیتاڵی و تورکی پێکهاتبون[2].

دوای بەرپابوونی ناکۆکی و ڕووبەڕووبونەوە لە نێوان کورد و هێزە عێراقییەکان، بەتایبەتی لە هەولێر و سلێمانی، ئەمریکا و وڵاتانی ئەوروپی، ترسی دووبارەبونەوەی ئەو تراژیدییای کۆڕەویان هەبوو. لەسەر داواکاری سەرۆک وەزیرانی بەریتانیا، جۆن مێجەر(١٩٩٠ – ١٩٩٧) بۆ پارێزگاری لە کورد و باکوری هێلی ٣٦ داوای ناوچەی دژە فڕینی کرد دژی هێرشی ئاسمانی عێراق ، لە بەرئەوە لەسەر مانەوەی هێزی ئاسمانی هاوپەیمانان لە تورکیا، بەناوی ((چەکوشی ئامادە)) لە بنکەی ئەنجەرلیک[3] گەیشتنە ڕێکەوتن[4]. لەبەرامبەردا حکومەتی عێراق سەکۆی موشەکی دژە فڕۆکەی لە هێڵی ٣٦ جێگیر کرد. هاوپەیمانان جەختیان کردەوە کە هەندێک ڕێ وشوێن دژی موشەکەکان دەگرنەبەر، چونکە هەڕەشەیە بۆ سەر فڕۆکەکانی هاوپەیمانان[5].

عێراق توانای ڕووبەڕووبونەوەی هاوپەیمانانی نەبوو بەڵام بۆ کەمکردنەوەی کاریگەرییەکانی بڕیاری ٦٨٨ و گەڕاندنەوەی دەسەڵاتی حکومەت بۆ ناوچەکە و ڕاکیشانی سەرنجی ئاوارەکان و وڵاتانی تر چەند ڕێ و شوێنێکی گرتەبەر وەک پیشاندانی گەڕاندنەوەی دەسەڵاتی حکومەت بۆ کوردستان بریتین لە:

---

[1] هێڵی ٣٦ لە عێراق بە ناوچەکانی باکوردا تێدەپەڕێت بە دیاریکراوی ئەم هێڵە گەردونیە لە باکوری ماوەت و دوکان و باشوری خەلەکان پاشان کۆیەو بێستانەو قوشتەپە لە موسڵ و باشوری شاری موسڵ و تەلەعفەر و شنگال دەکەونە باکوری هێڵی ٣٦، زۆربەی ڕووبەری سلێمانی و کەرکوک و ناوچە کوردیەکانی دیالی و واست لە باشوری هێڵی ٣٦ . بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: خليل اسماعيل محمد: خط ٣٦ بين حقيقة والخيال، مجلة گولان العربي، سنة الرابعة، عدد ٤٧، نيسان ٢٠٠٠، ص ١٠٧.

[2] سعدی بەرزنجی، عبدالفتاح عبدالرزاق محمود: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٤.

[3] کاتێک یەکیەتی سۆڤیەت لە ساڵی ١٩٤٩ یەکەم تاقی کردنەوەی ئەتۆمی ئەنجام دا لەپەرچەکرداری ئەوەدا ئەمریکا دەستی کرد بە هەوڵێکی خێرا بۆ لێکۆڵینەوە لە لەسەرچۆنیەتی وەڵامدانەوەی، دەرئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیە ڕاپۆرتێکی ئەنجومەنی ئاسایشی نیشتیمانی ئەمریکا بوو بە ڕاپۆرتی ٦٨ ناسراوە، ڕاپۆرتەکە باس لەو لاسەنگیە دەکات لە نێوان هێزی سەربازی سۆڤیەت و ئەمریکا هاتۆتە ئاراوە، لە ڕاسپاردەکانی ڕاپۆرتەکە ئەوەیە دەبێت ئەمریکا لە جێگای جیاواز لە جیهان بنکەی سەربازی بکاتەوە بۆ کۆنترۆل کردنی سۆڤیەت هەبونی توان بۆ گەیشتن بە پایتەختی ئەو وڵاتە، لە ناو ئەو جێگە ستراتیژیە شاری ئەدەنەی تورکیایان هەڵبژارد لەبەر نزیکی لە مۆسکۆ، لە پەنجاکانی سەدەی بیستەم تورکیا داواکاری ئەوە بوو ببێتە بە ئەندام لە پەیمانی باکوری ئەتڵەسی(ناتۆ) لە بەرامبەر ڕێگەدان بە کردنەوەی ئەو بنکەیە، پاشان تورکیا بوو ئەندامی ناتۆ، ئەم بنکەیە جگە لە دابین کردنی کار بۆ نزیکەی دوو هەزار کەس بە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ تورکیا ساڵانە ٢١٠ ملیون دۆلار لێ دەست دەکەوێت وەک کرێ، لە ڕووی سیاسیەوە وەک کارتێکی فشار بەکاری ئەهێنێت. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: سەردار عزیز: تورکیا و هەرێمی کوردستان چ جۆرە پەیوەندیەک، ل ٩٢-٩٤.

[4] خليل اسماعيل محمد: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٨.

[5] ختال هاجر: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٣.

١- سەرۆكایەتی كۆمار بڕیاریدا، هەموو لێپرسراوانی ئیداری ئەو پارێزگایانەی ڕاپەرین تێیدا ڕوویداوە بگۆڕدرێن و لیپرسینەوەیان لەگەڵدا بكرێت، لە نێوانیاندا پارێزگاری دهۆك و هەولێر جگە لە سلێمانی، هەموو لێپرسراوانی حیزبی لەو پارێزگایانە لێكۆڵینەوەیان لەگەڵدا بكرێت[1]. سێ كوردی وابەستە بە دەسەڵاتەكەی دانا بە پارێزگار، هەریەكە لە مونزیر مەزهەر نەقشبەندی بۆ پارێزگای هەولێر و عەمید نەجمەدین نەقشبەندی بۆ پارێزگای سلێمانی و عەبدولوەهاب ئەتروشی بۆ پارێزگای دهۆك. ئامۆژگاری كران ئەوپەڕی توانا بۆ ڕازیكردنی هاوڵاتیان بەكاربهێنن و دڵیان بەلای حكومەتی عێراق ڕابكێشن[2].

٢- سەردانی كردنی بەرپرسانی حكومەتی عێراق بۆ هەرسێ پارێزگاكە وەك عیزەت ئیبراهیم دوری، حسین كامل، سەعدی مەهدی سالح، لەتیف نوسەیف جاسم، ئەیاد فەتح، عەلی حەسەن مەجید، عەبدول جەبار شەنشەل بە ئامانجی گەیاندنی خزمەتگوزارییەكان و هەڵمەتی پاككردنەوەی شارەكانیان ڕاگەیاند[3]. لە ١٣ نیسانی ١٩٩١ سەدام حسێن سەردانی شاری هەولێری كرد، لەگەڵ لێپرسراوانی حكومی و حیزبی كۆبویەوە. ڕێنمایی كردن بۆ ئاسانكاریی كردن بۆ پێشوازی لەو خێزانانەی دەگەڕێنەوە وتی " ڕۆڵی ئێوەیە هاوڵاتیان لە ژێر كاریگەری ئەو تەوژمە پروپاگەندەیەی بەكرێگیراوان ڕزگار بكەن، گوایە دەسەڵات لەوانەیە تۆڵەیان لێ بكاتەوە. لەسەرتانە لەبری من ئاگاداریان بكەنەوە كە فەرمانەكانی دەسەڵات ڕوون و ئاشكرایە و ئەوانەی تاوانبارن بە كوشتن و دەستدرێژی بۆ سەرئابروی خەڵكی و سامانی دەوڵەت نایانگرێتەوە"، لە ١٤ نیسانی ١٩٩١ لە شاری هەولێر خولی دووەمی بەهارەی ئەنجومەنی یاسادانانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی سازدرا، سەرۆكی ئەنجومەنی یاسادانان بەهادین ئەحمەد ئاماژەی بەگەڕانەوەی هێمنی و ئاسایش كرد بۆ ناوچەكانی ئۆتۆنۆمی[4].

٣- گەڕاندنەوەی هەندێك خزمەتگوزاری بۆ شارەكان وەك هەڵمەتی پاككردنەوە. لە زانكۆی سەلاحەدین لە هەولێر، لە ١٣ نیسانی ١٩٩١ دەست كرایەوە بە خوێندن[5]، پارێزگای هەولێر مونزیر مەزهەر نەقشبەندی ڕایگەیاند دەزگای هونەری كارەبا چاككردنی هێڵی تەوژمی كارەبا 32KV و تۆڕە كارەباییەكانی تری ناوخۆئەنجام دراوە، پارێزگای هەولێر وسەرجەم قەزاو ناحیەكان كارەبایان هەیە[6].

لە پارێزگای سلێمانی دەستكرا بەهەڵمەتی پاككردنەوەی ئەو وێرانكارییانەی هاتبوونە كایەوە بە بەشداری دەزگا هونەری و ئیدارییەكان[7]، هەروەها چەند چالاكیەكی هونەری بەڕێوە چوو، لەوانە لە ڕۆژی ١٤ تەموز ١٩٩١ ڕۆژی پارێزگای سلێمانی[8] بەڕێوەچوو، كە دامودەزگاكان و فەرمانگەكان كرانەوە وەك شارەوانی و لە كارگەی جگەرە چەندین چالاكی ڕۆشنبیری و وەرزشی و هونەری بەڕێوە چوو[1].

---

[1] كاكل حەمەد مەولود پارێزگاری سلێمانی بوو لە ساڵی ١٩٩١، لە ڕاپەرینی سلێمانی لە ٧ ئازار كوژرا. طارق متعب احمد: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٩.

[2] فاتیح ڕەسوڵ: لە پێناو دەسەڵاتدا، چاپی یەكەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ب. ش، ٢٠٠٧، ل ٢٢.

[3] ڕۆژنامەی هاوكاری: ژمارە ١٢٣١، ١٩٩١/٤/٨.

[4] هەمان سەرچاوە: ژمارە ١٢٣٣، ١٩٩١/٤/١٥.

[5] هەمان سەرچاوە: ژمارە ١٢٣٤، ١٩٩١/٤/٢٢.

[6] هەمان سەرچاوە: ژمارە ١٢٤١، ١٩٩١/٥/٩.

[7] هەمان سەرچاوە: ژمارە ١٢٣٥، ١٩٩١/٤/٢٥.

[8] دوای ئازادكردنی پێنجوین لەلایەن سوپای عێراق لە ژێردەستی ئێران لە میانەی جەنگی عێراق – ئێران، لە ٣ تشرینی دووەمی ١٩٨٣ سەدام حسێن سەردانی سلێمانی كرد ئەو ڕۆژە بە ڕۆژی پارێزگای سلێمانی(یوم المحافظة) دادەنێت ساڵانە لەو ڕۆژەدا مەراسیم و چالاكی هونەری بەڕێوە چوو. ڕۆژنامەی هاوكاری: ژمارە، ١٢٦٢، ١٩٩١/٧/٢٥.

له پارێزگای دهۆک بەرپرسانی ئیداری ڕایانگەیاند، چەندان بارهەڵگری خۆراک و ئارد وسوتەمەنی بەسەر هاوڵاتیاندا دابەشکراوە و لە بروسکەیەکدا بۆ سەدام حسێن، سوهەیل محمد سالح سەرۆکی تیمی خزمەتگوزاریی لە پارێزگای دهۆک ، گەڕاندنەوەی خزمەتگوزاریی بنچینەیی بۆ پارێزگاکە لە ماوەیەکی دیاریکراو پێ ڕاگەیاند[٢].

٤- حکومەتی عێراق لە ڕێگەی ڕاگەیاندنەکانیانەوە، بە تایبەتی ڕۆژنامەکانیان بەردەوام هەواڵی گەڕانەوەی ئاوارەکانی بۆ شاری سلێمانی و هەولێر و دهۆک بڵاو دەکردەوە. بە مەبەستی ئەوەی پیشانی بدات ژمارەی ئەو کەسانەی گەڕاونەتەوە بۆ شارەکان زیادی کردوە و ئارامی و ئاسایش گەڕاوەتەوە بۆ ناوچەکە و پێویست بەو ڕێوشوێنانە ناکات هاوپەیمانان دەیگرنە بەر، ڕێژەی جیاجیای بڵاو ئەکردەوە. بۆنمونە لە ڕۆژنامەی جمهوری ژمارە ٧٨٧١ لە ١٦ ئایار ١٩٩١ ئاماژە بەوە دەدات، ڕۆژانە ١٠ هەزار ئاوارە دەگەڕێنەوە بۆ شوێنەکانی خۆیان[٣].

سێیەم: ڕاگرتنی داپڵۆسین و دەستپێکردنەوەی گفتوگۆ.

ئەنجومەنی ئاسایش، وای دەڕوانییە قەیرانی نیسانی ١٩٩١ وەک قەیرانێکی ناوخۆیی نێوان حکومەتی عێراق و هاوڵاتیانی خۆی، سەرەڕای کاریگەری بە سەر وڵاتانی دراوسێ هەبوو. داپڵۆسینی هاوڵاتیانی عێراق بەتایبەتی کورد، هۆی ڕاستەوخۆی ئەم قەیرانە بوو. لەبەرئەوە بڕیاری ٦٨٨ لە ناوەڕۆکەکەیدا هاتبوو، باسی شێوازو میکانیزمی چارەسەری ئەم قەیرانەی کردبوو، بە هۆکارێکی سەرەکی سەرهەڵدانی قەیرانەکەی زانیوە. ئەنجومەنی ئاسایش داوای لە عێراق کردبوو، داپڵۆسین ڕابگرێت و گفتوگۆی کراوە بۆ دەستەبەری ڕێزگرتن لە مافی مرۆڤ و مافە سیاسییەکانی تەواوی عێراقییەکان دەست پێبکات. مانای ئەوەدێت ئەم بڕگەیە دوو شێوازی هێنایە ئاراوە یەکەمیان پەیوەست بە ڕاگرتنی داپڵۆسین دووەمیان پەیوەستە بە گفتوگۆ[٤].

ئەوەی پەیوەستە بە داپڵۆسین، حکومەتی عێراق دوای شکستیان لە ئەزمەڕ و کۆڕێ، لەڕێگەی بەرزان تکریتی، جەلال تاڵەبانی ئاگادار ئەکاتەوە کە کاتژمێری شەڕ ڕاگرتنی بۆئەوان جێهێشتووە. لە وەڵامدا جەلال تاڵەبانی ڕەزامەندی بۆ وەستاندنی شەڕ پیشانداوە. مەسعود بارزانی لەو هەوڵە ئاگادار دەکاتەوە و داوا لە پێشمەرگە دەکات، دەستپێشخەری نەکەن لە هێرشدا[٥]. دارا تۆفیق بەگ دەنێرێت بۆ بەغدا بە مەبەستی داواکاری دەستپێکردنی گفتوگۆ. لەم بارەیەوە دارای تۆفیق بەگ دەڵێت " دوای شکستی پێشمەرگە لە کەرکوک، هەولێر، سلیمانی، دهۆک لەگەڵ جەلال تاڵەبانی لە کارێزە بووین ناردی بە دوامدا وتی نامەیەک هەیە ئەبێت بیبەیت بۆ سەدام حسێن، بەرزان تکریتی پەیوەندی پێوە کردبوو وتبوی نامەیەک بنێرە بۆ سەدام حسێن چاوەڕێی نامەی تۆ دەکات. پاش گەیشتنم بە بەغدا چاوم کەوت بە سەدام حسێن وتی هەموو شتێک بە

---

[١] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٢٦٢، ١٩٩١/٧/٢٥.

[٢] جريدة الجمهورية: عدد ٧٨٨٩، ١٩٩١/٥/٥.

[٣] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە. جریدە الجمهوریة: عدد ٧٨٧١، ١٩٩١/٥/١٦؛ عدد ٧٨٨٣، ١٩٩١/٥/١٩؛ عدد ٧٨٨٤، ١٩٩١/٥/٢٠؛ عدد٧٨٨٦، ١٩٩١/٥/٢١؛ عدد ٧٨٨٩، ١٩٩١/٥/٢٥؛ عدد ٧٨٩١، ١٩٩١/٥/٢٧.

[٤] سعدی بەرزنجی، عبدالفتاح عبدالرزاق محمود: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٢.

[٥] بەختیار مستەفا ئەمین، خالید حسین ئەحمەد: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨١٢.

گفتوگۆ چارەسەر ئەکرێت تەنها جیابونەوە نەبێت، هەموو شتێک چارەسەر دەکرێت من ئامادەم، هیچ کێشەکمان نیە هەردووکمان عێراقین بە گفتوگۆ چارەسەر ئەکەین"[1]

بەرەی کوردستانی پاش شکستی لە ڕاپەڕین و ئاوارە بوونی هاوڵاتیانی کورد بۆ سنوری تورکیا و ئێران، بڕیاری گفتوگۆیان دا لەگەڵ حکومەتی عێراقی و کۆمەڵێک ئامانجیان هەبوو بریتین لە:

١- سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی، لە ژێر پاڵەپەستۆی ڕوداوەکاندا بوو. لە بەر پەرۆشی بۆ ئاوارەبوونی سەدان هەزار هاوڵاتی کورد و پەرۆشی گەڕانەوەیان بۆ سەر زێدی خۆیان. لەم بارەیەوە بروسک شاوەیس دەڵێت " بەرەی کوردستانی بیری کردەوە کە دەبێت میللەتەکەی لەسەر خاکی خۆی بێت نابێت ئاوارە بێت لە تورکیا و ئێران خاکی کوردستان لە دەست ئەچێت و کوردستانی عێراق بونی نەئەما بە نمونەی فەلەستینەکان لە ساڵی ١٩٤٨ بەشێکی زۆریان ئاوارە بوون"[2]، هەروەها هەوڵدان بۆ پاراستنی ناوچە ڕزگار کراوەکان و پشودان و بوژاندنەوە و بەدەستهێنانی کات بۆ کۆکردنەوە و سازدانی پێشمەرگە[3].

٢- بەرەی کوردستانی کاتێک لە نیسانی ١٩٩١ لە شکست و ڕوخانی سەربازیدا بوو، گفتوگۆی پەسەندکرد و دەرچەیەک بوو بۆ ڕزگاربوون بوو لەو کێشانەی کە تێی کەوتبوو[4].

٣- نەتوانینی سود وەرگرتن لە بڕیاری ٦٨٨ بە هۆکاری ئاگادار نەبوونی سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی لە گۆڕانکاریەکانی دەرەوە ڕوویدەدا و نەبوونی دەزگایەک ئاگاداریان بکات لە گرنگی ئەو بڕیارە ، لەم بارەیەوە نەوشیروان مستەفا دەڵێت " بەهۆی نەبونی دەزگایەکی دیبلۆماسی ئەوتۆ لەدەرەوەی وڵات تا نرخی ئەو بڕیارە بزانێت و سەرکردایەتی بەرەی کوردستان لێ ئاگادار بکاتەوە[5]. لەم بارەیەوە بروسک شاوەیس دەڵێت " ئاگامان لە هەواڵی دەرەوە نەبوو نەمان دەزانی چی دەگوزەرێت، بیرمان لەسەر ڕووداوەکانی ناوەوە و ئاوارەکان بوو"[6].

حکومەتی عێراق لە ڕووی سەربازییەوە سەرکەوتنی بە دەست هێنا بوو، زۆربەی ناوچەکانی دەست بەسەردا گرتبوەوە، بەڵام ئامانجی دیاریکراوی هەبوو بریتین لە:

- عێراق لایەنە کەم وکورتییەکانی بڕیاری ٦٨٨ دەقۆستەوە. بۆ نمونە لە بڕگەی دوو، بڕیارەکە داوای گفتوگۆی کراوە دەکات لە پێناو دەستەبەری مافی مرۆڤ و مافی سیاسی بۆ هاوڵاتیانی عێراق، بە شێوەیەکی

---

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دارا توفیق کەریم بەگ، ناوبراو لە ساڵی ١٩٥٢ لە سلێمانی لە دایک بووە، کۆلێژی یاسای لە زانکۆی موستەنسریە تەواو کردووە، لە ساڵی ١٩٧٣ کۆلێژی سەربازی تەواو کردووە پلەی ملازمی دوو وەرگرتبوو، دواتر گواستراوەتەوە بۆ هەواڵگری سەربازی تا دەگاتە پلەی موقەدەم، پاشان بووەتە پێشمەرگە لە ڕیزەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، ئیستا فەریق روکنە لە وەزارەتی بەرگری عێراق، سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/١٧.

[2] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ بروسک نوری سدیق شاوەیس، ناوبراو لەساڵی ١٩٥٥ لە شاری بەغدا لەدایک بووە، تا قۆناغی ئامادەیی لە بەغدا خوێندوە، دواتر بە هۆی شۆڕشی کوردستان دەگەڕێتەوە سلێمانی و پەرە خوێندن دەدات، پاشان دەچێتە شاخ و دەبێتە پێشمەرگە، چەندین پلەی سیاسی وسەربازی دەبڕێت لە ڕیزەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان، دەبێتە ئەندامی سەرکردایەتی و بەرپرسی لقی ٤ ی ئەو حیزبە، هەروەها جێگری فەرماندەی لەشکری کوردستان و بەرپرسی مەکتەبی ڕێکخراوە جەماوەرییەکان، پیرمام، ٢٠٢١/١٠/٢٧.

[3] فەرید ئەسەسەرد: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠٦.

[4] فاضل الزهاوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٧.

[5] نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢.

[6] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ بروسک شاوەیس ، پیرمام، ٢٠٢١/١٠/٢٧.

ناڕوون بوو[1]. بە گشتی و بەبێ دەستنیشانکردنی ئەوبنەمایانەی گفتوگۆکانی لەسەر دامەزرابوو. ئەو بڕیارە دەستنیشانی نەکردبوو کێ بەشداری ئەم گفتوگۆیە ئەکات. کەی و لەکوێ بەڕێوە بچێت، ئەو هێزە دەسەڵاتدارە کێیە سازی بدات[2].

- جوانکردنی وێنەی عێراق لەبەرچاوی وڵاتانی جیهان دوای ئەو هێرشانەی کردبوویە سەر هاوڵاتیانی مەدەنی[3].

- حکومەتی عێراق وای دەبینی، ئەگەر ڕێکەوتن لەگەڵ بەرەی کوردستانی بکەن، سوپای هاوپەیمانان دەکشێنەوە[4].

- جیاکردنەوەی بەرەی کوردستانی لە ئۆپۆزسیۆنی عێراقی. هەروەها ناکۆکی خستنە نێوان بەرەی کوردستانی بۆ ڕێکەوتن لەگەڵ لایەنێک دژی لایەنێکی تر[5].

یەکەم نوێنەرانی بەرەی کوردستانی لە ١١ نیسانی ١٩٩١ بەمەبەستی گفتوگۆ سەردانی بەغدایان کردبوو، پێکهاتبوون لە فەرەیدون عەبدولقادر، عومەر فەتاح لە ی.ن.ک و ئازاد بەرواری، فازیل میرانی لە پ.د.ک[6]. نوێنەری حکومەتی عێراق، بەسەرۆکایەتی عیزەت ئیبراهیم دوری و هەریەکە لە تارق عەزیز، عەلی حسێن مەجید، حسێن کامل، بەڕێوەبەری هەواڵگری صابر دوری، بەڕێوەبەری هەواڵگری سەربازی وەفیق سامەڕایی[7] بوون. لەو کۆبونەوەیەدا نوێنەرانی بەرەی کوردستانی، ئامانجیان ڕاگرتنی هێرشی زەمینی و ئاسمانی عێراق بوو بۆ ئەوەی سنورێک بۆ کۆچی بەکۆمەڵی هاوڵاتیان دابنرێت. وەفدی عێراقی ئاماژەیان بەوە دابوو، ئامادەن بۆ ڕاگرتنی هێرشەکان و جگە لە جیابونەوە، هەموو ڕێگە چارەیەکی تر بۆ کێشەی کورد بە فیدڕالیشەوە باس بکەن. داوایان کردبوو مام جلال یان مەسعود بارزانی یان هەردوکیان بێن بۆ بەغدا[8].

گفتوگۆی بەرەی کوردستانی و حکومەتی عێراق بە سێ خولی دانوستان تێپەڕی بریتین لە:

١- خولی یەکەمی دانوستان لە ٢٠- ٢٨/نیسانی /١٩٩١.

لەم خولەدا دەستەی نوێنەرانی بەرەی کوردستانیی، پێکهاتبون لە جەلال تاڵەبانی سەرۆکی دەستەی نوێنەرایەتی و فواد مەعسوم، ملازم عومەر لە ی.ن.ک و نیچیرڤان بارزانی و ئازاد بەرواری لە پ.د.ک و ڕەسوڵ مامەند لە سۆسیالیست و سامی عەبدولرەحمان لە پارتی گەل. بەرەی کوردستانیی هیچ پرۆژەیەکی بۆ دیاریکردنی خواستەکانی کورد ئامادە نەکردبوو. سەدام حسێن زۆر بە گەرمی پێشوازی لێکردن. دڵنیای

---

[1] عبدالستار حسن الجمیلي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٥.
[2] سعدی بەرزنجی، عبدالفتاح عبدالرزاق محمود: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٢.
[3] فاضل الزهاوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٨.
[4] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ بروسک شاوەیس، پیرمام، ٢٠٢١/١٠/٢٧.
[5] فاضل الزهاوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٨.
[6] نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩.
[7] وفيق سامرائي: حطام بوابة الشرقية و حقائق عن الزمن السيئ فی العراق، دار القبس للصحافة و النشر، كويت، ١٩٩٧، ص ٤٣١،
[8] نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩.

کردنەوە بەتەواوەتی ئامادەیە بۆ ڕێکەوتن و گەیشتن بە ئامانجێک، بەڵام گفتوگۆ بەردەوام دەبێت، دواتر ڕێکەوتنی لەسەر دەکرێت. بەشێوەیەکی گشتی، بەرنامەی ڕێکەوتن دانرا، بریتی بوو لە:

١- ئاسایی کردنەوەی بارودۆخی کوردستان.

٢- برەودان بە یاسای ئۆتۆنۆمی.

٣- دیاریکردنی سنوری ئۆتۆنۆمی.

٤- ئازادی و دیموکراتی و فرە پارتایەتی و دانانی دەستوری هەمیشەیی[١].

لەم خولەی گفتوگۆ، بەرەوپێشچونێکی ئەوتۆ نەهاتبووە ئاراوە. حکومەتی عێراقی، پەلەی نەدەکرد لە ئیمزاکردنی ڕێکەوتن. ئامانجی بەدەستهێنانی کات بوو بۆ خۆ ڕێکخستنەوە. نەوشیروان مستەفا دەڵێت " عیزەت دوری لە قسەکانیدا وای دەردەخست، ئەوان بۆ ئەنجامدانی ڕێکەوتن و ئیمزاکردن ئەوەندە بە پەلە نەبوون وەک بە دەستەی نوێنەرانی پێشویان وتبوو لە هەمان کاتدا بە مام جەلالی وتبوو گفتوگۆ پێویست بە بە چەندین کۆبونەوەی درێژ و خولی جیاجیا هەیە. لەو ماوەیەدا بەعس خۆی توند کردبوو ڕاپەڕینی شیعەی بە تەواوی سەرکوت کردبوو سەرلەنوێ دەستی گرتبوو بەسەر ناوچە ئاڵۆزەکانی عێراقدا"[٢]. بەڵام جەلال تاڵەبانی جەختی کردەوە کە گفتوگۆکانی سەرکردایەتی سیاسی بەرهەمدارە و ڕێز لە بەیاننامەی ١١ ئازار دەگرین هەموان سورین لەسەر گەیشتن بە ڕێکەوتنی هاوبەش[٣]

لەهەمان کاتدا وەزیری دەرەوەی ئێران، سەردانی تورکیا و سوریای کرد. جەختیان کردەوە دژی پارچە پارچە بونی عێراق و دروستبونی قەوارەی کوردبن. ئۆپۆزسیۆنی عێراقی گفتوگۆکانی بەرەی کوردستانیی لەگەڵ حکومەتی عێراق، بە ناپاکی لە بریارەکانی کۆنگرەی بەیروت بۆ ئۆپۆزسیۆن لە قەڵەمدا[٤].

٢- خولی دووەمی دانوستان ٧/ئایار تا ١٧/حوزەیران /١٩٩١.

لە خولی دووەمدا، دەستەی نوێنەرانی بەرەی کوردستانی بۆ گفتوگۆ، پێک هاتبوو لە مەسعود بارزانی سەرۆکی دەستەی نوێنەرایەتی، ئازاد بەرواری، ڕۆژ نوری شاوەیس، جەوهەر نامیق، جەرجیس حەسەن لە پ.د.ک، کۆسرەت ڕەسول عەلی، نەوشیروان مستەفا، دارای توفیق بەگ لە ی.ن.ک، ڕەسوڵ مامەند، سەعد عەبدوڵا لە سۆسیالیست و سامی عەبدولرەحمان لە پارتی گەل. دەستەی نوێنەرانی حکومەتی عێراق، پێکهاتبوون لە عیزەت ئیبراهیم دوری، تارق عەزیز، عەلی حەسەن مەجید، سابیر دوری[٥].

بەرەی کوردستان سێ پرۆژەی ئامادەکرد بۆ گفتوگۆکردن بریتین لە:

١- یاسای ئۆتۆنۆمی.

٢- ئاسایی کردنەوەی هەلومەرجی کوردستان.

---

[١] مکرم طالباني: مراحل تطور الحركة القومية الكردية، مجلد الأول، مؤسسة حمدي للطباعة و النشر، سليمانية، ٢٠٠٩. ص ٥١٩، ٥٢٠.

[٢] نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠.

[٣] جريدة الجمهورية: عدد ٧٨٦٣، ١٩٩١/٤/٢٦.

[٤] مکرم طالباني: مراحل تطور......، مجلد الأول، ل ٥٢٠.

[٥] نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل٤٧.

٣- یەكێتی نیشتیمانی[١].

مەسعود بارزانی ڕایگەیاند، گفتوگۆكان لە نێوان یەک لایەنە نەک دوولایەنی جیاواز. سەدام حسێن تاكە گرنتی كوردە. ئەوگفتوگۆیانەی لە بەغدا بەڕێوە ئەچێت، لەسەر ئاستی دو لیژنەیە یەكەمیان گفتوگۆ لەسەر ئاسایی كردنەوەی بارودۆخی كوردستان، دووەمیان گفتوگۆیە لەسەر شێوازی ئۆتۆنۆمی بە گوێرەی بەیاننامەی ١١ ئازار[٢]. هەروەها لە سەر چوار خاڵی گرنگ ڕێك كەوتووین، بریتیە لە لێبوردنی گشتی، گەڕانەوەی ئاوارەكان بۆ شارەكان، هەڵوەشاندنەوەی یاسا تایبەتیەكان، كردنەوەی زانكۆی سلێمانی[٣]. لەبەرامبەردا حكومەتی عێراق، پرۆژەیەكی دا بە نوێنەرانی بەرەی كوردستانی. لە پرۆژەكەدا ئاماژەیان بەوە دابوو، پرۆژەی بەرەی كوردستانی یەک ناگرێتەوە لەگەڵ ڕاستییەكان. بارودۆخی وڵات پێویستی بەوە هەیە بچێتە قۆناغی دەستووریی. لە سیما دیارەكانی قۆناغی داهاتوو، فرە پارتایەتییە لە چوارچێوەی یەكێتی نیشتیمانی[٤].

نوێنەرانی بەرەی كوردستانیی، بەردەوام لە ڕاگەیاندنەكانی حكومەتی عێراقی گەشبینی خۆیان نیشان ئەدا بەرامبەر گفتوگۆكان و گۆڕانكاریی ڕوودەدات، بە تایبەتی لە بابەتی ئۆتۆنۆمی و دیموكراتی بۆ عێراق و دەستور و ئازادییە سیاسییەكان[٥].

٣- خولی سێیەمی دانوستان (دوا خول) ١٠ تەموز تا ١٣ ئاب ١٩٩١.

لە خولی سێیەمدا، دەستەی نوێنەرانی بەرەی كوردستانی بۆ گفتوگۆ پێكهاتبوون لە مەسعود بارزانی سەرۆكی دەستەی نوێنەرایەتی، ڕۆژ نوری شاوەیس، جەوهەر نامیق سالم، ئازاد بەرواری لە پ.د.ک، فواد مەعسوم، دارا تۆفیق لە ی.ن.ک، مەحمود عوسمان لە سوسیالست، دەستەی نوێنەرانی حكومەتی عێراق پێكهاتبوون لە عیزەت ئیبراهیم دوری، عەلی حەسەن مەجید، سابیر دوری، سەعید مەهدی ساڵح، حسین كامل، خالید محمد[٦].

لە خولی سێیەمدا، چەند پرۆژەیەک ئامادەكرا بۆ ڕێكەوتن. وەك ئاسایی كردنەوەی بارودۆخی كوردستان و یاسای ئۆتۆنۆمی و پرۆژەی ڕێكەوتنی كۆتایی، لە ٢١ تەموز .١٩٩١ پرۆژەیەكی ٢٠ خاڵی بۆ ئاسایی كردنەوەی بارودۆخی كوردستان ئامادەكرا، گرنگترین بەندەكانی:

١- لێبوردنی گشتی بۆ هەموو كورد و ئەندامانی بەرەی كوردستانیی مەدەنی و سیاسیی. لە تاوانی سیاسی یان هەڵهاتوو لە جەنگ لە هەموو سزایەک، ئازادكردنی بەندكراوان و ڕاگیراوان.

---

[١] پرۆژەی یەكێتی نیشتیمانی لەلایەن بەرەی كوردستانی پێشكەش كرا داوای چارەسەری ئەو ڕێگریانە دەكات لە بەردەم برایەتی كورد و عەرەب، بەرەی كوردستانی هاوكاری تەواوەتی حكومەتی عێراق دەكات بۆ داڕشتنەوەی دەستور و ئاسایش لە كوردستان. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٩.

[٢] جريدة الجمهورية: عدد ٧٨٨٦، ١٩٩١/٥/٢١.

[٣] ڕۆژنامەی هاوكاری: ژمارە ١٢٤٢، ١٩٩١/٥/١٨.

[٤] نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١.

[٥] بۆزانیاری زیاتر بڕوانە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: جريده الجمهورية: عدد ٧٨٧٨، ١٩٩١/٥/١٣؛ عدد ٧٨٨٦، ١٩٩١/٥/٢١؛ عدد ٧٩١٦، ١٩٩١/٦/٢٦.

[٦] عبدالستار حسن الجميلي: سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٨.

٢- گەڕاندنەوەی ئەندامانی بەرەی کوردستانی بۆسەر کارەکانیان لە مەدەنی و سەربازیی. ماوەی چونە دەرەوەیان بە خزمەت هەژمار بکرێت. هەڵوەشاندنەوەی بڕیاری گواستنەوەی کارمەندان بۆ ناوچەکانی تر و گەڕاندنەوەیان بۆ شوێنی پێشویان.

٣- بەرەی کوردستانی پەخشی ڕادیۆکان ڕادەوەستێنێت، لەماوەی ٣٠ ڕۆژدا هەموو ئامێرەکان ڕادەستی حکومەت ئەکات.

٤- هەڵوەشاندنەوەی هەموو ڕێکخستنە چەکدارییەکان لە ماوەی شەش مانگدا، لە ڕۆژی ئیمزاکردنی ڕێکەوتننامەکە، گەڕاندنەوەی کارمەندی سوپا و ئاسایشی ناوخۆ بۆ یەکەکانی خۆیان یان پەیوەندی کردن بە هێزی پۆلیس و پاسەوانی سنور.

٥- گەڕاندنەوەی هاوڵاتیانی ڕاگوێزراو لە شارو گوندەکان بۆ ناوچەکانی تر، لە ناوخۆ یان دەرەوەی ناوچەی ئۆتۆنۆمی بۆ شار و گوندەکانی خۆیان بە گوێرەی خشتەیەکی دیاریکراو و قەرەبوکردنەوەیان لەو زیانانەی لێیان کەوتوە[1].

حکومەتی عێراقی بەمەبەستی گۆڕانکاریی لە ئۆتۆنۆمی کوردستان لە ٢٢ تەموز ١٩٩١ پڕۆژەی یاسای ئۆتۆنۆمی بۆ ناوچەکانی کوردستان ئامادەکرد. لە پڕۆژە یاساکەدا ئاماژە بەوە دەکات بە پشت بەستن بە بەیاننامەی ١١ ئازاری ١٩٧٠بۆچارەسەری ئاشتییانەی کێشەی کورد دەرچوە لە یاسای ژمارە ٣٣ ساڵی ١٩٧٤[2] چەسپاوە، لە ئەنجامی تێپەڕ بونی ١٧ ساڵ بە سەر یاساکە و خۆگونجاندن لە گەڵ گۆڕانکارییە سیاسی و ئابوورییەکان و یاساییەکان لە وڵاتدا، ئەم یاسا نوێیە دەرچوە. ئەم پڕۆژە یاسایە بە بەراورد بە یاسای ئۆتۆنۆمی ساڵی ١٩٧٤ جیاوازییەکی جەوهەری بەدی ناکرێت لە چارەسەرکردنی کێشەی کورد و فراوانکردنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی و دەسەڵاتەکانی ئەنجومەنی یاسادانان و جێبەجێکردن و پەیوەندی نێوان حکومەتی ناوەند و ناوچەی ئۆتۆنۆمی، هەندێک گۆڕانکاریی بچوکی کردووە بە مەبەستی ئەوەی وا پیشان بدات کە پڕۆژەی نوێی گۆڕانکاریی کردووە.

لەو گۆڕانکارییانە، تێیدا هاتبوو لە مادەی ٢ بڕگەی ٦ تایبەتمەندی نەتەوەی کورد لەناوچەی ئۆتۆنۆمی لە بەرچاو دەگیرێت لە ئامادەکردنی پڕۆگرامی خوێندن، بە جۆرێک مێژوو و کەلەپوری کورد لە خۆ بگرێت[3].

کۆتا پڕۆژەی حکومەتی عێراق ئامادەی کردبوو لە ١٤ ئابی ١٩٩١ بە ناوی پڕۆژەی پەیماننامە(میثاق) لە نێوان پارتی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی و بەرەی کوردستانی، بە گوێرەی ئەم پڕۆژەیە هەردولا بەڵێن ئەدەن ئەم ڕێکەوتنە جێبەجێ بکەن و لە پێناو بەرژەوەندی عێراق پێوەی پابەند بن، گرنگترین بەندەکانی پڕۆژەکە:

---

[1] بۆ زانیاری زیاتر تەواوی بەندەکانی پرۆژەکە بروانە. پاشکۆی ژمارە ٣. ورقة التطبيع.

[2] یاسای ئۆتۆنۆمی ناوچەکانی کوردستان لە ١١ ئازاری ١٩٧٤ لە لایەن ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بە پشت بەستن بە بەیاننامەی ١١ ئازاری ١٩٧٠ لە لایەن ئەحمەد حەسەن بەکر سەرۆک کۆمار دەرچووە، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: الوقائع العراقية: عدد ٢٣٢٧، ١٩٧٤/٣/١١، ص ٣.

[3] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٤. مشروع قانون حكم الذاتي لمنطقة كردستان.

١- هەردوولا بەڵێن ئەدەن بە کاری پێکەوەیی و تێکۆشان لە پێناو بەرگری گردن لەسەروەریی و یەک پارچەیی عێراق و ڕووبەڕووبونەوەی هەرەشەی دوژمنەکان و پیلانگێڕی ئەمریکاو ئیسرائیل و ئێران و سوریا و تورکیا و عەرەبستانی سعودی و کوەیت.

٢- پارتی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی و بەرەی کوردستانی جەخت ئەکەنەوە کە سەدام حسێن گرنتی سەروەریی و سەربەخۆیی یەک پارچەیی و گەشەسەندنی عێراقە.

٣- پشتگیریی پارتی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی و بەرەی کوردستانی بۆ خەباتی گەلی کورد لە تورکیا و ئێران و سوریا لە پێناو بەدیهێنانی دیموکراتی و مافە نەتەوەییەکانیان.

٤- سەبارەت بە سنوری ناوچەی کارگێڕیی ناوچەی ئوتونۆمی، ڕێکەوتون سەبارەت بەو ناوچانەی کە سەر بە ناوچەی ئوتونۆمی نین، بەهۆکاری بارودۆخی نائاسایی دوا ئەخرێت، تا بارودۆخی وڵات ئەگونجێت. ئەو ناوچانەی کە ڕاوبۆچونی جیاوازی لەسەرە، لە داهاتودا بە ڕێگای یاسایی و دام و دەزگای نیشتیمانی تایبەتمەند چارەسەر ئەکرێت. لەسەر کاتێکی گونجاو هەردولا ڕێکدەکەون لەسەری، بەڵام بەرەی کوردستانی پێشنیاری دیاریکردنی ناوچە و کاتی جێبەجێکردنی دەکات[1].

ئەوگۆڕانکارییانەی لە دەرەوە ڕوویدەدا، کاریگەری هەبوو لەسەر گفتوگۆکان و حکومەتی عێراقی لە بەڵێنەکانی پاشگەز دەبوویەوە. بەتایبەتی گۆڕانکاریی لە بارودۆخی ڕووسیا[2]ڕویدا. پێگەی عێراقی بەهێز کرد. لە کۆبونەوەی هاوبەشی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و سەرکردایەتی هەرێمایەتی و پارتی بەعس باسی گۆڕانکارییە سیاسییەکان، بەتایبەتی ئەوەی لە ڕوسیا ڕویداوە کرابوو. لە کۆبونەوەکە ئاماژە بەوە درا کە ((ئەو گۆڕانکارییانە لەلایەن عێراقییەکانەوە بایەخی پێدەدرێت و تا ئێستا بە دۆستی خۆی دەزانێت. ڕژێمی پێشوی سۆڤییەت، لایەنی ئەرێنی هەبوە و ڕەنگدانەوەی لەسەر بارودۆخی نێودەوڵەتی هەبووە بە تایبەتی وڵاتانی جیهانی سێیەم لە ناویاندا عێراق. ئەنجامە ئەرێنییەکانی، کاریگەری ئەرێنییان لەسەر عێراق هەبوو، لەبەرئەوە شتێکی سروشتییە بەو گۆڕانکارییانە دڵخۆش بیت. ئەوگۆڕانکارییانە بەشداری بکات لە گەڕانەوەی هاوسەنگی نێوان وڵاتان، بە بارە ڕاستەکەی ڕێگە لە دەست بەسەردا گرتن و دەستدرێژی لە مافی گەلان و سەربەخۆیی دەوڵەتان بگرێت))[3].

لە پاش ئەم ڕووداوانە حکومەتی عێراق پاشەکشەی کرد لەو بەڵێنانەی کە پێشتر دابووی لەم بارەیەوە مەسعود بارزانی دەڵێت " بڕیاربوو ئێوارەی ڕۆژی ١٩ ئابی ١٩٩١ هەردوو شاندی بەرەی کوردستانی و حکومەتی عێراق سەردانی سەدام حسێن بکەن بە مەبەستی بڕیاری کۆتایی لەسەر ئەوبابەتانەی

[1] بوزانیاری زیاتر بڕوانە: پاشکۆی ژمارە ٥، مشروع میثاق مشترک بین حزب البعث العربي الأشتراكي و الجبهة الکردستانیة .

[2] لە حوزەیرانی ١٩٩١ بۆریس یەڵتسن بۆ پۆستی سەرۆک کۆمار هەڵبژێردرا، لە کاتێکدا بوو کە یەکیەتی سۆڤیەت بەرەو هەڵوەشاندنەوە ئەچوو گورجستان یەکێک بوو لە کۆمارەکان کە سەربەخۆیی خۆی ڕاگەیاند بوو. لە میانەیەدا توندڕەوەکانی سۆڤیەت گۆرباچوفیان دەست بەسەرکرد و حاڵەتی نائاساییان ڕاگەیاند، بەڵام یەڵتسن نەچووە ژێرباری ئەو بارودۆخە و لە بارەگای پەرلەمانی ڕووسیا لە موسکۆ ڕێبەری بەرگری بەرامبەریان گرتە ئەستۆ و کودەتا و پیلانگێڕی مەحکومە کرد. لایەنگرانی ڕژانە سەرشەقامەکان و لە چواردەوری پەرلەمان کۆبوونەوە، توندڕەوەکان لە شەوی ٢٠ ئاب ١٩٩١ بە پاڵپشتی زرێپۆش هێرشیان کردە سەر پەرلەمان، بەڵام لایەنگرانی یەڵتسن بەرگریان کرد و توندڕەوەکانیان ناچار کرد کە شکستی خۆیان ڕابگەیەنن و گورباچوف ئازاد کرا. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: بریتا بجورنلۆد: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤٤.

[3] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٢٦٨، ١٩٩١/٨/٢٥.

ئامادەکرابوون، هەرئەو ڕۆژە کودەتایەکی سەربازی دژی گۆرباچۆڤ لە مۆسکۆ کرا. عیزەت دووری داوای کرد بچم بیبینم کاتێک چووم بینیم لە دوورەوە بەدەنگێکی بەرز هاواری کرد «ببینیت خوا چۆن دەرگای کردەوە و یەکیەتی سۆڤیەتی گەورە وەک پێشوو ڕۆڵی خۆی دەگێڕێت دەرگای ئاسمانمان بەڕوودا کرایەوە»، دوای ئەوە نەباسی گفتوگۆ و نەدیداری سەدام حسێن مایەوە، لە بەرئەوە بڕیاری گەڕانەوەمان دا بۆ کوردستان"[1].

پاش سێ خولی گفتوگۆ و کۆبونەوەی بەردەوام لە بەغداد و کەرکوک و هەولێر، سەرئەنجام بەرەی کوردستانی و حکومەتی عێراق، نەگەیشتن بە ڕێکەوتن. ناکۆکی جەوهەری هەبوو لە نێوانیاندا بریتین لە:

یەکەم: فراوانکردنی دەسەڵاتی ئۆتۆنۆمی.

سەرەتای دەستپێکردنی گفتوگۆ، نوێنەرانی حکومەتی عێراقی ئامادەییان بۆ ڕێکەوتن پیشاندا، تەنها جیابونەوە نەبێت، ئامادەن باسی فیدراڵییەت بکەن، بەڵام لە یەکەم خولی گفتوگۆ، بەیاننامەی ١١ ئازاریان هێنایە پێشەوە بۆ گفتوگۆ[2]. زۆربە توندی دژی فیدراڵییەت وەستانەوە، تاریق عەزیز دەڵێت " کاتێک باسی فیدراڵییەتیان کرد پێمان وتن عێراق یەک وڵاتە ئۆتۆنۆمی شتێکە و فیدراڵی شتێکی ترە، ئۆتۆنۆمی لە چوارچێوەی یەک وڵاتدایە، بەڵام کاتێک فیدراڵی بێت دەبێتە دوو وڵات ئێمە پشتگیری ناکەین، پێویست ناکات عێراق دابەش بکەین ئێوە هاوڵاتی عێراقین هەموو دەسەڵاتێکتان هەیە لە ناوچەکە، هەموو بۆچونەکان قابیلی گفتوگۆیە جگە لە بابەتی کەرکوک و فیدراڵی. تاکە چارەسەر بریتیە لە یەکێتی نیشتیمانی لە سەر بنەمای ئۆتۆنۆمی و دیموکراتی و فرەیی"[3]. پڕۆژەی ئۆتۆنۆمی کە حکومەتی عێراقی پێشکەشی کرد، جیاوازییەکی ئەوتۆی نەبوو لەگەڵ ئۆتۆنۆمی کە پێشتر بوونی هەبوو، نەیاندەویست دەسەڵاتەکانی ئۆتۆنۆمی زیاد بکەن. جەلال تاڵەبانی دەڵێت " سەرەتا دەربارەی فراوانکردنی دەسەڵات و ناوچەی ئۆتۆنۆمی وتیان باشە، بەڵام دوای ئەوەی وڵاتەکەیان کەوتە دەست و جێگیر بوون، وتیان بابەتی فراوانکردنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی پێویست ناکات، چونکە ئۆتۆنۆمی خۆی هەیە"[4].

دووەم: فراوانکردنی سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی.

یەکێک لە کێشە سەرەکییەکانی گفتوگۆکان، فراوانکردنی سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمییە، هەمیشە حکومەتی عێراق هەوڵیداوە ناوچەکانی وەک کەرکوک و خانەقین و شنگال دابڕێنێت. حکومەتی عێراق ناوچەکانی پۆلێن کردبوو بۆ سێ ناوچە، هەندێکیان کوردین، بەڵام بەهۆی ئاسایش و ستراتیجی ناخرێتە سەر ئۆتۆنۆمی، هەندێکیان ناکۆکیان لەسەرە، هەندێکیان کوردی نین.

بەرەی کوردستانی لەسەر کەرکوک و ناوچەکانی تر پڕۆژەیەکیان پێشکەش بە حکومەتی عێراق کرد، دوو پێشنیاریان خستە ڕوو:

---

[1] مەسعود بارزانی: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٢.
[2] فەرید ئەسەسەرد: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠٧.
[3] حمیدة نعنع: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٣.
[4] سەڵاح ڕەشید: مام جەلال دیداری تەمەن لە لاوێتیەوە بۆ کۆشکی کۆماری، بەشی دووەم، چاپی چوارەم، ناوەندی ڕۆشنبیری ئەدیبان، سلێمانی، ٢٠١٩، ل ١٨٦.

١- گەڕانەوەی کەرکوک بۆ سنوری پێشووی(لیوای کەرکوک) یان گەڕانەوەی کەلار و کفری و دوز و چەمچەماڵ بۆ بۆسەر کەرکوک، بخرێتە سەر ناوچەی ئۆتۆنۆمی، لەگەڵ مانەوەی دەسەڵاتی ناوەند بەسەر نەوت. پاراستنی مافی پێکهاتەی عەرەب و کەمینەکانی تر بە گوێرەی یاسا.

٢- گەڕانەوەی کەرکوک بۆ سنوری پێشووی(لیوای کەرکوک) بەبێ قەزای حەویجەو ناحیەی قەرەتەپە، یەکەمیان بخرێتە سەر پارێزگای سەڵاحەدین و دوەمیان بە پارێزگای دیالە، کەرکوک بەو سنورەی کۆتایی، بخرێتە سەر ناوچەی ئۆتۆنۆمی لەگەڵ مانەوەی دەسەڵاتی ناوەند بەسەر نەوت. پاراستنی مافی پێکهاتەی عەرەب و کەمینەکانی تر بە گوێرەی یاسا[1].

حکومەتی عێراقی، نەک تەنها پرۆژەکەی ڕەتکردەوە، بەڵکو ئامادە نەبوو باسی کەرکوک بکات، داوایان کردووە بۆ ڕۆژگاری داهاتوو دوابخرێت[2]. دەربارەی کەرکوک تارق عەزیز دەڵێت " لە حەفتاکاندا هەڵوێستی سەرکردایەتی دیاربوو کەرکوک ناچێتە ناوچەی ئۆتۆنۆمی، ئەگەر بچێت دەچێتە قۆناغی جیابوونەوە و دەستێوەردان و یاری نەوت و پیلانی نێودەوڵەتی. مانەوەی لەدەرەوەی ئۆتۆنۆمی لە بەرژەوەندی گشتییە و گرنتییە بۆ نەبونی پلانی دابەش بوون"[3].

سێیەم: دەزگای ئاسایش(ئەمن).

دەزگاکانی ئەمن، یەکێک بوو لەو گرفتەکانی بەچارەسەرنەکراوی مایەوە. ئایا دەزگاکانی ئاسایش سەربە دەسەڵاتی ناوەندی بێت؟ یان دەسەڵاتی ئۆتۆنۆمی بێت؟. سەرەتا حکومەتی عێراق بە کۆمەڵێک بەهانە دەیویست بیسەلمێنێت سەر بە دەسەڵاتی ناوەندە. بەرەی کوردستانی پێشنیاری کرد، لە چوار دەزگای ئاسایشی عێراق، تەنها دەزگای ئاسایش سەربەدەسەڵاتی ناوچەکە بێت، بەڵام دواتر بە ڕاشکاوانە ڕایانگەیاند ئەو دەزگایانە ڕاستەوخۆ سەربە سەرۆکە باشتر وایە باسی نەکەن[4].

گفتوگۆکان لە ١٣ ئاب ١٩٩١ کۆتایی هات. نوێنەرانی کورد، گەڕانەوە کوردستان بە بێ ئەوەی هیچ ڕێکەوتنێک ئیمزا بکەن. بەرپرسانی حکومەتی عێراقی، لە ئیمزا نەکردنی ڕێکەوتن، کورد بە بەرپرس ئەزانن. سەدام حسێن لەم بارەیەوە دەڵێت " ئێمە ڕێکەوتنی تازەمان لەگەڵ مەسعود بارزانی کرد، بارزانی وتی پێویستە من بگەڕێمەوە بۆلای سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی بۆ بڕیاردان، بەڵام نوێنەرانی بەرەی کوردستانی سەردانی واشنتن و لەندەنیان کردبوو هانیان دابوون بۆ ئەوەی ڕێکەوتن لە گەڵ حکومەت ئیمزا نەکەن لەبەرئەوەی ئەمریکا هەوڵی ڕوخاندنی ئێمە، ئەو ڕێکەوتنە ڕێگرە لە بەردەمیان. لە دوای گەڕانەوەی جەلال تالەبانی لە پایتەختەکانی ڕۆژئاوا دەگەڕان هانی ئەدان بۆ ئیش کردن بۆ ڕووخاندنی ڕژێم"[5].

ڕاوبۆچونی جیاواز لە نێوان ئەندامانی بەرەی کوردستانی هەبوو، بە تایبەتی جەلال تاڵەبانی و مەسعود بارزانی هەریەکەیان بەجۆرێک لە لێدوانیان بۆ دەزگا ڕاگەیاندنەکانی دونیا ئەدا. بە ئاشکرا ناکۆکی دیار

---

[1] بۆ زانیاری زیاتر لە سەر پرۆژەی بەرەی کوردستانی تایبەت بە کەرکوک بڕوانە.نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ٩١-٩٩.

[2] فەرید ئەسەسەرد: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٠٧.

[3] حمیدة نعنع: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٣.

[4] نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ٩١.

[5] مکرم طالبانی: مراحل تطور......، مجلد الأول، ل ٦٢١.

بوو. هەردوکیان بەهانەیان ئەوە بوو، کورد ئاوارە نەبێت و نەکەوێتە بەر هێرشی حکومەتی عێراق، بەڵام هەریەکەیان بە تێگەیشتنی خۆی، هەوڵی بۆ ئەم ئامانجە ئەدا[1]. مەسعود بارزانی لەگەڵ ئیمزاکردنی ڕێکەوتنەکە بوو، بەڵام جەلال تاڵەبانی دژی وەستایەوە، ئەمریکا ڕۆڵی کاریگەری هەبوو لە بڕیاردانی سەرکردایەتی کورد. لەم بارەیەوە دارا توفیق ئاغا دەڵێت " دوای ئەوەی مەسعود بارزانی لە بەغدا گەیشتنە ئەوەی ڕێکەوتنەکە ئیمزا بکەن پێویست بوو جەلال تاڵەبانی لە بەغدا ئامادەبێت بۆ ئیمزاکردنی ڕێکەوتنەکە، لەوکاتەدا جەلال تاڵەبانی لە شەقڵاوە بوو بڕیار بوو پێکەوە بچین بۆ بەغدا ، بەڵام ئیوارە هەموو بابەتەکە تێک چوو. جەلال تاڵەبانی وتی من نایەم. هەرچەندە بڕیاربوو لە گەیشتن بە ئیمزاکردن بگەڕێتەوە بەغدا بەڵام ئەمریکیەکان نەیانهێشت. حکومەتی عێراقی جەلال تاڵەبانی ئاگادار کردەوە ئەتوانن ڕێکەوتن لەگەڵ ئێمە ئیمزا بکەن، ئەگەر لەگەڵ ئێمەن یا نا ئاشکرای بکەن، ئەگەر لەگەڵ ئێمە نین حسابی دوژمنتان بۆ ئەکەین، جەلال تاڵەبانی وتی حسابی چی ئەکەن بیکەن"[2].

لە ٢٥ کانونی یەکەمی ١٩٩٣ تاریق عەزیز لە لێدوانێکیدا بۆ کەناڵی CNN ئەمریکی سەرکردایەتی کورد تاوانبار دەکات بەوەی بە فەرمانی ئەمریکا گفتوگۆیان بەجێهێشتوە و ڕێکەوتنامەکە بۆ ئیمزا کردن ئامادەبوو. لە بەرامبەردا فواد مەعسوم، سەرۆکی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە بەیاننامەیەکدا دژی ئەو لێدوانە وەستایەوە.لە بەیاننامەکەدا هاتووە، بەرەی کوردستانی بە تێکڕا لەو باوەڕەدا بوون، ئیمزاکردنی ئەو ڕێکەوتنەی تاریق عەزیز داکۆکی لێ ئەکات، وازهێنان بوو لە بنەماکانی دیموکراتی و پشتگیری لە دیکتاتۆرییەت و جەنگ و پێشلکردنی مافی مرۆڤ لە عێراق، چونکە عێراق ئامادە نەبوو دەسەڵاتەکان لەیەک جیا بکاتەوە، دەیویست پارتی بەعس هەر سەرۆک بمێنێتەوە بەرەی کوردستانی پشتگیری سیاسەت و هەڵوێستی سەدام حسێن بکات و دوژمنایەتی لەگەڵ جیهان ئاشکرا بکات بەرەی کوردستانی نەیتوانی ئەو جۆرە ڕێکەوتنە ئیمزا بکات[3].

گەڕانەوەی حکومەتی عێراق بۆ کوردستان، لە ڕووی سەربازییەوە سەرکەوتنی بەدەستهێنا، بەڵام لە ڕووی سیاسی و بەڕێوەبردنەوە، حکومەتەکەی پێش ڕاپەڕین نەبوو. ئاوارەبونی ملیۆنان هاوڵاتی کورد بۆ سنوور، سۆزی جیهانی بەلای خۆیدا ڕاکێشا و عێراق خرایە ژێر بڕیارێکی ٦٨٨. دەستوەردان لە کاروباری ناوخۆدا کرا. عێراقی ناچارکرد، بۆ ئەوەی کەمترین کاریگەری لە سەر هەبێت، هەندێک ڕێ و شوێنی گرتەبەر. گفتوگۆکرن لەگەڵ بەرەی کوردستانی، یەکێک بوو لە ڕێگاکان، بەڵام ئامانج نەبوو بەڵکو سود وەرگرتن بوو لەکات. بە تێپەڕبوونی کات، دەسەڵاتەکانی لە کوردستان بەرەو لاوازی دەچوو، لەبەرئەوە بڕیاری کشانەوەی دام ودەزگاکانی دا لە کوردستان. سەرەتای قۆناغێکی نوێ دەستی پێکرد لە نێوان حکومەتی عێراق و کوردستان.

---

[1] نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٨.

[2] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دارا توفیق بەگ، سلێمانی، ٢٠٢٢/١٢/١٧.

[3] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٣٠٢، ١٩٩٣/١/٢٨.

باسی سێیەم- کشاندنەوەی دامودەزگاکانی حکومەتی عێراق لە کوردستان:

ڕاپەڕینی هاوڵاتیانی کوردستان، ماوەیەکی کورتی خایاند. حکومەتی عێراقی، توانی لەڕوی سەربازییەوە دەست بەسەر بەشێکی زۆری شارەکانی کوردستاندا بگرێت، بەڵام لەڕووی دەسەڵاتەوە هەمان حکومەتی عێراقی پێش ڕاپەڕین نەبوو. دەرچونی بڕیاری ٦٨٨ و دروستکردنی ناوچەی ئارام و دژە فڕین و دەستێوەردانی وڵاتانی هاوپەیمانان دەسەڵاتی عێراقی، لاوازکردبوو، جگە لە بونی ناوچەیەکی بەرفراوان لە ژێر دەستی پێشمەرگە. هاوڵاتیانی کوردستان، ترسیان لە دامودەزگا سەرکوت کارەکانی حکومەتی عێراق شکابوو و دژی وەستاونەتەوە. چەندین سەرباز و ئەفسەرو کادری پارتی بەعس عێراقی کوژرا و دەستبەسەر کراون. لە ئەنجامی ئەم بارودۆخە، بڕیاری کشانەوەی دامودەزگا مەدەنی وئاسایش (أمن) و سەربازی لە کوردستان درا، هەرچەندە کاریگەری نەرێنی لە بارودۆخی هاوڵاتیانی کوردستان دروستکرد و بۆشاییەکی کارگێڕی گەورەی دروستکرد، بەڵام بوو بەسەرەتای وەرچەرخانێک لە کوردستان و بناغەیەک بۆ دروستبوونی پەرلەمان و حکومەتی هەرێمی کوردستان. سەرەڕای دژایەتی و چەندین ئاستەنگە خستە بەردەم ئەم قەوارەیە.

دوای دەرچونی بڕیاری ٦٨٨ و دروستکردنی ناوچەی ئارام و دەستپێکردنی گفتوگۆی بەرەی کوردستانی و حکومەتی عێراق لە ناوەڕاستی مانگی نیسان ١٩٩١، بە شێکی هاوڵاتیان گەڕانەوە شوێنەکانی خۆیان. حکومەتی عێراقی هەوڵیدا لە ڕووی سەربازییەوە پێگەی خۆی بەهێز بکات. ژمارەی سەرباز و پاسەوانی کۆماریی زیاتر بکات. لە ١٨ نیسانی ١٩٩١ تیپێک(فیرقە) لە فەیلەقی سێ لە بەسرەوە بە ٢٧٠ زرێپۆش و تانک نارد بۆ سلێمانی و چەند سەربازگەیەکیان لە شێخ ویسال لە شاری سلێمانی و شارۆچکەی عەربەت و چەمچەماڵ جێگیرکرد . هەرچەندە ئارامییەکی ڕێژەیی گەڕابویەوە بۆ شارەکان ، بەڵام ئارامییەکی درۆزنانە بوو، هاوڵاتیان بە چاوی تۆڵەوە سەیری سوپای عێراقیان ئەکرد[1].

لەگەڵ دەستپێکردنی گفتوگۆی نێوان حکومەتی عێراق و بەرەی کوردستانی، لیژنەی هەماهەنگی (تەنسیق) لە نێوانیاندا پێکهات. سەرەتا پێشمەرگە بە ڕێژەیەکی کەم، چونەوە ناوشارەکان و بەردەوام ژمارەیان زیادی دەکرد. لەم بارەیەوە عەمیدی پێشمەرگە ڕەشید عەلی دەڵێت " لە گەڵ دەستپێکردنی گفتوگۆ وەک بەرنامەی سیاسی ی.ن.ک فەرمانیان کرد هێز بنێرینەوە شارەکان، هەندێک هێزمان نارد بۆ ناوچەی داوێ وسنوری قادرکەرەم و ناوشوان، پێشمەرگە بوون بە ئەمری واقع سەرەتا بە مۆڵەت دەچوینە ئەو شوێنانە لە هەندێک ناوچە چوینە پێش هێڵی بەرگری، دوای دروستبونی لیژنەی تەنسیق بەرەی کوردستانی بارەگای لەناوشار کردەوە "[2].

لە پارێزگای دهۆک پاش دروستبونی ناوچەی ئارام و کشانەوەی سوپای عێراق، بەڕێوەبەرایەتی پۆلیس تاکە هێزی عێراقی بوو لە پارێزگاکە، کارەکانی ئەنجام دەدا، بەڵام لە لایەن هاوڵاتیانەوە هێرش دەکرایە سەریان و ئۆتۆمبێلەکانیان دەسوتێنران بە تایبەتی لە زاخۆ. حکومەتی عێراقی، بێدەنگ بوو بەرامبەر ئەم کارانە. خۆپیشاندان لە سەنتەری پارێزگای دهۆک، دژی پۆلیس بەردەوامی هەبوو. هێرشیان

---

[1] یاسین فلیح المعینی(فریق الرکن- دکتور): جیش في الذاکرة المرجع فی حروب العراق المعاصرة و قصة مقاتل مع السفر الخالد للجیش العراقي ١٩٦٥-٢٠٠٣، طبعة الثانیة، دار الأدب للطباعة والنشر والتوزیع، بغداد، ٢٠١٨، ص ١٧٠.

[2] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەمید ڕەشیدعەلی، سلێمانی، ٢٠٢١/١١/١٠.

دەکردە سەر بەڕێوەبەرایەتی پۆلیس. حکومەتی عێراق بڕیاری کشاندنەوەی پۆلیسی دا لە دهۆک. پاشماوەی هێزی پۆلیس لە ڕێگەی نەتەوە یەکگرتوەکان و هەندێک سەرکردەی پ.د.ک گواسترانەوە بۆ فایدە لە نزیک دهۆک، پاش ڕێکەوتنی لەگەڵ پ.د.ک جارێکی تر پۆلیس گەڕایەوە دهۆک[1].

لە هەولێر لە ١٧ تەموز ١٩٩١ خۆپیشاندانێکی گەورە لە شێخەڵڵا لە بەردەم یانەی فەرمانبەرانی کۆن دژی گرانی و هەژاری وقەیرانی سوتەمەنی و بێزاریی هاوڵاتیان لە کردەوەکانی پیاوانی حکومەت و نارەزایی دەربڕین دژی جێبەجێنەکردنی بەڵێنی حکومەت لە گفتوگۆکانی لەگەڵ بەرەی کوردستانی ئەنجام درا . حکومەتی عێراقی، هێزێکی زۆری لە گاردی کۆماریی و هێزی ئاسایشی هێنایە ناوشار و سەرکوتی خۆپیشاندانەکەی کرد. لە ئەنجامدا، خۆپیشاندەرێک و دوو سەربازی عێراقی کوژران[2]. لە ١٨-١٩ تەموز ١٩٩١ ڕاپەڕینێک شاری سلێمانی گرتەوە، کاتێک هەندێک لە پیشمەرگەکان دەوروبەری سلێمانی ویستبویان بۆ هەندێک پێداویستی ڕۆژانە لە سەربازگەی سارداوەوە بچنە سلێمانی، بەڵام ڕێگریان لێ ئەکرێت لە لایەن سوپای عێراق لە ئەنجامدا پێکدادان ڕوودەدات دواتر تەواوی ناوشاری سلێمانی ئەگرێتەوە[3]. هاوڵاتیانی سلێمانی و ڕێکخستنەکان و پێشمەرگەی ناوشار پەلاماری بارەگا و مۆڵگەکانی حکومەتی عێراقی دەدەن، پێکدادان لەکاتژمێر ١٠ دەستی پێکرد تا ئێوارە بەردەوام بوو و بە درێژایی شەقامی سالم لە نێوان دووڕیانی سەرچنار تا ناوبازاڕ[4]. لە ئەنجامدا ٢٠٠-٣٠٠ سەربازی عێراقی کوژران و ٢٥٠٠ سەرباز خۆیان ڕادەستی پێشمەرگە کرد و ١٢ پێشمەرگە و ١٠٠ هاوڵاتی کوژران و ٢٠٠ کەس بریندار بوون، نزیکەی ٩ تانک سوتێنران و دەست بەسەر ١١ تانک گیرا[5]، بەڵام بەرپرسی سەربازی حکومەتی عێراقی ئاماژە بە سوتاندنی ١١ تانک و ناقیلە دەکات[6].

لە دەرەوەی سلێمانی، لە ناوچەکانی نەسر و باریکەو شارەزوور و بازیان و کەلار لە لایەن پێشمەرگەو هاوڵاتیان، هێرشکرایە سەر سوپای عێراقی و سەدان ئەفسەرو سەربازیی عێراق دەستبەسەرکران لەگەڵ چەکی قورس و سوک، زیاتر لە ٣٠٠٠ سەربازی عێراقی لە لایەن پارتی سۆسیالست بە دەستبەسەرکراوی گواسترانەوە بۆ گردەنازێ. لە ٢ ئاب ١٩٩١ لە دهۆک خۆپیشاندانی هاوڵاتیان ئەنجامدرا، پاش کوژرانی سێ کەس لەلایەن چەکدارانی حکومەتی عێراق، پەلاماری ئاسایشی(ئەمن) دهۆک و (مەنزەمە) درا جارێکی تر زۆربەی دهۆک ئازادکرا[7] .

لەپێناو چارەسەرکردنی بارودۆخی ناوشار، حکومەتی عێراقی لەڕێگەی نەجمەدین نەقشبەندی پارێزگای سلێمانی و بەگفتوگۆکردن لەگەڵ سالارحەفید و ملازم عومەر لەبەرەی کوردستانی هەندێک

[1] طارق متعب احمد: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠٢-٤٠٨.
[2] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٤.
[3] هەمان سەرچاوە : ل ٢٢٤.
[4] بۆ زانیاری زیاتر لە سەر ڕاپەڕینی دووەم لە سلێمانی بڕوانە: بەهجەت عبدالکریم خەفاف: سلێمانی ١٩٩١، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٢١، ل ١١٨.
[5] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٥.
[6] یاسین فلیح المعینی: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٢.
[7] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٥.

ڕێوشوێنی گرتەبەر. ڕێکخستنەوەی بۆ هەندێک لە فیرقەی سوپاکەی کرد[1] و بەشێکی سوپاکەی بۆ دەرەوەی شارەکان کشاندەوە و لە دەوروبەری ئۆردوگاکان دایمەزراندن[2].

پاش کۆتایی هاتنی گفتوگۆکانی حکومەتی عێراقی و بەرەی کوردستانی، بەبێ ئەنجام لەناوچە جیاوازەکانی کوردستان، هێرش بۆ سەر هێزە سەربازییەکانی عێراق دەستپێکرد، لە ٧ ئەیلول ١٩٩١ هاولاتیانی کۆیە ڕاپەڕین و دەستیان گرت بەسەر دامودەزگاکانی حکومەتی عێراق و هێزەکانیان بەرەو دەرەوەی کۆیە کشاندەوە. لە بێستانەی نێوان کۆیە و ڕانیە ڕووبەڕوو بونەوە لە نێوان هێزەکانی حکومەتی عێراق و پێشمەرگەدا ڕویدا. بەوهۆیەوە ٦٥ سەرباز دەستبەسەرکرا و ٨ برینداریان بەجێهێشت، ئەوەش بوو بە هۆکارێک، بۆ بێ هێزبوونی سوپای عێراق لە دوکان. لە ٥ تشریتی یەکەمی ١٩٩١ لە ٨ تشرینی یەکەمی ١٩٩١ فڕۆکەکانی عێراق بۆردومانی کفرییان کرد و توانیان دەستی بەسەردا بگرن و دواترهێرشەکانیان بەرەو سەرقەلا بەردەوام بوو. لە ڕۆژهەلاتی کفری، پێکدادان لەگەل پێشمەرگەکانی ی.ن.ک ڕوویدا. ئەوەش بوو بەهۆی تێکشکاندنی دەیەها تانک و زرێپۆش و ناچار بە پاشەکشەیان کرد. لە ڕۆژی دواتر، لیوایەکی سوپای عێراق پالپشتی کردن، توانییان سەرقەلا بگرن. بەلام لەهێرشی پێچەوانەی پێشمەرگە، سوپای عێراق توشی شکستبوو. زیاتر لە ٣٥ تانک وزرێپۆش سوتێنرا و تێکشکێنرا، دەیان سەرباز وئەفسەرکوژران[3].

لە ٧ تشرینی یەکەم ١٩٩١، لە سلێمانی بە بۆنەی دەرهێنانی ڕوفاتی ٩ شەهید کە لە سالی ١٩٨٥ لە فولکەی نالی گولەباران کران، خۆپیشاندانێک ڕێکخرا. لەکاتی هاتنەوەی ڕوفاتەکان، لە گەڕەکی ئابلاخ لە لایەن سوپای عێراقەوە پەلاماردران. لە ئەنجامدا ژمارەیەک هاولاتی مەدەنی کوژران. هاولاتیانی مەدەنی، هێرشیان کردە سەر سەربازانی عێراقی و ژمارەیەکان کوژرا و دەستبەسەر کران. لە هێرشێکی تردا بۆ سەر خالێکی سەربازیی لە گردی بە ختیاری، سەرجەم سەربازەکان دەستبەسەر کران[4]. لە هەمان ڕۆژ، کاتژمێر ٥ ئێوارە بە هەماهەنگی حسین کامل و مەسعود بارزانی، پێکدادانەکان ڕاگیرا، مەسعود بارزانی دلتەنگی خۆی لەو ڕووداوانە دەربڕی و دژی ئەو هەلسوکەوتە نابەرپرسیارانەیە لەو ڕووداوانە[5].

لە شارەزوور و دەربەندیخان و ئەوبەری سیروان و پشتی بانی بی و ژالەناو و ناو فیرقەی دەربەندیخان کەوتنە بەرهێرشی هاولاتیان و پێشمەرگە، ئەفسەر و سەربازانی عێراقی خۆیان ڕادەستی پێشمەرگە کرد. لە دەربەندیخان تا قۆرەتوو، لە هوانە تا دارەڕەش لە تاسلۆجە تا چەمچەمال، لە لایەن پێشمەرگەوە دەستی بەسەردا گیرا، تەنها ناوەندی شاری سلێمانی مابوو[6]. بە هەمان شێوە، لە ناوچەکانی تەق تەق و دەوروبەری هەولێر و لە هەندێک شوێنی دهۆک ڕووبەڕووبونەوە لە نێوانیاندا ڕوویداو سەربازانی عێراقی، خۆیان ڕادەستی پێشمەرگە کرد. ئەمەش بەڕاپەڕینی سێیەم ناسراوە.

دوای شکستی سەربازی حکومەتی عێراق لە ٨ تشرینی یەکەمی ١٩٩١ ڕێکەوتننامەیەک لە نێوان نوێنەری حکومەتی عێراق و بەرەی کوردستانی بە ئامادەبونی فایەق توفیق و سالار حەفید ئەندامانی

[1] یاسین فلیح المعینی: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٢.
[2] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٦.
[3] مکرم طالباني: مراحل تطور الحركة القومية الكردية، مجلد الثاني، مؤسسة حمدي للطباعة والنشر، سليمانية، ٢٠١٠، ص ٦١٣.
[4] بەهجەت عبدالکریم خەفاف: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٤.
[5] ڕۆژنامەی هاوکاری، ژمارە ١٢٨٢، ١٠/١٠/١٩٩١.
[6] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەل عەمید ڕەشیدعەلی، سلێمانی، ٢٠٢١/١١/١٠.

لیژنەی هەماهەنگی و جەبار فەرمان فەرماندەی لەشکری یەکی ی.ن.ک و ڕۆژ نوری شاوەیس ئەندامی مەکتەبی سیاسی پ.د.ک، محەمەد نەجمەدین نەقشبەندی پارێزگاری سلێمانی و سەرۆکی لیژنەی هەماهەنگی و لیوا روکن مەحمود فەیزی سەرکردەی فەیلەقی یەک و نوێنەری وەزیری بەرگری، ئیمزاکرا. لەسەر ئەم خاڵانە ڕێکەوتن:

یەکەم- وەستاندنی تەقە لە کاتژمێر ٥ ئێوارە لە ٨ تشرینی یەکەمی ١٩٩١ لە سەرجەم کەرتەکانی فەیلەقی یەک و دوو.

دووەم- ئەم ڕێکەوتنە بەتاڵ ئەبێتەوە لەکاتی نەکشانەوەی سوپای عێراق لە کفری.

سێیەم- گەڕانەوەی سوپای عێراق بۆ شوێنەکانی پێشوویان.

چوارەم- ئازادکردنی ئەفسەر و دیلەکانی حکومەتی عێراق و گەڕانەوەی بۆ شوینی خۆیان بەو مەرجەی حکومەتی عێراق سەرجەم دیل و گیراوەکانی ناوچەی سلێمانی و خانەقین وکەرکوک وچەمچەماڵ کفری و شوێنەکانی تر ئازاد بکرێن.

پێنجەم- گەڕانەوەی سەرجەم چەک و ئۆتۆمبێلە دەست بەسەرداگیراوەکان بۆ فەیلەقەکان[1].

لە هەوڵێکی شکستخواردودا، سەرۆکایەتی کۆماری عێراق هەوڵیدا بەنداوی دوکان و دەربەندیخان لەکاربخات. هەندێک سەرچاوە ئاماژە بەوە دەکەن، داوای لە بەڕێوەبەری بەنداوی دوکان کردووە تۆڕبین و هەرچی بەکەڵکی بەکارهێنانی کارەبا دێت بیکێشێتەوە بەغدا و دەریاچەی دوکان لە ئاو بەتاڵ بکرێتەوە. هەروەها هەمان نەخشەیان بۆ بەنداوی دەربەندیخان هەبوە، بەڵام نەخشەکەیان لە لایەن پێشمەرگەوە پوچەڵ کرایەوە. هەردوو بەنداوەکە کۆنترۆڵکرا[2]، ئەندازیار ڕۆئیل شەمعون ئاماژە بەوە دەکات کە ئامانجی حکومەتی عێراق لە کارخستنی هەردوو بەنداوەکە بووە. واتە کارکردنی بەنداوەکە بوەستێنن، نەک تەنها تۆڕباینی کارەبا بگوازنەوە. هەروەها دەڵێت " لەلایەن سەرۆکایەتی کۆمار، فەرمان کرابوو هەردوو بەنداوەکە لەکاربخەن. تیمێکی تەکنیکی لە ئەندازیارانی بەنداوی حەمرین و ڕاوە و بەغدا پێکهێنرابوو لە کەرکوک بە ئامێر و ئۆتۆمبێل و کرێن ئامادەبوون، ئامانجیان لەکارخستنی بەنداوەکە بوو بە شێوەیەکی کاتی و ئەو ئامێرانە بگوازنەوە کە پەیوەستە بە لەکارخستنی بەنداوەکە، بە مەبەستی ئەوەی لەلایەن پێشمەرگەوە کۆنترۆڵ نەکرێت، بە کتوپڕی ئاو بەربدەنەوە یان بیگرنەوە، هەروەها ئێران نەتوانێت دەستی بەسەردا بگرێت، ئامێرەکان ببات، بەڵام بەهۆی دەستبەسەرداگرتنی هەردوو بەنداوەکە لەلایەن پێشمەرگەوە، نەخشەکەیان شکستی هێنا "[3].

بە مەبەستی زانینی ڕەوشی ژیانی ئەفسەر و سەربازان لای بەرەی کوردستانی حکومەتی عێراق لەڕێگەی ڕێکخراوی خاچی سووری نێودەوڵەتی نامەیەکی زارەکی بۆ بەرەی کوردستانی نارد و داوای کرد کە سەردانی کردنی ئەو ئەفسەر و سەربازانەی لە پێکدادانەکان دەست بەسەرکراون، لەجۆر و شێوازی ژیان وگوزەرانیان بکۆڵنەوە، لە بەرامبەردا بەرەی کوردستانی ئامادەیی تەواوی بۆ داخوازییەکانی

---

[1] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٢٩-٢٢٧.
[2] هەمان سەرچاوە، ل ٢٢٨.
[3] چاویکەوتنی توێژەر لەگەڵ ئەندازیار ڕۆئێل شەمعون، لە ڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی، ٢٠٢١/١٠/٢٣.

خاچی سووری نێودەوڵەتی نیشاندا. نامەو ڕاسپاردەی دەستبەسەرداگیراوەکان بگەیەنرێتە کەس وکاریان، داوای کرد لەگەڵ دەستبەسەرکراوەکانی پێشمەرگە ئاڵوگۆڕیان پێ بکرێت[١]

لەم بارودۆخەدا حکومەتی عێراقی، توانای مانەوەی نەبوو. ڕۆژانە سەربازەکانیان چەک دەکران. ئەفسەری هەواڵگری و پۆلیس و ئاسایش(ئەمن) ی لێ دەکوژران، جگە لە فشارە نێودەوڵەتییەکانی سەر عێراق لە دوای دەرچونی بڕیاری ٦٨٨ و دروستکردنی ناوچەی ئارام و دژەفڕین، بە تایبەتی دوای بە بنبەست گەیشتنی گفتوگۆی لەگەڵ بەرەی کوردستانی نەیتوانی دەسەڵاتەکەی بچەسپێنێت. وەزیری بەرگری عێراق، پێشنیاری کشانەوەی سوپای عێراقی کرد لە ناوچەکە، چونکە ناتوانن ڕێگری لە سەربازو ئەفسەرەکان بکەن تێکەڵ بە خەڵکی نەبن. لە بارەیەوە حسین کامیل دەڵێت " من لێپرسراوێتی مانەوەی سوپا لە ناوچەیەک هەڵناگرم کە تێیدا دەیەها ڕۆژنامەو گۆڤار بە بێ چاودێری دەردەچێت، چیان بوێت دەینوسن و سەرباز ئەفسەرەکان دەیخوێندنەوە بیرو بۆچونیان تێک دەدەن"[٢].

سوپای عێراق لە پارێزگاکانی هەولێرو سلێمانی و دهۆک پاشەکشەی کرد[٣]. سازشی کرد لە کفری و بەشێک لە شێخان و ئاکرێ. ئەم ناوچانە بە شێک نەبون لە ناوچەی ئۆتۆنۆمی. سووربوو لەسەر جیاکردنەوەی کەرکوک و دوز و خانەقین و شنگال و شێخان و مەخمور نەچێتە سەر ناوچەی ئۆتۆنۆمی[٤]. کشانەوەی سوپا لەم ناوچانە، بوون بە سنوری جیاکەرەوەی نێوان حکومەتی عێراقی و بەرەی کوردستانی و بوو بە سنووری هەرێمی کوردستان لەگەڵ حکومەتی عێراق.

تاریق عەزیز دەربارەی کشانەوەی حکومەتی عێراقی لە کوردستان دەڵێت " هەڵمەتی بەرفراوان دەکرایە سەر دەسەڵات لەناوچەکە. کارمەندەکانیان دەفڕاند وسوکایەتیان پێدەکردن، جگە لە هێرش کردنە سەر بارەگای سوپاو ئاسایش (ئەمن)ن ئێمە لەبەردەم دوو بژاردە بووین، یان دەبێت بجەنگین و جەنگ بگەڕێنینەوە یان پاشەکشە بکەین، بڕیارماندا لە تشرینی یەکەمی ١٩٩١ پاشەکشە بکەین"[٥]. بەڵام ئەوەی ئاماژەی پێ نەدا بریتی بوو لەو ڕاستییەی کەهێزە زەمینیەکان بە پاڵپشتی هێزی ئاسمانی بێ کاریگەر بوون دەکرا بە ئاسانی ببنە ئامانجی پێشمەرگە[٦].

لە ٢٣ تشرینی یەکەمی ١٩٩١ حکومەتی عێراقی، لە شارەکانی هەولێر و سلێمانی و دهۆک، بڕیاری کشانەوەی دامودەزگای مەدەنی و سەربازی و ئەمنی دا و گواستییەوە بۆ کەرکوک و موسڵ و بەغداد[٧]. جگە لە تەندروستی و فەرمانگەی دابەشکردنی خۆراک و زانکۆ و ئاو و کارەبا[٨]، داوای لە کارمەندەکانی ئەو پارێزگایانە کرد، پەیوەندی بکەن بە فەرمانگە حکومییەکان لە کەرکوک و موسڵ یان یان ئەو ناوچانەی لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراقیدان[٩]، بەڵام زۆربەی کارمەندان ئامادە نەبوون پەیوەندی بکەن بە

---

[١] ڕۆژنامەی بەرەی کوردستانی: ژمارە ٤، خولی دووەم، ساڵی چوارەم، کانونی یەکەمی ١٩٩١.
[٢] مكرم طالباني: مراحل تطور......، مجلد الثاني، ل ٦١٥.
[٣] مەبەست لە ناوچانەیە کە سنووری ئۆتۆنۆمی دەیگرتەوە لەلایەن حکومەتی عێراقی دیاریکراوە لە هەولێرو سلێمانی و دهۆک(توێژەر).
[٤] مكرم طالباني: مراحل تطور ......، مجلد الثاني ، ل ٥٢١.
[٥] حميدة نعنع: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦١.
[٦] ئوفرا بینگیۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣١٤.
[٧] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٠.
[٨] لە پاش ماوەیەکی کەم و پاش پەیوەندی کردنی بەڕێوبەری فەرمانگەکان بە دامودەزگانی حکومەتی عێراقی لە کەرکوک و موسڵ بەتەواوەتی فەرمانگەکان کشانەوە(توێژەر).
[٩] فاضل الزهاوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٥.

فەرمانگەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراق، بە ئامانجی تێکدانی بارودۆخی کوردستان، حکومەتی عێراقی موچەی فەرمانبەرانی بڕی و گەمارۆی ئابووری[1] خستە سەر کوردستان[2].

بڕیاری کشاندنەوەی دامودەزگاکان لە کوردستان، بڕیارێکی تاکلایەنی سەدام حسێن بوو بەشێک لە بەرپرسە باڵاکانی حکومەت ئاگاداری ئەو بڕیارە نەبوون. لەم بارەیەوە عەبدوڵڵا عەباس[3] لە یاداشتنامەکەیدا ئاماژە بەوە دەکات، لە کۆبونەوەی لەگەڵ لیژنەی کاروباری باکور بە ئامادەبوونی وەزیری بەرگریی، وەزیری دەوڵەت بۆ کاروباری سەربازی، وەزیری رۆشنبیری و ڕاگەیاندن، هەردوو سەرۆکی ئەنجومەنی یاسادانان و ڕاپەڕاندن، سەرۆکی ئەرکانی سوپا، بەڕیوەبەری ئاسایش(ئەمن)، بەڕێوەبەری هەواڵگری، لە باسی کشاندنەوەی دامودەزگاکان لە کوردستان دەڵێت " کاتێک تەها یاسن ڕەمەزان قسەی کرد، دەرکەوت ئەویش کە نزیکترین کەس بووە ئاگای لێی نەبوە، چونکە وتی کاتێک بڕیارەکەم بیست، زۆر پێم ناخۆش بوو تاڕادەی ئەوەی بە ڕاشکاوی پێتان بڵێم گریام، هەستام دوای مۆڵەت وەرگرتن چووم بۆ لای سەرۆک، تکام لێکرد لەو بڕیارە پەشیمان بێتەوە. پێم وت بەم بڕیارە دەرگای جیابونەوە و لە دەستچوونی باکور ئەکەیتەوە، سەرۆک زۆر دڵخۆشی دامەوە وتی لە هەستت تێ ئەگەم بە زیرەکی وردبینی خۆی قەناعەتی پێ کردم کە بڕیارێکی عاقڵانەی داوە پێی وتم خەڵکی کوردستان بوون بە بار بەسەرمانەوە بەڵام لە کۆتاییدا لەدەستمان دەرناچن، چی زەرەرێک ئەکەین لە کشاندنەوە لەم کاتەدا هیچ.. ئەی ئێستا قازانج ئەکەین زۆر، لە ڕۆژگاری بەرەنگاریەماندا کوردەکان ئامادەنین خزمەتی سەربازی بکەن ڕاویان ئەنێن بەزۆر پێیان ئەکەین زەرەری مادی و مەعنەوی زیاتر ئەکەین. لەم کاتی گەمارۆی ئابووریە لە سەرمانە پارەیەکی زۆر بۆ فەوجەکانی جاش((دفاع وطنی)) خەرج بکەین هیچ نەبێت لەم کاتەدا من بە زیادی ئەزانم". تەها یاسین ڕەمەزان دەڵیت " سەرۆک لێی پرسیم، تۆ تاماوەی چەند چاوەڕێی درێژەی بەرەیی یەکێتی و پارتی دەکەی؟ هەرخۆی وەڵامی دایەوە وتی ئەوەندە ناخایەنێت خەڵک چاوەڕێی ئەکات، ئەو کات تۆ لە جیاتی خەفەت سەیر بکە و دڵخۆش ببە کە ئێمە پەیوەندیمان بەوەوە نیە زیانیشمان نیە، بە پێی سروشتی پەیوەندی دەسەڵات و کوردستان داپچڕان مەحاڵە ، لەبەرئەوە لەگەڵ ڕۆژگاردا بە کەمترین زیان هەموو پەیوەندیەکانی جاران ئەگەڕێتەوە دۆخی جاران""[4].

سەدام حسێن لە زۆر کاتی جیاوازدا بڕیاری کشاندنەوەی دامو دەزگاکانی بە درووست زانیوە. لەو باوەڕەدا بوە کورد لەژێر فشاردا ملکەچی داواکارییەکانی حکومەتی عێراقی دەبێت، موکەرەم تاڵەبانی دەڵێت " لە سەردانێکیدا بۆ لای سەدام حسێن پێی وتم گەمارۆی ئابووری و ئیداریمان خستوتە سەرکوردستان، بە ئامانجی خەڵکی کوردستان ئەو بڕوایەیان لا دروستبێت کە ئەستەمە بەبێ ئێمە بژین، لە داهاتودا هیچ لە بڕوایەیان زیاد ناکات کە حکومەت لەسەر ڕێگای هەڵە نەبوە "[5]. هەروەها سەدام حسین

[1] لە بەشی سێیەم باسی یەکەم باسی گەمارۆی ئابووری حکومەتی عێراقی لەسەر کوردستان دەکەین.
[2] ایمن عبد عون(دکتور): التحول السياسي ألاداري في كردستان العراق ١٩٩٢ الأسباب وألنتائج، جنوب كردستان و بغداد التجربه الكرديه في المئوية دولة العراق ١٩٢١_٢٠٢١ طبعة الاولى، سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینا کوردی، زاخۆ، ٢٠٢١، ص ٥٣٥.
[3] عەبدوڵڵا عەباس لە ساڵی ١٩٤٦ لە سلێمانی لەدایک بوە، لە ڕادیۆی کوردی لە بەغداد بیژەر بووە، دواتر لە بواری ڕۆژنامەوانیدا کاری کردوە لە گۆڤاری بەیان و ڕەنگین و ڕۆژی کوردستان، لە رۆژنامەی هاوکاری وەک سکرتێری نوسین وبەڕێوەبەری نوسین و جێگری سەرنوسەری کاری کردوە. عبدالله عباس: ئاوەها دەرگام کردەوە، چاپی دووەم، بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی هەژارموکریانی، هەڵەبجە، ٢٠١٨
[4] هەمان سەرچاوە، ل ٣٣٦، ٣٣٧.
[5] مکرم طالباني: مراحل تطور.....، مجلد الثاني ، ل ٦١٩.

ئاماژەی بەوەدابوو کە بە سوپامان وت بۆ ماوەیەک کوردستان بەجێبهێڵن ئەو کاتە خەڵکی ئەوێ بۆ سوپا ئەگرین و داوا لە سوپا ئەکەن، بچن ڕزگاریان بکەن.[١]

بەشێوەیەکی گشتی ئامانجی حکومەتی عێراقی لە کشانەوەی دامودەزگاکان بریتین لە:

١- دروستبونی بۆشایی کارگێڕیی لە کوردستان و نەتوانینی بەڕێوەبردنی، لە لایەن بەرەی کوردستانی بە هۆکاری نەبوونی بودجە و نەشارەزایی لە بەڕێوەبردن، ناچاریان دەکات بگەڕێنەوە بۆ گفتوگۆ و بە مەرجەکانی بەغدا ڕازی ببن

٢- بەنەمانی دەسەڵاتی حکومەتی عێراق لە کوردستان، دەبێتە مایەی ئاژاوە و گێرەشێوێنی تێدەکەوێت، کێشەو گرفت بۆ بەرەی کوردستانی درووستدەکات و سەرئەنجام پەیوەندی نێوان بەرەی کوردستانی و هاوڵاتیانی کوردستان تێک دەچێت.

٣- درووستکردنی دووبەرەکی و ڕای جیاواز لە نێوان لایەنەکانی بەرەی کوردستانیی.

بڕیاری کشاندنەوەی دامودەزگاکان، کاریگەری گەورەی لە سەر بارودۆخی هاوڵاتیانی کوردستان بە جێهێشت بریتین لە:

یەکەم: حکومەتی عێراقی فشاری دەخستە سەر کارمەندان کوردستان بە جێبهێڵن و بچن بۆ ناوچەکانی ژێردەستی حکومەت. بەشێکی بەڕێوەبەرە گشتییەکان و بەرپرسانی دەزگای یاسادانان و جێبەجێکردنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی، چوون بۆ ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراق[٢]، بەڵام زۆرینەی کارمەندان رەتیان کردەوە کوردستان بە جێبهێڵن. ژمارەیان ١٥٠,٠٠٠ فەرمانبەربوو، بڕی پارەی پێویست بۆ موچەکەیان (٤٥,٠٠٠,٠٠٠) دینار بوو، نزیکەی لە ٤٠% دانیشتوان ژیانی ڕۆژانەی پێوە بەند بوو[٣].

دووەم: حکومەتی عێراق لەکاتی کشاندنەوەی دامودەزگاکانی، پارەی بانکەکانی لەگەڵ خۆی برد، گەنجینەو بانکەکان پارەی تێدا نەبوو، پارەی تەرخانکراو بۆ هەرسێ پارێزگای هەولێر و سلێمانی و دهۆک لە بودجەی عێراقی بڕی. بە گوێرەی بودجەی عێراقی لە ساڵی ١٩٩١ بەشی کوردستان بریتی بوو لە (١,٧٥٠,٠٠٠,٠٠٠) دینار پێویست بوو ئەو بڕە دابین بکرایە[٤]، بە بڕینی بەشی کوردستان لە بودجەی عێراقی، کاریگەریی لەسەر داهاتی کوردستان لە ساڵانی داهاتوودا بەجێهێشت. بۆنمونە لە ڕاپۆرتی لیژنەی دارایی و ئابووری ئەنجومەنی نیشتیمانی کوردستان، تایبەت بە بودجەی حکومەتی هەرێمی کوردستان بۆ ساڵی ١٩٩٣ ئاماژە دەکەن بڕی بودجەی خەمڵێنراو بریتیە لە (١,٢١٥,٤٤٦,٠٠٠) دینار، هەرچەندە لەم بودجەیەدا بڕی (٢٠١,٦٣٤,٠٠٠) دینار کورتهێنان هەبووە بەڵام بە بڕی (٥٠١,٨٥٣,٠٠٠)دینار کورتهێنانی ساڵانی پێشووی هەبووە، دەرئەنجامی بڕینی بودجەی کوردستان لە لایەن عێراقەوە[٥].

سێیەم: بێبەشبوونی هاوڵاتیان لە خزمەتگوزارییەکانی ئەو فەرمانگانەی ناوەندی بوون و ڕاستەوخۆ سەر بە بەغداد بوون وەک گومرگ و بانکەکان و باجی دەرامەت و سندوقی نیشتەجێ بوون.

---

[١] ئوفرا بینگیۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣١٤.
[٢] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل٢٣١.
[٣] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٦. نامەی د.سەلاحەدین حەفید زادە، یەکەم وەزیری دارایی و ئابووری حکومەتی هەرێمی کوردستان.
[٤] هەمان سەرچاوە.
[٥] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٧. موازنة عام ١٩٩٣، حكومة اقليم كردستان.

چوارەم: سەرچاوەی داهاتە تەقلیدییەکان، وەک باجی دەرامەت و پارەی کارەبا و ئاو و ڕەسمی فەرمانگەی تاپۆ و دادگاکان بەشدارییان لە کۆبونەوەی داهات کەم بوو، بەهۆی خراپی ژیانی ئابووری و سەپاندنی گەمارۆی ئابووری داهات بەڕێژەی بەرچاو دابەزی[1].

گەمارۆی نێودەوڵەتی لەسەر عێراق و گەمارۆی ئابووری عێراق لەسەر کوردستان و کشاندنەوەی دام و دەزگاکان ژیانی هاوڵاتیانی قورس کرد، بۆ چارەسەری ئەو بارودۆخە، بەرەی کوردستانی بە دوو ئاڕاستە کاری کرد:

ئاڕاستەی یەکەم: گفتوگۆکردن لەگەڵ حکومەتی عێراقی.

بە مەبەستی گەڕاندنەوەی دامودەزگاکان بەرەی کوردستانی، هەوڵیدا حکومەتی عێراقی پاشگەز بێتەوە لەو بڕیارە، لە بەرامبەردا حکومەتی عێراقی دوو پێشنیاری نارد بریتی بوون لە:

١- کاروباری دامودەزگاکان بدرێتە دەست بەرەی کوردستانی وخۆیان بەڕێوەی ببەن و ناوی ئەو فەرمانبەران بدەن کە دەیانەوێت کاریان بدرێتە دەست. بەرەی کوردستانی لەم ڕوەوە، بەرپرسیار دەبن بە تایبەتی لە ڕووی هێمنی و ئاسایشەوە.

٢- فەرمانبەرانی دامودەزگاکان بگەڕێنەوە شوینی خۆیان، بە مەرجێک هێزی چەکدار لە شارەکان نەمێنێت، بەرەی کوردستانی گرنتی ژیان و ئاسایش و هێمنی ئەو فەرمانبەرانە بگرێتە ئەستۆ[2].

بەمەبەستی گفتوگۆ سەبارەت بە ئاسایش و ئاسودەیی کارکردنی دامودەزگاکان لە کوردستان، وەفدێکی بەرەی کوردستانی سەردانی بەغدایان کرد کە پێکهاتبون لە سامی عەبدولرەحمان، جەوهەر نامیق سالم، نازم عومەر، سەعد عەبدوڵلا[3]. نوێنەرانی عێراق پێک هاتبون لە وەزیری بەرگری عەلی حەسەن مەجید، بەڕێوەبەری دەزگای هەواڵگری سابیر عەزیز، جێگری بەڕێوەبەری هەواڵگری سەربازی خالید مەجید. لە ڕۆژی ١٠ تشرینی دووەمی ١٩٩١ لە سەر ئەم خاڵانە ڕێکەوتن:

- چەکداریی لەشارەکان نەمێنێت و دیاردەی چەکداریی لاببرێت.
- فەرمانگەکان پاش کشاندنەوەی چەکدارەکان، بگەڕێنەوە شوێنی خۆیان.
- لیژنەی هەماهەنگی[4] ((تەنسیق)) لە نێوان بەرەی کوردستانی و کاربەدەستان درووستبکرێت، واتە هەرکارو فرمانێک هەبێت لە گەڵ نوێنەری بەرەی کوردستانی ئەنجام بدرێت.
- هەموو بارەگا چەکدارییەکان، لە ناوشارەکان دابخرێن، جگە لە بارەگای بەرەی کوردستانی.
- کاروباری ئابووری و بازرگانی بەشێوەیەکی سروشتی لە نێوان ناوچەکە و هەموو ناوچەکانی تردا هەبێت[5].

---

[1] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٦. نامەی د.سەلاحەدین حەفید زادە، یەکەم وەزیری دارایی و ئابووری حکومەتی هەرێمی کوردستان.

[2] عەبدوڵا ئاگرین(دکتور): چەپکێک لە کۆنوسی کۆبونەوەکانی سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی ١٩٩١/٦/٢٥-١٩٩٤/١١/٢٩، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٢١، ل ٧٩.

[3] ڕۆژنامەی هاوکاری، ژمارە ١٢٩٨، ١٩٩١/١١/٩.

[4] نوێنەری بەرەی کوردستانی لە لیژنەی هەماهەنگی بۆ گفتوگۆکردن لەسەرکشانەوەی دامودەزگاکانی کوردستان و لابردنی ئابڵوقەی ئابووری پێک هاتبوو لە جەوهەر نامیق سالم، سەعد بەدری، نازم عومەر، بروسک نوری شاوەیس.

[5] عەبدوڵا ئاگرین: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٦.

بۆ جێبەجێکردنی خاڵەکانی ڕێکەوتنەکە، لە ڕۆژی ١٢ تشرینی دووەمی ١٩٩١ لە کۆبونەوەی بەرەی کوردستانی بڕیاردا:

١- هێزی پێشمەرگەی هەموو لایەنەکانی ناو بەرە و دەرەوەی بەرەی کوردستانی، لە شارەکانی کوردستان، بۆ بارەگاو شوێنانەی بەرە بۆیان دیاری دەکرێت، بکشێنەوە.

٢- جگە لە بارەگای بەرەی کوردستانی، تەنها ڕێگە بە یەک بارەگای ڕێکخستن بۆ هەرپارتێکی ناو بەرەی کوردستانی دەدرێت.

٣- لیژنەی هەماهەنگی لەو شارانە پێک بهێنرێت. ژمارەیەکی دیاریکراو لە پێشمەرگە بۆ پاراستنی بارەگاو ڕاپەڕاندنی کاروباری لیژنەی هەماهەنگی دیاری بکرێت[١].

بۆ هەمان مەبەست، مەسعود بارزانی لە ٢٨ تشرینی دووەمی ١٩٩١سەردانی بەغدای کرد و لەگەڵ سەدام حسێن گفتوگۆی کرد. مەسعود بارزانی لەم بارەیەوە وتی " دانیشتنەکە ئەرێنی بووە و باسی تێکچون و نالەباری بارودۆخەکە و چۆنێتی هەڵنانی هەنگاوی پێویست بۆ نەهێشتنی نراوە. حکومەتی عێراق بەڵێنی داوە هێزەکانی سوپا لەو ناوچانەی کەهەن بە هیچ شێوەیەک پێشڕەوی نەکەن و هیچ هێرشێکی سەربازیی نەکەن"[٢].

بەرەی کوردستانی لە هەوڵەکانی لەگەڵ کاربەدەستانی عێراقی بەردەوام بوو. لەکۆبونەوەی ١١ کانونی یەکەمی ١٩٩١ بڕیاریاندا بە مەبەستی دانان و بە فەرمی ناساندنی دامودەزگاکانی کوردستان و لابردنی ئابلۆقەی ئابووری پەیوەندی لەگەڵ کاربەدەستانی حکومەتی عێراق ببەسترێت. پابەندێتی خۆی پیشاندا بە بڕیارەکانی لیژنەی هەماهەنگی بالا و گرنتی ئاسایشی ناوچەکە بکات، هەرکەس و لایەنێکی ناو بەرە و دەرەوەی بەرەی کوردستانی سەرپێچی ئەو بڕیارانە بکات سزا دەدرێت. بڕیاردرا گفتوگۆ لەگەڵ حکومەتی عێراق تاوتوێ بکرێت و بڕیاری خۆی لەسەر بدرێت، بە مەرجێک لە نێوان هەفتەیەک بۆ دە ڕۆژ ئابلۆقەی ئابووری لەسەر کوردستان لاببرێت و دامودەزگا وەک جاران بە شێوەی فەرمی و سروشتی دەگەڕێنەوە شوێنی خۆیان[٣].

کۆبونەوەکان بەردەوامیان هەبوو لە نێوانیاندا، بەڵام نەگەیشتن بە ڕێکەوتنێکی یەکلایی کەرەوە لەبەرئەوەی حکومەتی عێراقی ڕایگەیاندبوو هەموو دام ودەزگاکان پێکەوە دەگەڕێنەوە. دەبێت سوپا و ئاسایشی لەگەڵدا بێت. وەزیری بەرگری عەلی حەسەن مەجید ڕایگەیاند بوو " ئێمە دامودەزگاکان بە گشتی تەماشا دەکەین، هەندێک لایەنی بەرەی کوردستانی وتویانە چواردەوری شارەکان دەگرین، نایەڵین سوپا و ئاسایش بگەڕێتەوە، هەروەها وتبووی ئێوە ئەزانن ئێمە بە نوکە قەڵەمێک ئیشەکان ئەکەین، نیوەی شەتولعەرەبمان دا بۆ ئەوەی بکەون، ئێوە زەرەر ئەکەن". لە هەمان کاتدا مام جلال لە بروسکەیەکدا بۆ لیژنەی هەماهەنگی داوای کردبوو بگەڕێنەوە، حکومەت گاڵتە بە میللەت ئەکات. لە ٢ کانونی دووەمی ١٩٩٢ نوێنەرانی بەرەی کوردستانی، بە بێ هیچ ڕێکەوتنێک گەڕانەوە کوردستان[٤].

[١] ڕۆژنامەی بەرەی کوردستانی: ژمارە ٣، خولی دووەم، ساڵی چوارەم، تشرینی دووەمی ١٩٩١.
[٢] هەمان سەرچاوە: ژمارە ٤، خولی دووەم، ساڵی چوارەم، کانونی یەکەمی ١٩٩١.
[٣] هەمان سەرچاوە: ژمارە ٥، خولی دووەم، ساڵی چوارەم، کانونی یەکەمی ١٩٩١.
[٤] عەبدوڵا ئاگرین: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٨.

هەوڵەکان بۆ گەڕانەوەی دامودەزگاکان شکستی هێنا، لەبەرئەوەی حکومەتی عێراق سوور بوو لەسەر ئەوەی، دەبێت بە دەسەڵاتی تەواوەتی بگەڕێنەوە بۆ ناوچەکانی کوردستان، ئەو کات دامو دەزگاکان و موچەی کارمەندان، دەگەڕێتەوە ئابلۆقە لادەچێت. لە گفتوگۆکاندا، نوێنەرانی عێراق ئەوەیان ئاشکرا کردبوو، کە ئەو کەسەی ئێمە فەرمانڕەیی نەکەین نانی نادەینێ[1].

ئاراستەی دووەم: ڕێکخستنەوەی کاروباری دامودەزگاکانی کوردستان.

لە ئەنجامی دروستبوونی بۆشایی، کارگێری بەڕیوەبردنی دامودەزگاکان کەوتە سەرشانی پارتە سیاسییەکانی کوردستان، بەتایبەتی بەرەی کوردستانی، پێویستی دەکرد بەزوترین کات، جۆرێک لە بەڕێوەبردنی یاسایی لە کوردستان دابمەزرێنن، ئەم ئەرکە ئاسان نەبوو لەبەر ئەم هۆکارانە:

- پارتە سیاسییەکان، هیچ جۆرە ئەزمونێکی بەڕێوەبردنی یاساییان نەکردبوو، تەنها لە شۆڕشی چەکداری لەناوچە شاخاوییەکان خۆیان بینیوەتەوە.
- لە پێش ڕاپەڕین، لە لایەن بەرەی کوردستانی هیچ جۆرە بەرنامەیەک بۆ بەڕێوەبردنی کوردستان بەشێوەی کاتی دانەمەزرابوو بۆئەوەی لە دوای ڕزگارکردنی کوردستان جێ بەجێی بکەن[2].

بۆ بەڕێوەبردن و سەرپەرشتی کردنی کاروباری هاوڵاتیان، لە پارێزگاکانی کوردستان چوار کەس دانران، دەسەڵاتی پارێزگارییان پێدران، بریتی بوون لە:

١- پارێزگاری هەولێر: کۆسرەت ڕەسوڵ عەلی.

٢- پارێزگای سلێمانی: عومەر سەید عەلی.

٣- پارێزگای دهۆک: فازیل میرانی.

٤- پارێزگای کەرکوک(قەزاو ناحیەکان): جەوهەر نامیق سالم[3].

بۆبەردەوام بوونی کاروباری ڕۆژانەی دام و دەزگاکان، چەند ڕێ وشوێنێکی بەپەلە گیرایە بەر، بریتی بوون لە:

یەکەم: بەردەوام بوونی هەموو دامو دەزگاکان لە کاری ڕۆژانەیان، بە بێ وەستان و جێبەجێ کردنی یاسا و ڕێوشوێنەکان. لیپرسینەوەی توند لەهەرکەسێک، پێچەوانەی یاسا بجوڵێتەوە.

دووەم: ئەو فەرمانگانە، داهاتیان هەیە وەک گومرگ و باج ڕۆژانە داهاتەکانیان بەبەنە بانکەکان بە گوێرەی ڕێ وشوێنە داراییەکان.

سێیەم: دروستکردنی لیژنەی لێکۆڵینەوە لە پێداویستی کارگە بەرهەم هێنەکان وەک کارگەی جگەرە و چیمەنتۆ و جل وبەرگی ئامادە کراو.

چوارەم: چاودێری کردنی فرۆشتنی کەلوپەلی خۆراک و بڵاوکردنەوەی لە ڕێگەی ڕادیۆ و تەلەفزیۆنەوە.

---

[1] عەبدوڵا ئاگرین: سەرچاوەی پێشوو،، ل ٩٨.
[2] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٣.
[3] فاتیح ڕەسوڵ: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧.

پێنجەم: دواکردنی هاوکاری، لە ڕێکخراوەکانی سەر بە نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ پێشکەشکردنی هاوکاری بەشێوەی خۆراک یان بە شێوەی پارەی نەختینەیی[1].

لە ڕوی پاراستنی ئاسایشەوە ئەفسەرانی پۆلیس بنکەکانی پۆلیسیان کردەوە و بانگەوازیان کرد بۆ هەموو ئەفسەر و پۆلیسەکان، پەیوەندی بکەن بە بارەگاکانیەوە. کۆمەڵێک ئەفسەر لە ١٨ تشرینی دووەمی ١٩٩١ کۆبونەوەیەکیان ئەنجام دا، کۆمەڵەی ئەفسەر و مفەوەزو پۆلیسی کوردستانیان دامەزراند لەژێر دروشمی پاراستنی یاسا و ئاسایش لە کوردستان لە ژێر ئاڵای بەرەی کوردستانی. داوایان کرد سود لە توانای ئەندامانیان بۆ پڕکردنەوەی کەلێنەکانی دەزگای سوپای کوردستان و دەزگای پۆلیس وەربگیرێت[2].لەڕووی پەروەردەییەوە، مامۆستایان بەبێ موچە دەستیان کرد بە وانە وتنەوە و ئەرکی خۆیان بەبێ هیچ دەستکەوتێکی مادی بەجێ هێنا[3].

ئەو ئامانجانەی حکومەتی عێراقی لە پێناویدا دامودەزگاکانی کشاندەوە، هەندێکی بەدیهات. لەگەڵ گرتنە بەری هەندێک ڕێوشوێن، بەڵام بارودۆخێکی ناجێگیر و بێ یاسایی لە شارو شارۆچکەکانی کوردستان لە رووی بەڕێوەبردن هاتە ئاراوە. کاری دزێو و ناشیرین و خراپ پەرەی سەند. لە کۆتایی ١٩٩١، زۆربەی ئامێر و کەلوپەل و کەرەستە گرنگەکان، لە دوای حکومەتی عێراق بە جێ مابوون و دەنێردران بۆ ئێران و بە پارەیەکی کەم دەفرۆشران. دەیان شۆفڵ و بلدۆزەر و تانکی زنجیرداری لەکارکەوتوی جەنگ و ئامێری هەڵکەندن و کێبڵی گەیاندن لە نێوان شارەکان لەژێر زەوی هەڵدەکەندران و تاڵان دەکران. لەو کاتەوە زاراوەی ئاودیوکردن چوە ناو فەرهەنگی زمانەوانییەوە[4].

حکومەتی عێراقی لە ڕێگەی ڕاگەیاندنەکانیەوە بابەتی ئاودیوکردنی بڵاوئەکردەوە و بارودۆخی کوردستانی بەشپرزە و تاڵانکردنی سەروەت و سامان پیشان ئەدا، نەگەیشتنی خزمەتگوزارییەکان بۆ ناوچەکانی کوردستان، بە هۆکاری دزینی کەل وپەل و ئامێرەکان بوو. بۆ نمونە پاک نەکردنەوەی ڕێگای سەرسەنگ لە بەفر، هۆکاری فرۆشتنی شۆفڵ و ئامێرەکانە بە ئێران. هەروەها ڕایگەیاند حکومەتی عێراق هەوڵیداوە کارەبای کوردستان ببەستێتەوە بە ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی خۆی، بەڵام بە هۆی دزینی تەلی کارەبا بە ئێران، نەتوانراوە ئەو کارە بکرێت، جگە لە دزینی غەسالەیەکی گەورەی بەنداوی بێخمە بە بڕی ٣٠٠ ملیۆن دینار و فرۆشتویانە بە ئێران و بەشەکانی بە ٥٤ بارهەڵگر گواستراونەتەوە[5].

لەگەڵ کشاندنەوەی دامودەزگاکاندا، حکومەتی عێراقی سەرکەوتوو بوو لەوەی بارودۆخی کوردستان توشی شڵەژان بکات. هاوڵاتیان لەژێر گەمارۆیەکی توندا ژیان بەسەربەرن، جگە لەوەی توانی لەو ڕێگەیە ناکۆکی نێوان لایەنەکانی بەرەی کوردستانی قووڵ بکاتەوە، بە تایبەتی لەنێوان پ.د.ک و ی.ن.ک و شەڕی ناوخۆ هەڵبگیرسێت، بەڵام لەلایەکی ترەوە کشاندنەوەی دامودەزگاکان بوو بەهۆی دروستبوونی پەرلەمان و حکومەتی هەرێمی کوردستان، لەم ڕووەوە حکومەتی عێراقی زەرەرمەند بوو و بووە هۆی دابڕینی کوردستان لە ناوچەکانی تری عێراق و درووستبوونی قەوارەیەکی نیمچە سەربەخۆی دوور لە دەسەڵاتی بەغدا، کە لەگەڵ بیروبۆچوون و سیاسەتەکانی حکومەتی عێراق نەدەگونجا.

[1] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٨، مجموعة من الأجرائات السريعة لتنضيم و استمرارية الدوام فی غياب سلطة الدولة.
[2] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٩. نامەی کۆمەڵێک ئەفسەری پۆلیس بە سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی.
[3] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٥.
[4] هەمان سەرچاوە: ل ٢٣٥.
[5] بۆ زانیاری زیاتر لەسەر بڵاوکراوەکانی حکومەتی عێراق لەسەر تاڵانی لە کوردستان بڕوانە: جريده الجمهورية: عدد ٨١٨٩، ١٩٩٢/٥/١٠؛ عدد ٨٢٣٣، ١٩٩٢/٧/١؛ عدد ٨٢٨٢، ١٩٩٢/٨/٣٠؛ عدد٨٣٥٠، ١٩٩٢/١١/٣٠.

بەشی دووەم:

سیاسەتی بەغدا بەرامبەر هەرێمی کوردستان(١٩٩٢ – ٢٠٠٣)

باسی یەکەم- دامەزراوە شەرعییەکان لە هەرێمی کوردستان:

لە ئەنجامی کشانەوەی حکومەتی عێراقی لە کوردستان، بۆشایی دەسەڵاتی جێبەجێکردن و یاسادانان لە دام ودەزگاکان دروستبوو. بەرەی کوردستانی، وەک دەسەڵاتێکی دیفاکتۆ، هەوڵیدا ئەو بۆشاییە پڕبکاتەوە، سەرەڕای ناکۆکی نێوان ی.ن.ک و پ.د.ک لەسەر پرسی بەردەوامی گفتوگۆ لەگەڵ حکومەتی عێراقی. سەرئەنجام بڕیار درا، بۆیەکلایی کردنەوەی پرسی گفتوگۆ، هەڵبژادنی ئەندامانی ئەنجومەنی نیشتیمانی ئێستا بووە بە پەرلەمانی کوردستان بەڕێوە بچێت. هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نیشتیمانی، دژی خواستەکانی عیراق بوو. دژایەتی خۆی ڕاگەیاند و بە پێچەوانەی یاسا و دەستوور و درووستکراوی وڵاتانی دەزانی، ئامادە نەبوو شەرعییەت بدات بە هەڵبژاردن و مامەڵە لەگەڵ ئەنجومەنی نیشتمانی و لێکەوتەکانی بکات کە حکومەتی هەرێم و دامەزراوە سەربازیی و ئەمنی و کارگێڕییەکان بوو. لەبەرامبەر ئەم گۆڕانکارییە نوێیەدا، حکومەتی عێراق ئامانجی بوو شەرعییەتی دامەزراوەکان لەڕێگەی دامەزاوەکانی ئۆتۆنۆمی و بەشداری کورد لە ئەنجومەنی نیشتیمانی عێراقی ، بسەلمێنێت. ئەوەی لە کوردستان ڕوودەدات، نایاسایی و دروستکراوی بێگانەیە. لەم کاتەدا دوو دامەزراوەی شەرعی هەبوون، بریتی بوون لە پەرلەمانی کوردستان لە لایەک و ئەنجومەنی یاسادانان و جێبەجێکردنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی لەلایەک، چونکە هەریەک لەمانە پشت ئەستور بوو بە دەقی یاسایی.

پاش ئەوەی حکومەتی عێراق دامو دەزگاکانی خۆی لە تشرینی یەکەمی ۱۹۹۱ لە کوردستان کشاندەوە. لەبەرامبەردا بەرەی کوردستانی، چەند ڕێوشوێنی گرتە بەر بەم شێوەیە:

یەکەم- سیاسەتی حکومەتی عێراق بەرامبەر دامەزراندنی پەرلەمانی کوردستان ۱۹۹۲:

پاش شکستی گفتوگۆکانی بەرەی کوردستانی و حکومەتی عێراق و پێکدادانی پێشمەرگە و سوپا، سەرئەنجام حکومەتی عێراق، بڕیاری کشاندنەوەی دامودەزگاکانی دا لە کوردستان و بۆشاییەکی دەسەڵاتی جێبەجێکردن و یاسادانان دروستبوو. هیچ دەسەڵاتێکی یاسایی و کارگێڕیی نەبوو، ژیانی هاوڵاتیان ڕێک بخات و موچەو پێداویستییەکانیان بۆ دابین بکات، تەنها بەرەی کوردستانی وەک دەسەڵاتی دیفاکتۆ بوونی هەبوو لە توانایدا نەبوو ئەو بۆشاییە یاسایی و کارگێڕیە پڕبکاتەوە. بەرەی کوردستانی بڕیاری هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نیشتیمانی دا بە ئامانجی:

یەکەم- گێڕانەوەی دەسەڵاتێکی یاسایی بۆ کوردستان و حکومەتێک دابمەزرێنێت، بەرپرسیاربێت لە ئاست دابینکردنی ئاسایش و بژێوی هاوڵاتیان[1].

دووەم- یەکلاییکردنەوەی پرسی گفتوگۆ لەگەڵ حکومەتی عێراقی. پاش گەڕانەوەی نوێنەرانی بەرەی کوردستانی لە بەغدا وهێنانی پڕۆژەیەک بۆ ڕێکەوتن، لەنێوان لایەنەکانی بەرەی کوردستانی، لەسەر ڕەتکردنەوە یان ئیمزاکردنی پڕۆژەکە گفتوگۆ و مشتومڕی لێکەوتەوە. لە ناو بەرەی کوردستانی بۆچونێک هاتەکایەوە کە ئەو پرسە بخرێتە ڕاپرسییەوە و هاوڵاتیانی کوردستان دەنگی لەسەربدەن و کە ئایە پەسەندی دەکەن یان ڕەتی دەکەنەوە[2]. لەم بارەیەوە جەلال تاڵەبانی دەڵێت " لە کۆبونەوەی خەلیفان تەنها مەسعود

[1] محمد رؤوف: هەڵبژاردن لە کوردستان ۱۹۹۲-۲۰۱٤، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی ناوەندی سارا، سلێمانی، ۲۰۱٤،ل۱٤.
[2] نەوشیروان مستەفا ئەمین: سەرچاوەی پێشوو، ل ۱۱۹.

بارزانی سوور بوو لەسەرئەوەی ئەو ڕێکەوتنە لەگەڵ حکومەتی عێراق ئیمزا بکات، لە کۆبونەوەکە بڕیار درا هەڵبژاردن بکرێت، بابەتی حکومەت و گفتوگۆ لەگەڵ حکومەتی عێراق باس بکرێت ئەو پارتەی زۆرینەی لە هەڵبژاردنەکان بە دەست هێنا ڕێکەوتن ئیمزا بکات، ئەگەرهیچ زۆرینەی نەهێنا با ئیمزاکردنی ئەو ڕێکەوتنە بخرێتە دەستی ئەو پەرلەمانەی کە هەڵدەبژێردرێت "[1]، بەڵام بە پێچەوانەوە بروسک شاوەیس دەڵێت " لە کۆبونەوەی بەرەی کوردستانی بە ئامادەبونی هەردوو سەرکردە، مام جەلال وتی با کەسایەتیەکانی کوردستان کۆبکەینەوە بزانین لەگەڵ ڕێکەوتنن یان نا، بەڵام ئێمە وتمان باشترین کار ڕاپرسی بکرێت، باشترین ڕاپرسی هەڵبژاردن بکەین و نوێنەری گەل هەڵبژێرین، لە پەرلەمان بڕیاری گفتوگۆ بدەن"[2].

سێیەم- دوای دەرچونی بڕیاری ٦٨٨ و دروستکردنی ناوچەی دژە فڕین، گەلی کورد بەگشتی و بەرەی کوردستانی، پاڵپشتی نێودەوڵەتیان بۆ پەیدا بوو. هۆکارێک بوو بۆ هەنگاونان بەرەو هەڵبژاردن و درووستکردنی دامودەزگاکان. هەریەکە لە ئەمریکا و بەریتانیا، پشتگیرییان لە هەڵبژاردن و دروستکردنی حکومەت کردووە، لەم بارەیەوە جەلال تاڵەبانی دەڵێت " لە کۆبونەوەی بەرەی کوردستانی لە خەلیفان مەسعود بارزانی سوور بوو لەسەر ڕێکەوتن لەگەڵ بەغدا ئیمزا بکات من وتم نامەیەکم بۆ هاتووە لە دۆستێکم بێ گومان هەمان نامە بۆ مەسعود بارزانی هاتبوو، لە نامەکەدا دەڵێت ئەوروپا یان دەوڵەتە گەورەکانی وەک ئەمریکا و بەریتانیا ئامادەن ئەگەرئێمە هەڵبژاردن بکەین و حکومەتێک درووست بکەین دان بەو حکومەتدا دەنێن و ئەوان تورکیا ڕازی دەکەن کە دژایەتی کورد نەکەن مەسعود بارزانی وتی ئەو نامەیە بۆ منیش هاتوە ئەو هەواڵە ڕەوشی کۆبونەوەکەی گۆڕی و بڕیاری هەڵبژاردنیان دا "[3]. لە ڕۆژی هەڵبژاردن لە ١٩ ئایاری ١٩٩٢ فڕۆکەکانی هاوپەیمانان بەسەرئاسمانی کوردستان دەسوڕانەوەو دەسەڵاتدارانی عێراقیان لە هەر هێرشێکی دوژمنکارانە بۆ سەرکوردستان، ئاگادارکردەوە[4].

چوارەم- هەندێک هۆکار هەبوون، لە ڕووی کرداریەوە پەیوەست بوون بە ژیانی ڕۆژانەی هاوڵاتیان، هەوڵدرا بۆ کۆنترۆڵکردنی تاڵانی و ئەو ڕەوشە ناهەموارەی کە لەلایەن هەندێک لە پارتەکان و خەڵکی هەلپەرست دروستکرابوون[5]، بەرەی کوردستانی و دامودەزگا گشتییەکان نەیاندەتوانی بارودۆخەکە کۆنترۆڵ بکەن بە هۆکاری نەبوونی شارەزایی و ناکۆکی و ململانێی نێوان لایەنەکان، کاریگەری هەبوو لەسەر جێبەجێکردنی بڕیارەکان[6].

بەمەبەستی ئامادەکاری بۆ هەڵبژاردن، بەرەی کوردستانی لیژنەیەکیان[7] بۆ ئامادەکردنی یاسای هەڵبژاردن لە ٢٣ کانونی یەکەمی ١٩٩١ تا ٢٨ کانونی دووەمی ١٩٩٢ پێکهێنا. کۆبونەوە و پڕۆژەی هەڵبژاردنی

---

[1] سەلاح ڕەشید:مام جەلال دیداری..... ، ل٢٢٧.
[2] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ بروسک شاوەیس، پیرمام، ٢٠٢١/١٠/٢٧.
[3] سەلاح ڕەشید:مام جەلال دیداری...... ، ل٢٢٧.
[4] عبدالرحمن سليمان زيباري: الوضع القانوني لأقليم كوردستان العراق في ضل قواعد القانون الدولي، طبعة الأولى، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ٢٠٠٢، ص ٤٠٩.
[5] محمد رؤوف: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٤.
[6] عبدالرحمن سليمان زيباري: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١٣.
[7] لیژنەکە پێکهاتبون لە د. سەعدی ئیسماعیل بەرزنجی، د. خورشید شەوکەت ڕەواندزی، دادوەر ڕەشید عەبدولقادر، دادوەر ئەمیرحەوێزی، دادوەر نازم حەوێزی،شەمسەدین موفتی، مەعرووف ڕەئوف بابان، حەسەن عەبدولکەریم بەرزنجی، مستەفا عەسکەری، د. قەیس دێوالی دۆسکی، فەرسەت ئەحمەد، بەختیار حەیدەری، قادر جەباری و فرانسۆ هەریری نوێنەری

ئەنجومەنی نیشتیمانیان ئامادە کرد، لە ٢٨ نیسانی ١٩٩٢ پرۆژەکە لەلایەن بەرەی کوردستانی بەناوی یاسای ژمارە ١ی هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نیشتیمانی کوردستان پەسەندکرا. لە یاساکەدا، هۆکاری دەرچوونی ڕوون دەکاتەوە و ئاماژە دەکات بەوەی حکومەتی عێراقی لەم کۆتاییانەدا، هەندێک ڕێوشوێنی گرتۆتەبەر، پێشینەی نەبووە. بڕیاری کشانەوەی دامو دەزگاکانی لەناوچەکانی کوردستان، بۆشاییەکی کارگێڕی و یاسادانانی دروستکردووە. بەرەی کوردستانی، لەبەردەم بارودۆخێکی ئاڵۆز و تاقیکردنەوەیەکی قورسدایە. هەرکۆمەڵگەیەک لە پێناو پاراستنی سەروەریی یاساو بەدیهێنانی دادپەروەری و دابین کردنی خۆراک و دەرمان و پاراستنی ئاسایش و ماف و ئازادییەکان پێویستی بە ڕێکخستنی کاروبارەکانێتی. بەرەی کوردستانی بە گوێرەی ئەوەی دەسەڵاتی دیفاکتۆ (Defacto)ی هەیە ڕووبەڕووی ئەم تاقیکردنەوە قورسە بووە کە حکومەتی عێراق لەبەردەمیدا درووستی کردوە[1].

بەڕێوەچونی هەرهەڵبژاردنێک سیاسی یان شێوە کارگێڕیی یان شارەوانی، پێویستی بە پاڵپشتی یاسایی هەیە و دەبێت لە دەستووری ئەو وڵاتە، ئاماژە بدات بە بەڕێوەچونی هەڵبژاردن لەکاتی دیاریکراو، بەڵام هەڵبژاردنی ئایاری ١٩٩٢ لە بارودۆخێکی یاسایی قورسدا بوون، حکومەتی عێراقی دامودەزگا مەدەنی و سەربازییەکانی لە ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی بەرەی کوردستانی کشاندبووەوە. ئەو ناوچانە نە لە عێراق جیاببوەوە و نە بەرەی کوردستانی جیابونەوەی ڕاگەیاندبوو، لەبەرئەوە دیاریکردنی بنچینەی پاڵپشتی یاسایی بۆ هەڵبژاردن قورس بوو[2].

یاسای ئۆتۆنۆمی ژمارە ٣٣ ساڵی ١٩٧٤، ئاماژە بە ئەنجومەنی یاسادانان دەکات کە دامەزراوەیەکی یاسادانانی هەڵبژێردراوی ناوچەکەیە. پێکهاتە و ڕێکخستن و کارەکانی، بە گوێرەی یاسا ڕێک دەخرێت. لە مادەی ١١[3] ئاماژە دەکات بە کۆبونەوەی ئەنجومەنی یاسادانان و بڕیارەکانی بە زۆرینەی ئامادەبوان دەبێت[4]، بەڵام پاش کشانەوەی دامودەزگاکانی حکومەت، ئەنجومەنی یاسادانان و جێبەجێکردن لەبەر ئامادەنەبوونی ژمارەی پێویست لەکارکەوتبوو، لەبەرئەوە یاسای ئۆتۆنۆمی لەم کاتەدا ڕێگەی بە هەڵبژاردن ئەدا، بەرەی کوردستانی لەسەر یاسای هەڵبژاردن پێکهاتن، پاڵپشت بە یاسای ئۆتۆنۆمی ساڵی ١٩٧٤[5]، بۆئەوەی هیچ بنەمایەکی یاسایی نەدات بە دەست بەغدا و وڵاتانی دراوسێ تا دژایەتی ئەزموونی کوردستان بکەن بە بیانوی نایاسایی بوونی و بەغدا دەست بەسەر کوردستاندا بگرێت[6].

بەرەی کوردستانیی، لە کۆبونەوەی ڕۆژی ٨ نیسانی ١٩٩٢ بە ئامادەبوونی جەلال تاڵەبانی لە یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، مەسعود بارزانی لە پارتی دیموکراتی کوردستان، عەبدوڵلا ئاگرین لە پارتی سۆسیالیستی دیموکراتی کوردستان، قادر عەزیز لە حیزبی.زەحمەتکێشانی.ک، یعقوب یوسف لە بەرەی

بەرەی کوردستانی، لە باڵەخانەی کۆلێژی یاسا وڕامیاری لە هەولێر کۆبونەوەکان بەڕێوە چوو لە ڕۆژی ٢٣-٢٤ کانونی یەکەمی١٩٩١ و ٢-٣-٤-١٦-١٧-٢٠-٢٧-٢٨ کانونی دووەمی ١٩٩٢. هەلکەفت عبدالواحد صالح:سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٠.

[1] ڕۆژنامەی بەرەی کوردستانی(ملحق): ژمارە ٢، ١٩٩٢/٤/١١.

[2] مخلص سليم مراد: سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٤.

[3] مادەی ١١ لە دوو بڕگە پێکهاتووە: أ- ئەنجومەنی یاسادانان سەرۆک و جێگرو سکرتێر هەڵدەبژێرێت لە نێوان ئەندامەکانی. ب- کۆبونەوەکانی ئەنجومەن بە ئامادەبوونی زۆرینەی ئەندامەکانی دەبەسترێت و بڕیارەکانی بەزۆرینەی ژمارەی ئامادەبوان دەبێت. الوقائع العراقيه: عدد ٢٣٢٧، ١٩٧٤/٣/١١.

[4] الوقائع العراقيه: عدد ٢٣٢٧، ١٩٧٤/٣/١١.

[5] روود هوف، میخیل لیزێنبرگ، پیتەر موولەر: هەڵبژاردنەکانی کوردستانی عێراق ١٩ مایسی ١٩٩٢، و. صفوت ڕەشید، بڵاوکراوەکانی لیژنەی سلێمانی مافی مرۆڤ، چاپخانەی ئەزمر، سلێمانی، ٢٠١٣، ل ٥٧،٥٨.

[6] محمد رؤوف: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦.

دیموکراتی ئاشووری[١] یاسای ژماره ١ به ناوی یاسای هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نیشتیمانی دەرکرد. لیژنەیەکیان بەناوی لیژنەی باڵا بۆ سەرپەرشتی هەڵبژاردن پێک هێنا. دادوەر ئەمیر حەوێزی، سەرۆکایەتی دەکرد و نوێنەری هەموو پارتەکانی تێدابوو.[٢]، بڕیاردرا له ١٧ ئایاری ١٩٩٢ هەڵبژاردن ئەنجام بدرێت، بەڵام بەهۆی دابینکردنی مەرەکەبی دەنگدان له ئەڵمانیا و تاقیکردنەوەی، بۆ ئەوەی فێڵی تێدا نەکرێت، هەڵبژاردن له ١٩ ئایاری ١٩٩٢ ئەنجام درا. پارتە بەشدارەکان بریتی بوون له پارتی دیموکراتی کوردستان ، یەکێتی نیشتیمانی کوردستان و پارتی سۆسیالیستی دیموکراتی کوردستان ، پارتی گەلی دیموکراتی کوردستان، بەرەی دیموکراتی ئاشووری ، بزووتنەوەی ئیسلامی و لیستی سەربەخۆکان. هەریەکە له پارتی پارێزگاران و پارتی میللی تورکمانی عێراقی بەشدارییان نەکرد. سەبارەت به هۆکاری بەشداریی نەکردنی ئەو پارتانە، بۆچونی جیاواز هەیە. هۆکاری بەشداری نەکردنی تورکمانەکان، دەگەڕێنەوە بۆ ئەوەی تورکمانەکان دەیانویست مافەکانیان لەڕێگەی کۆنگرەی نیشتمانی عێراق بەدەست بهێنن نەک لەناو دەسەڵاتی هەرێمدا[٣]، بەڵام هەندێک سەرچاوە ئاماژە بەوە دەدەن که پەیوەندی به دژایەتی هەڵبژاردن نەبوو، بەڵکو بەشێکی زۆریان لەژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی بوون دەترسان ئازاری تورکمانەکانی ژێردەستیان بدەن[٤].

لەگەڵ هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نیشتمانی، لەسەر پێشنیاری پارتی و سۆسیالیست، هەڵبژاردن بۆ ڕابەری بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردستان ئەنجام درا و لەبەر باروودۆخی نێودەوڵەتی و ناوچەیی، ناوی سەرۆکی لێنەنرا[٥]. بەرەی کوردستانی یاسای ژماره ٢ بەناوی یاسای هەڵبژاردنی ڕابەری بزووتنەوەی ڕزگاری خوازی کوردستان دەرکرد. له شانزه بەند پێک هاتبو و مەرج و ئەرک و مافەکانی ڕابەری دیاری کردبوو، دەنگدان بۆ هەڵبژاردنی ڕابەر، هاوکات کرابوو لەگەڵ دەنگدان بۆ هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نیشتیمانی[٦].

له پێش بەڕێوەچونی هەڵبژاردن، سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی داوای له سەرۆکی ئەنجومەنی نیشتمانی عێراق سەعدی مەهدی ساڵح کرد چاودێری هەڵبژاردنەکانی کوردستان بکات، بەڵام داواکەیان ڕەتکردەوە و پەیامێکی بڵاوکردەوە له پەیامەکەدا هەڵبژاردنەکەی به ناڕەوا لەقەڵەم دا و له ئەنجامدا دەبێت شکست بهێنێت و هەڵبوەشێنرێتەوە[٧] و دان به ڕەوایەتی هیچ دامەزراوەیەک نانێن که له ئەنجامی ئەو هەڵبژاردنە دروستکرابێت[٨].

ئەنجامی هەڵبژاردن بەم شێوەیە بوو: پ.د.ک له ٤٥،٥% - ی.ن.ک له ٤٣،٦% - یەکگرتن ٢،٥% - یەکێتی دیموکراتی و حیزبی شیوعی ٢،١% - لیستی ئیسلامیەکان ٥،٥% - پارتی گەل ١% - لیستی

[١] ڕۆژنامەی بەرەی کوردستانی(ملحق): ژماره ٢، ١٩٩٢/٤/١١.
[٢] روود هوف، میخیل لیزێنبرگ، پیتەر موولەر: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٨.
[٣] له ساڵی ١٩٩٢ لەکاتی دروست بوونی پەرلەمان و حکومەتی هەرێمی کوردستان ٥ کورسی پەرلەمان و وەزارەتێکیان پێدرا بەڵام ڕەتیان کردەوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە. هێرش عەبدوڵڵا حەمەکەریم: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٧.
[٤] ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧٥-٢٧٩.
[٥] روود هوف، میخیل لیزێنبرگ، پیتەر موولەر: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٨.
[٦] فاتیح ڕەسوڵ: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٣.
[٧] ئاراس عبدولرحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٨٢.
[٨] هەلکەفت عبدالواحد صالح: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٧.

سـەربەخۆی دیموکراتەکـان ۰٥,٥% ی دەنگیـان بەدەسـتهێنا[١]. بەگـوێرەی ئەنجامەکـان پارتەکـان هـیچ کورسـیەکیان بەدەسـت نەهێنـا و ڕێـژەی لە ۷%[٢] یـان تێنەپەڕانـد، بەڵام ئەنجامەکـان لەلایەن پارتەکـانەوە ڕەتکـرانەوە[٣]. مەکتەبـی سیاسـی پ.د.ک و ی.ن.ک لە ۲۲ ئایـاری ۱۹۹۲ لە شـەقلاوە کۆبـونەوە، لەسەردابەشـکردنی کورسـیەکانی ئەنجـومەنی نیشـتیمانی کوردسـتان بە یەکسـانی ڕێکەوتـن، واتە پەنجـا بە پەنجا[٤].

حکـومەتی عێـراق پابەنـدێتی خـۆی بە یاسـای ئۆتۆنـۆمی سـاڵی ۱۹۷٤ دەربـڕی و دژایەتـی خـۆی بـۆ دروستبونی ئیدارەیەک لەکوردستان لە ژێردەسەڵاتی ئەو نەبێت، دەربڕی. هەوڵیدا گۆڕانکاریی لە یاسای ئۆتۆنـۆمی بکات، بڕگەکـانی بە جۆرێـک بگۆڕێت لە بەرژەوەندی حکـومەتی ناوەند و لاوازکردنـی پێگەی کوردسـتان بێـت. ئەنجـومەنی سـەرکردایەتی شـۆڕش، لە ۱۰ کـانونی یەکەمـی ۱۹۹۱ گۆڕانکـاری کـرد لە یاسای ژمارە ٥٦ سـاڵی ۱۹۸۰ ئەنجـومەنی یاسادانان بۆ ئۆتۆنۆمی کوردستان، بەگـوێرەی خـاڵی ج بڕگەی یەکەم لە مـادەی ۱٥ هـاتوە ((باوەڕمـان هەیە بە ڕۆڵـی پـارتی بەعسـی عەرەبـی ئیشـتراکی و بنەمـاو ئامانجەکـانی شۆڕشـی ۱۷-۳۰ تەمـوز۱۹٦۸))گـۆڕی بـۆ ((باوەڕمـان هەیە بە سـەربەخۆیی عێـراق و یەکپـارچەیی و سـەروەری و یەکێتـی نیشـتیمانی ، ڕێزدەگرێـت و شـانازی دەکـات بە کەلەپـووری عێـراق و مێژووی پرشنگداری و بەدیهاتوەکانی تێکۆشانی نیشتیمانی بەتایبەتی شۆڕشـی ١٤ تەموز۱۹٥۸ و۱۷-۳۰ تەموز ۱۹٦۸، نابێت هیچ هەڵوێستێک دژی دەستکەوتەکانی نەتەوەی عەرەب لە پێناو بەدیهێنانی رزگاری تەواوەتـی، هەوڵـدان بـۆ بەدیهێنـانی یەکەوبـوون و یەکێتـی عەرەبـی))[٥]. ئامـانج لەم گۆڕانکـارییە داننـانە بە یەکپارچەیی خاکی عێراق ڕێگری کردن لە دروستبوونی هەر ئیدارەیەک یان هەوڵدان بۆ بۆ جیابوونەوە و دروستکردنی دەوڵەت لە ناوچەکانی کوردستان.

لیژنەی کاروباری باکور لە بەغدا بە سەرۆکایەتی سەرۆکی ئەنجومەنی نیشتیمانی سەعدی مەهدی ساڵح و ئەندامێتی سەرۆکی دەزگاکانی ئاسایش نوری فیصل شاهر، دەستی کرد بە کۆمەڵێک چالاکی بەرفراوان بە مەبەستی هەوڵدان بۆ بەستنی کۆنگرەیەکی بەرفراوان بە ئامادەبوونی ئەو کەسایەتیە کوردییانەی کە وەک سەربەخۆ خۆیان دەناساند لە نێوان پارتی بەعس و پارتەکانی بەرەی کوردستانی، بەمەبەستی گفتوگۆکردن دەربـارەی کێشـەی کـورد و باسـکردنی قۆنـاغەکـانی گفتوگۆ لەگەڵ پارتە کوردییەکانی بەرەی کوردستانی و وەرگرتنـی ڕاوبۆچـونی کەسـایەتییە کوردییەکـان، دەربـارەی کێشـەی کـورد بە ئامـانجی دروسـتکردنی بەرەیەک، وەک جێگرەوەی بەرەی کوردستانی و ڕاگەیاندنی چارەسەرکردنی کێشـەی کورد لە ڕێگەی ئەو کەسایەتییانەوە[٦].

---

[١] https://www.parliament.krd/about-parliament/parliament-terms/term-1/ بەرواری ســـــــەردانیکردن ۲۰۲۲/۱۲/۱٤.

[٢] لە یاسای ژمارە ۱ بۆ هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نیشتیمانی لە مادەی ۳٦ برگەی ۳ دا هاتوە هەر لیستێک ڕێژەی لە۷% ی دەنگەکانی بەدەست نەهێنا نوێنەرایەتی ئەنجومەن ناکات و دەنگەکانی بەسەر لیستە سەرکەوتوەکان دابەش دەکرێت بە ڕێژەی سەرکەوتن. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ڕۆژنامەی بەرەی کوردستانی(ملحق): ژمارە ۲، ۱۹۹۲/٤/۱۱.

[٣] ئاراس عبدولرەحمان مستەفا: سەرچاوەی پێشوو، ل ۲۸۰.

[٤] فاتیح ڕەسوڵ: سەرچاوەی پێشوو، ل ۷۰.

[٥] الوقائع العراقية: عدد ۳۳۸٥، ۱۹۹۱/۱۲/۲۳، ص ٤۱۰.

[٦] پاش کۆتایی هاتنی کۆبونەوەکە حەمەسەعید حەمەکەریم جاف کۆنوسی کۆبونەکانی نوسیوەتەوە، بڕوانە پاشکۆی ژمارە ۱۰. اجتماع المستقلين الكرد مع لجنة شؤون الشمال في بغداد بتأريخ ۱۹۹۲/٥/٦.

له ٦ ئایاری ١٩٩٢ به مەبەستی هەڵبژاردنی لیژنەی ئامادەکاری بۆ بەستنی کۆنگرەی بەرفراوانی بە ئامادەبوونی زیاتر له ٣٠٠ کەسایەتی سەربەخۆی کورد له بەغدا، کۆبونەوەیەکی ئامادەکاری بەڕێوەچوو. دوای هەوڵ و پەیوەندییەکی بەرفراوان، یەکەم کۆبونەوه بەناوی کۆبونەوەی سەربەخۆکانی کورد لەگەڵ لیژنەی کاروباری باکور ئەنجام درا. ئەندامانی کوردە سەربەخۆکان، پێکهاتبوون له فوئاد عارف، ئیحسان شیرزاد، د. عەبدولستار تاهیر شەریف، د. کەمال مەزهەر، موسلیح نەقشەبەندی، سەردار داودبەگی جاف، د. حسن کەریم بەگی جاف، د. بەدرخان سندی، حەمە سەعید حەمە کەریم جاف، جەوهەر عەزیز دزەیی، فایەق هۆشیار، حەسیب سالح، ئیحسان موفتی، جەمال بابان، موقەدەمی خانەنشین حەمید خەیات، عەبدولوەهاب ئەتروشی، حەیدەر عەبد عەلی، فازیل سورانی، جەمال نامیق، عەبدوڵا ئاغای پشدەری، محەمەد عەلی قەرەداغی، ئەحمەد جەزراوی، شەوکەت بابان، هەریەکە له زانایانی ئاینی شەعبان درباس گلی و یوسف درباس گلی، محەمەد سەلیم بەڕێوەبەری ڕادیۆی کوردی، موختار فایەق سکرتێری نوسینی گۆڤاری بەیان، خەلیل سالحی کارمەندی کۆڕی ڕۆشنبیری و بڵاوکردنەوەی کوردی، هەندێک کەسایەتی لەلایەن یەکێتی قوتابیان و لاوان بانگهێشت کرابوون وەک بەنگین عەبدوڵڵا، لایەنی حکومەتی عێراقی پێک هاتبوون له سەرۆکی ئەنجومەنی نیشتیمانی سەعدی مەهدی سالح ،نوری فیصل شاهر، وەزیری ڕاگەیاندن حامد یوسف حەمادی ئامادەبوون[١].

له سەرەتای کۆبونەوە سەعدی مەهدی ساڵح ئاماژەی دا به مێژووی بزوتنەوەی کورد و بارودۆخی تایبەتی کوردستان له جەنگی عێراق- ئێران و جەنگی دووەمی کەنداو و دانوستانی ساڵی ١٩٩١ لەگەڵ بەرەی کوردستانی. ئاماژەی بە نارازیبونی لایەنێکی ناو بەرەی کوردستانی دا، بە ئیمزا نەکردنی ڕێکەوتنەکە لەلایەن ئەمریکا و هاوپەیمانان ئاگادارکراونەتەوە کە ئیمزای ئەو ڕێکەوتننامە لەگەڵ عێراق نەکەن. دوای لە ئامادەبوان کرد، سەرنجی خۆیان دەرببڕن دەربارەی چۆنێتی بەستنی گۆنگرە یان کۆبونەیەکی بەرفراوان بۆ چارەسەری کێشەی کورد و گفتوگۆی ئەو بارودۆخەی ناهەموارەی بە شێوەیەکی گشتی عێراق و کوردستان بە شێوەیەکی تایبەتی پێیدا تێپەڕدەبێت[٢].

حەمید خەیات، داوای کرد پێشنیارەکانیان سەبارەت بە چارەسەری کێشەی کورد باس بکەن، بەڵام سەعدی مەهدی ساڵح داوای کرد، بۆ کاتی کۆنگرە دوابخرێت و تەنها بۆ گفتوگۆی چۆنییەتی بەستنی کۆنگرە و ئامادەکارییەکانی کۆبوینەتەوە. ئیحسان شێرزاد وتی " پێویستە ئەو بابەتانە لە پشت پەردە باس بکرێت نەک لە کۆنگرەی گشتی و ئامانجی خۆی ناپێکێت، کۆنگرە بڕیاری گشتی و جۆراوجۆر بۆ ڕاگەیاندنە و ئەنجامی نیە، گفتوگۆ لەگەڵ پارتەکانی بەرەی کوردستانی پچڕاوە ئێمە نابینە شوێنگرەوەیان، دەستپێکردنی گفتوگۆلە نێوانتاندا باشترینە تا دەگەن ئەنجامێکی ئەرێنی بە تێڕوانینی من هەموو کاروبارەکان بەدەستی بەرەی کوردستانی و دەوڵەتە ئێمە هیچمان بەدەست نیە، داوا دەکەم گفتوگۆ لەگەڵ بەرەی کوردستانی ئەنجام بدەن تەنها چارەسەر بەدەست ئەوانە ""[٣].

فوئاد عارف وتی " لە ساڵی ١٩٧٠ چاوم بە سەدام حسێن کەوت لە هەمان کاتدا سەردانی مەلامستەفا بارزانیم کرد بۆ چارەسەری کێشەی کورد. سەدام حسین وتی ((ئەگەر من ئێوەبم داوای ئۆتونۆمی دەکەم))، سەدام حسێن کەسێکی تێگەیشتوە پێش ٢٢ ساڵ ئەزانێت گەلی کورد چی ئەوێت ئەکرێت دوای ئەم هەموو

[١] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٠. اجتماع المستقلين الكرد مع لجنة شؤون الشمال في بغداد بتأريخ ١٩٩٢/٥/٦.
[٢] هەمان سەرچاوە.
[٣] هەمان سەرچاوە.

ئەزمونە و سەرۆکی دەوڵەت نەزانێت چی ئەوێت،من وای دەبینم تەنها چارەسەر بە دەست سەرۆکە و دەتوانێت بەیاننامەیەک دەربکات و ئەم کێشەیە کۆتایی پێبهێنێت و پێویستی بەکەسی تر نەبێت. من وای دەبینم ئەم کۆبونەوان زیادە و پێویست ناکات ئێمە چین و نوێنەری کێین تا کۆببینەوە و بڕیار بدەین"[1].

حەمە سەعید حەمەکەریم جاف لە کۆبونەکە ئاماژەی دا بە سەردانێکی سەعدی مەهدی ساڵح بۆ ناوچەی شارەزوور پێش١٢ ساڵ و کۆبونەوەی لەگەڵ خەڵکی ناوچەکە وتی " باوکم هەمو لایەنە نەرێنیەکانی دەوڵەت ودامودەزگا کارگێری و ئەمنیەکان خستەڕوو هیچ ڕێوشوێنێک و ڕاستکردنەوەیەک نەگیرایە بەرئێستا هیچ سودێک بۆ پێشنیارو گفتوگۆ ناگیرێتە بەر، پێشنیاری بچوککردنەوەی ئەم کۆبونەوەیە دەکەم بۆ کۆبونەوەیەکی بچوکتر. هەروەها لەسلێمانی چاوم بە نەوشیروان مستەفا کەوتوە وتی ئێمە دروشمی جیابونەوەمان بەرزنەکردۆتەوە و گفتوگۆمان نەپچڕاندوە بەفەرمی بەڵکو بەهۆی گەمارۆی ئابووری و کشاندنەوەی دامودەزگاکان لەلایەن دەوڵەتەوە وەستاندومانە هەرکاتێک گەمارۆ لابرا گفتوگۆ دەست پێدەکاتەوە. پێشنیاری لابردنی گەمارۆ و گەڕانەوە بۆ گفتوگۆ لە نێوان دەوڵەت و بەرەی کوردستانی دەکەم تەنها ئەو ڕێگەی چارەسەری کێشەکان دەکات و هیچ جێگرەوەیەکی بەرەی کوردستانی نیە"[2].

د. کەمال مەزهەر هەمان بۆچوونی ئەوانیتری دەربڕی وتی " ئێمە یەک گەلین پێویستە بیربکەینەوە بۆ ڕێکخستنی ڕیزەکانمان بە ڕاستگۆیی و دڵسۆزی و دروستکردنی متمانە لە نێوان هەردوولا، دوو ئاراستە درووست بوە یەکێکیان پشتگیری کۆنگرەو ئەوەی تریان دژی بەستنی کۆنگرەیە ئێمە پیرۆزبایی هەرشتێک ئەکەین کە بەرژەوەندی گەل بێت، بەڵام من ئامادەی ئەو کۆنگرەیە نابم"[3].

بەرپرسانی حکومەتی عێراق ڕایانگەیاند، بۆ بڕیار وەرگرتن، بۆچونەکانیان لای سەرکردایەتی دەخەنەڕوو. ئامادەکاری بۆ کۆنگرە دەستی پێکرد، پاش چوار ڕۆژ کارتی بانگهێشتنامە بۆ کەسایەتییە کوردییەکان لە ڕۆشنبیر و نوسەر و ساسییەکان ئامادەکرا، بە بێ ئاشکراکردنی ناوی ئەوکەسانەی بەشداری کۆنگرە دەکەن، بەڵام دوای دوو ڕۆژ ئەم بۆچونە بەتەواوەتی کۆتایی پێهات و گەیشتنە ئەوبڕوایەی ئەم کۆنگرەیە بەو شێوەیەی ئەوان دەیانەوێت، هیچ سوودی نییە[4].

ئامانجی حکومەتی عێراق لەم کۆبونەوەیە، دروستکردنی جێگرەوەیەک بوو بۆ بەرەی کوردستانی، بۆ ئەوەی لە ڕێگەی ئەو کەسایەتیە سەربەخۆیانەوە، پرۆژەیەک ڕابگەیەنێت بە هەمان شێوازی بڕیاردانی ئۆتۆنۆمی ساڵی ١٩٧٤. بەو پرۆژەیە، دژایەتی بەرەی کوردستانی و هەڵبژاردنەکانی پێ بکات و بۆ جیهانی دەرەوەی بسەلمێنێت کە کێشەی کوردی چارەسەرکردوە، بەڵام بەهۆی پێداگری لایەنە بەشداربووەکان لەسەر پێویست نەبوونی کۆنگرەو نەبوون بە جێگرەوەی بەرەی کوردستانی و سووربون لەسەر گفتوگۆ لەگەڵ بەرەی کوردستانی بڕیاری بەشداری نەکردنیاندا و ئەو هەوڵەی حکومەتی عێراق شکستی هێنا.

سەرۆکی ئەنجومەنی یاسادانان ناوچەی ئۆتۆنۆمی، بەهادین ئەحمەد وەک لایەنێکی کێشەکە لە یاداشتێکدا بۆ ئەنجومەنی ئاسایش، تانەی لەدەستووری بوونی هەڵبژاردنەکانی کوردستان دا[5]. هەروەها

---

[1] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٠. اجتماع المستقلین الکرد مع لجنة شؤون الشمال فی بغداد بتأریخ ١٩٩٢/٥/٦.
[2] هەمان سەرچاوە.
[3] هەمان سەرچاوە.
[4] هەمان سەرچاوە.
[5] مکرم طالبانی: مراحل التطور.....، جزء الثانی ، ل ٥٤٨.

ڕاگەیاند، بایکۆت کردنی ڕۆڵەکانمان لەو یارییە درۆینەیەی داگیرکەران هەڵوێستێکی نیشتیمانی شەرەفمەندانەیە مانای ڕەسەنایەتی و ڕاستی باوەڕی کوردە بە یەکێتی خاکی عێراق[1].

لەترسی دروستبونی حکومەتێکی ناوخۆیی نیمچە سەربەخۆ، سەدام حسێن لەگەڵ گاردی کۆماریی کۆبویەوە. پێی وتن لەبەردەمتاندا جەنگێکی دەستەویەخەی بچووک هەیە. لەوماوەیەدا چەند هێرشێکی دیاریکراوی سەربازیی کردە سەر ئاسکی کەڵەک لە هەولێر و ناحیەی شوان، بە ئامانجی ڕێگری لە کورد بۆ دووبارە بنیادنانەوەی گوندەکان کە سوپای عێراقی وێرانی کردبوو[2].

دروستکردنی ناوەندی کاتی لە پارێزگاکانی هەولێر و سلێمانی و دهۆک، یەکێک بوو لە نەخشەکانی حکومەتی ناوەند. بۆ ئەم مەبەستە، عەلی حەسەن مەجید لەگەڵ سەرکردە مەیدانییەکان لە ناحیەی قەرەهەنجیر لە قەزای چەمچەماڵ کۆبونەوە. ئامانجیان ،دروستکردنی پشێوی بوو لە چەمچەماڵ ودواتر هێرشی سەربازی بکاتە سەری و بیکات بەناوەندی کاتی، بۆ ئیدارەی پارێزگای سلێمانی. دواتر ئیدارەی پارێزگای هەولێر لە مەخمور و دهۆک لە فایدە دابمەزرێنێت. سەدام حسێن دەیویست دڵنیا بێت ئەگەر سوپا هێرش بکات کورد لەناوچەکە دەمێنێتەوە کۆچی بە کۆمەڵ ناکەن، هێزەکانی هاوپەیمانان حکومەتی عێراقیان ئاگادارکردەوە بە هێرش بۆسەر ناوچە کوردییەکان و دەبێت بە سزاکەی ڕازی بێت، نەخشەکەی حکومەتی عێراق سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا[3].

حکومەتی عێراق ڕێگەی ڕاگەیاندنەکانییەوە هێرشی توندی کردە سەر هەڵبژاردنەکانی کوردستان و بە پیلانگێڕی ئەمریکا و ئیسرائیل دژی یەکپارچەیی خاکی عێراق ناوی برد. لە ڕێگەی سەرۆک هۆزو کەسایەتییە عەرەبییەکان، هەڵوێستەکانی دەردەبڕی. لە ٢٧ نیسانی ١٩٩٢، سەعد قاسم محمود لە کۆبونەوەی کۆنگرەی هێزە میللیە عەرەبییەکان ڕاگەیاند: هەڵبژاردنەکە هاوپەیمانی ئیمپریالیستی سەهیۆنییە لەسەر شانۆی کوردستان ئەنجام دەدرێت و گاڵتەجاریە. ئەم هەڵبژاردنە زنجیرەیەکی ترە، ئیدارەی بۆش سەرپەرشتی دەکات. ئامانجی تێکدانی یەکڕیزی نیشتیمانی و دەستخستنە ناوکاروباری ناوخۆی عێراقە. لە بەیاننامەی کۆتایی کۆنگرە، داوای لە هەموو پارتە سیاسییەکان و ڕێکخراوەکان و سەندیکا پیشەییەکان دەکات دژی ئەم کارە خیانەتکارییە بوەستنەوە، ئامانجیان نەهێشتنی سەروەری عەرەب و دژی یەکپارچەیی عێراقە[4].

ڕاگەیاندنەکانی عێراق، بە تایبەت ڕۆژنامەی جمهوریە هەواڵەکانی کوردستانی بڵاو دەکردەوە. بەتایبەتی هەواڵی ڕۆژنامە بیانییەکان بایەخی دەدا بە، ١: کێشە و ململانێی نێوان پارتەکانی بەرەی کوردستانی، لەسەر هەڵبژاردن. ئاماژەی سات بە ساتی خراپبوونی بارودۆخی کوردستان دەدا کە ناکۆکییەکان گواستراونەتەوە بۆ شەقام و گەیشتۆتە ئەوەی بە چەک هەڕەشە لە یەکتری ئەکەن و ئەگەری جەنگی ناوخۆ هەیە. ٢: هەواڵی ڕاگەیاندنە جیهانیەکانیان بڵاودەکردەوە لەسەر ئەنجامی هەڵبژاردن، بە تایبەتی ڕۆیتەرز و BBC. ٣: تەنگەژەی نێوان پارتەکان و بارودۆخی کوردستان بەرەوخراپی هەنگاودەنێت. پارتە بچوکەکان کە لە هەڵبژاردن شکستیان هێناوە و هەڵبژاردنیان ڕەتکردۆتەوە.٤:بەهۆی فشاری ی.ن.ک و پ.د.ک ئەنجامی هەڵبژاردنەکان بڵاوناکەنەوە و هەڕەشە لەیەکتری دەکەن و ترس لە ناو

---

[1] جريدة الجمهورية: عدد ٨١٩٥، ١٩٩٢/٥/١٧.
[2] مكرم طالباني: مراحل التطور.....، جزء الثاني ، ل ٥٤٥.
[3] هەمان سەرچاوە، ل ٥٤٦.
[4] جريدة الجمهورية: عدد ٨١٩٥، ١٩٩٢/٥/١٧.

هاوڵاتیاندا بڵاوبۆتەوە. ٥: زیادبوونی ڕووداوی توندوتیژی و تەزویر و تەقینەوەی ئوتومبێل لە زاخۆ و دوکان [1]. هەروەها لە دوای هەڵبژاردن ڕۆژنامەی جمهوریە ، ئاماژە بەنوسراوێکی پ.د.ک دەدات بە ئیمزای مەسعود بارزانی ئاڕاستەی بارەگا و لق و لیژنە و دەزگاکانی پارتەکەی کردووە تییدا هاتووە ((ستەم و تەزویرێکی زۆرکراوە بەڵام ئێمە ڕەتی ناکەینەوە، چونکە ئەم هەڵە هاتوتە پێش لێپرسراو دەبین بەرامبەر نەتەوەکەمان، ئێمە لەبەردەم دوو بژاردەین یان سەرکێشی بە داهاتوی گەلەکەمان بکەین یان ئەنجامەکان ڕەت بکەینەوە و گفتوگۆ دەکەین بۆ دۆزینەوەی دەرچەیەک ناتوانین ئەنجامی هەڵبژاردنەکان ڕەت بکەینەوە لەبەر هۆکاری دەرەکی و پارێزگاری ناوبانگی کورد)) [2].

لەدوای ڕاگەیاندنی ئەنجامی هەڵبژاردن لە کوردستان، لە ٤ حوزەیرانی ١٩٩٢ یەکەم کۆبونەوەی ئەنجومەنی نیشتیمانی بەڕێوەچوو. جەوهەر نامیق سالم وەک سەرۆک هەڵبژێردرا و کابینەی یەکەمی حکومەتی هەرێم بەسەرۆکایەتی فوئاد مەعسوم ڕاگەیەنرا [3]. یەکێک لە ئەرکەکانی ئەنجومەنی نیشتیمانی بەگوێرەی بڕگەی ٢ مادەی ٥٦ لە یاسای ژمارە ١ ساڵی ١٩٩٢، بڕیاردان بوو لەسەر ڕێکەوتن و یەکلاکردنەوەی کێشە چارەنوس سازەکانی کوردستان و دیاریکردنی پەیوەندی یاسایی لەگەڵ دەسەڵاتی ناوەندیدا. بۆ ئەم مەبەستە ئەنجومەنی نیشتیمانی، بڕیاری ژمارە ٢٢ لە ٤ تشرینی یەکەمی ١٩٩٢ یەکێتی فیدراڵی لەگەڵ حکومەتی ناوەند ڕاگەیاند. لە بڕگەی دووەمدا هاتوە ((دیاریکردنی پەیوەندی یاسایی لەگەڵ دەسەڵاتی ناوەند و دیاریکردنی ناوەندی سیاسی بۆ هەرێمی کوردستانی عێراق ڕادەگەیەنێت، بە تێکڕای دەنگ بڕیاری چارەی خۆنووسین و دەستنیشانکردنی پەیوەندی یاسایی لەگەڵ دەسەڵاتی ناوەندیدا لەم قۆناغە مێژووییەدا لە سەر بنچینەی فیدراڵی لە چوارچێوەی عێراقێکی دیموکراسی پەرلەمانیدا، بە شێوەیەک کە سیستمی فرە پارتایەتی بچەسپێت و ڕێزلەو مافەکانی مرۆڤ بگرێت کە لە پەیمان و باوەڕنامە نێودەوڵەتییەکاندا سەلمێنراوە)). لە ٦ تشرینی یەکەمی ١٩٩٢ بڕیاری ژمارە ٢٣ دەرکرد لە بڕگەی ١ ئاماژە دەکات بۆ دەسەڵاتی پەیوەندیدار لە هەرێمی کوردستان بەردەوام دەبێت لەسەرکارکردن بە ئەرکەکانی دەسەڵاتی فیدراڵی و لە هەر کارێکدا پەیوەندی بە هەرێمی کوردستانەوە هەبێ، جێگەی دەگرێتەوە تا ئەوکاتەی حکومەتی ناوەندی بە بڕیاری ئەنجومەنی نیشتیمانی کوردستان عێراق ژمارە ٢٢ و ڕەزامەندی لەسەردەردەبڕێت و دان بە ئەرکە دەستوورییەکانی دەسەڵاتی هەرێمی کوردستاندا دەنێت [4].

بڕیاری فیدراڵی تاکلایەنە بوو، لەبەرئەوەی عێراق دەستوورێکی فیدراڵی نەبوو، لەسەر بنەمای ناوەندێتی بوو. دەستوور داننانێت بە زاراوەی فیدراڵی، وەک پەیوەندی لەگەڵ هەرێمی کوردستان. دەسەڵاتەکانی یاسادانان و جێبەجێکردن و دادوەری لەنێوان حکومەتی ناوەندی و هەرێمی کوردستان، دابەش نەکردوە بەڵکو ئۆتۆنۆمی دانی پێدانراوە هەندێک دەسەڵاتی کەمی پێدراوە. هیچ دەستەیەکی دادوەری

---

[1] جريدة الجمهورية: عدد ٨٢٠٠، ١٩٩٢/٥/٢٣.
[2] هەمان سەرچاوە: عدد ٨٢٠٥، ١٩٩٢/٥/٢٨.
[3] یەکەم کابینەی حکومەتی هەرێم لە ١٥ وەزارەت پێکهاتبوو زۆرینەی لەلایەن ی.ن.ک وپ.د.ک دابەشکران، حیزبی شیوعی وەزارەتی تەندروستی و حیزبی زەحمەتکێشان وەزارەتی کشتوکاڵیان وەرگرت. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: هەلکەفت عبدالواحد صالح: سەرچاوەی پێشوو، ل ٩٤.
[4] مجموعة القوانين و القرارات الصادرة عن المجلس الوطني الكوردستاني العراق للفترة ١٩٩٢/٦/٤ لغاية ١٩٩٢/١٢/٣١، مجلد الثاني، طبعة الأولى، ١٩٩٧.

دەستووریی بۆ جیاکردنەوەی ناکۆکی دەستووریی نییە، لەبەر ئەوە حکومەتی عێراق لەڕووی دەستووریەوە دانی بە فیدرالّی نەنا[1].

بەغدا ئامادە نەبوو دان بەو گۆڕانکارییانەدا بنێت. ئەو باروودۆخەی بە ئاژەوەگێری وێنا دەکرد. تاریق عەزیز ڕایگەیاند: " ئەو باروودۆخەی کوردستانی عێراق، ئاژاوەگێرییە و دوژمن وبەکرێگیراو و تێکدەرەکان بە زەبری چەک هاوڵاتیان ملکەچ ئەکەن نەحکومەت و نەپەرلەمان، هیچ دەسەڵاتێکیان نیە. ئێمە گرنتی هەموو هاوڵاتیان ئەکەین بۆ جێبەجێکردنی مافە نەتەوەییەکانیان لە نێوانیاندا بۆ گەلی کورد، پیادەکردنی ئەم مافە لە چوارچێوەی ناوچەی ئۆتۆنۆمی لە باکوری عێراق کە بەشێکە لە عێراق، جیانابێتەوە"[2].

دووەم: سیاسەتی عێراق بەرامبەر دامەزراوە شەرعییەکانی دەوڵەتی عێراق لە هەرێمی کوردستان.

ئەنجومەنی یاسادانان ((مجلس التشريعي)) و ئەنجومەنی جێبەجێکردن ((مجلس التنفيذي)) ناوچەی ئۆتۆنۆمی لە دوای کشاندنەوەی دامودەزگاکانی لە کوردستان، لە قەزای مەخمور سەر بە پارێزگای هەولێر لە کارەکانیان بەردەوام بوون. جگە لەم دوو ئەنجومەنە، حکومەتی عێراقی ڕێگەپێدانی بە دوو پارتی کوردی دابوو، بەناوەکانی پارتی دیموکراتی کوردستان و پارتی شۆڕشگێڕانی کوردستان[3]. بەردەوامیدان بەم هەوڵانەی حکومەتی عێراق وەک جێگرەوەیەک بۆ دەسەڵاتی هەرێمی کوردستان بوو، بەڵام هیچ ڕۆڵێکی ئەوتۆیان پێندرا، تەنها بۆ ڕووکەش بووە. لەم بارەیەوە محەمەد صالح عبدولکەریم بەرزنجی دەڵێت " هەردوو پارت و لەگەڵ هەردوو ئەنجومەن دەسەڵاتێکی ڕووکەشیان هەبوو بەتایبەتی کاتێک لە بەغدا بوون لە هەرێمی کوردستان بوونیان نەبوو تەنها کۆبونەوەیان دەکرد و بەیاننامەیان دەردەکرد، بەیاننامەکان بە شێوەی ناوەندیی دەهات لەلایەن لیژنەی کاروباری باکور و تەنانەت ڕۆڵیان نەبوو لە نوسینی بەیاننامەکاندا "[4].

ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە ١ حوزەیران ١٩٩٢ کارکردنی ئەنجومەنی یاسادانان و جێبەجێکردن بۆ ماوەی ساڵێک درێژ کردەوە. سەرۆکی ئەنجومەنی یاسادانان، بەهادین ئەحمەد ڕایگەیاند لەبەر ئەو باروودۆخە دژوارەی لە ناوچەکانی ئۆتۆنۆمی هەیە، درێژکردنەوەی ئەو ماوەیە لە پێناو یەکپارچەیی خاکی عێراق و نەهێشتنی باروودۆخی خراپی هاوڵاتیانی ناوچەکانی کوردستان و درووستکردنی کەشێکی ئارامە بۆ گەلی کورد[5]. بە هۆی بەڕێوەنەچونی هەڵبژاردنی ئەندامانی ئەنجومەنی یاسادانان، ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش هەر دوو ساڵ جارێک ماوەی ئەنجومەنەکەی درێژ دەکردەوە

---

[1] عبدالرحمن سليمان زيباري: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥١٩،٥٢٠.
[2] جريدة الجمهورية: عدد ٨٣١٦، ١٩٩٢/١٠/١٤.
[3] پارتی شۆڕشگێڕان لە ساڵی ١٩٦٤ لەلایەن عەبدولستار تاهیر شەریف دامەزرا، لە ساڵی ١٩٧٠ تا ١٩٧٤ لەگەڵ پارتی دیوکراتی کوردستان یەکیان گرت، لە دوای هەرەس هێنانی شۆڕشی ئەیلول لە بەغدا بە هەمان ناو بەردەوام بوو هەروەها پارتێکی تر بەناوی پارتی دیموکراتی کوردستان لەلایەن هاشم عەقراوی دروست کرا. حکومەتی عێراقی وەک جێگرەوەیەکی پارتی دیموکراتی کوردستان بەکاری دەهێنان بە ئامانجی ڕاگەیاندنی ئۆتۆنۆمی و لە بەرامبەردا حکومەتی عێراقی پۆستی وەزیر و بەڕێوەبەریان پێدان، ئەم دووپارتە لە کارکردن بەردەوام بوون تا ڕووخاندنی ڕژێمی سەدام حسین لە ٢٠٠٣. چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ محەمەد سالح عەبدولکەریم، ناوبراو ئەندامی لیژنەی مەرکەزی و لێپرسراوی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندنی پارتی شۆڕشگێڕانی کوردستان بوە، ئێستا خانەنشینە، بەرواری چاوپێکەوتن ٢٠٢٢/٢/٢٠ سلێمانی.
[4] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ محەمەد سالح عەبدولکەریم، سلێمانی، ٢٠٢٢/٢/٢٠.
[5] جريدة الجمهورية: عدد ٨٢٠٨، ١٩٩٢/٦/١.

بە گوێرەی یاسای ئەنجومەنی یاسادانان ناوچەی ئۆتۆنۆمی بڕگەی ٢ لە مادەی ٥٢ ، ئەم یاسایە کاری پێدەکرا تا ڕووخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن لە ٢٠٠٣[١].

لە بڕگەی ٤٨ لە یاسای ئەنجومەنی یاسادانانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی هاتووە، کۆبونەوەکانی ئەنجومەنی یاسادانان لە شاری هەولێر ئەنجام دەدرێت، بەڵام بەهۆی نەمانی دەسەڵاتی حکومەتی عێراق و درووستبونی ئەنجومەنی نیشتیمانی و حکومەتی هەرێمی کوردستان، نەدەتوانرا کۆبونەوەکان لە هەولێر بەڕێوەبچێت، لەبەرئەوە ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە ٦ نیسانی ١٩٩٣ بڕیاری ژمارە ٦١ دەرکرد گۆڕانکاری لە بڕگەی ٤٨ کرد. لە بڕیارەکەدا هاتوە ((کۆبونەوەی ئەنجومەنی یاسادانان لە هەولێر ئەنجام دەدرێت دەکرێت لەناوچەیەکی تری کۆماری عێراق لەکاتی پێویست و بە بڕیاری سەرۆک کۆمار کۆبونەوە ئەنجام بدرێت))[٢]، لە پاش بڕیارەکە کۆبونەوەکان لە بەغدا بەڕێوەئەچوو.

یەکێک لە کێشەکانی ئەنجومەنی یاسادانانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی، هەڵبژاردنی ئەندامەکانی بوو. بەگوێرەی یاساکە، نوێنەرەکان لە ڕێگەی هەڵبژاردنی هاوڵاتیانی ناوچەکەوە هەڵدەبژێردرێن، بەڵام بەهۆکاری بەڕێوەنەچونی هەڵبژاردنەکان، ئەندامەکانی ماوەی یاساییان تەواو دەبوو یان بە هەر هۆکارێک لە ئەندامێتی ئەنجومەن نەدەمان، شوێنەکانیان پرنەدەکرایەوە. ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە ٣٠ حوزەیرانی ١٩٩٦گۆڕانکاری لە بڕگەی ٥٨ ی یاسای ئۆتۆنۆمی کرد. لە گۆڕانکارییەکەدا هاتووە ئەگەر لەناوچەکانی ئۆتۆنۆمی بارودۆخ گۆڕدراو و هەڵبژاردن ئەنجام نەدرا، بۆسەرۆک کۆمار هەیە بە مەرسومێکی کۆماریی، ئەندامانی ئەنجومەنی یاسادانان لە هاوڵاتیانی ناوچەکە دابنێت بە گوێرەی ژمارەی دیاریکراو بۆ هەرناوچەیەکی هەڵبژاردن[٣].

ئەم پرسە لە هەڵبژاردنی ئەنجومەنی نیشتمانی عێراقیشدا، خۆی دوبارە کردەوە. ئەنجومەنی نیشتیمانی عێراق دامەزراوەیەکی یاسادانان بوو کە بەپێی دەستوور ئەنجومەنەکە نوێنەرایەتی سەرجەم هاوڵاتیانی عێراقی دەکرد[٤]. لەساڵی ١٩٩٦ هەڵبژاردنی گشتی بۆ هەڵبژاردنی ئەندامانی ئەنجومەنی نیشتیمان لە عێراق بەڕێوە چوو، بەلام بەهۆی نەبونی دەسەڵاتی حکومەتی عێراق لە هەرێمی کوردستان و ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، لە ٢٤ کانونی دووەمی ١٩٩٦ بڕیاریدا بە دواخستنی هەڵبژاردنەکانی لە هەرێمی کوردستان، تا گەڕانەوەی بارودۆخی ئاسایی بۆی[٥]. بۆ پڕکردنەوەی کورسییە بەتاڵەکانی پارێزگاکانی هەرێمی کوردستان، ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە ٢٨ ئازار ١٩٩٦ بڕیاری دانانی نوێنەری پارێزگاکانی هەرێمی کوردستانیدا کە بریتین لە:

یەکەم- پارێزگای سلێمانی:

١. محمد پیرۆز ڕۆستەم موسی دەلۆیی.
٢. بەهزاد عەبدولقادر محمد عەلی جاف.

---

[١] الوقائع العراقية: عدد ٣٤٥٦، ١٩٩٣/٥/٣، ص ١٢٧.
[٢] هەمان سەرچاوە: عدد ٣٤٥٤، ١٩٩٣/٤/١٩، ص ١١٤.
[٣] هەمان سەرچاوە: عدد ٣٦٢١، ١٩٩٦/٦/١٠، ص ١٢٦.
[٤] لە مادەی ٤٦ لە دەستوری کاتی ١٩٧٠ هاتووە: ئەنجومەنی نیشتمانی پێک دێت لە نوێنەرایەتی گەل لە کەرتە جیاوازەکانی سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتی، دروست دەکرێت لە ڕێگەی بە ئەندام بوون. بۆ زانیاری زیاتر لە سەر ئەرک و دەسەڵاتی ئەنجومەنی نیشتمانی بڕوانە: دستور الموقت لعام ١٩٧٠. موقع الرسمي لمجلس القضاء الأعلى، بەرواری سەردان ٢/ ٢٠٢١/١٢. www.hjc.iq/view.81/
[٥] الوقائع العراقية: عدد ٣٦٠٣، ١٩٩٦/٢/٥، ص ٣٨.

٣. سەعید قادر محمد ئەمین جاف.
٤. نەوزاد محەمەد فەرەج توفیق.
٥. لەتیف ئیبراهیم محەمەد عەبدولکەریم بەرزنجی.
٦. حسین تاهیر حسین عەبدولقادر کەسنەزانی.
٧. ئیبراهیم درباس گلی.
٨. فازیل عەلی حسین.
٩. شەوکەت عەلی محەمەد ڕەشید.
١٠. حازم عەبدوڵڵا عەزیز.
١١. رەئوف محەمەد عەزیز.
١٢. هەڵگورد عەبدولکەریم عەبدولقادر.
١٣. رەئوف عەبدولکەریم حسین بەرزنجی.
١٤. سیروان عبدالله حسین جاف.

دووەم- پارێزگای هەولێر:

١. عەجیل جەلال ئیسماعیل.
٢. ئیسماعیل صالح ابراهیم کاکی.
٣. مەنسور مستەفا شیخ کاکە.
٤. وادی شەهاب ئەحمەد.
٥. سەمیرە فازیل خورشید.
٦. بەشار خورشید ئەسعەد ڕەسوڵ.
٧. سەعد نامیق رەفیق سورچی.
٨. حەیدەر ڕەشید حەمەد ئەمین عزیز شیروانی.
٩. محەمەد محی الدین.
١٠. تاهیر بەشیر حەمە مەولود کوردی.

سێیەم- پارێزگای دهۆک.

١. ئیبراهیم عەبدوڵڵا ئیبراهیم محەمەد.
٢. ئەحمەد محەمەد سەعید ئەتروشی.
٣. ئیبراهیم تاهیر سەلام.
٤. تاریق محەمەد نضیف عەبدولجەبار بەرواری
٥. فارس سدیق نوری عەبدولجەبار بریفکانی[١].

لەماوەی دروستبونی پەرلەمانی کوردستان و حکومەتی هەرێمی کوردستان، تا ڕووخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن حکومەتی عێراقی، بە هیچ شێوەیەک دانی بە ئەنجومەنی نیشتیمانی و حکومەتی هەرێمدا نەنا وهیچ نوسراوێکی بۆ ئەنجومەنی نیشتیمانی و حکومەتی هەرێمی کوردستان یان پارێزگاکان یان بەرێوەبەری فەرمانگەکان نەکرد بوو، لەبەرئەوەی ئەوگۆڕانکارییانەی لە کوردستان ڕویاندا بوو، بە پێلانگێریی و دەستی دەرەکی زانیبوو. تەنانەت سەرۆکی ئەنجومەنی جێبەجێکردنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی، شێخ

[١] الوقائع العراقية: عدد ٣٦١٢، ١٩٩٦/٤/٨، ص ٨٢.

جەعفەر بەرزنجی داوای لە هاوڵاتیانی کورد کرد بوو پارەی ئاو وکارەبا و تەلەفۆن و پێشینەی نیشتەجێبون و کشتوکاڵ و پیشەسازیی و کرێی موڵکەکانی دەوڵەت نەدەن تا ماوەیەکی دیاریکراو دەبێتە بارێکی گران لەسەر هاوڵاتیان بەهۆی خراپی گوزەرانی هاوڵاتیانی کوردەوە، هەروەها دەڵێت " سەرەڕای ئەوەش پێویستە هەوڵ نەدرێت بەکرێگیراوان و تێکدەران ڕەوایەتی خەرج کردنی دارایی دەوڵەت بۆ ڕایی کردنی نەخشەکانی دوژمن و چاوچنۆکان خەرج بکەن"[١].

بڕیاری ئەنجامدانی هەڵبژاردن، سەرەتای قۆناغێکی نوێ بوو لە کوردستان و دەستیکرد بە بنیادنانی دەسەڵاتەکانی یاسادانان و جێبەجێکردن و دادوەریی، هەرچەندە تاکلایەنە بوو. حکومەتی ناوەندی هەموو ڕێکارێکی یاسایی و سیاسی وسەربازیی و کارگێڕیی بۆ دژایەتی ئەو دامەزراوانە گرتەبەر. گۆڕانکاریی گەورە لە بڕیاردان، لە شێوازی مامەڵەی لەگەڵ بەغدا، ڕاگەیاندنی فیدڕاڵی بوو. لەگەڵ بیرکردنەوەی دەسەڵاتدارانی ئەوکاتی حکومەتی ناوەندی نە دەگونجا، لە بەرامبەردا ڕەوایەتی دەدا بە دامودەزگا ڕوکەشەکانی وەک ئەنجومەنی یاسادانان و جێبەجێکردن، نوێنەرایەتی کوردیان نەدەکرد، بەڵکو جێبەجێکاری سیاسەتەکانی حکومەتی ناوەندی بوون.

---

[١] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٧٦٥، ٩ /٨/ ١٩٩٣.

باسی دووەم- جوڵە سەربازییەکان و شەڕی ناوخۆ:

دوای دروستبونی ناوچەی دژەفڕین و کشانەوەی دامودەزگا سەربازیی و مەدەنییەکانی عێراق، سنورێکی نوێ لە نێوان هەرێمی کوردستان و حکومەتی ناوەندی دروستکرا. ئەم سنورە بۆ حکومەتی عێراقی پێویستی بەڕێکخستنەوە و جێگیرکردنی هێز هەبوو. ئەم هێزانە کاریگەرییان هەبوو لەسەر هەرێمی کوردستان لە ڕووی تۆپباران کردن و تەقەکردن لە هاوڵاتیان و پێشمەرگە، بەتایبەتی لە خوار هێڵی ٣٦ کە سیمایەکی دیاری ئەو قۆناغە بوو. لەم تەوەرەیەدا، باس لە دووبارە دابەشکردنەوەی سوپای عێراقی لەسەر سنورێک دەکەین کە بۆ یەکەمجار بوو لە مێژووی عیراقی هاوچەرخدا ئەو سنورە ببێت بە سنوری سوپا لە باکوری عێراقدا.

لەساڵی ١٩٩٢ لەلایەن سەرکردایەتی هێزە چەکدارەکان، فەرمان دەرچوو بۆ وەزارەتی بەرگری بە ئامادەکردنی نەخشەیەک، بۆ جێگیرکردن و کردنەوەی یەکە سەربازییەکان. ئەم نەخشەیە لەلایەن خودی سەدام حسێن، وەک فەرماندەی گشتی هێزە چەکدارەکان چاودێری کرا. بەتایبەتی جێگیرکردنی ئەو یەکە سەربازییانە لە هێڵی پێشەوەی بەرامبەر هەرێمی کوردستان بوو. دووبارە دابەش بوونەوەی سوپا لە دەستی پێکرد لە باکوری خانەقین نزیک سنووری ئێران درێژدەبوویەوە بۆ کوڵەجۆ، دەرەوەی کفری، دووزخورماتو، قادرکەرەم، ئاڵتون کۆپری و بەرزاییەکانی چەمچەماڵ، دیبەگە، کەڵەک، شێخان، فایدە، سێگۆشەی عێراق – سوریا – تورکیا[1]. نەخشەکە لە لایەن بەڕێوەبەرایەتی نەخشەدانان و جووڵە سەربازییەکان و هەواڵگری سەربازی و نوێنەری هەریەکە لە فەیلەقی ٢ و فەیلەقی ٥ ئامادە کرا و دواتر لێکۆڵینەوە و جێبەجێکردن لە فەرمانگەی ئۆپراسیۆنەکان لە سەرۆکایەتی ئەرکانی سوپا کرا و نەخشەکە سنورەکەی بۆ سێ ناوچە دابەشکرا بەم شێوەیە:

یەکەم- سەرکردایەتی فەیلەقی ٢[2]:

سنوری ئەرکەکەیان دەست پێدەکات لە بەرزاییەکان ئاق داغی بچوک نزیک سنوری لە گەڵ ئێران (باکوری خانەقین) تا یەکتربڕی نەوجول لە باکوری دوزخورماتوو. ئەرکیان ڕێگری کردن لە هێرشی پێشمەرگە بۆ دەست بەسەرداگرتنی ناوچە گرنگەکان و پارێزگاری لە ئاسایشی پارێزگای دیالە و چاودێری کردنی سنوری ئێران لە خانەقین لە باکور و بنکەی شەهاب لە باشور(باشوری بەدرە بە ٤٠ کم لە پارێزگای واست). بە درێژی ١٥٠ کم لە سنووری بەرپرسیارێتیان بوو، کۆی هێزەکەیان بریتی بوو لە ٢ فیرقەی پیادە و جێگیرکردنی فیرقەی ٣ ی زرێپۆشی یەدەگ لەناوچەی کفری لەگەڵ بەکارهێنانی هێزی ئاسمانی بۆ پاڵپشتی هێزی وشکانی[3].

دووەم – سەرکردایەتی فەیلەقی ١[4]:

---

[1] یاسین فلیح المعيني: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩٠.

[2] بڕوانە نەخشەی ژمارە ١.

[3] یاسین فلیح المعيني: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩١.

[4] بڕوانە نەخشەی ژمارە ٢.

سنوری ئەرکەکەیان لە دەرەوەی نەوجول دەست پێدەکات، پاشان قادرکەرەم و بەرزاییەکانی چەمچەماڵ بۆ ڕۆژئاوای زێ و بەرزاییەکانی دارەمان و کێڵگە نەوتییەکانی کەرکوک ودبس. کاری ئەم کەرتە پارێزگاری بوو لە ناوچەی سنوری کەرکوک بە درێژایی ١٥٠ کم. لەم بەرەیە ٣ فیرقەی پیادە جێگیرکرا بە بەکارهێنانی هێزی ئاسمانی بۆ پاڵپشتی هێزی وشکانی[١].

سێیەم- سەرکردایەتی فەیلەقی ٥[٢]:

سنوری ئەرکەکەیان لە پردێ بۆبەرزاییەکانی دبس و دیبەگە و کەڵەک و بەرزاییەکانی مەندان و شێخان و فایدە و ڕۆژئاوای دیجلە، دەستی پێدەکرد. کاری ئەم کەرتە، پارێزگاری کردن بوو لە شوێنە گرنگەکان و شارە سەرەکییەکان، بە تایبەتی موسڵ و کێڵگە نەوتییەکان، بەڵام بەهۆی ئەوەی ئەم ناوچەیە سەرو هێڵی ٣٦ بوو ، بەشێک بوو لە ناوچەی دژە فرین و سوپا نەیتوانی بەهێزی ئاسمانی پاڵپشتی هێزی پیادە لەم ناوچەیەدا بکات[٣]. ئەرکی سەرەکی ئەم هێزانە، دیاریکرا کە گرنگترینیان بریتی بوو لە: ڕێگری کردن لە بوونی هەرکەسێکی مەدەنی یان چەکدار کە لە سەنگەرەکانی سوپا بە دووری ٢ کم نزیک بێتەوە. گەڕانی بەردەوامی کەرتە سەربازییەکان بەناو مۆڵگە و سەنگەرەکاندا. تۆپبارانی شەوانە و ڕۆژیی، دژی هەرئامانجێک کە مەترسی دروست دەکات[٤]. دواتر ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، لە ١٦ کانونی یەکەمی ١٩٩٨ لە بڕیارێکدا عێراقی بۆ چوار سەرکردایەتی دابەش کرد . یەک لەو سەرکردایەتییانە، سەرکردایەتی ناوچەکانی باکور، سپێردرا بە عیزەت ئیبراهیم دووری، سەمیر عەبدولعەزیز نەجم بە جێگری و فەریق روکن سەلاح عەبود مەحمود بە جێگری بۆ کاروباری سەربازی، سنوری کارگێڕی پارێزگاکانی موسڵ، دهۆک، هەولێر، کەرکوک، سلێمانی دەگرتەوە[٥].

سوپای عێراق، تۆپبارانی ناوچە سنورییەکان و هێڵی ڕووبەڕووبونەوەی پێشمەرگەی دەکرد بە تایبەتی لە خوار هێڵی ٣٦ و لە سنوری هەردوو فەیلەقی ١ و ٢، پێکدادان لە نێوان پێشمەرگەو سوپای عێراق ڕویدەدا هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ:

یەکەم- سوپای عێراقی، بە مەبەستی دەستبەسەردا گرتنی ناوچەی گرنگ یان دروستکردنی سەنگەری نوێ، هێرشی ئەنجامداوە و هەوڵی پێشڕەوی داوە. بۆ نمونە لە ١٩ نیسانی ١٩٩٢ هێرشی کرد بۆ گوندی خاڵە بازیانی لەناوچەی قەرە حەسەن و چەند خانویەکی هاوڵاتیانی سوتاند[٦]. لە ٢٢ کانونی دووەمی ١٩٩٣ لە هێرشێکدا بۆسەرگوندی عەلیاوە لە ناحیەی شوان لە کەرکوک، هەوڵیداوە دەستی بەسەردا بگرێت، لە بەرامبەردا پێشمەرگە هێرشەکانی تێکشکاندووە[٧]. لە ٢٨ کانونی دووەمی ١٩٩٣ لە هەوڵی دامەزراندنی سەنگەری نوێ لە سنوری خاپەی گوندی کۆچەل، بە هێزێکی زۆر سنوری بەزاند، بەڵام پێشمەرگە ڕووبەڕوویان بونەوە و پاشەکشەیان کرد[٨]. ئەو دەستدرێژییانەی سوپای عێراق بۆ سەر هەرێمی کوردستان لە خوار هێڵی ٣٦ ئەنجامی دا، دەنگدانەوەی گەورەی هەبووە. ڕۆژنامەی نیۆرک تایمز، هەواڵی

---

[١] یاسین فلیح المعيني: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩١.
[٢] بڕوانە نەخشەی ژمارە ٣.
[٣] یاسین فلیح المعيني: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩١.
[٤] هەمان سەرچاوە: ل ٣٠٣.
[٥] الوقائع العراقية: عدد ٣٨٤٥، ١٩٩٨/١٢/١٦.
[٦] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٧٣، ١٩٩٢/٤/٢٢.
[٧] هەمان سەرچاوە: ژمارە ٣٠٠، ١٩٩٣/١/٢٦.
[٨] هەمان سەرچاوە: ژمارە ٣٠٢، ١٩٩٣/١/٢٨.

ئامادەکاری سوپای عێراقی بۆ هێرشکردن ئاشکراکردووە. وەزیری دەرەوەی ئەمریکا وارن کریستوفەر(١٩٩٣ ــ ١٩٩٧) بەتوندی حکومەتی عێراقی لە ئاکامی هەوڵدان بۆ هێرشکردن بۆ سەر هەرێمی کوردستان ئاگادارکردەوە. بەتوندی و بەهێز بڕیارەکانی ئەنجومەنی ئاسایش بەسەر عێراقدا دەسەپێنێت[١]، بەڵام ئەم هێرشانە بەردەوامی هەبوو لە ٩ حوزەیرانی ١٩٩٦ هێرشی بۆ سنوری گوندەکانی کلاوقوت و ناوشوان هێنا و پاش سوتاندنی خەرمانی ناوچەکە، پاشەکشەیان کرد[٢].

یەکێک لە ڕووداوە دیارەکان لە ١١کانونی دووەمی ٢٠٠٠ هەوڵدانی عێراق بوو بۆ دەستبەسەرداگرتنی باعەدرێ. دوو کەتیبەی سوپای عیراق نزیک بونەوە لە هێڵی ڕووبەڕووبونەوەی پێشمەرگە، ئەوەش دوای سەردانێکی سەدام حسێن بوو بۆ شاری موسڵ. پ.د.ک هێزێکی ئامادەکرد کە پێکهاتبوو لە ٧ هەزار پێشمەرگە و لەلایەن فڕۆکەی هاوپەیمانان لە بنکەی ئەنچەرلیک بۆردومانی ئەو دوو کەتیبەیە کرا و سوپای عێراقی ئاگادارکردەوە پاشەکشە بکەن. حکومەتی عێراقی لە پەیامەکە تێگەیشت و پاشەکشەی کرد. پ.د.ک ڕایگەیاند لە ژێر فشاری هەزارەها پێشمەرگەو فڕۆکەکانی هاوپەیمانان، ناچار بە پاشەکشە کران. ڕۆژنامەی شەرقلئەوسەت ڕایگەیاند پ.د.ک لە ڕێگەی کەناڵە دیبلۆماسییەکانییەوە لەگەڵ حکومەتی عیراق، هەوڵیداوە بۆ هێورکردنەوەی بارودۆخەکە و نەهیشتنی ئەو جوڵە سەربازییانە بەشێوەیەك کە سنورێکی بۆ دابنرێت و دوبارە نەبێتەوە، نزیکەی ١٥٠ سەربازی دەستبەسەری عێراقی ئازاد کردووە[٣].

دووەم- لە ئەنجامی سەپاندنی گەمارۆی ئابووری حکومەتی عێراقی لەسەر هەرێمی کوردستان، دیاردەی قاچاخچێتی سەری هەڵدابوو. لە ناوچەکانی دەوروبەری دیالە وکەرکوک و موسڵ، ئەرکێک بۆ سوپا زیاد کرابوو کە ڕێگری لە قاچاخچێتی بکات. داوا لە یەکەکان کرا بۆسە بۆ قاچاخچییەکان دابنرێت بە (نصب الکمائن) ناسرابوو، بۆ دەستگیرکردنیان و دەستبەسەرداگرتنی کەلوپەلەکانیان.[٤] ئەو کەسانەی بە کاری قاچاخچێتی هەڵدەستان، دەکەوتنە بەرهێرشی سوپای عێراق و کوژراو و برینداری لێکەوتەوە و هێرش دەکرایە سەر ئەو شوێنانەی کەلوپەلەکانیان لێ هەڵدەگرت. بۆ نمونە لە ٣ کانونی یەکەمی ١٩٩٣ لە گوندی تولەبەند لە سنوری خازر، پەلاماری هاوڵاتییانی ناوچەکەیاندا و ئاگریان لە سوتەمەنییەکان بەردا و ئوتومبێل و تراکتوریان بە تاڵان برد[٥]. هەروەها لە ٨ کانونی دووەمی ١٩٩٣، پەلاماری گوندی وەردەل لەناوچەی کاکەییەکان درا و سوتەمەنی هاوڵاتیان سوتێنرا و ڕێگا نەدرا بە چونی سوتەمەنی بۆ هەولێر[٦]. لە ٢٢ کانونی یەکەمی ١٩٩٣ جارێکی تر پەلاماری گوندی تولەبەندیان داو پاش پشکنینی خانوەکان، هەستان بە گرتیبەردانی سوتەمەنی و تاڵانکردنی کەلوپەلی هاوڵاتییان[٧].

سێیەم- بەردەوامی هێرش و تۆپبارانەکان بۆ دروستکردنی ترس و دڵە ڕاوکێ بووە لای هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان. تۆپبارانەکان، ببونە کارێکی ڕۆژانە. فڕۆکە جەنگییەکان بەسەر ناوچەکانی خوار هێڵی ٣٦ دەسوڕانەوە و زۆرینەی هێرش و پەلامارەکانی بۆ سەر ناوچەکانی کفری و چەمچەماڵ بووە، بۆنمونە

---

[١] وەرگیراوە لە ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٣٩٧، ١٩٩٣/٥/٢٥.
[٢] ڕاگەیاندنی پارێزگای کەرکوک: چوار ساڵ کارو خزمەت و بوژاندنەوە و ئاشکراکردنی ڕاگواستن و تەعریب ١٩٩٦-١٩٩٩،چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاسا، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل ١٢٩.
[٣] وەرگیراوە لە الملف العراقي: عدد ١٠٩، مرکز الدراسات العراق، کانون الثاني ٢٠٠٠.
[٤] یاسین فلیح المعیني: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠٥.
[٥] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٢٧٨، ١٩٩٣/١/٨.
[٦] هەمان سەرچاوە: ژمارە ٢٨٨، ١٩٩٣/١/١٠.
[٧] هەمان سەرچاوە: ژمارە ٢٩٨، ١٩٩٣/١/٢٣.

له مانگی حوزەیرانی ١٩٩٦، ١٦ جار تۆپبارانی ناوچەکانی کفری و چەمچەماڵی کراوە. ئەو ڕێژەیە لە مانگێکدا زیاد و کەمی کردوە و تا ڕوخاندنی سەدام حسێن لە ٢٠٠٣ بەردەوام بووە[١].

لەنێوان ساڵانی ١٩٩٣-١٩٩٤ هێرشی پێچەوانە لە لایەن پێشمەرگەو ئۆپۆزسیۆنی عێراقی ئەنجام درا. لە هەولێرەوە هێرشیان کردە سەر سوپای عێراق لە تیپی پیادەی ٣٨ لە دیبەگە، زیانێکی زۆریان لە سوپای عێراقی دا و دەستیان گرت بەسەر تۆپ و زرێپۆشەکان. هەروەها هێرش کرایە سەر فیرقەی ٢ی پیادە لەناوچەکانی چەمچەماڵ و فیرقەی ١٥ ی پیادە لە بەرزاییەکانی کوڵەجۆ و شیلان لە کەلار و کفریەوە هێرشەکان ئەنجامدران دەستیان گرت بەسەر چەک و تەقەمەنی چەندین سەربازی عێراقی دەستگیرکران [٢].

تەقینەوە و تیرۆرکردن، یەکێک بوون لەو ڕووداوانەی دوای کشانەوەی دامو دەزگاکان ڕوویدەدا، دژی هاوڵاتیان و کارمەندانی ڕێکخراوە بیانییەکان و بارەگای پارتە ئۆپۆزسیۆنەکان، بەتایبەتی لە سەرەتای دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردستان و لاوازی توانی ئاسایش و هەوڵگری لە ڕووبەڕووبوونەوەی تەقینەوە و تیرۆکردن. ئەم تەقینەوانە لە ناوچە جیاوازەکانی کوردستان ڕوویدەدا. هەندێک لەو تەقینەوانە لە هەولێر ڕوویدا. بۆ نمونە لە ٢٢ کانونی دووەمی ١٩٩٣ تەقینەوەیەک ڕوویدا. بوو بەهۆی هۆی کوژرانی ١٩ هاوڵاتی و برینداربوونی ١٢٨ هاوڵاتی دیکە[٣]. لە ١٦ ئایار ١٩٩٣ بۆمبێکی تەوقیتکراو لە کەلار تەقیەوە، بوو بەهۆی کوژرانی سێ هاوڵاتی[٤]. لە ١٣ کانونی دووەمی ١٩٩٤ تەقینەوەیەک لە نزیک قەڵای هەولێر ڕوویدا، لە ٣ نیسانی ١٩٩٤ ڕۆژنامەنووسی ئەڵمانی لیسی شمدیث لە سلێمانی تیرۆرکرا. لە ڕۆژی دواتر لە هەولێر، دوو کارمەندی سەربە نەتەوە یەکگرتوەکان تیرۆرکران. لە ٢٥ ئابی ١٩٩٤ ئۆتۆمبێلێکی بۆمبڕێژکراو لە بەردەم پەرلەمانی کوردستان تەقیەوە[٥]. لە ٧ کانونی دووەمی ١٩٩٥، تەقینەوەیەک لە شەقڵاوە ڕوویدا، لە ئەنجامدا ١٥ هاوڵاتی کوژران و ٣٠ هاوڵاتی تر بریندار بوون، لە ناویاندا دوو پاسەوانی سەربە نەتەوە یەکگرتووەکانی تێدا بوو[٦]. لە ٣١ تشرینی یەکەم ١٩٩٥ تەقینەوەیەکی گەورە لە بارەگای ئاسایشی ئۆپۆزسیۆنی عێراقی تەقییەوە، لە ئەنجامدا ٢٨ کەس بریندار بوون[٧]

حکومەتی هەرێمی کوردستان، حکومەتی عێراقی بە ئەنجامدانی تەقینەوەکان تۆمەتبار دەکرد. سەرۆکی حکومەتی هەرێمی کوردستان فوئاد مەعسووم (١٩٩٢ – ١٩٩٣) دەڵێت " ڕژێم هەوڵدەدات ئەمن و ئاسایشی ناوشارەکانی کوردستان تێک بدات لە ڕێگەی نۆکەر و ئەلقە لە گوێ کانیەوە"، هەروەها وەزارەتی ناوخۆی حکومەتی هەرێمی کوردستان تۆمەتەکانی ئاراستەی حکومەتی عێراقی دەکرد کە بەکرێگیراوەکانی لە ڕێگەی کەرکوکەوە دەنێرێت، بۆ ئەوەی کاری تیرۆریستی بکەن[٨].

---

[١] بۆزانیاری زیاتر لە سەر هێرشەکانی حکومەتی عێراق لە نێوان ساڵانی ١٩٩٦-١٩٩٩ لە ناوچەکانی کفری و چەمچەماڵ بڕوانە. ڕاگەیاندنی پارێزگای کەرکوک: چوار ساڵ کارو خزمەت و بوژاندنەوە و ئاشکراکردنی ڕاگواستن و تەعریب ١٩٩٦-١٩٩٩: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٧.

[٢] یاسین فلیح المعیني: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠٤.

[٣] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٢٩٨، ١٩٩٣/١/٢٣.

[٤] هەمان سەرچاوە: ژمارە ٣٩٠، ١٩٩٣/٥/١٦.

[٥] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٢ . انتهاكات النضام في كردستان العراق خلال عام ١٩٩٤.

[٦] ڕۆژنامەی هەرێمی کوردستان، ژمارە ٢، ١٩٩٥/١٢/١٢.

[٧] گۆڤاری گوڵان: ژمارە ٥٤، ١٩٩٥/١١/١.

[٨] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٣١٥، ١٩٩٣/٢/١٢.

لەناو دەزگای هەواڵگری عێراقی، چەند پلەدارێک هەبوون سەرپەرشتی تەقینەوەکانیان دەکرد و مەشقیان بە هاوڵاتیان دەکرد. لەو بارەیەوە عەمیدی پێشمەرگە ڕەشید عەلی دەڵێت" لێپرسراوی هەواڵگری دیالە لیوا ئەحمەد تکریتی و محەمەد عیسا لە هەواڵگری عێراقی سەرپەرشتی بەشێک لە تەقینەوەکانی دەکرد، ئێمە توانیبومان سەرچاوەمان هەبێت لە ناو هەواڵگری عێراقی و زانیاریمان بۆ بهێنن لە سەر تەقینەوەکان"[1]، هەروەها لەلایەن نەقیب ڕەسمی شاکر ئەلسەیاد و ملازمی یەک زەید یوسف سەرپەرشتی مەشقیان بە کۆمەڵێک هاوڵاتی کورد دەکرد بە مەبەستی ڕاهێنانیان لەسەر کاری تەقینەوە[2]

بۆ ڕووبەڕووبونەوەی ئەو بارودۆخە، لە کۆبونەوەی ئەنجومەنی وەزیران حکومەتی هەرێمی کوردستان چەند پێشنیارێک خرایە ڕوو لەوانە: پاکسازی لە دامودەزگانی حکومەت، بەتایبەنی لە دەزگای ئاسایش لە خەڵکانی گومانلێکراو بێ توانا، ناردنی یاداشت نامەی ناڕەزایی سەبارەت بە ڕووداوەکان بۆ پەرلەمانەکانی دنیا، سازکردنی خۆپیشاندان لە سەرانسەری کوردستان، دانانی سنورێک بۆ ئەوانەی هاتوچۆی سنورەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراق دەکەن[3].

دوای ساڵانێکی زۆر لە ململانێ و پێکدادان لە دژی حکومەتی عێراقی، ی.ن.ک و پ.د.ک توشی شەڕی ناوخۆ بونەوە و بە شێوەیەکی پچڕپچڕ تا ساڵی ١٩٩٨ بەردەوام بوون. هەڵگیرساندنی شەڕی ناوخۆ لە ئایاری ١٩٩٤ دەستی پێکرد و زۆربەی ناوچەکانی هەرێمی کوردستانی گرتەوە. هۆکاری ڕاستەخۆی شەڕی ناوخۆ، لە کێشەی زەوی و زار لە ناوچەی قەڵادزێ سەریهەڵدا و پێکدادان لە نێوان پێشمەرگەکانی ی.ن.ک و پ.د.ک لە شارەکانی سلێمانی و هەولێر و دهۆک ڕویدا، نزیکەی شەش هەزار پێشمەرگە بەشدارییان کرد. لە سەرەتای شەڕەکە، ی.ن.ک دەستی گرت بەسەر پەرلەمان و حکومەت دا. شارەکە بوە جێی ململانێ. کاتێک ی.ن.ک لە سەرەتای ١٩٩٥ دەستی بەسەر شاری هەولێردا گرت، هەوڵە دیبلۆماسی و سەربازییەکانی پ.د.ک بۆ دەستبەسەرداگرتنی شارەکە شکستی هێنا[4].

بە گوێرەی بەڵگەنامەیەک کە ڕۆژنامەی هاوڵاتی بڵاوی کردۆتەوە، حکومەتی عێراق لە ڕێگەی سیخورەکانیەوە لە هەرێمی کوردستان، دەستی لە هەڵگیرساندنی شەڕی ناوخۆدا هەبوو. هاوڵاتییەک بەناوی ((م.هـ.پ[5])) سەردانی لقی پارتی بەعس کردووە و چاوی بە ئەبو قەیس بەرپرسی لق کەوتوە و ڕێنمایی لێ وەرگرتوە کە کێشەیەک لە نێوان ی.ن.ک و پ.د.ک درووست بکات. لەسەرداوای ئەو بەرپرسەی بەعس، لە ڕێگەی سیخورێکی تر بەناوی ((م.أ.پ)) ئامۆزای ناوبراو وفەرماندەی فەوجێکی پ.د.ک بووە، هەستاوە بە تێکدانی پەیوەندی نێوانیان. لە ١ ئایاری ١٩٩٤ لە قەڵادزێ لەسەرپارچە زەوییەک کێشە هەبووە لەنێوان ی.ن.ک و پ.د.ک ئەم ئامۆزایەی ((م.هـ.پ)) بەرپرسێکی ی.ن.ک کوشتووە. بۆ ڕۆژی دواتر، ئامۆزاکەی دەکوژرێتەوە[6]، ئەوەش بوە بەهۆی هەڵگیرساندنی جەنگی ناوخۆ. لە بەڵگەنامەکەدا ئاماژە بەوە دەکرێت لە قەڵادزێ، کێشەی زەوی هەبووە لە نێوان عەلی حەسۆ میرخان و کۆمیتەی قەڵادزێی ی.ن.ک و قادر

---

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەمید ڕەشید عەلی:، سلێمانی ، ٢٠٢١/١١/١٠.
[2] ڕۆژنامەی هەواڵ: ژمارە ٢ ، ٢٠٠١/٧/١٦.
[3] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٢٩٨، ١٩٩٣/١/٢٣.
[4] ئۆفرا بینگیۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٣٠.
[5] نازناوی ئەبو جیهادی هەبوە، پلەی نصیر موتەقەدیم بوە لە لقی سلێمانی پارتی بەعس. لە ڕۆژنامەی هاوڵاتی ناوەکەی بەپیت هاتوە(توێژەر).
[6] ((م.هـ.پ)) لە ١٩٩٧/١/١٤ و ١٩٩٧/٤/١٩ چەند نامەیەک دەنێرێت بۆ لقی سلێمانی پارتی بەعس لە کەرکوک داوای بینینی سەدام حسین دەکات ، داوادەکات بەڵێنەکانی کە پێیان دابوو لە بەجێگەیاندنی ئەو ئەرکە ببەنە سەر یارمەتی خۆیی و خێزانی ئامۆزا کوژراوەکانی بدات لە بەرامبەر ئەو خزمەتەی کردویەتی. ڕۆژنامەی هاوڵاتی: ژمارە ١٤٠، ٢٠٠٣/٩/١٠.

حەسەن لەکاتی گەڕانەوەی عەلی حەسۆ میرخان تەقە لە چەکدارانی کۆمیتەی قەڵادزێ دەکات و مام جوتیار لێپرسراوی سەربازییان دەکوژرێت و پێکدادانەکە گەورە دەبێت و لە ئەنجامدا ٨٠ کەس لە هەردولا کوژرا و بریندار هەبووە[1].

سەرەڕای بوونی هەوڵی ئاشتەوایی لە ناوخۆ و دەرەوە، شەڕی ناوخۆی نێوان پ.د.ک و ی.ن.ک فراوانتر بوو و هەموو کوردستانی گرتەوە. لە ساڵی ١٩٩٦ هێزەکانی ی.ن.ک لە بەرەکانی جەنگ سەرکەوتنی بەرچاویان بەدەست هێنا. پەیوەندی هەردوو پارتە سیاسییەکە لەگەڵ حکومەتی عێراقی بەرەو پێش دەچوو. هەردولا بە ئاشکرا و بە نهێنی پەیوەندییان لەگەڵ دروستکرد بوون. ئاژانسی ڕۆیتەرز لە زاری دیبلۆماسە ئەوروپییەکان بڵاوکردەوە کە پەیوەندی نێوان پ.د.ک و حکومەتی عێراقی دروستکرابوو. پەیوەندی هەیە بە بەرنامەی نەوت بەرامبەر خۆراک و هاتنی نەوت بە بۆری بە ناوچەکانی پ.د.ک و هاتوچۆی کاربەدەستانی حکومەتی عێراق لە ڕێگەی ئیبراهیم خەلیل بۆ تورکیا. هەروەها ڕۆژنامەی یونی ئۆزگۆلی تورکی لە ٥ ئازاری ١٩٩٦ دەنوسێت دوای درووستبوونی پەیوەندی نیوان سەدام حسێن و مەسعود بارزانی، تورکیا خەریکی ڕاکێشانی نەوتە و وەزیرێکی عێراقی لە ڕێگەی پ.د.ک گەیشتە ئەنکەرە[2].

کاردانەوەی بەغدا بۆ شەڕی ناوخۆیی کوردستان تێکەڵاو بوو، لەلایەک دڵخۆش بوو بەوەی کورد خۆیان حکومەتەکەیان بنکۆڵ دەکەن، لەلایەکی ترەوە دەترسا بارودۆخی کوردستان لەدەست دەربچێت تا ئەو ڕادەیەی وا لە تورکیا و ئێران بکات، دەستڕۆیی خۆیان لەناوچەکە زیاد بکەن، بگرە تاڕادەیەکیش بەشێکی هەرێمی کوردستان بکەوێتە ژێردەستیان. عێراق سەربازەکانی لە ناوچەکە کۆکردەوە، تا باڵادەستی خۆی بەسەر کوردستاندا بنوێنێ، بەڵام لەو بوارە بەکاری نەدەخست. هەوڵیدا هێزە عەشیرەتگەرییە کوردییەکان چالاک بکاتەوە[3].

حکومەتی عێراق پەیوەندییەکانی لەگەڵ پ. د.ک دروستکرد دژی دەستێوەردانەکانی ئێران، بۆ ئەم مەبەستە بەڕێوەبەری هەواڵگری عێراق مانع عەبد ڕەشید سەردانی مەسعود بارزانی کرد ئامادەیی دەربڕی بۆ یارمەتیدانی پ.د.ک لەم بارەیەوە مەسعود بارزانی دەڵێت " بەڕێوەبەری هەواڵگری عێراق مانع عەبد ڕەشید سەردانی کردم ئامادەیی دەربڕی بۆ یارمەتیدانمان دژی دەستێوەردانەکانی ئێران. منیش داوام لێکرد ژمارەیەک تۆپی ١٣٠ ملم و کاتیۆشای ١٠٧ و ١٢٢ ملم بە میلاک و ستافەکانیانەوە بنێرن بۆمان، چونکە کاتی ڕاهێنانمان نیە. دواتر وەڵامیان ناردەوە ئامادەن یارمەتیمان بدەن[4].

سەبارەت بە پەیوەندی پ.د.ک و حکومەتی عێراق جەلال تاڵەبانی دەڵێت " ئەندامێکی کۆنگرەی نیشتیمانی ئۆپۆزسیۆن لەگەڵ لێپرسراوێکی پ.د.ک قسەی کردبوو کە ئایا کۆنگرەی نیشتیمانی بکەوێتە نێوان ئێوە و ی.ن.ک، ئەویش وتبوی ئەم کێشەیە تەنها بە دەبابەکانی سەدام حسین چارەسەر دەکرێت "[5].

---

[1] ڕۆژنامەی هاوڵاتی: ژمارە ١٤٠، ٢٠٠٣/٩/١٠.
[2] سەڵاح ڕەشید: شەڕی ناوخۆی کورد بۆچی سەری هەڵدا، چۆن گەشەی کرد، سەرئەنجام، چاپی یەکەم، ناوەندی ڕۆشنبیری ئەدیبان، سلێمانی، ٢٠٢٠، ل ٤٢٣.
[3] ئۆفرا بینگیۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٤٢.
[4] مەسعود بارزانی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩٨.
[5] سەڵاح ڕەشید: مام جەلال دیدار....، ل ٢٤٩.

حکومەتی عێراق، کۆمەڵێک ئامانجی لە هاوکاری کردنی پ.د.ک هەبوو. هەوڵدان بۆ نەهێشتنی ڕۆڵی ئێران لە ناوچەکە، چونکە ی.ن.ک پەیوەندی پتەوی لەگەڵ ئێران هەبوو. ماوەیەکی زۆربوو ئێران فشاری لە یەکێتی دەکرد، ئێزگەی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران لە کۆیە دابخات. ئەم کێشەیە چارەسەر نەکرا، تا گەیشتە ئەوەی هێزی ئێران لە ٢٨ تەموز ١٩٩٦ لەناوچەی ژێر دەسەڵاتی یەکێتی، هاتبون تۆپبارانی بارەگای ح.د.کا لە کۆیە کرد. ڕەخنەیەکی ناوخۆیی و دەرەکی ئاڕاستەی ی.ن.ک کرا[1]. پ.د.ک لە بەیاننامەیەکدا ڕایگەیاند، هێزەکانی ئێرانی بە قوڵی ٢٥٠ کم بە بەرچاوی جیهان، هێرشی کردۆتە سەر کۆیە. ئێمە وەک پ.د.ک هەستمان بە پیلانێکی گەورە کرد لە دژمان، کاتێک ئێمە سەرقاڵی ئاهەنگی یۆبیلی زێڕینی دامەزراندنی پ.د.ک بوین، هەندێک زانیاریمان بۆ هات، ی.ن.ک هەندێک جوڵەی کردبوو ئامادەکاری سەربازی کردبوو لە ڕێگەی خاکی ئێرانەوە هێزەکانی گواستۆتەوە[2].تۆپخانەکانی ئێران بۆردومانی بارەگاکانی پ.د.ک لە برادۆست، ڕەواندز، سەفین، شاوەیس، پیرزین، دۆڵی خانەقا کرد و پێکدادانەکان گەیشتنە سەری ڕەش. ی.ن.ک دەستکەوتی زۆری بەدەست هێنا، لە بەرامبەردا پ.د.ک کوژراو برینداری زۆری هەبوو. ناوچەیەکی گەورەی لەدەستدا، ئێران ئامانجی بوو پ.د.ک بخاتە ژێر ڕکێفی خۆی[3].

لە ١٨ ئابی ١٩٩٦ پ.د.ک لە بەیاننامەیەکدا ڕایگەیاند، بارودۆخەکەمان بۆ ڕای گشتی ناوخۆ و جیهان ڕونکردووەتەوە داوای ڕاگرتنی دەستێوەردانی دەرەکیمان کرد ژێرپێنانێکی ترسناکی سەروەری هەرێمی کوردستان و عێراقە، داوامان لە ئەمریکا کرد، ئەم بابەتە چارەسەر بکات و فشاری خۆی بەکاربهێنێت تا دەستێوەردانی دەرەکی ڕابگرێت. بە هەموو لایەکمان ڕاگەیاند، ئەگەر جیهان فریامان نەکەوێت، ئەوا پ.د.ک گلەیی لێ ناکرێت ئەگەر پەنا بۆ هەر شێوازێک بەرێت تا بەرگری لە خۆی و گەل و ئەزمونەکەی بکات[4].

حکومەتی عێراق دژی دەستێوەردانی ئێران لە هەرێمی کوردستان وەستایەوە. بە پێشنیازی پ.د.ک بۆ هاوکاری کردن ڕەزامەندی دەربڕی. لەوبارەیەوە تاریق عەزیز دەڵێت " مەسعود بارزانی داوای لێکردین و وتی ((هەولێر لە ژێر دەسەڵاتی ئێران و ئێرانییەکاندایە و جەلال تاڵەبانی بۆ لەناوبردنم کاردەکات. من داوای هاوکاری ئەکەم))[5]. بڕیارماندا هێرشێکی سەربازی دیاریکراو بکەین بۆ بەرگریکردن لەگەل و سەروەریمان"[6]. وەزیری دەرەوەی عێراق محەمەد سەعید سەحاف(١٩٩٢ – ٢٠٠١) لە ٢٨ ئابی ١٩٩٦ لە وەڵامی لێدوانێکی وەزیری دەرەوەی ئێران عەلی ئەکبەر ویلایەتی دایەوە کە سەبارەت بە ئارەزوی ئێران بە کۆتایهێنانی کوشتار لە کوردستان وتی " ئێران بۆ دەربڕینی خەونە نەخۆشەکەی دەیەوێت شوێن پێ خۆی لە باکوری عێراق بکاتەوە بە هەل وەرگرتن لەو بارە نائاسودەییەی لەوێ دروستبووە، پێویستە هێزەکانی لە عێراق بکشێنێتەوە"[7].

[1] سەلاح ڕەشید: شەڕی ناوخۆی......، ل ٤٣٤.
[2] ڕۆژنامەی خەبات: ژمارە ٧٩٦، ١٩٩٦/٩/٥.
[3] سەلاح ڕەشید: شەڕی ناوخۆی.....، ل ٤٣٦.
[4] ڕۆژنامەی برایەتی: ژمارە ٢١٨٣، ١٩٩٦/٩/٣.
[5] حميدة نعنع: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦١.
[6] جيف سيمونز: عراق المستقبل السياسة الأمريكية في اعادة الشرق الأوسط، ت: سعيد العظم، طبعة الأولى،دارالساقي، بيروت، ٢٠٠٤، ل ١٦٥.
[7] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٥١٣، ١٩٩٦/٨/٣١.

هێرش بۆ بارەگاکانی ئۆپۆزسیۆنی عێراقی لە هەرێمی کوردستان، یەکێک بوو لە ئامانجەکانی حکومەتی عێراق. لە دوای ڕاپەڕین بارەگایان لە هەولێر و ناوچەکانی تری هەرێمی کوردستان کردبووەوە چالاکییەکانیان[١] دژی حکومەتی عێراقی بە ئامانجی ڕوخاندنی ڕژێمی سەدام حسین دەست پێکرد[٢].

لە ئەنجامی ئەو بارودۆخەی پ.د.ک تێدابوو، بڕیاری دا داوای هاوکاری لە حکومەتی عێراقی بکات، ڕووداوی ٣١ ئاب ١٩٩٦ ڕوووداوێکی نامۆ نەبوو بەلای هێزە سیاسییەکانەوە. پ.د.ک نەیدەشاردەوە خەریکی دروستکردنی پەیوەندییە. لە ١٦ ئابی ١٩٩٦ بەبۆنەی یادی دامەزراندنی پ.د.ک، مەسعود بارزانی ڕایگەیاند " پ.د.ک لە هەموو قۆناغەکانی خەباتی خۆیدا نەترساوە ڕێکەوتن مۆربکات چالاکیەکانی هەمیشە بەئاشکرا بوە سازشی لەگەڵ هیچ ڕژێمێک نەکردوە هەرڕێکەوتنێک بکات کە بەرژەوەندی گەلی کوردستانی تێدا بێت بە ئاشکرا دەیکات بە بێ ئەوەی ڕوخسەت لە هیچ کەسێک وەربگرێت جگە لە گەلی کورد نەبێت"[٣].

لە ٢٢ ئابی ١٩٩٦ مەسعود بارزانی نامەیەک بۆ سەدام حسێن دەنوسێت، ئاماژە دەکات بۆ ناوچەی چۆمان و سیدەکان لە ١٧ ئابەوە توشی هێرشی دڕندانەی هاوبەشی جەلال تاڵەبانی و ئێران هاتوە بوە بەهۆی کوژران و بریندار بوونی هاوڵاتیان و زیان گەیاندن بە موڵک و ماڵیان، ئەم پیلانە گەورەترە لەتوانای ئێمە، بۆیە داواتان لێدەکەم کە فەرمان بدەن هێزی چەکداری عێراقی بێن بۆئەوەی هاوکاریمان بکەن و بەر لە هێرشی بێگانە و پیلانی دوژمنکارانەی جەلال تاڵەبانی بگرین[٤].

پەیوەندییەکانی نێوان هێزەکانی عێراق و پ.د.ک بەرەو پێش دەچوو. لە بروسکەیەکی میحوەری هەولێری ی.ن.ک بۆ سەرکردایەتی پێشمەرگە لە شەوی ٢٥/٢٦/ئابی ١٩٩٦ ئاگاداریان دەکاتەوە کە پێدەچێت هێزەکانی عێراق و پ.د.ک لە بەرەکانی کانی قرژاڵە و سێبەردان هێرش بکەن و هێزێکی زۆر لەو ناوچەیە کۆکراوەتەوە. لە بروسکەیەکی تردا لە ٢٧ ئاب ١٩٩٦ هاتووە، کەتیبەیەکی زرێپۆش هاتونەتە بەرامبەر ناوچەی سێنارە لە نزیک ڕێگای پردێ –قوشتەپە، هەموو هێزەکان گاردی کۆمارییین. لە هەمان ڕۆژ لە بروسکەیەکی تردا ئاماژە بۆ هاتنی ١٠٠ ئۆتۆمبێل و بارهەڵگر لە هێزی سەربازیی دەکات کە هاتونەتە یەکتر بڕی حەمدانیە – موسڵ لەوێوە بۆ ڕێگای خازر-فایدە، ڕێگای موسل - ئاکرێ[٥].

لە پێناو جیبەجێکردنی پلانی سەربازی و لە ڕووی سیاسی و ڕاگەیاندنەوە هەماهەنگیەکی تەواو لە نێوان فەرماندەکانی پێشمەرگە و فەرماندە سەربازییەکانی عێراق کرا. حکومەتی عێراق و پ.د.ک

---

[١] یەکێک لەچالاکییەکانیان هێرشەکانی ئازاری ١٩٩٥ لە ئەنجامی ڕێکەوتنی نێوان مەسعود بارزانی وجەلال تاڵەبانی و ئەحمەد چەلەبی و وەفیق سامەڕایی بە ڕێکەوتنی کۆیە ناسرا بوو، بڕیاردرا هێرش بکرێتە سەر هێزەکانی عێراق لە سنوری هەرێمی کوردستان. ئەمریک بەڵێنی پێدان بەهێزی ئاسمانی هاوکارییان بکات، بەڵام لە ٣ ئازاری ١٩٩٥ بەر لە ٢٤ کاتژمێر پێش هێرشەکە، هوشیار زیباری ڕایگەیاند ئەمریکا پابەند نابێت بە پلانی ئۆپۆزسیۆنی عێراقی مەسعود بارزانی لەڕێکەوتنەکە کشایەوە. لە ٤ ئازاری ١٩٩٥ لە چەمچەماڵ هێرش بۆ سەر هێزە عێراقییەکان بەبێ پاڵپشتی ئەمریکا ئەنجام درا، بەڵام شکستی هێنا. بۆزانیاری زیاتر لەسەر ڕۆڵی ئۆپۆزسیۆنی عێراقی بڕوانە: علی محمد الشمراني: صراع الاضداد المعارضة العراقية بعد الحرب الخليج، طبعة الأولى، دارالحكمة، لندن، ٢٠٠٣، ص ٣٢٣-٣٢٥.

[٢] هەمان سەرچاوە: ص ٣٢٣-٣٢٥.

[٣] ڕۆژنامەی برایەتی: ژمارە ٢١٨٣، ١٩٩٦/٩/٣.

[٤] سەڵاح ڕەشید: شەڕی ناوخۆی ...، ل ٤٣٨-٤٤٨.

[٥] هەمان سەرچاوە: ل ٤٣٩.

ڕێکەوتن لەسەر ئەوەی کە هەرکاتێک پ.د.ک داوای کرد عێراق بکشێنەوە لە هەولێر و لە بەرامبەردا نابێت پ.د.ک بەرەو شاری سلێمانی بڕۆن[1].

لە شەوی ٣٠-٣١ ئابی ١٩٩٦ سوپای عێراقی لە چەند لایەکەوە تۆپبارانی هەولێر و قوشتەپەیان کرد. لە بەرەبەیانی ٣١ ئاب هێرشەکانیان بەناوی ((ئاب پشتیوان بە خوا))(اب المتوكل على الله)) دەستپێکرد. ڕاوبۆچونی جیاواز لەسەر ژمارەی هێزە بەشداربووەکان هەیە. ڕاگەیاندنەکانی ی.ن.ک ئاماژە بۆ بەشداری هەردوو فەیلەقی ١ و ٥ ی گاردی کۆماریی لەگەڵ هێزی ئاسمانی عێراق دەکەن. بەشێک لەو تانکانەی بەکارهاتوون، لە جۆری T72 بوون، ئەوکات پێشکەوتوترین تانکی سوپای عێراق بوون. هەروەها لەپاڵ ئەم هێزانە، چەندین هێزی تری سوپای عێراق بەشدارییان کردوە لەوانە: هێزەکانی فەرماندەیی ئەلاهوئەکبەری گاردی کۆماریی و تۆپخانەکانی هەمان فەرماندەیی و فەرماندەیی گاردی کۆماری بەغدا و فەرماندەیی عەدنان خیروڵلای گاردی کۆماریی و لیوای کۆماندۆی گاردی کۆماریی و لیوای ٣٨،٣٩ پیادەی گاردی کۆماریی و لیوای ٤٠ی زرێپۆش گاردی کۆماریی و تیپی ٨،٧ یەکەی پیادە و لیوای ٦،٥،٤ پیادە[2]، بەڵام فەرماندەی فەیلەقی ٢ فەتحولموبینی گاردی کۆماریی دەڵێت " هێزە بەشداربووەکان لە ٣١ ئاب، بریتی بوون لە فیرقەی عەدنان خەیروڵلا و بەغدادی گاردی کۆماری لەگەڵ لیوای ٣ هێزی تایبەت و فیرقەی ٥،١ سوپای عێراق، فەیلەقەکەی من یەدەگ بوو"[3]، هەندێک لەسەرچاوەکانی تر ئاماژە بە بەشداری ٣٠,٠٠٠ سەربازی گاردی کۆماریی و ٢٠٠ تانک و هەردو فەیلەقی ٦,٥ ی سوپا دەکەن[4].

قوسەی سەدام حسێن ڕاستەوخۆ سەرپەرشتی پرۆسەکەی کردبوو. هەریەکە لە سەرۆکی ئەرکانی سوپا و هەردوو فەرماندەی فەیلەقی ٥,١ بەشداری دانانی نەخشەی هێرشی هەولێر کرد بوو، نەخشەی هێرشەکە بەجۆرێک بوو لەهەموو لایەکەوە گەمارۆی هێزەکانی ی.ن.ک بدەن و لە چەند قۆڵێکەوە بەرەو هەولێر هێرشیان هێنا بوو بەم شێوەیە:

١- قۆڵی یەکەم: لە ڕێگای سەرەکی هەولێر لە قوشتەپە بەلای خۆرهەڵاتی هەولێر بە ئاراستەی باکوری هەولێر و کەسنەزان و دارەتوو.

٢- قۆڵی دووەم: لەڕێگەی دیبەگە بەرەو ناوشاری هەولێر.

٣- قۆڵی سێیەم: لە ڕێگەی گوێر بە ئاراستەی کانی قرژاڵە و ناوهەولێر.

٤- قۆڵی چوارەم: بە دوو ئاراستە. یەکەمیان لە ڕێگای موسڵ بەرەو ناو هەولێر، دووەمیان بە هەمان ڕێگا بەرەو پشتی عەنکاوە و پ.د.ک هێزەکانی خۆی لە باکوری هەولێر کۆدەکاتەوە[5].

لە ماوەیەکی کورتدا تانکەکانی سوپای عێراق چونە ناو هەولێر و دەستی بەسەردا گیرا. دەربارەی شکستی ی.ن.ک جەلال تاڵەبانی دەڵێت " ئێمە کاتی هێرشەکەمان دەزانی و ئامادەکاریمان کردبوو لە هەموو جێگایەک کردبوو لەسەر بنەمای هاتنە ناوەوەی ئەمریکا بۆ ناو کایەکە، هێڵی بەرگریمان بەرامبەر پ.د.ک

---

[1] مەسعود بارزانی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠٠.
[2] لە ٣١ ئاب چی ڕوویدا؟ ٢٠١٧/٨/٣١. شارپریش. بەرواری سەردانیکردن ١/ ٢٠٢٢٢٧ https://www.sharpress.net/all-detail.aspx?Jimare=94488.
[3] رعد مجيد الحمداني: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٦.
[4] ئۆفرا بینگیۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٥.
[5] لە ٣١ ئاب چی ڕویدا؟ ٢٠١٧/٨/٣١. شارپریش. بەرواری سەردانیکردن ٢٠٢٢/١/٢٧. https://www.sharpress.net/all-detail.aspx?Jimare=94488.

و حکومەتی عێراق دانـابوو، ئەگەر ئەمریکا بە فرۆکە لێیان بدات ئێمە دەیان شـکێنین تەنانـەت بە نیـازی گرتنی مەخمورو چەند شوێنێکی تر بووین. ڕۆژی ٣٠ ئاب قسە لەگەڵ جێگری وەزیری دەرەوەی ئەمریکا بۆ کاروباری خۆر هەڵاتی ناوەڕاست ڕۆبێرت پیترلۆ کرا وتی دڵنیا بن ئێمە لێیان دەدەین ئاگامان لێیانە، پێت خۆش بێت عێراق دێتە کایەوە ئەوە هەلێکە بۆ ئێمە لێیان دەدەین، شـەوی ٣١ ئـاب پەیوەنـدی کـرد وتـی مەترسن ئێمە لێیان دەدەین"[١].

ی.ن.ک ئامـاژەی بە ژمـارەیەکی زۆری کـوژراو کردبـوو، لە کاتێکـدا سـەرچاوەی بـێلایەن بە ١٠٠ کوژراوی خەملاند[٢]. هێرش کرابووە سەر بارەگاکانی کۆنگرەی نیشتیمانی لە و نوسینگەکانی تر لە هەولێر، ژمـارەیەک ئەنـدام و هاوکارەکانیـان کـوژران و هەنـدێک لە دەستبەسـەرەکان گواسـترانەوە بـۆ بەغـدا بـۆ لێکۆڵینەوە لەگەڵیـان[٣]، هەروەهـا هێـرش کـراوەتە سـەر بارەگاکـانی بەرەی تورکمـانی جـگە لە کـۆژرانی کادیرانی ناو بارەگاکە ١٨ کەسیان بێ سەرو شوێن کردوە[٤].

لە پاش سەرکەوتنی هێرشی سەر هەولێر لە ١ ئەیلولی ١٩٩٦ لە کۆبونەوەی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش هێرشـەکانیان بۆسەر هەولێر تـاوتوێ کـرد، وتەبێژێـک بەنـاوی ئەنجومەنی سـەرکردایەتی شـۆڕش ڕایگەیانـد: " بە پێـی ڕێکەوتنـی نێوانمـان بڕیـاری پێشکەشـکردنی یـارمەتی و پشـتیوانی کردنـی مەسـعود بارزانی درا بۆ بەرگری کردن لە دەستدرێژی ناڕەوای ئێران کە بە هاوکاری جەلال تاڵەبانی ئەنجام دراوە. پـاش ئەوەی هێـزە چەکـدارەکان کـاری سـەرەکییان تەواو کـرد، لەمـاوەیەکی زۆر کورتـدا کە ڕێکەوتـوین لەسـەری، بۆ بنکەکـانی خۆیـان دەگەڕێنەوە. لە بەرئەوەی حکومەت بڕیـاری لەسـەر گەڕانەوەی ئیدارە بۆ ناوچەکانی کوردستان نەداوە. ئەم هەڵسوکەوتە، نامەیەکی ئاشکرا بوو بۆ ئەوانەی پیلانیان لە دژی نیشتیمان و سەرکردایەتییە نیشتیمانییەکەیان گێڕاوە، زیادەڕەوییـان کـردوەو خۆیـان کـردۆتە داردەستی بێگـانە"[٥]. لە ٢ ئەیلول ١٩٩٦ وەزیری بەرگری سوڵتان هاشم (١٩٩٥-٢٠٠٣) فەرمانیدا ڕاستەوخۆ دەست بە کشانەوەی هێزە سەربازییەکان بکەن بۆ بنکەکانی پێشوویان، پاش ئەنجامدانی کارەکە بەسەرکەوتویی[٦].

لە مەراسـیمێکدا لە ١٨ تشـرینی دووەم ١٩٩٦ سـەدام حسـێن ڕێزلێنـانی ئەنجامـدا بـۆ ئەو سـەرکردەو سەربازانەی کە بەشدارییان لە هێرشی سەر هەولێر کردووە. لەوانە قوسەی سەدام حسێن و سوڵتان هاشم و عەبدولواحید شـەنان سـەرۆکی ئەرکـانی سوپا. لە مەراسیمەکەدا وتـی " سڵاو لە گەلـی کوردمـان ئەوانەی لەگەڵ ئێـوە جەنگـان ئێـوەش لەگەڵیـان جەنگـان، سـڵاو لە ڕۆڵەکـانی گەلەکەمـان لەنـاوچەی ئۆتۆنـۆمی و هیوادارم ئەوانەی بەهەڵەدا چوون و لایانداوە بگەڕێنەوە ڕیزی نیشتیمان[٧].

مەسعود بارزانی، لە نامەیەکدا سوپاسی سەرکردایەتی عێراقی کرد بۆ بەدەنـگەوە هاتنی بـانگەوازەکەی پ.د.ک لە پێناو ئازادکردنی شاری هەولێر لە دەسەڵاتی جەلال تاڵەبانی. لە هەمان کاتدا، بۆ یەکەم جار لە دوای ڕاپەڕین، ڕۆژنامەکانی عێراق بەیاننامەی پ.د.ک بڵاوکردەوە[٨]، هەروەها وتەبێژی حکومەتی عێراق

---

[١] سەڵاح ڕەشید: مام جەلال دیداری.....، ل ٢٥٠.
[٢] ئۆفرا بینگیۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦٦.
[٣] علی محمد الشمرانی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢٦.
[٤] گۆڤاری لڤین: ژمارە ٧٤، ٢٠٠٨/٩/١.
[٥] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٥١٥، ١٩٩٦/٩/٢.
[٦] هەمان سەرچاوە: ژمارە ٢٥١٦، ١٩٩٦/٩/٣.
[٧] سەڵاح ڕەشید: شەڕی ناوخۆی.....، ل ٤٤٨.
[٨] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٥١٥، ١٩٩٦/٩/٢.

ڕایگەیاند: سەدام حسێن فەرمانی کردووە بە هەڵگرتنی ئەو ڕێ و شوێنانەی کە سەپێنراوە لە ساڵی ١٩٩١ لە بارودۆخیکی جیاوازدا لە بارەی هاتوچۆی هاوڵاتیانی کوردستان و بازرگانی هاتن و چوون[١]. لە ١١ ئەیلولی ١٩٩٦ ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، بڕیاری لێبوردنی گشتی بۆ هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان دەرکرد جگە لەو کەسانەی کارمەندی دەوڵەتیان کوشتوە و دارایی دەوڵەتیان بردوە و دەستدرێژیان کردوە و سیخوڕیان بۆ وڵاتانی بێگانە کردووە[٢] . لە ٢٥ کانونی یەکەمی ١٩٩٦ بڕیاریدا هەموو ڕێکارێکی یاسایی لابرد لەسەر سەربازە کوردە عێراقییەکانی نیشتەجێی کوردستان کە گەڕاونەتەوە ڕیزی نیشتیمانی جگە لەوکەسانەی تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست و دەستدرێژی و بردنی دارایی دەوڵەتیان ئەنجامداوە، هەروەها بەسەر ئەوانەشدا دەچەسپێت کە بارودۆخی کۆمەڵایەتی ڕێگەیان پێ نادات بگەڕێنەوە ریزی نیشتیمان بەهۆی ڕێکارە ئەمنییەکان[٣].

کاردانەوەکانی ئەمریکا، لەسەر هێرشی ٣١ ئاب دواکەوت. هەرچەندە لە ناوچەکە، فڕۆکە جەنگییەکان زۆربوون وەک کەشتی فڕۆکە هەڵگری USS Enterprise لە دەریای ناوەڕاست و USS Callvinson لە کەنداو هەردوکیان نزیک بوون و توانای وەڵامدانەوەی خێرایان هەبوو، بەڵام واشنتن خۆی پاراست لە وەڵامدانەوە. لە ١ ئەیلولی ١٩٩٦ ئامادەکاریی سەربازی کرا و لە دوای کشانەوەی سوپای عێراق، ئەمریکا دوو گورزی سەربازی لە عێراق وەشاند. لە ٣ ئەیلول ١٩٩٦ لە ڕێگەی فڕۆکەی B52 و دوو کەشتی سەربازی لە کەنداو ٢٧ موشەکی هاویشت بۆ سەربنکە سەربازییەکانی عێراق لە باشور، لە ٤ ئەیلولی ١٩٩٦، (١٧) موشەکی کروزی بۆ ئامانجە سەربازییەکان لە عێراق هاویشت. سەرۆکی ئەمریکا بیل کلینتۆن (١٩٩٣-٢٠٠١) وتی " ئامانجمان دیاریکراوە، بەڵام ڕوونە. سەدام حسین باجی ئەوکارە دوژمنکارانەی دەدات تواناکانی بوون بەهۆی هەڕەشە بۆ سەر دراوسێکانی و بەرژەوەندی ئەمریکا "[٤].

لەدوای دەستبەسەرداگرتنی هەولێر هێزەکانی ی.ن.ک توشی شکستێکی گەورە بوون، هێزەکانی پ.د.ک لە ماوەیەکی کەم بە خێراییەکی زۆر لە ١٢/١١ ئەیلولی ١٩٩٦ دەستیان گرت بەسەر ناوچەکانی ژێردەستی ی.ن.ک. بەو شێوەیە، سەرجەم ناوچەکانی هەرێمی کوردستان کەوتە دەست پ.د.ک[٥]، حکومەتی عێراقی لەم بارودۆخە نوییە ناڕازی بوو، چونکە بە گوێرەی ڕێکەوتنەکە نابێت پ.د.ک بچنە سلێمانی. لەم بارەیەوە مەسعود بارزانی دەڵێت " سەدام حسێن لەو باوەڕەدا نەبوو هێزەکانی ی.ن.ک بەوشێوەیە داڕووخابن، ناڕەزاییان دەربڕی لەسەر ئەو ڕووداوانە بۆ ئەم مەبەستە بەڕێوەبەری دەزگای هەواڵگری مانع عەبد ڕەشیدی نارده تاران دوابەدوای ئەویش محەمەدی جێگری سەرۆکی ئیتلاعات سەردانی عێراقی کردوو هەردوولا لەسەر ئەوە ڕێکەوتن کە نابێت هەموو کوردستان بکەوێتە ژێر دەسەڵاتی پ.د.ک"[٦].

لە ١٣ تشرینی یەکەمی ١٩٩٦ ماوەیەکی کەمدا هێزەکانی ی.ن.ک بە هاوکاری ئێران توانی شوێنەکانی پێشووی دەستبەسەردا بگرێتەوە جگە لە هەولێر[٧]. لەبارەی هاوکارییەکانی ئێران جەلال تاڵەبانی دەڵێت " یارمەتییەکان بریتی بوون لەوەی چەکیان پێ دەفرۆشتین. هەروەها وتیان ئێمە پشتیوانیتان لێدەکەین، ئێمە

---

[١] عایده علی سری الدین: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٩٤.
[٢] الوقائع العراقیة: عدد ٣٦٣٧، ١٩٩٦/٩/٣٠، ص ٢٥٤.
[٣] هەمان سەرچاوە: عدد ٣٦٥١، ١٩٩٧/١/٦، ص ٣.
[٤] جیف سیمونز: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٦٧.
[٥] سەڵاح ڕەشید: شەڕی ناوخۆی ....، ل ٤٥٩.
[٦] مەسعود بارزانی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠٢.
[٧] سەڵاح ڕەشید: شەڕی ناوخۆی ....، ل ٤٥٩.

هەڵەمان کرد هاوکاریمان نەکردوون. ئێستا لەسەرتان ئەکەینەوە. چەند فەرماندەیەکی پاسدار لەگەڵمان بوون بۆ پلان دانان و نەخشەکێشان وهێنانی کۆمەک و فیشەک لە دیوی ئێران "، نەخشەی هێزەکانی ی.ن.ک بەجۆرێک بوو لە هەموو لایەکەوە هێرشەکان دەستپێبکەن لەسەرتەکی بەمۆ و دەربەندیخان، لە پێنجوێن و سلێمانی، لە چوارتا بەرەو سلێمانی، هێزێک ڕێگای دوکان بگرن، هێزێک لە قەرەداغەوە ڕێگای بازیان بگرن، بەڵام هێزەکەی قەرەداغ نەخشەکەیان جێبەجێ نەکرد، هێزەکەی پ.د.ک لە ڕێگەی چەمچەماڵ بەرەو کەرکوک دواتر بەرەو هەولێر کشانەوە[1].

پێشڕەوی هێزەکانی ی.ن.ک بەردەوام بوو توانییان دەست بەسەر کۆیە بگرن. هەوڵیاندا بەرەو هەولێرو سەری ڕەش بڕۆن، بەڵام حکومەتی عێراق هۆشداری توندی دا بە ی.ن.ک کە پێشڕەوی نەکەن بەرەو هەولێر. لە ١٦ تشرینی یەکەمی ١٩٩٦ لە ڕێگەی کەسێکەوە نامەیەکی نارد بۆ بەرپرسانی ی.ن.ک لە قەزای کفری، هەڕەشە لە یەکێتی دەکات پێشڕەوی نەکات. لە نامەکەدا هاتوە " بۆ جەبار فەرمان یان هەرکەسێک لەسەرکردایەتی ی.ن.ک داواتان لێدەکەین لە شوێنی خۆتان بوەستن ئەگینا توشی لێدانێک دەبن کە پێشتر بەو شێوەیە لێتان نەدراوە". لە بروسکەیەکدا، مەلا سەعید قایمقامی کفری جەلال تاڵەبانی ئاگادار ئەکاتەوە لە ناوەڕۆکی نامەکە. جەلال تاڵەبانی بە بروسکەی ژمارە ٩٧٠ ئاگاداری قایمقامی کفری دەکات" بپرسە نیازیان چییە؟ لەم نامەیە ئایا بۆ قۆڵی گەرمیانە؟ ئەگەر نیازیان گەرمیان و کەرکوکە، بڵێ باش، ئەگەر نیازیان هەولێرە بڵێ باش"، لە وەڵامی قایمقامی کفری دەڵێت " نێردراوی نوسراوەکە تەنها هەڵگری نامەیە تەفاسیلی لانیە وادیارە حکومەت مەبەستی هەیە قۆڵی هەولێرە بۆ پاراستنی پ.د.ک لە ڕوخاندنی گشتی بەم شێوەیە وەڵامما دانەوە نامەکەمان وەرگرت گەیاندمان بە لێپرسراوانی ی.ن.ک ڕوونیان کردەوە کە هیچ نیەتێکیان نیە بۆ هێرش کردن بۆ سەر ناوچەکانی دەرەوەی کوردستان وەستاندنی جەنگ وەستاوە لەسەر جوڵەو هەڵوێستی لایەنی دووەم لەم کاتەدا نیازی ڕووبەڕوو بونەوەمان نیە""[2].

جەلال تاڵەبانی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات، لە دوای گرتنی کۆیە دەستێوەردانەکان دەستیانپێکرد. یەکەم دەستێوەردانی حکومەتی عێراق بوو. لە هەمان کاتدا ئەمریکییەکان پەیوەندییان کرد و تکایان کرد. وتیان ئەگەر بچنەوە هەولێر، عێراق دەستێوەردان دەکات، ئەوکاتە ئێمە ناچاردەبین بێدەنگ نەبین، ئێستا کاتی هەڵبژاردنە لە ئەمریکا، کلینتۆنی دۆستتان لەکاتی هەڵبژاردندایە، ئەو کارە ئیحراجی دەبێت بۆ ئێمە، هەروەها ئێرانییەکان وتیان لەو سنورە تێنەپەڕن[3].

لەم ساتەوە هەرێمی کوردستان، دابەشبوو بەسەر دووناوچەی زۆنی زەرد و سەوز. هەر پارتەو لەناوچەی ژێردەسەڵاتی خۆی حکومەتی دروستکرد و حکومەتی هەرێمی کوردستان بوو بە دوو ئیدارە. حکومەتی عێراقی ڕۆڵی لە دابەشکردنی هەرێمی کوردستان هەبوو. تاریق عەزیز ئاماژە بەوە دەکات کە ئێمە دوو ئیدارەیمان درووستکرد. لەم بارەیەوە عەبدوڵڵا عەباس دەڵێت " لە کۆبونەوەیەکی سەرنوسەری ڕۆژنامەکانی عێراق[4] لەسەر بارودۆخی ناوخۆی کوردستان و لە باسی هێرشی پێچەوانەی ی.ن.ک بۆ سەر

---

[1] سەڵاح ڕەشید: مام جەلال دیداری........، ل ٢٥٦-٢٥٧.

[2] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١١. نامەی حکومەتی عێراق بۆ سەرکردایەتی ی.ن.ک ١٩٩٦/١٠/١٦. حکومەتی عێراقی لە کەسێکەوە نامەیەک دەنێرێت بۆ یەکێتی لە قەزای کفری، مەلا سەعید قایمقامی کفری لەگەڵ بەرپرسانی ی.ن.ک بە بروسکە جەلال تاڵەبانی ئاگادار ئەکەنەوە، سەرجەم بروسکەکان لە دەفتەری یادەوەرییەکانی تۆمار کردووە.

[3] سەڵاح ڕەشید: مام جەلال دیداری..... ، ل ٢٥٧.

[4] سەرنوسەری ڕۆژنامەکانی الثورة، الجمهورية، القادسية، هاوکاری، گۆڤاری ئەلف با ئامادەبوون. عبدالله عباس: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٨.

هەولێر تاریق عەزیز وتی لەکات هێرشەکاندا سەرۆک ناردی بەدوامدا ڕایسپاردم پەیوەندی بەلایەنێکی ئاگادار بکەم سۆراغی ئەوە بکەم هێزی ی.ن.ک لە هێرشەکانیان بۆ سەر هەولێر گەیشتونەتە کوێ، هەواڵمان زانی لە کۆیە دەرچون گەیشتونەتە دێگەڵە، پەیوەندیم بە سەرۆکەوە کرد زانیاریەکانم پێگەیاند ئەویش ڕایسپاردم بە ڕابەرانی ی.ن.ک ڕابگەیەنم ئەگەر هێرشەکەیان لەو شوێنەی پێی گەیشتون نەوەستن گاردی کۆماری ئامادەیە بەرەو هەولێر ڕێی یاریدە بگرێتە بەر وەک ٣١ ئاب.بەم بروسکەیە دوو ئیدارەیمان بەسەردا سەپاندن، ئەم دیاردەیە زۆر لەبەردەم خەڵکی کوردستان زۆر ئەکەوێت و چونکە ئەوەبوو هەردوای ئەو جەنگ وەستا و ئیدارەیەکی تایبەت بە سلێمانی دروستبوو"[1].

هاوکارییەکانی حکومەتی عێراق بۆ پ.د.ک تەنها لەگرتنی هەولێر نەبوو بەڵکو لەپێناو پاراستنی هەولێر لە هێرشی ی.ن.ک، بۆ ئەم مەبەستە لە ساڵی ١٩٩٦ تا کۆتایی ٢٠٠٢ هەردوو فیرقەی پیادەی ٧ و١٦ لە کەرتی فەیلەقی پێنج ڕاسپێردران بە پارێزگاری کردن لە هەولێر بۆ ڕێگری کردن لە هێرشی ی.ن.ک بە ئاڕاستەی سلێمانی کۆیە بەرەو هەولێر، لە بەرزاییەکانی بیستانەی بچوک و قوشتەپە و پردێ بەرگرییان دەکرد[2].

حکومەتی عێراق لە هێرشەکانی ٣١ ئاب چەند خاڵێکی گرنگی بەدەستهێنا:

١. ڕێگەی لە پێشکەوتنەکانی ئێران گرت و توانی سنورێک بۆ دەسەڵاتی ئێران دابنێت.
٢. لە بەرامبەر ئەمریکا، خاڵی گرنگی بەدەست هێنا و توانی هێڵی ٣٦ ببەزێنێت کە ئەمریکاو هاوپەیمانەکان پارێزگاریان لێ دەکرد.
٣. فراوانکردنی ڕێگای بازرگانی لەگەڵ تورکیا و بەرنامەی نەوت بەرامبەر خۆراک، جێبەجێ بکات.
٤. هێرش کردنە سەر بارەگاکانی ئۆپۆزسیۆنی عێراقی و نەهێشتنی بارەگاکانیان لە هەولێر.
٥. ئاڕاستەی جەنگی ناوخۆی گۆڕی و پ.د.ک ناوچەیەکی بەرفراوانی هەرێمی کوردستانی لە ژێر دەستدا بوو، بووبە خاوەنی دەسەڵاتی سیاسی بەهێز. دابەشکردنی کوردستان بەسەر زۆنی زەرد و سەوز و درووستبوونی دوو ئیدارەیی.

حکومەتی عێراق و وڵاتانی دراوسێ کاریان لەسەر هێشتنەوە ئەو دوو ئیدارەیە دەکرد ڕێگەیان نەئەدا لایەنێک بەتەنها دەسەڵاتداربێت لە هەرێمی کوردستان، لە گەڕێکی تری شەڕی ناوخۆ لە مانگی تشرینی یەکەمی ١٩٩٧ حکومەتی عێراق پ.د.ک ئاگادارکردەوە کە ئەو هێڵە نەبەزێنێت کە پێش ١٢/ ١٠/ ١٩٩٧ لێی بووە، لە ڕێگەی محەمەد سەعید دهۆکی پەیامی ناردوە کە تێیدا هاتووە ((مەسعود بارزانی ئاگاداردەکەینەوە لە هێرشی بۆ سەرهێزەکانی جەلال تاڵەبانی بە ئامانجی گێرانەوەی ئەو ناوچانەی پێش ١٩٩٧/١٠/١٢ لەژێر دەستیدا بووە، پێویستە لەسەر مەسعود بارزانی ئەو هێڵەی نێوانیان نەبەزێنێت کە پێش ١٩٩٧/١٠/١٢ لێیبوون، ئەم سنوورە بە هێڵێکی سوور دادەنرێت نابێت ببەزێنرێت، لەئەگەری بەزاندنی لەلایەن مەسعودەوە ئەوە مانای ئەوەیە ئەو و تورکیا لە پیلانێکدا دەرۆن کە ئێمە نازانین. هیچ ڕێگەیەک لەبەردەمماندا نیە جگە لە پێشکەش کردنی هاوکاری و چەک بۆ هەر هاوڵاتیەکی عێراقی ڕووبەڕووی بێگانە بوەستێتەوە ئەمە کەمترین مافی هاوڵاتیە لەسەر دەوڵەت))[3].

[1] عبدالله عباس: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٦٨.
[2] یاسین فلیح المعيني: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٠٦.
[3] مەسعود بارزانی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٥٤.

دروستبوونی قەوارەی هەرێمی کوردستان سنورێکی نوێی هێنایەکایەوە، حکومەتی عێراق رێکخستنەوەیەکی نوێی بۆ ئەم بارودۆخە نوێیە کرد. توانی لەڕێگەی هێزی سەرسنور فشار لەسەر هەرێمی کوردستان دروست بکات و کاریگەرییەکانی لە سنورەکە جێبهێڵێت. سوود وەربگرێت لە ململانێنی نێوان پارتەکانی هەرێمی کوردستان بەتایبەتی پ.د.ک و ی.ن.ک، ڕۆڵی هەبێت لەیەکلاکردنەوەی هەندێک لە ململانیەکان و کاریگەری بەجێبهێڵێت بۆ سالانی داهاتوو.

باسی سێیەم- پەیوەندی کارگێڕی و وەرزشیی و کلتوریی.

هەرچەندە حکومەتی عێراق لە ساڵی ١٩٩٢، دامودەزگا حکومەییەکانی لە کوردستان کشاندەوە. لەگەڵ ئەوەشدا، بەتەواوەتی پەیوەندییەکانی لەگەڵ کوردستان دانەبڕی و لە هەندێک بواری کارگێڕیی و وەرزشیی و هونەری بەشێوەیەکی تایبەت بەردەوام بوو. لەم تەوەرەیەدا، ئاماژە بە پەیوەندی کارگێڕیی و هونەریی و وەرزشیی دەکەین لەگەڵ کوردستاندا.

گۆڕانکارییەکان لە عێراق و هەرێمی کوردستان هاتنەکایەوە، لە پاش کشانەوەی دامودەزگاکانی حکومەت و داننەنان بە دامەزراوەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، حکومەتی عێراقی هەندیک لە دامودەزگاکانی پارێزگاکانی هەولێر و سلێمانی و دهۆک لە ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی بەردەوامی پێدا لە کەرکوک و لە مەخمور و لە فایدە، وەک فەرمانگەی هاتووچۆ، ئەوقاف، ڕەگەزنامە و باری شارستانی، دابەشکردنی سوتەمەنی، دابەشکردنی خۆراک. ئامانجی حکومەتی عێراق لە بەردەوامی دان بەم فەرمانگانە بریتی بوو لە:

١- هێشتنەوەی شەرعییەتی ئۆتۆنۆمی کە تاکلایەنە حکومەتی عێراق جێبەجێی دەکرد، لە پاڵ لایەنە یاساییەکەی کە کاری لەسەر دەکرد، ئامانجی بوو لە کرداریدا دامودەزگا دانپێدانراوەکانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی لە کارکردن بەردەوام بێت.

٢- بۆ جێبەجێکردنی مامەڵەی ئەو هاووڵاتیانەی هەولێر و سلێمانی و دهۆک کە نیشتەجێی ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی حکومەتی عێراقن و توانای گەڕانەوەیان نەبوو بۆ هەرێمی کوردستان. بۆ ڕاپی کردنی مامەڵەکانیان حکومەتی عێراقی بەردەوامی دا بەو فەرمانگانە، بۆ نمونە لە کاتی تۆمارکردنی منداڵێکی تازە لەدایک بوو یان دەرهێنانی پاسپۆرت یان نوێکردنەوەی مۆڵەتی شۆفێری، پێویستبوو سەردانی ئەو فەرمانگانەی بکردایە[١].

٣- هەر هاوڵاتییەکی دانیشتووی هەرێمی کوردستان، مامەڵەی فەرمانگەی حکومەتی عێراقی هەبوایە پێویست بوو لەو فەرمانگانە مامەڵە بکات، لەبەرئەوەی هیچ پەیوەندییەک لە نێوان دام ودەزگاکانی حکومەتی عێراق و حکومەتی هەرێمی کوردستان نەبووە و حکومەتی عێراق، کاری بە نوسراوی فەرمانگەکانی هەرێمی کوردستان نەکردبوو.

تاکە فەرمانگە حکومەتی عێراق مامەڵەی لەگەڵ دەکرد فەرمانگەی بەنداوی دوکان و دەربەندیخان بوو، لەبەرئەوەی ئەو دووبەنداوە، دوو پرۆژەی ستراتیژین و ئامانج لە درووستکردنی بەنداو، دەستەبەرو ڕێکخستنی ئاوی پێویستە بۆ ئاودێریی لە میانەی کارتێکردنی نەخشەی زستانە و هاوینە، لەسەر سیاسەتی کارپێکردنی ناوەندیی بۆ دابینکردنی پێداویستییەکانی ئاو لە ساڵێکدا. جگە لەوەی بۆ بواری کشتوکاڵی بەکاردێت دەستەبەری ئاوی پێویست دەکات بۆ وشکە ساڵی، ڕێگرە لە دروستبوونی لافاو لەناوچەکانی ناوەڕاست و باشوری عێراق[٢].

---

[١] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ محمد صالح عبدالکریم. سلێمانی، ٢٠٢٢/٢/٢٠.
[٢] عبداللطیف جمال رشید: المواد المائیة في العراق، طبعة الاولی، مطابع پیرەمێرد، سلیمانیة، ٢٠١٧، ص ٥١.

ڕێژەی سود لێبینین لە ئاوی بەنداوی دوکان، بۆکشتوکاڵ کردن زیاتر ناوچەکانی کەرکوک وحەویجە و دوزە جگە لەوەی لافاوی سەر بەغدا کەم دەکاتەوە. حکومەتی عێراقی دەیویست لەو ڕێگەیەوە ئیدارەی ئاوی عێراق بکات و ڕێگەی بەردانەوەی کۆنترۆڵ بکات، بۆ ئەوەی ئاو لە ناوچەکانی ناوەڕاست و باشوری عێراق[1] دابەش بکات. لە ڕێگەی ئامێری ڕاکاڵ لە بەنداوی دوکان کە فەرمانبەری تایبەتی لەسەر بوو، پەیوەستکرابوو بە دەستەی گشتی بەنداوەکانی عێراق، بە ئاگاداری وەزارەتی پیشەسازی[2] حکومەتی هەرێمی کوردستان، ڕۆژانە لە سێ کاتی جیاوازدا داتای هایدرۆلۆجی{ ئاو چەند هاتوتە بەنداو چەند بەردراوەتەوە لەگەڵ بارودۆخی کەشناسی} وەرگیراوە. داتاکانی بەنداوی دەربەندیخان نێردراوە بۆ بەنداوی دوکان و لە ڕێگەی ئامێری ڕاکاڵ، نێرداوە بۆ بەڕێوەبەرایەتی گشتی بەنداوەکانی عێراق. ئەگەر پێویستی بکردایە بە کۆبونەوەی بەڕێوەبەرایەتی گشتی بەنداوەکانی عێراق لەگەڵ بەڕێوەبەری هەردوو بەنداوی دوکان و دەربەندیخان لە ڕێگەی ئامێرەکەوە بروسکە دەکرا. بەڕەزامەندی وەزارەتی پیشەسازی حکومەتی هەرێمی کوردستان بەشداری کۆبونەوەکان دەکرا لە بەغدا. ئامانجی کۆبونەوەکان بۆ هەماهەنگی و کارپێکردنی بەنداوەکان بوو، زۆر سووربون لەسەر ئەوەی کە بارودۆخی بەنداوەکان باش بێت چارەسەرکردنی کێشەکانی جگە لەباسکردنی کێشە تەکنیکییەکان لە بەردانەوە و گلدانەوەی ئاو[3].

هەندێک جار لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستان و لایەنە سیاسییەکان، گرفت بۆ ئەو پەیوەندییە دروستکراوە و ڕێگربوون لە پەیوەندی کردن بە بەغدا. لەم بارەیەوە بەڕێوەبەری بەنداوی دوکان ڕۆئیل شەمعون دەڵێت " حکومەتی هەرێمی کوردستان لەسەرەتاوە ئاگاداری کردین نابێت پەیوەندی بکەن بە بەغدا بەڵام پاش سەردانمان بۆلای سەرۆکی پەرلەمانی کوردستان جەوهەر نامیق سالم کێشەکەمان تێگەیاند وتی ئێمە کێشەمان لەگەڵ سەدام حسێن هەیە کێشەمان لەگەڵ فەرمانگەکانی بەغدا نیە، پەیوەندیەکان بەردەوام بوو بەڵام هەندێک جار ئامێری ڕاکاڵەکەیان لێدەسەندین"[4].

حکومەتی عێراقی لەبەرامبەردا پێداویستیەکانی بەنداوی دوکان و دەربەندیخانی دابین دەکرد بریتی بوون لە:

یەکەم: دابینکردنی موچەی کارمەندانی پرۆژەی هەردوو بەنداوەکە، تەنها ئەو کارمەندانەی پێش ڕاپەڕین دامەزرابوون و ناویان لای حکومەتی عێراق تۆماربوو ئەو فەرمانبەرانەی نەدەگرتەوە لە لایەن حکومەتی هەرێمی کوردستان دامەزرابوون تا ساڵی ١٩٩٦ بەردەوام بوو[5]، لەلایەن وەزارەتی ناوخۆی حکومەتی هەرێمی کوردستان ئاسان کاریان بۆکراوە نوسراوی فەرمییان بۆ بازگەکانی کەرکوک- چمچماڵ کردوە بۆ چوونیان بۆ بەغدا بۆ وەرگرتنی موچەکانیان[6]. مانگانە وەزارەتی دارایی حکومەتی هەرێمی

---

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ جمال نجم محمد، ناوبراو لەدایک بووی ١٩٥٩، بەڕێوەبەری تەکنیکی پێشکەوتوو لە فەرمانگەی بەنداوی دوکان، ئێستا خانەنشینە، دوکان، ٢٠٢١/١٠/١٧.

[2] لە دوای دروست بوونی حکومەتی هەرێمی کوردستان بەنداوەکان سەر بە وەزارەتی پیشەسازی بون بەڵام دواتر گواستراوە بۆسەر وەزارەتی کشتوکاڵ و سەرچاوەکانی ئاو.

[3] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولڕەحمان خانی، ناوبراو لە دایک بوی ١٩٦٧، کۆلێژی ئەندازیاری زانکۆی موسڵی ئەواو کردوە، لە ساڵی ٢٠٠٠ دەبێتە بەڕێوەبەری بەنداوی دەربەندیخان، لە ساڵی ٢٠٢٢ دەبێتە بەڕێوەبەری گشتی بەنداوەکان و گلدانەوەی ئاو لەوەزارەتی کشتوکاڵ و ئاودێری حکومەتی هەرێمی کوردستان، دەربەندیخان، ٢٠٢١/١٠/٥.

[4] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ڕۆئێل شەمعون لە ڕێگەی پەیوەندی پەیوەندی تەلەفۆنی لە ٢٠٢١/١٠/٢٣.

[5] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولڕەحمان خانی، دەربەندیخان، ٢٠٢١/١٠/٥.

[6] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٣. وەزارەتی ناوخۆ، ڕێگادان بە کارمەندانی بەنداوی دوکان و دەربەندیخان بۆ کەرکوک.

کوردستان، موچەکانی بۆ گۆڕیونەتەوە بە دراوی سویسری، لە کاتێکدا لە بەغدا بە پارەی چاپ وەریاندەگرت[1].

دووەم: دابینکردنی بەشە خۆراک و نەوت و غاز بۆ کارمەندانی هەردوو بەنداوەکە و پێداویستی بەنداوەکان لە بەنزین و گاز و هایدرۆلیک و کەلوپەل و ئامێری پێویست بۆ بەنداوەکان، دابینکردنی خەرجی مانگانە بۆ هەردوو بەنداوەکە[2].

سێیەم: ناردنی تیمی هونەری و کەسانی پسپۆڕ و شارەزا لە کاتی پێویستدا، یان ئەگەر بەنداوەکان پێویستیان بە ڕووپێوی هەبوایە بۆ هەڵسەنگاندنی سەلامەتی بەنداوەکان[3]. هەر ١٠ساڵ جارێک پێویستە بەنداوەکان لەلایەن تیمێکی ئەندازیاری نێودەوڵەتی ڕووپێوی بکرێت، بۆ دەستنیشانکردنی کەم و کورتییەکانی بەنداوەکە. ئەوتیمە لەسەر داواکاری حکومەتی عێراق، سەردانی بەنداوەکان ئەکەن. بۆ ئەم مەبەستە لە ساڵی ١٩٩٦ لە سەرداوای بەغدا، تیمێکی نێودەوڵەتی سەردانی بەنداوی دوکانیان کرد[4]. لە بارەی بەڕێوەبردن و دابینکردنی پێداویستییەکان، تاریق عەزیز دەڵێت " دوو بەنداومان هەیە دەکەوێتە ناوچەکانی ژێردەستان و ئەوانەی بەنداوەکان بەڕێوە دەبەن هاوڵاتی ناوچەکەن بەڵام فەرمان و ڕێنماییەکان لە وەزارەتی ئاودێری وەردەگرن، ئێمە شارەزای ئاودێری و کارەبایان بۆ دەنێرین "[5].

هەندێک جار ئاو وەک فشاری سیاسی لە لایەن هەرێمی کوردستان دژی بەغدا بەکارهێنراوە لەبەردانەوە یان گلدانەوەی ئاو. لە بەر پێویستی هەرێمی کوردستان بە کارەبا و پچڕاندنی کارەبا لەلایەن حکومەتی عێراق، هەردوو بەنداوەکە بەکاردەهێنرا وەک سەرچاوەی بەرهەمهێنانی کارەبا. پێویست بوو لە وەرزی گلدانەوە ئاو ڕێژەی زیاتر ئاو گلبدرێتەوە، لەم کاتەدا ناوچەکانی تری عێراق پێویستی بە ئاو بوو بە پێچەوانەوە لەکاتی پێویستی هەرێمی کوردستان بەکارەبا، ڕێژەی بەردانەوەی ئاو زیاد دەکرا، لەم کاتەدا ناوچەکانی تری عێراق پێویستی نەبوو کێشە لە نێوانیان درووست دەبوو. لەم بارەیەوە بەڕێوەبەری بەنداوی دەربەندیخان عەبدولڕەحمان خانی دەڵێت: " حکومەتی هەرێمی کوردستان و سەرکردایەتی ی.ن.ک هیچ کاتێک نەیان ویستوە ئاو وەک فشاری سیاسی بەکار بهێنێت و لایەنێکی مرۆییەو ناکرێت ئاو بگیرێتەوە، ئێمە ئەمانویست لەگەڵ پێداویستی بەرهەم هێنانی کارەبا ئاو بەردانەوە بگونجێنین لە نێوان پێداویستی ئەوان و پێداویستی کارەبا لای ئێمە بەردەوام داواکاری ئێمە ئەوە بوو کارەبای هەرێمی کوردستان بدات لە بەرامبەردا ڕێژەی بەردانەوەی ئاو زیاد بکات "[6].

لە نیسانی ١٩٩٧ کێشەیەک لە نێوان ئیدارەی سلێمانی حکومەتی هەرێمی کوردستان و حکومەتی عێراقی درووستبوو. ی.ن.ک بڕیاری گرتنەوەی ئاوی بەنداوی دوکانیدا بۆ ماوەی ٦ ڕۆژ[7]. وەزیری کشتوکاڵ و ئاودێریی عێراق مەحمود زەبیان ئەحمەد(١٩٩٥-٢٠٠١) ڕایگەیاند: " بەکرێگیراوانی بیانی بەتەواوەتی ئاوی بەنداوی دوکانیان گرتۆتەوە لە سەرەتای ساڵەوە بەردانەوەی ئاویان لە بەنداوی دەربەندیخان کەم کردۆتەوە و بوەتە هۆی کەم بونەوەی ئاو ئاستەنگ دروستکراوە لە بەردەم کشت وکاڵ لە

[1] بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٤. وزارة المالیة، حکومة اقلیم کردستان، تبدیل عملة.
[2] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ جمال نەجم محمد، دوکان، ٢٠٢١/١٠/١٧.
[3] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولڕەحمان خانی، دەربەندیخان، ٢٠٢١/١٠/٥.
[4] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ڕۆنێل شەمعون، لە ڕێگەی پەیوەندی پەیوەندی تەلەفۆنی لە ٢٠٢١/١٠/٢٣.
[5] حمیدة نعنع: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٠.
[6] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولڕەحمان خانی، دەربەندیخان، ٢٠٢١/١٠/٥.
[7] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ڕۆنێل شەمعون لە ڕێگەی پەیوەندی پەیوەندی تەلەفۆنی لە ٢٠٢١/١٠/٢٣.

پارێزگای کەرکوک و دیالە‟، هەروەها لێپرسراوی بەنداوەکان وەلید عەبدولحەمید ساڵح ڕایگەیاند ” ئەمە تاوانکاریەکی گەورەیە بەرامبەر هاوڵاتیانی عێراق کاریگەری گەورەی دەبێت لەسەر کشتوکاڵ لە پارێزگای کەرکوک و دیالەو سەلاحەدین‟، وەک ئامادەکارییەک بۆ هێرشی بۆ سەر هەرێمی کوردستان لە نزیک کفری هێزی سەربازی کۆکردەوە بریتی بوون لە ٣ فیرقەی زرێپۆش، هاوکات هاوڵاتیانی کەرکوک و دیالە خۆپیشاندنیان ساز کرد دژی گرتنەوەی ئاو دروشمیان دژی جەلال تاڵەبانی بەرزکردەوە بە پلانی ئەمریکا و ئیسرائیلیان دانا دژی گەلی عێراق[١].

حکومەتی عێراقی فشارەکانی بۆ سەر هەرێمی کوردستان دەستپێکرد، وەزیری کشتوکاڵ و ئاودێری عێراق مەحمود زیان ئەحمەد سەردانی کەرکوکی کرد وهەڕەشەی هێرشی سەربازی کرد بۆ دەستبەسەرداگرتنی هەردوو بەنداوەکە. جەلال تاڵەبانی محەمەدی حاجی مەحمود ڕادەسپێردرێت سەردانی بەغداد بکات بۆ ئەوەی هیچ پێکدادانێک ڕوونەدا. لەم بارەیەوە محەمەدی حاجی مەحمود دەڵێت ” لە دوای گرتنەوەی ئاوی بەنداوی دوکان لە سەر ڕاسپاردەی مام جەلال سەردانی بەغدام کرد لەگەڵ هەریەکە لە عەلی حەسەن مەجید و مانع عەبدولڕەشید و فەیسەڵ شاهر کۆبوینەوە. داواکارییان بەردانەوەی ئاو بوو، ئێمەش لەبەرامبەردا داوای سوتەمەنیمان بۆ هەرێمی کوردستان کرد. پاش گفتوگۆ، ڕێکەوتین لەسەر بەردانەوەی ئاوی بەنداوی دوکان و ناردنی وەفدیکی یەکیتی بۆ بەغدا، لە پاش گەڕانەوە و چاوپێکەوتنی مام جەلال بریاریدا ئاو بەربدرێتەوە‟[٢]. لەگەڵ هەوڵە ناوخۆییەکان حکومەتی عێراقی لە ڕێگەی باڵیۆزی وڵاتان هەوڵی چارەسەری داوە لەم بارەیەوە ڕۆئێل شەمعون دەڵێت ” باڵیۆزی سودان لە عیراق سەردانی بەنداوی دوکانی کرد پرسی هۆکار چیە ئاو گیراوەتەوە، ئەم پڕۆژانە ستراتیژین پەیوەندی بە ململانێ نیە، پاش دوو ڕۆژ لەسەردانی داوامان لێکرا ئاو بەربدەینەوە‟[٣].

کارمەندانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، لە ڕێگەی ڕێکخراوەکانی سەر بە نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ بەشداری لە کۆڕ و کۆبونەوەکان بۆ دەرەوەی عێراق دەنێردران، بەڵام عێراق ئەم ڕەفتارەی ڕێکخراوەکانی بە پێشێلکردنی سەروەریی عێراق دادەنا. ڕێگری کرد لە چونە دەرەوەی کارمەندان بە بێ مۆڵەتی عێراق، لەم بارەیەوە عەبدولرەحمان خانی دەڵێت ” لە ساڵی ٢٠٠٠ هەریەکە لە بەڕێوەبەری بەنداوی دوکان و دەربەندیخان و کارمەندێکی وەزارەتی کارەبا لە ڕێگەی ڕێکخراوی UNDPE بەشداری کۆنگرەی ئایتۆڵد تایبەت بەبەنداوە گەورەکانی جیهان هەر٣ ساڵ جارێک دەبەسترێت لە پەکین، لە کۆنگرەکەدا بەڕێوەبەری گشتی بەنداوەکانی عێراق سەرسوڕمانی خۆی دەربڕی لە چونی ئێمە بۆ گۆنگرەیەکی گەورە بە بێ ئاگاداری و لە چواچێوەی عێراقدا، پرسیاری کرد چۆن هاتون؟ وتمان لە ڕێگەی UNDPE، ڕاپۆرتیاندا بە حکومەتی عێراق لەسەر بەشداری کردنمان، حکومەتی عێراق ئاگاداری دایە نەتەوەیەکگرتوەکان نابێت هیچ وەفدێکی هەرێمی کوردستان بە نوێنەرایەتی عێراق بەشداری هیچ چالاکیەک بکات لە دەرەوەی عێراق ئەگەر حکومەت ئاگادار نەبێت، لە دوای ئەو کۆنگرەیە هیچ وەفدێک نەچوونە دەرەوەی عێراق‟[٤].

کایەی وەرزشی دوور لە سیاسەت تەماشا دەکرێت، لە سەرەتادا یانەکانی هەرێمی کوردستان لە سەرجەم بوارەکاندا بەشداری خولی عێراقییان دەکرد. بۆ بەشداری کردن لە یارییەکان، دەچونە ناوچەکانی

---

[١] عايده على سري الدين: دول المثلث بين فكي كماشة التركية الأسرائيلية، دار الفكر العربي، بيروت، ٢٠٠٧، ص ٢٩١.
[٢] چاوپێکەوتنی محەمەدی حاجی مەحمود لەگەڵ کەناڵی ئێستا، ٢٠٢١/٥/١٢ .
[٣] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ڕۆئێل شەمعون، لە ڕێگەی پەیوەندی پەیوەندی تەلەفۆنی لە ٢٠٢١/١٠/٢٣.
[٤] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولڕەحمان خانی، دەربەندیخان، ٢٠٢١/١٠/٥.

ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی، تا ساڵی ١٩٩٣، بە دیاریکراوی لە ٢٨ نیسانی ١٩٩٣ لە یادی لەدایک بوونی سەدام حسێن لەشاری موسڵ، لە یارییەکدا جلی وەرزشی دابەش کردبوو، وێنەی سەدام حسینی لەسەر بوو، یاریزانەکانی هەرێمی کوردستان، ئەو جلی وەرزشیەیان پۆشی بوو. ئەم ڕووداوە، دەنگدانەوە و ناڕەزاییەکی گەورەی لێکەوتەوە[١]. لە بەرامبەردا، وەزارەتی ڕۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان، بڕیاری ژمارە ١٥٤٣ لە ١٠ ئایاری ١٩٩٣ دەرکرد، بڕیاریدا پەیوەندی وەرزشی لەگەڵ بەغدا بپچڕێندرێت و ئەو فەرمانە جێبەجێ بکرێت و هەوڵبدرێت سەرلەنوێ نەخشەیەکی گونجاو بۆ وەرزش دابنرێت[٢].

بابەتی مانەوە یان دابڕانی وەرزش لە بەغدا گەیشتە پەرلەمانی کوردستان. کەمال فوئاد سەرۆکی فراکسیۆنی ی.ن.ک پشتگیری پچڕاندنی پەیوەندی وەرزشی لەگەڵ بەغدا دەکرد. بەڵام فرانسۆ هەریری دژی پچڕاندنی پەیوەندی بوو. پێی وابوو ئاستی وەرزشی دادەبەزێت و لاوازی دەکات[٣]. یانەکانی هەولێرو دهۆک پابەندی بڕیاری وەزارەتی ڕۆشنبیری نەبوون، بڕیاریاندا لە خولی عێراقی بەردەوام بن. لە بارەی هۆکاری بەردەوام بونیان، عەبدولخالق مەسعود دەڵێت " وەک وەرزشوانان قسەمان کرد لەگەڵ سەرکردایەتی پ.د.ک وتیان وەرزش پەیوەندی بە سیاسەتەوە نیە، پێمان خۆشە دانەبڕێن"[٤]، بەڵام یانەکانی سلێمانی بڕیاریاندا پابەندی بڕیاری وەزارەتی ڕۆشنبیری بن. لە سەر بەشداری یانەکانی هەولێر و دهۆک لە خولی عێراقی و دابەش بوونی کایەی وەرزشی جێبەجێ نەکردنی بڕیارەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزیری ڕۆشنبیری شێرکۆ بێکەس دەستی لەکار کێشایەوە[٥].

بەمەبەستی زانینی هۆکاری دابڕانی یانەکانی سلێمانی، حکومەتی عێراق لە ڕێگەی کەناڵەکانی خۆیان پەیوەندییان کرد بە مەڵبەندی ڕێکخستنی سلێمانی ی.ن.ک و دەیانویست لەگەڵ شاندێکی سلێمانی کۆبونەوە بکەن، بزانن هۆکاری دابڕانیان چییە؟ ئەگەر دەکرێت چارەسەری بکەن. لەم بارەیەوە هەردە ڕەئوف دەڵێت" لە ڕێگەی مەڵبەندی ڕێکخستنی سلێمانی ی.ن.ک ئاگادارکراین سەردانی بەغدا بکەین، لەگەڵ هەریەکە لە سەلاح حەسەن و بەکر مستەفا سەردانی بەغدامان کرد بە مەبەستی کۆبونەوە لە گەڵ عودەی سەدام حسین بۆ گوێگرتن لە داواکارییەکان و خستنەڕووی کێشەکان، بەڵام عودەی سەدام حسێن بە زمانی زبر قسەی لەگەڵ کردین، وتی دەبێت بگەڕێنەوە بۆ خولی عێراق. تۆمەتی ئیدارەی سلێمانی کرد کە نیشتیمانی نین و بە خیانەتکار ناوی بردن. هەڕەشەی کرد، ئەگەر نەگەڕێنەوە، جارێکی تر نایەڵم بێنەوە خولی عێراق. ئێمە کێشەکانمان بۆ باسکردن لە ئەزیەتدانی یاریزانان لە بازگەکان و لە ٢٨ نیسان جلی وەرزشی وێنەی سەدام حسێن لەسەربووە دراوە بە یاریزانان لە کوردستان بە شێوەی ناشیرین پێشوازیمان لێدەکەن. هەستمان کرد کۆبونەوەکە یارییەکە و دەیانەوێت بمانگێڕنەوە بۆ خولی عێراقی بۆ مەرامی سیاسی بەکارمان بهێنن و بڕیاری گەڕانەوەمان دا لە بەغدا و بەشداری خولی عێراقی نەکەین"[٦].

---

[١] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولخالق مەسعود ئەحمەد، ناوبراو لەدایک بووی ١٩٦٠، سەرۆکی یەکێتی تۆپی پێی هەولێر ساڵی ١٩٩٢، ئەندامی یەکێتی تۆپی پێی عێراق ٢٠٠١لە ساڵی، ئەندامی لیژنەی کاتی یەکێتی تۆپی پێی عێراق لە ساڵی ٢٠٠٣، جێگری یەکێت پۆپی پێی عەرەب لە ساڵی ٢٠١٧، ئەندامی یەکێتی پۆپی پێی ئاسیا لەساڵی ٢٠١٩، هەولێر ، ٢٠٢٢/١/٣.

[٢] ڕۆژنامەی هەرێمی کوردستان: ژمارە ٢، ١٩٩٥/١٢/١٢.

[٣] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ هەردە ڕەئوف بارام ، ناوبراو وەرزشەوانە، سەرۆکی نوێنەرایەتی لیژنەی ئۆڵۆمپی سلێمانی، جێگری سەرۆکی یانەی سلێمانی، ئەندامی لیژنەی ئۆڵۆمپی عێراق لە ساڵی ٢٠٢٠. سلێمانی، ٢٠٢١/١١/٧.

[٤] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولخالق مەسعود ئەحمەد هەولێر ، ٣ /٢٠٢٢/١.

[٥] چاوپێکەوتنی شێرکۆ بێکەس، ١٩٩٦.https://www.youtube.com/watch?v=f_OfTJ٢٦iWk&t=16s

[٦] چاوپیکەوتنی توێژەر لەگەڵ هەردە ڕەئوف بارام سلێمانی، ٢٠٢١/١١/٧.

یانەکانی هەولێر و دهۆک لە خولی عێراقی بەردەوام بوون و تا ٣١ ئابی ١٩٩٦ یانەی هەولێر لە موسڵ بەشداری یارییەکانی دەکرد، بەڵام لە دوای دەستبەسەرداگرتنی هەولێر لەلایەن پ.د.ک، یارییەکان لە هەولێر بەڕێوە دەچوو. لە ساڵی ١٩٩٧ یانەی نەهزە، یەکەم یاری لە شاری هەولێر ئەنجام دا. ئەو یانانەی بەشدارییان لە خولی عێراقی دەکرد، پێویست بوو مۆڵەتیان لە بەغدا وەرگرتبێت. هەر یانەیەک لە دوای ڕاپەڕین دروستبووبێت، مۆڵەتی بەغدای نەبێت، ناتوانێت بەشداریی بکات یان دەبێت مۆڵەت وەربگرێت، بۆنمونە یانەی ئاسۆ لە هەولێر دوای ڕاپەڕین درووستبوو مۆڵەتی لە بەغدا وەرگرت و بەشداری کرد[1].

لەدوای ڕووداوەکانی ٣١ ئاب ١٩٩٦ درووستبوونی دوو ئیدارەیی، حکومەتی هەرێمی کوردستان، ی.ن.ک بڕیاریدا بەدەر لەسیاسەت، پەیوەندی وەرزشیی و ڕۆشنبیریی و بازرگانیی لە گەڵ عێراق دروستبکاتەوە. لەکۆبونەوەی مەکتەبی سیاسی، بە ئامادەبوونی جەلال تاڵەبانی و نەوشیروان مستەفا و کۆسرەت ڕەسوڵ عەلی بڕیاری ئاسایی بوونەوەی پەیوەندییە وەرزشیەکان دەدەن. شاندێک کە پێک هاتبوو لە سەلاح حەسەن وبەکر مستەفا و هەردە ڕەئوف ڕادەسپێرن سەردانی بەغدا بکەن، پاش سەردانی کرد توانییان پەیوەندییە وەرزشییەکانی سلێمانی لەگەڵ عێراق ئاسایی بکەنەوە. بۆ دەربڕینی نیازپاکی، تیپی باسکەی ئەرمەن هاتنە سلێمانی و تیپی سەرمێزی سلێمانی سەردانی شاری بەغدای کرد و دواتر بەشەکانی تریش بەشدارییان کرد و یانەکانی سلێمانی بەشداری خولی عێراقییان کردەوە، بەڵام بە هۆکاری بانگهێشت کردنی یانەیەکی ئێرانی بۆ سلێمانی، تیپی تۆپی پێی یانەی سلێمانی سزا درا تا ڕوخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن لە ٢٠٠٣ ڕێگەیان پێنەدرا بەشداری هیچ یارییەکی خولی عێراقی بکەن[2].

لیژنەی ئۆلۆمپی عێراق، تێچوی بەڕێوەچوونی یارییەکانی گرتە ئەستۆ، لە هاتوچۆ و مانەوە لەم بارەیەوە عەبدولخالق مەسعود دەڵێت " بەهۆی ئەوەی یارییەکان لە دەرەوە بوون خەرجی چوون و هاتنەوە و مانەوە لە سەر لیژنەی ئۆلۆمپی بوو لە شاری موسڵ خانویەک و پاسێکمان پێدرا بوو ئەگەر هاوکاری نەکرابایە نەمان دەتوانی بەشداری بکەین، بە سیفەتی سەرۆکی تۆپی پێی هەولێر بەشداری هەموو چالاکیەکمان دەکرد لە ساڵی ٢٠٠١ وەک ئەندامی یەکێتی تۆپی پێی عێراق هەڵبژێردرام"[3].

لە دوای ڕاپەڕین و پچڕاندنی پەیوەندییە سیاسییەکان، هۆکارێک بوو بۆ پچڕاندنی پەیوەندییە هونەرییەکان، بەڵام لەسەر ئاستی کەسی ئەو پەیوەندییانە دروستکراونەتەوە، هونەرمەندانی کورد دەستپێشخەرییان کردوە و هەوڵی تاکەکەسییان داوە بۆ ئەوەی پەیوەندییەکان دروست بنەوە، لەم بارەیەوە بورهان سابیر دەڵێت " لە ساڵی ١٩٩٩ و ٢٠٠٠ بە قاچاخ تابلۆکانم بردۆتە بەغداد لە ناوەندی سەدام حسێن بۆ هونەر پێشانگام کردۆتەوە و هونەرمەندانم بانگهێشتی کوردستان کردوە بۆ کردنەوەی پێشانگا، لەمیانەی هەوڵەکانم داواکاریم پێشکەش بە وەزیری ڕۆشنبیری عێراق حامد یوسف حمادی کرد بۆ کردنەوەی پێشانگا لە هەولێر، پرسی بۆهەولێر؟ وتم بۆ شارێکی عێراقی نیە، وتی بەمەرجێک ڕەزامەندی نیشان ئەدەم ئەو تێکدەرانە دەستێوەردان نەکەن و پەیوەندییان بە بابەتەکەوە نەبێت، پاشان سەردانی وەزیری ڕۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان ئیدارەی هەولێر فەلەکەدین کاکەیم کرد بۆ ڕەزامەندی خۆشحاڵی خۆی دەربڕی و ئامادەیی دەربڕی". بە فەرمانی سەرۆکی حکومەت(ئیدارەی هەولێر) نیچیرڤان بارزانی

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولخالق مەسعود ئەحمەد هەولێر ، ٣ ١/ ٢٠٢٢.
[2] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ هەردە ڕەئوف بارام سلێمانی، ٢٠٢١/١١/٧.
[3] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولخالق مەسعود ئەحمەد هەولێر ، ٣ ١/ ٢٠٢٢.

پێشوازی فەرمی لە ٢٤ هونەرمەندی عێراقی کرا، بۆ ماوەی ٣ ڕۆژ چالاکییەکانیان بەناوی گوتاری خۆشەویستی (خطاب المودة)، هەر هونەرمەندێک نەمامێکی لە پارکی سامی عەبدولرەحمان ناشت[١].

چالاکییەکانی هونەرمەندە عێراقییەکان لە ٢٤ تشرینی دووەمی ٢٠٠٠ لە شاری هەولێر، بە ئامادەبونی وەزیری ڕۆشنبیری حکومەتی هەرێم ئیدارەی هەولێر فەلەکەدین کاکەیی لە گەلەری میدیا دەستی پێکرد. پێشانگایەکی هاوبەشی ٢٤ هونەرمەند کرایەوە زیاتر لە ١٠٠ تابلۆی شێوەکاری نمایش کرا، لەهەمان ڕۆژدا پێشانگایەکی فۆتۆگرافی بۆ هونەرمەندان فارس سەعدی، محەمەد بەکر، ئەیاد عەبدوڵڵا، ئیبراهیم خەلیل لە هۆڵی ئوتێل چوار چرا کرایەوە و ٣٣ تابلۆی فۆتۆگرافی سروشتی کوردستان خرایەڕوو. لە هۆڵی میدیا دەستەی مۆسیقای شەبەنگ کۆنسێرتێ گوتاری خۆشەویستی پێشکەش کرد کە پێکهاتبوو لە ١٤ پارچە مۆسیقای کلاسیکی. لە ٢٥ تشرینی دووەمی ٢٠٠٠ یەکێتی نوسەرانی کوردستان کۆڕێکیان ڕێکخست بۆ ڕەخنە گری شێوەکار و ڕۆمان نووس عادل کامیل و ڕەخنەگری شێوەکاری حسین ئەلحسێنی، جێگری سەرۆکی حکومەتی هەرێمی کوردستان ئیدارەی هەولێر سامی عەبدولرەحمان سەردانی پێشانگاکەی کرد و هیوای خواست ئاڵوگۆڕی فەرهەنگی و هونەری و ڕۆشنبیری هونەرمەندان بەردەوام بێت[٢].

لە ٢٨ تشرینی دووەمی ٢٠٠٠ شاندەکە سەردانی شاری سلێمانیان کرد لەلایەن وەزیری ڕۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان ئیدارەی سلێمانی محەمەد شاکەلی پێشوازییان لێکرا و لە ڕۆژی دواتر لە هۆڵی ڕۆشنبیری پێشانگایەک بۆ ٢٦ هونەرمەند کرابوەوە و بەرهەمی تابلۆ و سیرامیک و پەیکەر نمایش کرا[٣].

پاش کشانەوەی دامودەزگاکانی حکومەتی عێراق، چین وتوێژە جیاوازەکان سەندیکاو ڕێکخراوی تایبەت بەخۆیان دامەزراند. هەمویان لە ئاستی ناوخۆییدا بون، بەڵام هەوڵێک لە لایەن وەزارەتی تەندروستی حکومەتی هەرێمی کوردستان درا بە دروستکردنی ڕێکخراوی مانگی سووری کوردستان و ئەنجومەنی وەزیران لە ٢ تشرینی یەکەمی ١٩٩٣پڕۆژەکەی وەزارەتی تەندروستی پەسەند کرد و پەرلەمانی کوردستان لە ٥ تشرینی یەکەمی ١٩٩٣، یاسای ژمارە ١٥ بەناوی یاسای کۆمەڵەی مانگی سووری کوردستان لە هەرێمی کوردستانی عێراق دەرکرد. یاساکە لە یازدە مادە پێک هاتووە. هۆکاری دەرکردنی یاساکە، دەگەڕێنێتەوە بۆ پێویستی بەرژەوەندی گەلی کوردستانی عێراق و مافە ڕەواکانی لە بوونی ڕێکخراوێکی تایبەت بەخۆی و لادانی کۆمەڵەی مانگی سووری عێراقی لە ئامانجەکانی و سەرپێچی کردن لە دەستووری نێودەوڵەتی کۆمەڵەکانی مانگی سوور و خاچی سوور[٤]. جگە لەو بارودۆخەی کە هەرێمی کوردستانی پێدا تێپەڕ دەبێت، لە ئاکامی ئەو ئابڵوقە دوو لایەنی بەسەریدا سەپێندراوە بۆ کەم کردنەوەی بارگرانی هاوڵاتییەکانی لە هەژاران و زیان لێکەوتوان و نەداران و بەشداری کردن، لە پێشکەش کردنی خزمەتگوزارییە مرۆڤایەتییەکان بۆیان، لەڕێگەی چالاکییەکانی کۆمەڵە لە گەیاندنی

---

[١] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ بورهان سابیر، ناوبراو لە دایک بووی ١٩٥٢ لە شاری سلێمانی ، کۆلێژی ئەندازیاری بەشی کارەبا زانکۆی سلێمانی تەواوکردوە، هونەرمەندە و لە بواری هەڵکۆڵین و شێوەکاری کار دەکات و چەندین پێشانگای هونەری کردۆتەوە، کاری بازرگانی ئەنجام داوە، هەولێر، ٢٠٢١/١٠/٢٧.

[٢] گۆڤاری هەرێم: ژمارە ٢٦١، ٢٠٠٠/١٢/١٢.

[٣] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٢٣١٦، ٢٠٠٠/٢٢/٢٩.

[٤] گەورەترین ڕێکخراوی نێودەوڵەتی بێ لایەنی سەربەخۆیە کاردەکات لە پێناوپاراستنی ژیانی قوربانیانی جەنگ و توندوتیژی و پێشکەش کردنی هاوکاری بۆیان، لە ساڵی ١٨٦٣ دامەزراوە، کاردەکات لەسەر بنەمای ڕێکەوتننامەی جنیف ١٩٤٩ و بڕیاری کۆنگرەکانی مانگی سوور و خاچی نێودەوڵەتی. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: اللجنة الدولية للصليب الأحمر، بەرواری سەردان ٢٠٢٢/٣/٢. https://www.icrc.org/en

یارمەتییەکـان بەشـێوەی ڕاسـتەوخۆ بـۆ هەرێمـی کوردسـتان بەهاوکـاری لەگەڵ ڕێکخـراوە خێرخـوازییە مرۆییەکانی تر[١].

لە ٢٨ شوباتی ١٩٩٤ دەستەی ئامادەکاری[٢] مانگی سووری کوردستان، بە سەرۆکایەتی دکتور مستەفا نـادر ئەلعـالەم یەکەم بەیاننـامەی بڵاوکـردەوە. لە بەیاننـامەکەدا هـاتووە کە مژدە بەجەمـاوەری گەلەکەمـان و هەمـوو لێقەومـاوانی و بێدەسـەڵاتەکانی کوردسـتان دەدەیـن کە کۆمەڵەکەمـان خۆبەخشـانە لە پێنـاو هێنـانەدی ئامــانجە پیرۆزەکـان کاردەکـات، داوا لە پەرلەمــانی کوردسـتان و ئەنجـومەنی وەزیـران و هەمــوو لایەن سیاسییەکانی بەرەی کوردستانی دەکەین، یارمەتی کۆمەڵە بدەن، بۆ ئەوەی لەو ئەزمونە سەرکەوتوو بێت[٣]، بەڵام ڕێکخراوی مانگی سووری کوردستان، دەبێت دانپێدانانی کۆمەڵەکانی خاچی سوور ومـانگی سووری نێـودەوڵەتی هەبێـت، لەبەرئەوەی پەیوەسـتە بەسـەروەری عێـراق بە درووسـتکردنی وەک دەوڵەت مـامەڵەی لەگەڵ دەکرێـت. حکـومەتی عێـراق دژی ئەم هەوڵە وەسـتایەوە. لە ڕێـگەی سـەرۆکی لقـی سـلێمانی مـانگی سووری عێراقی دکتۆر قادر شاڵی، هەڕەشەی کشـانەوەی رێکخـراوەکەی لە کوردستان کـرد، ئەگەر مـانگی سووری کوردستان دروست بکرێت، عێراق شکستی بە هەوڵی دروستکردنی ڕێکخراوەکە دا[٤].

---

[١] لە مـادەی یەکەم ئامـاژە بەوە دەکـات بارەگاکەی لە هەولێر دەبێـت و تەنهـا لە هەرێمـی کوردسـتان بـوونی دەبێـت ، لە مـادەی سێیەمدا پابەندێتی دەبێت بە بیروباوەڕەکانی کۆمەڵەی خاچی سوور و مانگی سووری نێودەوڵەتی. بۆ زانیـاری زیـاتر بڕوانە: مجموعـة القـوانین والقـرارات الصـادرة عن المجلس الـوطنی لکوردسـتانی العـراق للفتـرة ١٩٩٣/١/١ لغایـة ١٩٩٦/١٢/٣١، المجلد الثانی، الطبعة الأولی، ١٩٩٧.

[٢] دەستەی ئامادەکار پێـک هـاتبوون لە د. عەبدولحەمید فلامەرز پزیشـکی خانەنشین وسـەرۆکی کۆمەڵە لەسلێمانی، د. حەمید محەمەد تاهیر پزیشک و سەرۆکی کۆمەڵ لە دهۆک، داود عەلی مەولود مامۆستای ئامادەیی و سەرۆکی کۆمەڵ لە گەرمیان، تاهیر حسین عەلی شارەزای بواری کارگێڕی، جەمیل سلێمان دزەیی پارێزەری خانەنشین، حەوێز قادر ئەحمەد سیاسەتمەدار، زان مستەفا عوزێری ئەندازیاری سەربەخۆ، ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە ٦٧٥، ١٩٩٤/٥/٦.

[٣] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٦٧٥، ١٩٩٤/٥/٦.

[٤] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتور نەوزاد ساڵح ڕەفعەت، ناوبراو لە ساڵی ١٩٤١ لە سلێمانی لەدایک بووە، لەساڵی ١٩٦٧ کۆلیژی پزیشـکی تەواوکـردوە ، بەڕێـوەبەری گشـتی تەندروسـتی تەندروسـتی بـوو لە ١٩٩٢ تـا ١٩٩٧، وەکیلـی وەزارەتـی تەندروسـتی حکـومەتی هەرێمـی کوردسـتان ئیـدارەی سـلێمانی بـووە لە سـاڵی ١٩٩٧ تـا ١٩٩٩ دواتـر دەچێـتەوە سـەرکاری پێشووی، لە ٢٠٠٥ ئەندامی کۆمەڵەی نیشتمانی عێراق بووە، لە ساڵی ٢٠٠٦ ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەران بووە، لە ساڵی ١٠١٠ خانەنشین بووە، نوسەرە، سلێمانی،٢٠٢١/٩/١٩.

باسی چوارەم – سیاسەتی نەوتی عێراق لە کوردستان:

نەوت[١] وەک سامانێکی سروشتی و کاریگەر لە گۆڕەپانی وڵاتانی دونیا، بە یەکێک لە سەرچاوە گرنگەکانی وزە دادەنرێت و تا ئێستا ڕۆڵی گرنگ و یەکلاکەرەوەی لە پرسە سیاسی و دیپلۆماسییەکان لە جیهان و ناوچەکەدا هەیە. جەنگی یەکەم و دووەمی کەنداو، زیانێکی گەورەی لە کەرتی نەوتی عێراقدا، بەتایبەتی لە پاش سەپاندنی گەمارۆی ئابووری و ڕێگەنەدان بە ناردنە دەرەوەی نەوت. بەدوای دەرچەیەکدا دەگەڕا بۆ ناردنە دەرەوەی نەوت، باشترین شوێن ناردنە دەرەوەی بوو لە ڕێگەی هەرێمی کوردستان بۆ تورکیا. لە ئەنجامی پێداویستی هاووڵاتییان بە بەرهەمە سووتەمەنییەکان، حکومەت هەرێمی کوردستان هەوڵی دەرهێنانی نەوتی داوە. ئەم هەنگاوە ناڕەزایی توندی حکومەتی عێراقی لێکەوتەوە. بۆ فشار خستنە سەر هەرێمی کوردستان و شکستپێهێنانی ئەم هەوڵە، چەندین ڕێگەی گرتە بەر. بەڵام دواجار ئەو پرۆسەیە سەرکەوتنی بەدەستهێنا و بوو بە بناغەیەک بۆ دەرهێنانی نەوت لە هەرێمی کوردستان.

عێراق پاش شکستی لە جەنگی دووەمی کەنداو ڕووبەڕووی سێ کێشە بوویەوە:

١. دانەوەی قەرزە کەڵەکە بووەکانی. تەنها سووددانەوەی تا ساڵی ٢٠٠٠، دەگەیشتە ٣٢ بۆ ٤٦ ملیار دۆلار، بەڵام حکومەتی عێراقی نەتەوە یەکگرتووەکانی ئاگادار کردۆتەوە ٤٢,١ ملیار قەرزارە.

٢. ئەو زیانەی کە دەبێت بیبژێرێت، لە ئەنجام دا عێراق لە ٣٠% داهاتی نەوتی خۆی بێبەش دەبوو، لەگەڵ زیادبوونی داهاتی نەوت ئەندازەی بژاردن زیاد بێت.

٣. تێچووی چاککردنەوەی ژێرخانی وێرانکراوی ئابووری عێراق، دیاریکردنی تێچووی زۆر ئەستەمە، بەڵام مەزەندە دەکرا ١٠٠ ملیار دۆلار بێت[٢].

سیاسەتی نەوتیی، هۆکارێکی گرنگ بووە بۆ ڕزگارکردنی ئابووری عێراق لە شوێنەوارە وێرانکارییەکانی جەنگ. لەبەرئەوەی لە ڕێگەی نەوتەوە، خێراترین دەرامەت پەیدا دەبێت. لە هەشتاکانی سەدەی بیستەم، داهاتی ساڵانەی نەوتی عێراق ٦,٨ ملیار دۆلار بوو. ئاستی ناردنە دەرەوەی نەوت لە ساڵی ١٩٧٩، ڕۆژانە ٣٥ ملیۆن بەرمیلی بوو، بەڵام لە دوای داگیرکردنی کوەیت و سەپاندنی گەمارۆی ئابووری، ئاستی ناردنە دەرەوەی نەوت لە ناوەڕاستی ١٩٩١ دابەزی بۆ ٢٧٠,٠٠٠ بەرمیل لە ڕۆژێکدا[٣].

عێراق لە دوای گەمارۆی ئابووری و دابەزینی ئاستی ناردنە دەرەوەی نەوت، پێویستی بە داڕشتنەوەی سیاسەتی نەوتی هەبوو لە ئاستی ناوخۆیی بێت یان لە ئاستی دەرەکی. هەوڵیدا کە گەمارۆکانی لەسەر

---

[١] وشەی پیتڕۆل(Petrolumeum) لاتینیەلە ساڵی ١٥٢٦ بەکارهاتوە، لە دوو بڕگە پێکهاتوە (Petra) بەمانای بەرد و (Oleume) بەمانی ڕۆن یا چەوری، بەشێوەیەکی گشتی بەکاردێت بۆ هەموو کەرەستە هایدرۆ کاربۆنیەکان، کە بەشێوەیەکی سروشتی پێکهاتوون، بەڵام بەمانا بازرگانییەکەی بە بەشی شلەمەنی دەوترێت ڕۆن یان نەوتی خاو بەبەشی بەستووی دەوترێت قیر(Bitumen) یان زفت(Asphalt). ئەوکاتەی نەوت بۆ یەکەم جار لەژێر زەوی دۆزرایەوە لە شێوەی بەردێکی وەک ئیسفنج وابوو، ئاوی هەڵمژیوە و پڕبووە لەنەوت. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە. دڵشاد عمر عبدالعزیز: نەوتی کەرکوک و ململانێی هێزەکان(١٨٩٠ – ١٩٢٧ز)، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، کەرکوک، ٢٠١١، ل ٣٠، ٣١.

[٢] فازیل چەلەبی(دکتور): لێکۆڵینەوەیەکی سەرەتایی دەربارەی ئابووری عێراق، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی کوردستان، ژمارە ١، ساڵی یەکەم، نیسانی ١٩٩٢، ل ٨٨.

[٣] Anthony h. Cordesman;op.cit., P. 161.

هاورده و ناردەنی عێراق لابەرێت. جەختی دەكردەوە لە سەر گرنگی توانای عێراق لە ناردنە دەرەوەی نەوت و هاوردەكردنی كەلوپەلی نا سەربازیی بە بێ بەربەست[١]. ئەم هەوڵانەی عێراق لە دوو ڕێگاوە بوو:

یەكەم: هەوڵدانی بۆ فرۆشتنی نەوت، لەژێرسەرپەرشتی خۆی، بەڵام نەتەوە یەكگرتووەكان تەنها ڕێگەی ئەدا بە لە ڕێگەی ئوردن نەوت بنێرێتە دەرەوە و خۆراك و دەرمان هاوردە بكات، بەڵام بەڕێژەیەكی كەم، بە جۆرێك لە ساڵی ١٩٩١ ئاستی بەرهەم هێنانی نەوت ٢٧٠,٠٠٠ بەرمیل بوو لە ڕۆژێكدا. ڕێژەی ناردنە دەرەوەی بۆ ئوردن لە نێوان ٢٠,٠٠٠ تا ٤٠,٠٠٠ بەرمیل بوو لە ڕۆژێكدا. لە كۆتایی ١٩٩٥ بە بڕیاری ئوردن، بازرگانی نێوانیان بەرەو كەمی ڕۆیشت. لە ساڵی ١٩٩٦ ئاستی بازرگانی لە ٤٠٠ ملیۆن دۆلار دابەزی بۆ ٢٠٠ ملیۆن دۆلار. ئەم پەیوەندییە بەردەوام بوو سەرەڕای داواكاری ئەمریكا بۆ پچڕاندنی، بەڵام لە لایەن ئوردن ڕەت كرایەوە[٢].

ڕێگای توركیا یەكێك بوو لەو ڕێگا گرنگانەی حكومەتی عێراقی پشتی پێدەبەست. لە پێش داگیركردنی كوەیت، سەرەكیترین ڕێگای پەیوەندی زەمینی نێوان عێراق و توركیا بوو. دوای وەستاندنی جەنگی دووەمی كەنداو و دەرچوونی بڕیاری ٦٨٧ عێراق لەم ڕێگایە كاری كرد بۆ ئەم مەبەستە سەرۆكی یەكێتی ژووره بازرگانیەكانی عێراق زوهیر عەبدولغەفور و جێگرەكەی ئازاد كە لەهەمانكاتدا سەرۆكی ژووری بازرگانی هەولێر بوو ڕاسپێردران بۆ كاركردن لەگەڵ ژووری بازرگانی توركیا، هەروەها وەزیری بازرگانی عێراق محەمەد مەهدی صالح لەگەڵ بەرپرسانی توركیا كۆبویەوە كۆبویەوە دەربارەی كردنەوەی ڕێڕەوی بازرگانی بەشێوازی گۆڕینەوەی خۆراك بەرامبەر سوتەمەنی[٣]، بەڵام لە دوای ساڵی ١٩٩١ ئەم ڕێگایە كەوتە ژێر دەسەڵاتی هەرێمی كوردستان و دەستی بەسەر هەموو جۆرە پەیوەندییەكی زەمینی ڕاستەوخۆی عێراق و توركیا گرتبوو. بەتایبەتی هاورده و ناردەنی نێوان هەر دوو دەوڵەت پێویست بوو لەم ڕێگایەوە بێت[٤]. عێراق هەرێمی كوردستانی وەك دەرچەیەك دەبینی كە ڕێڕەوێكی هاورده و ناردەنی نافەرمی، هاوتا بێت لەگەڵ بڕیارەكانی نەتەوە یەكگرتووەكان. هەوڵیدا جۆرێك هاوكاری لەگەڵ هەرێمی كوردستان دروستبكات بە ناردنە دەرەوەی نەوت و هاوردەكردنی كەلوپەلی پێویست بەتایبەتی خۆراك، ئەم بازرگانیە لەسەر بنەمای گۆڕینەوە بوو[٥].

سەرەتای ئەم بازرگانیە بە بڕێكی كەم لە ڕێگەی شوفێری بارهەڵگرەكان دەستپێكرد كە كەلوپەلی خۆراكیان دەهێنا بۆ موسڵ لە گەڕانەوەیان تانكی بارهەڵگرەكانیان پڕدەكرد لەسوتەمەنی، بەڵام دواتر تانكی زیادەیان دەبەست لەبارهەڵگرەكان و سوتەمەنی زیاتریان دەگواستەوە، بڕێكی زۆر لە نەوتی عێراق دەگۆڕدرایەوە بە كەلوپەلی توركی لە ناوچەی بازرگانی ئازاد لە ناحیەی فایدە، بەڵام ئەم جۆرە بازرگانییە ناجێگیر بوو، كانێك حسێن كامل لە ساڵی ١٩٩٢ كرایە سەرپەرشتیاری دامەزراوەی پیشەسازی سەربازی ڕێگری كرد لەهاتنی بارهەڵگرەكان بۆ موسڵ[٦]، هەروەها لە ئەنجامی ململانێی نێوان پ.د.ك و ی.ن.ك

---

[١] تیم نبلوك: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

[٢] Anthony h. Cordesman; op.cit., P 162.

[٣] محمد مهدی صالح الراوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٤.

[٤] هێرش عەبدوڵڵا حەمە كەریم: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣.

[٥] گوڵدران عبدالرحيم عزيز: واقع النشاط التجاري في اقليم كوردستان، دراسة تحليلية لفترة ١٩٩٣ ــ ١٩٩٨، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية ادارة و الأقتصاد، جامعة دهوك، ١٩٩٩. ص ١١١.

[٦] محمد مهدی صالح الراوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٥.

بەرێژەیەکی بەرچاو دابەزی، بە جۆرێک لە ساڵی ١٩٩٤ بە نزیکەی لە ٣٠٠٠ بارهەڵگر دابەزی بۆ ١٥٠ بارهەڵگر لە ساڵی ١٩٩٥[١].

لە ساڵی ١٩٩٥ دوو هۆکار یارمەتیدەر بوون بۆ دووبارە گەشەکردنی بازرگانی نەوت، یەکەم هەڵهاتنی حسێن کامل بۆ دەرەوە و سەرپەرشتی کردنی لەلایەن وەزارەتی بازرگانی[٢]، دووەم دوای توندبوونەوەی ململانێکانی نێوان پ.د.ک و ی.ن.ک، دەسەڵاتی پ.د.ک لە دهۆک جێگیر بوو. حکومەتی عێراقی لە ڕێگەی کۆمپانیایەکی بەناوی کۆمپانیای ئاسیا[٣]، ڕۆژانە ١ملیۆن تا ١٠ ملیۆن لیتر سووتەمەنی دەنارده تورکیا بەنرخی ٤٥ دۆلار، بەڵام دواتر نرخەکەی بەرزکرایەوە بە ١٢٥ دۆلار[٤]، ئەم بازرگانیە بە ڕێکەوتنی هەردوو حکومەتی عێراق و تورکیا بوو، لە تەموزی ١٩٩٦ سەرۆک وەزیرانی تورکیا نەجمەدین ئەربەکان (١٩٩٦ - ١٩٩٧) ڕایگەیاند بڕی ئاڵوگۆڕی بازرگانی لەگەڵ عێراق لە زیاد بووندایە .ئۆتۆمبێلە بارهەڵگرەکان خۆراک بەرامبەر سوتەمەنی بۆ عێراق دەنێرن. لە هەمان کاتدا، لە لایەن بریکاری وەزارەتی بازرگانی، حاتەم سامەڕایی و ڕاوێژکاری پەیوەندییە بازرگانییەکانی تورکیا، ڕێکەوتنی بازرگانی و ئابووری هاوبەشی نێوان هەردوولا ئیمزاکرا[٥].

بازرگانی نەوت لەگەڵ تورکیا، لە ڕێگەی دەروازەی ئیبراهیم خەلیل دەستکەوتێکی دارایی بۆ حکومەتی هەرێمی کوردستان هەبوو، هاوکات یەکێک بوو لە سەرەکیترین هۆکارەکانی جەنگی ناوخۆی هەرێمی کوردستان لە نێوان پ.د.ک و ی.ن.ک. ئەم خاڵە سنوورییە کەوتبووە ژێر دەسەڵاتی پ.د.ک و دەسەڵاتی پێ جێگیرکرد[٦]، لەهەر تەنێک نەوت[٧] ٢٥ دۆلار دەدرا بە پ.د.ک[٨]. بەگوێرەی سەرچاوەیەک لە ساڵی ١٩٩٦ داهاتی ڕۆژانەی ٨٠٠ هەزار دۆلار لە بەرهەمە نەوتییەکان و ٢٥٠ هەزار دۆلار لە گومرگی کاڵا بازرگانییەکان بوو[٩].

دووەم: ناردنە دەرەوەی نەوت لەژێر سەرپەرشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بەرامبەر کڕینی پێداویستی خۆراک و دەرمان. لە ساڵی ١٩٩٦حکومەتی عێراق ئەم هەوڵانەی ڕەتکردەوە. بە پێشێلکردنی سەروەریی عێراقی ناو برد و پێی وابوو ڕێگایەکە بۆ دەستوەردان لە بڕیارە ئابوورییەکان. هەروەها جەختی کردەوە، ئەو بڕیارە ڕەوایەتی دانە بە لاوازکردن و بێبەشکردنی دامودەزگاکانی حکومەت، جگە لە ناڕازی بوونە سیاسییەکان. عێراق بە بەردەوامی لە وتووێژەکان هاوکاری نەدەکرد، لەبەرئەوە پێی وابوو ئەوەی بۆ دەگەڕێتەوە لە داهاتی نەوت بەشێکی زۆری بە تێچوون و لێبڕین دەڕوات[١٠].

---

[١] Anthony h. Cordesman; op.cit., P 143.

[٢] محمد مهدی صالح الراوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٨٥.

[٣] کۆمپانیای ئاسیا خاوەندارێتی دەگەڕێتەوە بۆ محەمەد سەید عەبدولڕەحمان کە پێشتر بەڕێوەبەری گشتی پەروەردەی دهۆک بوو، دواتر بەڕێوەبەری گشتی ئەنجومەنی یاسادانانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی بووە، دواتر جێگری بەڕێوەبەری گشتی پەروەردەو فێرکردنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی بوو پێش کشاندنەوەی دامودەزگاکانی لە ساڵی ١٩٩١. محمد مهدی صالح الراوی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٦.

[٤] محمد مهدی صالح الراوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٦.

[٥] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٤٨١، ١٩٩٦/٧/١٤.

[٦] هێرش عەبدوڵڵا حەمە کەریم: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣.

[٧] ١ تەن نەوت بەرامبەرە بە ٧,٣ بەرمیل نەوت .

[٨] محمد مهدی صالح الراوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٦.

[٩] هێرش عەبدوڵڵا حەمە کەریم: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣.

[١٠] جوی غوردون: سەرچاوەی پێشوو، ل٤٢.

پاش دەرچونی بڕیاری ٩٨٦ ناسراو بە بەرنامەی نەوت بەرامبەر خۆراک لەساڵی ١٩٩٦ و بەگوێرەی بڕیارەکە، ڕێگەی بە عێراق دەدا، بە بەهای ١ ملیار دۆلار بۆ ماوەی ٦ مانگ نەوت بفرۆشێت. داهاتەکەی لە هەژمارێک دادەنرێت کە نەتەوە یەکگرتووەکان دروستی دەکات. حکومەتی عێراقی ئەم بڕیارەی ڕەتکردەوە. یەکێک لە هۆکارەکانی ناردنە دەرەوەی بەشێکی زۆری نەوت بوو لە ڕێگەی بۆری نەوتی کەرکوک – جیهان بە خاکی تورکیا تێ دەپەڕێت. ئەوەی دەمێنێتەوە لە بەندەری ئەلبەکر لە کەنداو دەنێرێتە دەرەوە[1]. بەشێکی ئەم هێڵە بە هەرێمی کوردستاندا تێ دەپەڕێت و دەکەوێتە سەروو ناوچەی دژە فڕین حکومەتی عێراق لە زەمین و ئاسمانەوە لەژێر دەسەڵاتیدا نییە. پاش گفتوگۆکردنی نێوان نەتەوە یەکگرتووەکان و حکومەتی عێراق، یاداشتی لێکتێگەیشتن ئیمزا کرا. بەگوێرەی یاداشتەکە، هیچ بڕێک دیاری نەکرا کە نەوت لە هەر کام لە هێڵەکان بنێرێتە دەرەوە. ئەم خاڵە لە ڕووی کردارییەوە لە بەرژەوەندی عێراق بوو. ناردنە دەرەوەی نەوت لە بەندەری ئەلبەکر زیاتر بوو لە هێڵی کەرکوک – یومورتالیک، بۆ نموونە لە ساڵی ١٩٩٩ لە بەندەری ئەلبەکر ڕۆژانە ١,١٩ ملیونبەرمیل نێرراوە، بەڵام لە هێڵی کەرکوک – جیهان ڕۆژانە ٩١٤٧٦٨ بەرمیل نێرراوە[2].

لە دەستوری عێراقدا، خاوەندارێتی نەوت گەلی عێراقە. دەسەڵات لە بەغدا بەشێوەی ناوەندیی مامەڵە لەگەڵ دەرهێنانی نەوت دەکات. لە مادەی سیازدە لە دەستووری کاتی عێراق ١٩٧٠ هاتووە { سامانە سروشتییەکان و هۆکارە بنەڕەتییەکانی بەرهەمهێنان موڵکی گەلە. دەسەڵاتی ناوەند لە کۆماری عێراق وەبەرهێنانی تێدا دەکات بە شێوەی وەبەرهێنانی ڕاستەوخۆ بەگوێرەی پلانی گشتی ئابووری نیشتمانی}[3].

لە ئەنجامی ناوەندێتی لە بەرهەم هێنان و پاڵاوتن و فرۆشتنی نەوت لە عێراقدا، هەرێمی کوردستان زەرەرمەند بوو، بە تایبەتی دوای کشاندنەوەی دامودەزگاکان و سەپاندنی گەمارۆی ئابووری لە تشرینی یەکەمی ١٩٩١. لەبەرئەوەی هەرێمی کوردستان خاوەنی کێڵگە ئامادەکراو و پاڵاوگەی نەوت نەبوو. دابەشکردنی سوتەمەنی، ناوەندی بوو. بەغدا بڕیاری ناردنی دەدا هیچ بڕە سووتەمەنییەک لە هەرێمی کوردستان بەرهەم نەدەهات. هەرچەندە فەرمانگەی دابەشکردنی سوتەمەنی لە حوزەیرانی ١٩٩٢ کشاندەوە، بەڵام ناردنی سوتەمەنی تا ساڵی ١٩٩٣ بەردەوام بوو و لە ڕێگەی سەرۆک جاشەکان و کەسانی سەربەحکومەتی عێراقییەوە دەهات. لەم بارەیەوە، لێپرسراوی بەشی فرۆشتن لە بەڕێوەبەرایەتی بەرهەمە نەوتییەکان ڕێبوار ئەحمەد حسین دەڵێت " ڕۆژانە ٣ بۆ ٤ تەنکەر سووتەمەنی دەهات لەڕێگەی سەرۆک جاشەکان و کەسانی سەر بە حکومەت کە پێیان دەوترا وەکیل بۆئەوەی قازانجیان دەست بکەوێت، لیترێک بەنزین بە ٩٠ دیناری چاپ وەری دەگرت لە هەرێمی کوردستان بە ٤٥٠ تا ٥٥٠ فلس بە دیناری سویسری

---

[1] تیم نبلوک: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥١.
[2] هەمان سەرچاوە: سەرچاوەی پێشوو: ل ٥٣.
[3] ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە ١٦ تەموزی ١٩٧٠ دەستورێکی کاتی بۆ عێراق دانا لە ٦٧ مادە پێک هاتبوو، بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: موقع الرسمي لمجلس القضاء الأعلى، بەرواری سەردان ٢/ ٢٠٢١/١٢ https://www.hjc.iq/view.81/

دەفرۆشرایەوە"[1].بۆ پارێزگای دهۆک هەندیک جار ڕۆژانە ٦٥,٠٠٠ لیتر بەنزین و ٤٠,٠٠٠ لیتر گاز و ٣٦,٠٠٠نەوتی سپی ناردوە[2].

حکومەتی عێراقی لەڕێگەی ڕاگەیاندنەکانیەوە بانگەشەی ئەوەی دەکرد، وەزارەتی نەوت بڕێکی زۆر لە سوتەمەنی بە هەموو جۆرەکانییەوە بۆ پارێزگاکانی کوردستان ناردووە، بەڵام بەرپرسەکانی پارتە کوردییەکان دەستیان بەسەر سوتەمەنییەکەدا گرتووە و بەشێکیان بەسەر کەسە نزیکەکانیان دابەشکردووە و بەشەکەی تریان لە بازاڕ فرۆشتووەتەوە، جگە لەوەی هەندێک ناوچە سووتەمەنی پێنەگەیشتووە[3].

ئەم بارودۆخە قەیرانێکی سووتەمەنی لە هەرێمی کوردستان دروستکرد، دیاردەی قاچاخچێتی نەوت و هێنانی سوتەمەنی لەڕێگەی بازگەکانی نێوان هەرێمی کوردستان و حکومەتی عێراقی دروستبوو، هاووڵاتییان نەوتیان لەگوێنی و بە کوڵ دەیان هێنا، زۆر جار هێرش دەکرایە سەریان[4] و بەچەقۆ گونییەکەیان دەدڕی و نەوت بە گیانیان دەهاتە خوارەوە[5].

هەرێمی کوردستان، هەوڵیدا سیاسەتی پشت بە خۆبەستن و بوژاندنەوەی ژێرخانی ئابووریی پەیڕەو بکات، پەنا بردنە بەردەرهێنانی نەوت یەکێک بوو لەو ڕێگایانە. حکومەتی هەرێمی کوردستان، کۆمەڵێک هۆکاری هەبوو بۆ دەرهێنانی نەوت بریتین لە:

١. بەهۆی گەمارۆی ئابووری نێودەوڵەتی و گەمارۆی ئابووری حکومەتی عێراق لەسەر هەرێمی کوردستان، بە تایبەتی لە بواری سووتەمەنی، هۆکارێک بوو بۆ بەرزبوونەوەی نرخەکەی جگە لە کەمی بڕی سووتەمەنی، زۆربەی کارگەکان بەهۆی نەبوونی سووتەمەنی لەکارکەوتن.
٢. بوونی کێڵگەیەک لە تەقتەق و چەند بیرێکی هەڵکەنراو کە پێشتر لەلایەن حکومەتی عێراقی لێ درابوو، دواتر داپۆشرابوویەوە.
٣. بوونی کەسانی شارەزاو پسپۆڕ لە بواری نەوت و پیشەسازیی، هاندەر بوون بۆ سود وەرگرتن لە کێڵگەی تەقتەق[6].

تێڕوانینی ی.ن.ک و پ.د.ک بۆ دەرهێنانی نەوت جیاواز بوو. ی.ن.ک بانگەشەی دەرهێنانی نەوتی دەکرد، پێی وابوو لەو ڕێگەیەوە هەرێمی کوردستان، دەتوانێت سەربەخۆیی ئابووری مسۆگەر بکات و دواتر بەرەو سەربەخۆیی سیاسی هەنگاو بنێت. جەلال تاڵەبانی، لە هەڵمەتی بانگەشەکردنی بۆ سەرخستنی

---

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ڕێبوار ئەحمەد حسین، ناوبراو لێپرسراوی بەشی فرۆشتن بوو لە بەڕێوەبەرایەتی نەوت و بەرهەمە نەوتیەکانی سلێمانی، دواتر دەبێتە لێپرسراوی عەمباری گۆیژە، ئێستا کارمەندە لە بەشی کوالیتی کونترۆل لە بەڕێوەبەرایەتی بەرهەمە کانزاکانی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/٦.

[2] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولعەزیز تەیب، ناوبراو لەساڵی ١٩٥٤ لە دایک بووە، لە ساڵی ١٩٧٧ خانەی مامۆستایانی دهۆکی تەواو کردوە، دواتر بوەتە پێشمەرگە و ئەندامی یەدەگی لیژنەی ناوەندی پارتی دیموکراتی کوردستان بووە، لە ساڵی ١٩٩٢ تا ١٩٩٩ پارێزگاری دهۆک بووە، پاشان دەبێتە وەزیری پەروەردەی حکومەتی هەرێمی کوردستان تا ساڵی ٢٠٠٦، دواتر دەبێتە وەزیری کشتوکاڵ تا ٢٠١٠، ئێستا خانەنشینە.لەڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی،٢٠٢٢/٤/٢٧.

[3] جريدة الجمهورية: عدد ٨٠٨٢، ١٩٩٢/١/٦.

[4] لە بەشی سێیەم باسی یەکەم بەوردی باسی مامەڵەی بازگەکانی حکومەتی عێراق دەکەین لەگەڵ هاوڵاتیانی کوردستان.

[5] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ئومێد محەمەد جەبار، ناوبراولە دایک بووی ١٩٨٣، دانیشتوی چەمچەماڵ، پیشەی کاسب، لە ساڵی ١٩٩١-٢٠٠٣ کاری گواستنەوەی کەلوپەل بووە لە ڕێگای کەرکوک سلێمانی، ئێستا شۆفێرە لە هێڵی سلێمانی چەمچەماڵ، سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/٢٩.

[6] مەسعود مەلاهەمزە: یەکەم دەرهێنان و پاڵاوتنی نەوت لە لایەن حکومەتی هەرێمەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠١٧، ل ١٩.

لیستەکەی لە هەڵبژاردنی خولی یەکەمی پەرلەمانی کوردستان، بۆ یەکەم جار بانگەشەی دەرهێنانی نەوتی دەکرد لە کوردستان و لە چەندین خاڵی بەرنامەی لیستی ی.ن.ک، دووپاتی لە سوود وەرگرتن لە داهاتی نەوتی کەرکوک و بەشەکانی تری کوردستان دەکردەوە، بەڵام پ.د.ک تێگەیشتنی پێچەوانە بوو، وەک ئەوەی مەسعود بارزانی گوزارشتی لێ دەکرد، هەرێمی کوردستان لەڕووی ئابوورییەوە، ناتوانێت پشت بە خۆی ببەستێت، ئەمەش بە هۆکاری ناچاربوون بۆ گەڕانەوە بۆ بەغدا لێک دەدایەوە. ئاماژەی بە دوو هۆکار دەکرد، یەکەم لەڕووی ئابوورییەوە، ناتوانین لە سەرپێ بوەستین. دووەم جیابوونەوە لە عێراق، ناکرێت سنوورمان لەگەڵ تورکیا و ئێران و سوریا و عێراقە، ئەگەر ئەمانە لە دژمان بوەستن، چۆن دەتوانین سەربەخۆییمان بپارێزین[١].

لە دوای پێکهێنانی کابینەی یەکەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە حوزەیرانی ١٩٩٢، هەوڵدرا سود لەتوانا ناوخۆییەکان بۆ دەرهێنانی نەوت وەربگیرێت. سەرۆکی حکومەتی هەرێمی کوردستان، فوئاد مەعسووم ڕایگەیاند: "بەر لە ئێستا چەندین کۆمپانیای بیانی ئەم پرۆژەیان خستووەتە بەردەم، بەڵام ئێمە ویستوومانە کارێکی وا بکەین، پرۆژەیەک بۆ چۆنیەتی بەرهەم هێنانی نەوت جێبەجێ بکەین کە سوود و قازانجەکەی تەنیا بۆ کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان و حکومەت بێت و ببێتە مایەی دابینکردنی سووتەمەنی پێویست بۆ ناوەوەی وڵات"[٢].

لە لایەکی ترەوە، شارەزایان و پسپۆڕانی بواری نەوت، هەوڵەکانیان بۆ خستنەڕووی چۆنیەتی سوود وەرگرتن لە بەرهەمی نەوت و بوونی سەرچاوەی نەوتی لە کوردستان چڕکردەوە ، بۆ ئەم مەبەستە لە شاری هەولێر و سلێمانی، دوو کۆڕیان بۆ ئەندازیاران، سەردار پشدەری و باسل خوری بەست و کۆمەڵێک لە جیۆلۆجییەکان لە شاری سلێمانی، سەردانی کێڵگە نەوتییەکانیان لە ناوچەی شیواشۆک و شاخی سوور لە تەقتەق کرد[٣].

ماستەرپلانی دەرهێنانی نەوت لە کێڵگەکانی تەقتەق، پێشکەش بە حکومەت کرا. لەم بارەیەوە حەمە جەزا ساڵح دەڵێت " بە پشت بەستن بە شارەزایی ٢٥ ساڵەم وەک ئەندازیاری نەوت لە ساڵی ١٩٩٢ماستەرپلانی دەرهێنان و پاڵاوتنی نەوتم بەشێوەی خۆماڵی لە کێڵگەی نەوتی تەقتەق پێشکەش بە کابینەی یەکەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان کرد، بەڵام پەسەند نەکرا کاتێک بووم بەڕێوەبەری گشتی نەوت و کانزاکان سوور بووم لەسەر پرۆژەکەم دووبارە پێشکەشی کابینەی دووەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان کرد، بەردەوام بووم لە هەوڵ و تەقەلاکانم تا بڕوا بهێنم بەسەرۆکی حکومەت کۆسرەت ڕەسوڵ عەلی و ڕۆژ نوری شاوەیس جێگری. لە تشرینی دووەمی ١٩٩٣لە ئێوارە کۆبوونەوەیەکی تایبەت لە ماڵی سەرۆکی حکومەت لە هەولێر بە ئامادەبوونی سەرۆکی حکومەت و ڕۆژ نووری شاوەیس جێگری و وەزیری دارایی دارۆی شێخ نووری و وەزیری پیشەسازی ئەمین مەولوود وەزیری کشتوکاڵ سەعدی ئەحمەد پیرە. لەو کۆبوونەوەیەدا زانستیانە و بە دوور ودرێژی باسی ماستەرپلانەکەم کرد بە زۆرینەی

---

[١] ڕێبین فەتاح: شیرینی نەوت و ژەهراوی سەربەخۆیی: بەرواری سەردانیکردن٢٠٢٢/٧/٥. https://kurdistantimes.org/٢٠٢٠/٠٨/١٧

[٢] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٣١١، ١٩٩٣/٢/٨.

[٣] یوسف محەمەد بەرزنجی: چارەنوسی کورد پەترۆڵ وەک مەسەلەی ستراتیژی، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەی سەنتەری مارگریت و دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان، سلێمانی، ٢٠١٣، ل ٣٧٤.

دەنگ پەسەند کرا جگە لە دارۆی شێخ نووری وئەمین مەولوود. بڕیاردرا کۆمیتەی باڵای پڕۆژە تایبەتەکان پێکبهێنرێت ''[1].

ماستەرپلانەکە تایبەت بوو بە دەرهێنانی نەوت لە بیری ژمارە ١ و ٢ ی شیواشۆک[2]. بیری ژمارە ١ دەکەوێتە باکوری خۆرئاوای شارۆچکەی تەقتەق و باشوری ڕۆژئاوای کۆیە بە دووری ١٠ کم، درێژییەکەی دەگاتە ٢٩ کم و پانی ١١کم، لە ساڵی ١٩٣٠ ڕوپێووی جیۆلۆجی بۆ کراوە لەلایەن کۆمپانیای IPC لە ساڵی ١٩٦٠ هەوڵی هەڵکەندنی بیری ژمارە ١ درا بوو بۆ زانینی بڕ و جۆری نەوتەکەی[3]، بەڵام بەهۆکاری دەرچوونی یاسای ژمارە ٨٠ ساڵی ١٩٦١ مافی گەڕان لە کۆمپانیای IPC سەندرایەوە سنوری دەسەڵاتەکەی دیاری کرا[4].

---

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ حەمە جەزا ساڵح قادر: ناوبراو لە دایک بووی ١٩٤٦ لە شاری سلێمانی، دەرچوی کۆلێژی ئەندازیاری نەوت و گاز بوو لە زانکۆی بەغداد ساڵی ١٩٧٠، لە هەمان ساڵدا لە کۆمپانیای کانزای عێراق لە کێڵگەی گۆگردی میشراق دامەزراوە، لە ساڵی ١٩٧٢ گۆرستراوەتەوە بۆ کۆمپانیای نەوتی نیشتیمانی لە بەغدا، یەکەم بەڕێوەبەری کۆمپانیای نەوت بوە لە ناوەڕاستی عێراق لە ساڵی ١٩٧٩ ، یەکەم بەڕێوەبەری نەوت و کانزاکان بووە لە یەکەم کابینەی حکومەتی هەرێمی کوردستان لە ساڵی ١٩٩٢، دامەزرێنەری یەکەم پڕۆژەی خۆماڵی نەوتی کوردستانە لە ١٩٩٢-١٩٩٦، ڕاوێژکاری پێشکەوتوی نەوت بوو لە دەسەڵاتی هاوپەیمانان لە عێراق و وەزارەتی نەوت لە بەغدا ٢٠٠٣-٢٠٠٤، ڕاوێژکاری نەوت بوو لە ئەنجومەنی وەزیران لە کابینەی پێنجەم ٢٠٠٥- ٢٠٠٧، خانەنشین بووە لە ساڵی ٢٠٠٧، دانیشتوی ئەڵمانیایە، ٢٠٢٢/٦/٤.

[2] شیواشۆک دەکەوێتە سنوری ناحیەی تەقتەق سەربە قەزای کۆیە لە پارێزگای هەولێر، بە گوێرەی سەرژمێری ساڵی ١٩٥٧ژمارەی دانیشتوانی ٤٢٨ کەس بوون، لە سەرژمێری ساڵی ١٩٧٧ ژمارەی دانیشتوانی ٣٦٢ کەس بوو. مەسعود مەلاهەمزە: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٩.

[3] سەفین جەلال فەتحوڵا(دکتۆر): نەوتی هەرێمی کوردستان شیکردنەوەیەکی جوگرافی سیاسیە، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی نارین، هەولێر، ٢٠١٥، ل ٧٢.

[4] یاسای ژمارە ٨٠ لە ١١ کانوونی دووەمی ١٩٦١ دەرچوو بە ناوی یاسای دیاریکردنی ناوچەکانی وەبەرهێنانی کۆمپانیاکانی نەوت، پێک هاتووە لە ٧ مادە و پاشکۆیەک بەم شێوەیە:
مادەی ٢ : بەگوێرەی ئەو نەخشەیەی لە پاشکۆدا هاتووە ناوچەکانی کارکردنی کۆمپانیاکان دیاری دەکات.
مادەی ٣ : دەوڵەتی عێراق بۆی هەیە زەوی دیاری بکات بۆ ئەوەی ببێت بە یەدەگ بۆ کۆمپانیاکان، نابێت لە پانتایی ناوچەی دیارکراو بۆ هەر کۆمپانیایەک زیاتر بێت.
مادەی ٤ :ئەو زەوییانە ناکەونە ژێر ڕکێفی مادەکانی ٣ و ٤ لەم یاسایەدا کۆمپانیاکان هیچ مافێکیان بەسەرەوە نییە و ڕێوشوێنەکانی دەرهێنانی نەوت و گواستنەوە ئەو زەوییانە ڕەچاو دەکرێت بە مەرجێک نابێت ڕێگر بێت لە بەکارهێنانی زەوی یاسایی و قبووڵ کراو بگرێت.
مادەی ٥ : أ: دەبێت کۆمپانیاکان پاش تێپەڕبوونی سێ مانگ بەسەر ئەو یاسایە هەموو مادە و زانیار یە جیۆلۆجی و جیۆفیزیکی و هەموو زانیاری و کاروباری پەیوەندیدار بە نەوت و ئەو زەوییانەی کە دەکەونە ژێر ڕکێفی مادەی ٤ لەم یاسایە بەخۆڕایی بدەن بە حکومەت.
ب: هەر کۆمپانیایەک سەرپێچی پێدانی ئەو زانیاریانە بکات لە بڕگەی یەکەم هاتووە پێویستە قەرەبووی حکومەت بکاتەوە لەو زیانانەی لە ئەنجامی نەدانی زانیاری تووشی دەبێت.
لە پاشکۆدا هەموو ئەو ناوچانەی دیاری کردووە کە کۆمپانیاکان دەتوانن کاری تێدا بکەن. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە. عەبدوڵڵا غەفور(دکتۆر): نەفت لە کوردستان، چاپی دووەم، بەڕێوەبەرایەتی گشتی چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل ٥٢؛ یاسای ژمارە ٨٠ ساڵی ١٩٦١، بەرواری سەردانیکردن ٢٠٢٢/٧/١٠ https://iraqld.hjc.iq/LoadLawBook.aspx?SC081120057960790.

لە ساڵی ١٩٧٨ لەلایەن کۆمپانیای نەوتی باکور بیری ژمارە ١ بە قووڵی ٢٢٠٠ هەڵکەنراو، بەڵام داپۆشرایەوەنەوتی لێ دەرنەهێنرا. هەروەها بیری ژمارە ٢ هەڵکەنرا وەک بیری تاقی کردنەوە قوڵی گشتی ٦٦٣م لوولەی پاراستنی و لوولەی بەرهەم هێنان دابەزێنرا بە قووڵی ٥٤٥م[١]

لە ساڵی ١٩٨٠ بیری ژمارە ٣ لێ درا لە لایەن کۆمپانیای SEIPEM ئیتاڵی لە لایەن کۆمپانیای نەوتی باکوور بە بەڵێندەرایەتی لێی وەرگیرایەوە. قووڵی گەیشتە ١٧٥٠م. بە هۆکاری ئەمنی و تەکنیکی وەستێنراو نەتوانرا بگەیەنرێتە ئاستی ٢٤٦٠م، لە بەرئەوە بە چیمەنتۆ داپۆشرایەوە[٢].

لە ساڵی ١٩٩٣ کاتێک حکومەتی عێراقی، بەتەواوەتی ناردنی سوتەمەنی ڕاگرت. کابینەی دووەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان، بە سەرۆکایەتی کۆسرەت ڕەسول عەلی بڕیاری دەرهێنانی نەوتیان دا لە کێڵگەکانی تەقتەق بەمەبەستی دابینکردنی سوتەمەنی بۆ هاوڵاتیان و بەگەڕخستنەوەی کارگەکان، بۆ ئەم مەبەستە بە نوسراوی فەرمی لە ١٨ تەمموزی ١٩٩٣، بڕیاری پێکهێنانی کۆمیتەی باڵای پڕۆژە تایبەتییەکانیدا[٣] سەرجەم کارەکانی لەلایەن سەرۆکی حکومەت سەرپەرشتی دەکرا، لیژنەکە پێک هاتبوون لە:

١. ڕۆژ نووری شاوەیس – جێگری سەرۆک وەزیران و سەرۆکی لیژنە.
٢. دارۆ شێخ نووری – وەزیری دارایی و ئابووری – ئەندام.
٣. ئەمین مەولوود – وەزیری پیشەسازی – ئەندام.
٤. سەعدی ئەحمەد پیرە – وەزیری کشتوکاڵ – ئەندام.
٥. حەمە جەزا ساڵح – سکرتێری پڕۆژە[٤].

لەگەڵ دروستکردنی ئەم لیژنەیە لە ٩ تشرینی یەکەمی ١٩٩٣ بڕیاری درووستکردنی ٢ تیم درا، تیمی ژمارە ١ تەرخان کرا بۆ کارکردن لە پڕۆژەی بیری نەوتی شیواشۆک، نوسینگەکەیان لە شاری هەولێر بوو، پێک هاتبوون لە:

١. ئەکرەم مستەفا مەقسود – لێپرسراوی تیمی کێڵگەکان.
٢. هۆشیار نووری عەباس – لێپرسراوی تیمی هەڵسوڕاوان.
٣. عەبدولا غەفوور عەبدوڵا – لێپرسراوی تیمی ئەندازیاری.
٤. نەجمەدین عەبدولعەزیز عەبدولکەریم – لێپرسراوی تیمی کارگوزاری کەلوپەل وخۆیەتی و ئیدارە.

تیمی ژمارە ٢ تەرخانکرا بۆ درووستکردن و بنیاتنانی پاڵاوگەی نەوت کە ڕۆژانە توانی پاڵاوتنی ١٠ هەزار بەرمیل نەوتی هەبێت ئەندامەکانی بریتی بوون لە:

١. ڕەشید خالید خۆشناو – ئەندازیاری کیمیایی و سەرپەرشتیار.
٢. فوئاد ئیبراهیم – ئەندازیاری کارەبا.
٣. کەمال عەبدولقادر – ئەندازیاری میکانیک لە بواری کورە.

---

[١] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ حەمە جەزا ساڵح قادر: ٢٠٢٢/٦/٤؛ یوسف محەمەد بەرزنجی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٧٨، ٣٧٩.

[٢] یوسف محەمەد بەرزنجی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٧٩.

[٣] حەمە جەزا ساڵح دەڵێت " لەبەر هەستیاری و نهێنی پڕۆژەکە ناونەنرا پڕۆژەی نەوت بەڵکو پڕۆژە تایبەتیەکان دانرا".مەسعود مەلاهەمزە: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٣.

[٤] هەمان سەرچاوە، ل ٤٧

٤. محەمەد سلیمان – ئەندازیار لە بواری قولە.
٥. حەمە قادر – ئەندازیاری میکانیک – لەبواری کۆلینەر و ئاوی ساز.
٦. کەمال عەلی – ئەندازیاری ئەلکترۆنی لە بواری ئامێر و وردەکاری[1].

ئامادەکارییەکان بۆ دەستپێکردنی پرۆسەی دەرهێنانی نەوت دەستییێکرد، لە بارەیەوە حەمە جەزا ساڵح دەڵێت " سێ ناوەندی کارم دەستنیشان کرد لە هەولێر لە گەراجی ئامێرە کشتوکاڵییەکان لە سلێمانی لە کارگەی شەکر لە تەقتەق لە بیری ژمارە ١ نزیک گوندی شیواشۆک، دوو لیژنەی کارم لە ناوەندی پڕۆژە لە هەولێر و لیژنەی پاڵاوگە لە سلێمانی. دەستنیشانکردنی لیستی ئەو جۆرە کەلوپەلانەی لە دام و دەزگاکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان هەبوون کە بەشی زۆریان لە وەزارەتی کشتوکاڵ و ئاوەدانکردنەوە هەبوون"[2].

بە ئامانجی خێراترکردنی هەنگاوەکانی کارکردن و هاندانی تیمی کار، بۆ ئەوەی پڕۆژەکە بە زوویی بگاتە ئەنجام، سەرۆکی حکومەتی هەرێمی کوردستان کۆسرەت ڕەسووڵ عەلی، کۆمەڵێک بڕیار و ڕێنمایی دەرکرد. لە ٩ کانوونی یەکەمی ١٩٩٥ لە بڕیارێکدا، دەرماڵەی لێپرسراوێتی بۆ ئەو پسپۆڕانەی لەو بوارەدا کاریان کردووە بە جۆرێک مانگانە ٢٠٠٠ دینار بۆ حەمە جەزا ساڵح وەک لێپرسراو و داهێنەری پڕۆژەکە خەرج دەکرێت و ١٥٠٠ دینار بۆ ئەو لێپرسراوانەی سەرپەرشتی پڕۆژە تایبەتییەکان دەکەن، هۆکاری ئەم بڕیارە دەگێڕێتەوە بۆ دەرهێنان و پاڵاوتنی نەوت بە شێوەی خۆماڵی. لەم بارودۆخەدا کە چەندین گوشار ئاڕاستەی هەرێمی کوردستان کراوە، ئەو پسپۆڕانە ئەو ئەرکەیان گرتووەتە ئەستۆ[3].

سەرەتا کارکردن لە بیری ژمارە ٢ دەستی پێ کرد. لە ٢٤ کانوونی یەکەمی ١٩٩٤ بە شێوەی بەرهەم هێنانی تاقیکردنەوە ڕۆژانە ٣,٠٠٠ بەرمیل دەردەهێنرا. لە ٢٧/٢٦ کانوونی یەکەم نەوتەکە پاککرایەوە و لە ٢٥ کانوونی دووەمی ١٩٩٥ یەکەم تانکەری نەوت گەیشتە کارگەی چیمەنتۆی سەرچنار لە سلێمانی و بۆ کارپێکردنی کارگە سوودی لێ وەرگیرا[4].

قۆناغی دووەمی کارکردن لە بیری ژمارە ٢ دەستی پێکرد لە ١٧ ئایاری ١٩٩٥ گەیشتە ئەنجام و نەوتی لێ دەرهێنرا. لە ڕۆژی دواتر، ڕێوڕەسمێک بە ئامادەبوونی سەرۆکی حکومەت کۆسرەت ڕەسووڵ عەلی و لێپرسراوانی ی. ن. ک و ئەندازیار و کارمەندانی پڕۆژەکە بەڕێوە چوو. کۆسرەت ڕەسووڵ عەلی ئاماژەی بەوەدا کە ی.ن.ک بە ڕابەرایەتی مام جەلال پەیڕەوی سیاسەتی پشت بە خۆبەستن دەکات بەپێی ئەو پڕۆژە و نەخشانەی کە بۆ ئایندەی داڕشتووە، ی.ن.ک کار بۆ ئەوە دەکات، کوردستان بە شێوەیەکی هاوچەرخ ئاوەدان بکاتەوە و ژیان و گوزەرانی هاوڵاتییان دابین بکات. هەروەها مام جەلال بروسکەیەکی بۆ سەرۆکی حکومەت نارد، وێڕای پیرۆزبایی، ئاماژەی بەوەدا کە دەرهێنانی نەوت لە کوردستان بەدەستی ڕۆڵەکانی خۆیان بە پشت ئەستوور بە هێز و توانای خۆمان، سەروەرییەکی نیشتمانی گەورەیە، ئەم هەنگاوە مێژووییە، ڕۆڵێکی گەورە لە بووژاندنەوەی ئابووریی و کۆمەڵایەتیی لە کوردستان دەبینێت. هیوادارم ئەم هەنگاوە گرنگە، هاندەرمان بێت بۆ ئەوەی سەربەخۆیی بڕیاری ئابووری گەلەکەمان بچەسپێنین[5].

---

[1] مەسعود مەلاهەمزە: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٧
[2] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ حەمە جەزا ساڵح قادر: ٢٠٢٢/٦/٤.
[3] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٥. ئەنجومەنی وەزیران، حکومەتی هەرێمی کوردستان، بڕیاری ژمارە ٢٦١٨، ١٩٩٥/١/٩.
[4] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ حەمە جەزا ساڵح قادر: ٢٠٢٢/٦/٤؛ مەسعود مەلاهەمزە: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٨.
[5] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ١٢٨٨، ١٩٩٦/٥/٢٠.

شەڕی ناوخۆی پ.د.ک و ی.ن ک زیانی لە پڕۆژەکە دا، هەرچەندە لیژنەکە لە کارەکانی بەردەوام بوو، بەڵام پ.د.ک مامەڵەیەکی گاڵتەجاڕانەی لەگەڵ ئەو گوتارەی ی.ن.ک دەکرد کە لەسەر بنەمای نەوت و فیدراڵی بوو. لەو ساڵانەدا "فیدراڵ و بەرمیلی بەتاڵ" گوزارشتی تەنز ئامێزی پ.د.ک بەرامبەر گوتاری ی. ن.ک. بەرپرسانی پ.د.ک لەسەر ئاستی حکومی، ڕێگرییان لە دەرهێنانی نەوت دەکرد. لە کابینەی یەکەمی حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزیری پیشەسازی، ئەمین مەولوود لە پشکی پ.د.ک بوو هەر کاتێک باسی دەرهێنانی نەوت دەکرا، باسی خەڵووزی بەردینی دەکرد. حەمە جەزا ساڵح ئاماژە بەوە دەدات کە ئەمین مەولوود بە بیانوی بەرهەم هێنانی خەڵووزی بەردین و پڕوپاگەندە کردن بۆ ئەم کارە گورزی توندی لە پڕۆژەکەدا[1].

لەدوای ڕووداوەکانی ٣١ ئاب ١٩٩٦ هەرێمی کوردستان بەسەر دوو ئیدارەدا دابەش بوو. بەشێک لە ستافی پڕۆژەکە، نەیانتوانی بێنەوە سەرکار و پڕۆژەکەیان بەجێهێشت، لیژنەکان هەڵوەشانەوە هەموو شتێک کۆتایی هات تەواوی پڕۆژەکە وەستا[2].

لە ئەنجامی ئەو گۆڕانکارییانەی لە هەرێمی کوردستان هاتە کایەوە، لە ئەنجامی هێرشەکانی ٣١ ئاب ١٩٩٦ تەواوی هەرێمی کوردستان کەوتە ژێر دەسەڵاتی پ.د.ک لە ٩ ئەیلولی ١٩٩٦ حکومەتی عێراق سنوورەکانی بەڕووی هەرێمی کوردستان کردەوەو لە ڕێگەی خاوەن بەنزینخانەکان، ناردنی سوتەمەنی دەستپێکردەوە. بەبێ دیاریکردنی هیچ بڕێک سوتەمەنی بۆ هەرێمی کوردستان دەنارد، ئەم بارودۆخە تا هێرشی ی.ن.ک لە ١٢ تشرینی دووەمی بەردەوام بوو ١٩٩٦[3].

بەڕێوەبەری کۆمپانیای نەوتی باکور محەمەد ئەلکەرەم ڕایگەیاند، بە بڕیاری وەزارەتی نەوت، ڕێگایەکی وشکانی کراوەتەوە. پارێزگای موسڵ و هەردوو پارێزگای دهۆک و هەولێر پێکەوە دەبەستێتەوە. بەمەبەستی چوونی بارهەڵگرەکانی نەوت و گازو بەنزین بۆ ناوچەکانی کوردستان، نزیکەی ١١ بارهەڵگر بۆ دهۆک و ١٧بارهەڵگر بۆ هەولێر نێردراوە بڕەکەی زیاد دەکات بە گوێرەی پێداویستی ناوچەکە[4]. کارگەی غازی هەولێر بە دوو هێڵی بەرهەم هێنانی بوتڵی غازی شل بۆ ماوەی ١٥ ڕۆژ خرایەوە کار پاش لەکارکەوتنی بۆ ماوەی ٦ ساڵ بە مەبەستی دابینکردنی غازی شل بۆ پارێزگای هەولێر و دهۆک[5].

لە پاش هێرشەکانی ی.ن.ک لە ١٢ تشرینی دووەمی ١٩٩٦ و دروستبوونی دوو ئیدارەیی، ناردنی سووتەمەنی گۆڕانکاریی بەسەردا هات. لە ڕێگەی وەکیلەکان، سوتەمەنی تەنها دەنێردرا بۆ ئەوبەنزینخانەی حکومی بوون و پێش ڕاپەڕین بوونیان هەبووە. بۆنمونە لە سلێمانی، سوتەمەنی نێردراوە بۆ بەنزیخانەی گۆیژە، عەقاری، ئازادی، ڕزگاری، عەربەت، دەربەندیخان، کفری، ڕانیە، چەمچەماڵ تا ساڵی ١٩٩٧ بەردەوام بوو[6].

لە ٦ ئایاری ١٩٩٧ ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، بڕیاری ژمارە ٣٩ دەرکرد و لایەنە پەیوەندیدارەکانی سەرپشک کرد بۆ ڕێکخستنەوە و هەڵسەنگاندنی بڕی سوتەمەنی و ناردنی بۆ کوردستان

[1] ڕێبین فەتاح: سەرچاوەی پێشوو.
[2] مەسعود مەلاهەمزە: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٠.
[3] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ڕێبوار ئەحمەد حسین، سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/٦.
[4] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٥٣٢، ١٩٩٦/٩/٢٠.
[5] هەمان سەرچاوە: ژمارە ٢٥٤١، ١٩٩٦/١٠/٣.
[6] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ڕێبوار ئەحمەد حسین، سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/٦.

به نرخی دیاریکراو[1]. ئامانج لەم بڕیارە، ڕێکخستنەوەی ناردنی سوتەمەنی بوو بۆ هەرێمی کوردستان و لەڕێگەی دابینکردنی سوتەمەنی بۆ هەرێمی کوردستان، بیر لە دەرهێنان و گەڕان بەدوای نەوتدا نەکاتەوە. ئەو بەشە سوتەمەنییەی دیاریکرابوو بۆ هەرێمی کوردستان، لە ڕێگەی موستەشارەکان (وەکیلەکان) و کەسانی سەربەحکومەتی عێراقی دەهێنرا. لەم بارەیەوە لێپرسراوی بەشی فرۆشتن لە بەڕێوەبەرایەتی بەرهەمە نەوتییەکان ڕێبوار ئەحمەد حسین دەڵێت " لەدوای ساڵی ١٩٩٧ هەرپاڕێزگایەک، بەشی سوتەمەنی بۆ دیاریکرا لە ڕێگەی موستەشارەکان (وەکیلەکان) وەردەگیرا، بۆ نمونە بۆ پارێزگای سلێمانی ڕۆژانە ١٠ تەنکەر بەنزین وەردەگرت بەنرخی ٤٥٠ دیناری چاپ بۆ لیترێک، بەم شێوەیە بەردەوام بوو تا ڕوخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن لە ٢٠٠٣"[2].

کۆمپانیای گشتی بەرهەمە نەوتییەکان، ڕێژەی ناردنی سوتەمەنی بۆهەرێمی کوردستان بڵاوکردەوە. بڕی ناردنی سوتەمەنی زیادی کردوە بە بەراورد بە ساڵانی پێش ١٩٩٧، بۆنموونە لە ١٦ ئایار تا ٣١ ئایاری ١٩٩٩بڕی ناردنی سوتەمەنی بەم شێوەیە بوو:

١. پاریزگای هەولێر: ٢,٤ ملیۆن لیتر بەنزین، ٢,١ملیون لیتر گاز، ٢,١ ملیۆن لیتر نەوتی سپی، ٢٦,٦٥ مەتر سێجا غازی شل.
٢. پاریزگای سلیمانی: ١,٥ ملیۆن لیتر بەنزین، ١,٨ملیون لیتر گاز، ١,٦ ملیۆن لیتر نەوتی سپی، ٢٨,٣ مەتر سێجا غازی شل.
٣. پاریزگای دهۆک: ١ ملیۆن لیتر بەنزین، ١ملیون لیتر گاز، ١,٧ ملیۆن لیتر نەوتی سپی، ١٢,٨ مەتر سێجا غازی شل.[3]

هەرچەندە ناردنی سوتەمەنی لەلایەن حکومەتی عێراق بە شێوەیەکی ئاسایی دەستپێکردەوە، بەڵام سەرۆکی حکومەتی هەرێمی کوردستان ئیدارەی سلێمانی کۆسرەت ڕەسوڵ عەلی بڕیاریدا، پرۆژەی دەرهێنانی نەوت لە کێڵگەکانی تەقتەق دەستپێبکەنەوە. لە ٢٣ تشرینی یەکەمی ١٩٩٧ دەست بەئیش کرایەوە و لە ٥ کانوونی یەکەمی ١٩٩٧ نەوت دەرهێنراو دەست بە پاڵاوتنی کرا[4]، بەرهەمی هەر دوو بیری ژمارە ١ و ٢ گەیشتە ٤٠,٠٢٧ بەرمیل لە ڕۆژێکدا[5].

کارگەی شەکری لەکارکەوتوو لە سلێمانی، بەهۆی بوونی هەندێک کەرەستەی پێویست و بوونی ٤ تەنکی قەبارە گەورەی ئامادەکراو کە یەکێکیان زیاتر لە ٣ ملیون لیتر نەوتی دەگرت، کرا بە پاڵاوگە. سەرۆکی حکومەتی هەرێمی کوردستان ئیدارەی سلێمانی کوسرەت ڕەسوڵ عەلی لە ٢٣ تشرینی یەکەمی ١٩٩٧ بڕیاری ئیشپێکردنی پاڵاوگەی دەرکرد. لە ١٥ کانونی یەکەمی ١٩٩٧ تاقی کرایەوە. بەرهەمە جیابوەکانی پێک هاتبوون لە نەوتی سپی و بەنزین و گازوایل، توانای پاڵاوتنی پاڵاوگەکە تا ٣١ کانونی یەکەمی ١٩٩٨ بڕی ٣٠١١٠١٣١٧ لیتر نەوتی سپی و بەنزین و گازوایل بوو[6].

---

[1] الوقائع العراقیة: عدد ٣٦٧٠، ١٩٩٧/٥/١٩.
[2] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ڕێبوار ئەحمەد حسین، سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/٦.
[3] جریدة الجمهوریة: عدد ١٠٠٤٦، ١٩٩٩/٦/٩.
[4] مەسعود مەلاهەمزە: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٠، ٥١.
[5] سەفین جەلال فەتحوڵا: سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٢.
[6] یوسف محەمەد بەرزنجی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٨-٣٩١.

دەستکردن بە پڕۆژەی دەرهێنان و پاڵاوتنی نەوت لە هەرێمی کوردستان حکومەتی عێراقی نیگەران کرد، لەبەرئەوەی سیاسەتی نەوتی بەغدا ناوەندی بوو ڕێگەی نەئەدا بە هەرێمی کوردستان نەوت دەربهێنێت. لە پێشتردا هەرێمی کوردستان، لە دەرهێنان و پاڵاوتنی نەوت بێبەش کرابوو. هیچ تەکنەلۆجیایەکی نەوت لە کوردستان پەرەی پێنەدرابوو، تەنانەت ڕێگە بە ژمارەیەکی کەمی خوێندکارانی کورد دەدرا لە بواری نەوت پەرە بە خوێندن بدەن[1].

لەسەر بنەمای دەستوور حکومەتی عێراقی، مافی دەرهێنانی نەوت و غاز تەنها لای بەغدایە. لە دەرەوەی ناوەند هەرکەس و لایەنێک نەوت دەربهێنێت، بە خیانەتی نیشتمانی سزا دەدرێت بڕیاری لەسێدارەدانی بۆ ئەو کەسانە دەرکرد کە لە پڕۆژەی نەوتی هەرێمی کوردستان کاریان دەکرد. لەم بارەیەوە حەمە جەزا ساڵح دەڵێت " دوای ئەوەی بەشێوەی ئامادە نەبوو سزای لە سێدارەدانم بۆ دەرچوو، لە ساڵی ١٩٩٦ هەرێمی کوردستانم بەرەو ئەوروپا بەجێشهێت "[2].

حکومەتی عێراق، نیگەرانی لە پڕۆژەکە دەربڕی و بە شێوەیەک سەیری دەکرد، کورد دەیەوێت سامانی وڵات تاڵان و هەرزان فرۆشی بکات و بیدات بە دەرەوە. لە نەتەوە یەکگرتووەکان سکاڵای کرد. نوێنەری نەتەوە یەکگرتووەکان لە عێراق، داوای ڕوونکردنەوەی لە حکومەتی هەرێمی کوردستان کرد. لەم بارەیەوە سەعدی ئەحمەد پیرە دەڵێت " نوێنەری نەتەوە یەکگرتووەکان هاتە لامان وتی عێراق سکاڵای کردووە و ئێوە لە دەرەوەی سنوور یارمەتی دەدرێن بۆ بە تاڵان بردنی نەوتی عێراق، ئێمە وتمان لە کادری خۆماڵی و کەلوپەلی کارگەی کۆن زیاتر یارمەتیمان لە هیچ شوێنێکی تر بۆ نەهاتووە، پاڵاوگەکەمان توانای ئەوەی نییە زیاتر لەوە بپاڵێوێت و ناتوانین لەوە زیاتر نەوتی خاو دەربهێنین عەمبارەکانمان هێشتا پڕ نەبوون نیازمان نییە ئەو نەوتە بفرۆشی"[3].

حکومەتی هەرێمی کوردستان بە نامەی فەرمی نەتەوە یەکگرتووەکانی ئاگادار کردەوە کە دەرهێنان نەوت تەنها بۆ پڕکرنەوەی پێداویستییەکانی ناوخۆیە، بیر لە فرۆشتن و ناردنە دەرەوەی نەوت ناکرێتەوە. توانییان ڕەزامەندی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ دەرهێنانی نەوت وەربگرن بە مەرجێک بۆ بەکارهێنانی ناوخۆیی بێت و بازرگانی دەرەکی پێوە نەکریت[4].

حکومەتی عێراق لەو باوەڕەدا بوو، بیرە نەوتییەکانی تەقتەق لە خوار هێڵی ٣٦ بە سنووری دەسەڵاتی خۆی دەزانی. حکومەتی هەرێمی کوردستان، بۆ وەرگرتنی ڕەزامەندی نەتەوە یەکگرتووەکان و پاراستنی بیرە نەوتەکان لە هێرشی سوپای عێراق، تیمێکی نەتەوە یەکگرتووەکان بە سەرۆکایەتی ستافورد کلاری سەردانی بیرە نەوتییەکانیان کرد. پاش پێوانیان بە ئامێریGPS ، دەرکەوت بە ٣٠٠ م لە باکووری هێڵی ٣٦ە. لەم بارەیەوە حەمە جەزا سالح دەڵێت " پەیوەندیم بە کارمەندی نەتەوە یەکگرتووەکان کرد، لەوانە ستافورد کلاری و تیمەکەی، بە پێویستم زانی بە ئامێری GPS پێوەری ڕۆژهەڵات و باکووری بیری ژمارە ٣ی باشووری کێڵگەی تەقتەق بزانم لە باکووری هێڵی ٣٦ یان نا؟ چونکە بۆ ئێمە گرنگ بوو کەوتبێتە باکووری هێڵی ٣٦ لەبەر ئەوەی سوپای عێراق لە بەرزییەکانی ئەو بەری زێی بچووک، نزیک تەقتەق

[1] قەیوان سوارە سیوەیلی(دکتۆر): سیاسەتی پەرەپێدانی نەوتی خاو و گازی سروشتی لە هەرێمی کوردستان، چاپی دووەم، نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن، هەولێر، ٢٠١١، ل ١٠٣-١٠٥.
[2] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ حەمە جەزا ساڵح قادر: ٢٠٢٢/٦/٤
[3] مەسعود مەلاهەمزە: سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٥.
[4] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ حەمە جەزا ساڵح قادر: ٢٠٢٢/٦/٤؛ مەسعود مەلاهەمزە: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٢، ٩٩.

بوون. ستافورد کلاری و تیمەکەی سەردانی بیری ژمارە ٣ یان کرد، لە نزیک گوندی ئیلینجاغ دەرکەوت ٣٠٠ م لە باکووری هێڵی ٣٦ لە ناوچەی پارێزراوین، ئەگەر هێرشی سوپای عێراق بێت نەتەوە یەکگرتووەکان بۆیان هەیە فەرمان بە فڕۆکەکانی هاوپەیمانان بکەن تا بێت بۆردوومانی ئەو شوێنە بکات کە مەترسی هەیە بۆ سەرمان "[١].

هەڕەشەکانی حکومەتی عێراقی بەردەوامیان هەبوو، چەند جارێک تۆپبارانی پڕۆژەکەیان دەکرد. ناچاربوون کارکردن ڕابگرن، جگە لەوە لە لایەن دەزگا هەواڵگرییەکانی عێراق هەڕەشەی کوشتنیان لە لێپرسراوانی پڕۆژەکە دەکرد، هۆکارێک بوو بۆ ئەوەی پسپۆڕانی کورد لەناوەوە و دەرەوەی هەرێمی کوردستان کار لە پڕۆژەکە نەکەن[٢].

لە هێرشەکانی ٣١ ئابی ١٩٩٦ ناوەندی هەولێری پڕۆژەی دەرهێنانی نەوت لەلایەن سوپای عێراق تالان کرا، جێگەی وەرشەکان و دروستکردنی خۆماڵیی ئامێرە نەوتییەکان و بورجی کۆڵینی بیرە نەوتییەکان بوو[٣].

هاتنەکایەی بارودۆخی نوێ لە دوای سەپاندنی گەمارۆی ئابووریی، پێویستی دەکرد عێراق سیاسەتێکی نوێ ی نەوت بۆدەرهێنان و ناردنە دەرەوەی نەوت بە مەبەستی دەستکەوتنی داهات و کەم کردنەوەی کاریگەرییەکانی، پەیڕەو بکات. هەرێمی کوردستان، وەک دەسەڵاتێکی نوێ بوو بەبەشێک لەو سیاسەتە نوێیە. دەرهێنانی نەوت یەکێک بوو لەو کارانەی حکومەتی هەرێمی کوردستان لەدوای دروستبوونی دەستی پێ کرد و بۆیەکەم جاربوو لە کوردستان بەکادری خۆماڵی و دوور لە دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی نەوت دەربهێنرێت. ئەم هەنگاوە پێچەوانەی سیاسەتی حکومەتی عێراق و یاسا کارپێکراوەکانی ئەو کاتەی عێراق بوو. هەندێک ڕێکاری سیاسی و سەربازیی و کارگێڕی دژ بەم هەنگاوە گرتە بەر کە کاریگەری لەسەر دروستکردبو، بەڵام نەیتوانی ڕای بگرێت و بوو بە بناغەیەک بۆ دامەزراندنی ژێرخانی ئابووری هەرێمی کوردستان لەساڵانی داهاتودا.

[١] مەسعود مەلاهەمزە: سەرچاوەی پێشوو، ل ٨٣.
[٢] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ حەمە جەزا ساڵح قادر: ٢٠٢٢/٦/٤؛ مەسعود مەلاهەمزە: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٥٦.
[٣] هەمان سەرچاوە.

باسی پێنجەم – هەرێمی کوردستان لەمیانی ڕوخاندنی ڕژێمی بەعسدا:

گوتاری سیاسی حکومەتی عێراق لە پاش ڕووداوەکانی ٣١ ئاب ١٩٩٦چووە قۆناغێکی نوێ، هەوڵیدا ڕۆڵی نێوەندگیر بگێڕێت لە هەرێمی کوردستان، لە نێوان پ.د.ک و ی.ن.ک و بتوانێت جارێکی تر بەمەبەستی گفتوگۆ بەرەو بەغدا ئاراستەیان بکات و لەژێرکاریگەری ئەمریکاو وڵاتانی ناوچەکە دەریان بکات. بە تایبەتی لەپاش دەرچونی یاسای ڕزگاری عێراق لەلایەن ئەمریکا، هەرێمی کوردستان نەبێتە ناوچەیەک بۆ ڕوخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن. هەرچەندە هەردوو پارت، هەوڵی نزیک بونەوەیاندا و ئاراستەکان ڕوو لە بەغدا بوون، بەڵام لەگەڵ گۆڕانکارییە نێودەوڵەتییەکان و هەوڵدان بۆ ڕوخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن، هەرێمی کوردستان بوو بە لایەنێک لە بەرەی ڕووخاندنی ڕژێم و کۆکەرەوەی لایەنە ئۆپۆزسیۆنەکانی عێراق.

گوتاری سیاسی بەغدا لە بەشداربوونی هێرشەکانی ٣١ ئاب ١٩٩٦ ڕەنگی دابۆوە، ڕۆڵی لە یەکلاکردنەوەی ناکۆکییەکانی نێوان پ.د.ک و ی.ن.ک بەدی کرا، هەوڵەکانی نێوەندگیری وڵاتانی وەک ئەمریکا و تورکیا و ئێران جێگەی نیگەرانی زۆری بەغدا بوو، کۆتا شت کە خۆزگەی بۆ دەخواست، بریتی بوو لە ئاشتەوایی لە نێوان کورددا لەبەر ئەم هۆکارانە:

١. کەمکردنەوەی ڕۆڵی وڵاتان لە هەرێمی کوردستان بەرای حکومەتی عێراق ئەو دەوڵەتانە نەیاری عێراقە کورد بۆ دژایەتی عێراق بەکاردەهێنن.[1] وەزیری ڕۆشنبیری عێراق حامد یوسف حەمادی(١٩٩١-٢٠٠٣) ڕایگەیاند: " ئامانجی ئەو دەوڵەتانە لەبەرژەوەندی کورد نیە، بەڵکو سەپاندنی دەسەڵاتیانە بەسەریاندا، وەک کارتێک بەکاریان دەهێنن لە کاروباری سیاسی تەسک، لەوانە پلانگێڕی دژی عێراق و درێژە پێدانی گەمارۆی ئابوری"[2].

٢. ترسی حکومەتی عێراق لە دروستبوونی دەوڵەتێکی فیدراڵی لە عێراق، کە کورد هەنگاوی سەرەکی بەرەو فیدراڵی بڕی بوو. هێرشە ئاسمانییەکانی ڕۆژانەی هاوپەیمانان کە لە ناوچەی دژەفڕین ئەنجامیان دەدا. دڵە ڕاوکێی بەغدای زیاتر کردبوو، لەوە دەترسان و ئامادەیی ڕۆژئاوا لەناوچەکە، یارمەتی کورد بدات لە کۆتایدا بەیەکجاری لەوڵات جیاببێتەوە[3].

٣. بوونی پەیوەندییەکانی پ.د.ک و ی.ن.ک لەگەڵ هاوپەیمانان و پارتە ئۆپۆزسیۆنەکانی عێراق و هەبونی بارەگاکانیان، بەتایبەتی لە سنوری ی.ن.ک ترسی لای بەغدا دروستکردبوو، ببێتە خاڵی دەرچوون بۆ لەکارلابردنی سەدام حسێن[4].

لەپاش ڕوداوەکانی ٣١ئاب ١٩٩٦، ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، بۆ تاوتوێکردنی بارودۆخی هەرێمی کوردستان و جەنگی ناوخۆ کۆبووە و وتەبێژی فەرمی بە ئاشکرا ڕایگەیاند " سیاسەتی دەوڵەت هەمیشە وشیار کردنەوەی سەرانی کورد بووە لە شەڕ نەکردن لەنێوان خۆیاندا لە ئەنجامی خوێن ڕشتن و کوشتن و وێرانکاری و ماڵ و موڵکی هاووڵاتیان و پێشتر و بەردەوام و لەساڵانی ڕابردوو ئەم هەڵوێستەمان دەربڕیوە، هەروەها هەمیشە بە توندی هۆشیاری ئەوەمان کردون مامەڵە لەگەڵ هێزەکانی

---

[1] ئۆفرا بینگێۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٥.
[2] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٢٤٨، ٣١/٧/ ١٩٩٥.
[3] ئۆفرا بینگێۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل٣٨٥.
[4] هەمان سەرچاوە: ل٣٨٥.

بێگانە نەکرێت، داوا لە لایەنە ناکۆکەکان دەکەین هێزە بێگانەکان دووربخەنەوە و مامەڵەیان لەگەڵ نەکەن، سەرکردایەتی ئامادەیە هەموو لایەنەکان بە چاوپۆشین لە بۆچوون و نرخاندنمان بۆ ئەو لایەنە یان لایەنی تر بانگ دەکەین بۆ گفتوگۆکردن لە بەغدا بەچاودێری دەوڵەت و دورکەوتنەوە لە بێگانە کارکردن بۆ بەرپاکردنی گفتوگۆی ئاشتی خوازانە و پابەندبوون بە سەروەری عێراق و پاراستنی ئاسایش و ئاسودەی و چارەسەرکردنی ئاشتی لە ژێرسێبەری عێراقی یەکگرتوو[1]، هەردوولایەن ئەمریکا و ئێران ئاگادار کردەوە بارودۆخەکە نەکەنە بیانوو بۆ دەستێوەردان لەکاروباری ناوخۆی عێراق""[2].

سەرۆکی ئەنجومەنی نیشتمانی سەعدون حەمادی وتی " ئەمریکا پلانی دابەشکردنی عێراقی داناوە و جەلال تاڵەبانی جێبەجێی ئەکات بەغدا ئامادەیە بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ پارتە کوردییەکان و لەگەڵیان دادەنیشین، دەوڵەت لە جارێک زیاتر بانگی کردون دەرگاکراوەیە بەڵام ئەوان ئامادەنین بێن""[3].

لە لایەکی دیکە حکومەتی عێراق بەتوندی نارەزایی خۆی بەرامبەر ئەو دەوڵەتانە دەردەبڕی کە لە گفتوگۆکانی شەڕی ناوخۆدا بەشداری دەکەن، چونکە دەستێوەردانی وڵاتان بەتایبەتی ئێران و تورکیا بەهۆی ئەو گۆڕانکارییەنەی لە دوای جەنگی دووەمی کەنداو هاتبوونەکایەوە، هەرێمی کوردستانی لە کۆنتڕۆڵی حکومەتی عێراق دەرکردبوو، ئەگەری بەکارهێنانی لە لایەن دەوڵەتانەوە هەبوو. هەر بۆیە پارتە کوردییەکان، ئاراستەکانیان بەرەو دەوڵەتانی تربوو نەک بەغدا. لەم بارەیەوە حکومەتی عێراق چەندین جار هوشیاری توندی داوەتە ئێران و کاتێک لە ٣ئاب١٩٩٧ بە نێوەندگیری ئێران ی.ن.ک و بزوتنەوەی ئیسلامی ڕێکەوتنی ئاشتییان ئیمزاکرد، حکومەتی عێراق ئەو هەنگاوەی بە هەڵسوکەوتی دوژمنکارانەی ئێرانی لەقەڵەمدا[4].

بەغدا لە پاشگەزکردنەوەی وڵاتان بۆ وازهێنان لە هەوڵی نێوەندگیری، لەڕووی کردارییەوە شکستی هێنا، ناوچەی دژەفڕین ڕێی لە بەغدا گرتبوو هێز بۆ گەڕانەوەی دەسەڵاتی بۆسەر هەرێمی کوردستان بەکاربهێنێت، بۆیە لەدوای ٣١ی ئابی ١٩٩٦، بەغدا شێوازی نەرمتری گرتەبەر بۆ دزەکردنە ناو هەرێمی کوردستان. حکومەت ڕێگاکانی پەیوەندییە جۆراوجۆرەکانی بە ڕووی پ.د.ک و ی.ن.ک کردەوە. هەرچەندە بەغدا بەشێوەیەکی بەرچاو بەڕووی پ.د.ک کراوەتر بووە، تەنانەت لەساڵی ١٩٩٦ پاڵپشتی پ.د.ک کردووە لە شەڕی دژی ی.ن.ک ، بەڵام لە ساڵی ١٩٩٧بەدواوە شێوازێکی بێلایەنی گرتە بەر بەرامبەر ی.ن.ک و گفتوگۆی دەستپێکرد[5]. حکومەتی عێراقی بەرپرسی هەواڵگری سەربازیی عێراق، ڕافع دەهام ئەلتکریتی بۆ گفتوگۆ نارد بۆ لای جەلال تاڵەبانی لە سلێمانی[6]. هەندێک سەرچاوە ڕایانگەیاند بەغدا چەکی سووکی بۆ ی.ن.ک دابینکردووە بە ئامانجی ی.ن.ک پەیوەندییەکانی لەگەڵ ئێران لاوازبێت و کۆتایی بە پاڵپشتی ئۆپۆزسیۆنی عێراق بهێنێت لە ناوچەکانی ژێر دەستەڵاتی خۆی، ی.ن.ک ئەم کرانەوەی بەڕووی بەغدا قبوڵ بوو بەمەبەستی پاڵپشتی حکومەتی عێراقی بۆ پ.د.ک لاوازبێت و ترسی لە زیادبوونی ڕۆڵی تورکیا لە هەرێمی کوردستان هەبوو[7].

---

[1] ڕۆژنامەی هاوکاری ژمارە ٢٥٤٤، ١٩٩٦/١٠/١٤.
[2] هەمان سەرچاوە: ژمارە ٢٥٤٧، ١٠/١٩/ ١٩٩٦.
[3] هەمان سەرچاوە: ژمارە ٢٦٩٦، ١٩٩٧/٥/٢٦.
[4] هەمان سەرچاوە: ژمارە ٢٦٨٤، ١٩٩٧/٥/٧.
[5] ئۆفرا بینگیۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل٣٨٨.
[6] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دارا تۆفیق بەگ، سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/١٧.
[7] ئۆفرا بینگیۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل٣٨٨.

بە دیوێکی تردا حکومەتی عێراقی لە ڕێگەی وڵاتانی نزیک لە بەغداوە، داوای گفتوگۆی کرد لەگەڵ پ.د.ک و ی.ن.ک. بۆ ئەو مەبەستە باڵیۆزی ڕووسیا لە بەغدا، کورتوزون لە نیسانی ١٩٩٨ گفتوگۆی لەگەڵ مەسعود بارزانی و جەلال تاڵەبانی ئەنجام دا. لە لایەک بۆ ئاشتکردنەوەی هەردوو حزبەکە و لە لایەکی تر بۆ نێوەندگیری لە نێوانیان و نێوان حکومەتی عێراقی[١]. هەروەها میسر یەکێک بوو لەو وڵاتانەی کە عێراق ڕایسپارد بوو، بەڵام هیچ لەو هەوڵانە سەرکەوتنی بەدست نەهێنا[٢].

سەدام حسێن داوای لە لێپرسراوانی عێراق کرد بوو، ئارامییان هەبێت لە مامەڵەکردن لەگەڵ کورد، پێویستە پابەندبن بە یاساکان[٣]. دانی بەوەدا نا کە کورد ئازاری زۆر چەشتووە، بەڵام لە ئێستادا لە سەردەمی چاکبونەوەداین، لەبەرئەوە دەبێت مامەڵە لەگەڵ کورد دا بکەین، وەک ئەوەی زێڕو ئەڵماس بن[٤].

لە ئایاری ١٩٩٨ تاریق عزیز ئەوەی ئاشکرا کرد کە حکومەتی عێراق پەیوەندی ئاسایی لەگەڵ کورددا هەیە. شاندەکانی پ.د.ک و ی.ن.ک سەردانی بەغدا دەکەن. لەسەر ئاستی تاکتیکی هەرێمی کوردستان و حکومەتی عێراق، هێڵەکانی پەیوەندی نێوانیان بە کراوەی هێشتبووەوە، بەڵام لە ڕووی ستراتیژییەوە هەردوولا دوور لەیەکترمانەوە. سەرۆکی ئەنجومەنی نیشتیمانی عێراق سەعدون حەماد وتی: "کۆسپی سەرەکی بریتی بوو لەوەی کورد بەدوای زیاتر لە ئۆتۆنۆمیدایە و هەر گەڵاڵەیەکی تر جگە لە ئۆتۆنۆمی دەبێتەهۆی پارچە پارچە کردنی عێراق و ڕەتدەکرێتەوە"[٥].

لە ساڵی ١٩٩٨ دوو ڕووداوی گرنگ ڕوویدا، وایکرد کە سیاسەتی حکومەتی عێراقی بەرامبەر بە کورد شلگیرانەتر بکات و زیاتر لە کورد نزیک ببێتەوە. ڕووداوی یەکەم، یاسای ڕزگارکردنی عێراق بوو کە لە لایەن ئەمریکا دەرچوو. گۆڕینی ڕژێمی سەدام حسێن خرایە بەرنامەی کاری ئەمریکا و لەسەر بنەمای ئەوەی ناتوانێت بە ئاشتی لەگەڵ ئەو حکومەتانە گوزەر بکات کە بە شوێن پەرەپێدانی چەکی کۆمەڵکوژەوەن و دراوسێکانیان ئەخەنە مەترسییەوە و ئەشکەنجەی هاوڵاتیانی خۆیان دەدەن، پێویستە ئەو ڕژێمانە لە ڕێگەی دیبلۆماسیی یان سەربازیی لەناوبەرن[٦]. لە تشرینی دووەمی ١٩٩٨ کۆنگرێس بە زۆرینەی دەنگ، ڕەزامەندی لەسەردا و ئەنجومەنی نوێنەران بە کۆی ٣٦٠ دەنگ پەسەندی کرد و سەرۆکی ئەمریکا بیل کلینتۆن لە ٣١ تشرینی دووەم ١٩٩٨ ئیمزای لەسەر کرد[٧]. ڕووداوی دووەم ڕێکەوتننامەی واشنتن نێوان پ.د.ک و ی.ن.ک لە ١٧ ئەیلول ١٩٩٨ بە ئامادەبوونی جەلال تاڵەبانی و مەسعود بارزانی و وەزیری دەرەوەی ئەمریکا مادلین ئۆلبرایت (١٩٩٧ – ٢٠٠١) ئیمزا کرا بەمەبەستی کۆتایی هێنان بە جەنگی نێوانیان و ڕێککەوتن لەسەر دروستکردنی یەک ئیدارەی هاوبەش و دابەشکردنی داهاتی کوردستان و ئاسایی کردنەوەی باروذۆخی هەولێرو سلێمانی و دهۆک بەرێوەچونی هەڵبژاردنی نوێ[٨].

---

[١] الإنصات المركزي: عدد ٨٩٦، ١٩٩٨/٤/٢١.
[٢] ئۆفرا بینگیۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل٣٨٨.
[٣] الإنصات المركزي: عدد ٧٧١، ١٩٩٨/٣/١٥.
[٤] ئۆفرا بینگیۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨٩.
[٥] هەمان سەرچاوە: ل٣٩٠.
[٦] لۆرانس کاپلان، ولیام کریستۆل: سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٢.
[٧] علاء هادی الخطاب: سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٣.
[٨] حرب علی العراق: یومیاتـ ثائق تقاریر، ١٩٩٠ـ ٢٠٠٥، سەرچاوەی پێشوو، ل٥٢١.

یاسای ڕزگارکردنی عێراق، چارەنوسی ڕژێمی عێراقی یەکلاکردەوە. هەروەها ڕێکەوتننامەی واشنتۆن، هۆکارێک بوو بۆ دورکەوتنەوەی کورد لەڕێکەوتن لەگەڵ بەغدا و پشتگیری کردنی سیاسەتەکانی ئەمریکا. لەبەرانبەردا، عێراق ئامادەی نیشاندا بۆ گفتوگۆ کردن و لەم بارەیەوە تاریق عزیز وتی: ''بەغدا لەگەڵ گفتوگۆیە لەگەڵ کورد بە ئامانجی بەدیهێنانی ئاشتی لە باکوری عێراق و ئەمریکا هاوکاری و پشتیوانی کورد دەکات''[1]. کورد لای خۆیانەوە، کاتێک هەڵوێستی نوێی ئەمریکایان لەبەرامبەر عێراق و کورد زیاتر بۆ ڕوون بووەوە، مەیلی سیاسییان بۆ حکومەتی عێراقی ڕووی لەکەمی کرد. جەلال تاڵەبانی لەم بارەوە وتی ''پەیوەندییان لەگەڵ بەغدا سڕکراوە (جامدە) بەهۆی بەردەوامی بەغدا لەسەر بەرنامەی دیکتاتۆری و حکومی تاک هێزی ڕێگە نەدان بە بەشداری هاووڵاتیان و پارتەکان لە فەرمانڕەوایی، هەر ئەم سیاسەتە بووە بەهۆی ڕێگری لە بەستنی هیچ ڕێکەوتنێک لەگەڵ حکومەتی عێراق''[2].

تای تەرازووی ململانێکە بەقازانجی کورد بوو. هەر بۆیە سیاسەتی حکومەتی عێراق، بەرامبەر کێشەی کورد شلگیرترو خۆبەدورگرتن بوو لە بەکارهێنانی هێزی سەربازیی بۆ گەڕانەوەی دەسەڵاتی بۆ هەرێمی کوردستان. ڕۆژنامەی قەبەسی کوەیتی ڕایگەیاند، سەدام حسێن لە کۆبونەوەی لەگەڵ عیزەت ئیبراهیم دوری و تاریق عزیز و دەزگا ئەمنییە تایبەتییەکان لە کاروباری کورد، بڕیاریان داوە ئەم سیاسەتە نوێیە بەکاربهێنن بە ئامانجی: ڕێگە نەدان بەبوونی ئۆپۆزسیۆنی چەکداری لە ناوچەکە، نەبەستنی کۆنگرەی ئۆپۆزسیۆن، بەردەوام بوونی بەردانەوەی ئاوی دوکان و دەربەندیخان، سود وەرگرتن لە ناکۆکی دوو حزبەکە، ڕێگەنەدان بە سوودمەندبوونی ئەمریکاو تورکیاو ئێران لە کوردستاندا[3]. بۆ جێبەجێکردنی ئەم سیاسەتە، ئاسانکاری کرد بۆ زیادبوونی قەبارەی بازرگانی لە نێوان هەرێمی کوردستان و حکومەتی عێراقی و کردنەوە و ئاسانکاریی هاتوچۆکردنی هاوڵاتیان بۆ ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراق و ناردنی بەرهەمەکانی نەوت[4].

لە پاش هێرشەکانی ١١ سێپتەمبەری ٢٠٠١ ئەمریکا جەنگی دژی تیرۆر ڕاگەیاند عێراقی خستە چوارچێوەی بەرەی شەڕ، سەرۆکی ئەمریکا جۆرج دەبلیو بوش (٢٠٠١ – ٢٠٠٩) ڕژێمی سەدام حسێنی بە مەترسی دانا و بەردەوام مەترسیەکانی زیاد دەکات کۆشکی سپی لە بەڵگەنامەیەکدا ڕایگەیاند کە عێراق پێشێلی ١٦ بڕیاری ئەنجومەنی ئاسایشی کردووە[5].

حکومەتی عێراقی بۆ ڕووبەڕووبونەوەی ئەم بارودۆخە نوێیە، لەیەک کاتدا دوو جۆر سیاسەتی گرتەبەر.

سیاسەتی یەکەم: هەوڵیدا کورد لەو جەنگە وا لێ بکات کە یان لایەنگری بەغدا بێت، یان بێلایەن بێت. بۆ ئەم مەبەستە موکەڕەم تاڵەبانی ڕاسپارد و سەردانی جەلال تاڵەبانی لە سلێمانی و مەسعود بارزانی لە هەولێر کرد بۆ زانینی هەڵوێستی هەردوو لایەن، لە ئەگەری هێرشی سەربازی ئەمریکا بۆسەر عێراق[6]. لە هەمان کاتدا سەدام حسێن پێشنیاری گفتوگۆی لەگەڵ کورد خستە ڕوو. لە ڕێگەی فوئاد عارف و لەسەر ئەو

---

[1] الإنصات المركزي: عدد ١١٢٧، ١٩٩٩/١/٢٥.
[2] هەمان سەرچاوە: عدد ١٤٠٦ ، ١٩٩٩/١١/١١.
[3] هەمان سەرچاوە: عدد ١٥٣٠، ٢٢/ ٢/ ٢٠٠٠.
[4] هەمان سەرچاوە.
[5] جعفر ضیاء جعفر، نعمان سعدالدین النعیمي: سەرچاوەی پێشوو، ل١٦٨.
[6] الإنصات المركزي: عدد ٢٠٧٣، ١٧/ ١١/ ٢٠٠١.

بنەمایەی کە کورد بەشێکە لە گەلی عێراق[1]. ڕۆژنامەی USA Today لەزاری لێپرسراوێکی هەواڵگری ئەمریکی بڵاوی کردەوە کە سەدام حسێن هەڕەشەکانی ئەمریکای بە هەند وەرگرتووە. دوو نێردراوی بۆلای جەلال تاڵەبانی و مەسعود بارزانی ناردوە بەمەبەستی مانەوەیان بە بێلایەنی لە ئەگەری هێرشی ئەمریکا لە بەرامبەردا، ناوچەکانی خۆیان بەڕێوەببەن و منداڵەکانیان بە کوردی بخوێنن و بەشێک لە داهاتی نەوتیان پێدەدرێت[2].

سیاسەتی دووەم: هەوڵیدا لەڕێگەی هەڕەشە و هێرشی سەربازیی ترس لای هەرێمی کوردستان دروستبکات و بۆ ئەو مەبەستە هێزی سەربازیی لە هێڵی ڕووبەڕووبونەوەی نێوان حکومەتی عێراق و هەرێمی کوردستان کۆکردەوە، بەتایبەتی لە ناوچەکانی تەلەعفەر و شێخان و چەمچەماڵ و دوز[3]. هەروەها لە کانونی یەکەمی ٢٠٠١ لە باشوری خۆرهەڵاتی دهۆک جموجوڵی سەربازیی کرد بوو و مانۆڕی سەربازی ئەنجامدابوو. جۆرەها چەکی بەکارهێنابوو. ئەم جموجۆڵانە، نامەیەکی هەڕەشە ئامێزبوو بۆ کورد و سەرچاوەی ترس و دڵەڕاوکێ بوو لای کورد[4].

پارتە کوردییەکان و هەرێمی کوردستان بوون بە هێزێکی ئەژمارکراو بۆ واشنتن و بەغدا. ئەمریکا سەرکەوتوو بوو لە کێشکردنی هەرێمی کوردستان بەلای خۆیدا و دوورخستنەوەی لە حکومەتی عێراقی و کارێکی کرد کە هەرێمی کوردستان ببێتە هەڕەشەیەکی ڕژد بۆ عێراق. ئەمریکا لە سەرەتای تشرینی دووەمی ٢٠٠١ سەرۆکی حکومەتی هەرێمی کوردستان ئیدارەی سلێمانی بەرهەم ساڵح بۆ کۆبونەوە لەگەڵ وەزیری بەرگری دۆناڵد ڕامسفێلد بانگهێشت کرد. ئەمە پەیامێکی ڕوون بوو بۆ کورد کە ئەمریکا دەیەوێت ڕژێمی سەدام حسێن بروخێنێت، لەگەڵ ئەوەشداهەریەک لە جەلال تاڵەبانی و مەسعود بارزانی لەگەڵ جۆرج دەبلیو بوش لە نیسانی ٢٠٠٢ بەنهێنی کۆبونەوە[5].

ئۆپۆزسیۆنی عێراقی یەکێک بوو لەو لایەنانەی ئەمریکا لە ڕوخاندنی ڕژێمی سەدام حسین پشتی پێ بەست، کورد ببوونە پایەیەکی گرنگی ئۆپۆزسیۆن. لە ئابی ٢٠٠٢ شەش لایەنی عێراقی بانگهێشتی ئەمریکا کران، کە پێک هاتبوون لە ئەنجومەنی شۆڕشی ئیسلامی، پ.د.ک ، ی.ن.ک، کۆنگرەی نیشتمانی عێراق، ویفاقی نیشتمانی عێراقی، بزوتنەوەی پاشایەتی دەستووریی. لە کۆبونەوەیان لەگەڵ لێپرسراوانی ئەمریکا، داوایان کرد ئەمریکا نەخشەی خۆی بۆ ڕوخاندنی سەدام حسێن ئاشکرا بکات، گرنتی ئەمریکایان دەوێت بۆ ئاوەدانکردنەوە و ڕێکخستنەوەی عێراق[6].

بەمەبەستی ڕێکخستنی گوتاری هاوبەشی ئۆپۆزسیۆنی عێراقی، ڕێکەوتن لەسەر داهاتووی عێراق و هەڵبژاردنی لیژنەیەک بۆ بەدواداچونی کۆنگرە و هەماهەنگی لەگەڵ لایەنەکانی تر. لە ١٤ تا ١٧کانونی یەکەمی ٢٠٠٢ کۆنگرەی ئۆپۆزسیۆنی عێراقی لە لەندەن بەڕێوەچوو[7]، هاوکات ئۆپۆزسیۆن بڕیاری دا یەکەم کۆبونەوەی لیژنەی هەماهەنگی و بەدواداچوون لە هەرێمی کوردستان بەڕێوەبچێت[8]. ئەحمەد

---

[1] الإنصات المركزي: عدد ٢٠٨٧، ٢٠٠١/١٢/١٠.
[2] هەمان سەرچاوە: عدد ١٩٢٢، ٢٠٠١/٦/١١.
[3] وەرگیراوە لە الإنصات المركزي: عدد ١٩٥٢، ٢٠٠١/٧/١١.
[4] الإنصات المركزي: عدد ٢٠٨٧، ٢٠٠١/١٢/١٠.
[5] ئۆفرا بینگیۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١٦.
[6] حامد البياتي: سەرچاوەی پێشوو، ل١٢٧.
[7] هەمان سەرچاوە: ل١٣٣.
[8] الإنصات المركزي: عدد ٢٤٤٨، ٢٠٠٣/١/٩.

چەلەبی ووتی: " بەستنی کۆنگرە لە خاکی عێراق ئاڵانگارییە بۆ ڕژێمی سەدام حسێن بۆئەوەی بزانێت کە ئۆپۆزسیۆن لەسەر خاکی عێراق هەیە کۆبونەوە ئەکات هەرچەندە کە دیکتاتۆر و تاکڕەو فەرمانڕەوایەتی ئەکات، ئێمە بۆ سەدام حسێن و پارتی بەعس و عێراق و جیهان ئاشکرای دەکەین کە بەشداری دەکەین لە ئازادکردنی عێراق "[1]. بڕیاربوو کۆنگرەکە لە سەرەتای شوباتی ٢٠٠٣ بەڕێوەبچێت بەڵام دواخرا بۆ ناوەڕاستی شوبات، ئۆپۆزسیۆن هۆکاری دواخستنی بۆ هۆکاری هونەری و پێنەدانی ڤیزا لەلایەن تورکیاوە، هەندێک لە ئەندامانی کۆنگرە[2]، بەڵام ترسیان هەبوو لە ئەگەری هێرشی سوپای عێراقی یان دەزگای هەواڵگری یان گروپی ئەنسار ئیسلام[3] هەستن بەکاری تیرۆریستی، لەبەرئەوە داوایان لە ئەمریکا کرد، پارێزگاری ئاسمانیان لێ بکات[4]. ئەوەبوو لە ٢٧ شوبات تا ١ ئازار لە پیرمام کۆبونەوەی ئۆپۆزسیۆن ئەنجام درا[5].

نەخشەی ئەمریکا بۆ ڕووخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن، باروودۆخێکی نوێی هێنایەکایەوە، کورد لەسەرەتادا دوو دڵ دەرکەوت لە بەشداری کردن و بەگومان بوون لە پاڵپشتی ئەمریکا و هەوڵەکانی بۆ یەکخستنی ئۆپۆزسیۆنی عێراقی بۆ ڕوخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن. هەریەک لە جەلال تاڵەبانی و مەسعود بارزانی ڕەتیانکردەوە هەرێمی کوردستان ببێتە خاڵی پەلاماردانی حکومەتی عێراقی، لەبەرئەوەی ترسیان لە ئەمریکا هەبوو ناپاکییان لەگەڵ بکات، جگە لەوەی نەیان دەویست کوردستان ببێتە بنکەیەک بۆ ئۆپۆسیۆن لەڕێگەیەوە باروودۆخی کوردستان ئاڵۆزبکات. هەروەها دەرگای گفتوگۆ لەگەڵ بەغدا بەکراوەی بهێڵینەوە[6]. بەڵام کاتێک ڕێکارەکانی جەنگ لە لایەن ئەمریکاوە بوو بە کردارێکی تەواو، ئیدی کورد یەکلابووەوە کە ڕوخاندنی رژێمی عێراقی گومان هەڵناگرێت.

لەگەڵ نزیک بوونەوەی وادەی هێرشەکان و ئامادەکارییەکانی ئۆپۆزسیۆن و هاوپەیمانان، عێراق ئامادەکاری بۆ ڕووبەڕووبونەوە دەستپێکرد و وڵاتی بەسەر ٤ بەرەی جەنگ دابەش کرد کە بریتی بوون لە بەرەی ناوەند بەسەرپەرشتی قوسەی سەدام حسێن، بەرەی باشوور بەسەرپەرشتی عەلی حەسەن مەجید، بەرەی فوراتی ناوەڕاست بەسەرپەرشتی مەزبان خزر هادی، بەرەی باکور بەسەرپەرشتی عزت ئیبراهیم دووری[7].

بەرەی باکور جێی بایەخی حکومەتی عێراق بوون، بەتایبەتی هەردوو شاری کەرکوک و موسڵ، جگە لەوەی دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستان، یەکلابونەوە لەگەڵ بەرەی هاوپەیمانان دژی ڕژێمی سەدام حسێن. لەبەرئەوە حکومەتی عێراقی، نەخشەی تایبەتی بۆ ڕووبەڕووبونەوەی پێشمەرگە دانا بەتایبەتی لە کەرکووک. بەگوێرەی بەڵگەنامەیەکی نهێنی، پارێزگاری کەرکوک مانع عەبد ڕەشید لە ١٦ کانوونی

---

[1] الإنصات المركزي: عدد ٢٤٥٠، ٢٠٠٣/١/١٢.
[2] هەمان سەرچاوە: عدد ٢٤٦٣، ٢٠٠٣/١/٢٧.
[3] ئەنسار ئیسلام گروپێکی ئیسلامی توندڕەو بوون، سەرەتا لە ١ ئەیلولی ٢٠٠١ گروپێک بە ناوی جوند ئیسلام دروست بوو لە ئەنجامی یەکگرتنی هێزی دووی سۆران و تەوحید لەگەڵ باڵی نارازیەکانی ناو بزوتنەوەی ئیسلامی بەسەرکردایەتی ئەبو عەبدوڵای شافیعی. لە ٥ کانونی دووەمی ٢٠٠١لە ئەنجامی یەکگرتنیان لە گەڵ باڵێکی بزوتنەوەی ئیسلامی بەسەرکردایەتی مەلا کرێکار ئەنسار ئیسلامیان ڕاگەیاند. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: کاوە نادر قادر: ئیسلامی سیاسی لە باشوری کوردستان لە نێوان گوفتار و ڕەفتاردا، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەی مەکتەبی بیروهۆشیاری ی.ن.ک، سلێمانی، ٢٠١٤، ل ٧٩-٨٠.
[4] الإنصات المركزي: عدد ٢٤٦٧، ٢٠٠٣/٢/١.
[5] حامد البياتی: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٣٣.
[6] ئۆفرا بینگیۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل٤١٦.
[7] مجید حسین عەلی: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٠؛ عبدالوهاب عبدالستار قصاب: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٩-٢٤١.

دووەمی ٢٠٠٣ بۆ سەرکردایەتی ناوچەی باکوری ناردووە، نەخشەی ڕووبەڕووبونەوەی هێرشەکانی بۆسەر کەرکووک داناوە، ((بە هۆکاری گرنگی و ستراتیژی و ئابووری کەرکوک ئامانجی سەرەکی دوژمنە بۆ دەستبەسەردا گرتنی کەرکوک))، دوو جۆر هەڕەشەی لەسەرە بریتین لە:

یەکەم – هەڕەشەی ناوخۆیی: کەرکوک لە ناوخۆدا ئەم هەڕەشانەی لەسەرە:

- ❖ هەڕەشەی تێکدەرەکان[1] لەناوچەکانی ژێردەسەڵاتیان دابەش بوون بەسەر کەرتی سەرەکی بە ئاڕاستەی شاری سلێمانی لە ناوچەکانی چەمچەماڵ – کلاوقوت – بازیان – یەکتربڕی تاسلوجە – سەنگاو – ناوشاری سلێمانی. ئاڕاستەی دووەم شاری هەولێر لەناوچەکانی کۆمەڵەی نیشتەجێ بوونی دەوروبەری هەولێر – ناوشاری هەولێر – پیرمام – سەری ڕەش – کۆیە. هێزەکانیان چەکدار کراون بە چەکی سووک و مام ناوەند و هاوەن لەگەڵ دانانی تۆپ و مودەڕەعە.
- ❖ ڕێکخستنە نەناسراوە نهێنییەکانی ناوشاری کەرکوک، لایەنگری پارتە بەکرێگیراوەکانن.
- ❖ سەربازە هەڵهاتوەکان لە خزمەتی سەربازی و تاوانبارانی دەرچوو لە یاسا.

دووەم – هەڕەشەی دەرەکی: بریتین لە وڵاتانی هاوپەیمان و ئێران و تورکیا و تێکدەرەکان و هەڵگەڕاوەکانی دەرەوەی سنوور[2].

نەخشەی پاراستنی شاری کەرکوک دابەش کرا بەسەر شەش کەرتدا بریتی بوون لە:

١. سلێمانی – چەمچەماڵ – قەرەهەنجیر – کەرکوک ، درێژیەکەی ١١٠ کم.
٢. سلێمانی – قادرکەرەم – لەیلان – کەرکوک، درێژیەکەی ١٧٦ کم.
٣. هەولێر – قوشتەپە – ئاڵتون کۆپری – کەرکوک، درێژیەکەی ٩٨ کم.
٤. کۆیە – تەقتەق – شوان – کەرکوک، درێژیەکەی ٨٣ کم.
٥. دووز – داقووق – کەرکوک، درێژیەکەی ٧٣ کم.
٦. هەولێر – دیبەگە- کەرکوک، درێژیەکەی ١٠٨ کم[3].

سەرکردایەتی بەرەی باکور و پارێزگای کەرکوک پێک هاتبوون لە:

- عزەت ئیبراهیم دوری جێگری سەرۆکی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش و لێپرسراوی کەرتی باکور
- محەمەد زمام عبدولرەزاق لێپرسراوی ڕێکخستنەکانی باکور و جێگری لێپرسراوی کەرتی باکور.
- فەریق روکن کەمال مستەفا عەبدوڵڵا جێگری لێپرسراوی کەرتی باکور بۆ کاروباری سەربازی.
- عەبدولوەهاب ئەتروشی لێپرسراوی ڕێکخستنەکانی کەرکوک و ڕاوێژکاری لێپرسراوی کەرتی باکور بۆ پارێزگای هەولێر و سلێمانی.
- مانع عەبد ڕەشید پارێزگاری کەرکوک و لێپرسراوی هۆبەی فریاکەوتن.
- ئەحمەد خەڵەف خەتاب لێپرسراوی هێزی تەئمیم.
- سالم وەهاب لێپرسراوی هێزی ئەبو عوبەیدە.
- حەسەن عەبد مەهدی لێپرسراوی هێزی زەین ئەلعابدین[4].

---

[1] تێکدەرەکان لە تێڕوانینی حکومەتی عێراقی هێزە کوردییەکانە لە هەرێمی کوردستان(توێژەر).
[2] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٦. خطة الطوارئ، رقم ٥. محافظة التأميم.
[3] هەمان سەرچاوە.
[4] هەمان سەرچاوە

پێگەی هەرێمی كوردستان لە پرۆسەی ڕووخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن گرنگ بوو. بەلای عێراقەوە گرنگ بوو بەهەر شێوەیەک بێت، بەرەی باكور نەكرێتەوە. ئەمریكا بەلایەوە گرنگ بوو بتوانێت لە هەرێمی كوردستانەوە هێرش ئەنجام بدات، بەتایبەتی كاتێک توركیا ڕێگەی نەدا خاكەكەی بەكاربهێنن بۆ هێرش كردن بۆسەر عێراق، دەسەڵاتدارانی هەرێمی كوردستان چەند جارێک ڕایانگەیاند بوو تەنها بەرگری دەكەن و بەشداری هیچ هێرشێک ناكەن بۆ سەر كەركوك و موسڵ ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ سوپای عێراقی ئەنجام نادەن[1]، ئەم هەڵوێستە بۆ دوو هۆكار دەگەڕێتەوە:

یەكەم: ترسی كاردانەوەی سوپای عێراق لە ئەگەری هێرش، بەتایبەتی بەكارهێنانی چەكی كیمیاوی و نزیكی سوپای عێراق شارەكانی هەرێمی كوردستان.

دووەم: توركیا هەڕەشەی ناردنی ١٠,٠٠٠ سەربازی بۆ بۆ هەرێمی كوردستان دەكرد لە ئەگەری هێرشی پێشمەرگە بۆ كەركوک و هەوڵدان بۆ درووستكردنی دەوڵەتی كوردی[2].

لە بڕیارێكی هاوبەشی پ.د.ک و ی.ن.ک لە ١٥ شوباتی ٢٠٠٣ ئارەزووی خۆیان دەربڕی بۆ پەیوەندی كردن بە هێزەكانی ئەمریكا لە جەنگی چاوەڕوان كراو دژی ڕژێمی سەدام حسێن، لەو كاتەدا نزیكەی ٣,٠٠٠ پێشمەرگە لە لایەن فەرماندەی ئەوروپای سوپای ئەمریكا لە هەنگاریا مەشقیان پێ كرابوو بۆ كاركردن لەگەڵ سەربازە ئەمریكییەكان[3]. نوێنەری سەرۆكی ئەمریكا لە ئۆپۆزسیۆنی عێراقی زەڵمای خەلیل زاد ڕایگەیاند هێزە كوردییەكان لە ژێر فەرمانی سەركردایەتی ئەمریكان لە ئەگەری هێرشی سەربازی بۆ سەر عێراق[4].

لە گەڵ نزیک بوونەوەی هێرشە سەربازییەكان، بەشێكی زۆری هاوڵاتیانی هەرێمی كوردستان لەترسی بەكارهێنانی چەكی كیمیاوی لەلایەن حكومەتی عێراقەوە، شارو شارۆچكەكانیان چۆڵكرد. بە دەیان هەزار هاوڵاتی ڕویان كردە ناوچە سنورییەكان. ئەو ترسە لەوە سەرچاوەی گرتووە، هاوڵاتیانی كورد ئەزمونیان لەگەڵ ڕژێمی سەدام حسێن لە بەكارهێنانی چەكی كیمیاوی هەیە. لەم ڕووەوە هاووڵاتیانی شاری هەولێر و شارۆچكەی ئاسكی كەڵەک، ڕوویان كردە ناوچەكانی سۆران و ڕەواندز و ناوچە ئارامەكانی تر. لە شاری دهۆک و شارۆچكەكانی تری نزیک لە سوپای عێراق، بە هەزاران هاوڵاتی شوێنەكانی خۆیان بەجێ هێشت بوو. هەروەها هاوڵاتیانی شاری سلێمانی، ڕوویان كردە ناوچەكانی قەرەداغ و پێنجوێن و شارباژێر و ڕانیە. هاوڵاتیانی شارۆچكەی كفری و چەمچەماڵ بەهۆی نزیكییان لە سوپای عێراق ناوچەكانیان چۆڵ كرد[5].

لە شەوی ٢٠/١٩ ئازاری ٢٠٠٣ هێرشی هاوپەیمانان بە ئاڕاستەكردنی ٤٠ موشەكی جۆری تۆماهۆک بۆ سەر كێڵگەیەک كە گومان دەكرا سەدام حسین و خێزانەكەی لەو شوێنە بن دەستی پێكرد[6]. سەرەتای هێرشەكان، لە ڕێگەی ئاڕاستەكردنی موشەک بوو لە ڕێگەی دەریای سوور و دەریای ناوەڕاست و كەنداو بە ئاڕاستەی كۆشكی كۆماری و دەزگا ئەمنی و سەربازی و هەواڵگرییەكان بوون. دواتر هێزەكانی

---

[1] الملف الأسبوعي: ملحق الإنصات المركزی ، عدد ٣٢، ٢٠٠٣/٣/١٥.
[2] الإنصات المركزي: عدد ٢٥٠٣، ٢٠٠٣/٣/١٨.
[3] ئۆفرا بینگیۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١٧.
[4] الإنصات المركزي: عدد ٢٥٠٣، ٢٠٠٣/٣/١٨.
[5] ڕۆژنامەی هاوڵاتی: ژمارە ١١٥، ٢٠٠٣/٣/١٩.
[6] عبدالوهاب عبدالستار قصاب: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٥٠.

بەریتانیا، لە باشووری عێراق هێرشەکانی دەست پێکرد[1]، بەڵام لە باکوور بە هۆی ڕێگە نەدانی تورکیا بە بەکارنەهێنانی خاکەکەی بۆ هێرش بۆ سەر عێراق و جیاوازی بۆچوونی ئەمریکا و تورکیا سەبارەت بە کارئاسانی هاتنی هێزەکانی ئەمریکا بۆ بنکەکانی تورکیا و ڕێگری لەهاتنی هێزی ئەمریکی بۆ هەرێمی کوردستان، دەستی پێنەکرد[2].

هێزەکانی سوپای ئەمریکا بەشێوەی فەرمی لە ٢٤ ئازاری ٢٠٠٣ لە ڕێگەی چوار فڕۆکەی گواستنەوەی سەربازیی، گەیشتنە بەکرەجۆ لە شاری سلێمانی، بە مەبەستی کردنەوەی بەرەی باکور و ڕووبەڕووبونەوەی گروپی ئەنسار ئیسلام کە دوو ڕۆژ پێشتر بە مووشەک هێرشیان کرابویە سەر[3]. هەروەها لە ٢٧ ئازار ٢٠٠٣ هێزەکانی ئەمریکا لە ڕێگەی دابەزین، ژمارەیان زیادی کرد و دەستیان گرت بەسەر فڕۆکەخانەی سەربازی لە هەریر، بە ئامانجی گەیاندنی پێداویستییە سەربازییەکان[4].

لەگەڵ بڵاوبوونەوەی هێزەکانی ئەمریکا، کەناڵی فەرمی عێراق لە ڕێگەی وەزیری ڕاگەیاندن محەمەد سەعید سەحاف، نامەیەکی سەدام حسێنی خوێندەوە، کە ئاراستەی جەلال تاڵەبانی کرا بوو. لە نامەکەدا هۆشداری دەدات لە پێشوازی کردن لە هێزی ئەمریکا، سەدام حسێن دەڵێت " پێشوازی لە هاتنی سوپای ئەمریکا و کردنەوەی بەرەی باکور بە هۆکاری ئەوەی داگیرکەران تووشی شکست بوون لە بەرەکانی تر و ئەو زیانانەی لێیان کەوتوە. ئێمە ئاگادارت دەکەینەوە لە مەترسی یاری ئەم جارە، ئەمریکا و ئیسرائیل هەوڵ دەدەن ناکۆکی بخەنە نێوان گەلی عێراق لەلایەک و وڵاتانی تر لەلایەکی تر، ئێمە ئامۆژگاریت دەکەین ڕووبەڕووی سوپا و سەرکردایەتی و گەلی خۆت مەبەرەوە و یارمەتی داگیرکەران مەدە ئەوە کارێکی ناپەسەندە، کاری پەسەند لای ئێمە ئەوەیە لەگەڵ سەرکردایەتی و گەلی خۆت دژی داگیرکەران بجەنگیت"[5].

لەبەرامبەر ئەم هەڕەشانەدا، جەلال تاڵەبانی وەڵامی سەدام حسێنی دەداتەوە و دەڵێت " نامە هەڕەشە ئامێزەکەتم خوێندەوە، ئاواتە خوازبووم نامەکەت داوای ئاشت بوونەوەی نیشتمانی بوایە لەسەر بنەمای کۆتایی هاتنی دیکتاتۆریەت و بنیادنانی جێگرەوەی دیموکراتی و پەرلەمانی فیدراڵی فرەیی لە عێراق، بەڵام بەداخەوە پەندت وەرنەگرتوە لەو کارەساتەی بەهۆی دیکتاتۆریەتەوە هێناوتە بەسەر گەل و ئابووری و سوپا و قەوارە و جەنگی ناوخۆیی و هەرێمی و جیهانی. ئەو هەڕەشەیەت بەتاڵە لەبەرئەوەی سەرکردایەتی کورد ئاشکرای کردوە هێرش ناکات بۆ شاری موسڵ و کەرکووک و سوپای عێراق، هەروەها تا ئێستا بەرەی باکور بوونی نیە. باش دەزانیت ئێمە هاوشانی ئەمریکا جەنگمان نەکردوە تەنها لەگەڵ گروپی تیرۆریستی ئەنسار ئیسلام نەبێت کە لە لایەن عەقیدی هەواڵگری سەعدون مەحمود عەبدوڵلەتیف ئەلعانی پاڵپشتیان دەکرێت. مەبەستت لەم نامە هەڕەشە ئامێزە چییە؟ بۆ ترساندنی گەلەکەمانە یان بۆ بەهانە هێنانەوەیە بۆ ئەوتاوانانەی دژی کورد ئەنجامت داوە، ئەی سەدام حسێن ئەگەر دڵسۆزیت بۆ بەرگری کردن لە عێراق بە جەنگێکی دۆڕاو و ئەنجامێکی ڕوون ناکرێت بەڵکو دەست لە کارکێشانەوەت پێشکەش بکە و

[1] احمد ابو مطر: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٣.
[2] الإنصات المركزي: عدد ٢٥٠٨، ٢٠٠٣/٣/٢٣.
[3] هەمان سەرچاوە: عدد ٢٥١٠، ٢٠٠٣/٣/٢٥.
[4] احمد ابو مطر: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٠٦.
[5] رسالة من صدام حسين الى جلال طالباني، https://www.youtube.com/watch?v=KSkAZgQdIKI&t=70s ٢٠٠٣/٣/٢٦. بەرواری سەردانیکردن ٢٠٢٢/٤/٢٠.

واز لە دەسەڵات بهێنەوە ڕادەستی کابینەی نیشتمانی هاوپەیمانی(وزارة الوطنیة ائتلافیة) بکە و گەل و وڵات لە جەنگ ڕزگار بکە "[1].

هێرشە موشەکییەکان و هێرشی زەمینی لە باشور و ڕۆژئاوای عێراق، کاریگەری گەورەی لەسەر لاواز کردنی تواناکانی سوپای عێراق هەبوو ، بەڵام بەرەی باکور تاڕادەیەک ئارامتر بوو. پێشمەرگە و هێزەکانی ئەمریکا هێرشی زەمینیان ئەنجام نەدەدا. لەگەڵ ئەوەشدا سووپای عێراق دوو ڕێگای گرتە بەر:

یەکەم: لە سەرەتای دەستپێکردنی هێرشەکان بۆ سەر عێراق و بە مەبەستی دروستکردنی ترس لای هاوڵاتیانی ناوچەکانی، بۆردومانەکانی دەستیان پێکردو ئەوە بوو لە ٢٠ ئازار ٢٠٠٣، ناوچەی داودە و شێخ لەنگەریان لە گەرمیان و بان ئاسیان لە باشوری کەلار بۆردومان کرد. هەروەها لە ٢٣ ئازار بۆردومانی تەپەی جەبارەی کرد لە نزیک دوانزە ئیمام، لەشەوی ٢٤/٢٣ ئازار ٢٠٠٣ تۆپبارانی گوندی شێخ شێروان و پیرداودیان لە سەر ڕێگەی مەخموور – هەولێر کرد لەگەڵ ئەوەشدا کۆمەڵگەی خەباتی لە لەسەر ڕێگای هەولێر – موسڵ بۆردومان کرد[2]. لە ٦ نیسان ٢٠٠٣ لە ناوچەی فایدە تۆپبارانی هێڵی ڕووبەڕوو بونەوەی پێشمەرگەی کرد لە ڕێگەی نێوان دهۆک – فایدە، لە هەمان ڕۆژ ناو شاری دهۆکی تۆپباران کرد کە تەنها زیانی ماددی هەبوو[3]. لە کفری بە دیاریکراوی لە ناوچەی کارێز و ئاسکی کفری تۆپباران کرد و لە لایەن پێشمەرگەوە وەڵامدرانەوە[4].

دووەم: پاشەکشەکردنی سوپای عێراق لە ئەنجامی بۆردومانی وورد و بەردەوامی فرۆکەکانی هاوپەیمانان، بەتایبەتی لە هێڵی ڕووبەڕوو بوونەوەی پێشمەرگە و سوپای عێراق. لە سەرەتای دەستپێکردنی هێرشەکان لە ٢١ ئازار ٢٠٠٣ عێراق هێزەکانی خۆی لە گەرمیان لە ناوچەی تەپی میر لە نزیک جەبارە و ناوچەی چاڵە خالیدی کۆن لە دەشتی زەردار کشاندەوە کە دوو شوێنی ستراتیژی ناوچەکەن[5]. لە ٢٨ نیسانی ٢٠٠٣ لە ئەنجامی بۆردمانی هێزەکانی هاوپەیمانان سوپای عێراقی لە هێڵی ڕووبەڕوو بونەوەی نێوان چەمچەماڵ – کەرکوک پاشەکشەی کرد لە بازگەی تەحەدی و بنگرد و بنە، واتە لە هێڵی پێشەوە پاشەکشەیان کرد بۆ هێڵی بەرگری لە پشتەوە لە دەوروبەر و ناو شاری کەرکووک لە ناوچەکانی بانی مەقان و قادرکەرەم و قەرەحەسەن و شوان و لەیلان پاشەکشەیان کرد، جگە لە گواستنەوەی بەشێک لە هێزی نەبوخوزنەسر سەربەگاردی کۆماری بۆ بەغدا[6].

لە پارێزگای هەولێر سوپای عێراق لەناوچەی مەخمور لە گوندەکانی حەسارۆک، خورمەڵە، شۆڕیجە، چل هەوێزە، هێدو قر، بەرزەوار، سەیدۆکە، ئاوایی ماجید، سمایل ئاوا، حەسەن بەگ، سەید عوبێد، مەلا قەرە، مەلا ئاغا، گردە شینە، کەپنەک ڕەش، ئاسر، شێخەلاس، پیرە بەراز، تەخمینی گەورە، تەخمینی بچووک، کورتان درو، خەزنە، گردی گۆم، گۆزە پانکە، دوو شێوان پاشەکشەیان کردبوو ، پێشمەرگە لە قەزای مەخمور نزیک بوویەوە و پاشان لە ٧ نیسان ٢٠٠٣ لە دیبەگە پاشەکشەیان کرد، تانکێک و ٢١

---

[1] الإنصات المركزي: عدد ٢٥٢١، ٢٠٠٣/٤/٥.
[2] ڕۆژنامەی هاوڵاتی: ژمارە ١١٦، ٢٠٠٣/٣/٢٦.
[3] هەمان سەرچاوە: ژمارە ١١٨، ٢٠٠٣/٤/٩.
[4] الإنصات المركزي: عدد ٢٥٢٣، ٢٠٠٣/٤/٧.
[5] ڕۆژنامەی هاوڵاتی: ژمارە ١١٦، ٢٠٠٣/٣/٢٦.
[6] الإنصات المركزي: عدد ٢٥١٣، ٢٠٠٣/٣/٢٨.

ئۆتۆمبێلی سەربازی و ٢٢هاوەن و ٨ دۆشکە لە دوای خۆیان بەجێ هێشتبوو ، جگە لەوەی ١١ ئەفسەر و ٧٦ سەرباز خۆیان ڕادەستی پێشمەرگە کرد[١].

لە پارێزگای دهۆک لە شارۆچکەی فایدەو عەین سەفین و ناوچەی شێخان وئین سیفنێ و دۆمێز و محەتێ و مەهەکێ و مەهەش، پێباش، و کۆمەڵگەی بەدرییە پاشەکشەیان کرد[٢].

لە پارێزگای سلێمانی و گەرمیان پاشەکشەیان کرد لە ناوچەکانی کارێزە و مەحەتە و بێشک تەپە، ناوچەی کوڵەجۆ، قەرەوەیس، تەمیز ئاوا، ئۆمەر گەدە، شێخ جیری سەروو و خواروو، باشبڵاخی سەروو و خواروو، خاڵە بازیانی، کەوەڵ، زەنگەنە، حسین ئیسلام، پەڵکانە، شوڵنە و مامشە، میرە سوور، ساڵەیی، حەفتا چەشمە، تەکیە، جانی، تەپەکوڕە، زنە خۆر، هەنارەی سەروو و خواروو، زنە خۆرە، مۆردانە، زەردە، عەلی مستەفا، عالیاوە، سۆران، زەوج، قۆچەڵی، بانکۆڵ، کۆڵەبان، شێرە دەرە، وەسمان لەکە، خدر بەگ، بزەڵە، پوزڵ، چیمەن، سیامەنسوور، حەمک، حەسەن خانە، تاوێر بەرز، قشلاخی کۆن، تەپە سەوز، کانی بایز،مەحمود بەرێزە، ئۆردوگای عومەر عەبدولعەزیز[٣].

لە ٦ نیسانی ٢٠٠٣ یەکەم ڕووبەڕوو بونەوە لە بەرەی باکور، لە نێوان سوپای عێراق لەلایەک و پێشمەرگە و هێزی ئەمریکی بە پشتیوانی هێزی ئاسمانی ڕوویدا. پێشرەویان بەردەوام بوو لە شەش ڕێگای جیاواز بەرەو گرتنی هەردوو شاری کەرکووک و موسڵ، لەپاش گرتنی بەغدا لە ٩ نیسان ٢٠٠٣ ڕوخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن ڕاگەیەنرا، لە ١٠ نیسانی ٢٠٠٣ پێشمەرگە و هێزەکانی ئەمریکا بە بێ هیچ ڕووبەڕوو بونەوەیەک چونە ناو شاری کەرکوک[٤].

هەوڵەکانی حکومەتی عێراق بۆ ڕاکێشانی هەردوو پارت پ.د.ک و ی.ن.ک بە ئاراستەی بەغدا و بنیادنانی گفتوگۆ شکستی هێنا بوو. لەبەرئەوەی عێراق گۆشەگیرکرا و لاوازکرابوو لەلایەن ئەمریکا خرابویە لیستی وڵاتە شەڕخوازەکان و بڕیاری ڕوخاندنی درا بوو. هەرێمی کوردستان، ڕۆڵی بەرچاوی لە هاوکاری کردنی هاوپەیمانان لە ڕوخاندنی ڕژێمی سەدام حسین گێڕا. ڕۆڵی کورد لە کاتی جەنگەکەدا، سەرمایەیەکی گرنگ و زێڕین بوو بۆ کورد لە دیاریکردنی جێ پەنجەیان لە گۆڕەپانی ناوخۆیی و هەرێمی و نێودەوڵەتی.

---

[١] ڕۆژنامەی هاوڵاتی: ژمارە ١١٨، ٢٠٠٣/٤/٩.
[٢] هەمان سەرچاوە.
[٣] هەمان سەرچاوە.
[٤] احمد ابو مطر: سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٠- ١١٢.

بەشی سێیەم:

سیاسەتی ئابووری عێراق بەرامبەر هەرێمی کوردستان

باسی یەکەم- گەمارۆی ئابووری:

هەرێمی کوردستان وەک بەشێک لە عێراق، گەمارۆی ئابووری نێودەوڵەتی لەسەر بوو. لە هەمان کاتدا حکومەتی عێراق، گەمارۆیەکی تری لەسەر هەرێمی کوردستان دانا. لە دوای کشاندنەوەی دامودەزگاکانی دەستی پێکرد و تاڕوخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن لە ٢٠٠٣ بەردەوام بوو. لە بەرئەوەی عێراق ڕژێمەکەی ناوەندیی بووە و سەرجەم پێداویستییەکان لە بەغداوە بڕیاری لەسەردراوە، گەمارۆی ئابووری کاریگەری لە سەرهەرێمی کوردستان زیاتر بوو، بەڵام هەندێک جار بە توندی و هەندێک جار کارئاسانی دەکرا. بە گوێرەی پەیوەندی پ.د.ک و ی.ن.ک لەگەڵ حکومەتی عێراق. خراپی مامەڵەکردنی بازگەکان لەگەڵ هاوڵاتییان لە کاتی هاتوچۆکردنیان بۆ ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی حکومەتی عێراق و بە پێچەوانەوە، توشی سوکایەتی و ئەشکەنجەدان و کوشتن دەبونەوە، جگە لەوەی ڕێگە نەئەدرا پێداویستییەکانیان لەگەڵ خۆیاندا بهێنن، تەنها لەڕێگەی بەرتیل نەبێت. دابینکردن و ناردنی پێداویستییەکانی هاوڵاتیان لە خۆراک و دەرمان و سوتەمەنی و کارەبا و پێداویستی کشتوکاڵی و پیشەسازی بە گوێرەی خواستی حکومەتی عێراق بووە، بە بەراورد بە هاوڵاتییەکی عێراقی، ڕێژەیەکی کەمتری دابینکردوە پێداویستییەکانی هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستانی پڕنەکردۆتەوە.

پاش شکستهێنانی گفتوگۆکانی لەگەڵ بەرەی کوردستانی، حکومەتی عێراق بڕیاری کشاندنەوەی دامودەزگاکانی دەوڵەتیدا. لە ٢٣ تشرینی یەکەمی ١٩٩١ زۆر بەتوندی ئەم گەمارۆیە لەلایەن هێزە سەربازییەکان جێبەجێکرا، تەنانەت دەست بەسەر خواردندا دەگیرا و تانکی بەنزینی ئوتومبیلیان دەکرد بەنیوە و ئەوەی تری ئەسوتێنرا. جگە لە ڕێگری لە هاتنی پێداویستییەکان، تەواوی خزمەتگوزارییە مەدەنییەکانی کشاندەوە، ئەویش لە ڕێگەی گواستنەوەی فەرمانبەران بۆ ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی وخەرج نەکردنی موچەی کارمەند و خانەنشینان. ئەمەش بووەتە هۆی بێبەش بوونی تەواوەتی یان کەمتر لە تەواوەتی لە خزمەتگوزارییە کۆمەڵایەتییەکان کە دەبێت دەوڵەت دابینی بکات[1].

ئامانجی حکومەتی عێراق لە دانانی گەمارۆ، دروستکردنی بارودۆخێکی ئاژاوەگێڕی و دڵەڕاوکێ و متمانە نەبوون بوو بە سەرکردایەتی کورد و لەژێر فشاری هاوڵاتییان، ناچار بە گەڕانەوە بە گفتوگۆ بکات[2] یان داوای گەڕانەوەی دەسەڵاتی حکومەتی عێراق بکەن بۆ کوردستان[3]، وەک سەدام حسێن ڕایگەیاند بۆ هاندانی کوردە لە دژی دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستان[4]. ئەم هەنگاوەی حکومەتی عێراقی لەلای سەرکردایەتی کورد بە جەنگێکی نوێ دژی کوردستان وەسف کرد. جەلال تاڵەبانی سەرکۆنەی بەغدای کرد کە دەیەوێت کوردستان لە عێراق جیابکاتەوە[5].

---

[1] الأمم المتحدة، مجلس الأمن: رسالة المؤرخة ٥ اذار ١٩٩٢موجهة الى رئيس مجلس الأمم المتحدة من قائم باعمال المؤقت للبعثة الدائمة لبلجيكا لدى ألأمم المتحدة، s/23685/Add.1، 9 march 1992.

[2] كمال سعيد خياط (دكتور): حول اقتصاديا كوردستان العراق من خلال تطبيق قانون الحكم الذاتي الى تطويق اقليم كردستان المحررة بالحصار الأقتصادي، مطبعة جامعة صلاح الدين، د.ت، ص ٢٤.

[3] فاضل الزهاوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٠٥.

[4] هێرش عەبدوڵڵا حەمەکریم: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤١.

[5] ئۆفرا بینگێۆ: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢٤.

حکومەتی عێراق، پەیڕەوی ڕژێمی ناوەندێتی دەکرد. بڕیاری دابینکردنی پێداویستییەکانی هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان لە بەغدا بوو. ناردنی ئەو پێداویستییانە لە چوارچێوەی سەپاندنی گەمارۆی ئابووری بەپێی ویستی حکومەتی عێراقی نێردراوە نەک پێداویستی هاولاتیان، بە نموونە لەدوای سەپاندنی گەمارۆی ئابووری بەسەر عێراق لە ساڵی ١٩٩٠، حکومەتی عێراق بەرنامەی کۆبۆنی خۆراکی پەیڕەو کرد. لە ڕێگەی بەرنامەکەوە هەموو هاوڵاتییەک مانگانە بەشەخۆراک و ئاردی وەردەگرت. هاوڵاتیانی ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی حکومەتی عێراق مانگانە بڕێکی دیاریکراویان وەردەگرت. وەک لەم خشتەیەدا ڕوونکراوەتەوە.

خشتەی ژمارە ٢

بەشەخۆراکی تاکێک بەگوێرەی کۆبۆنی خۆراک ١٩٩٠- ١٩٩٧[١] (کغم)

بەشەخۆراک	١٩٩٠	١٩٩١	١٩٩٢	١٩٩٣	١٩٩٤	١٩٩٥	١٩٩٦	١٩٩٧
ئارد	٥	٧	٨	٩	٦	٦	٧	٩
برنج	١,٥	١	١,٥	١,٧٥٠	١,٢٥٠	١,٢٥٠	١,٢٥٠	٢
شەکر	١	٠,٧٥٠	١,٢٥٠	١,٥	٧٥٠	٠,٥٠٠	٠,٥٠٠	٢
زەیت	٠,٥٠٠	٠,٢٥٠	٠,٣٧٥	٠,٥٠٠	٠,٦٥٠	٠,٦٢٥	٠,٧٥٠	٠,٧٥٠
چا	٠,١٠٠	٠,٠٥٠	٠,٠٧٥	٠,٠٧٥	٠,٢٠٠	٠,١٠٠	٠,١٠٠	٠,١٥٠
شیری منداڵ	١,٣٥٠	١,٣٥٠	١,٨٠٠	١,٨٠٠	١,٨٠٠	١,٨٠٠	١,٨٠٠	٢,٧٠٠
سابون	٠,١٠٠	٠,١٠٠	٠,١٢٠	٠,١٥٠	٠,١٥٠	٠,١٥٠	٠,١٥٠	٠,٢٥٠
تایت	٠,٢٠٠	٠,٢٠٠	٠,٢٠٠	,٢٠٠	٠,٢٥٠	٠,٢٥٠	٠,٢٥٠	٠,٢٥٠
پاقلەمەنی	-	-	-	-	-	-	-	١
خوێ	-	-	-	-	-	-	-	٠,١٥٠

لەدوای کشاندنەوەی دامودەزگاکان، حکومەتی عێراق لەدابەشکردنی بەشەخۆراک و ئارددا جیاوازی کردوە لە نێوان هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان و ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆی، ناردنی بەڕێژەیەکی بەرچاو کەمی کردبوو، بەڕێژەی لە ١٠% ی پێداویستییەکانی هەرێمی کوردستانی دەنارد. بەراورد بە ژمارەی دانیشتوان[٢] ڕێژەکە کەم بوو. هاوڵاتیان مانگانە بەشەخۆراکیان وەرنەگرتووە، بەڵکو بە چەند مانگێک جارێک بڕێکی کەم خۆراکیان وەرگرتوە. بۆ نموونە لەشاری هەولێر لە مانگی ئەیلولی ١٩٩٤ بڕی

[١] محمد مهدی صالح الراوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٣٥.

[٢] بە گوێرەی ئاماری حکومەتی عێراق لە ساڵی ١٩٩٧ژمارەی دانیشتوانی هەرێمی کوردستان بریتیە لە : هەولێر. ١,٣٦٢,٧٣٩ / سلێمانی. ١,٠٩٥,٩٩٢ / دهۆک. ٤٠٢,٩٧٠. لەبەرئەوەی لە هەرێمی کوردستان ئامار ئەنجام نەدراوە ئەم ژمارانە لە سەر بنەمای ئاماری ١٩٨٧ بە زیادبوونی ڕێژەی لە ٣%. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: المجموعة الأحصائيه السنوية: جمهورية العراق، وزارة التخطيط و التعاون الانمائي، جهاز المركزي لأحصاء و تكنولوجيا المعلومات، ٢٠٠٧، ص ٥٠.

ئەو بەشە خۆراکەی حکومەتی عێراق ناردویەتی بریتیە لە ٤,٨٩٥ کیلۆ ڕۆن، ٧٢٧ کیلۆ چا، ٢٤٨ کیلۆشیر، ٦,٦٠٠ سابون، لەکاتێکدا ١٨٥,٠٠٠ هەزار خێزان لە بەڕێوەبەرایەتی دابەشکردنی خۆراک تۆمار کراوە[1]. لەناو سەنتەری شاری سلێمانی، هاوڵاتیان بەچەند مانگ جارێک، هەندێک بەشە خۆراکیان وەرگرتووە. دەرەوەی شاری سلێمانی وەریان نەگرتووە. لەم بارەیەوە بەڕێوەبەری دابەشکردنی خۆراک لە سلێمانی عەباس عەبدولڕەحمان دەڵێت " ئەو خۆراکانەی وەک برنج و شەکر و ڕۆن و چا کە حکومەتی عێراق دەینارد ئەوەندە کەم بوو ئەگەر بەتەواوەتی دابەش بکرایە بەشی گەڕەکێکی سلێمانی نەدەکرد ، ناوشار دابەش دەکرا بەسەرچەند سێکتەرێکدا هەرمانگێک سێکتەرێک وەری دەگرت جگە لەوەی بەشە خۆراکی بە شێوەی پچڕپچڕ ئەنارد و کۆی گشتی نەدەگەیشتە لە ١٠%، تا کۆتایی ١٩٩٤ بەردەوام بوو"[2]. فەرمانگەکانی دابەشکردنی خۆراک لە بەغدا و کەرکوک مامەڵیان لەگەڵ فەرمانگەکانی هەرێمی کوردستان نەکردبوو، بەڵکو لەڕێگەی ئەو فەرمانبەرانەی کە پێش ڕاپەرین ناویان لای حکومەتی عێراقی تۆمار بوو پەیوەندییان دەکرد. بۆ نمونە لەپارێزگای سلێمانی، مامەڵەیان لەگەڵ بەڕێوەبەری پێشووی دابەشکردنی خۆراک دەکرد، کە پێش ڕاپەرین لەلایەن حکومەتی عێراقی دانرابوو. کەسی ناوبراو سەردانی بەغدای دەکرد و گرێبەستەکانی لەگەڵ وەزارەتی بازرگانی ئیمزا کردبوو و لە کۆگاکانی کەرکوک وەریدەگرت، تەنها کاری بەنوسراو و ئیمزای ئەو بەڕێوبەرە دەکرد، تەنانەت کاربە کلێشەی پسوڵەی حکومەتی عێراقی دەکرا[3].

ئارد وەک بەشەکانی تری خۆراک بە بڕی کەم دەینارد، پێداویستی هاوڵاتیانی پڕ نەدەکردەوە. بۆنمونە لە پارێزگای سلێمانی مانگانە پێویستی بە ١٢,٠٠٠ تەن ئارد بوو تەنها ٦٠٠ تا ٧٠٠ تەن ئاردی دەنارد تەنها یەک جار گەیشتە ١٠٠٠ تەن. لەم بارەیەوە بەڕێوەبەری گشتی درووستکردنی ئارد لە سلێمانی ئاراس محەمەد غەریب دەڵێت " بەشی مانگانە لە ئارد بۆ هەر هاوڵاتییەک ٩ کیلۆ بوو، بەڵام بەهۆی ناردنی بڕێکی کەم لە ئارد لەلایەن حکومەتی عێراق کەم کرایەوە بۆ ٥ کیلۆ، ٣ مانگ تا ٤ مانگ جارێک دابەش دەکرا. ئەو بڕەکەمە تا حوزەیرانی ١٩٩٤ بەردەوام بوو"[4].

سەبارەت بە کێشەی ناردنی ئارد لە لایەن حکومەتی عێراقی، لە ڕاپۆرتێکی بەڕێوەبەری گشتی درووستکردنی ئارد لە سلێمانی، ڕەحیم ڕەحمان عەبدوڵڵا لە ٢٦ ئەیلولی ١٩٩٢بۆ وەزارەتی دارایی و ئابووری حکومەتی هەرێمی کوردستان ناردووە، ئاماژە بەوە دەکات نە مەڵبەندی گشتی کۆمپانیاکە لە بەغداد نە لقی کەرکوک ئاگاداریان ناکەوە لە بڕ و کاتی ناردنی ئارد وهیچ ژمارەیەک و زانیارییەکیان پێنادەن. گۆڕانی ڕێژەی ناردنی ئارد لە مانگێکەوە بۆ مانگێکی تر بەردەوام ڕێژەکە بەرەو کەمی دەچێت، سەرەڕای ئەوەی بەشێکی زۆری کیسەکان ٤٥ کیلۆ بوو لەکاتێکدا کیسێک ئارد ٥٠ کیلۆیە[5]. حکومەتی عێراقی لە شێوازی ناردنی ئارد مامەڵەیەکی جیاوازی لەگەڵ دەکرد، لە دوای کشانەوەی دامودەزگاکان پێویست بوو بریکارەکان خۆیان بچن لە کۆگاکانی کەرکوک ئاردیان وەربگرتایە، لەبەرئەوەی داوای خودی

---

[1] ڕۆژنامەی برایەتی: ژمارە ٢٠٨٤، ١٩٩٤/١١/١٢.
[2] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەباس عەبدولڕەحمان عەبدولقادر، ناوبراو لە دایک بووی ١٩٥٥ شاری سلێمانی، بەڕێوەبەری دابەشکردنی خۆراک لقی سلێمانی بوە لە ١٩٩٢ تا ١٩٩٧. خانەنشینە، سلێمانی ٢٠٢١/١٢/٢٩.
[3] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەباس عەبدولڕەحمان عەبدولقادر، سلێمانی ٢٠٢١/١٢/٢٩..
[4] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ئاراس محمد غریب: ناوبراو بەڕێوەبەری گشتی دروستکردنی ئارد بووە لە سلێمانی لە ساڵی ١٩٩٢ تا ٢٠٠١، ئێستا بەڕێوەبەری گشتی دەزگای شەهیدانە لە وەزارەتی کاروباری شەهیدان و ئەنفالکراوان، سلێمانی، ٢٠٢٢/١/١٠.
[5] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٧. کۆمپانیای گشتی دروست کردنی ئارد لقی سلێمانی، کێشەی هینان و دابەشکردنی ئارد.

بریکارەکەیان دەکرد ئەم بڕیارە کێشەی بۆ هێنانی ئارد دروستکردوە، چونکە هەندێک لە بریکارەکان بەهەرهۆکارێکی تایبەت (ڕامیاری – کاری پێشمەرگایەتی – سەربازی) نەیدەتوانی بچێت لە کەرکوک ئارد وەربگرێت لەبەرئەوە ڕێژەی هێنانی ئارد کەمی دەکرد[1]، بەڵام لە کۆتایی ١٩٩٢ حکومەتی عێراقی ناردنی ئاردی دا بە بەڵێندەر، بۆنموونە لە سلیمانی درا بە عومەر سەعیدساڵح، لە کەرکوک ئاردی وەردەگرت پێویستی نەدەکرد بریکارەکان خۆیان بچن وەریبگرن[2]. حکومەتی عێراق بەگومان بوو کە لە هەرێمی کوردستان بەشەخۆراک وەک ئەوەی پێویست بوو بەسەر هاوڵاتیان دابەش ناکرێت. ڕۆژنامەکانی بەغدا باسیان لەم پرسە کردبوو، بەتایبەتی ڕۆژنامەی هاوکاری و جمهوری ئاماژەیان بە ناردنی بەشە خۆراکی هاوڵاتیان دابوو، چەندین بارهەڵگری ئارد و شەکر و سابون و چا نێردراوە بۆ کوردستان[3]. لە ڕۆژنامەی هاوکاری هاتووە ((ئەوەی لای هەموان ئاشکرایە کە دەوڵەت ئازوخەی خۆراکی بۆ هاوڵاتیانی ناوچەی کوردستانی ئۆتۆنۆمی ڕەوانە دەکات وەک هاوڵاتیان لە سەرجەم پارێزگاکانی تری وڵات بەپێی کۆبۆنی خۆراک بەڵام تاقمە بەکرێگیراوەکان کەرەستە خۆراکیەکان بۆ خۆیان دەدزن بەمەش هاوڵاتیان بێبەش دەکەن، لە ٩ تشرینی دووەم ١٩٩٣ خۆپیشاندان کراوە لە بەردەم ناوبراو بە پەرلەمان داوایان کردوە دەست لە دزینی خۆراکی گەل هەڵگرن))[4].

دەرمان و پێداویستی پزیشکی لایەنێکی گرنگی ژیانی هاوڵاتیان بوو، حکومەتی عێراقی لەگەڵ کشاندنەوەی دامودەزگاکان و سەپاندنی گەمارۆی ئابووری، تەنها یەک مانگ دەرمانی نارد لە بەشی هەرێمی کوردستان، دواتر پێداویستییەکان لە ڕێگەی لقی پاریزگاکانی کۆمەڵی مانگی سووری عێراقی دەهات، کە بریتی بوون لە دەرمان و بەتانی و جلوبەرگ و خۆراک[5]. سەرەڕای ئەوەی بەشێکی گەورە لە ڕژێمی چاودێری تەندرووستی عێراق لە ماوەی گەمارۆی ئابووری هەرەسی هێنا، بەڵام حکومەتی عێراقی کۆمەڵێک هەڵمەتی کوتانی ئەنجامداوە. لە کۆتایی ساڵی ١٩٩٢ هەڵمەتی کوتانی منداڵان دژی سورێژە دەستی پێکرد. لە نێوان ساڵانی ١٩٩٣ تا ١٩٩٥ ڕێژەی سورێژە لە ٧٥% دابەزی و مردن بە سورێژە بە ڕێژەی ٦٥% دابەزی. لە ساڵی ١٩٩٤ بە هاوکاری ڕێکخراوی یونسیف و تەندرووستی جیهانی هەڵمەتی ئیفلیجی منداڵان دەستی پێکرد. لەساڵی ١٩٩٥ هەڵمەتی کوتان دژی ئیفلیجی منداڵان ئەنجام درا بۆ ٤ ملیون منداڵ، لە ساڵی ١٩٩٩ هەڵمەتێکی تری ئیفلیجی منداڵان لەسەرتاسەری عێراق ئەنجام درا بەهۆی ئەو هەڵمەتانەوە نزیکەی لە ٩٥% منداڵان کوتراون کە ژمارەیان ٣ بۆ ٤ ملیۆن منداڵ بوون[6]. ئەم هەڵمەتانە هەرێمی کوردستانی گرتۆتەوە لە ڕێگەی مانگی سووری عێراقی ١٠٠,٠٠٠ ڤاکسینی کوتانی ئیفلیجی نێردراوە بۆ کوردستان[7] جگە لەوەی ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان هاوکاربوون بۆ بەڕێوەچوونی ئەم هەڵمەتانە. لەم بارەیەوە بەڕێوەبەری گشتی تەندروستی سلێمانی دکتور نەوزاد ساڵح ڕەفعەت دەڵێت " لە ڕێگەی نوسینگەی یونسێف فاکسینەکان دەهاتن بۆ هەرێمی کوردستان سەرپەرشتی هەڵمەتکەیان دەکرد ٢ تا ٣ ساڵ جارێک ئەنجام دەدرا"[8].

---

[1] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٧. کۆمپانیای گشتی دروست کردنی ئارد لقی سلێمانی، کێشەی هینان و دابەشکردنی ئارد.
[2] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ئاراس محمد غریب، سلێمانی، ٢٠٢٢/١/١٠.
[3] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٧٥٣، ١٩٩٣/٧/٢٢.
[4] هەمان سەرچاوە: ژمارە ١٨٦٢، ١٩٩٣/١٢/٢٦.
[5] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ د. نەوزاد ساڵح ڕەفعەت، سلێمانی، ٢٠٢١/٩/١٩..
[6] جوی غوردن: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧٩.
[7] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٠٦٩، ١٩٩٤/١١/٦.
[8] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتور نەوزاد ساڵح ڕەفعەت، ٢٠٢١/٩/١٩.

حکومەتیعێراق بە وردی ئاگاداری پرسە تەندروستییەکان بوو لە هەرێمی کوردستان، هەرکێشەیەک ڕووی بدایە دەسەڵاتی کوردی تۆمەتبار دەکرد. هەندێک ڕێوشوێنی دەگرتە بەر بە ئامانجی بڵاونەبونەوەی لەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی و بەکارهێنانی وەک بابەتێکی سیاسی لە دژی هەرێمی کوردستان و پیشاندانی وەک ناوچەیەکی بێ خزمەتگوزاری دوور لە دەسەڵاتی حکومەتی عێراق. کاتێک لەساڵی ١٩٩٥ لە سلێمانی نەخۆشی کۆلێرا[1] بڵاوبویەوە، وەزارەتی تەندروستی عێراق لە ڕێگەی ڕاگەیاندنەکانەوە هەوڵیدەدا بابەتەکە لە قەبارەی خۆی گەورەتر بکات. بەڕێوەبەری گشتی خۆپاراستنی تەندروستی لە وەزارەتی تەندروستی عێراق دەڵێت " خراپ بوونی کەش و هەوا و خزمەتگوزاری شارەوانی کە ناتوانێت ئاوی پاک و خاوێنی خواردنەوە دابین بکات، نەبونی چاودێری تەندروستی لەسەر خواردەمەنی یارمەتی ئەوەی داوە نەخۆشی کۆلێرا لە سلێمانی بڵاوببێتەوە، نزیکەی ١٥٥ کەس توشی کۆلێرا بوون و چەند کەسێک مردوون بڵاوبونەوەی نەخۆشییەکە بەهۆی نەبوونی دەسەڵاتی حکومەتی عێراقە لە ناوچەکە، هیچ جۆرە خزمەتگوزارییەکی تەندروستی نییە"[2]، بەڵام بەڕێوەبەری گشتی تەندروستی سلێمانی دکتور نەوزاد ساڵح ڕەفعەت ئەو دەنگۆیانە ڕەت دەکاتەوە و دەڵێت " لە عێراق چەند ساڵ جارێک کۆلێرا بڵاودەبویەوە بەڵام حکومەت دەیشاردەوە، چووم بۆ لای مام جەلال پێم وت با ئێمە ئاشکرای بکەین. ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی هاوکاری کردین و کەسانی شارەزایان نارد لە بەکرەجۆ کەمپێکی کاتیمان دانا بۆ چارەسەری تووشبوان، تەنها یەک پیاوی بە تەمەن مرد هۆکاری مردنەکەی بە کۆلێرا نەبوو" [3]. حکومەتی عێراق و حکومەتی هەرێمی کوردستان پرسە تەندروستیەکانیشیان کرد بوو بە سیاسی، کۆلێرا لە هەرێمی کوردستان بوونی هەبوو، بەڵام ڕەتیان دەکردەوە، لەبەرامبەردا بەغدا دەیوت هۆکاری دەسەڵاتی کوردستانە و لە ئەنجامی نەبوونی دەسەڵاتی بەغدایە لە ناوچەکە. وەزارەتی تەندروستی عێراق چەند هەنگاوێکی کتوپڕی بۆ نەهێشتن و بڵاوبونەوەی کۆلێرا لە سلێمانی و ناوچەکانی دەوروپشتی گرتەبەر. وەزیری تەندروستی عێراق دکتۆر ئومێد مدحەت ڕایگەیاند: ئەو هەنگاوانە بۆ پاریزگاری کردنی هاوڵاتییانە لە پارێزگای سلێمانی و هەولێر بەرەو ناوچەکانی تر، لیژنەیەکی تایبەتیان بەسەرۆکایەتی پارێزگاری کەرکوک و ئەندامێتی بەڕێوەبەرایەتی دەزگای تەندروستی و بەڕێوەبەرایەتییە تایبەتمەندیەکان پێک هێنا بۆ جێبەجێکردنی کاروباری ئابڵوقەدانی نەخۆشی کۆلێرا و ڕێگای نێوان کەرکوک – سلێمانی و کەرکوک – هەولێر داخران[4].

بە بڕیاری نەتەوە یەکگرتوەکان، ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی دەرمانی بۆعێراق دەهێنا، بەڵام حکومەتی عێراق بەشی کوردستانی نەدەنارد، حکومەتی هەرێمی کوردستان لەڕێگەی وەزیری تەندروستی کەمال شاکر یاداشتێکی داوە بەنەتەوە یەکگرتوەکان، سەبارەت بە ڕەفتاری بەغدا بۆ ڕێگرتن لە هاتنی دەرمان لەلایەن ڕێکخراوی تەندرووستی جیهانی. لەم بارەیەوە کەمال شاکر دەڵێت " ڕێژەی لە ١٦% دانراوە بۆ کوردستان لەو دەرمانەی ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی دەیهێنێت، بەڵام حکومەتی عێراق لە

---

[1] کۆلیرا نەخۆشیەکی بەکتریایە لەڕێگەی ئاوی پیس بڵاو دەبێتەوە، نەخۆشەکە توشی سکچون و وشک بوونەوە دەکات، نەخۆشیەکی کوشندەیە ئەگەر زوو چارەسەر نەکرێت، لەناوچەیەک کە هەژارنشین بێت یان جەنگ هەبێ یان توشی کارەساتی سروشتی ببن زیاتر تەشەنە دەکات، بەزۆری لە ئەفریقاو باشوری خۆرهەڵاتی ئاسیاو هایتی بەربڵاوە. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: بەرواری سەردان ٢٠٢٢/٣/١٢.Cholera - Symptoms and causes - Mayo Clinic .

[2] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٣٢٧، ١٩٩٥/١١/٢٠.

[3] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتور نەوزاد ساڵح ڕەفعەت، سلێمانی، ٢٠٢١/٩/١٩.

[4] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٤٤٢، ١٩٩٥/١٢/٥.

١% تا ٥% دەنێرێت و لە ساڵی ١٩٩٢ ئەو بڕە کەمە نانێرێت"[1]. لە بەرامبەردا وەزیری تەندروستی عێراق دکتۆر ئومێد مەدحەت(١٩٩١ – ٢٠٠٣) دەڵێت " ئێمە لە ساڵی ١٩٩١ دامودەزگاکانمان پاشەکشە پێکردووە بەڵام دەرمانمان ناردوە بۆ ناوچەکانی کوردستان، بەڵام دەدزرێت بەتایبەتی لە ناوچەکانی ی.ن.ک"[2]. بەشێکی دەرمانەکانی هەرێمی کوردستان لەڕێگەی قاچاخ لە بەغداوە ئەهات، بەڕێوەبەری گشتی تەندروستی سلێمانی دکتور نەوزاد ساڵح رەفعەت دەڵێت " بەشێکی زۆری دەرمان لە ڕێگەی قاچاخچیەکان دەهاتن لە بەغدا، تەنانەت لە ڕێگەی ئۆتۆمبێلەکانی کۆمەڵەی مانگی سووری عێراقی بە نهێنی مانگانە بە بڕی ٢٠,٠٠٠ دینار ئۆکسجین لە تکریتەوە ئەهێنا "[3]. ناردنی نەخۆش لە هەرێمی کوردستان بۆ بەغدا بە شێوەی فەرمی نەبووە، بەڵکو لە ڕێگەی پەیوەندی تاکەکەسیەوە بووە. لەم بارەیەوە بەڕێوەبەری گشتی تەندروستی سلێمانی دکتور نەوزاد ساڵح رەفعەت دەڵێت " لە ڕێگەی پەیوەندی کەسی، لەگەڵ وەزیری تەندروستی عێراق دکتۆر ئومێد مەدحەت، هەندێک جار نەخۆش دەنێردرا بۆ بەغدا، بەتایبەتی نەخۆشی مێشک لە بەغدا چارەسەری وەردەگرت"[4].

بڕینی کارەبا، یەکێک بوو لەو ڕێگایانەی حکومەتی عێراق لە دژی هەرێمی کوردستان بەکاری دەهێنا. سەرچاوەی کارەبای دهۆک لە موسڵ بوو بە پچڕپچڕی و بڕێکی کەم تەنها بۆ نەخۆشخانە و پڕۆژەی دابەشکردنی ئاو بەکاردەهێنرا و هاوڵاتیان بێبەش بوون لێی، بەڵام لە ١٠ ئابی ١٩٩٣ بەتەواوەتی بڕدرا[5]. بڕینی کارەبای دهۆک نارەزاییەتییەکی گەورەی لێکەوتەوە، کۆنگرەی نیشتیمانی ئۆپۆزسیۆنی عێراقی لە نامەیەکدا بۆ سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بترس غالی(١٩٩٢ -١٩٩٧) نارد ئەم هەنگاوەی بەغداد بە پێشێلکردنی ئاشکرای سادەترین بنەمای مافی مرۆڤە و بەهۆی ئەم هەنگاوەوە ترومپای ئاو ئاوەڕۆکان وەستاون و کاری لە نەخۆشخانەکان کردوە بە جۆرێک دەیان نەخۆش بە هۆی شوێنەواری بێ کارەبایی گیانیان لەدەست داوە[6]. حکومەتی عێراقی، ڕەتی کردەوە بە مەبەست کارەبای دهۆکی بڕیبێت، بەڵکو لە ئەنجامی سەپاندنی گەمارۆی ئابووری و ڕەزامەندی پیشان نەدانی لیژنەی سزاکانی سەر بە ئەنجومەنی ئاسایشە بۆ هێنانی کەرەستەو ئامێر و پێداویستی بۆ ڕێکخستنەوەی کارەبا لە نێوان دهۆک و موسڵ، لەبەرئەوە نەتوانراوە ئەو بەشانەی زیانیان پێگەیشتوە کە سەرچاوەی پێدانی کارەبای دهۆکە بگۆڕدرێت[7]. بەڵام جارێکی تر لە ساڵی ١٩٩٥ کارەبای دهۆکی بە بڕی ٣٠ مێگاوات گەڕاندەوە[8].

سەبارەت بە کەرتی پەروەردە، لەبەرئەوەی سیستمی پەروەردە لە عێراق ناوەندیی بووە، لە بەغداوە سیستمی خوێندن و پڕۆگرام دانراوە و سەرچاوەی دابینکردنی کتێب و پێداویستییەکان بووە، لە دوای دامەزراندنی حکومەتی هەرێمی کوردستان، لەسەر هەمان سیستمی خوێندن بەردەوام بوون، بەڵام بە گۆڕانکارییەکی کەم. حکومەتی هەرێمی کوردستان توانای دابینکردنی پێداویستییەکانی خوێندنی نەبوو، بە تایبەتی کتێب، ساڵانە حکومەتی عێراق ناردنی کتێبی وەک گوشار بەکارهێناوە بە ئامانجی دەستکاری نەکردنی پڕۆگرامەکانی خوێندن. وەزیری پەروەردەی عێراق، دکتور عەبدولجەبار توفیق بەیاتی (١٩٩٥

---

[1] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٦٥٦، ١٩٩٤/٤/١٠.
[2] الملف العراقي: عدد ٦ ، منتصف شباط ١٩٩٧.
[3] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتور نەوزاد ساڵح ڕەفعەت، سلێمانی، ٢٠٢١/٩/١٩.
[4] هەمان سەرچاوە.
[5] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولعەزیز تەیب، لەڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی،٢٠٢٢/٤/٢٧.
[6] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٤٧٩، ١٩٩٣/٩/٥.
[7] جريدة الجمهورية: عدد ٨٥٩٧، ١٩٩٣/١١/٣.
[8] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولعەزیز تەیب، لەڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی،٢٠٢٢/٤/٢٧.

– ١٩٩٦) لە چەندین لێدوانـدا ئاماژەی بەناردنی کتێبـی خوێنـدن کـردووە کە دیـاری سـەدام حسێنە بـۆ ناوچەکانی کوردستان تـا پێداویستی هەموو قوتابخانەکان دابین دەکەین، لە کانونی دووەمـی ١٩٩٦ بڕی ٢ ملیۆن کتێب بـۆ هەرێمـی کوردسـتان نێـردرا لە ١٤٣ ناونیشـان پێـک هـاتووە[١]. نـاردنی کتێبـی ناوەنـدەکانی خوێندن، بە بڕی کەم و پچڕ پچڕ بووە. بۆنموونە لە ساڵی خوێندنی ١٩٩٦ – ١٩٩٧ بوو بریتی بوو لە ١٧٠ ناونیشـان، ٦٣ ناونیشـان بـۆ سـەرەتایی و ٤٨ ناونیشـان بـۆ ناوەنـدی و ٥٩ ناونیشـان بـۆ ئامادەیی لە ڕێـگەی مـانگی سووری عێراقـی و یونسێف دابەش دەکرێـت[٢]، بەڵام گەورەتـرین بـڕی کتێب حکومەتی عێراق لە دوای ساڵی ١٩٩١ بۆ ساڵی خوێندنی ١٩٩٩ – ٢٠٠٠ ناردویەتی بڕەکەی ٣ ملیۆن کتێب بوو[٣].

حکومەتی عێراقی تەنها ڕێگری نەدەکرد لە هێنانی خۆراک و سوتەمەنی و دەرمان، بەڵکو ڕێگربوو لە هێنـانی پێداویسـتییە کشـتوکاڵییەکان، وەک ئـامێر و سـەماد و عەلەف، ئەوەش بـوە هۆکارێـک بـۆ دابەزینـی بەرهەمـی کشـتوکاڵی و ئاژەڵـداری بە بەراورد بە سـاڵی ١٩٩١ لە سـاڵی ١٩٩٢ بە ڕێـژەی ٧٥% دابەزی. جـگە لەسـوتاندنی گەنمـی جوتیـاران کـورد لە پارێزگـای هەولێـر و زۆربەی جوتیـارانی ناوچەکـانی نزیـک سوپای عێراق نەیاندەتوانی زەوییەکانیان بەکاربهێنن[٤] .

لە دوای سەپاندنی گەمارۆی ئابووری سەر عێراق، کارگە حکومی وتایبەتییەکان، بەتەواوەتـی وەسـتان، بەتـایبەتی دوای گەمـارۆی عێـراق لەسـەر هەرێمـی کوردسـتان، لەبەرئەوەی بەشـێکی زۆری کارگەکـانی هەرێمـی کوردسـتان پشـتیان بە ئـامێرو کەرەسـتەی خـاو بەسـتبوو و لە ڕێـگەی بەغـداوە دەهـات. لە دوای کشانەوەی دام ودەزگاکانی حکومەتی عێراق، پەیوەندییەکان پچڕان و هیچ هەماهەنگییەک لە نێوانیاندا نەما، ڕێگە نەدەدرا ئامێرو کەرەستەی خاو هاوردە بکرێت. بەتوانا و کەرەستە ناوخۆییەکان، بەشێک لەکارگەکان خـرانەوە گەڕ. لەدوای ڕوداوەکـانی ٣١ ئـابی ١٩٩٦ ی.ن.ک هەولێـدا دەروازەیەکـی نـوێ لەگەڵ بەغـدا بکاتەوە، بۆ خستنەگەڕی کارگەکان و لە ساڵی ١٩٩٨ پەیوەندی دروست کرایەوە. لەوبارەیەوە بەڕێوەبەری گشـتی تەکنیـک و بەرهەم، ئەبـوبەکر مـحەمەد دەڵێـت " لە سـەردانێک بـۆ بەغـدا بـۆ ئاسـاییکردنەوەی پەیوەندیەکان و کۆبونەوە لەگەڵ بەرپرسانی وەزارەتی پیشەسـازی کۆمەڵێک داواکاریمان خستە بەردەمیان وەک، داواکردنـی کەرەسـتەی خـاوی کارگەکـان و نـاردنی جگەرە و ئـاوی کـانزایی و بەرهەمـی کارگەکـانی ناوخۆی هەرێمی کوردستان بۆ ناوچەکانی تری عێراق، ڕەزامەندیان پیشاندا لەسەر زۆربەی داواکاریەکان بەمەرجێک کۆگـایەک بـدەن بە وەزراەتـی پیشەسـازی لە کـارگەی جگەرەی سلێمانی بەمەبەسـتی فرۆشـتنی جگەرەی بەغداد و کۆگایەک بۆ فرۆشتنی کەلوپەلی کارەبایی دروستکراوی عێراق وەک پێوەری کارەبای دیـالە و ئـامێری کارەبـایی قیسـارە، هەروەهـا ڕێکەوتـن لەسـەر لە بەکارهێنـانی بەردی بازیـان بـۆ کـارگەی چیمەنتۆی لەیـلان لە کەرکـوک لە بەرامـبەر پێـدانی کـاغەزی چیمەنتـۆ بـو کـارگەی چیمەنتـۆی تاسلوجە و سەرچنار "[٥].

---

[١] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٣٥٨، ١٩٩٦/١/٦.
[٢] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٦٣٣، ١٩٩٧/٢/٢٢.
[٣] الإنصات المرکزي: عدد ١٣٨٩، ١٩٩٩/١٠/٢٥.
[٤] کمال سعید خیاط: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٧١.
[٥] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ئەبوبەکر محەمەد: ناوبراو بەڕێوەبەری گشتی تەکنیک و بەرهەم بووە لە وەزارەتی پیشەسازی حکومەتی هەرێمی کوردستان ئیدارەی سلێمانی، ئێستا بەڕێوەبەری فرۆشتنە لە بەڕێوەبەرایەتی پیشەسازی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٢١/١١/٧.

بۆ جێبەجێکردنی گەمارۆی ئابووری و ڕێگری کردن لە هێنانی پێداویستی خۆراک و دەرمان و سوتەمەنی، چەندین بازگەی لە نێوان شارەکانی هەولێر و سلێمانی و دهۆک لەگەڵ ناوچەکانی ژێردەسەڵاتیدا دانران، لەم بازگانە هاوڵاتیانی کوردستان، توشی لێدان و سوکایەتی پێکردن دەبونەوە، لە گرنگترین ئەو بازگانە:

یەکەم: نێوان کەرکوک – سلێمانی ئەم بازگانە هەبوون. بازگەی کەرکوک لە تاقی کۆن (باروتخانەی ئێستا) لەلایەن ئەندامانی پارتی بەعس (رفیق حزبی) و هێزی فریاکەوتن(طواری) بەڕێوە دەبرا، بازگەی چیمەن لەلایەن فیرقەی ٢ سوپای عێراق بەڕێوە دەبرا. بازگەی قەرەهەنجیر لەلایەن سوپا و ئینزیبات بەڕێوەدەبرا. بازگەی بانی مەقان لەلایەن سوپا و ئەندامانی پارتی بەعس بەڕێوە دەبرا، بازگەی تەحەدی هەموو رێکخستنە ئەمنییەکانی تێدا بوو لە ئەمن و ئەندامانی پارتی بەعس و هەواڵگری سەربازی و پۆلیسی هاتوچۆ و لیژنەی گومرگ[١].

دووەم: لە نێوان کەرکوک – هەولێر ئەم بازگانە هەبوون. بازگەی کەرکوک نزیک شۆراوی ئێستا لەلایەن هەواڵگری سەربازی بەڕێوەدەبرا. بازگەی یەکتربڕی شوان لەلایەن ئاسایشی فەیلەقی کەرکوک بەڕێوەدەبرا. بازگەی کلور نزیک گوندی کلور لەلایەن ئەندامانی پارتی بەعس بەڕێوەدەبرا. بازگەی پردێ لەلایەن سوپاو هەواڵگری سەربازی بەڕێوەدەبرا. بازگەی شێراوا لەلایەن هەموو ڕێکخستنە ئەمنیەکان و هەواڵگری و ئەمنی فەیلەق، هەواڵگری سەربازی ، ئەمنی کەرکوک، پۆلیسی هاتوچۆ، لیژنەی گومرگ.

سێیەم: لەنێوان موسل – دهۆک لە فایدە، جگە لە بوونی بازگە لە دوزو جەلەولا و خانەقین[٢].

لەم بازگانەدا ڕێگە بە ئۆتۆمبێلی نەفەرهەڵگر نەدەدرا، تەنها ڕێگەیان بە ئۆتۆمبێلی بارهەڵگری (لۆری) ژمارە سلێمانی و هەولێر دەدا چ وەک بارهەڵگر یاخود بۆ گواستنەوەی هاوڵاتیان. ئەمەش وایکردبوو ئەو ڕێگە کورتە، زۆرگەرم یان زۆر سارد بێت بۆ سەرنشین و تاقەت پڕوکێن بێت، بەڵام لە دوای ٣١ ئاب ١٩٩٦ ڕێگە بە ئۆتۆمبێلی بچوک و پاس دەدرا هاتوچۆ بکات[٣]، ئازارەکانی هاتووچۆ تەنها ساردی و گەرمی ڕێگە نەبوو، بەڵکو هەندێک جار ڕووداوی کارەساتباری لێدەکەوتەوە. لەساڵی ١٩٩٨ لەڕێگەی کەرکوک چەمچەماڵ، نەوتی هاوڵاتیان گری گرت، لە ئەنجامدا بووە هۆی مردنی ٣٠ هاوڵاتی و برینداربوونی ٢٠ هاوڵاتی تر[٤]، لە لایەکی دیکە پێویست بوو هاوڵاتیان لە پێش بازگە لە ئۆتۆمبێلەکە دابەزن بۆ پشکنین و ژن و پیاو بەجیا لە ژورێکدا پشکنینیان بۆ دەکرا. لەم بازگانەدا گەندەڵیەکی بەربڵاوهەبوو کەلە سەربازێکی پلە نزم تا ئەفسەرێکی پلە باڵا تێوەگلا بوو، چونکە هاوڵاتییەکان زۆرینەی کورد بوو، بۆیە دەڵاڵی کورد دروست بوو کە مامەڵەی لە نێوان ئەفسەرە عەرەبەکان و هاووڵاتی کورد ڕێکدەخست کەیان سەرانەی خۆی بوو یان سەرانەی ئەو کەلوپەلانە بوو. هیچ هاوڵاتییەک بە بێ پێدانی پارە دەربازی بازگە نەبووە، بۆ هەرهاوڵاتییەک ٢٥٠ دیناری چاپ وەردەگیرا. زۆر جار دەڵاڵەکان پارەکەیان

---

[١] سامان حاجی نوری: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢٣.
[٢] هەمان سەرچاوە: ل ٣٢٤.
[٣] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ بەهجەت محەمەد عەلی، ناوبراولە دایک بووی ١٩٥٣، شۆفێری هێڵی کەرکوک - سلێمانی لە ١٩٩١-٢٠٠٣، ئێستا شۆفێرە لە هێڵی سلێمانی چەمچەماڵ، سلێمانی، ٢٠٢٢/١/١.
[٤] سامان حاجی نوری: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢٣٧.

کۆدەکردەوەو دەیانبرد بۆ ئەفسەرەکان، بۆیە قاچاخچێتی و گەندەڵی لەوسنورەدا، تەواو گەشەسەندنی بەخۆوە بینی[1].

کۆمەڵێک سەربازو ئەفسەر لەوبازگانە کاریان دەکرد، زۆر توندبوون و مامەڵەی نامرۆڤانەیان لەگەڵ هاوڵاتیان کردوە، لە دیارترین ئەو سەربازو ئەفسەر:

١. محەمەد نادر – ڕەفیق حیزبی.
٢. نوری غەزبان – ڕەفیق حیزبی.
٣. مفەوەز رەعد – ئەمنی فەیلەق.
٤. عەلی داود – هاوڵاتی ناسریە لە بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی کەرکوک بوو.
٥. کامل داود – هاوڵاتی ناسریە لە بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی کەرکوک بوو.
٦. نەقیب رەعد بەیاتی – لە بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی فەیلەق بوو.
٧. موقەدەم حەسەن – هاوڵاتی ناسریە لە لیژنەی باکوور بوو.
٨. مولازم یەکەم ئەحمەد دەحام – هاوڵاتی دیالە بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی فەیلەق بوو.
٩. ڕەفیق زاهیر – کادری پارتی بەعس.
١٠. ڕەفیق عیزەدین – کادری پارتی بەعس.
١١. عەلی دونکی – کادری پارتی بەعس.
١٢. رائید سەعد – هاوڵاتی دیالە بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی کەرکوک بوو.
١٣. ڕەفیق ئەبو نەمر – هاوڵاتی کەرکوک.
١٤. مفەوەز سەعد بەیاتی – هاوڵاتی دوز لە بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی کەرکوک بوو.
١٥. ڕەفیق ئەبو ئەرکان.
١٦. فەوزی تکریتی.
١٧. محەمەد جەبوری – بەڕێوەبەرایەتی ئەمنی کەرکوک.
١٨. ڕەفیق ئەبو ڕائید – کادری پارتی بەعس.
١٩. سەید ئەحمەد – ئەمنی فەیلەق.
٢٠. کەریم ئەسوەد – ئەمنی فەیلەق.
٢١. عەباس کازم – ئەمنی فەیلەق.
٢٢. سامر چاوشین – کادری پارتی بەعس.
٢٣. مولازمی یەک فەوزی – ئەمنی فەیلەق.
٢٤. نەقیب جەمال لێپرسراوی بازگە[2].

دەربارەی مامەڵەی سەرباز و ئەفسەرەکان لەبازگەکان، ئومێد محەمەد جەبار دەڵێت " هاوڵاتیان نەوتیان لەگوێنی[3] و بە کۆڵ دەیانهێنا، زۆرجار هێرش دەکرایە سەریان و بەچەقۆ گوێنیەکەیان دەدڕی و نەوت بە گیانیان دەهاتە خوارەوە، هەروەها هەموو خواردەمەنییەکانیان دەڕشتن، لە ڕێگەی دەڵاڵە کوردەکان دەهاتنە

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ئومێد محەمەد جەبار: سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/٢٩.
[2] سامان حاجی نوری: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٢٤؛ چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ بەهجەت محەمەد عەلی، سلێمانی، ٢٠٢٢/١/١؛ چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ئومێد محەمەد جەبار، سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/٢٩.
[3] لەبەرئەوەی حکومەتی عێراق ڕێگەی نەئەدا سوتەمەنی بە ئۆتۆمبێل بێت هاوڵاتیان بە گوێنی ئەیانهێنا نایلۆنی تێدەکرا هەڵگرتن و گواستنەوەی ئاسانتر بوو. چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ئومێد محەمەد جەبار: سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/٢٩.

ناو لۆرییەکە شتومەکی هاوڵاتییەکان دەخەملاّن بڕێک پارەی دیاری ئەکرد، دەبوایە لە زوترین کاتدا کۆبکرایەتەوە، لە حاڵەتی نەدانی ئەو بڕە پارەیە، سەرجەم شتومەکەکانیان فڕێ دەدا یان دەستی بەسەردا دەگیرا. لە ئەشکەنجەداندا جیاوازییان لە نێوان ژن و پیاو و منداڵ و خاوەن پێداویستی تایبەت نەدەکرد"[1].

هەروەها بەهجەت محەمەد عەلی دەڵێت " ڕێگەیان نەئەدا بەنزین و نەوت بێت پاش ئەوەی دەستی بەسەردا دەگیرا ئاگریان پێوە دەنا، یان پاچیان ئەدا لە تەنکی ئۆتۆمبێلەکە کونیان ئەکرد. زۆرجار لەکاتی پیاکێشاندا ئۆتۆمبێلەکە گڕی دەگرت. لەساڵانی ١٩٩٤-١٩٩٥-١٩٩٦ زۆرمامەڵەی نامرۆڤانەیان دەکرد و نەوتیان دەکرد بەسەری هاوڵاتیاندا، بی جیاوازی کردن لە نێوان ژن و پیاو، لەناو بازگەکاندا بە بێ هیچ هۆکارێک تەقەیان دەکرد چەندین هاوڵاتیان کوشتوە "[2].

هەموو هاوڵاتیەکی هەرێمی کوردستان، نەیدەتوانی هاتوچۆی ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی حکومەتی عێراقی بکات، بەتایبەتی ئەو هاوڵاتیانەی لە خزمەتی سەربازی هەڵهاتبوون زۆرجار پەنایان دەبردە بەر بەکارهێنانی ناسنامەی ساختە[3]، بەڵام لە پاش ٣١ ئابی ١٩٩٦ سیاسەتی گەمارۆی ئابووری گۆڕانکاری بەسەردا هات ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە بڕیاری ژمارە ٩٧ لە ١١ ئەیلول ١٩٩٦ لێبوردنی گشتی دەرکرد بۆ هاووڵاتیانی هەرێمی کوردستان، لە بڕیارەکەدا هاتووە ((لێبوردنی تەواو و گشتگیر بۆ ڕۆڵە عێراقیەکانمان لەناوچەی ئۆتونۆمی لە هەموو لێپرسینەوەیەکی یاسایی لە هەرکارێک پێشتر ئەنجامی دابێت، لە بەرواری دەرچوونی ئەم بڕیارە، جگە لەو کەسانەی ئەم تاوانانەیان ئەنجام دابێت: کوشتنی کارمەندی دەوڵەت یان ئەوکەسانەی کاری گشتی دەکەن، دزینی دارایی دەوڵەت و دەستدرێژیان کردن و سیخوڕی کردن بۆ وڵاتانی بێگانە))[4].

لە هەمان کاتدا سەدام حسێن فەرمانی کردووە، بە هەڵگرتنی ئەو ڕێوشوێنانەی کە سەپێنراوە لە ساڵی ١٩٩١ لە بارودۆخیکی جیاوازدا، لە بارەی هاتوچۆی هاوڵاتیانی کوردستان و بازرگانی هاتن و چوون، داوای لە وەزارەتە تایبەتمەندەکان کرد ڕاسپاردەی تایبەت دەربکەن بۆ جێبەجێکردنی فەرمانەکە[5]. لە ٢٥ کانونی یەکەمی ١٩٩٦ بڕیاریدا هەموو ڕێکارێکی یاسایی لەسەر سەربازە کوردە عێراقییەکانی نیشتەجێی کوردستان کە گەڕاونەتەوە ڕیزی نیشتیمانی لابرێت، جگە لەوکەسانەی تاوانی کوشتنی بە ئەنقەست و دەستدرێژی و بردنی دارایی دەوڵەتیان ئەنجامداوە. هەروەها بەسەر ئەوانەشدا دەچەسپێت کە بارودۆخی کۆمەڵایەتی ڕێگەیان پێ نادات بگەڕێنەوە ریزی نیشتیمان، بەهۆی ڕێکارە ئەمنییەکان[6]. ئەم بڕیارانە ڕێگە خۆشکەربوون بۆ ئاسان بوونی هاتوچۆی هاوڵاتیان بۆ ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراق.

لە ڕاپۆرتی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان بۆ مافەکانی مرۆڤ لە ٩ ئازاری ١٩٩٢، ماکس فان دیرستویل ئاماژە بەوەدەکات لەم کاتەدا حکومەتی عێراقی گەمارۆی ئابووری نێودەوڵەتی لەسەرە، گەمارۆی ناوخۆیی لەسەر خواردن و دەرمان و سوتەمەنی لەسەر ناوچەکانی کوردستان داناوە. هەروەها یەکێک لەسەرکردە کوردییەکان وەسفی کرد بە گەمارۆ لەناو گەمارۆ. ئەم گەمارۆ ناوخۆییە، بوو بە هۆی بێبەش بوونی

---

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ئومێد محەمەد جەبار، سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/٢٩.
[2] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ بەهجەت محەمەد عەلی، سلێمانی، ٢٠٢٢/١/١.
[3] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ئومێد محەمەد جەبار، سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/٢٩.
[4] الوقائع العراقية: عدد ٣٦٣٧، ١٩٩٦/٩/٣٠، ص ٢٥٤.
[5] جريدة العراق: عدد ٤٠٠، ١٩٩٦/٩/١٥.
[6] الوقائع العراقية: عدد ٣٦٥١، ١٩٩٧/١/٦، ص ٣.

زۆرینەی هاوڵاتیان لەم بەشە، کۆمەڵگەی کوردی لەم زستانەدا نەوتی پێویستیان بۆ خۆ گەرم کردنەوە نەبوو[1].

گەمارۆی ئابووری عێراق کاریگەری گەورەی لەسەر ژیانی هاوڵاتیانی کوردستان بەجێهێشت و بڵاوبوونەوەی هەژاری و نەبوونی پێدداویستیە بنچینەییەکان لە سیما دیارەکانی ئەو قۆناغە بوو، ئەو پێداویستیانەی کە لە ناوەندەوە دابەشدەکرا حکومەتی عێراقی بە بڕێکی کەم دەینارد و بەشێکی کەمی پێداویستیەکانی دابین دەکرد.

[1] الأمم المتحدة، مجلس الأمن: رسالة المؤرخة ٥ اذار ١٩٩٢موجهة الى رئيس مجلس الأمم المتحدة من قائم باعمال المؤقت للبعثة الدائمة لبلجيكا لدى ألأمم المتحدة،s/23685/Add.1، 9 march 1992.

باسی دووەم – سیاسەتی نەختینەیی[1] حکومەتی عێراق بەرامبەرهەرێمی کوردستان:

سەپاندنی گەمارۆی ئابووری کاریگەری زۆری لە سەر خراپ بوونی ئابووری عێراق و نزمبونەوەی هێزی کڕینی دیناری عێراقی هەبوو. حکومەتی عێراقی بەئامانجی کەم بونەوەی کاریگەری گەمارۆی ئابووریی کۆمەڵێک ڕێوشوێنی گرتە بەر. هەرێمی کوردستان وەک بەشێک لە عێراق کەوتە ژێر کاریگەری ئەو سیاسەتەی بەغدا پەیڕەوی دەکرد. سەرباری ئەو قەیرانەی هەرێمی کوردستان لە دوای کشانەوەی دامودەزگاکانی توشی بوو بوو، حکومەتی عێراق بە ئامانجی گوشاری ئابووریی، کۆمەڵێک ڕێوشوێنی گرتە بەر کە زیانێکی ئابووری گەورەی لە هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان دا.

دراو ئەو ئامرازەیە کە مرۆڤ پاش قۆناغی گۆڕینەوەی شت بە شت پێداویستییەکانی خۆی پێ دابین کردووە. پەیدا بوونی دراو بە چەند هەنگاوێکی دوورودرێژ ڕۆیشتوە و ساڵانێکی زۆری خایاندووە. هەردەوڵەتێک دوای دروستبوونی دام ودەزگاکانی، دراوی تایبەت بە خۆیان بۆ بەڕێوەبردنی بازاڕی ناوخۆ و دەرەوە درووستکردووە.[2] عێراق لە دامەزراندنییەوە وەک هەر وڵاتێکی تر، دراوی تایبەت بەخۆی هەبووە و ساڵ دوای ساڵ، گۆڕانکاریی لە شێوەو نرخ و جۆری دراوەکەیدا کردووە، دواجار لە ساڵی ١٩٧٨ بوو کە چەندین جۆر دیناری دەرکرد کە بە دیناری چاپی سویسری[3] ناسرابوو. لەوانە ٢٥ دیناری کاغەز و ١٠ دیناری کاغەز و ٥ دیناری کاغەز لەگەڵ ١ دیناری ئاسن، کە ئەمان پارە گەلێ بوون، بوونە بنەمای ئاڵوگۆڕ و مامەڵەدراوییەکان لە کوردستان لە ماوەی (١٩٩١-٢٠٠٣).

پاش شکستی عێراق لە جەنگی دووەمی کەنداو و کشانەوەی لە کوەیت، گۆڕانگاری لە شێوازی سزاکان کرا. ئەنجومەنی ئاسایش بڕیاری ٦٨٧ لە ٣ نیسان ١٩٩١ دەرکرد. بە گوێرەی بڕیارەکە سزاکان بەردەوام

---

[1] سیاسەتی نەختینەی هەموو ئەو کار ڕاپەڕاندنیە لەلایەن حکومەت و بانکی ناوەندی و گەنجینەکان دەگیرێتە بەر بە مەبەستی کارکردنە سەر دراو لەڕووی بڕو پەیداکردنی و بەکارهێنان و متمانەپێدان بە مەبەستی گەیشتن بە ئامانجی دیاریکراو، هەر وڵاتێک کۆی یاسایی تایبەتی نەختینەیی دەبنە مەزندەکردنی نرخی شتومەک و خزمەتگوزاری و ئاڵوگۆڕکردن و قەرزدان، گرنگی ڕاستەقینەی پارە تەنها لەوەدا خۆی نابینێت کە ئەرکی سەرەکی تەنها وەک نێوەندگیری ئاڵوگۆڕکردنە، بەڵکو گرنگیەکەی لە ئەرکی تر دەبینێتەوە لە: ناوەندی ئاڵوگۆڕکردن، بەهای نرخ و یەکەی ژماردن، ئامرازی پاشەکەوت، ڕێگەیەکی پارەدان لە داهاتوو. بەهای نەختینەیی هەردەوڵەتێک دەرخەری بەهێزی ئابووری ئەو دەوڵەتەیە لەگەڵ ڕادەی جێگیربوونی سیاسی و ئابووری چونکە بەهای نەختینەیی لەوەدایە چەندە دەگونجێت شتومەک یان خزمەتگوزاری دەست بخەیت . بۆزانیاری زیاتر بڕوانە: احمد صفار(دکتور)، ئازاد احمد سعدون دوسکی(دکتور): أزمة النقدية في العراق، مجلة متين، عدد ٦٠، الدورة الثالثة، كانون الثاني ١٩٩٧، ص ٨١.

[2] محەمەد ئەمین عەبدوڵڵا: دراوی وڵاتەکەمان بەرەو کوێ، گۆڤاری ئابووری، ژمارە ٣، پایزی ١٩٩٩، ل ٧٦.

[3] دیناری سویسری لە ساڵی ١٩٧٨کۆمپانیای دیلاروی بەریتانی و ئیکسبورتلس ی یەکێتی سۆڤیەتی پێشوو چاپکراوە ناسراو بووبە چاپی سویسری، دوازدەهەمین چاپی دراوی عێراقیە، بۆیە پێی دەوترێت سویسری وەک ناوێک بۆ بەهێزی دراوەکە ناوزەند دەکران بە هۆکاری بەرزی کوالیتی مەتریالی بەرگەی دەستاودەستکردنی هەبوو، لەکاتی دەرچوونی دراوەکە عێراق توانی دارایی باش بوو توانیبوی پەدەگی دراوی قورس هەڵبگرێت بۆ پارێزگاری لە بەهای دراوەکەی مەزندە دەکرا دینارێک بەرامبەر ٣ دۆلار بێت واتێڕۆانین دەکرا دراوێکی بەهێز بێت، سویسرا ناوبانگێکی بەرزی هەیە لە بانک و دراودا وا ناوزەند دەکرا لە سویسرا چاپکرابێت ئەو بۆچونە دورە لەڕاستی زانستی. الموقع الرئيسي البنك المركزي العراقي، بەرواری سەردانیکردن ٢٠٢٢/٤/٢.WWW.CBI.IQ.COM ؛ چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتور نەرمین مەعروف، ناوبراو لە دایک بووی سلێمانی، کۆلێژی کارگێری و ئابووری .انکۆی موستەنسریە لە بەغدا تەواو کردوە، لە ساڵی ١٩٩٨ بڕوانامەی ماستەری هێناوە لە دارایی گشتی و کورتهێنانی بودجە حکومەت لەزانکۆی بەغدا،ساڵی ٢٠٠٤ بڕوانامەی دکتۆرای لە بواری (علاقات نقدية الدولية)، مامۆستای زانکۆی سلێمانی بۆ ماوەی ٢٠ ساڵ، ڕاگری کۆلیژی بازرگانی لە ٢٠١١ تا ٢٠٢٢، ئێستا ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراقە لەسەر لیستی ی.ن.ک، سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/٢٤.

بوون، بەڵام ناوەڕۆک و ئامانجەکانی گۆڕانکاری بەسەردا هات. ئەم بڕیارە چوارچێوەیەکی بۆ عێراق دانا کە چۆن بژی. بە درێژای نەوەدەکانی سەدەی ڕابردوو لەو چوارچێوەیەدا کاری کرد[١]. ئەو گەمارۆ ئابوورییەی بریتی بوو لە ڕێگری کردن لە جوڵەی بازرگانی عێراقی لەگەڵ جیهانی دەرەوە. عێراق توانای بەرهەم هێنانی ناوخۆیی لاواز بوو، پشتی بە بازاڕەکانی جیهان دەبەست بۆ دەستەبەرکردنی پێداویستییەکانی، لەگەڵ گەمارۆی ئابووری و پچڕاندنی پەیوەندی لەگەڵ دەرەوە نەیدەتوانی هاوردەی کاڵاو شمەکەکانی بکات و هەناردەی نەوت بۆ بازاڕەکانی جیهان بکات و ڕووی لە ئاستەنگێکی گەورە کرد کە بوو بە هۆی کەم بونەوەی شمەک و بەرزبونەوەی ئاستی گشتی نرخەکان و دارمانی ژێرخانی ئابووری[٢].

بۆ دابینکردنی خەرجیە گشتییەکان و دوبارە بنیادنانەوەی ژێرخانی ئابووری، دوای نەمانی فرۆشتنی نەوت و قەربووکردنەوەی بەشێک لە دابەزینی توانای کڕینی داهاتی ڕاستەقینەی تاکەکەس، بەتایبەت چینی فەرمانبەران و موچەخۆران، پەنای بردە بەر سیاسەتی چاپکردنی دراوی هەرزان کە خۆی لە خۆیدا هۆکارێکی تر بوو بۆ بەرزبونەوەی ڕێژەی هەڵاوسان، دواتر دابەزینی بەهای دینار بەڕێژەی زیاتر[٣].

هەنگاوەکان بەرەوە چاپکردنی دراوی نوێ دەستپێکرد، بە بڕیاری ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، دراوی جۆری ٥٠ دیناری چاپکرا. وێنەی سەدام حسێنی لەسەردانرا. بە قەبارەی ١٧٥×٨٠ ملم[٤]، دواتر ١٠٠ دیناری و ٢٥٠ دیناری دەرکرد لەناوخۆ چاپ دەکرا لە چاپخانەی دارئەلنەهرەین لە بەغدا بە کاغەزی ئاسایی وکوالێتی نزم کە خاسییەتی پارێزراوی تێدا نەبوو[٥]، لەلایەن پیشەسازی سەربازی سەرپەرشتی دەکرد کە حسێن کامیل بەڕێوەی دەبرد، لەم بارەیەوە وەفیق سامەرایی دەڵێت " لەدوای گەمارۆی ئابووری، سەدام حسێن بڕیاری دەرکرد حسێن کامل سەرپەرشتی ڕاستەوخۆی چاپکردنی دراوی چاپ بکات و سێ شوێن ئامادەکرا لە بەغدا لە شەقامی هەرەوەزی گشتی و لە ڕێگای فڕۆکەخانە، پیشەسازی سەربازی پڕۆژەکەی جێبەجێکرد، بریتی بوو لە چاپکردنی دراوی ٢٥ دیناری، ٥٠دیناری، ١٠٠دیناری، ٢٥٠ دیناری[٦].

مامەڵە کردن بە دراوی نوێ لە ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی حکومەتی عێراقی، بە شێوەیەکی ئاسایی دەستی پێکرد، بەڵام هاوڵاتییانی هەرێمی کوردستان بەهۆی چەند هۆکارێك دراوی چاپی سویسرییان بەکاردەهێنا:

١- پچڕاندنی پەیوەندی حکومەتی عێراق لەگەڵ فەرمانگەکانی هەرێمی کوردستان، بووە هۆکارێک ئەو دراوانەی لەلایەن بانکی ناوەندی دەخرایە بازاڕەوە، نەدەگەیشتە هەرێمی کوردستان یان پابەند نەبێت بیگەیەنێتە هەرێمی کوردستان، لەبەرئەوەی فەرمانگەکانی هەرێمی کوردستان لە ژێردەسەڵاتی حکومەتی

---

[١] تیم نبلوک: سەرچاوەی پێشوو، ل٣٥.
[٢] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتۆر نەرمین مەعروف، سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/٢٤.
[٣] نەرمین مەعروف: بەهای دیناری عێراقی لە نێوان ڕابردوو ئێستا و داهاتوو، گۆڤاری ئابووری سیاسی، ژمارە ٤، ساڵی دووەم، ٢٠٠٣، ل ٦٢.
[٤] الوقائع العراقية: عدد ٣٣٤٧، ١٩٩١/٤/١، ص ٤٣.
[٥] الموقع الرئيسي البنک المرکزي العراقي، بەرواری سەردانیکردن ٢٠٢٢/٤/٢.WWW.CBI.IQ.COM
[٦] وفیق السامرائی: طریق الجحیم حقائق عن الزمن السیئ فی العراق. د. م ، د.ت ، ص ٢٤٦.

عێراق نەبوون و مووچەی نەدەدا بە فەرمانبەرانی هەرێمی کوردستان و خەرجییە گشتییەکانی، تەنها لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی خەرج دەکرا[1].

٢- لە دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمی کوردستان نەبوو دراوی نوێ چاپ بکات، لەبەرئەوەی پەرلەمانی کوردستان فیدراڵیەتی بەشێوەی سیاسی بۆ هەرێمی کوردستان داناوە. واتە دەوڵەت یان هەرێمێکی سەربەخۆ نییە تا دراوی تایبەت بەخۆی چاپ بکات و دام ودەزگا دارایی و نەختینەییەکانی سەر بەحکومەتی عێراق دەسەڵاتی دەرکردنی دراویان پێنەداوە لە کاتی ئاسایی یان نا ئاسایی[2].

٣- ئەو ناوبانگەی دراوی سویسری هەیبوو، وای کردبوو لای هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان خوازیاربێت و ئامادە نەبن مامەڵە بە دراوی چاپ بکەن، بە بەهانەی ئەوەی حکومەتی عێراقی متمانە لە دراوی چاپ دەسەنێتەوە. هەرچەندە لێپرسراوانی بانک، دڵنیاییان دەدایە هاوڵاتیان کە دراوی چاپ دراوێکی فەرمی تەواوە، بەڵام هاووڵاتیان ئامادە نەبوون مامەڵەی پێوە بکەن و کێشەو گرفتی زۆری لە بازارەکانی هەرێمی کوردستان درووستکردبوو، بەجۆرێک ببوە گرفتی ڕۆژانەی هاوڵاتیان، بۆ نمونە پزیشکێک ئامادە نەبوە پشکنینی نەخۆش بکات، چونکە دراوی چاپی پێبووە.[3].

ئەو دراوە لە هەرێمی کوردستان بەردەست بوو ئەو دراوە بوو لە پێش ڕاپەڕین هەبوو لە جۆرەکانی ٥٠ فلس، ١٠٠ فلس، چارەکە دینار و نیو دینار، ١ دیناری کاغەز و ١ دیناری ئاسن، ٥ دیناری، ١٠ دیناری، ٢٥ دیناری. ئەم جۆرە چیتر چاپی نوێی لێ چاپ نەدەکرا و بڕەکەی سنوردار بوو. جۆرەکانی ٥٠ فلس، ١٠٠ فلس، چارەک و نیو دینار، هەر لە دوای گەمارۆی نێودەوڵەتی سەر عێراق، خێرا بەهای خۆیان لەدەستداو لە دوای ڕاپەڕینی ١٩٩١، ئیدی لەبازاڕدا نەما، چونکە بایی کاڵاو کرێ نەبوو. شتێک نەما لە بازاڕدا بەم دراوە بچوکانە بکڕدرێت. ئەوەی مایەوە تاک دینار، ٥دینار، ١٠ دینار، ٢٥ دینار بوو. بە هۆی خوازیاری هاوڵاتیان و نەبوونی کەناڵێکی زۆرەملێ بۆ دابەشکردنی دراوی چاپ لە هەرێمی کوردستان، بووە هۆکارێک ئەم دراوە بەهای بۆ درووست ببێت، بەرامبەر دراوی چاپی عێراقی. واتە دراوی سویسری بەرامبەر دراوی چاپ نرخی ئاڵووێری بۆ درووست بوو[4].

یەکێک لەو بڕیارانەی حکومەتی عێراق دەریکرد، زیانێکی زۆری لە هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان دا، کشانەوەی دراوی جۆری ٢٥ دیناری بوو. ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بڕیاری ژمارە ٧٩ لە ٤ ئایاری ١٩٩٣ دەرکرد لەم خاڵانە پێک هاتبوون:

١. کشاندنەوەی دراوی جۆری ٢٥ دیناری.
٢. ئاڵوگۆڕی پێدەکرێت لەبەرامبەر دراوی نیشتیمانی بە هەمان بەهای کە یاسا دیاریکردوە بۆ ماوەی هەفتەیەک.
٣. بانکی ناوەندی و بانکی ڕافیدەین و بانکی ڕەشید، کاری گۆڕینەوەی دراوەکە دەکەن، ئەم بڕیارە دراوی جۆری ٢٥ دیناری بەنایاسایی دادەنێت و مامەڵەی پێناکرێت[5].

---

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتۆر نەرمین مەعروف، سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/٢٤.
[2] محەمەد سەلمان محەمەد: دراوی عێراقی لە کوردستان هۆکاری هەڵکشان و داکشانی، گۆڤاری ئابووری سیاسی، ژمارە ٢، پایزی ٢٠٠٢، ل ٧٥.
[3] ڕۆژنامەی پەیامی نوێ، ژمارە ٢، کانونی یەکەمی ١٩٩١.
[4] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتۆر نەرمین مەعروف، سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/٢٤.
[5] الوقائع العراقیة: عدد ٣٤٧٥، ١٩٩٣/٥/١٠.

حکومەتی عێراق ئامانجی بوو لە ڕێگەی کشانەوەی ٢٥ دیناری ڕێگری بکات لە ناردەنە دەرەوەی، لەو بارەیەوە ڕۆژنامەی هاوکاری ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە لە لەو ماوەیەدا ئاڵوگۆڕکردنێکی بەرفراوانی ئەم جۆرە دراوەی کە براوەتە دەرەوەی عێراق بەخۆیەوە بینیوە بووەتە نزمبونەوەنەوەی بەهای دیناری عێراقی، هەروەها ڕۆژنامەکە لەرێگەی بڵاوکردنەوەی هەواڵی ڕۆژنامە جیهانیەکان و دەزگا داراییەکان لایەنە ئەرێنیەکانی کشانەوەی ٢٥ دیناری دەخاتە ڕوو لەوانە: گەڕانەوەی ئابووری عێراق بۆ دۆخی پێشووتر و لێدانێکی سەخت بوو لەو لایەنانەی لە پشتەوەی نەخشەی وێران کردنی ئابووری عێراق بوون، هەروەها ڕاگرتنی ئەو هەوڵە دوژمنکارییانە لە ڕێگەی مامەڵەکردن بەم دراوە بەتایبەتی بە شێوەیەکی فراوان و گەورە لە لایەن وڵاتانی کەنداو بلۆک کراون بەنیازی زیادبوونی بوون لە کاتێکی داهاتوودا[1].

یەکێکی تر لە ئامانجەکانی تری حکومەتی عێراق بەرزکردنەوەی دراوەکەی بوو، بەڵام ئابووریناسان هاوڕان لەسەر ئەوەی نرخی هەردراوێک پەیوەندی هەیە بە هەناردەی دەرەوە، لەبەرئەوەی عێراق هەناردەی کەمە و هاوردەی زۆرە، دیناری عێراقی داواکاری کەمە، بەڵام داواکردنی دۆلاری زۆرە، بەم شێوەیە دیناری عێراقی وردە وردە نرخی دادەبەزێت. کشانەوەی دراوی عێراقی چاپی سویسری، کارناکاتە سەر بەرزکردنەوەی دیناری چاپ[2]. هەندێک لێکدانەوەی تر دەڵێن ئۆپۆزسیۆنی عێراقی ئامانجیان بووە بە سوود وەرگرتن لەم جۆرە دراوانە و بۆ پارەدارکردنی ئۆپۆزسیۆن دژی بەغداد بەکاری بهێنن[3]،

بەشێکردنەوەی بڕیارەکانی ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش، هەموو خاڵەکانی لە دژی هەرێمی کوردستانە. لە خاڵی یەکەمدا بڕیاری کشاندنەوەی ٢٥ دیناری دەرکرد بە هۆی ئاڵوگۆڕی بازرگانی و خواستی هاوڵاتیان لەسەر دراوی ٢٥ دیناری بۆ کۆکردنەوەی پارەکانیان زۆرێک لە پارەدار و دەوڵەمەندەکان پارەکانیان کردبوو بە ٢٥ دیناری. لە هەرێمی کوردستان، دراوێکی سەرەکی بوو، بەرزترین جۆری دراو بوو مامەڵەی پێوەدەکرا لە لایەن عێراقەوە، بەشێکی زۆری سامانەکانیان[4] پێ مەزەندە کرابوو. بە کشانەوەی ئەم جۆرە دراوە، زیانێکی زۆری لە هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان دا[5].

لە خاڵی دووەمی بڕیارەکە، ئاماژە بە گۆڕینی ٢٥ دیناری دەکات بە هەمان بەهای دراو کەکاری پێدەکرێت، واتە ٢٥ دیناری سویسری بەرامبەر ٢٥ دیناری چاپ، لە کاتێکدا بەهای دیناری سویسری زۆر بەرزتر بوو لە بەهای دیناری چاپ. هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان لەکاتی گۆڕینەوەدا، زەرەرمەند دەبوون. ماوەی هەفتەیەک دیاریکرا بۆ گۆڕینەوەی ٢٥ دیناری لە کاتێکدا بەشێکی زۆری هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان، ئاگاداری ئەو بڕیارە نەبوون، بەتایبەتی ناوچە دورەدەستەکان. لە خاڵی سێیەمدا بانکی ناوەندی و بانکی ڕافیدەین و بانکی ڕەشید دیاری کردبوو بۆ گۆڕینەوەی دراوی ٢٥ دیناری، بەهۆی کشاندنەوەی دامودەزگاکانی لە هەرێمی کوردستان، ئەو بانکانە لقیان لە کوردستان نەما بوو، سنورەکانی بەرووی هەرێمی کوردستان داخست. هاوڵاتیان نەیاندەتوانی بچن لەناوچەکانی ژێردەسەڵاتی حکومەتی عێراقی بیگۆڕنەوە. جگە لەوەی هەر لە بڕیارەکەدا، پاڵپشتە یاساییەکەی ٢٥ دیناری نەهێشت کە هەموو دراوێک بە

---

[1] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٧٠٣، ١٩٩٣/٥/٨.

[2] ڕۆژنامەی ئاڵای ئازادی: ژمارە ٧٣، ١٩٩٣/٥/٦.

[3] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتۆر نەرمین مەعروف، سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/٢٤.

[4] بەدیاریکراوی بڕی ٢٥ دیناری لە هەرێمی کوردستان نازانرێت چەندە، لە بەرئەوەی لە کاتی کشاندنەوەی ٢٥ دیناری بەشێکی زۆری هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان ئاگادار نەبوون بە هۆکاری کەمی ئامرازەکانی ڕاگەیاندن و بەشێکی هاوڵاتیان لەناوە دورە دەستەکان نەیان توانیوە تۆماری بکەن، لە ئەنجامی بەدواداچونی توێژەر بانکەکان بەوردی زانیاریان لەلا نەماوە و ئامادە نین ئەو زانیاریانەی لەبەردەستە بیخەن ڕوو.

[5] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتۆر نەرمین مەعروف، سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/٢٤.

پاڵپشتێکی یاسایی مامەڵەی پێدەکرێت. بنەمای یاسایی دەبێتە پەسەندبوونی ئەو دراوە لە جیهاندا، هەرکاتێک پاڵپشتە یاساییەکەی نەما، ئەو دراوە هیچ بەهایەکی نامێنێت[1].

کشاندنەوەی ٢٥ دیناری کاریگەری لەسەر هەرێمی کوردستان هەبوو لە چەند ڕوویەکەوە:

یەکەم – بە کشانەوەی ٢٥ دیناری بڕی خستنەڕووی دراوی سویسری لە بازاڕدا کەمی کرد[2] بووەهۆی کەم بوونەوەی دەستاو دەست کردنی پارە.

دووەم: حکومەتی عێراق لە حاڵەتی گۆڕینیدا بڕێکی کەمی دەگۆڕییەوە، بە هۆکاری بڵاوکردوەی هێزی سەربازی و داخستنی سنوورەکان بۆ ماوەی هەفتەیەک ڕێگەی دەدا تەنها ١٠٠ دینار لە دراوی چاپ بۆ هەر تاکێک بوو بهێنرێتە هەرێمی کوردستان[3]. بەشێکی زۆریان لە گۆڕینەوەی بێبەش بوون.

دووەم – بەرزبونەوەی نرخی دۆلار لە ئەنجامی دابەزینی بەهای دراوی سویسری، هۆکارێک بوو بۆ بەرزبونەوەی نرخی شتومەک بە تایبەتی خۆراک[4].

سێیەم – دروستبونی ترس لای هاوڵاتیان بە کشاندنەوەی دراوی جۆری ٥ دیناری و ١٠ دیناری، لەبەرئەوە هاوڵاتیان دەستیان کرد بە کڕینی شتومەک و لە ئەنجامی زۆری خواست، نرخەکانیان بەرزبویەوە[5].

لە هەرێمی کوردستان، کاردانەوەی کشانەوەی ٢٥ دیناری زۆربوو. حکومەتی هەرێمی کوردستان بەیاننامەی دەرکرد و ئاماژەی بەوەدا، دوای ئەوە سیاسەتی ئابووری عێراق لە سایەی سیاسەتە هەڵەکانی ڕژێمی سەدام حسێن، ڕووبەڕووی هەرەسی یەکجاری بووەتەوە، بێ پەروا هەوڵی هەستانەوەی داوە. بۆ ئەم مەبەستە کۆمەڵێک بڕیاری دەرکردوە لەبەرژەوەندی عێراق ناگونجێت، دوا بڕیار کشانەوەی ٢٥ دیناری چاپی سویسری بە گۆڕینی ٢٥ دیناری چاپ. دوور لە دابونەریتە نێودەوڵەتییە چەسپاوەکان چاپی دەکاتەوە. بۆ جێبەجێکردنی ئەم بڕیارە، ماوەیەی هەفتەیەکی دیاریکردوە. داخستنی سنوور لە ڕووی ئەو گەشتیارانەی دێنە عێراق، بەڵگەی دژایەتی حکومەتی عێراقە بەرامبەر ئەو دەوڵەت و بانکانەی کە خاوەنی جۆری ٢٥ دینارین[6].

بە بڕوای حکومەتی هەرێمی کوردستان، ئامانجە ڕاستەقینە شاراوەکانی ئەم بڕیارە بەم شێوەیە دیاری دەکات:

١ – هزری سیاسەتی چەوتی عێراق، لەبارێکی زۆرخراپدایە بەڕادەیەکی ئەوتۆ هەڵاوسان و کێشەی ئابووری لەتوانای چارەسەرکردنیدا نەماوە. هەوڵێکی نائومێدانەیە بۆ ڕاگرتنی دابەزینی توانای کڕین و پارەی چاپکراو بۆ کورتهێنانی ئابووری و کەمی داهات چاپ دەکات.

---

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتۆر نەرمین مەعروف، سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/٢٤.
[2] زانیاری زیاتر لەسەر کاریگەری و پێشنیاری چارەسەرکردنی کێشەی کشاندنەوەی ٢٥ دیناری بڕوانە: پاشکۆی ژمارە ١٨. دراسة حول الوضع النقدي و الأقتصادي الراهن.
[3] هەمان سەرچاوە.
[4] هەمان سەرچاوە.
[5] ڕۆژنامەی ئاڵای ئازادی: ژمارە ٧٣، ١٩٩٣/٥/٦.
[6] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە ٣٨١، ١٩٩٣/٥/٦.

٢ – بەتاڵان بردنی بەشێک لە سامانی ئەو کەسانەی خاوەنی دراوی سویسرین کە توانای کڕینی چەندجارەی لە توانای کڕینی دراوی چاپی هەیە، کۆسپە لەبەردەم ڕەفتاری نا ئابوورییانەی حکومەتی عێراق، بە لێشاو دراو چاپ دەکات و بە نەهێشتنی دراوی سویسری، دەیەوێت هیچ کۆسپێک لەبەردەم سیاسەتی دراوی نەمێنێت.

٣ – لە ڕێگەی ئەو بڕیارەوە، هەوڵ دەدات زیان بە هاوڵاتییانی هەرێمی کوردستان بگەیەنێت، بەهۆی گەمارۆی ئابووری عێراق لەسەر هەرێمی کوردستان، دراوی چاپی سویسری بەشێوەیەکی بەرفراوان لە هەرێمی کوردستان کۆبۆتەوە، بەهۆی ئەو پێشکەوتنەی لە باری ئابووری هەرێمی کوردستان بەرچاودەکەوێت لە گەشەکردندایە و دورە لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراق، سیاسەتە پەلەو نائابوورییەکان ئەو دراوە بەهای کڕینی بەرزی ماوەتەوە[1].

پەرلەمانی کوردستان لە ١١ ئایاری ١٩٩٣ بۆ هەمان مەبەست بە ئامادەبوونی سەرۆکی حکومەتی هەرێمی کوردستان کۆسرەت ڕەسوڵ عەلی کۆبووەوە. لە کۆبونەوەکەدا، سەرۆکی حکومەت ڕایگەیاند ئەوە جەنگێکی ئابوورییە دژی حکومەتی هەرێمی کوردستان، بەڵام ئەم ڕژێمە هەرهەنگاوێکی دوژمنکارانەی هاویشتبێت، لە ئاکامدا بەزیانی خۆی شکاوەتەوە. بڕیاری ڕەتکردنەوەی ٢٥ دیناری بە ئامانجی بەرزکردنەوەی نرخی دیناری عێراقی و شکاندنی نرخی دۆلار، بەزیانی خۆی شکایەوە[2].

لە هەمان کاتدا، حیزبی شیوعی کوردستان بەیاننامەیەکی دەرکرد، ئاماژەی بەوەدا کە حکومەتی عێراقی بڕیاری کشاندنەوەی ٢٥ دیناری سویسری داوە، کەسانێکی زۆر مامەڵەی پێوەدەکەن و لە چاو جۆرەکانی تری دراو. لە کاتی ئەم بڕیارە، سەرجەم سنورەکانی لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ بۆماوەی هەفتەیەک داخست و داوا لە هاوڵاتیان دەکات، دراوەکەیان بگۆڕن بەو دراوەی پێشتر دەریکردوە. ئەوەی مەترسی ئەو بڕیارەیە، مامەڵکردنێتی لەگەڵ کوردستانی ئازادکراو، وەک ئەوەی دەوڵەتێکی بێگانە بێت، ڕێگری لە سێ ملیۆن هاوڵاتی دەکات بۆ گۆڕینەوەی ئەو دراوانە بە دراوی نوێ. ئامانج لێی، دەست بەسەرداگرتنی ئەو دراوانەیە جگە لە بەرز بونەوەی نرخی شتومەک و شاردنەوەی خۆراک و کەلوپەلی پێویست لە بازاڕدا. ئەم کارە تەنها لە بواری ئابووری کورت نابێتەوە، بەڵکو لایەنی سیاسیش دەگرێتەوە. یەکێتی نیشتیمانی ڕووبەڕووی مەترسی دەبێتەوە و هەرێمی کوردستان ناچاردەکات کە ڕێوشوێنی تر بگرێتەبەر. داوا لە نەتەوە یەکگرتووەکان و ئەنجومەنی ئاسایش دەکات، بڕیارێک دەربکات و ڕێگە بدات هاوڵاتیان لە کوردستان دراوەکانیان بگۆڕن[3].

حکومەتی هەرێمی کوردستان لە ڕێگەی بانکەکانەوە، بۆ دیاریکردنی ڕێژەی ئەو زیانەی لە ئەنجامی کشانەوەی ٢٥ دیناری لە هاوڵاتیان کەوتوە، فۆڕمێکی تایبەتی دابەش کرد[4].

ترسی کشانەوەی هەردوو جۆری دراوی ٥ دیناری و ١٠ دیناری لای هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان دروست بوو بوو، بەڵام حکومەتی عێراق ئەم هەنگاوەی نەگرتە بەر. لە بەڵگەنامەیەکدا دەزگای هەواڵگری عێراقی بە ژمارە ١٧٥٥ لە ٢٣ ئایاری ١٩٩٣ ڕۆژنامەی هاوڵاتی بڵاوی کردووەتەوە، دوای کشانەوەی ٢٥ دینارییی حکومەتی عێراق بەنیاز بووە دراوی ٥ دیناری و ١٠ دیناری بکشێنێتەوە. دەزگای هەواڵگری

---

[1] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ژمارە ٣٨١، ١٩٩٣/٥/٦.
[2] ڕۆژنامەی هەرێم: ژمارە ٣٤، ١٩٩٣/٥/١٣.
[3] جريدة طريق الشعب: عدد ١١، سنة ٥٨، اواخر ايار ١٩٩٣.
[4] ڕۆژنامەی هەرێم: ژمارە ٣٤، ١٩٩٣/٥/١٣.

عێراقی هەڵسەنگاندنی بارودۆخی ئابووری کوردستانی کردووە لە هەڵسەنگاندنەکەدا، لایەنە ئەرێنی و نەرێنی دەخاتە ڕوو.

بەگوێرەی هەڵسەنگاندنی دەزگای هەواڵگری عێراقی، لایەنی ئەرێنی کشانەوەی دراوی ٥ دیناری و ١٠ دیناری، دەبێتە هۆی نانەوەی کێشەو ململانێی گەورە لە نێوان پارتەکان و بەرزبونەوەی نرخی شتومەک، تاڕادەیەک هاوڵاتیان ناچار دەبن پەلاماری بارەگای پارتەکان بدەن، لەم نێوەندەشدا ئەو دەنگانە بەهێزتر دەبن داوای داوای گەڕانەوەی حکومەتی عێراقی دەکەن. لە لایەنی نەرێنی داوادەکات دراوی ٥ دیناری و ١٠ دیناری نەکشێننەوە، چونکە زیان بەعێراق دەگەیەنێت. کورد بیر لە دەرکردنی دراوی تایبەت بەخۆی دەکاتەوە و ئەگەر ئەم کارەی نەکرد، دراوێکی زۆری تورکی و ئێرانی و دۆلار دەڕژێتە کوردستان و وردە وردە سەروەریی نیشتیمانی لاواز دەبێت[1].

حکومەتی عێراق بڕیاری کشانەوەی ٥ دینار و ١٠ دیناری نەدا لەبەر ئەم هۆکارانە:

١ – لە ئەنجامی گەمارۆی ئابووری و نەبوونی دەرچەیەک بۆ تێپەربوونی ئەو قەیرانە قورسە و خراپی گوزەرانی هاوڵاتیان، حکومەتی عێراق بەدوای دەرچەیەکدا دەگەڕا شتومەک هاوردە بکات، هەرێمی کوردستان باشترین شوێن بوو کە بتوانێت لە ڕێگەی بازرگانی سەرسنوور و لە ڕێگەی مەرزە فەرمی و نا فەرمییەکان، شتومەک لە ڕێگەی هەرێمی کوردستان بگاتە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی. بە کشانەوەی دراوی ٥ دیناری و ١٠ دیناری دراو لە کوردستان نەدەما و نەدەتوانرا ئاڵوگۆڕ لەگەڵ دەرەوە بکات، حکومەتی عێراق زەرەرمەند دەبوو[2].

٢ – لەگەڵ بڵاوبونەوەی دەنگۆی کشاندنەوەی دراوی ٥ دیناری و ١٠ دیناری، بۆچونێک درووست بوو لای حکومەتی هەرێمی کوردستان لیرەی تورکی بەکاربهێنن. وەزیری دارایی و ئابووری حکومەتی هەرێمی کوردستان دارۆ شێخ نوری ڕایگەیاند، چاوەروانین باسی بەکارهێنانی لیرەی تورکی لەگەڵ حکومەتی تورکیا بکەین بە دورودرێژی، هەروەها وتەبێژی وەزارەتی دەرەوەی تورکیا، ڤولکان ڤۆرال لە بەیاننامەیەکدا ئاماژەی دا بەوەی دەکرێت لە بارەیەوە دراوی تورکی بەکاربهێنرێت و حکومەتی تورکیا دەسەڵاتی ئەوەی نییە ڕێگا لە بەکارهێنانی ئەم دراوە بگرێت لە دەرەوەی وڵات. هەرچەندە ئەنکەرە لەوباوەڕەدایە، کێشەکە لەناوخۆی عێراق چارەسەربکرێت ئەو داوایەی بە بەغدا ڕاگەیاندوە، بەڵام تورکیا ناتوانێت ڕێگە لە کوردی عێراق بگرێت لە مامەڵە بە دراوی تورکی نەکەن، ئەگەر کێشە بە بەکارهێنانی لیرەی تورکی لە باکوری عێراق چارەسەر ئەبێت ئەوا ئاساییە تورکیا ڕەزامەندە[3].

ڕادیۆی BBC ڕایگەیاند: ئیدارەی کوردی لە باکوری عێراق، بازاڕی گۆڕینەوەی دراویان داخستووە لە ناوچەکە، بە ئامانجی کەمکردنەوەی کڕینی بڕێکی زۆری دۆلار و لە ترسی کشاندنەوەی دراوی ٥ دیناری و ١٠ دیناری لەلایەن حکومەتی عێراق. بڕیاری کشانەوەی جۆری ٢٥ دیناری، بۆشاییەکی گەورەی لە بازاڕی دراو درووستکردووە و بووە بەهۆی بەرزکردنەوەی نرخ بۆ سێ بەرامبەر، هەروەها سەرچاوە سیاسییەکان باس لە وتووێژ دەکەن سەبارەت بەگۆڕینی دیناری عێراقی بە لیرەی تورکی[4].

---

[1] ڕۆژنامەی هاوڵاتی: ژمارە ١٤٥، ٢٠٠٣/١٠/١٥.
[2] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتۆر نەرمین مەعروف، سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/٢٤.
[3] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٤٠٢، ١٩٩٣/٥/٣١.
[4] وەرگیراوە لە ڕۆژنامەی خەبات: ژمارە ٧٦٨، ١٩٩٣/٦/٩.

دابڕانـی هەرێمـی کوردستان لە پارچەکـانی تـری عێراق وای کـرد، وەک دەوڵەتێکی نیمچە سـەربەخۆ مـامەڵە بکـات لە ڕووی ئـابووری دارایـیەوە. ئەم دراوە بـوو بە دراوی هەرێمـی کوردسـتان و لەنـاوخۆ بەکاردەهـات. بەردەوام بەهـاکەی هەرچەنـدە بەرامـبەر کاڵاکـان دادەبەزی، بەڵام بەرامـبەر دراوی چـاپ بەرزتـر دەبـویەوە، چـونکە بڕەکەی زیـادی نەدەکـرد. یاسـایەکی ئـابووری هەیە کە هەرشـتێک بڕەکەی کەم بکات، بەهاکەی بەرز دەبێتەوە لە بەرامبەردا دراوی چاپ ڕۆژ بە ڕۆژ بڕەکەی زیادی دەکرد[١].

بەکارهێنانی دراوی سویسری، کێشەو گرفتی بۆ حکومەت و هاوڵاتیانی هەرێمـی کوردستان درووست کرد. دیارترینیان کەم بونەوەی بڕی دراوی سویسری بوو، هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ:

یەکەم: بەکارهێنـانی ڕۆژانە لە لایەن حکـومەت و بازرگـان و هاوڵاتیـان توشـی دڕانـدن و سـوتاندن و فەوتان دەبویەوە[٢]، لە کۆتـایی سـاڵی ٢٠٠٠ زۆربەی دراوەکـان پینە دەکران، تیپی لێدەدرا یـان سوتاو بـوون یان دوو ژمارە بوون[٣].

دووەم: چـاپ نەکردنەوەی پـارەی دڕاو لە دەسـەڵاتی حکومەتی هەرێم نەبوو. بە گوێرەی ڕێنماییەکـانی بـانکی ناوەنـدی عێراقـی، پێویسـتە هەمـوو بـانکە بازرگانییەکـان پـارەی دڕاو لای خۆیـان کـۆبکەنەوە و بیگێڕنەوە بۆ بـانکی ناوەندی، بۆ لە چاپ دانەوەی بۆ ئەوەی ڕێژەی خستنەڕووی دراوەکە لە بـازاڕدا کەم نەکات.[٤]

سێیەم: کەم بوونەوەی متمانەی هاوڵاتیان بەبانکەکان بەمەبەستی پارە دانان.

چـوارەم: بە هۆکـاری مـامەڵەی بازرگـانی لەگەڵ وڵاتـانی دەرەوە، بەشێک لەو دراوانە دەچونە دەرەوەی سنووری عێراق و هەرێمی کوردستان[٥].

پێنجەم: بەهۆی بەکارهێنـانی دراوی ٥ دینـار و ١٠ دینـار بۆچونێک لای هاوڵاتیـان دروست بـوو کە لە دوای ڕووخـاندنی ڕژێمـی سـەدام حسێن هەر دینـارێکی سویسـری بە ٣ دۆلار دەگـۆڕدرێتەوە، هاوڵاتیـانی ڕوویـانکردە کـۆکردنەوەی دراوی سویسـری، بەڵام لە دوای ڕوخـانـدنی ڕژێمـی سـەدام حسێن حکـومەتی عێراق یەک دیناری سویسری بەرامبەر ١٥٠ دینار گۆڕییەوە لەکاتێکدا لە کۆتـایی سـاڵی ٢٠٠٢ و سـەرەتای ساڵی ٢٠٠٣ بەهای ئاڵوگۆڕی دینارێکی سویسری بەرامبەر ٢٢٥ دینـاری چـاپ بوو، هاوڵاتیـان لە هەموو دینارێک ٧٥ دینار زەرەرمەند بوو[٦].

شەشەم: بەکارهێنانی دراوی سویسری لە هەرێمی کوردستان، هەندێ دیاردەی هێنایە کایەوە، لەوانە ١٠ بە ١٢ کە پێچەوانەی بەهای دراوە بۆنمونە دراوی جۆری ١٠ دینـاری کـاغەز بەرامبەر ١٢ دینـار جۆری ئاسن ئاڵوگۆڕ ئەکرا. هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی دراوی وردە هەڵگرتن و گواستنەوەی ئاسان نییە، هاوڵاتیـان ئامـادەن لە پێنـاو ئەوەی دراوێکـی گەورە کە هەڵگرتنـی ئاسـانترە، بە بڕێکـی زۆرتـر لە وردەکە

[١] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتۆر نەرمین مەعروف، سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/٢٤.
[٢] محەمەد ئەمین عەبدوڵڵا: سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٩.
[٣] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتۆر نەرمین مەعروف، سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/٢٤.
[٤] هەمان سەرچاوە.
[٥] محەمەد ئەمین عەبدوڵڵا: سەرچاوەی پێشوو، ل ٦٩.
[٦] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتۆر نەرمین مەعروف، سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/٢٤.

بگۆڕێتەوە، هاوکات خەڵکانی کەم دەرامەت لەپێناو ئەوەی دوو دینار قازانج بکەن، ئامادەبوون ١٠ دیناری کاغەز بگۆڕنەوە بە ١٢ دیناری ئاسن [١].

پەیڕەوکردنی سیاسەتی نەختینەیی لە لایەن عێراقەوە لە دوای گەمارۆی ئابووری، کاریگەری گەورەی لەسەر هەرێمی کوردستان بەجێهێشت. لەگەڵ گوشارە سیاسییەکانی پەنای بۆ ڕیگای تر برد لە ڕێگەی سیاسەتی نەختینەیی و کاریگەریی کردە سەر دراو لەکوردستان، بە تایبەتی دوای کشاندنەوەی دراوی ٢٥ دیناری. بازاڕی دراوی هەرێمی کوردستان، تووشی ناسەقامگیری بوو، لەگەڵ بەردەوامی دەسەڵاتی سەدام حسین ترس و دڵە ڕاوکێ لای هاوڵاتیان هەبوو بۆ کشانەوەی دراوی ٥ دیناری و ١٠ دیناری.

[١] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دکتۆر نەرمین مەعروف، سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/٢٤.

باسی سێیەم – بڕیاری نەوت بەرامبەر خۆراک(٩٨٦):

لە پاش گەمارۆی ئابووری، بارودۆخی هاووڵاتییان لە ئاستێکی خراپدا بوو. هەوڵەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ باشترکردنی ژیانی هاوڵاتیان لەڕێگەی فرۆشتنی نەوت بۆ کڕینی خۆراک و دەرمان و بە هۆکاری ناڕازیبوونی عێراق لەو هەوڵانە، بە بیانووی پێشێلکردنی سەروەریی عێراق، شکستی دەهێنا. دواجار لە ساڵی ١٩٩٥ بڕیاری نەوت بەرامبەر خۆراک (٩٨٦) دەرچوو، ڕێگە بە عێراق دەدات بڕێکی دیاریکراو نەوت بفرۆشێت بەرامبەر کڕینی خۆراک و دەرمان. بەرنامەی نەوت بەرامبەر خۆراک، هۆکارێک بوو بۆ باش بوونی بارودۆخی هاووڵاتیان و دابینکردنی خۆراک و دەرمان و پێداویستییەکانی تر.

بە ئامانجی سووک کردنی گەمارۆ ئابووریەکان لەسەر هاوڵاتیانی عێراقی، ئەنجوومەنی ئاسایش لە ١٥ ئاب ١٩٩١ بڕیاری ٧٠٦ ، لە ١٩ ئەیلوول ١٩٩١ بڕیاری ٧١٢ دەرکرد، بەگوێرەی هەر دوو بڕیارەکە بە سەرپەرشتی نەتەوە یەکگرتووەکان، ڕێگە بە عێراق دەدرا لە ماوەی ٦ مانگدا بە بڕی ١,٦ ملیار دۆلار نەوت بفرۆشێت. ڕێژەیەک لە داهاتەکەی بۆ کڕینی خۆراک و پێداویستی پزیشکی تەرخان بکرێت، بەڵام عێراق بە بیانووی پێشێلکردنی سەروەریی وڵاتەکەی کە ڕێگەیەکە بۆ دەستێوەردان لە بڕیارە ئابوورییەکان، ڕەزامەندی پیشان نەدا[1].

هەرێمی کوردستان، لە ئەنجامی سەپاندنی هەر دوو گەمارۆی ئابووری نێودەوڵەتی و حکومەتی عێراق، بارودۆخی دژوارتر بوو. هەوڵ دەدرا گەمارۆی ئابووری لە سەر هەرێمی کوردستان لا ببرێت. لە ساڵی ١٩٩٣ لە نامەیەکی هاوبەشی جەلال تاڵەبانی و مەسعود بارزانی بۆ سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان و سەرۆکی ئەنجوومەنی ئاسایش، داوا کرا ئابلۆقەی ئابووری سەر هەرێمی کوردستان لاببرێت، لەبەر ئەوەی هەرێم قوربانی سیاسەتە دیکتاتۆرەکانی ڕژێمی عێراقە و پشتگیری هەر دوو بڕیاری ٧٠٦ ، ٧١٢ دەکەین. لە نامەکەدا ئاماژە بۆ ڕەفتارەکانی حکومەتی عێراقی کرا کە بە شێوازی جۆراوجۆر بە بیانووی پڕوپووچ، تەگەرەی خستووەتە جێبەجێکردنی هەر دوو بڕیارەکە. حکومەتی عێراق دەستدرێژی کردووەتە سەر شکۆمەندی وڵاتانی دراوسێ و ژێرخانی ئابووری هەرێمی کوردستانی ڕوخاندووە و لە کاتی کشاندنەوەی دام و دەزگاکان، دەستی گرتوە بەسەر زیاتر لە ٦٠٠ ملیۆن دینار کە سپاردە و هەژماری پاشەکەوتکردنی هاووڵاتییان بوو لە بانکە عێراقییەکان، لە شارەکانی هەرێمی کوردستان. داوای لابردنی گەمارۆی ئابووری سەر هەرێمی کوردستان و تەرخانکردنی لە ٣٠% دەستکەوتەکانی فرۆشتنی نەوت دەکات، بەگوێرەی هەر دوو بڕیاری ٧٠٦ ، ٧١٢ کڕینی خۆراک و دەرمان بۆ هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان کە پرۆسەی کڕین و دابەشکردنی بە سەرپەرشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بێت[2].

لە شوباتی ١٩٩٤ لیژنەی لاوەکی تایبەت بە ئەورووپا و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، سەر بە لیژنەی کاروباری دەرەکی ئەنجومەنی نوێنەرانی ئەمریکا[3] سەبارەت بە سیاسەتی ئەمریکا بەرامبەر عێراق، پاش

---

[1] جوی غوردن: سەرچاوەی پێشوو، ل٤٢.
[2] ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٤٩٥، ١٩٩٣/٦/١٦.
[3] لە شوباتی ١٩٩٤ لە واشنتن کۆبونەوەکە ئەنجام درا، لی هاملتون سەرۆکایەتی دانیشتنەکەی کرد بە ئامادەبوونی ڕۆبەرت توریسلی کۆنگریسمان و نوێنەری ویلایەتی نیوجرسی و بایەخداری ڕۆداوەکانی ئێران وعێراق بوە، پرۆفیسۆر ئاماتیز بارام مامۆستای مێژووی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لە زانکۆی حەیفا، خاتوو لۆری میلۆری چاودێری کاروباری عەرەبی لە پەیمانگای واشنتن بۆ کاروباری ڕۆژهەڵاتی نزیک، گراهام فولەر گەورە شرۆڤەکاری دەزگای ڕاند Rand. بۆ زانیاری

سێ ساڵ لە جەنگی دووەمی کەنداو کۆبۆوە. کۆبوونەوەکە تایبەت بوو بە لابردن یان سووککردنی گەمارۆ لە سەر هەرێمی کوردستان، بەو پاساوەی کورد لەپاش ڕاپەڕین و کشانەوەی دام و دەزگاکانی عێراق، لە ناوچەکە و دامەزراندنی حکومەت و پەرلەمانی کوردستان لە تەواوی عێراق دابڕاون[1].

ڕۆبەرت توریسلی ئاماژەی بەوەدا، سیاسەتی عێراق بەرامبەر هەرێمی کوردستان، جگە لە ڕووە سیاسی و سەربازییەکەی، لە ڕووی ئابوورییەوە گەمارۆی خستوونەتە سەر و ڕێگری دەکات لە هێنانی کەلوپەلی یەدەگ و کەرەستەی خاو و چالاکی کشتوکاڵ و پیشەسازی بووەتە ئەستەم. جگە لە کشاندنەوەی ٢٥ دیناری کە بوو بە هۆی دابڕینی ئابووری کوردستان لە ناوچەکانی تری عێراق. دۆخێکی دژوار هەیە، وا دەکات بنیادنانەوەی ژیانی کورد ئەستەم بێت. تەنها هۆکار و سەرچاوەکەی سەدام حسێن و بەغدا نییە، بەڵکو نەتەوە یەکگرتووەکان و ئەمریکاش تێوە گلاون گەمارۆ تەنها ئەوناوچانەی نەگرتۆتەوە کە سەدام حسێن دەسەڵاتی هەبووە بەسەریدا بەڵکو بەسەر ئەو سنوورە جوگرافییەی عێراقی پێش جەنگ سەپێنرا. کورد ئێستا لە ژێر باری گەمارۆدایە لە کاتێکدا بەڵێنی هاوکاریمان پێدان و هێزەکانمان لەوێن[2].

لۆری میلۆری پشتگیری لە بۆچوونەکانی ڕۆبەرت توریسلی کرد، ئاماژەی بەوەدا ئەگەر یەکێک وەک هێزێکی قازانج بەخش تەماشای کورد بکات، ئەو کاتە ئەو لایەنە نایەوێت کوردستان لە ژێر هەمان سزای ئابووری بمێنێتەوە هەر وەک بەشەکانی تری عێراق کە لە ژێر دەسەڵاتی سەدام حسێن دایە. سەرەڕای ئەوەش، لە پێشلکارییەکانی ئەو سزایانە کاریگەر بوون و ژێرخانی ئابووری خۆی بنیادناوە، کوردەکان بەسوودن بۆ ئەمریکا و بڕبڕەی پشتی ئۆپۆزیسیۆنی عێراقین، هەروەها لی هاملتۆن ڕای گەیاند ئیدارەی ئەمریکا، کۆمەڵێک پاساوی هەیە بۆ بەردەوامی گەمارۆی ئابووری، پاساوی یەکەم دەبێتە هۆی لاوازی ڕژێمی سزاکان لە دژی خودی عێراق ئەگەر سزاکانمان لەسەر خودی باکور سووک کرد، ئەو کات دەوڵەتانی تر سزاکانی تر سووک دەکەن، بەوەش ڕژێمی سزاکان بەتەواوەتی هەڵدەوەشێتەوە، پاساوی دووەم ئەو کارە دەبێتە هۆی لاوازکردنی یەکگرتووی عێراق، پاساوی سێیەم تورکیا دژی دەوەستێتەوە، لەوانەیە تەواوی ئۆپەراسیۆنی ناوچەی ئارام تووشی مەترسی ببێت[3].

نەتەوە یەکگرتووەکان لە هەوڵەکانیان بۆ سووک کردنی گەمارۆکانی سەر عێراق بەردەوام بوون. سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان، بترس غالی لە ٢٥ کانوونی دووەمی ١٩٩٥ لە یادی ٥٠ ساڵەی دامەزراندنی نەتەوە یەکگرتووەکاندا، ڕاپۆرتێکی پێشکەش کرد. لە ڕاپۆرتەکەدا، باسی لە بەندێک کرد تایبەت بە فەلسەفەی سزادان کە نەتەوە یەکگرتووەکان دەیسەپێنێت دەڵێت " سزاکان ئامرازێکی بچووکی کاریگەرە دەسەپێنرێت بەسەر کۆمەڵێک کەسی بچووک لە وڵاتدا. ئەو ئامانجانەی کە لە پێناویدا بەسەر هەندێک ڕژێمی دیاریکراودا دەسەپێنرا هەمیشە ڕوون و دیاریکراو نەبوون، بەڵکوو هەندێک جار بە تێپەڕبوونی کات دەگۆڕا. ئەم تێکەڵەیە لە نادرووستی گۆڕانکاری وا دەکات کاری ئەنجوومەنی ئاسایش قورس بێت لە سەر ئەوەی ئامانجەکان بەدی بهێنێت.وێڕای دانان بەوەی ئەنجوومەنی ئاسایش دەزگایەکی سیاسییە و دادوەری نییە، گرنگە کاتێک بڕیاری سەپاندنی سزاکان دەدات پێوەر و ئامانجی ئەو سزایە بەدی

زیاتر بڕوانە. یاسین سەردەشتی(پڕۆفیسۆر): پرسی هەڵگرتنی گەمارۆ لەسەر باشووری کوردستان لە دانیشتی لیژنەیەکی تایبەتی کۆنگرێسی ئەمریکا لە ٢٣ فبرایر ١٩٩٣، ٢٠٢١، PDF. ل ٥.

[1] یاسین سەردەشتی(پڕۆفیسۆر): پرسی هەڵگرتنی گەمارۆ لەسەر باشووری کوردستان لە دانیشتی لیژنەیەکی تایبەتی کۆنگرێسی ئەمریکا لە ٢٣ فبرایر ١٩٩٣، ٢٠٢١، PDF. ل ٥.

[2] هەمان سەرچاوە: ل ٧، ٨.

[3] یاسین سەردەشتی: سەرچاوەی پێشوو، ل ١٧- ٤٠.

هاتووه یان پشتیوانی گشتی بۆ بەکارهێنانی سزاکان بپارێزرێت وەک ئامرازێکی کاریگەر، پێویستە ئاگاداری ئەوە ببین کە ئامانج لە سەپاندنی سزاکان نەک دەستکاری ڕەفتاری سیاسی یان پێوەرەکان دەگۆڕێن بۆ خزمەت بە مەبەستی تر جگە لەو مەبەستەی کە پاڵنەر بوو بۆ بڕیاری سەرەتایی سەپاندنی سزا"[1].

ڕاپۆرتی سکرتێری گشتی دەنگدانەوەی گەورەی لەسەر بارودۆخی مرۆیی لە عێراق هەبوو. لە دانیشتنی ژمارە ٣٥١٩ لە ١٣ نیسانی ١٩٩٥ ئەرجەنتین و ڕواندا و بەریتانیا و ئێرلەندای باکوور پرۆژە بڕیارێکیان بۆ لابردنی ئازارەکانی کورد و چاوخشاندنەوە بە بارودۆخی مرۆیی لە عێراق پێشکەش کرد[2].

ئەنجوومەنی ئاسایش لە ١٤ نیسانی ١٩٩٥ بڕیاری ٩٨٦ ناسراو بە نەوت بەرامبەر خۆراکی دەرکرد، ئەم بڕیارە جەخت دەکاتەوە لەسەر دابەشکردنی هەموو یارمەتییە مرۆییەکان بە شێوەی یەکسان (منصف) بۆ هەموو دانیشتووانی عێراق لە سەرتاسەری وڵاتدا و جەخت دەکاتەوە لە پاراستنی سەروەری عێراق. بەگوێرەی بڕیارەکە ڕێگەی بە عێراق دا بە بەهای ١ ملیار دۆلار نەوت بفرۆشێت بۆ ماوەی ٦ مانگ، داهاتەکەی لە هەژمارێک دادەنرێت کە نەتەوە یەکگرتووەکان دروستی دەکات[3].

بڕیاری ٩٨٦ ڕەچاوی داواکارییەکانی عێراقی کرد بوو لە دان نان بە سەروەری عێراق لە دابەشکردنی شتومەک لە هەرێمی کوردستان، بەڵام عێراق بڕیارەکەی ڕەتکردەوە. وەزیری دەرەوەی عێراق محەممەد سەعید سەحاف(١٩٩٢- ٢٠٠١) لە کۆبوونەوەی لەگەڵ سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بترس غالی لە ١٥ ئایاری ١٩٩٥ پێی ڕاگەیاندبوو کە بڕیاری ٩٨٦ جێبەجێ ناکات لەبەر دوو هۆکار[4]:

١. بە گوێرەی بڕیاری ٩٨٦ بەشێکی زۆری ناردنە دەرەوەی نەوت لە ڕێگەی بۆری نەوتی کەرکوک – جیهان بە خاکی تورکیا تێدەپەڕێت، ئەوەی دەمێنێتەوە لە بەندەری ئەلبەکر لە کەنداو دەنێرێتە دەرەوە[5]. بەڵام حکومەتی عێراقی ڕەزامەند نەبوو بە ناردنە دەرەوەی بڕی دیاریکراو نەوت لە ڕێگەی بۆری کەرکووک – جیهان[6]، بەشێکی ئەم هێڵە بە هەرێمی کوردستاندا تێدەپەڕێت و دەکەوێتە سەروو ناوچەی دژە فڕین، حکومەتی عێراق لە زەمین و ئاسمانەوە لەژێر دەسەڵاتیدا نییە.

٢.ڕێگاکانی دابەشکردنی هاوکارییە مرۆییەکانە لەهەر سێ پارێزگای دهۆک و هەولێر و سلێمانی[7].

هەرچەندە سەروەری عێراق ڕەچاو کرا بوو لە بڕیاری ٩٨٦ لە بڕگەی ٨ خالی ب هاتووە بە ڕەچاو کردنی بارودۆخی تایبەتی لە سێ پارێزگاکە، حکومەتی عێراقی هەڵدەستێت بە دابەشکردنی شتومەکی هاتوو لە پێناو دابەشکردنێکی دادپەروەرانە بۆ هەموو دانیشتوانی عێراق لە سەرتاسەری وڵات، بە دابینکردنی ١٣٠ ملیۆن بۆ ١٥٠ ملیۆن دۆلار لەماوەی ٩٠ ڕۆژدا بۆ بەرنامەی مرۆیی هاوبەشی ئاژانسەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان کە کار دەکەن لەناوخۆی عێراق لەهەر سێ پارێزگای دهۆک و هەولێر

---

[1] الأمم المتحدة مجلس الأمن: ملحق لخطة السلام ورقة ورقة موقف مقدمة من الأمين العام بمناسبة الأحتفال بالذكرى السنوية الخمسين لأنشاء الأمم المتحدة، S/1995/1، 25 january 1995، ص ١٩.

[2] احمد سعيد حسن زيدان: سەرچاوەی پێشوو، ل ٥٦٦.

[3] الأمم المتحدة، مجلس الأمن: قرار ٩٨٦ (١٩٩٥)، S/RES/986، 14 April 1995 .

[4] الأمم المتحدة، مجلس الأمن: رسالة المؤرخة ٢٠ ايار ١٩٩٥ موجهة من الأمين العام الى رئيس مجلس الأمن، S/1995/495، 19 june 1995.

[5] الأمم المتحدة، مجلس الأمن: قرار ٩٨٦ (١٩٩٥)، S/RES/986، 14 April 1995 .

[6] الأمم المتحدة، مجلس الأمن: رسالة المؤرخة ٢٠ ايار ١٩٩٥ موجهة من الأمين العام الى رئيس مجلس الأمن، S/1995/495، 19 june 1995.

[7] هەمان سەرچاوە.

و سلێمانی[1]. نەتەوە یەکگرتوەکان پێشنیاری کرد دابەشکردنی بەشەخۆراکی هەرێمی کوردستان جیابکاتەوە لە عیراق و بە ڕێکەوتنی لەگەڵ لێپرسراوانی هەولێر و سلێمانی دیاریبکرێت بەم شێوەیە: بۆ تاکێک لە هەرێمی کوردستان ، ٤کیلۆ برنج لە بری ٣ کیلۆ، پاقلەمەنی ٤ کیلۆ، لابردنی شەکر و چا و زەیت و شیری منداڵ و سابون و تایت، ٤ کیلۆ ئارد لە بری ٩ کیلۆ بەهۆکاری بەرهەمهێنانی گەنم لە هەرێمی کوردستان گەیشتۆتە ئاستی خۆبژێویی و دابەشکردنی ٩ کیلۆ ئارد دەبێتە هۆی زیادەی گەنم. حکومەتی عێراق ئەو پێشنیارەی ڕەتکردوە کە جیاوازی بکات لە نێوان هاوڵاتیانی عێراق لەهەرشوێنێک و لەڕووی بڕو جۆرو نرخی شتومەک[2].

پاش گفتوگۆکردنی نێوان نەتەوە یەکگرتووەکان و حکومەتی عێراق، یاداشتی لێکتێگەیشتن ئیمزا کرا. بەگوێرەی یاداشتەکە، هیچ بڕێک دیارینەکرا کە نەوت لەهەر کام لە هێڵەکان بنێرێتە دەرەوە. ئەم خاڵە لە بەرژەوەندی عێراق بوو، لە ڕووی کرداریەوە ناردنە دەرەوەی نەوت لە بەندەری ئەلبەکر زیاتر بوو لە هێڵی کەرکوک – جیهان، بۆ نموونە لە ساڵی ١٩٩٩ لە بەندەری ئەلبەکر ڕۆژانە ١,١٩ ملیۆن بەرمیل نێرراوە، بەڵام لە هێڵی کەرکوک – جیهان ڕۆژانە ٩١٤,٧٦٨ بەرمیل نێرراوە[3].

لەسەر پێشنیاری سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بترس غالی، پەیوەندییە نافەرمییەکانی نێوان عێراق و نەتەوە یەکگرتوەکان دەستی پێکرد. لە خولی یەکەم و دووەمی دانوستانەکان بە بێ ڕێکەوتن کۆتایی هات. بابەتی دابەشکردنی کۆمەکی مرۆیی لە هەرێمی کوردستان بوو بە ئاستەنگێکی گەورە لە نێوان هەردوولا. نوێنەری عێراق عەبدولئەمیر ئەنباری جەختی لەسەر ئەوە دەکردەوە کە هاوکارییە مرۆییەکان لەڕێگەی بەغداوە بێت، بەڵام نوێنەری نەتەوە یەکگرتوەکان، هانز کوریل سووربوو لەسەرئەوەی هاوکارییە مرۆییەکان بەسەرپەرشتی نەتەوە یەکگرتوەکان دابەش بکرێت، بەڵام لە خولی سێیەمی وتوێژەکان، بەرەو پێشچوون هاتەکایەوە. نوێنەری عێراق عەبدولئەمیر ئەنباری ڕایگەیاند کێشەکە لە قەبارەی خۆی زیاتر گەورە کراوە[4].

پاش وتووێژی نێوان عێراق و نەتەوە یەکگرتوەکان لە ٢٠ ئایاری ١٩٩٦یاداشتی لێک تێگەیشتن لە نیوان نوێنەری عێراق عەبدولئەمیر ئەنباری و نوێنەری نەتەوە یەکگرتوەکان هانز کوریل ئیمزا کرا. لە ١٠ بەش پێکهاتبوو، بەشێک لە داواکارییەکانی عیراق لە دانان بەسەروەریی عێراق لە بڕیاری نەوت بەرامبەر خۆراک و دابەشکردنی کۆمەکە مرۆییەکان لە هەرێمی کوردستان جێبەجێکرابوو. هەروەها بەرنامەی هاوبەشی مرۆیی نەتەوە یەکگرتوەکان، هەڵدەستێت بە کۆکردنەوە و شیکردنەوەی زانیارییەکان پەیوەست بە پێداویستییە مرۆییەکان لە هەرێمی کوردستان. لەسەر بنەمای ئەو زانیارییانە، بەرنامەی پێداویستییە مرۆییەکان بە مەبەستی گفتوگۆ لەگەڵ حکومەتی عێراقی دەستنیشان دەکرێت و دواتر لە پلانی دابەشکردن جێگیر دەکرێت[5].

حکومەتی عێراق هەڵدەستێت بە کڕینی خۆراک و دەرمان بۆ پڕکردنەوەی پێداویستە بنچینەییەکان هاوڵاتیان. لە ڕووی تەکنیکیەوە، نەتەوە یەکگرتوەکان هەڵدەستێت بە دابەشکردنی خۆراک و دەرمان لە

---

[1] الأمم المتحدة، مجلس الأمن: قرار٩٨٦ (١٩٩٥)،S/RES/986، 14 April 1995 .
[2] محمد مهدى صالح الراوي: سەرچاوەی پێشوو، ل ٢١٢.
[3] تیم نبلوک: سەرچاوەی پێشوو، ل٥٣.
[4] ڕۆژنامەی برایەتی: ژمارە ٢١٦٤، ١٤/٤/١٩٩٦.
[5] الأمم المتحدة مجلس ألأمن: رسالة المؤرخة ٢٠ ايار ١٩٩٥ موجهة من الأمين العام الى رئيس مجلس الأمن، S/1995/356، 20 May 1996.

هەرێمی کوردستان. پێداویستییە مرۆییەکان لە ڕێگەی حکومەتی عێراقی یان نەتەوە یەکگرتووەکان لە کۆگاکانی کەرکوک و موسڵ دادەنرێت، ئەم کۆگایانە لەلایەن نەتەوە یەکگرتوەکان بەڕێوە دەبرێت، دواتر دابەش دەکرێت بەسەر هەرێمی کوردستان. حکومەتی عێراقی کارئاسانی دەکات بە مەبەستی بەسەلامەتی و خێرا گواستنەوەی. نەتەوە یەکگرتووەکان لێپرسراو دەبێت لە هەرێمی کوردستان بەرامبەر هەڵگرتن و گواستنەوەی لە ناوخۆ و دابەشکردنی و دڵنیابوونەوە لە دابەشکردنی بە شێوەی دادپەروەرانە، حکومەتی عێراقی ئاگادار دەبێت لە شێوازی دابەشکردنی[١].

بۆ خێراترکردنی جێبەجێکردنی بڕیاری ٩٨٦ پێویستی بە کۆمەڵێک هەنگاو بوو:

١- دامەزراندنی لێپرسراوانی تایبەت بە پەسەندکردنی ڕێکەوتنە نەوتییەکان کە بارەگایان لە نیویۆرک بوو.

٢-دانانی هۆکاری پەیوەندی لە نێوان لێپرسراوانی دەزگای بە بازاڕکردنی نەوتی عێراق(سۆمۆ)و چاودێرە نێودەوڵەتییەکان لە کێڵگە نەوتییەکان.

٣- دامەزراندنی پشکنەری هەموو مادە خۆراکی و دەرمان و پێداویستییە مرۆییەکان لە ناوچەکانی عێراق[٢].

لە ١٨ تەموزی ١٩٩٦ سکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان، ڕەزامەندی دەربڕی لەسەر پلانی دابەشکردنی خۆراک و دەرمان، لە ٩ ئابی ١٩٩٦ کوالتیرو فولچیروی وەک ڕێکخەری نەتەوە یەکگرتووەکان لە عێراق دەستنیشان کرد. لە ٢٠ ئازاری ١٩٩٧ یەکەم بارهەڵگری خۆراک لە ڕێگەی تورکیاوە گەیشتە دهۆک. لە ١٤ نیسانی ١٩٩٧ دابەشکردنی بەشە ئاردی هاوڵاتیان لە هەرێمی کوردستان دەستی پێکرد[٣].

لە بڕیاری ٩٨٦ لەگەڵ ئەوەی سەروەرێتی عێراق بەسەر هەرێمی کوردستان مایەوە، بەڵام کۆمەڵێک تایبەتمەندی پێدرا کە زیاتر سوودمەند بوو بریتی بوون لە:

یەکەم: بڕیاری ٩٨٦ ڕێگەی ئەدا بە عێراق، بە بڕی ملیارێک دۆلار نەوت بفرۆشێت بۆ ماوەی ٩٠ ڕۆژ. دابەشکردنی داهاتەکە بەم شێوەیە بوو، لە ٣٠% بۆ قەرەبووکردنەوەی کوەیت، لە ٤% بۆ خەرجی چالاکییەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان، لە ١٣% بۆ هەرێمی کوردستان، لە ٥٣% بۆ پارێزگاکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراق[٤].

بەگوێرەی دابەشکارییەکە، قەرەبووی کوەیت و خەرجییەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان لە داهاتی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی خەرج دەکرا، بە جۆرێک لە ٨٠,٣% داهات بۆ لە ٨٧% دانیشتووان خەرج دەکرا دەکاتە ١٩,٢ ملیۆن دانیشتووان، لە بەرامبەردا لە هەرێمی کوردستان لە ١٩,٧%

---

[١] الأمم المتحدة مجلس الأمن: رسالة المؤرخة ٢٠ ايار ١٩٩٥ موجهة من الأمين العام الى رئيس مجلس الأمن، S/1995/356، 20 May 1996.
[٢] ڕۆژنامەی خەبات: ژمارە ٧٩٥، ١٩٩٦/٨/٢٥.
[٣] عبدالعزيز طيب، تيلي امين: القرار ٩٨٦ و تطبيقاته فی كوردستان، طبعة الأولى، مطبعة خبات، دهوك، ١٩٩٧، ص ٢٨.
[٤] جوی غوردن: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٦.

بـۆ ١٣,٩ دانیشـتوان خەرج دەکـرا دەکـاتە ٣,٣ ملیـۆن دانیشـتووان[1]. لە هەرێمـی کوردسـتان لە نێـوان پارێزگاکان دابەش کرا بە هەولێر ٤٣%، سلێمانی لە ٣٤%، دهۆک ٢٣%[2].

بەشـی تـاک لە ناوچەکـانی ژێـر دەسـەڵاتی حکـومەتی عێراقـی، ٥٦,٤٢ دۆلار بەڵام لە هەرێمـی کوردستان ٨٦,٧٢ دۆلار بـوو. هاووڵاتیـانی عێراق لە پشـکی خۆراک و دەرمـان یەکسان بـوون، بەڵام ئەو زیادەیە لە بەشی تاک لە هەرێمی کوردستان دابین کرابوو بۆ ئاوەدانکردنەوە لابردنی پاشماوەکانی جەنگ[3].

خشتەی ژمارە ٤

بڕی پارەی تەرخانکراو و خەرجکراو لە فرۆشتنی نەوتی عیراق لە سەرەتای بڕیاری ٩٨٦ تا ٣١ کانوونی دووەمی ٢٠٠٠[4]

ناوچە	پارەی تەرخانکراو دۆلار	ڕێژەی سەدی	پارەی خەرجکراو دۆلار	ڕێژەی سەدی
ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی حکومەتی عێراق	١٠,٩٨٢,٠٠٠	٥١,١	٨,٣٢٢,١٠٠	%٤٩,٨
هەرێمی کوردستان	٢,٦٦٦,٣٠٠	١٢,٤	١,٥٦٢,٧٠٠	%٩,٤
سندوقی قەرەبوو	٦,٤١٨,٩٠٠	٢٩,٩	٥,٨٠٧,٦٠٠	%٣٤,٨
خەرجـی نەتەوە یەکگرتوەکان:٩٨٦	٤٥٤,٣٠٠	٢,١	٢٤١,٨٠٠	%١,٤
خەرجـی نەتەوە یەکگرتوەکان:لیژنەی یونیسکۆم	١٥٤,٠٠٠	٠,٧	٧٤,٤٠٠	%٠,٥
کرێی گواستنەوەی نەوت	٦٨٠,٧٠٠	٣,٢	٥٦٦,٠٠٠	%٣,٤
پێدراوی دەوڵەتان لە بڕیاری ٧٨٨	١١٩,٥٠٠	٠,٦	١١٩,٥٠٠	%٠,٧

بەگوێرەی ئەم خشتەیە دانیشـتوانی هەرێمـی کورسـتان لە ١٢,٤% داهـاتی بـۆ دیـاریکراوە لە کاتێکـدا عێراق لە ٥١,١% بۆدیاریکراوە، هەموو خەرجیەکانی تر لەسەر داهاتی عێراق بووە،هاوڵاتیـانی هەرێمـی کوردسـتان سـودمەند بـون، ئەم دابەشـکارییە بە بڕیـارێکی سیاسـی لە ئەنجوومەنی ئاسـایش بـوو لە بەرنـامە مرۆییەکـان. ڕۆژ بە ڕۆژ نارەزاییەکـان لەلایەن عێـراقەوە زیـادی دەکـرد. وای دەبینـی ئەم دابەشـکارییە نادادپەروەرییە، بەڵام هەندێک پێیان وا بوو کارێکی باشە، بە بیانووی ئەوەی کە دەسەڵاتی عێراق، هەرێمی کوردسـتانی پەراوێـز خسـتووە و بۆمـاوەیەکی درێـژ سـووربوون لەسـەر ئەوەی دانیشـتووانی هەرێمـی کوردستان پێداویستی جیاوازیـان هەیە لە چاو ناوچەکانی تری عێراق. بۆ نموونە نیشتەجێ کردنی ئاوارە

---

[1] هانز کریستوفن فون سبولیک: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠.

[2] احمد صفار(دکتور): ملاحضات حول قرار ٩٨٦(نفط مقابل الغذاء)، مجلة گوڵان العربی، عدد ٦٠، سنة خامسة، ٣١ ازار، ٢٠٠١، ص ٣٧.

[3] عبدالعزیز طیب، تیلی امین: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠.

[4] تیم نبلوک: سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٢.

کوردەکان و لابردنی مین لە ناوچەیەکی بەرفراوانەکانی کوردستان، لە ئەنجامی جەنگی عێراق – ئێران دانرابوو[١].

دووەم: بۆ جێبەجێکردنی بڕیاری ٩٨٦ لەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی، لە لایەن کارمەندە ئاساییەکانی حکومەت بەڕێوە دەبرا، بەڵام لە هەرێمی کوردستان نەتەوە یەکگرتووەکان سەرپەرشتی دەکرد.[٢] کارەکانیان بە شێوەی باش بەڕێوە دەچوو، هەماهەنگی باش هەبوو لە نێوان بەڕێوەبەرانی بەرنامەکە وئەو لایەنانەی کە بڕیار لەسەر پڕۆژە و گرێبەستەکان دەدەن. ئەوەی جێگەی سەرنجە، کەمتریت گرێبەست[٣] بۆ هەرێمی کوردستان بە هەڵواسراوی ماوەتەوە زۆرینەیان پەسەند کراون و چونەتە بواری جێبەجێ کردن. دابەشکردنی خۆراک و دەرمان لە هەرێمی کوردستان بە شێوەیەکی چالاک تر بوو. ئەم جیاوازییە دەگەڕێتەوە بۆ کارمەندانی نەتەوە یەکگرتوەکان کە پیشەییانە و لێهاتوانە کاریان دەکرد ، بەڵام حکومەتی عێراقی پشتی بە دەسەڵاتە خۆجێیەکان بەستبوو کە لە ژێر فشاردا کاریان پێدەکرا. لە هەمان کاتدا، تێچوونە کارگێڕییەکان لە ئەستۆی حکومەتی عێراق بوو[٤]. لەبەرئەوە جێبەجێکردنی بەرنامەکە لە هەرێمی کوردستان، جۆرێک نەرمی پێوە دیار بوو، لە پاڵ کەرتی گشتی، ڕێگە خۆشکرا بۆ کەرتی تایبەت کاری تێدا بکەن و بەشێکی پارە بەشێوەی کاش دەدرا بەو کەسانەی لە بەرنامەکە کاریان دەکرد، لە کاتێکدا لەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی، کەرتی گشتی سەرپەرشتی دەکرد[٥].

سێیەم: بڕیاری ٩٨٦ کۆمەڵێک کەرتی جیاوازی لە خۆدەگرت، کە بریتین لە خۆراک، دەرمان، کارەبا، ئاو، ئاوەڕۆ، فێرکردن، بەڵام لە هەرێمی کوردستان دوو کەرتی تری بۆ زیاد کرا، بریتی بوون لە نیشتەجێکردنی ئاوارەکان و هەڵگرتنەوەی مین، ئەم دوو کەرتە لەسەر پشکی هەرێمی کوردستان لە ١٣% خەرج دەکرا[٦].

بە شێوەیەکی گشتی کەرتی نیشتەجێبوون ئەو هاوولاتیانەی دەگرتەوە کە کۆچی ناوخۆییان کردبوو بەهۆی ناکۆکی و ململانێنی نێوان پ.د.ک و ی.ن.ک. هەروەها ئەو هاوڵاتیانەی ئاوارە بوو بوون لە شارەکانی کەرکوک و موسڵ، ئامارێکی تەواوتی بەردەست نەبوو بۆ دیاریکردنی ڕێژەی ئاوارەکان، بەتایبەتی ئاوارەکانی شاری کەرکوک و موسڵ کە حکومەتی عێراقی ژمارەیەکی کەمی دیاریکردبوو، بە مەبەستی کەم کردنەوەی ئەو هەڵمەت ڕاگەیاندنەی هەرێمی کوردستان دژی هەوڵەکانی حکومەتی عێراق بۆ بەعەرەب کردنی ناوچەکانی کەرکوک و موسڵ دەستی پێکرد بوو. بەڵام ناوەندی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ نیشتەجێ بوون UNCHS ئاوارەکانی ناوخۆی مەزەندە کردبوو بە ١٠٠,٠٠٠ کەس نیشتەجێ بوو لە

---

[١] هانز كريستوفن فون سبوليك: تشريح العراق عقوبات التدمير الشامل التى سبقت الغزو، ت. حسن حسين، عمر الأيوبى مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ٢٠٠٥، ص ٤٠.

[٢] نەتەوە یەکگرتوەکان نوێنەری حکومەتی عێراق بوو لە هەرێمی کوردستان لێپرسراوبوو بەرامبەر عەمبارکردن و بارکردن و گواستنەوەی ناوخۆیی و دابەشکردنی لە هەرێمی کوردستان و ئاگادارکردنەوەی حکومەتی عێراقی لە ئاستی جێبەجێکردن و پلانی دابەشکردنی. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە. عبدالعزيز طيب، تيلى امين: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٠.

[٣] لەسەرەتای بڕیاری ٩٨٦ تا ١١ کانونی دووەمی ٢٠٠٠، ٢٣٥٥ گرێبەست پێشکەش کراوە، ٢١٢٢ پەسەند کراوە، ٨ گرێبەست بە هەڵواسراوی ماونەتەوە. بۆ زانیاری زیاتر لەسەر گرێبەستە پێشکەش کراو و پەسەندکراو و هەڵواسراوەکانی عێراق بڕوانە: تيم نبلوک: سەرچاوەی پێشوو: ل ٧٣.

[٤] تيم نبلوک: سەرچاوەی پێشوو: ل ١٠٩.

[٥] جوی غوردن: سەرچاوەی پێشوو: ل ٤٦.

[٦] هانز كريستوفن، فون سبوليک: سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٨

ناوچەکانی پ.د.ک ، ١٥٠,٠٠٠ کە لە ناوچەکانی ی.ن.ک[١]. لە قۆناغی یەکەمدا ١٢ ملیۆن دۆلار تەرخان کرا[٢].

هەڵگرتنەوەی مین، یەکێک بوو لەو بابەتانەی کە زۆرترین ناکۆکی لەسەر بوو لەگەڵ حکومەتی عێراقی و دڵخۆش نەبوو بەو بەرنامەیە بەهۆی کۆمەڵێک هۆکار:

١. حکومەتی عێراق ترسی هەبوو ئەو کارمەندە نێودەوڵەتییانەی لەو بوارەدا کاردەکەن کاری سیخوڕی بکەن، لەبەرئەوەی پاشخانی سەربازییان هەیە. بڕوای وا بوو، ئەو کۆمەڵە راوێژکارەی تایبەت بەڕێکخراوی MAG[٣] لە هەرێمی کوردستان کاریان دەکرد، سیخوڕی دەکەن. ئەو هەوڵانە شکستی ئەهێنا، بۆ دڵنیاکردنەوەی عێراق لە چاودێری کردنەوەی بەرنامەکە و سزادانی هەرکەسێک سەرپێچی بکات.

٢. حکومەتی عێراقی، ڕێگری کرد لە کارکردن لە هەڵگرتنەوەی مین بە دووری ٥ کم لە سنووری ئێران لە ناوچەکانی هەرێمی کوردستان.

٣. سەگی ڕاهێنراو بۆ هەڵگرتنەوەی مین لەلایەن نەتەوە یەکگرتووەکان لە ئەفریقا ڕاهێنانیان پێکرابوو، یەکێک بوو لە کێشەکان. حکومەتی عێراقی، ناڕازی بوو لەو بڕە پارەیەی بۆ سەگەکان خەرج دەکرا کە بریتی بوو لە ١٦٠ دۆلار، لە کاتێکدا نرخی هەر جۆرە خۆراکێک بۆ هاوولاتییەک، بەشێکی بچووک تێپەڕ ناکات. حکومەتی عێراقی بۆ پەکخستنی ئەم بەرنامەیە لە هەوڵەکانی بەردەوام بوو، لە ڕێگەی وەڵام نەدانەوەی داواکارییەکان تایبەت بە دەستکەوتنی نەخشەی تایبەت بە ناوچەکانی مین و دواخستنی داواکارییەکان لە پێداویستی تایبەت بە هەڵگرتنەوەی مین و گومانیان لەسەر هەندێک کەس هەبوو کە UNOPS ناوەکانی بڵاو دەکردەوە بۆ کارکردن لە هەرێمی کوردستان[٤].

کەرتی کارەبا یەکێک بوو لە کێشەکانی نێوان حکومەتی عێراق و هەرێمی کوردستان. لە دوای ڕاپەڕین و کشانەوەی دامودەزگاکان لە لایەن حکومەتی عێراق، کارەبای هەرێمی کوردستان بڕدرا. جگە لە هێڵی موسڵ – دهۆک، هێڵەکانی گواستنەوەی کارەبا وێران کرابوو، هیچ شوێنەوارێکی کارەبا لە نێوانیاندا نەمابوو. لەم بارەیەوە ڕۆژنامەی هاوکاری لەزاری سەرچاوەیەک لە وەزارەتی پیشەسازی و کانزاکان عێراق ڕایگەیاند: " حکومەتی عێراقی دەیانویست کارەبای کوردستان ببەستنەوە بە تۆڕی نیشتمانی، بەڵام تۆڕەکانی کارەبا لە کوردستان لەلایەن بە کرێ گیراوان دزراون، هێڵی چوارەم لە پارێزگای سلێمانی کە چوار هێڵی سەرەکییە بۆ گواستنەوەی وزەی کارەبا بە توانای KV132، هەروەها هێڵی کەرکوک – سلێمانی لە ناوچەی چەمچەماڵ بۆ بازیان و هێڵی دەربەندیخان – دوز دزراون"[٥].

لە ئەنجامی لێک تێگەیشتنی نێوان عێراق و نەتەوە یەکگرتووەکان، هەرێمی کوردستان دەستی کراوە بوو لە پەرەپێدانی بەرنامەی کارەبا تایبەت بە خۆی لەگەڵ بەرنامەی گەشەپێدانی UNDP کە لێپرسراو بوو لە جێبەجێکردنی کەرتی کارەبا لە هەرێمی کوردستان. هەرچەندە لە بڕیاری ٩٨٦ لە بڕگەی ١٨ هاتووە نابێت هیچ بڕیارێک دژی سەروەریی و یەکپارچەیی عێراق بێت، بەڵام لەم یاداشتەدا ئاماژەی بەم بڕگەیە

---

[١] هانز کریستوفن، فون سبولیک: سەرچاوەی پێشوو، ل ٦١.
[٢] عبدالعزیز طیب، تیلی امین: سەرچاوەی پێشوو، ل ٤٢.
[٣] لە ساڵی ١٩٨٩ لە لایەن ئەندازیار لە سوپای بەریتانی ڕای ماگراث کۆمەڵەی Mines Advisory Group دروستکرا. ئەم کۆمەڵەیە ڕۆڵی هەبوو لە ئاگادارکردنەوە و سەرنج ڕاکێشانی وڵاتان بە لای مین لە ساڵانی ١٩٩٠- ١٩٩١. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ڕێکخراوی MAG https://www.maginternational.org/about-mag/history/.
[٤] هانز کریستوفن فون سبولیک: ل ٦٣، ٦٤.
[٥] جریدة الجمهوریە: عدد ٨٠٨٢، ١٩٩٢/١/٦؛ جریدة الجمهوریە: عدد ٨٢٣٣، ١٩٩٢/٧/١.

نەدابوو بە گرنگیان نەزانی بوو، بەڵام لە کۆتاییدا مۆرکێکی سیاسی پێوەبوو. نەبوونی ئەم خاڵە لە یاداشتەکەدا، بووە هۆی درووستبوونی چالاکی لەنێوان دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستان و بەرنامەی گەشەپێدانیUNDP ، سەربەستی لە جێبەجێکردنی لە کەرتی کارەبا، پێویستی نەدەکرد بیگونجێنن لەگەڵ سەروەریی عێراق. دەسەلاتدارانی هەرێمی کوردستان پاڵ پێوە دەنا بە سەربەستی هەڵسوکەوت بکەن لە کەرتەکە. بنیاتنانەوەی کەرتی کارەبا، بەڵگە بوو لەسەر ئەوەی پڕۆژەی هەرێمی کوردستانە بۆ درووستکردنی دامودەزگای سەربەخۆ و جیا لە بەغدا[١].

هەرچەندە بڕێکی گەورە لە داهاتی بڕیاری ٩٨٦ بۆ کەرتی کارەبا دابین کرا. بۆنمونە لە ساڵی ١٩٩٨ بڕی ٥٠٨ ملیۆن دۆلاری بۆ تەرخان کرا، کاریگەری گەورەی هەبوو لەسەر بەرهەم هێنانی و دابینکردنی پێداویستییەکانی کارەبا لە عێراق. بەڵام بارودۆخی کارەبا لە هەرێمی کوردستان لە ناوچەکانی تری عێراق، خراپتر بوو[٢]. لەقۆناغی پێنجەم لە ساڵی ١٩٩٩ بڕی ٤٠٩ ملیۆن دۆلار بۆ کەرتی کارەبا تەرخان کرا، لەو بڕە ١١٦ ملیۆن دۆلار بۆ هەرێمی کوردستان دانرا. دووەم کەرت بوو لە دوای خۆراک کە زۆرترین بڕی پارەی بۆ خەرج کراوە. لە وتووێژ لەگەڵ حکومەتی عێراقی، بەتایبەتی لیژنەی کارەبا، ڕەزامەندییان پیشاندا بۆ ئامادەکردنی بەنداوی دوکان و دەربەندیخان بۆ وەبەرهێنانی کارەبا بە مەبەستی پێدانی کارەبا بە هاووڵاتییان و پێدانی ئاو بەناوچەکانی کەرکوک و ناوچەکانی ژێردەستی حکومەتی عێراقی[٣].

حکومەتی عێراق لەشێوازی کارکردنی کارەبا لە هەرێمی کوردستان ناڕەزایی دەربڕیبوو، لەبەر ئەوەی بەڕای حکومەتی عێراق نەتەوە یەکگرتووەکان و هەرێمی کوردستان، بەرنامەی ستراتیژی کارەبای دوو لایەنە جێبەجێ دەکەن. لەسەر پێشنیاری نەتەوە یەکگرتوەکان، وتووێژ لە نێوان ئیدارەی هەولێر و سلێمانی حکومەتی هەرێمی کوردستان و حکومەتی عێراق و نەتەوە یەکگرتووەکان لەسەر دروست کردنی تۆڕێکی هاوبەشی کارەبا بەڕێوە چوو. هەرچەندە ڕێکەوتن لەسەر دووبارە درووستکردنەوەی تۆڕی کارەبای عێراق، لە ئەنجامی ململانێنی ناوخۆیی و جەنگی عێراق – ئێران تێک چووبوو، بەڵام لە تێروانینی حکومەتی عێراق، دووبارە کارپێکردنەوەی تۆڕی هاوبەش، بابەتێکی تەکنیکی و لەلای هەرێمی کوردستان، بابەتێکی سیاسییە. دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستان، بڕوایان نەبوو حکومەتی عێراق، بەشی خۆیان لە کارەبای نیشتمانی پێ بدا. لایان باشتر بوو تۆڕێکی سەربەخۆیان پێ بدرێت و لە ژێر دەسەڵاتی خۆیان بێت، بەڵام نەتوانرا وەک ناوچەکانی ژێردەستی حکومەتی عێراق، پێشکەوتن لە کەرتی کارەبا بهێننە دی[٤].

لە بنەڕەتدا بڕیاری ٩٨٦ بۆ سووککردنی دژواری ژیانی هاوڵاتیانی عێراق بوو ڕزگاریان بکات لە برسێتی و بواری کارکردن لە کەرتەکان دیاریکراو بوو، بەڵام هەرێمی کوردستان هەوڵیاندا سوود لە هەندێک کەرتی دەرەوەی بڕیاری ٩٨٦ وەربگرن وەک دروست کردنی ڕێگاوبان و پرد و خوێندنی باڵا و پەیوەندییەکان و چاودێری کۆمەلایەتی لە ڕێگەی ئاژانسەکانی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکان ئەو کەرتانە بخرێنە ناو بڕیاری ٩٨٦ ، بەتایبەتی کاتێک بەڕێوەبردنی بەرنامەکە لە لایەن نەتەوە یەکگرتووەکان بوو هەرچەندە ڕەزامەندی بەغدای پێویست بوو، بەڵام دەسەڵاتی بەغدا کەمتر بوو، لە نووسراوێکی نهێنی

[١] هانز کریستوفن، فون سبولیک: سەرچاوەی پێشوو: ل ٧٨.
[٢] تیم نبلوک: سەرچاوەی پێشوو: ل ٩٢، ١٠٨.
[٣] هانز کریستوفن فون سبولیک: سەرچاوەی پێشوو: ل ٧٨.
[٤] هەمان سەرچاوە: ل ٧٨- ٨٢.

جێگری سەرۆکی حکومەتی هەرێمی کوردستان ئیدارەی هەولێر ڕۆژ نووری شاوەیس بۆ لیژنەی باڵای جێبەجێکردنی بڕیاری ٩٨٦ داوا دەکات بۆ زیاتر سوود بینین لەم بڕیارە ڕەچاوی چەند خاڵێک بکەن:

١. هەوڵبدرێت پڕۆژەی گەشەپێدان بخرێتە ناو هەندێک پڕۆژەی بڕیارەکە، بۆ ئەوەی هەندێک لە پێداویستییەکان دابین بکرێت.

٢. زیادکردنی بەشەکان لەسەر بنەمای پێداویستییەکان بێت.

٣. هەوڵ بدرێت دەرمان ڕاستەوخۆ بێت بۆ کوردستان نەک لەڕێگەی عێراق.

٤. هەوڵ بدرێت هەندێک بابەت لە کوردستان دابین بکرێت و بکڕدرێت[١].

کەرتەکانی دەرەوەی ٩٨٦ خرایە ناو بەرنامەکەوە بە جۆرێک هەر کەرتێک بیانووی بۆ دەهێنرایەوە بۆ ئەوەی کاری تێدا بکرێت. بۆ نموونە بۆ ئاوەدان کردنەوەی گوندەکان و ناوچە دوورە دەستەکان و گەیاندنی خۆراک و دەرمان پێویستیان بە دروستکردنی ڕێگاوبان و پرد هەبوو، یان پێشخستن و باشکردنی دامەزراوە تەندرووستییەکان، بە بێ کادری پزیشکی و ئامادەکردنی پزیشک نایەتە دی. کۆلێژی پزیشکی زانکۆکان، ناتوانن کادر دابین بکەن بۆ نەخۆشخانە و بنکە تەندرووستییەکان، بە بێ دابین کردنی پێداویستییەکان لە کەرەستەی تاقیگە و ئامێرەکان و ڕاهێنانی پزیشکی. لەم ڕێگایانەوە توانرا کۆمەڵێک خزمەتگوزاری تر لە هەرێمی کوردستان لە دەرەوەی بڕیاری ٩٨٦ بەردەست بێت[٢].

لەگەڵ لایەنە ئەرێنییەکانی بڕیاری ٩٨٦ لایەنی نەرێنی هەبوو لە سەر هەرێمی کوردستان، چونکە بڕیارەکان لە دەست خۆیدا نەبوو. بەڵکو لە ڕێگەی نەتەوە یەکگرتووەکان کە نوێنەرایەتی حکومەتی عێراقی دەکرد لەگەڵ بوونی هەندێک کار ڕێکخستنی لەگەڵ حکومەتی هەرێمی کوردستان لە جێبەجێکردنی بڕیارەکە هۆکارێک بوو بۆ ئەوەی نەتوانن زۆرترین سوود لە داهاتی بڕیارەکە وەربگرێت لە ڕێگەی پڕۆژە وەبەرهێنەکانی، لە بەرئەوەی هەڵبژاردنی جۆری شمەک وسەرچاوەکانی یان ئەو شوێنەی لێی هاوردە دەکرێت لە کارەکانی ئەو بریکارانە بوون ئەمەش کاریگەری نەرێنی هەبوو لە ڕادەی سوود لێ بینین و پاشان هاوردە کردنی شمەکی کوالێتی خراپ لەگەڵ ڕەچاو نەکردنی ئاستی پێویستی پێی یان نا دادگەری لە دابەشکردنیدا[٣]. دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستان، بەغدایان تۆمەتبار دەکرد کە شتومەکی خراپیان بۆ دەنێرن، لە ئەنجامی سەردانی تیمی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ گەنجینەکانی خۆراک بۆ هەولێر و سلێمانی خۆراکی خراپیان بەدی کرد[٤].

بڕیاری ٩٨٦ ڕەچاوی پێشینەی وەبەرهێنانی نەدەکرد و هەرمەکی پڕۆژەی هەڵدەبژارد، بە بێ لێکۆڵینەوە لەبارەی کەڵکی ئابووری و ڕادەی پێویستی ئەو پڕۆژانە، هەروەها کاریگەری نەرێنی هەبوو لەسەر کەرتی کشتوکاڵ. ئەم بڕیارە هۆکارێک بوو، بۆ بێ ورەکردنی جوتیارانی کورد و هاندەر نەبوو بۆ ئەوەی زەوییەکە بە باشی بەگەڕ بخات، چونکە نرخی بەروبووم کەم بوو بە بازاڕکردنیش زەحمەت بوو، بڕیارەکە بەروبومی خۆماڵی پشتگوێ خستبوو، پشتی بە هاوردەی دەرەوە بەستبوو[٥].

---

[١] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٩. ئەنجومەنی وەزیران، لیژنەی باڵای جێبەجێکردنی بڕیاری ٩٨٦.

[٢] عبدالعزیز طیب، تیلی امین: سەرچاوەی پێشوو، ل ٧٤.

[٣] احمد صفار: ملاحضات حول قرار ٩٨٦(نفط مقابل الغذاء)، ل ٣٨.

[٤] هانز کریستوفن فون سبولیک: سەرچاوەی پێشوو، ل١١٧.

[٥] احمد صفار: ملاحضات حول قرار ٩٨٦(نفط مقابل الغذاء)، ل ٣٨

حکـومەتی عێـراق گرێبەسـتی ئیمزاکـرد بۆهێنـانی ئۆتـۆمبێلی تـایبەت(صـالون) و پیکـاب بـۆ ئەو هاوڵاتیـانەی لە سـاڵانی ١٩٨٠ ناویـان تۆمـارکردبوو بەمەبەسـتی وەرگرتنـی، هەرچەنـدە هـاوردەکردنی ئۆتۆمبێل لە بەرنامەی نەتەوە یەکگرتوەکان و پشکی لە هەرێمی کوردستان نەبوو، بەڵام حکومەتی عێراق دابەشیکرد بەسەر هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان و لەدەرەوەی ڕێژەی دیاریکراوی لە ١٣% بوو[1].

سەرەڕای ئەوەی حکومەتی عێراقی بڕیاری نەوت بەرامبەر خۆراک(٩٨٦) ڕەتکردەوە بەتایبەتی ئەو لایەنـانەی پەیوەنـدی بەهەرێمـی کوردسـتان هەیە، بەڵام دواجـار بە ڕێکەوتنـی لەگەڵ نەتەوە یەکگرتووەکـان بەرنـامەکە خـرایە بـواری جێبەجێکـردنەوە، هۆکارێـک بـوو بـۆ بـاش بـوونی بـارودۆخی هاووڵاتیـان و دابینکردنـی خـۆراک و دەرمـان و پێداویسـتییەکانی تـر. هەرێمـی کوردسـتان لە بەڕێـوە بردنـی بەرنـامەکە لەلایەن نەتەوە یەکگرتووەکـان سـوودمەند بـوو. هەرچەنـدە دواجـار حکـومەتی عێـراق، بڕیـاری لەسـەر پڕۆژەکـان دەدا زۆرجـار ئاسـتەنگی لەبەردەم جێبەجێکردنیـدا دروسـت دەکـرد، بەڵام توانییـان بە هەرێمـی کوردستان هەمـاهەنگی نەتەوە یەکگرتووەکـان، هەنـدێک پڕۆژە ئەنجام بـدەن کـە لە دەرەوەی بڕیـاری ٩٨٦ بێت و گەشەکردنێکی زیاتر لە هەرێمی کوردستان بێتە کایەوە.

[1] محمد مهدی صالح الراوي: سەرچاوەی پێشوو: ل ٢٢٨.

باسی چوارەم – پەیوەندی بازرگانی عێراق و هەرێمی کوردستان:

گەمارۆی ئابووری نێودەوڵەتی لەسەر عێراق، شوێنەواری ئابووری خراپی بە دوای خۆیدا هێنا. سەرەرای ئەوەی ڕێگە بە عێراق دەدرا، پێداویستییە خۆراکییە بنچینەییەکان هاوردە بکات، بەڵام نرخی کەلوپەلی خۆراکی بە ڕێژەیەکی بەرچاو بەرز بوویەوە. بارودۆخی ژیان قوورس بوو، کەرتی پیشەسازی تووشی ئیفلیجی تەواوەتی بوو بوو. کەرتی کشتوکاڵ، بە هۆکاری نەبوونی کەلوپەلی پەدەگ و کەرەستەی خاو تووشی لاوازی بووبوو. جگە لەوەی تووشی قەیرانی دارایی قوڵ بوو بوو، بە دوای دەرچەیەکی تر دەگەڕا کە یارمەتی چالاکی بازرگانی بدات، بە شێوەیەک خزمەت بە کەرتەکانی بەرهەم هێنان و خزمەتگوزاری بکات کە تووشی داکشانەوەی گەورە بوون چالاکی ئابووری کەوتە ژێر بارودۆخی تازە[1].

حکومەتی عێراقی گەمارۆی بازرگانی توندی بەسەر هەرێمدا سەپاند. لەبەرامبەردا، پەرلەمانی کوردستان هەندیک بریاری دەرکردن، لە ١٥ تەموز ١٩٩٢بریاری ژمارە ٢ دەرکرد کە تێیدا فرۆشتن و ناردنی دانەوێڵەی بۆ دەروەی سنووری هەرێمی کوردستان قەدەغەکرد، لە ٤ تشرینی یەکەمی ١٩٩٢ لە بریاری ژمارە ٢١ ناردنە دەرەوەی هەموجۆرە مەکینە و ئۆتۆمبێل ئامێری بچووک و پزیشکی و دەرمان و کەرەستەی بنیاتنان و کارەبایی و مەڕو ماڵات بۆ دەرەوە هەرێمی کوردستان قەدەغە کرد، لە کاتی بەقاچاخ بردنی دەستی بەسەردا دەگیرێت و لە بانگەشەی ئاشکرا دەفرۆشرێت[2].

لەگەڵ ئەو رێوشوێنە توندانەی لایەنی عێراقی و لایەنی کوردی بەرامبەر یەکتر دەیانگرتەبەر، بەڵام هێڵی بازرگانی نێوان هەرێمی کوردستان و بەغداد، هیچ کات بەتەواوەتی نەبچراو پەیوەندییە بازرگانیەکانی نێوان حکومەتی عێراق و هەرێمی کوردستان، بە گوێرەی گۆڕانکارییەکانی ناوخۆی هەرێمی کوردستان و عێراق هەڵکشان و داکشانی پێوە دیار بووە. لە پاش کشانەوەی دامودەزگاکانی حکومەتی عێراق و دانانی گەمارۆی ئابووری بازرگانی فەرمی نێوانیان پچڕا، بەڵام شتومەکەکان لە ڕێگەی قاچاخ دەنێردرا بۆ ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی بەتایبەتی شتومەکە ئێرانییەکان ، وەک بابەتی خواردەمەنی وشکە و مێووژ و قەیسی و کشمیش و گوێز و بازرگانییەکی بەرفراوانی تایەی ئۆتۆمبێل، جگە لە بەرهەمی ناوخۆیی بەتایبەتی توتن تا ساڵی ١٩٩٦ بەردەوام بوو[3].

بەتێپەڕبوونی کات، حکومەتی عێراقی گەیشتە ئەو باوەڕەی کە هەرێمی کوردستان، وەک دەرچەیەکی بازرگانی و ڕێڕەوێکی هاوردەی نافەرمی کە هاوتا بێت لەگەڵ بڕیارەکانی ئەنجومەنی ئاسایش، دەکرێت سودی لێ ببینرێت. هەوڵیدا جۆرێک لە هاوکاری ئابووری لەگەڵ هەرێمی کوردستان درووست بکات بۆ ناردنی هەندێک لە بەرهەمەکان، بەتایبەتی نەوت لە ڕێگەی بازرگانەکان و بە دەستهێنانی هەندێ کەلوپەلی پێویستی، وەک خۆراک لە هەمان ڕێگە[4].

---

[1] گوڵدەران عبدالرحیم عزیز: سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١.
[2] مجموعة القوانین و القرارات الصادرة عن المجلس الوطني الكوردستان العراق للفترة ١٩٩٢/٦/٤ لغاية ١٩٩٢/١٢/٣١، مجلد الثاني، طبعة الأول، ١٩٩٧، ص ٢٢٥.
[3] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ قادر پیرۆت قادر: ناوبراو فەرمانبەرە لە گومرگی سلێمانی، لە ساڵی ١٩٩٢ تا ٢٠٠٤ لێپرسراوی بەشی ترانزێت بووە، ئێستا لێپرسراوی هۆبەی گومرگە لە بەڕێوەبەرایەتی گومرگی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٢١/١١/١٦.
[4] گوڵدەران عبدالرحیم عزیز: سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١.

تورکیاو ئێران بۆ دابینکردنی پێداویستییەکانی دوو سەرچاوەی سەرەکی بوون ، بەڵام حکومەتی عێراقی زیاتر پێویستی بە بازرگانی تورکیا بوو، بە تایبەت ناردنە دەرەوەی نەوت لە ڕێگەی دەروازەی ئیبراهیم خەلیل، تاکە دەروازەی عێراق بوو لەگەڵ تورکیا و لە ژێردەسەڵاتی هەرێمی کوردستان بوو. هەرێمی کوردستان لە بەرامبەر وەرگرتنی گومرگ و ناردنی سووتەمەنی و کارەبا لەلایەن حکومەتی عێراق، بە تایبەتی بۆ پارێزگای دهۆک کار ئاسانی دەکرد[1]. لەلایەکیتر، بۆ سووک کردنی بارودۆخی ئابووری و ئاسانکاریی بازرگانی، حکومەتی عێراق بە ئاڕاستەی کەرتی تایبەت، هەندێک ڕێوشوێنی گرتە بەر و بوارێکی فراوانتری پێدان لە بواری پیشەسازی و بازرگانی لە سەر حسابی کەرتی گشتی. کەرتی تایبەت، هەمیشە بە دوای قازانجی زیاترە لە بری ئەوەی گرنگی بدات بە بواری سیاسی و مامەڵەکردنیان لەگەڵ هەرێمی کوردستان، قازانجێکی زۆری پێدەدان[2].

لە ساڵی ١٩٩٥، دوای توندبوونەوەی ململانێکانی نێوان پ.د.ک و ی.ن.ک، دەسەڵاتی پ.د.ک لە دهۆک جێگیر بوو. جارێکی تر ئاستی بازرگانی نەوت گەشەی کرد. حکومەتی عێراقی لە ڕێگەی کۆمپانیایەکی سەر بەحکومەتی عێراق، بەناوی کۆمپانیای ئاسیا، ڕۆژانە ١ملیۆن تا ١٠ ملیۆن لیتر سووتەمەنی دەنارده تورکیا[3]، لە بەرامبەردا خۆراکی هاوردە کردووە، ئەم چالاکییە ئابوورییە لەسەر بنەمای گۆڕینەوە بووە، واتە لەبەرامبەر نەوت، خۆراک هاوردە کراوە[4].

ئەم بازرگانیە بە ڕێکەوتنی هەردوو حکومەتی عێراق و تورکیا بوو، لە تەموزی ١٩٩٦ سەرۆک وەزیرانی تورکیا نەجمەدین ئەربەکان (١٩٩٦ - ١٩٩٧) ڕایگەیاند بڕی ئاڵوگۆڕی بازرگانی لەگەڵ عێراق لە زیاد بووندایە. ئۆتۆمبێلە بارهەڵگرەکان، خۆراک دەنێرن بۆ عێراق بەرامبەر سووتەمەنی، لە هەمان کاتدا لە لایەن وەکیلی وەزارەتی بازرگانی عێراق حاتەم سامەڕایی و ڕاوێژکاری پەیوەندییە بازرگانیەکانی تورکیا، ڕێکەوتنی بازرگانی و ئابووری هاوبەشی نێوان هەر دوو لا ئیمزا کرا[5].

حکومەتی عێراقی هەمان مامەڵەی لەگەڵ بازرگانەکانی پارێزگای هەولێر کردوە و بەرهەمی نەوت لە گازو بەنزین و نەوتی سپی پێدەدان، لە بەرامبەر خۆراک و گواستنەوەیان بۆ ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراق لەسەر بنەمای گۆڕینەوە[6]. هەروەها شمەک و کاڵای ئێرانی، لە ڕێگەی پردێ دەنێردرایە کەرکوک، وەک میوە و پارچەی ئۆتۆمبێلی گەورە و بەردی مەڕمەڕی کارگەکانی هەرێمی کوردستان دەنێردران بۆ حەقلانیە و حەدیسە[7].

ئەو شمەک و کاڵایانەی دەنێردران بۆ ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی ناوەند، لە لایەن حکومەتی هەرێمی کوردستان گومرگ وەردەگیرا، بەڵام بە پێچەوانەوە ئەو شمەکانەی هاوردە دەکران حکومەتی عێراقی گومرگی وەرنەدەگرت[8]، لەسەرەتای کشانەوەی دامودەزگاکانی، تەنها بۆ ماوەیەکی کەم حکومەتی

---

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولعەزیز تەیب: لەڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی،٢٠٢٢/٤/٢٧.
[2] گوڵدەران عبدالرحیم عزیز: سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١.
[3] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولعەزیز تەیب: لەڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی،٢٠٢٢/٤/٢٧.
[4] گوڵدەران عبدالرحیم عزیز: سەرچاوەی پێشوو، ل ١١١.
[5] ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٤٨١، ١٩٩٦/٧/١٤.
[6] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ بورهان سابیر: هەولێر، ٢٠٢١/١٠/٢٧.
[7] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ڕەشاد ئەحمەد ئیبراهیم: ناوبراو لە دایک بووی ١٩٤١ هەولێر، بازرگانە، لە ساڵی ١٩٨٤ تا ٢٠٠٦ جێگری یەکەمی ژووری بازرگانی و پیشەسازی هەولێر بووە، هەولێر، ٢٠٢٢/١/5.
[8] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ قادر پیرۆت قادر: سلێمانی، ٢٠٢١/١١/١٦.

عێراق، لە فایدە بنکەی گومرگی ئیبراهیم خەلیل دانا بوو، هەموو کاڵایەکی هاوردە و ناردەنی گومرگ دەکرد، بەڵام دواتر لابردرا[1].

لە دوای ڕووداوەکانی ٣١ ئاب ١٩٩٦ لە ئەنجامی دروستبوونی دوو ئیدارەیی حکومەتی هەرێمی کوردستان، پەیوەندی بازرگانی چووە قۆناغێکی نوێ. پەیوەندی پ.د.ک لەگەڵ حکومەتی عێراق درێژە پێدەری هاوپەیمانیەتیەکی پێشووی بوو. هاوکات ی. ن.ک لە ئەنجامی شەڕی ناوخۆ، ڕێگەی بازرگانی تورکیای لێگیرابوو، بۆیە بە دوای دەروازەی نوێ دەگەڕا بۆ بازرگانی.

پەیوەندی بازرگانی پارێزگای هەولێرو دهۆک فراوانتر بوو، بەتایبەتی لە ساڵی ١٩٩٧ – ١٩٩٨، بازرگانان کاڵا و شمەکی جۆراوجۆریان لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراق هاوردە دەکرد، وەک کەرەستەی بیناسازی و کەرەستەی خاو و خۆراک و سەوزەو میوە و سوتەمەنی و پارچەی یەدەگ و کەرەستەی کارەبایی و جوانکاری. بۆ نمونە لە پارێزگای دهۆک کەرەستەی بیناسازی لە ٤٦١ تەن زیادی کرد بۆ ١١٩,٠١٧ تەن، کەرەستەی سەرەتایی لە ٩٢١٨ زیادی کردوە بۆ ٣٤,٦١١ تەن. لەم خشتەیەدا وردەکاری کەلوپەکی هاوردەکراو دەخەینە ڕوو.

خشتەی ژمارە ٥

هاوردەی پارێزگای دهۆک لە ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی حکومەتی عێراق[2].

جۆری کاڵا	یەکەی پێوانە	هاوردە	
		١٩٩٧	١٩٩٨
کەرەستەی بیناسازی	تەن	٤٦١	١١٩,٠١٧
کەرەستەی خاو	دانە	٩,٢٨١	٣٤,٦١١
خۆراک	تەن	١,٦٧٨	٦,٥٨٠
سەوزە و میوە	تەن	٨٧٦	٧٠٨
سوتەمەنی	لیتر	-	٩٨,٨١٢,٣١١
پارچەی یەدەگ	دانە	-	٤,٣٥٥
کەرەستەی کارەبایی	دانە	-	١,٥٢٣
جوانکاری	دانە	-	٢٠,٠٧٨

لە نێوان ساڵانی ١٩٩٧ – ١٩٩٨ بە هۆی جێبەجێکردنی بڕیاری ٩٨٦ نەوت بەرامبەر خۆراک و بەرزبوونەوەی ئاستی بژێوی هاوڵاتیان و دابەزینی نرخ بەتایبەتی خۆراک، ڕێژەی ناردەنی بۆ ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراق کەمی کردووە، بۆ نمونە لە ساڵی ١٩٩٧ بڕی ناردەنی خۆراک ٨٠٠,٣٦٨ دابەزیوە بۆ ١٦٥,٩٤٢. لە ئەنجامی کردنەوەی دەروازەی نوێ لە سلێمانی و هەولێر، ئاستی ناردەنی بۆ

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولعەزیز تەیب: لەڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی،٢٠٢٢/٤/٢٧.
[2] گوڵدەران عبدالرحیم عزیز: سەرچاوەی پێشوو، ل ١١٥.

سەر بۆ بەشێکی زۆری کاڵاکان لە جگەرە و سەوزەو میوە و جوانکاری کەمی کردوە. لەم خشتەیەدا وردەکاری کەلوپەکی هاوردەکراو دەخەینە ڕوو[١].

خشتەی ژمارە ٦

ناردەنی پارێزگای دهۆک بۆ ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی حکومەتی عێراق[٢].

جۆری کاڵا	یەکەی پێوانە	ناردەنی	
		١٩٩٧	١٩٩٨
خۆراک	تەن	٨٠٠,٦٣٨	١٦٥,٩٤٢
جگەرە	کارتۆن	٥١,٤٣٢	٣,٨٠١
جوانکاری	دانە	٢٥٤,١٥٧	١١,٥٠١
کەرەستەی خاو	دانە	١٥٨,٨٧٥	٩,٢٠٤
سەوزە و میوە	تەن	١٢٢,٣٦٩	٩,٣٤٥
خورادنەوەی کحولی	کارتۆن	-	١٧١
کەرەستەی کارەبایی	دانە	-	٧٧٧

پەیوەندییە بازرگانییەکانی هەرێمی کوردستان لەگەڵ حکومەتی عێراق، تەنها لە پارێزگای دهۆک کورت ناکرێتەوە، بەڵکو هەمان پەیوەندی لە پارێزگای هەولێر بوونی هەبووە، بە ناردنی کاڵاکان بۆ پارێزگای کەرکوک و موسڵ، لە خشتەی ژمارە ٦ ڕوونی دەکەینەوە ئەوەی دەردەکەوێت بریتیە لە:

_ لە مانگی تشرینی یەکەم ١٩٩٨ ڕێژەی ناردەنی خۆراک ١٤٢ تەن بوە، لەمانگی دواتر بەرزبوونەوەیەکی بەرچاوی بەخۆیەو بینیوە، بەڵام لە مانگی کانونی یەکەم کەمێک دابەزیوە بەهۆکاری زیادبوونی ناردەنی لە پارێزگای دهۆک ساڵی ١٩٩٨.

_ ناردنی جگەرە و خواردنەوە کحولییەکان، بە ڕێژەیەکی کەم بووە، لەبەرئەوەی بەشی زۆری لە ڕێگەی پارێزگای دهۆک دەنێردرا و بەشێکی زۆری جگەرە بەرهەم هێنراوی کارگەی جگەرەی هەولێر بوو.

_ کەرەستەی بیناسازی زیاتر لە ٥٧٠٠ تەن نێردراوە لە چارەکی کۆتایی ١٩٩٨جگە لە ناردنی پێداویستی پزیشکی.

_ وەستاندنی ناردنی پاتری و پارچەی یەدەگی پاسکیل، لە مانگی تشرینی دووەم و کانوونی یەکەم، هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ دۆزینەوەی دەروازەی نوێ لە لایەن حکومەتی عێراق.

_ ناردنی زیاتر لە ٣٢٢ تەن لە قوماش و جل وبەرگ جگە لە ناردنی ٧٥ هەزار جووت پێڵاو.

---

[١] گوڵدەران عبدالرحیم عزیز: سەرچاوەی پێشوو: ل ١١٢.
[٢] هەمان سەرچاوە، ل ١١٣.

_ ناردنی ئاژەڵی زیندوو بەڕێژەیەکی بەرچاو زیادی کردووە، بە جۆرێک لە مانگی تشرینی یەکەم ٤٥,٤٥٠ ئاژەڵ بەرزبۆتەوە بۆ ٢٠٠,٩٠٦ ئاژەڵ[١]. لەم خشتەیەدا وردەکاری کەلوپەکی ناردەنی پارێزگای هەولێر دەخەینە ڕوو.

خشتەی ژمارە ٧

ناردەنی پارێزگای هەولێر بۆ ناوچەکانی ژێردەسەڵاتی حکومەتی عێراق ساڵی ١٩٩٨[٢].

ژمارە	کەلوپەل	یەکەی پێوانە	تشرینی یەکەم	تشرینی دووەم	کانونی یەکەم
١	خۆراک	تەن	١٤٢	٦٢٨	٥١٥
٢	جگەرەوخواردنەوەی کحولی	کارتۆن	٨١٥	٨٢٦	٢٢٢
٣	کەرەستەی کارەبایی	دانە	٣٤,٥٤٠	٤٣٨	٢,٠٢٤
٤	کەرەستەی بیناسازی	تەن	١٥٤	١٩٦	٢٢٠
٥	کەرەستەی پیشەسازی	دانە	٤٠,٣٣٠	٤٨,٦٠٣	٧٥,٩٨٨
٦	کەلوپەلی ناوماڵ	دانە	٥,٧٤٥	٢٦,٥٥٣	١١,٥٢٢
٧	پاککەرەوە	دانە	١,٢٤٠	١٥,٩٠٠	٢,٠٠٠
٨	تایە	دانە	٣,٩١٠	_	_
٩	قوماش		٤١٠	٢٣٧	٩١٠
١٠	پێڵاو	جووت	٥,٤٦٠	٢٨,٩٨٠	٢٠,٨٦٠
١١	جل وبەرگ	تەن	٧٢,٥٩٠	١٣٩,٧٣٥	٨٥,٧٦٢
١٢	ئاژەڵی زیندوو	دانە	٤٥,٤٥٠	٢٠٠,٩٦٠	٢١٤,١٠٠
١٣	بابەتی جۆراوجۆر	دانە	٢,٠٠٠	٢٣١	١,٧٢٧
١٤	کەرەستەی کشتوکاڵی		_	٣٣٠	١٧٥
١٥	کەرەستەی پزیشکی	دانە	_	٧٥٥	٢٧٠
١٦	پارچەی یەدەگی ئۆتۆمبێل	دانە	_	٥,١٤٨	٢,٤٠٢
١٧	پارچەی یەدەگی پاسکیل	دانە	_	٦,٩٤٢	_
١٨	کەرەستەی کارەبایی ناوماڵ	دانە	_	_	٨

یەکێکی تر لە کەرەستانەی ئاڵوگۆڕی پێدەکرا، کەرەسە خاوەکانی هەرێمی کوردستان بوو، بۆ بەغدا دەنێردران بە تایبەتی توتن، بەڵام پاش ماوەیەک بەهۆی خراپی جۆری توتنەکەوە ڕاگیرا. هەروەها هاوردە کردنی خوێ لە کارگەکانی سلێمانی یۆدی تێدەکرا. بۆ یەکەم جار لە دوای ڕاپەڕین، دوو بارهەڵگر، ئاسن و بۆڵبرین و کەرەسەی یەدەگی کارگەکانی نارد بۆ سلێمانی، لەهەمان کاتدا وەزارەتی پیشەسازی عێراق،

[١] گوڵدەران عبدالرحیم عزیز: سەرچاوەی پێشوو: ل ١١٧.
[٢] هەمان سەرچاوە: ل ١١٧.

پێشانگایەکی هەمیشەیی بۆ بەرهەمە کارەباییەکانی عێراق، لە کارگەی جگەرەی سلێمانی کردەوە و لەلایەن کارمەندانی حکومەتی عێراق بەڕێوە دەبرا تا ساڵی ٢٠٠٣ بەردەوام بوو [١].

پەیوەندییە سیاسییەکان، کاریگەرییان لەسەر جووڵە بازرگانییەکان دانابوو. ژوورە بازرگانییەکان کە نوێنەرایەتی بازرگان دەکەن، بەرامبەر بەحکومەت کەوتبوونە ژێرکاریگەری لایەن سیاسییەکان، وەک کۆمەڵە و گروپەکانی تر لە هەرێمی کوردستان، دابەش بوو بوون بەسەر هەردوو پارتی ی.ن.ک و پ.د.ک. لە دوای کشانەوەی دام ودەزگاکان، ژوورە بازرگانیەکانی هەولێر و دهۆک پەیوەندییان لەگەڵ ژوورە بازرگانییەکانی عێراق هەبوو و بەشداری کۆبونەوەکانیان دەکردن. لەم بارەیەوە ڕەشاد ئەحمەد ئیبراهیم دەڵێت " لە کۆبونەوەیەکمان لەگەڵ مەسعود بارزانی وتی پەیوەندیمان لەگەڵ ژوورە بازرگانیەکانی عێراق هەیە، وتی هەوڵ بدەن زیاتر کەناڵ بکەنەوە بۆئەوەی ئەگەر کەناڵێکمان لێ دابخەن دانەیەکی ترمان هەبێت"[٢]، بەڵام ژووری بازرگانی سلێمانی پەیوەندییەکانی بچڕاند بوو، ئەوەش کاریگەری کردە سەرئاستی بازرگانی لە سلێمانی. لە ئەنجامی هەڵبژادنی ئەندامانی ژووری بازرگانی دهۆک، بەبێ ئاگاداری یەکێتی ژوورە بازرگانییەکانی عیراق، پەیوەندییەکان بچڕان، لەبەرئەوەی بە مەرجی بەغداد هەڵبژاردنیان نەکردبوو، پاش هەوڵدانی جێگری سەرۆکی ژووری بازرگانی هەولێر ڕەشاد ئەحمەد ئیبراهیم، دانیان نا بە ئەندامە نوێیەکان و پەیوەندییەکان ئاسایی بوەوە[٣]

پاش دابەشبوونی هەرێمی کوردستان بەسەر دوو ئیدارەی سلێمانی و هەولێر، هەر ئیدارەیەک بەجیا هەوڵیدەدا پەیوەندی بازرگانی و دەروازەی نوێ بکاتەوە. لە ساڵی ١٩٩٧ تا ٢٠٠٠ حکومەتی عێراق ڕێگەی دا شمەک و کاڵاکان هاوردەی سلێمانی بکرێت و زیادەکەی دەنێردرا بۆ ئێران، بە تایبەتی بازرگانی برنج ڕۆژانە ٥٠ بۆ ٦٠ بارهەڵگر[٤] هەناردەی ئێران دەکرا. هەروەها خورما و پێستە و کانزای لەکارکەوتوو، وەک مس و فافۆن و ئاسن لە سلێمانیەوە هەناردەی ئێران دەکرا[٥]. لە ساڵی ٢٠٠١ ئیدارەی سلێمانی، لە ڕێگەی چەند بازرگانێک و ژووری بازرگانی سلێمانی هەوڵ دەدەن ڕێگایەکی بازرگانی نوێ لەگەڵ بەغدا دابمەزرێنن لەم بارەیەوە بابان ئەحمەد دەڵێت " لە کۆبونەوەیەکمان لەگەڵ مام جەلال و نەوشیروان مستەفا و عەبدوڵڵای حاجی سەعید یاریدەدەری مام جەلال بۆ کاروباری بازرگانی، نەوشیروان مستەفا پێشنیاری کرد سەردانی بەغدا بکەین و هەوڵ بدرێت لە ژوورە بازرگانییەکانی عێراق وەربگیرێینەوە و ئێوە هیچ پەیوەندیتان بە سیاسەتەوە نیە و ئێمە هەموو کارئاسانیەکتان بۆ ئەکەین، لەوکاتەدا بازرگانەکانی سلێمانی کاڵاکانیان لەڕێگەی ئوردن وسوریا و تورکیاو پاشان (پ.د.ک) دەهاتە هەرێمی کوردستان و دواتر بۆ سلێمانی. ئەگەر پەیوەندییەکان لەگەڵ بەغدا ئاسایی بێت دەتوانرێت ڕاستەوخۆ لە ئوردونەوە و پاشان لە ڕێگەی کەرکوک هاوردەی سلێمانی بکرێت. وەفدێک پێکهاتبوو لە ئازاد شمقار، دلێر مەحموود بەگ، یاسین نامیق سیرینی سەردانی بەغدامان کرد. لە کۆبونەوەمان لەگەڵ ژوورە

---

[١] چاوپێکەوتنی توێژەر لەکەڵ ئەبوبەکر محەمەد، سلێمانی، ٢٠٢١/١١/٧.
[٢] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ڕەشاد ئەحمەد ئیبراهیم: هەولێر، ٢٠٢٢/١/٥.
[٣] هەمان سەرچاوە.
[٤] بەهۆی نەبوونی ئامار لە بەڕێوەبەرایەتی گومرگی سلیمانی و وەزارەتی بازرگانی حکومەتی هەرێمی کوردستان نەمان توانی ئامارێکی ووردمان دەستبکەوێت لەسەر کەلوپەلی هاوردەو ناردەنی.(توێژەر)
[٥] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ قادر پیرۆت قادر: سلێمانی، ٢٠٢١/١١/١٦.

بازرگانییەکانی عێراق بۆمان ڕوون کردنەوە دەمانەوێت بەشداری کۆبونەوەکان بکەین، پاش گفتوگۆ ڕەزامەندیان دەربڕی لە بەشداری کردنمان لە کۆبوونەوەی داهاتوویان لە شاری موسڵ بەڕێوە دەچوو"[1].

لە ١٢ ئایاری ٢٠٠١ کۆبونەوەی ژمارە ٢٢ ی ژوورە بازرگانییەکانی عێراق لە شاری موسڵ بەڕێوە چوو، هەریەکە لە ڕەشاد ئەحمەد ئیبراهیم جێگری سەرۆکی ژووری بازرگانی هەولێر، بابان ئەحمەد حەمەسوور ئەندامی ڕێگەپێدراوی ژووری بازرگانی سلێمانی، فازیل مستەفا حسێن سەرۆکی ژووری بازرگانی دهۆک بەشداری کۆبونەوەکەیان کرد[2]، لەم بارەیەوە بابان حەمە سوور دەڵێت: " لەکۆبونەوەکە ئاماژەم بەوەدا ئێمە پەیوەندیمان بە سیاسەتەوە نیە و بازرگانی دەکەین، بۆ بەرهەمی پیشەسازی عێراقی یان هاوردەی ئۆترمبێل نەهێنریت بۆ سلێمانی؟ پێشنیار دەکەم کۆبونەوەی داهاتوو لە سلێمانی ئەنجام بدرێت، پێشنیارەکە خرایە دەنگدان بە کۆی دەنگ ڕەزامەندیان دەربڕی، پاشان وتیان دەبێت ڕەزامەندی سەرووی خۆمان وەربگرین"[3].

لە کۆنوسی کۆبونەوەی شاری موسڵ ئاماژە بەوە دراوە، سەرۆکی یەکێتی ژوورە بازرگانییەکانی عێراق، بەخێرهاتنی نوێنەری ژووری بازرگانی هەولێروسلێمانی و دهۆک کرد، باس لە پەیوەندی برایەتی و هاوبەشی لە نێوان ژوورە بازرگانییەکانی عێراق کرد کە ژوورە بازرگانییەکانی کوردستان بۆ ماوەیەک دابڕابوون لە ژوورە بازرگانییەکانی عێراق. هەروەها سوپاسی نوێنەری ژووری بازرگانی سلێمانی کرد بۆ پێشنیاری بەستنی کۆبوونەوەی داهاتوو لە شاری سلێمانی، بەڵێنی دا بەزووترین کات ئەو کۆبونەوەیە ئەنجام بدریت[4].

یاریدەدەری مام جەلال بۆ کاروباری بازرگانی، عەبدوڵڵای حاجی سەعید، لە دوو نوسراودا، ئەنجامی سەردانی نوێنەری ژووری بازرگانی سلێمانی بۆ کۆبونەوەی یەکێتی ژوورە بازرگانییەکانی عێراق لە شاری موسڵ مام جەلال ئاگادار دەکاتەوە. ئاماژەی بەوە دا کە ژووری بازرگانی سلێمانی بە ڕێنمایی حکومەتی هەرێم پەیوەندی لەگەڵ یەکێتی ژوورە بازرگانییەکانی عێراق ئاسایی کردۆتەوە و نوێنەری ژووری بازرگانی سلێمانی بابان ئەحمەد حەمەسوور بەشداری کردووە. داوا پێشنیارەکانی ژووری بازرگانی سلێمانی پێشکەش کراوە، بۆ ئاسانکاری هاتوچۆی بازرگانی نێوان شاری سلێمانی و شارەکانی تری عێراق، ئەوانیش بڕیاریانداوە هاوکاری بکەن و ژووری بازرگانی بەفەرمی بناسێنن و داواکانیان بخەنە بەردەم وەزارەتی بازرگانی. بۆ بەدوا داچوونی ئەم کارەیان، بە نوسراوی ژمارە ٨٩٥ لە ٢١ ئایاری ٢٠٠١ یاداشتی پێشنیارکراویان ئاراستەی یەکێتی ژوورە بازرگانییەکانی عێراق کردووە بۆ ئەوەی لەگەڵ پێشنیارەکانی پێشووی خۆیان، بخەنە بەردەم وەزیری بازرگانی عێراق[5].

پاش وەرگرتنی ڕەزامەندی وەرگرتن، یەکێتی ژوورە بازرگانیەکانی عێراق، بڕیاریاندا سەردانی سلێمانی بکەن و کۆبونەوە ئەنجام بدەن و لە ٢٠ تەمووز ٢٠٠١ سەرۆکی ژوورە بازرگانییەکانی سەرجەم

---

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لە گەڵ بابان ئەحمەد حەمەسوور: ناوبراو یەکێکە بازرگانی شاری سلێمانی، ئەندامی ژووری بازرگانی سلێمانیە لە ساڵی ١٩٩٩ تا ئێستا، خاوەنی کۆمپانیای میری بابانە، سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/١٨.

[2] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٢٠. محضر اجتماع الجلسة الثانیة و العشرون المنعقدة بتأريخ ٢٠٠١/٥/١٢.

[3] چاوپێکەوتنی توێژەر لە گەڵ بابان ئەحمەد حەمەسوور: سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/١٨.

[4] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٢٠. محضر اجتماع الجلسة الثانیة و العشرون المنعقدة بتأريخ ٢٠٠١/٥/١٢.

[5] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٢١. نوسراوی عەبدوڵڵای حاجی سەعید یاریدەدەری سکرتێری گشتی بۆ کاروباری بازرگانی و کاسبکاران بۆ مام جەلال.

شارەکانی عێراق، سەردانی سلێمانیان کرد و لەلایەن ژوری بازرگانی پێشوازیان لێکرا[1]. لە ٢١ تەمووز ٢٠٠١ کۆبونەوەی ژمارە ٢٣ ئەنجام درا، سەرۆکی ژووری بازرگانی سلێمانی تالب سەید عەلی لە وتەیەکدا بەخێرهاتنی کردن و سوپاسی کردن بۆ ئامادەبونیان لە شاری سلێمانی بە مەبەستی کۆبونەوە سوپاسی سەۆکی ژوورە بازرگانییەکانی عێراقی کرد بۆ لێهاتوویان لە دۆزینەوەی ڕێگای مەنتیقی و گونجاو بۆ دوبارە گەڕانەوەی ژووری بازرگانی سلێمانی بۆ ناو کۆبوونەوەکان، پاش دابڕانی پەیوەندییەکان. لە بەرامبەر ئەو پێشوازی کردن و ڕێکخستنی کۆبونەوەیە، ڕێز و سوپاس ئاڕاستەی سەرۆک و ئەندامان و سەرجەم کارمەندانی ژووری بازرگانی سلێمانی کرا[2].

سەرۆکی یەکێتی ژوورە بازرگانیەکانی عێراق زهیر عەبدولغەفوور یونس، بڕیاریدا بە چالاک کردنەوەی کارەکانی ژوورە بازرگانییەکان لە نێوانیاندا. ڕایگەیاند، هاتوچۆی بازرگانی نێوان پارێزگاکان، یەکێکە لە ڕێگاکانی بوژاندنەوەی چالاکی بازرگانی لە عێراق. هەروەها سەرۆکی ژووری بازرگانی سلێمانی تالب سەید عەلی دەڵێت: " کۆمەڵێک کێشە خرایە ڕوو بۆ ئاڵوگۆڕی بەروبوومی جوتیارانی کورد و عەرەب و فرۆشتنی بەرهەمی جوتیارانی کورد بە بازرگانی پارێزگاکانی تری عێراق، نیەتیک هەیە بۆ بۆ درووست کردنی بازاڕی ئازاد لە چەمچەماڵ و بازرگانانی سلێمانی بەشداری تێدا بکەن و داوامان لە کۆمپانیا عێراقیەکان کردوە بەشداری لە پرۆژە ئاوەدانیەکانی ناوچەکە بکەن""[3].

لەپاش کۆبونەوەکە حکومەتی عێراق بڕیاری کارئاسانی بۆ بازرگانان دا، یەکەم بارهەڵگری ئۆتۆمبیل لە دەروازەی رەبیعەو تربیل گەیشتنە سلێمانی[4].

هەوڵەکان بۆ دروستکردنی بازاڕی ئازاد لە چەمچەماڵ بەردەوام بوون، حکومەتی عێراقی بڕیاری دروستکردنی دا. پێویست بوو هەردوو لایەن، بڕێک پارە وەک بارمتە دابنێن، بەڵام دواتر حکومەتی عێراقی، دروستی نەکرد. لەو بارەیەوە دارا توفیق بەگ دەڵێت " بڕیاردرا بە درووست کردنی بازاری ئازاد و هەردوو لایەن دەبێت بڕی ١٥,٠٠٠ دۆلار وەک بارمتە دابنێن، حکومەتی هەرێم ئیدارەی سلێمانی بڕی پارەکەی دانا، بەڵام حکومەتی عێراقی دروستی نەکرد و بڕی پارەکەی نەگەڕاندەوە""[5].

لە ئەنجامی هەوڵەکان، عێراق بازرگانی لەگەڵ هەندێک وڵات ئاسایی کردەوە بەتایبەتی چین، بەرهەمە چینیەکان وەک قوماش و پۆشاک و کەلوپەلی ناوماڵ و تایەی ئۆتۆمبێل لە بەسرەوە دەهاتە سلێمانی و پاشان دەنێردرا بۆ ئێران، ئەم بازرگانییە تا ڕووخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن لە ٢٠٠٣ بەردەوام بوو[6].

خراپی بارودۆخی ئابووری عێراق و هەڵکەوتەی هەرێمی کوردستان و بوونی دەروازەی سنووری تورکیان و ئێران، هۆکاربوون بۆ درووستبونی پەیوەندی بازرگانی، بەتایبەتی لە پارێزگای دهۆک. فرۆشتنی نەوت لەڕێگەی تورکیا و دابینکردنی خۆراک لە ڕێگەی هەرێمی کوردستان، پەیوەندییە بازرگانییەکانی بردە قۆناغێکی نوێ، بەڵام لە بوارەکانی تردا، حکومەتی عێراقی گەمارۆی توندی دانابوو، هۆکار بوو بۆ دروستبوونی قاچاخچێتی. لە دوای ڕووداوەکانی ٣١ ئاب ١٩٩٦ حکومەتی عێراقی،

---

[1] چاوپێکەوتنی توێژەر لە گەڵ بابان ئەحمەد حەمەسوور: سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/١٨.
[2] بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٢٢. محضر اجتماع الجلسة الثالثة و العشرون المنعقدة بتأريخ ٢٠٠١/٧/٢١.
[3] الإنصات المركزي: عدد ١٩٦٨، ٢٠٠١/٧/٢٧.
[4] چاوپێکەوتنی توێژەر لە گەڵ بابان ئەحمەد حەمەسوور: سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/١٨.
[5] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دارا توفیق بەگ: سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/١٧.
[6] چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ قادر پیرۆت قادر: سلێمانی، ٢٠٢١/١١/١٦.

سیاسەتی بازرگانی بەرامبەر هەرێمی کوردستان گۆڕی و ئاستی بازرگانی کردن زیاتر بەرەو پێشەوە چوو. ژوورە بازرگانییەکان لایەنێکی گرنگی پەیوەندییە بازرگانییەکان، بوون بە درووستبونەوەی پەیوەندی نێوان ژووری بازرگانی هەرێمی کوردستان و عێراق، تاڕادەیەک بازرگانی نێوانیان ئاسایی بوویەوە.

ئەنجام

ئەنجام:

لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیە دەگەینە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

- حکومەتی عێراق لە دوای شکستی لە جەنگی دووەمی کەنداو ئەو توانا بەهێزە سیاسی و سەربازی و ئابووریەی پێشووتری کە لەناوچەکەدا هەبوو لەدەستدا، گەمارۆیەکی توندی ئابووری خرایە سەر و گۆشەگیرکرا ڕێگە خۆشکەر بوو بۆ دەستێوەردانی دەوڵەتان لە کاروباری ناوخۆی عێراق، جگە لەوەی لە ناوخۆدا دەسەڵاتی تەواوەتی بەسەر هەموو عێراقدا نەما. هەروەها ڕژێمی سەدام حسێن تووشی قەیرانی دەسەڵات و ململانێی کەسە نزیکەکانی بوویەوە و چەندین پلە باڵا لەدەسەڵات جیابوونەوە و عێراقیان بەجێهێشت. جگە لە هێرشی هاوپەیمانان بۆ سەر دامەزراوە سەربازییەکان و دامەزراندنی ناوچەی دژە فڕین لە هێڵی ٣٦ باکور و ٣٢ باشور توانا سەربازییەکانی عێراقی بچووک کردەوە. ئەمانە هۆکار بوون بۆ ئەوەی کە حکومەتی عێراق لاواز بێت و توانای گۆڕانکاری گەورەی نەبێت و نەتوانێت بەبەکارهێنانی هێزی سەربازی دەسەڵاتی بگەڕێنێتەوە بۆ هەرێمی کوردستان.
- سیاسەتی حکومەتی عێراق بەرامبەر هەرێمی کوردستان(١٩٩١ - ٢٠٠٣) بە یەک شێواز مامەڵەی نەکردووە بەڵکو بەگوێرەی ڕووداوی گرنگ شێوازەکەی گۆڕیوە، دابەشی دەکەین بەسەر سێ قۆناغ:

قۆناغی یەکەم: لە ڕاپەڕینی ئازاری ١٩٩١ دەست پێدەکات، لەم قۆناغەدا بە شێوازێکی زۆر توند مامەڵەی لەگەڵ هەرێمی کوردستان کردووە و گەمارۆی ئابووری توندی خستۆتە سەر، لە بازگەکانی مامەڵەی نامرۆڤانەی لەگەڵ هاوڵاتیانی هەرێمی کوردستان کردوە، جگە لەوەی لە ڕاگەیاندنەکانیەوە بە بەردەوامی هێرشی توندی دەکردە سەر هەرێمی کوردستان.

قۆناغی دووەم: لە دوای ڕووداوەکانی ٣١ ئابی ١٩٩٦ دەست پێدەکات، لەم قۆناغەدا حکومەتی عێراقی گەمارۆکانی سەر هەرێمی کوردستانی تارادەیەک سووک کرد و هاتووچۆی هاوڵاتیان ئاسانکرا ، ناردنی سووتەمەنی و پێداویستیەکانی تری ئاسایی کردەوە، هەوڵەکانی دەست پێکرد بۆ نێوەندگیری نێوان دوو پارتە سەرەکیەکەی کوردستان و هەوڵدان بۆ ئەوەی بەغدا ببێتە ناوەندێک بۆ گفتوگۆی نێوان دوو پارتەکە لەلایەک و لەگەڵ دەسەڵاتدارانی بەغدا لە لایەکی تر.

قۆناغی سێیەم: لە دوای ساڵی ١٩٩٨ دەست پێدەکات لە دوای دەرچوونی یاسای ڕزگارکردنی عێراق لە لایەن ئەمریکا و ئیمزاکردنی ڕێکەوتننامەی واشنتن نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان، لەم قۆناغەدا حکومەتی عێراقی بێ هیوا بوو لە هەرێمی کوردستان لەوەی کە بەغداد بکەن سەنتەری گفتوگۆ و لێک نزیک بوونەوە، بەغدا ئامادەیی کرانەوەی زیاتر بوو بەرامبەر هەرێمی کوردستان و هەلی لەدەست نەداوە لە هەر هەوڵێکی هەرێمی کوردستان بە ئاراستەی چوون بەرەو بەغدا. هەروەها هەوڵەکانی چڕ کرد بوەوە بە ئاراستەی بانگهێشت کردنی هەردوو پارت بوو بۆ گفتوگۆ لەگەڵ حکومەتی عێراقی و بێلایەن بوونی هەرێمی کوردستان لە ئەگەری هێرشی ئەمریکا بۆ سەر عێراق. لەم قۆناغەدا ڕاگەیاندنەکانی عێراق خۆیان دورە پەرێز دەگرت لە باسکردنی هەرێمی کوردستان و هێرش کردنە سەری.

- سیاسەتی حکومەتی عێراق بەرامبەر هەرێمی کوردستان تەنها لە بوارێکدا نەبووە بەڵکو سەرجەم بوارەکانی گرتۆتەوە وەک سیاسی، سەربازی، ئابووری، کارگێڕی، بازرگانی، کلتووری، نەوت. توانیویەتی لە هەریەک لەم بوارە کاریگەری لە سەر هەرێمی کوردستان بە جێبهێڵێت.

- لەگەڵ ئەوەی حکومەتی عێراق بە شێوەیەکی کرداری دەسەڵاتی لە هەرێمی کوردستان نەما بوو، بەڵام ڕۆڵی تەماشاکاری نەدەبینی بەڵکو کاریگەرییەکانی لەسەر ڕووداوەکان بەردەوام بوو توانای گۆڕینی ئاراستەی ڕووداوەکانی هەبوو بەتایبەتی لە قوڵ کردنەوەی ململانێیەکانی نێوان پارتی دیموکراتی کوردستان و یەکێتی نیشتمانی کوردستان و ئەنجامدانی پرۆسەی سەربازی ٣١ ئاب ١٩٩٦ سەرئەنجام دابەش کردنی هەرێمی کوردستانی لێکەوتەوە بۆ دوو زۆنی سەوز و زەرد لێکەوتەکانی تا ئێستا بەردەوامە.
- بە درێژایی ساڵانی ١٩٩١ – ٢٠٠٣ حکومەتی عێراق دانی نەناوە بە هیچ گۆڕانکاریەک لە هەرێمی کوردستان و هیچ جۆرە پەیوەندیەک یان نوسراویک بۆ هیچ فەرمانگەیەک یان لێپرسراوێکی حکومی نەبووە جگە لە هەردوو فەرمانگەی بەنداوی دوکان و دەربەندیخان، ئەمەش لە ئەنجامی تێڕوانینی دەسەڵاتدارانی بەغدا بوو بۆ هەرێمی کوردستان کە پێی وابوو کۆمەڵە کەسانێکی تێکدەر بە هاوکاری بێگانە دەسەڵاتیان سەپاندووە بەسەر کوردستان و حکومەتی عێراقی دەسەڵاتی شەرعی خۆی دەگەڕێنێتەوە بۆ کوردستان.
- چارەسەر کردنی پرسی کورد لە عێراق لە بیرکردنەوەی دەسەڵاتدارانی عێراق لە ساڵی ١٩٩١ – ٢٠٠٣ تەنیا بەغدایە ئەویش لە ڕێگەی ئۆتۆنۆمی بۆ ناوچەکانی کوردستان و خستنەڕووی هەر جێگرەوەیەک بەتایبەتی فیدڕالی ڕەتکراوە بووە، لەو ماوەیەدا بە ئاراستەی ئەو لایەنە کاری کردووە لە بەغدا تاکلایەنە دەزگاکانی ناوچەی ئۆتۆنۆمی لەکاری خۆیان بەردەوام بوون.
- ڕووداوەکانی هەرێمی کوردستان جێگەی بایەخی حکومەتی عێراق بوو، لەڕێگەی ڕاگەیاندنەکانیەوە ڕووداوەکانی بڵاو دەکردەوە و لەو ڕێگەیەوە هێرشی بەربڵاوی هەمەلایەنەی دەکردە سەر هەرێمی کوردستان ، ئەو پەیامەی دەگەیاند کە لە ئەنجامی نەمانی دەسەڵاتی حکومەتی عێراق ئەو ڕووداوانە ڕوودەدەن.
- حکومەتی عێراق بە سوود وەرگرتن لە پەیڕەوکردنی سیستمی ناوەندێتی لە شێوازی فەرمانڕەوایەتی گۆشارەکانی توندتر دەکرد، لەبەرئەوەی دابەشکردنی خزمەتگوزارییەکان بودجە و بانکەکان و خۆراک ودەرمان و کارەبا لە بەغداوە بڕیاری لێدەدرێت و هەرێمی کوردستان خاوەنی ژێرخانی ئابووری تایبەت بەخۆی نەبوو کاریگەری نەرێنی لەسەر هەرێمی کوردستان بەجێهێشت و تووشی قەیرانێکی قووڵی کرد تەنانەت کاریگەرییەکانی بەردەوام بوو تا ساڵانی دوای ڕووخاندنی ڕژێمی سەدام حسێن. بەڵام سەرکەوتوو نەبوو لەوەی ئامانجەکەی بهێنێتەدی کە هاوڵاتیان دژی دەسەڵاتدارانی هەرێمی کوردستان ڕاپەڕن و داوای دەسەڵاتی حکومەتی عێراقی بکەن.
- هەوڵدان بۆ لاوازکردنی ژێرخانی ئابووری هەرێمی کوردستان یەکێک بوو لە ئامانجەکانی حکومەتی عێراق بۆئەوەی بتوانێت لەو ڕێگەیەوە هەرێمی کوردستان ملکەچی بەغدا بکات، بەتایبەتی لە جێبەجێکردنی بڕیاری ٩٨٦ و بنیادنی کەرتی کارەبا تایبەت بەهەرێمی کوردستان و هەوڵدان بۆ سوود وەرنەگرتن لە سەرچاوەی نەوت.
- سیاسەتەکانی حکومەتی عێراق لە ساڵانی ١٩٩١ – ٢٠٠٣ بە ڕووخاندن ڕژێمی سەدام حسێن کۆتایی نەهات بەڵکوساڵانی دواتریش کاریگەریان مابوو تەنانەت هەندێکیان تا ئێستا بەردەوامە وەک: کشاندنەوەی بانکەکانی عێراق و نەکردنەوەی لقیان لە هەرێمی کوردستان هاوڵاتیان بێبەش بوون لە وەرگرتنی پێشینەکان وەک هاوڵاتیانی تری عێراق، هەروەها بەشێکی کەم لە هاوڵاتیان قەرەبووی کشاندنەوەی ٢٥ دیناریان بۆ کرایەوە بەڵام ڕێژەیەکی زۆر تا ئێستا قەرەبوو نەکراونەوتەوە.

لیستی سەرچاوەکان

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم ـ بەڵگەنامە بڵاونەکراوەکان:

١. هەندێک بابەت سەبارەت بە بارودۆخی عێراق. نامەی حەمەسەعید حەمە کەریم جاف بۆ جەلال تاڵەبانی لە ١٩٩٣/٩/١٧ لەسەر بارودۆخی گشتی عێراق.

٢. ورقة التطبيع. پڕۆژەی ئاسایی کردنەوەی کوردستان لە گفتوگۆی نێوان بەرەی کوردستانی و حکومەتی عێراق، ١٩٩١/٧/٢١

٣. مشروع ميثاق مشترك بين حزب البعث العربى الأشتراكى و الجبهة الكردستانية. لە گفتوگۆی نێوان بەرەی کوردستانی و حکومەتی عێراق، ١٩٩١/٨/١٤.

٤. نامەی د.سەڵاحەدین حەفید زادە، یەکەم وەزیری دارایی و ئابووری حکومەتی هەرێمی کوردستانبۆ دووەم وەزیری دارایی و ئابووری، ١٩٩٣/٣/١٤.

٥. موازنة عام ١٩٩٣، حکومة اقليم كردستان. ڕاپۆرتی لیژنەی دارایی و ئابووری پەرلەمانی کوردستان، ١٩٩٣/٢/٦.

٦. مجموعة من الأجرائات السريعة لتنضيم و استمرارية الدوام فى غياب سلطة الدولة.

٧. نامەی کۆمەڵێک ئەفسەری پۆلیس بە سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی. ١٩٩١/١١/١٨.

٨. اجتماع المستقلين الكرد مع لجنة شؤون الشمال فى بغداد بتأريخ ١٩٩٢/٥/٦. کۆنوسی کۆبونەوەی کوردە سەربەخۆکان لەگەڵ لیژنەی کاروباری باکور، نوسینەوەی حەمەسەعید حەمە کەریم جاف.

٩. نامەی حکومەتی عێراق بۆ سەرکردایەتی ی.ن.ک ١٩٩٦/١٠/١٦. ئەرشیفی مەلا سەعید قایمقامی کفری ١٩٩٢- ١٩٩٧.

١٠. انتهاكات النضام فى كردستان العراق خلال عام ١٩٩٤. المركز الوثائقي لحقوق الأنسان في العراق.

١١. وەزارەتی ناوخۆ، ڕێگادان بە کارمەندانی بەنداوی دوکان و دەربەندیخان بۆ کەرکوک. ١٩٩٣/٤/١٥.

١٢. وزارة المالية، حكومة اقليم كردستان، تبديل عملة. ١٩٩٣/٢/٣.

١٣. خطة الطوارئ، رقم ٥. محافظة التأميم. ٢٠٠٣/١/١٦.

١٤. کۆمپانیای گشتی دروست کردنی ئارد لقی سلێمانی، کێشەی هێنان و دابەشکردنی ئارد. ١٩٩٢/٩/٢٦.

١٥. دراسة حول الوضع النقدى و الأقتصادى الراهن.

١٦. ئەنجومەنی وەزیران، لیژنەی باڵای جێبەجێکردنی بڕیاری ٩٨٦.

١٧. محضر اجتماع الجلسة الثانية و العشرون المنعقدة بتأريخ ٢٠٠١/٥/١٢.

١٨. نوسراوی عەبدوڵڵای حاجی سەعید یاریدەدەری سکرتێری گشتی بۆ کاروباری بازرگانی و کاسبکاران بۆ مام جەلال. ٢٠٠١/٥/٢٠.

١٩. محضر اجتماع الجلسة الثالثة و العشرون المنعقدة بتأريخ ٢٠٠١/٧/٢١.

دووەم ـ بەڵگەنامەی بڵاوکراوەکان:

٢٠. نامەی سەدام حسین بۆ مەسعود بارزانی وجەلال تاڵەبانی. ١٩٩١/٣/١١.

٢١. مشروع قانون حكم الذاتى لمنطقة كردستان.

٢٢. ئەنجومەنی وەزیران، حکومەتی هەرێمی کوردستان، بڕیاری ژمارە ٢٦١٨، ١٩٩٥/١/٩.

سێیەم ـ بەڵگەنامەی حکومییەکان:

٢٣. المجموعة الأحصائية السنوية: جمهورية العراق، وزارة التخطيط و التعاون الانمائي، جهاز المركزي لأحصاء و تكنولوجيا المعلومات، ٢٠٠٧.
٢٤. المجموعــة القــوانين و القــرارات الصــادرة عــن المجلــس الــوطني الكوردســتاني العــراق للفتــرة ١٩٩٢/٦/٤ لغاية ١٩٩٢/١٢/٣١، مجلد الثاني، طبعة الأولى، ١٩٩٧.
٢٥. الوقائع العراقية: عدد ٢٣٢٧، ١٩٧٤/٣/١١.
٢٦. الوقائع العراقية: عدد ٣٣٤٥، ١٩٩١/٣/١٨.
٢٧. الوقائع العراقية: عدد ٣٣٤٧، ١٩٩١/٤/١.
٢٨. الوقائع العراقية: عدد ٣٣٥٠، ١٩٩١/٤/٢٢.
٢٩. الوقائع العراقية: عدد ٣٣٤٥، ١٩٩١/٤/٢٤.
٣٠. الوقائع العراقية: عدد ٣٣٨٥، ١٩٩١/١٢/٢٣.
٣١. الوقائع العراقية: عدد ٣٤٣١، ١٩٩٢/١١/٩.
٣٢. الوقائع العراقية: عدد ٣٤٣٢، ١٩٩٢/١١/١٦.
٣٣. الوقائع العراقية: عدد ٣٤٥٤، ١٩٩٣/٤/١٩.
٣٤. الوقائع العراقية: عدد ٣٤٥٦، ١٩٩٣/٥/٣.
٣٥. الوقائع العراقية: عدد ٣٤٧٥، ١٩٩٣/٥/١٠.
٣٦. الوقائع العراقية: عدد ٣٥١٢، ١٩٩٤/٥/٣٠.
٣٧. الوقائع العراقية: عدد ٣٦٠٣، ١٩٩٦/٢/٥.
٣٨. الوقائع العراقية: عدد ٣٦١٢، ١٩٩٦/٤/٨.
٣٩. الوقائع العراقية: عدد ٣٦٢١، ١٩٩٦/٦/١٠.
٤٠. الوقائع العراقية: عدد ٣٦٣٧، ١٩٩٦/٩/٣٠.
٤١. الوقائع العراقية: عدد ٣٦٥١، ١٩٩٧/١/٦.
٤٢. الوقائع العراقية: عدد ٣٦٧٠، ١٩٩٧/٥/١٩.
٤٣. الوقائع العراقية: عدد ٣٨٤٥، ١٩٩٨/١٢/١٦.

چوارەم – بڕیارە نێودەوڵەتیەکان:

٤٤. الأمم المتحدة مجلس الأمن: ملحق لخطة السلام ورقة موقف مقدمة من الأمين العام بمناسبة الأحتفال بالذكرى السنوية الخمسين لأنشاء الأمم المتحدة، S/1995/1، 25 january 1995.
٤٥. الأمــم المتحــدة، الجمعيــة العامــة: حــالات حقــوق الأنســان و تقــاريرالمقررين الخاصــين والممثلــين A/46/647، 13/November/1991.
٤٦. الأمم المتحدة، المجلس الأقتصادى و الأجتماعى: مسأله انتهاك حقوق الأنتهاكات حقوق الأنسان و الحريات الأساسية فى أي جزء من العالم في حاله الحقوق الأنسان في العراق، E/CN.4/2003/40، 23/January/2003.
٤٧. الأمم المتحدة، الجمعية العامة: رسالة مؤرخه ٢ نيسان ١٩٩١موجهة الى رئيس مجلس الأمن من الممثل الدائم لتركيا لدى الأمم المتحدة، S/22435، 3/April/1991.
٤٨. الأمم المتحدة، الجمعية العامة: رسالة مؤرخه ٤ نيسان ١٩٩١موجهة الى رئيس مجلس الأمن من الممثل الدائم لجمهورية ايران الأسلامية لدى الأمم المتحدة، S/22447، 4/April/1991.
٤٩. الأمم المتحدة، الجمعية العامة: رسالة مؤرخه ٤ نيسان ١٩٩١موجهة الى رئيس مجلس الأمن من القائم بأعمال فرنسا بالنيابة لدى الأمم المتحدة، S/22442، 4/April/1991.

٥٠. الأمم المتحدة، الجمعية العامة: رسالة مؤرخة ١١ نيسان ١٩٩١موجهة الى امين العام من الممثل الدائم للكسمبرغ لدى الأمم المتحدة، S/22486، 11/April/1991.
٥١. الأمم المتحدة، مجلس الأمن: رسالة مؤرخه ٢١ نيسان ١٩٩١موجهة الى الأمين العام من الممثل الدائم لعراق لدى الأمم المتحدة، S/22513، 22/April/1991.
٥٢. الأمم المتحدة، مجلس الأمن: رسالة مؤرخه ١٢ أيار/مايو ١٩٩١موجهة الى الأمين ألعام من الممثل الدائم للعراق لدى الأمم المتحدة، S/22599، 14/May/1991.
٥٣. الأمم المتحدة، الجمعية العامة: رسالة مؤرخه ٥ ازار/مارس ١٩٩٢موجهة الى رئيس مجلس الأمن من القائم بالأعمال المؤقت للبعثة الدائمة لبلجيكا لدى الأمم المتحدة، S/23685/Add.1، 9/March/1992.
٥٤. الأمم المتحدة، الجمعية العامة: رسالة مؤرخه ٣ اب ١٩٩٢موجهة الى رئيس مجلس الأمن من القائم بالأعمال المؤقت للبعثة الدائمة لبلجيكا لدى الأمم المتحدة، S/24386، 5/Augest/1992.
٥٥. الأمم المتحدة مجلس الأمن: رسالة المؤرخة ٢٠ ايار ١٩٩٥ موجهة من الأمين العام الى رئيس مجلس الأمن، S/1995/356، 20 May 1996.
٥٦. الأمم المتحدة، مجلس الأمن: رسالة المؤرخة ١٩ حزيران ١٩٩٥ موجهة من الأمين العام الى رئيس مجلس الأمن، S/1995/495، 19 june 1995.
٥٧. الأمم المتحدة، الجمعية العامة: رسالتان متطابقتان مؤخرتان ٨نيسان /ابريل ١٩٩١ من الممثل الدائم لعراق لدى الأمم المتحدة، وجهت احداهما الى الأمين العام و ثانيتهما الى رئيس مجلس الأمن، S/22459، 8/April/1991.
٥٨. الأمم المتحدة، مجلس الأمن: رسالتان مؤرختان ٢٠ ازار ١٩٩١موجهتان على التوالي الى أمين العام ورئيس مجلس الأمن من الممثل الدائم للعراق لدى الأمم المتحدة، S/22371، 21/March/1991.
٥٩. مجلس الأمن: قرار ٦٦٠(١٩٩٠) المؤرخ ٢ أب/أغسطس ١٩٩٠، S/RES/660، 2/August/1990.
٦٠. مجلس الأمن: قرار ٦٦١(١٩٩٠) المؤرخ ٦ أب/أغسطس ١٩٩٠، S/RES/661، 6/August/1990.
٦١. مجلس الأمن: قرار ٦٧٠(١٩٩٠) المؤرخ ٢٥ أيلول/سبتمبر ١٩٩٠، S/RES/670، 25/September/1990.
٦٢. مجلس الأمن: قرار ٦٧٨(١٩٩٠) المؤرخ ٢٩ تشرينى دووەم/ نوفمبر ١٩٩٠، S/RES/678، 29/November/1990.
٦٣. مجلس الأمن: قرار ٦٨٦(١٩٩١) المؤرخ ٢ أزار/مارس ١٩٩١، S/RES/686، 2/March/1991.
٦٤. مجلس الأمن: قرار ٦٨٧(١٩٩١)، المؤرخ ٣ نيسان/ ابريل ١٩٩١، S/RES/687، 3/APRIL/1991.
٦٥. مجلس الأمن: قرار ٦٨٨(١٩٩١) ، المؤرخ ٥ نيسان ١٩٩١، S/RES/688، 5/April/1991.
٦٦. مجلس الأمن: قرار ٩٨٦(١٩٩٥)، المؤرخ ١٤ نيسان/ ابريل ١٩٩٥،S/RES/986، 14 April 1995.
٦٧. مجلس الأمن: القرار ١٢٨٤(١٩٩٩)، المؤرخ ١٧ كانون الثانى/ ديسمبر ١٩٩٩، S/RES/1284، 17/Desember/1999.

پێنجەم – یاداشت:

- **به زمانی كوردی:**

٦٨. بەهجەت عبدالكريم خەفاف: سلێمانی ١٩٩١، چاپی یەکەم، سلێمانی، ٢٠٢١.
٦٩. عبدالله عباس: ئاوەها دەرگام كردەوە، چاپی دووەم، بڵاوكراوەكانی كتێبخانەی هەژارموكریانی، هەڵەبجە، ٢٠١٨.
٧٠. فەرەیدون عەبدولقادر: هەڵۆ سوورەكانی قەندیل، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٢٠.
٧١. موكەڕەم تاڵەبانی: 4 ڕۆژ لە كوردستانی ئازاد ٢٧-٢٨-٢٩-١٩٩١/٣/٣٠، دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٨.
٧٢. نەوشیروان مستەفا ئەمین: مفاوەزاتی بەرەی كوردستانی- بەعس(١٩٩١)، چاپی یەکەم، چاپ وبڵاوكردنەوەی كتێبخانەی جەمال عیرفان، سلیمانی، ٢٠٠٩.

بەزمانی عەرەبی:

٧٣. طارق متعب احمد(لواء شرطة): ضحايا و خفايا جرائم غامضة و حوادث في ذاكرة رجل شرطة ١٩٦٥-١٩٩٤، دار السطور للنشر والتوزيع، بغداد، ٢٠٢٠.
٧٤. مجيد حسين على(فريق الركن-قائد فيلق الأول حرس الجمهورى): مذكرات حرب الخليج ٣ معارك اهوال و اسرار، طبعة الثانية، مكتبة التفسير للطبع والنشر، اربيل، ٢٠٢٠.
٧٥. محمد مهدى صالح الراوى(دكتور): درء المجاعة عن العراق مذكراتى عن سنين الحصار ١٩٩٠ – ٢٠٠٣، الطبعه الأولى، منتدى المعارف، بيروت، ٢٠٢٢.
٧٦. ياسين فليح المعيني(فريق الركن- دكتور): جيش فى الذاكرة المرجع في حروب العراق المعاصرة و قصة مقاتل مع السفر الخالد للجيش العراقي ١٩٦٥-٢٠٠٣، طبعة الثانية، دار الأدب للطباعة والنشر و التوزيع، بغداد، ٢٠١٨.

شەشەم – نامەو تێزە زانكۆییەكان:

- **بەزمانی كوردی:**

٧٧. توانا قادر ابوبكر: بەرەی كوردستانی ١٩٨٧-١٩٩٢. نامەی ماستەر(بڵاونەكراوە)، زانكۆی ڕاپەڕین، بەشی مێژوو، ٢٠١٧.
٧٨. هیوا مینه مەحمود: هەڵوێستی وڵاتانی ڕۆژئاوا بەرامبەر كوردستانی عێراق ئاداری ١٩٩١ – ئەیلولی ١٩٩٨، نامەی ماستەر(بڵاونەكراوە)، زانكۆی سلێمانی، كۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەكان، بەشی مێژوو، ٢٠١٢.
٧٩. هەلكەفت عبدالواحد صالح:پێشهاتێن سیاسی ل كوردستانا عێراقی(٥ ئادارا ١٩٩١- ١ گوڵانا ١٩٩٤)، نامەی ماستەر(بڵاونەكراوە)، زانكۆی دهۆک، كۆلێژا زانستێن مرۆڤایەتی، بەشی مێژوو، ٢٠٢٢.

بەزمانی عەرەبی:

٨٠. ختال هاجر: تدخل الأمم المتحدة لوقف انتهاكات حقوق الأنسان في كردستان العراق ١٩٩١، جامعة باجي مختار عنابة، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كليه الحقوق قسم القانون العام،٢٠١١.
٨١. عبدالستار حسن الجميلي: طبيعة القانونية لقرار مجلس الأمن ٦٨٨(١٩٩١) و التدخل الانساني في العراق، رسالة ماجستير(غير منشورة)، جامعة السليمانية، كلية قانون، ٢٠٠٣.

٨٢. گوڵدران عبدالرحیم عزیز: واقع النشاط التجاري في اقليم كوردستان، دراسة تحليلية لفترة ١٩٩٣ – ١٩٩٨، رسالة ماجستير(غير منشورة)، كلية ادارة و الأقتصاد، جامعة دهوك، ١٩٩٩.

حەوتەم – پەرتوکە کوردییەکان:

٨٣. ئاراس عەبدولرەحمان مستەفا(دکتور): پانۆرامای ڕاپەڕین و ڕزگارکردنی شاروشارۆچکەکانی کوردستان، بەرگی چوارەم، چاپی یەکەم، ٢٠١٨.

٨٤. ئوفرا بینگیۆ: کوردی عێراق بنیاتنانی دەوڵەتێک لەناو دەوڵەتدا، و. سۆران مستەفا کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر، ٢٠١٣.

٨٥. بەختیار مستەفا ئەمین، خالید حسین ئەحمەد: تۆڕی پەیوەندیەکانی پێشمەرگە لە شاخ سندوقە ڕەشەکەی پێشمەرگە، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، ٢٠١٩.

٨٦. پیتەر گالبریس: کۆتایی عێراق، و. سۆران عەلی محەمەد ئەمین، چاپی یەکەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠٠٨.

٨٧. دڵشاد عمر عبدالعزیز: نەوتی کەرکوک و ململانێی هێزەکان(١٨٩٠ – ١٩٢٧ز)، چاپی یەکەم، چاپخانەی شەهید ئازاد هەورامی، کەرکوک، ٢٠١١.

٨٨. ڕاگەیاندنی پارێزگای کەرکوک: چوار ساڵ کارو خزمەت و بوژاندنەوە و ئاشکراکردنی ڕاگواستن و تەعریب ١٩٩٦-١٩٩٩،چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاسا، سلێمانی، ٢٠٠٠.

٨٩. ڕوود هوف، میخیل لیزێنبرگ، پیتەر موولەر: هەڵبژاردنەکانی کوردستانی عێراق ١٩ مایسی ١٩٩٢، و. صفوت ڕەشید، بڵاوکراوەکانی لیژنەی سلێمانی مافی مرۆڤ، چاپخانەی ئەزمر، سلێمانی، ٢٠١٣.

٩٠. زامدار ئەحمەد: ڕاپەڕینی کۆیە ٩ ئاداری ١٩٩١، چاپی یەکەم، چاپخانەی کەمال، سلێمانی، ٢٠١٧.

٩١. سەردار عزیز (دکتۆر): تورکیاو هەرێمی کوردستان چ جۆرە پەیوەندییەک، ژوری توێژینەوەی بزوتنەوەی گۆڕان، سلێمانی، ٢٠١٥.

٩٢. سەفین جەلال فەتحولا(دکتور): نەوتی هەرێمی کوردستان شیکردنەوەیەکی جوگرافی سیاسیە، چاپی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی نارین، هەولێر، ٢٠١٥.

٩٣. سەلاح ڕەشید: شەڕی ناوخۆی کورد بۆچی سەری هەڵدا، چۆن گەشەی کرد، سەرئەنجام، چاپی یەکەم، ناوەندی ڕۆشنبیری ئەدیبان، سلێمانی، ٢٠٢٠.

٩٤. ___________:مام جەلال دیداری تەمەن لە لاوێتیەوە بۆ کۆشکی کۆماری، بەشی دووەم، چاپی چوارەم، ناوەندی ڕۆشنبیری ئەدیبان، سلێمانی، ٢٠١٩.

٩٥. شەماڵ عەبدوڵلا: عێراق و بڕیارەکانی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوەیەگرتوەکان، بڵاوکراوەی مەکتەبی ڕێکخستن بەشی روناکبیری، سلێمانی، ١٩٩٨.

٩٦. عدنان شەربل: نزار خەزرەجی سەرۆکی ئەرکانی پێشووی سوپای عێراق پەرەکانی ڕابردوو ئێستاو ڕابردوو هەڵدەداتەوە، و. سەروەر عومەر، چاپی یەکەم، ناوەندی سارا، سلێمانی،٢٠٢٠.

٩٧. عەبدوڵا ئاگرین(دکتور): چەپکێک لە کۆنوسی کۆبونەوەکانی سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی ١٩٩١/٦/٢٥- ١٩٩٤/١١/٢٩، چاپی یەکەم، هەولێر، ٢٠٢١.

٩٨. عەلی تەتەر نێروەیی: بزافی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە کوردستانی عێراق لە ساڵەکانی جەنگی عێراق و ئێران دا (١٩٨٠ – ١٩٨٨)، چاپی یەکەم، دار سبيريز للطباعة و النشر، دهوک، ٢٠٠٨.
٩٩. فاتیح ڕەسوڵ: لە پێناو دەسەڵاتدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ب. ش، ٢٠٠٧.
١٠٠. قەیوان سوارە سیوەیلی(دکتۆر): سیاسەتی پەرەپێدانی نەوتی خاو و گازی سروشتی لە هەرێمی کوردستان، چاپی دووەم، نوسینگەی تەفسیر بۆ بڵاوکردنەوە و ڕاگەیاندن، هەولێر، ٢٠١١.
١٠١. __________: ئیسلامی سیاسی لە باشوری کوردستان لە نێوان گوفتار و ڕەفتاردا، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەی مەکتەبی بیروهۆشیاری ی.ن.ک، سلێمانی، ٢٠١٤.
١٠٢. لورانس کاپلان ؛ ویلیلم کریستول:جەنگی عێراق و ستەمکاری سەدام و پەیامی ئەمریکی، و. عبدالکریم عوزێری، بڵاوکراوەکانی مەڵبەندی کوردۆلۆجی، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٧.
١٠٣. محمد رؤوف: هەڵبژاردن لە کوردستان ١٩٩٢-٢٠١٤، چاپی دووەم، بلاوکراوەکانی ناوەندی سارا، سلێمانی، ٢٠١٤.
١٠٤. مەسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد. ڕاپەڕین دەرفەت و ئاستەنگەکان ١٩٩١ -٢٠٠٢، بەرگی پێنجەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆکسانا، ب.ش،٢٠٢٢.
١٠٥. مەسعود مەلاهەمزە: یەکەم دەرهێنان و پاڵاوتنی نەوت لە لایەن حکومەتی هەرێمەوە، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، هەولێر، ٢٠١٧.
١٠٦. نازناز محەمەد قادر: سیاسەتی ئێران بەرامبەر بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە کوردستانی عێراق ١٩٦١ – ١٩٧٥، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەکانی دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨.
١٠٧. هاوڕێ یاسین محمد ئەمین: لێکۆڵینەوەیەک لە جوگرافیای هەرێمی کوردستان، چاپی دووەم، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠١٣.
١٠٨. هۆشمەند عەلی مەحمود: ڕاپەڕینی شاری هەولێر لە ساڵی ١٩٩١، چاپی یەکەم، کۆمەڵگەی چاپەمەنی شەهاب، هەولێر، ٢٠٠٩.
١٠٩. هیوا عەزیز سەعید:مێژووی بەعسیزم لە عێراق ١٩٦٣ – ١٩٨٠، چاپی یەکەم،چاپخانەی کارۆ، سلێمانی، ٢٠٢٢.
١١٠. هەڵگورد جەلال: دەروازەیەک بۆ ناسینی جەنگی عێراق – کوەیت، دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە، چاپخانەی دلێر، سلێمانی، ٢٠١٦.
١١١. یاسین سەردەشتی(پڕۆفیسۆر): پرسی هەڵگرتنی گەمارۆ لەسەر باشووری کوردستان لە دانیشتی لیژنەیەکی تایبەتی کۆنگریسی ئەمریکا لە ٢٣ فبرایر ١٩٩٣، ٢٠٢١، PDF.
١١٢. یوسف محەمەد بەرزنجی: چارەنوسی کورد پەتڕۆڵ وەک مەسەلەی ستراتیژی، چاپی یەکەم، بڵاوکراوەی سەنتەری مارگریت و دەزگای ڕۆشنبیری جەمال عیرفان، سلێمانی، ٢٠١٣.

هەشتەم – پەرتوکە عەرەبییەکان:

١١٣. احمد ابراهيم محمود: العراق واسلحة الدمار الشامل ابعاد الصراع مع الولايات المتحدة و لجنة اليونسكوم، مركز دراسات السياسة و الاستراتيجية، قاهيرة، ٢٠٠٢.
١١٤. احمد ابو مطر(دكتور): سقوط دكتاتور، دراسات –تقارير –وثائق، مطبعة الانصار الاسلامية، طبعة الاولى، بيروت، ٢٠٠٣.

١١٥.احمد سعيد السيد حسن زيدان: الأمم المتحدة و ازمة اكراد العراق اعقاب الحرب الخليج الثانية دراسة حول الموقف الدولي تجاه القضية الكردية داخل هيئة الأمم المتحدة،جنوب كردستان و بغداد التجربة الكردية في المئوية دولة العراق ١٩٢١-٢٠٢١، طبعة الاولى، سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینا کوردی، زاخۆ ٢٠٢١.
١١٦.ايمن عبد عون(دكتور): التحول السياسى الأداري في كردستان العراق ١٩٩٢ ألاسباب وألنتائج، جنوب كردستان و بغداد التجربه الكردية في المئوية دولة العراق ١٩٢١-٢٠٢١ ، طبعة الاولى، سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینا کوردی، زاخۆ، ٢٠٢١.
١١٧.تيم نبلوك: العقوبات المنبوذين في الشرق الاوسط، العراق - ليبيا - سودان، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ٢٠٠١.
١١٨.جعفر ضياء جعفر، نعمان سعدالدين النعيمي: اسلحة دمار شامل، الاتهامات و الحقائق، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ٢٠٠٤.
١١٩.جوى غوردون: الحرب الخفية امريكا و العقوبات على العراق، ت: عبدالرحمن اياس، طبعة الاولى، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ٢٠١٨.
١٢٠.جيف سيمونز: عراق المستقبل السياسة الامريكية فى اعادة تشكيل شرق الاوسط ، ت: سعيد العضم، طبعة الاولى، دارالساقي، بيروت ، ٢٠٠٤.
١٢١.حازم صاغية : بعث العراق سلطة صدام قياما و حطاما، طبعة الاولى، دارالساقي، بيروت، ٢٠٠٣.
١٢٢.حامد البياتى(دكتور): سقوط الشيطان، خطط امريكا و خطط المعارضة العراقية لاسقاط صدام حسين و مستقبل العراق، طبعة الاولى ، لندن، ٢٠٠٣.
١٢٣.الحرب على العراق: يوميات - وثائق - تقارير ١٩٩٠-٢٠٠٥ ، طبعة الاولى ، مركزالدراسات الوحدة العربية، بيروت، ٢٠٠٧.
١٢٤.حميدة نعنع: طارق عزيز رجل و قضية، طبعة الأولى، المؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت، د.ت.
١٢٥.رانيا شيخ عطا: التضخم اسبابه، اثاره، وسيل معالجة، سلسلة كتابات التعريفية، عدد ١٨، صندوق النقد العربى، ٢٠٢١.
١٢٦.زيد عدنان ناجى الطائى (دكتور): تداعيات حروب خليج الثلاث على الامن القومي العربي العراق نموذجا ١٩٨٠-٢٠١١، طبعة الأولى، انكي للنشروالتوزيع، بغداد،٢٠٢٠.
١٢٧.سالم توفيق النجفى(دكتور): بيئة الأقتصاد العراقي(اشتراكية السوق)(مقاربات اقتصادية لما بعد الحصار)، الأقتصاد العراقى و متغيرات البيئة العربية والدولية، الطبعة الاولى ، بيت المحكمة، بغداد،٢٠٠٢.
١٢٨.سامان حاجى نورى: كركوك مابين ١٩٩١-٢٠٠٣، منشورات کۆڕی ئەکادیمیا و دیالۆگی کوردی، سليمانية، ٢٠١٩.
١٢٩.سعد بشير اسكندر(دكتور): مراجعة سياسة الفدرالية و الحل الفدرالي للمسألة الكردية في تأريخ العراق الحديث ١٩٢١-١٩٩٢، مكتب الاعلام المركزي للأتحاد الوطني الكردستاني، سليمانية، ٢٠٠٤.
١٣٠.سنوات الحصار السجل الاسود للأمريكان في العراق١٩٩١-٢٠٠٣ : منشورات الطليعة العربية في التونس، جوبلية، ٢٠٠٤.

١٣١.عابد خالد رسول: الحقوق السياسية فى الدساتير العراقية، مركز كوردستان للدراسات الاستراتيجية، مؤسسة حمدي للطباعة والنشر، السليمانية، ٢٠٢٠.
١٣٢.عايده على سرى الدين: دول المثلث بين فكي كماشة التركية الأسرائيلية، دار الفكر العربي، بيروت، ٢٠٠٧.
١٣٣.عبدالرحمن سليمان زيباري: الوضع القانونى لأقليم كوردستان العراق فى ضل قواعد القانون الدولى، طبعة الأولى، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ٢٠٠٢.
١٣٤.عبدالعزيز طيب، تيلى امين: القرار ٩٨٦ و تطبيقاته فى كوردستان، طبعة الأولى، مطبعة خبات، دهوک، ١٩٩٧.
١٣٥.عبداللطيف جمال رشيد: المواد المائية فى العراق، طبعة الأولى، مطابع پيرەمێرد، سليمانية، ٢٠١٧.
١٣٦.عبدالوهاب عبدالستار القصاب: احتلال مابعد استقلال التداعيات الاستراتيجية للحرب الامريكية على العراق، مركزالدراسات الوحدة العربية، بيروت، ٢٠٠٧.
١٣٧.علاء هادى الحطاب: من المعارضة الحكم تجربة المعارضة العراقية ١٩٦٨-٢٠٠٣، طبعة الاولى،دارالحكمة لندن، بغداد، ٢٠٠٣
١٣٨.على محمد الشمراني: صراع الاضداد المعارضة العراقية بعد الحرب الخليج، طبعة ألأولى، دارالحكمة، لندن، ٢٠٠٣.
١٣٩.عماد عبدالعزيز يوسف، امين غانم محمد: سياسة العراق تجاه القضية الكردية(١٩٦٨ – ١٩٧٩)، جنوب كردستان و بغداد التجربة الكردية في مئوية دولة العراق ١٩٢١-٢٠٢١، طبعة الأولى، سەنتەرى زاخو بۆ ڤەكۆلينا كوردى، زاخو، ٢٠٢١.
١٤٠.فاضل زهاوى: حرب الخليج و انتفاضة كردستان العراق، مطبعة روون، سليمانية، ٢٠٠٤.
١٤١.كمال سعيد خياط (دكتور): حول اقتصاديا كوردستان العراق من خلال تطبيق قانون الحكم الذاتي الى تطويق اقليم كردستان المحررة بالحصار الأقتصادي، مطبعة جامعة صلاح الدين، د.ت.
١٤٢.ليلاف حمد امين عزيز: الحقوق السياسية للكرد في الدول التي تضم كردستان، مؤسسة حمدى للطباعة والنشر، سليمانية، ٢٠٠٧.
١٤٣.ماريا خاروداكى: الكرد والسياسة الخارجية الامريكية و العلاقات الدولية في الشرق الاوسط، دار الفارابى –بيروت، دارئاراس- اربيل، ٢٠١٣.
١٤٤.محمد الرميحي: اصداء الكويت و ردود الفعل العربي على الغزو تلاه، طبعة الاولى، دارالساقى، بيروت، ١٩٩٤.
١٤٥.مخلص سليم مراد: الوضع القانونى والسياسى لأقليم كردستان للفتره مابين ١٩٧٠- ٢٠٠٣، طبعة الأولى، مطبعة جامعة صلاح الدين، اربيل، ٢٠١٤.
١٤٦.مكرم طالبانى: مراحل تطور الحركة القومية الكردية، مجلد الأول، مؤسسة حمدى للطباعة و النشر، سليمانية، ٢٠٠٩.
١٤٧.________: مراحل تطور الحركة القومية الكردية، مجلد الثاني، مؤسسة حمدى للطباعة والنشر، سليمانية، ٢٠١٠.
١٤٨.هانز كريستوفن فون سبونيک: تشريح العراق عقوبات التدمير الشامل التى سبقت الغزو، ت.حسن حسين، عمر الأيوبى، مركز الدراسات الوحدة العربية، بيروت، ٢٠٠٥.

١٤٩.هانزبليكس: نزع السلاح الغزو بدلا من التفتيش، ت، داليا حمدان، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ٢٠٠٥.
١٥٠.وفيق السامرائی: طريق الجحيم حقائق عن الزمن السيئ فی العراق. د. م ، د.ت.
١٥١.__________: حطام بوابة الشرقية و حقائق عن الزمن السيئ فی العراق، دارالقبس للصحافة و النشر، كويت ، ١٩٩٧.
١٥٢.وليامسون مورای، روبرت هـ، سكايلز جونيور: حرب علی العراق تأريخ عسكری ميداني يومي، ت. مركز التعريب والبرمجة، طبعة الاولی، دارالعربية للعلوم، بيروت ، ٢٠٠٥.
١٥٣.يحيی كاظم المعموري: انتفاضة كوردستان العراق فی ربيع ١٩٩١، جنوب كردستان و بغداد التجربة الكرديه فی مئوية دولة العراق ١٩٢١-٢٠٢١، طبعة الأولی، سەنتەری زاخو بۆ ڤەكۆلينا كوردی، زاخو، ٢٠٢١.

نۆیەم – پەرتوكە ئینگلیزیەكان:

١٥٤. Anthony h. Cordesman; Ahmad s. Hashim: Iraq Sanctions and Beyond, Westview Press, Letra Libre, Colorado.

دەیەم– سەرچاوە ئەلكترۆنیەكان:

١٥٥. Cholera - Symptoms and causes - Mayo Clinic .بەرواری سەردان ٢٠٢٢/٣/١٢
١٥٦. https://elaph.com/Web/opinion/1313003/12/2020.html كفاح محمود كريم: افواج السياسية الخفية، ٢٠٢٠/١٢/٢٠، بەرواری سەردانیكردن ٢٠٢٢/٦/٢٦.
١٥٧. https://iraqld.hjc.iq/LoadLawBook.aspx?SC٠٨١١٢٠٠٥٧٩٦٠٧٩٠ یاسای ژمارە ٨٠ ساڵی ١٩٦١، بەرواری سەردانیكردن ٢٠٢٢/٧/١٠.
١٥٨. https://kurdistantimes.org/٢٠٢٠/٠٨/١٧ ڕێبین فەتاح: شیرینی نەوت و ژەهراوی سەربەخۆیی: بەرواری سەردانیكردن ٢٠٢٢/٧/٥.
١٥٩. https://www.awene.com/detail?article=10063 .بەرواری سەردانیكردن ٢٠٢٢/٤/٢٠
١٦٠. https://www.betnahrain.net/Arabic/Documents/IL١٩٩٨.htm : قانون تحرير العراق: الموسوعة الأشورية، بەرواری سەردانیكردن ٢٠٢١/١٢/٢٥.
١٦١. https://www.icrc.org/en٢٠٢٢/٣/٢ اللجنة الدولية للصليب الأحمر، بەرواری سەردانیكردن
١٦٢. https://www.kuwait-history.net/vb/showthread.php?t=١٤٠٠ الأتفاقية البريطانية الكويتية عام ١٨٩٩، ٢٠٠٨/٧/٢٠. بەرواری سەردانیكردن ٢٠٢١/١٢/١٣.
١٦٣. https://www.maginternational.org/about-mag/history/ .MAG ڕێكخراوی
١٦٤. https://www.parliament.krd/about-parliament/parliament-terms/term-1/ بەرواری سەردانیكردن ٢٠٢٢/١٢/١٤.
١٦٥. https://www.sharpress.net/all-detail.aspx?Jimare=٩٤٤٨٨ لە ٣١ ئاب چی ڕویدا؟ ٢٠١٧/٨/٣١. شارپریش. بەرواری سەردانیكردن ٢٠٢٢/١/٢٧.
١٦٦. https://www.sjc.iq/view.81/٢٠٢٢/ ٣ / ١٩ دستور عام ١٩٧٠، بەرواری سەردانیكردن
١٦٧. https://www.sjc.iq/view.82/٢٠٢٢/ ٣ / ١٨ دستور عام ١٩٦٨، بەرواری سەردانیكردن
١٦٨. https://www.sjc.iq/view./85 دستور المؤقت عام ١٩٥٨، بەرواری سەردانیكردن ٢٠٢٢/٣/١٨.

١٦٩. https://www.un.org/ar/about-us/un-charter/full-text ميثاق الأمم المتحدة: بەرواری سەردانیکردن ٢٠٢٢/١/٨.
١٧٠. https://www.youtube.com/watch?v=ENKNdTNAUhw&t=٦s. مكامن التأريخ: ٢٠٢١/٥/٢، بەرواری سەردانیکردن ٢٠٢١/١٢/٢٠.
١٧١. https://www.youtube.com/watch?v=f_OfTJ٢٦iWk&t=١٦s چاوپێکەوتنی شێرکۆ بێکەس، ١٩٩٦.
١٧٢. https://www.youtube.com/watch?v=KSkAZgQdIKI&t=٧٠s رسالة من صدام حسين الى جلال طالبانی، ٢٠٠٣/٣/٢٦، بەرواری سەردانیکردن ٢٠٢٢/٤/٢٠.
١٧٣. WWW.CBI.IQ.COM الموقع الرئيسي بنك المركزي العراقي، بەرواری سەردانیکردن ٢٠٢٢/٤/٢.
١٧٤. www.hjc.iq/view./81 موقع الرسمي لمجلس القضاء الأعلى، بەرواری سەردانیکردن ٢/ ٢٠٢١/١٢.
١٧٥. www.mojahedin.org موقع الرسمي منظمة مجاهدى خلق الأيرانية، بەرواری سەردان ٢٠٢٢/٢/٨.

یانزەیەم: گۆڤارەکان:

- **بەزمانی کوردی:**

١٧٦. تاريق جامباز: لە تاوانەکانی ڕژیمی بەعس دوای ڕاپەڕین کۆڕەو ١٩٩١، گۆڤاری k21 ، ژمارە ٤، ٢٠٠٩.
١٧٧. سعدی بەرزنجی(دکتور)، عبدالفتاح عبدالرزاق محمود: دەستێوەردانی مرۆیی نەتەوەیەکگرتوەکان لە کوردستانی عێراق(بڕیاری ٦٨٨)، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە٢١، ساڵی پێنجەم، ٢٠٠١.
١٧٨. فازیل چەلەبی(دکتور): لێکۆڵینەوەیەکی سەرەتایی دەربارەی ئابووری عێراق، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی کوردستان، ژمارە ١، ساڵی یەکەم، نیسانی ١٩٩٢.
١٧٩. محەمەد سەلمان محەمەد: دراوی عێراقی لە کوردستان هۆکاری هەڵکشان و داکشانی، گۆڤاری ئابووری سیاسی، ژمارە ٢، پایزی ٢٠٠٢.
١٨٠. محەمەد ئەمین عەبدوڵلا: دراوی وڵاتەکەمان بەرەو کوێ، گۆڤاری ئابووری، ژمارە ٣، پایزی ١٩٩٩.
١٨١. نەرمین مەعروف: بەهای دیناری عێراقی لە نێوان ڕابردوو ئێستا و داهاتوو، گۆڤاری ئابووری سیاسی، ژمارە ٤، ساڵی دووەم، ٢٠٠٣.
١٨٢. گۆڤاری گوڵان: ژمارە ٥٤، ١٩٩٥/١١/١.
١٨٣. گۆڤاری لڤین: ژمارە ٧٤، ٢٠٠٨/٩/١.
١٨٤. گۆڤاری هەرێم: ژمارە ٢٦١، ٢٠٠٠/١٢/١٢.

- **بەزمانی عەرەبی:**

١٨٥. احمد صفار (دكتور)، ئازاد محمد سعدون (دکتۆر): الازمة النقدية في العراق، مجلة متين، عدد٦٠،دورة الثالثة، كانون الثانی، ١٩٩٧.
١٨٦. احمد صفار(دكتور): التضخم في الأقتصاد العراقی اسباب و نتائج، مجلة متين، عدد٥٢، دورة الثالثة، ١٩٩٦.

١٨٧.احمد صفار(دكتور): ملاحضات حول قرار ٩٨٦(نفط مقابل الغذاء)، مجلة گوڵان العربی، عدد ٦٠، سنة خامسة، ٣١ ازار، ٢٠٠١
١٨٨.خليل اسماعيل محمد: خط ٣٦ بين حقيقة وخيال، مجلة گوڵان العربی، سنة الرابعة، عدد ٤٧، نيسان ٢٠٠٠.
١٨٩.الملف العراقي: عدد ١٠٩، مركز الدراسات العراق، كانون الثانی ٢٠٠٠.

دوانزەیەم – ڕۆژنامەكان :

- **بە زمانی كوردی:**

١٩٠.ڕۆژنامەی ئاڵای ئازادی: ژمارە ٧٣، ١٩٩٣/٥/٦.
١٩١.ڕۆژنامەی ئاڵای ئازادی: ژمارە ٧٣، ١٩٩٣/٥/٦.
١٩٢.ڕۆژنامەی برایەتی: ژمارە ٢٠٨٤، ١٩٩٣/١١/١٢.
١٩٣.ڕۆژنامەی برایەتی: ژمارە ٢١٦٤، ١٩٩٦/٤/١٤.
١٩٤.ڕۆژنامەی برایەتی: ژمارە ٢١٨٣، ١٩٩٦/٩/٣.
١٩٥.ڕۆژنامەی بەرەی كوردستانی(ملحق): ژمارە ٢، ١٩٩٢/٤/١١.
١٩٦.ڕۆژنامەی بەرەی كوردستانی: ژمارە ٣، خولی دووەم، ساڵی چوارەم، تشرینی دووەمی ١٩٩١.
١٩٧.ڕۆژنامەی بەرەی كوردستانی: ژمارە ٤، خولی دووەم، ساڵی چوارەم، كانونی یەكەمی ١٩٩١.
١٩٨.ڕۆژنامەی بەرەی كوردستانی: ژمارە ٥، خولی دووەم، ساڵی چوارەم، كانونی یەكەمی ١٩٩١.
١٩٩.ڕۆژنامەی پەیامی نوێ، ژمارە ٢، كانونی یەكەمی ١٩٩١.
٢٠٠.ڕۆژنامەی خەبات: ژمارە ٧٦٨، ١٩٩٣/٦/٩.
٢٠١.ڕۆژنامەی خەبات: ژمارە ٧٩٥، ١٩٩٦/٨/٢٥.
٢٠٢.ڕۆژنامەی خەبات: ژمارە ٧٩٦، ١٩٩٦/٩/٥.
٢٠٣.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٧٣، ١٩٩٢/٤/٢٢.
٢٠٤.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٢٧٨، ١٩٩٣/١/٨.
٢٠٥.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٢٨٨، ١٩٩٣/١/١٠.
٢٠٦.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٢٩٨، ١٩٩٣/١/٢٣.
٢٠٧.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٣٠٠، ١٩٩٣/١/٢٦.
٢٠٨.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٣٠٢، ١٩٩٣/١/٢٨.
٢٠٩.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٣١١، ١٩٩٣/٢/٨.
٢١٠.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٣١٥، ١٩٩٣/٢/١٢.
٢١١.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ، ژمارە ٣٨١، ١٩٩٣/٥/٦.
٢١٢.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٣٩٠، ١٩٩٣/٥/١٦.
٢١٣.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٣٩٧، ١٩٩٣/٥/٢٥.
٢١٤.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٤٠٢، ١٩٩٣/٥/٣١.
٢١٥.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٤٩٥، ١٩٩٣/٦/١٦.
٢١٦.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٤٧٩، ١٩٩٣/٩/٥.
٢١٧.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٦٥٦، ١٩٩٤/٤/١٠.
٢١٨.ڕۆژنامەی كوردستانی نوێ: ژمارە ٦٧٥، ١٩٩٤/٥/٦.

٢١٩.ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ١٢٨٨، ١٩٩٦/٥/٢٠.
٢٢٠.ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ: ژمارە ٢٣١٦، ٢٠٠٠/٢/٢٩.
٢٢١.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٢٢٨، ١٩٩١/٣/٢٠.
٢٢٢.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٢٣٠، ١٩٩١/٤/٣.
٢٢٣.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٢٣١، ١٩٩١/٤/٨.
٢٢٤.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٢٣٣، ١٩٩١/٤/١٥.
٢٢٥. ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٢٣٤، ١٩٩١/٤/٢٢.
٢٢٦.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٢٣٥، ١٩٩١/٤/٢٥.
٢٢٧.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٢٤١، ١٩٩١/٥/٩.
٢٢٨.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٢٤٢، ١٩٩١/٥/١٨.
٢٢٩.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە، ١٢٦٢، ١٩٩١/٧/٢٥.
٢٣٠.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٢٦٨، ١٩٩١/٨/٢٥.
٢٣١. ڕۆژنامەی هاوکاری، ژمارە ١٢٨٢، ١٩٩١/١٠/١٠.
٢٣٢.ڕۆژنامەی هاوکاری، ژمارە ١٢٩٨، ١٩٩١/١١/٩.
٢٣٣.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٧٠٣، ١٩٩٣/٥/٨
٢٣٤.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٧٥٣، ١٩٩٣/٧/٢٢.
٢٣٥.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٧٦٥، ٩ /٨/ ١٩٩٣.
٢٣٦.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ١٨٦٢، ١٩٩٣/١٢/٢٦.
٢٣٧.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٠٦٩، ١٩٩٤/١١/٦.
٢٣٨.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٢٤٨، ٣١/٧/ ١٩٩٥.
٢٣٩.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٣٠٤، ١٩٩٥/١٠/١٨.
٢٤٠.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٣٢٧، ١٩٩٥/١١/٢٠.
٢٤١.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٤٤٢، ١٩٩٥/١٢/٥.
٢٤٢.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٣٥٨، ١٩٩٦/١/٦.
٢٤٣.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٤٨١، ١٩٩٦/٧/١٤.
٢٤٤.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٥١٣، ١٩٩٦/٨/٣١.
٢٤٥.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٥١٥، ١٩٩٦/٩/٢.
٢٤٦.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٥١٦، ١٩٩٦/٩/٣.
٢٤٧.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٥٣٢، ١٩٩٦/٩/٢٠.
٢٤٨.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٥٤١، ١٩٩٦/١٠/٣.
٢٤٩.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٥٤٤، ١٩٩٦/١٠/١٤.
٢٥٠.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٥٤٧، ١٩/١٠/ ١٩٩٦.
٢٥١.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٦٣٣، ١٩٩٧/٢/٢٢.
٢٥٢.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٦٨٤، ١٩٩٧/٥/٧.
٢٥٣.ڕۆژنامەی هاوکاری: ژمارە ٢٦٩٦، ١٩٩٧/٥/٢٦.
٢٥٤.ڕۆژنامەی هاوڵاتی: ژمارە ١١٥، ٢٠٠٣/٣/١٩.

٢٥٥.ڕۆژنامەی هاوڵاتی: ژمارە ١١٦، ٢٠٠٣/٣/٢٦.
٢٥٦.ڕۆژنامەی هاوڵاتی: ژمارە ١١٨، ٢٠٠٣/٤/٩.
٢٥٧.ڕۆژنامەی هاوڵاتی: ژمارە ١٤٠، ٢٠٠٣/٩/١٠.
٢٥٨.ڕۆژنامەی هاوڵاتی: ژمارە ١٤٥، ٢٠٠٣/١٠/١٥.
٢٥٩.ڕۆژنامەی هەرێم: ژمارە ٣٤، ١٩٩٣/٥/١٣.
٢٦٠.ڕۆژنامەی هەرێمی کوردستان، ژمارە ٢، ١٩٩٥/١٢/١٢
٢٦١.ڕۆژنامەی هەواڵ: ژمارە ٢ ، ٢٠٠١/٧/١٦.

- **بەزمانی عەرەبی:**

٢٦٢.الإنصات المركزي: عدد ٧٧١، ١٩٩٨/٣/١٥.
٢٦٣.الإنصات المركزي: عدد ٨٩٦، ١٩٩٨/٤/٢١.
٢٦٤.الإنصات المركزي: عدد ١١٢٧، ١٩٩٩/١/٢٥.
٢٦٥.الإنصات المركزي: عدد ١٣٨٩، ١٩٩٩/١٠/٢٥.
٢٦٦.الإنصات المركزي: عدد ١٤٠٦ ، ١٩٩٩/١١/١١.
٢٦٧.الإنصات المركزي: عدد ١٥٣٠، ٢٢/ ٢/ ٢٠٠٠.
٢٦٨.الإنصات المركزي: عدد ١٩٢٢، ٢٠٠١/٦/١١.
٢٦٩.الإنصات المركزي: عدد ١٩٥٢، ٢٠٠١/٧/١١.
٢٧٠.الإنصات المركزي: عدد ١٩٦٨، ٢٠٠١/٧/٢٧.
٢٧١.الإنصات المركزي: عدد ٢٠٧٣، ١٧/ ١١/ ٢٠٠١.
٢٧٢.الإنصات المركزي: عدد ٢٠٨٧، ٢٠٠١/١٢/١٠.
٢٧٣.الإنصات المركزي: عدد ٢٤٤٨، ٣٠٠٣/١/٩.
٢٧٤.الإنصات المركزي: عدد ٢٤٥٠، ٢٠٠٣/١/١٢.
٢٧٥.الإنصات المركزي: عدد ٢٤٦٣، ٢٠٠٣/١/٢٧.
٢٧٦.الإنصات المركزي: عدد ٢٤٦٧، ٢٠٠٣/٢/١.
٢٧٧.الإنصات المركزي: عدد ٢٥٠٣، ٢٠٠٣/٣/١٨.
٢٧٨.الإنصات المركزي: عدد ٢٥٠٨، ٢٠٠٣/٣/٢٣.
٢٧٩.الإنصات المركزي: عدد ٢٥١٣، ٢٠٠٣/٣/٢٨.
٢٨٠.الإنصات المركزي: عدد ٢٥٢١، ٢٠٠٣/٤/٥.
٢٨١.الإنصات المركزي: عدد ٢٥٢٣، ٢٠٠٣/٤/٧.
٢٨٢.جريدة الثورة: عدد (٨٤٨٢)، ١٩٩٤/٥/٣٠.
٢٨٣.جريدة طريق الشعب: عدد ١١، سنة ٥٨، اواخر ايار ١٩٩٣.
٢٨٤.جريدة الجمهورية: عدد ١٠٠٤٦، ١٩٩٩/٦/٩.
٢٨٥.جريدة الجمهورية: عدد ٧٨٦٣، ١٩٩١/٤/٢٦.
٢٨٦.جريدة الجمهورية: عدد ٧٨٧١، ١٩٩١/٥/١.
٢٨٧.جريدة الجمهورية: عدد ٧٨٧٨، ١٩٩١/٥/١٣.
٢٨٨.جريدة الجمهورية: عدد ٧٨٨٣، ١٩٩١/٥/١٩.
٢٨٩.جريدة الجمهورية: عدد ٧٨٨٤، ١٩٩١/٥/٢.

٢٩٠.جريدة الجمهورية: عدد ٧٨٨٦، ١٩٩١/٥/٢.
٢٩١.جريدة الجمهورية: عدد ٧٨٨٦، ١٩٩١/٥/٢١.
٢٩٢.جريدة الجمهورية: عدد ٧٨٨٩، ١٩٩١/٥/٢٥.
٢٩٣.جريدة الجمهورية: عدد ٧٨٨٩، ١٩٩١/٥/٥.
٢٩٤.جريدة الجمهورية: عدد ٧٨٩١، ١٩٩١/٥/٢٧.
٢٩٥.جريدة الجمهورية: عدد ٧٩١٦، ١٩٩١/٦/٢٦.
٢٩٦.جريدة الجمهورية: عدد ٨٠٨٢، ١٩٩٢/١/٦.
٢٩٧.جريدة الجمهورية: عدد ٨١٨٩، ١٩٩٢/٥/١٠.
٢٩٨.جريدة الجمهورية: عدد ٨١٩٥، ١٩٩٢/٥/١٧.
٢٩٩.جريدة الجمهورية: عدد ٨٢٠٠، ١٩٩٢/٥/٢٣.
٣٠٠.جريدة الجمهورية: عدد ٨٢٠٥، ١٩٩٢/٥/٢٨.
٣٠١.جريدة الجمهورية: عدد ٨٢٠٨، ١٩٩٢/٦/١.
٣٠٢.جريدة الجمهورية: عدد ٨٢٣٣، ١٩٩٢/٧/١.
٣٠٣.جريدة الجمهورية: عدد ٨٢٨٢، ١٩٩٢/٨/٣٠.
٣٠٤.جريدة الجمهورية: عدد ٨٣١٦، ١٩٩٢/١٠/١٤.
٣٠٥.جريده الجمهورية: عدد٨٣٥٠، ١٩٩٢/١١/٣٠.
٣٠٦.جريدة الجمهورية: عدد ٨٥٩٧، ١٩٩٣/١١/٣.
٣٠٧.جريدة العراق: عدد ٤٠٠، ١٩٩٦/٩/١٥.
٣٠٨.الملف الأسبوعي: ملحق الإنصات المركزى ، عدد ٣٢، ٢٠٠٣/٣/١٥.
٣٠٩. الملف العراقي: عدد ٦ ، منتصف شباط ١٩٩٧.

سیانزەیەم– ئینسكلوپیدیا:

- **بەزمانی كوردی:**

٣١٠.فەرید ئەسەسەرد: ئینسكلۆپیدیای یەكێتی نیشتیمانی كوردستان، چاپی چوارەم، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی سەروەری، سلێمانی، ٢٠٢٢.

- **بەزمانی عەرەبی:**

٣١١.عبدالوهاب الكيالى واخرون، موسوعه السياسية، جزء الأول، مؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت.

چواردەیەم – چاوپێكەوتنی تەلەفزیۆنی:

٣١٢.محەمەدی حاجی مەحمود، كەناڵی ئێستا، ٢٠٢٢/٥/٢٢.

پازدەیەم – چاوپێكەوتن:

٣١٣.چاوپێكەوتنی توێژەر لەگەڵ ئاراس محمد غريب: سلێمانی، ٢٠٢٢/١/١٠.
٣١٤.چاوپێكەوتنی توێژەر لەگەڵ ئومێد محەمەد جەبار: سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/٢٩.
٣١٥.چاوپێكەوتنی توێژەر لەگەڵ ئەبوبەكر محەمەد: سلێمانی، ٢٠٢١/١١/٧.
٣١٦.چاوپێكەوتنی توێژەر لەگەڵ بابان ئەحمەد حەمەسوور: سلێمانی، ٢٠٢١/١٠/١٨.
٣١٧.چاوپێكەوتنی توێژەر لەگەڵ بروسک شاوەیس: پیرمام، ٢٠٢١/١٠/٢٧.
٣١٨.چاوپێكەوتنی توێژەر لەگەڵ بورهان سابیر: هەولێر، ٢٠٢١/١٠/٢٧.
٣١٩.چاوپێكەوتنی توێژەر لەگەڵ بەهجەت محەمەد عەلی: سلێمانی، ٢٠٢٢/١/١.
٣٢٠.چاوپێكەوتنی توێژەر لەگەڵ جمال نجم محمد: دوكان، ٢٠٢١/١٠/١٧.

٣٢١.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ حەمە جەزا ساڵح قادر: ٢٠٢٢/٦/٤.
٣٢٢.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ دارا تۆفیق بەگ: سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/١٧.
٣٢٣.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ڕۆئێل شەمعون: لەڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی، ٢٠٢١/١٠/٢٣.
٣٢٤.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ڕێبوار ئەحمەد حسین: سلێمانی، ٢٠٢١/١٢/٦.
٣٢٥.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ڕەشاد ئەحمەد ئیبراهیم: هەولێر، ٢٠٢٢/١/٥.
٣٢٦.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ ڕەشید عەلی سەعید: سلێمانی ٢٠٢١/١١/١٠.
٣٢٧.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەباس عەبدولڕەحمان عەبدولقادر: سلێمانی ٢٠٢١/١٢/٢٩.
٣٢٨.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولخالق مەسعود ئەحمەد: هەولێر ، ٢٠٢٢/١/٣.
٣٢٩.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولڕەحمان خانی: دەربەندیخان، ٢٠٢١/١٠/٥.
٣٣٠.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ عەبدولعەزیز تەیب: لەڕێگەی پەیوەندی تەلەفۆنی،٢٠٢٢/٤/٢٧.
٣٣١.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ قادر پیرۆت قادر: سلێمانی، ٢٠٢١/١١/١٦.
٣٣٢.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ محەمەد سالح عەبدولکەریم: سلێمانی، ٢٠٢٢/٢/٢٠.
٣٣٣.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ نەرمین مەعروف، سلێمانی: ٢٠٢١/١٠/٢٤.
٣٣٤.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ نەوزاد ساڵح رەفعەت: سلێمانی،٢٠٢١/٩/١٩.
٣٣٥.چاوپێکەوتنی توێژەر لەگەڵ هەردە رەئوف بارام: سلێمانی، ٢٠٢١/١١/٧.

پاشکۆ

پاشکۆی ژماره ١-١

هەندێک مەسەلەی سەرەکی لە بارەی گشتی ئەمڕۆی بەغدا.

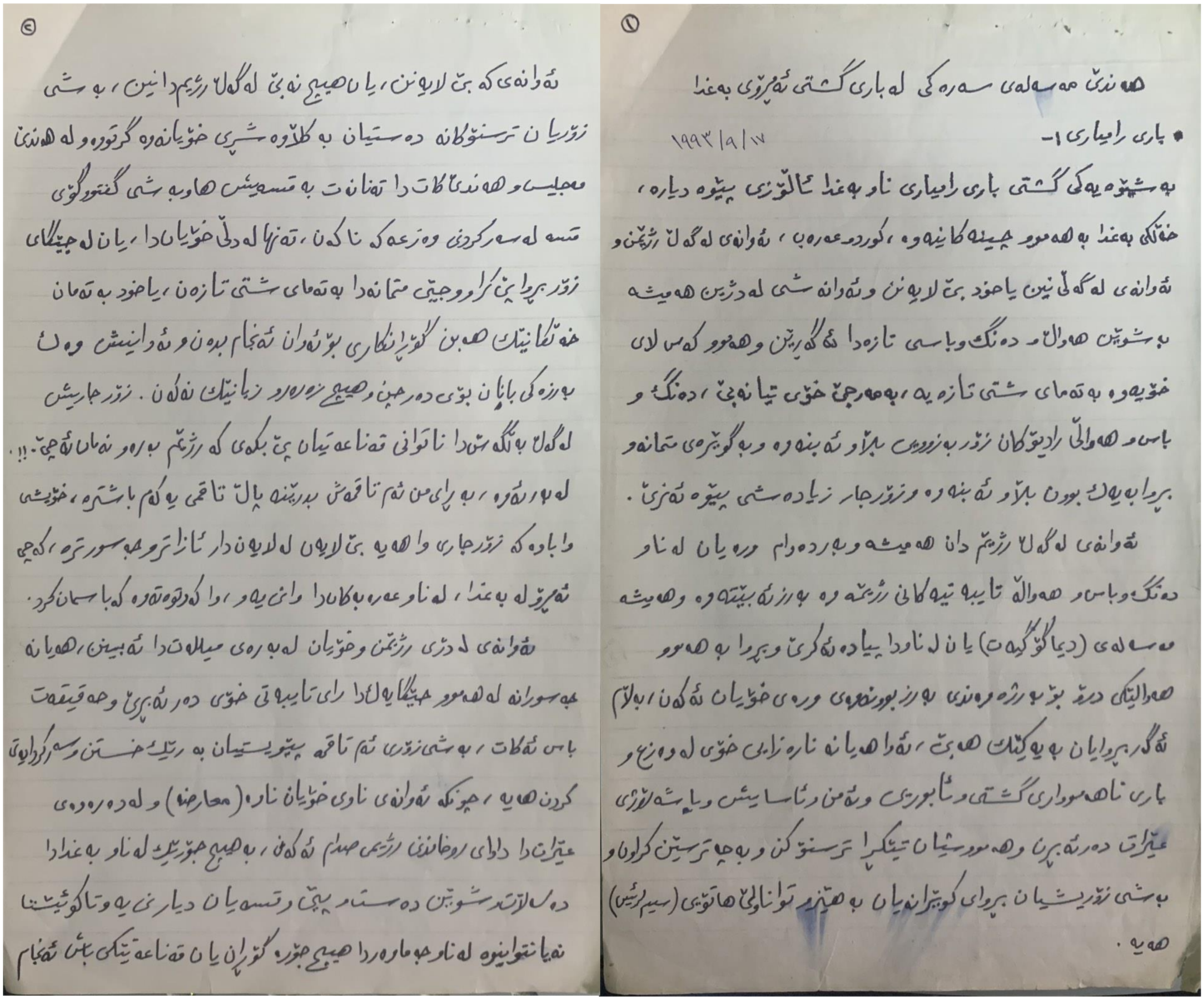
①

هەندێ مەسەلەی سەرەکی لە باری گشتی ئەمڕۆی بەغدا

• باری رامیاری ١- ١٩٩٣/٩/١٧

بەشێوەیەکی گشتی باری رامیاری ناو بەغدا ئاڵۆزی پێوە دیارە، خەڵکی بەغدا بە هەموو چینەکانیەوە، کورد و عەرەب، ئەوانەی لەگەڵ رژێمن و ئەوانەی لەگەڵی نین یاخود بێ لایەنن و ئەوانەشی لە دژین هەمیشە بە شوێن هەواڵ و دەنگ و باسی تازەدا ئەگەڕێن وهەموو کەس لای خۆیەوە بە تەمای شتی تازەیە، بە هەرچی خۆی تیا نەبێ، دەنگ و باس و هەواڵی رادیۆکان زۆر بە زوویی بڵاو ئەبنەوە و بە گوێرەی متمانە و بڕوا بەیەک بوون بڵاو ئەبنەوە و زۆرجار زیادەشی پێوە ئەنرێ.

ئەوانەی لەگەڵ رژێم دان هەمیشە و بەردەوام وورەیان لە ناو دەنگ و باس و هەواڵە تایبەتیەکانی رژێمەوە بەرز ئەبێتەوە وهەمیشە مەسەلەی (دیالۆگیەت) یان لە ناودا پیادە ئەکرێ و بڕوا بە هەموو هەواڵێکی درۆ بۆ بەرزەوەندی بەرزبوونەوەی وورەی خۆیان ئەکەن، بەڵام ئەگەر بڕوایان بەیەکێک هەبێ، ئەوا هەیانە نارەزایی خۆی لە وەزع و باری ناهەمواری گشتی و ئابووری و ئەمن و ئاسایش و پایەشە لۆزی عێراق دەرئەبڕن و هەموشیان تێکڕا ترسنۆکن و بە جیا ترسێنراون و بەشی زۆریشیان بڕوای کوێرانەیان بە هێز و توانای هاتۆیی (سەیم لریس) هەیە.

②

ئەوانەی کە بێ لایەنن، یان هیچ نەبێ لەگەڵ رژێم دانین، بەشی زۆریان ترسنۆکانە دەستیان بە کڵاوە شڕی خۆیانەوە گرتووە و لە هەندێ مەجلیس و هەندێ کات دا تەنانەت بە تەسەویش هاوبەشی گفتوگۆی قسە لە سەر کردنی وەزعەکە ناکەن، تەنها لە دڵی خۆیان دا، یان لە جێگای زۆر بڕوا پێکراو و جێی متمانەدا بە تەمای شتی تازەن، یاخود بە تەمای خەتکانێک هەبن گۆڕانکاری بۆ ئەوان ئەنجام بدەن و ئەوانیش وەک بەرزەکی بابان بۆی دەرچن و هیچ زەرەر و زیانێک نەکەن. زۆر جاریش لەگەڵ بەڵگەشدا ناتوانی قەناعەتیان پێ بکەی کە رژێم بەرەو نەمان ئەچێ.!!

لەبەر ئەوە، بە رای من ئەم تاقمەش بدرێنە پاڵ تاقمی یەکەم باشترە، خۆیشی وا باوە کە زۆرجاری وا هەیە بێ لایەن لە لایەن دار ئازارتر و خەسورترە، کەچی ئەمڕۆ لە بەغدا، لە ناو عەرەبەکاندا وا نییەو، وا کەوتۆتەوە کە باسمان کرد.

ئەوانەی لە دژی رژێمن وخۆیان لە بەرەی میللەتدا ئەبینن، هەیانە خەسورانە لە هەموو جێگایەکدا رای تایبەتی خۆی دەرئەبڕێ و حەقیقەت باس ئەکات، بەشی زۆری ئەم تاقمە پێویستیان بە رێک خستن و سەرکردایەتی کردن هەیە، چونکە ئەوانەی ناوی خۆیان ناوە (معارضە) و لە دەرەوەی عێراقدا داوای روخاندنی رژێمی صدام ئەکەن، بە هیچ جۆرێک لە ناو بەغدادا دەسەڵاتدارشوێنی دەستیان پێوە و قسەیان دیار نییە و تا کو ئێستا نەیانتوانیوە لە ناو جەماوەردا هیچ جۆرە گۆڕان یان قەناعەتێکی باش ئەنجام

ئەرشیفی حەمە سەعید حەمە کەریم جاف

پاشکۆی ژمارە ١-٢

٣

بیەن و هەرکەس بە تەحای ئەوانە بێ، ئەوا کورد واتەنی (بێ شێو سەر ئەنێتەوە).

• بەگشتی ئەتوانم بڵێم ناتوانرێ بە هیچ شێوەیەک متمانە بکرێتە سەر ئەم جەماوەرەی ئێستا، لە هیچ نیازێکی گۆڕانکاری، یان رایەڕین، یان دژایەتی دا، چونکە لە رادەی ٩٠٪ یان میلیان شۆڕ کردوە بۆ هەموو مەسەلەکانی رژێم و هەر جەماوەرێک، لە کۆمەڵگای ئەمڕۆی عێراقدا قبوڵی کرد بڵێ (الحمد لله هل أيام وضعنا زين، رياجيل گاعدين، مشغولين) ... ئیتر ئەبێ هیچ ئومێدێکت پێی نەمێنێ و لەبەر ئەوە حەق وایە هەموو لایەک بزانن کە جەماوەری ئەمڕۆی بەغدا هیچی تیا بەسەر نییە و متمانەی هیچ شتێکی ناکرێتە سەر.

• ئیتر هێزی تەقالای رژێمیش بالەولاوە بوەستێ، کە بە هەموو شێوەیەک لە هەموو کون و قوژبنێک دا ئەمن و استخبارات و مخابرات و جهازی ئەمنی خاصی قصی بڵاو کردۆتەوە و پارەیەکی زۆری مشەوەر بەلاشی بەسەردا دابەش کردوون، کە بە هیچ جۆرێ هیچ هەوڵێکیان لەدەست دەرناچێ و هەموو تسەور باسێکیان ئەگاتێ و تاکو ئێستا هەر هەوڵێک درابێ، چ تاکەکەسی و چ بە کۆمەڵ هەمووی هەر لە سەرەتاو لە دایک بوونیدا دەستی بەسەردا گیراوە و خنکێنراوە.

• لەم مەسەلەیەدا دەستم دایەرەو خزم و کەس و کاری صدام سودیان

٤

لە ناکۆکی و ئاژاوەی بەینی خۆیان وەرگرتووە. بۆ نموونە بەرەی بەرزان و براکانی لەگەڵ بەرەی علی حسن مجيد و براو ئامۆزاکانی دا ناڕێکن و هەمیشە چەقۆ لە یەکتری ئەسوون، یاخود عدی و قصی لەگەڵ وەطبان مامیان دا ناڕێکن و لە ناو مەجلیس و دۆستانی خۆیان دا زەمی هەڵس و کەوتی یەکتری ئەکەن و ناو و ناتۆرە بۆ یەکتری ئەدۆزنەوە و تاکو ئێستا یەک دوو جار لە رۆژنامەو تەلەفزیۆن و رێسگەدا لە دژی یەکتری دواون، بەم شێوەیە ئەتوانین بیانە دوژمنی و ناحەزی یەکتری بە ئاسانی بدۆزنەوە و ئاشکرای بکەن بە تایبەتی ئەوانەی کاربەدەستن دەستەو دایەرەی نزیکی خۆیانن.

لەگەڵ ئەمانەشدا ئاڵۆزی و (فەوضا) هەر هەیە و لە سەرشەقام دا هەندێ جار هەستا بە لاوازی رژێم ئەکرێ، خەڵکەکەش بە گشتی سەرپێچی هەموو جۆرە یاسایەک ئەکات، پاک و خاوێنی ناو بەغدا زۆر پشتگوێ خراوە، سەرشەقام و جادە سەرەکییەکان نەبێ، پاک و خاوێنی لە هیچ شوێنێکدا بەدی ناکرێ، لە هیچ مەسەلەیەکدا رژێم و دەوڵەت زۆر لە کەس ناکەن، هەر شتێک وەک خۆیان ئەڵێن مەترسی بۆ سەر (أمن الدولة) نەبێ یان باسی شەخسی صدام نەبێ کاریان بەسەریەوە نییە.

لە هەموو مەسەلەیەک ئەتوانن نەقدی هەموو قیادەی عێراقی بکەی تەنها باسی (رمز الأمة و رمز الوطن) نەکەی بەشەویە و نابێ کەس توخنی بکەوێ.

پاشکۆی ژماره ۱-۳

⑤

هەموو جارێ کە لەگەڵ برادەرانی خۆماندا بیرلەم (ئاڵۆزییە منظمة)، واتە (فوضای منظم) ئەکەینەوە و ئەیخەینە بەر باس و لێکۆڵینەوە، یەکسەر ئەوەمان بیر ئەکەوێتەوە کە (ئاشتی نەزان خوا ئەیگێڕێ) ئەگینا یاسا و نظام هیچی بەسەر هیچەوە نییە، تەنها ئەوەیە خەڵکەکە لە درندەیی رژێم ئەترسێ و جار جار کە بیریان ئەکەوێتەوە، ئیتر هیچیان پێ نامێنێ

• دەستاودایەرە و حزب و کەس و کاری صدام متمانە و برواییان بەکەس نەماوە، هەرچی جێگای گرنگ و حەساس هەیە، بەتایبەتی دەوروبشتی خۆیان هەمووی خزمی خۆیانە، با تکریتیش بێ، هەر ئەبێ لە آل المجید بێ - ئینجا برواییان پێ ئەکەن، ئەوە ماوەیە کە تکریتی و مکریتی ناخوات، وەک زانراویش بەشی زۆری ئەوانەی لەم دواییەدا ئیعدام کران تکریتی بوون، هەندێکیان لەبەر ژن و خوشکەزا و ئامۆزای خۆشیان لەسەر بێ ناموسی و تەعدای گەورە کردن لە خەڵک هەڵگیراون و صدام خۆی حوکمی حجز کردنی داوون.

• مۆسسەی سەربازیی ئاڵۆزی و ترسی لە رادەیەکی زۆر فراوانی تیا بڵاو بووەتەوە، ئەفسەری دەرەجەی بچوک زۆر ئەترسن و دەرەجەدارە گەورەش پول و پارە و ماڵێکی زۆریان پێ دراوە و هەموشیان خراونەتە ژێر چاودێرییەوە، تەنانەت تلفوناتیشیان.

⑥

• باری ئابوریی

کاری قەیران و گەمارۆی ئابوری لە بەغدا بە تەواوی دەرکەوتووە و گرانییەکی زۆر ترسناک لە هەموو بوارێکی ژیاندا سەری دەرهێناوە و فەقیر و هەژار ناتوانێ تەنها نانی وشکیش بخوات، ئەگەر بیتاقەی تەموین نەبوایە، کە زۆر هەرزانە، ئەوا خەڵکێکی زۆر لە برسانا ئەمردن، ئەوی تەنها پشت و پەنای بەشی زۆری دانیشتوانی بەغدایە بیتاقەی تەموینە. چینی فەرمانبەران و خانەنشین زۆر لێی قەوماو و برسین، بەڵام ترسنۆکن و دەستەوداماون ناتوانن ناڕەزایی دەربڕن، یان ئەو برسیەتی و فەقیریە بیبێتە هۆی ئەوەی کە بێنە سەر جادە و هاوار بکەن، بەشی زۆری سواڵ ئەکەن، خۆیان و ماڵ و منداڵیان، هەمیشانە ئیتر ئەولات و هەمیشانە خەریکی کاری خراپن، ئیتر دزی و جۆرەکاری ترسناک زۆرە، تازەتی (حاشا لە روی مەجلیس) زۆر بووە، عەرەبەکان خۆیان ئەڵێن (رجاجیل گاعدین، نسوان یشتغلون)...

هیچ کەس گوێ بە نرخی دیاری کراوی دەوڵەت نادات، تەنانەت گاڵتەی پێ ئەکەن، لە بازاڕا کەس ترسی دەسەڵاتی دەوڵەتی نییە و دەوڵەتیش بێچارە لای بۆ بازرگانی چاوچنۆک چۆڵ کردووە و زۆر لە کاربەدەستان سود لەو وەزعە وەر ئەگرن و بەپێی دەوڵەمەند ئەبن.

پاشکۆی ژمارە ١-٤

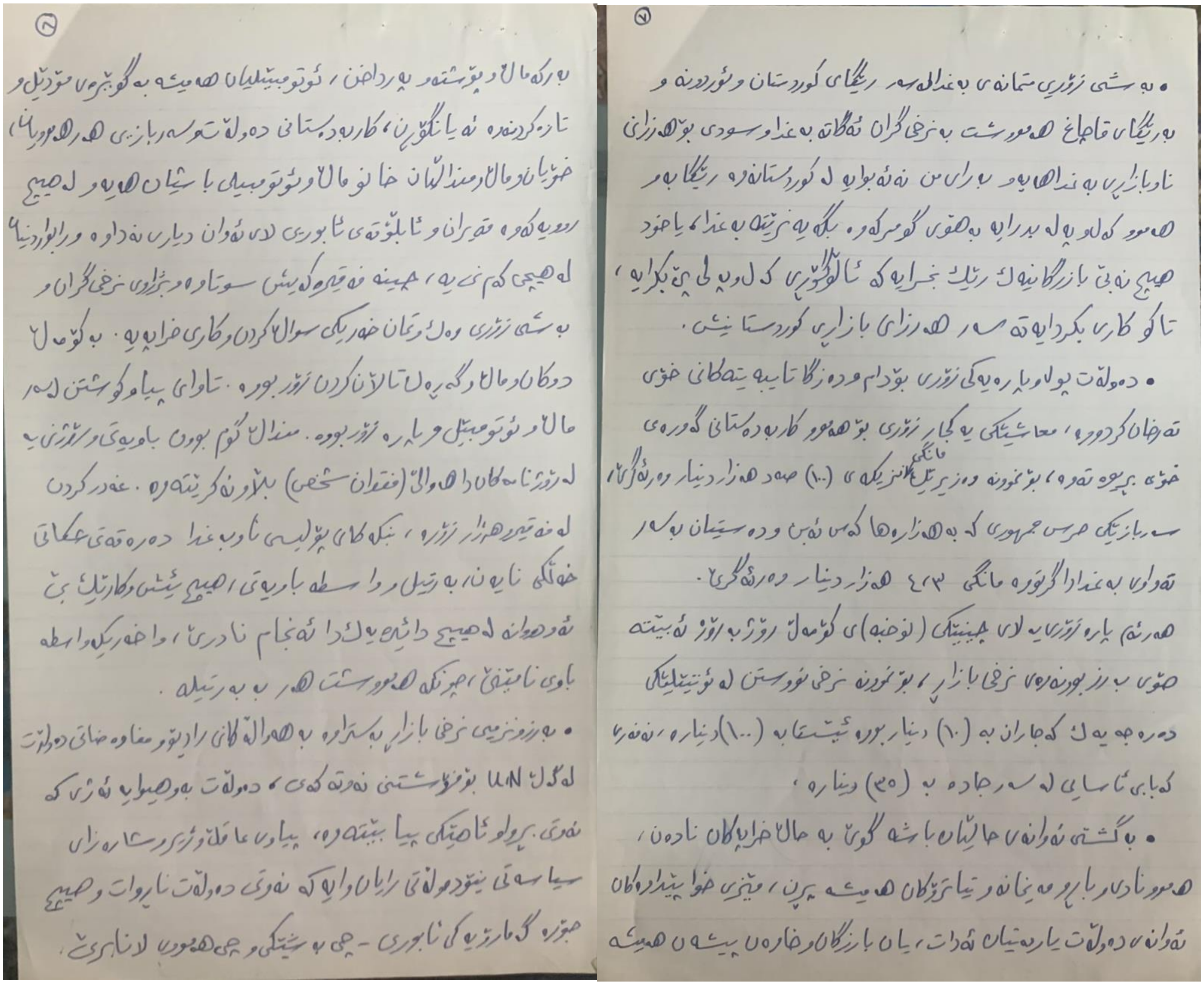

٧

• بەشی زۆری متمانەی بەغدا لەسەر ڕێگای کوردستان و ئوردونە و
بە ڕێگای قاچاغ هەموو شت بە نرخی گران ئەگاتە بەغدا و سودی بۆ هەژاری
ناو بازاڕی بەغدا هەیە. بە ڕای من ئەگەر بوایە لە کوردستانەوە ڕێگا بەر
هەموو کەلوپەلە بدرایە بەبێ گومرگەوە بگەیەنرێتە بەغدا، یا خود
هیچ نەبێ بازرگانێک ڕێک بخرایە کە ئاڵوگۆڕی کەلوپەلی پێ بکرایە،
تا کاری بکردایەتە سەر هەرزانی بازاڕی کوردستانیش.

• دەوڵەت پول و پارەیەکی زۆری بۆ دام و دەزگا تایبەتییەکانی خۆی
تەرخان کردووە، معاشێکی یەکجار زۆری بۆ هەموو کاربەدەستانی گەورەی
خۆی بڕیوەتەوە، بۆ نموونە وەزیرێک مانگی نزیکەی (١٠٠) سەد هەزار دینار وەرئەگرێ،
سەربازێکی حرس جمهوری کە بە هەزارها کەس ئەبن و دەستیان بەسەر
تەواوی بەغدادا گرتووە مانگی ٤/٣ هەزار دینار وەرئەگرێ.
هەرئەم پارە زۆرانە لای چینێکی (نوخبە)ی کۆمەڵ ڕۆژ بە ڕۆژ ئەبێتە
هۆی بەرز بوونەوەی نرخی بازاڕ، بۆ نموونە نرخی نووستن لە ئوتێلێکی
دەرەجە یەک کە جاران بە (١٠) دینار بوو ئێستا بە (١٠٠) دینارە، نەفەری
کەبابی ئاسایی لە سەر جادە بە (٢٥) دینارە،

• بە گشتی ئەوانەی حاڵیان باشە گوێ بە حاڵی خراپەکان نادەن،
هەموو نادیار باخچەیانەوە تیاترۆکان هەمیشە پڕن، میزی خواپێداوەکان
ئەوانەی دەوڵەت پارەیان ئەدات، یان بازرگان و خاوەن پیشەن هەمیشە

٨

بەرکە ماڵ و پۆشتەو پەرداخن، ئوتومبێلیان هەمیشە بە گوێرەی مۆدێل و
تازە کردنەوە ئەیانگۆڕن، کاربەدەستانی دەوڵەت و سەربازی هەراهەموویان،
خۆیان و ماڵ و منداڵیان خانوو ماڵ و ئوتومبیلی باشیان هەیە و لە هیچ
ڕوویەکەوە فەقیران و ئابلۆقەی ئابووری لای ئەوان دیاری نەداوە و ڕابواردنیان
لە هیچی کەم نییە، چینە فەقیرەکەیش سووتاوە و بەرزی نرخی گران و
بەشی زۆری وەک ئەمان خەریکی سواڵ کردن و کاری خراپەیە. بە کۆمەڵ
دوکان و ماڵ و گەڕەک تاڵان کردن زۆر بووە. تاوانی پیاوکوشتن لەسەر
ماڵ و ئوتومبێل و پارە زۆر بووە. منداڵ گوم بوون باوەیی و زۆرتریە
لە ڕۆژنامەکاندا هەواڵی (فقدان شخص) بڵاو ئەکرێتەوە. غەدر کردن
لە فەقیرو هەژار زۆرە، بنکەکانی پۆلیسی ناو بەغدا دەرەقەتی عەکسی
خەڵکی نایەن، بە رتیل و واسطە باوەیی، هیچ شتێک و کارێک بێ
ئەوەیانە لە هیچ دائیرەیەکدا ئەنجام نادرێ، واخەریکە واسطە
باوی نامێنێ، چونکە هەموو شت هەر بە رتیلە.

• بەرز و نزمیی نرخی بازاڕ بەستراوە بە هەواڵەکانی ڕادیۆ و مفاوضاتی دەوڵەت
لەگەڵ UN بۆ فرۆشتنی نەوتەکەی، دەوڵەت بە هیوایە ئەڕۆژی کە
نەوتی بڕوا ئاسایی پیا ببێتەوە، پیاوی عاقڵ و زۆر و شارەزای
سیاسەتی نێودەوڵەتی ڕایان وایە کە نەوتی دەوڵەت ناڕوات و هیچ
جۆرە گۆڕانێکی ئابووری - چ بەشێکی و چ هەمووی لانابرێ.

پاشکۆی ژماره ١-٥

(٩)

• چینی بازرگانی چار جیتۆڵ و سود وەرگر لەم وەزعە دیناع لە هەڵوێستی دەوڵەت ئەکەن و لەم ماوەدا بەشی زۆری بازرگانان دەوڵەمەندی بەغدایان کۆکردەوەوە لە وەزارەتی ناوخۆ داوای پارەی دانی دەوڵەتیان لێ کردن، بەوەی کە یەکی ئۆتۆمبێلێک بۆ پۆلیسی بەغدا بکڕن و ئەوانیش ئامادەیی خۆیان نیشان دابوو.

• لە تورکیاوە لە ڕێگای موصڵەوە کەلوپەلی خواردەمەنی ئەگاتە بەغداو نەوتی دەوڵەت لە ڕێگای خانەقین - مەندەلیە بۆ ئێران ئەفرۆشرێ، بەردەوام نەوت ئەچێتە ئوردون و کەلوپەلی لە باتی وەرئەگرن هەندێ کۆمپانیای ئەوروپی کەل و پەل ئەهێننە بەغداو لە باتی دۆلاری نەوتی فرۆشراو بە ڕێگای قاچاغ وەرئەگرن.
لەگەڵ ئەم هەموو بارە نابوورییە ئاڵۆزە و نرخی گرانی بازارەدا کەس ورتەی لێوە نایەو ئەوانیش مێشێک میوانیان نییە.

• مەبەست لەو کۆمپانیا ئەوروپیانە ئەوانەن کە هەندێ پرۆژەی خزمەتگوزاری ئەهێننە بەغدا، وەک معمەلە ڕوخاوەکان، معلی تریان بۆ مەهێنن، طبعاً لە ڕێگای ئوردونەوە. ئینجا دام و دەزگای حسین کامل نەوت لە ڕێگای قاچاخەوە ئەدەنە ئێران یان بەخەڵکی کوردستان و پارەکەی ئەدەنە ئەو کۆمپانیا ئەوروپیانە.

(١٠)

• باری کوردی بەغدا:-

ئەو کوردەی کە جێ نشینی بەغدایەو بەغدای بۆ ژیانی خۆی هەڵبژاردووە، بەشی زۆری ئەتوانم بڵێم هەر هەمووی پیاوی باشەو هیچی لەگەڵ دەوڵەتدا نییە وە هەموو حەز بە سەرکەوتنی دەسەڵاتی حکومەتی هەرێمی کوردستان ئەکاو لەگەڵ هەڵوێستی بەرەی کوردستانیدان، هەموویان حەز بە یەکێتی و تەبایی ناو حیزبەکانی بەرە ئەکەن وە هەمیشە دەنگ و باسی باش و سەرکەوتنی کوردستان بڵاو ئەکەنەوە و پاساوی بڕوا پێکراو بۆ سلبیاتی باری ئەمڕۆی کوردستان ساز ئەکەن و سەرکردەکانی کوردیان زۆر خۆش ئەوێ.

لەمانە هەیانە لە ترسی دووبارە بوونەوەی هەڵوێستی کۆنی ڕژێم ئاوا لەگەڵ کورددا حەز ئەکەن کە بەرەی کوردستانی و حکومەتی هەرێمی کوردستان گفتوگۆ لەگەڵ دەوڵەتدا بکات و هەموویان معارضەی عێراقیان خۆش ناوێ، چونکە ئەزانن لە بەغدا هیچ دەور و دەسەڵاتێ و ناوبانگێکیان نییە.

من ئەمانە بەشی زۆریان ئەبینم و هەمیشە ڕاو بۆچوونیان ئەزانم و چونکە هاتوچۆی کوردستان ئەکەم هەموو متمانەیەکیان بە من هەیەو هەموو شتم لا ئەڵێن و منیش متمانەم بە

پاشکۆی ژمارە ١-٦

(١٠)

• لە ڕاستیدا بۆ دژایەتی و هەڵوێستی پیاوانە بەرانبەر بە
ڕژێمی ئەم کوردانە زۆر لە عەرەب باشترن و ئازایانەو جەسورتر
بیر ئەکەنەوە و متمانەیان زۆرتریان ئەکرێت و ئەتوانم ئەگەر
پێویست بکات بە ناو دەست نیشانیان بکەم و ئەمانە
دکتۆر و مهندس و مامۆستای زانکۆ و ڕۆژنامەنووس و ئەدیب و
فەرمانبەری جۆراوجۆریان تیایە، لەگەڵ بازرگان و کاسب
کار و حاکم و خانەنشین کراو و ئەفسەری سەربازی خانەنشین.

• ئەو کوردانەی کە لە کوردستانەوە دوای ڕاپەڕین و
تێکچوونی مفاوەضات لەگەڵ دەوڵەتدا هاتوونەتە بەغداد هەر
هەموویان پیاوی خراپی ئەجهزەی ئەمن و موخابەراتی دەوڵەتن و
بە هیچ جۆرێ هیچ متمانەیەکیان ناکرێتە سەر و تەنها
ترسی ئێمەش لە بەغدا لەم زۆڵانەیە و زۆریان هەر بە ئارەزوو
بە دوای هەواڵدا ئەگەڕێن تا کو بتوانن ڕاپۆرتی خۆیان
بنووسن و پارەی پێ وەربگرن، بەڵام ئەمن و موخابەرات و
ئستخبارات هیچ گوێ بە ڕاپۆرتیان نادەن و بە گوێیان
ناکەن، جاری وا زیان لە کورد هێناوە، تەنها خەریکی
معلومات کۆکردنەوەن، ئیتر ڕەنگە جاری لە بەغداد هیچ
جۆرە إجراآتێک لەگەڵ کەسدا نەکەن، ئەگینا ڕاپۆرت

(١١)

زۆریان هەیە و هەواڵەکانی کوردستانیان پێ ڕائەگەیەنم.
لەو کوردانەی بەغدا هەن حەز ئەکەن بێنەوە کوردستان و
لێرە لە بواری پیشەی خۆیان دا خزمەت بکەن، بەڵام
بەهۆی بەستنەوەیان بە خانوو بەرەو بە ژن و وەندای تری
خێزانی و قوتابخانە و زانکۆی منداڵەکانیان، یاخود سەروەت و
سامانیان ناتوانن بەغدا بەجێ بهێڵن و زۆریان هەمیشە لە دوو
دڵیدان و وا ئەزانن لێرە لە کوردستان بە دۆستی دەوڵەت
سەیر ئەکرێن و من هەر جارێ تووشی یەکێکی وا ببم و بزانم
ڕای وایە، دڵخۆشی ئەکەم و پشتەسوری ئەکەم، کە ئەوان
موڵکی میللەتی کوردن و پیاوباشی نیشتمان پەروەری بەغدا
هەروەکو پیاوباشی کوردستان وایە و تا کو ئێستاش کوردستان
لە عێراق دانەبڕاوە و جیا نەکراوەتەوە، تا کو هەموو کوردێ بچێتەوە
کوردستان، کورد لە هەر کوێ بێ مادام دوژمنی کوردایەتی و
نەتەوەکەی نییە ئیتر هەر کوردە و کەس پێی ناڵێ بەری چاوت
کلی پێبووە و هەر کەسیش بیەوێ بێتە مەیدان و خزمەت بکات،
ئەوە خۆ هەموو دەرگاکانی بۆ کراوەتە سەر پشت و بابفەرموێ و
کاتی خۆیشی باسی ئەم مەوضوعەم لەگەڵ هێژا کاک نەوشیروان
باس کردووە و ئەویش هەر ڕای وا بوو.

١٣

نووسین و مشکلات و کاری هەر هەیە، بۆ نموونە
ئێمە ومانان کە هاتووچۆی کوردستان ئەکەین، حتماً ڕاپۆرتمان
لەسەر ئەدرێ بە ئەمن بەڵام جارێ هیچ جۆرە محاسەبەو
بانگ کردنێک ڕووی نەداوە. بەکەس ناڵێین ئەچۆرە کوردستان.
یان بۆچی ئەچی، بۆ نموونە وەزیری اعلام و وەکیلەکەی
هەموو جار ئەزانن من إجازە وەرئەگرم و دێمەوە ئێترەو
هیچ ملاحظاتێشیان نییە. تەنها جارێک وەکیل وەزیر
لەمنی پرسی، تۆ ئەچیتەوە سلێمانی ناترسی؟ چی هەیە
چی نییە؟ منیش وتم من ماڵ و منداڵم هەر لە سلێمانی
بووە و نزیکەی (١٠) ساڵە لە بەغدام و هاتووچۆ ئەکەم،
من لە کوردستانەوە لە ترسی ئەوان نەهاتوومەتە بەغداد،
هیچ پیاوخراپیەکم بۆ ئەوان نەبووە و ئەوانیش حەقیان
بەسەر کەسەوە نییە و لەوێیش هەموو شت
بە ئەماڵە و من ماڵ و منداڵم باش ئەژین، لە وەڵامدا
وتی: (لعد صدگ أکو دیموقراطیة) واتە (کەواتە) ڕاستە
دیموکراتیەت هەیە)...!.

موستەشاری ئەفواجی جاشی تازە لە بەغداد و
موصل و کەرکوک هەن، پارەیەکی زۆریان ئەدەنێ و

١٤

ئەوانیش ناوی خەڵکیان بە درۆ نووسیوە و دەوڵەتە بێ
عەقڵەکەش بڕوای پێکردوون..!!.

• ئەمەیە باری ئەمڕۆی بەغدا بەگشتی کە ئەتوانم بڵێم
زۆر لێی تێناگەی و ناگەیتە ئەنجام، ئەگەر وا بڕوات تا کۆتایی
ئەمساڵیش هیچ گۆڕانکاری یان جوڵانەوە ڕوو نادات، دەوڵەت
هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدایە بە سیاسەتی دەوڵی گرەو لە کورد
بباتەوە،

کاک قوتوبعارف لە مانگی (٧) دا چووە لای صەدام حسین و پێی
وتبوو ئەگەر خەتی سەوزم بدەیتێ من ئەتوانم بچم و قسە لەگەڵ
مام جلال و کاک مسعود بکەم، چونکە هەردووکیان بە چاوی حاجی
خۆیان سەیری من ئەکەن، لە وەڵامدا وتبووی، أبو فرهاد
تۆ مامی هەمووڵایەکانی و ڕێزت هەیە، بەڵام چۆنت بۆ
ئەکلە چونکە مەسەلەی کورد لە دەستی مام جلال و کاک
مەسعوددا نەماوە، لە دەستی ئەمریکادایە، ئەگینا
ئێمە ڕێککەوتین و هیچمان لە بەین دانەما، ئەمریکا
نەیهێشت ڕێک بکەوین!!

لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر بزانن کورد گفتوگۆیان لەگەڵ
حکومەت ئەوان ئامادەن، بەڵام سوور ئەزانن کە قیادەی

پاشکۆی ژمارە ١-٨

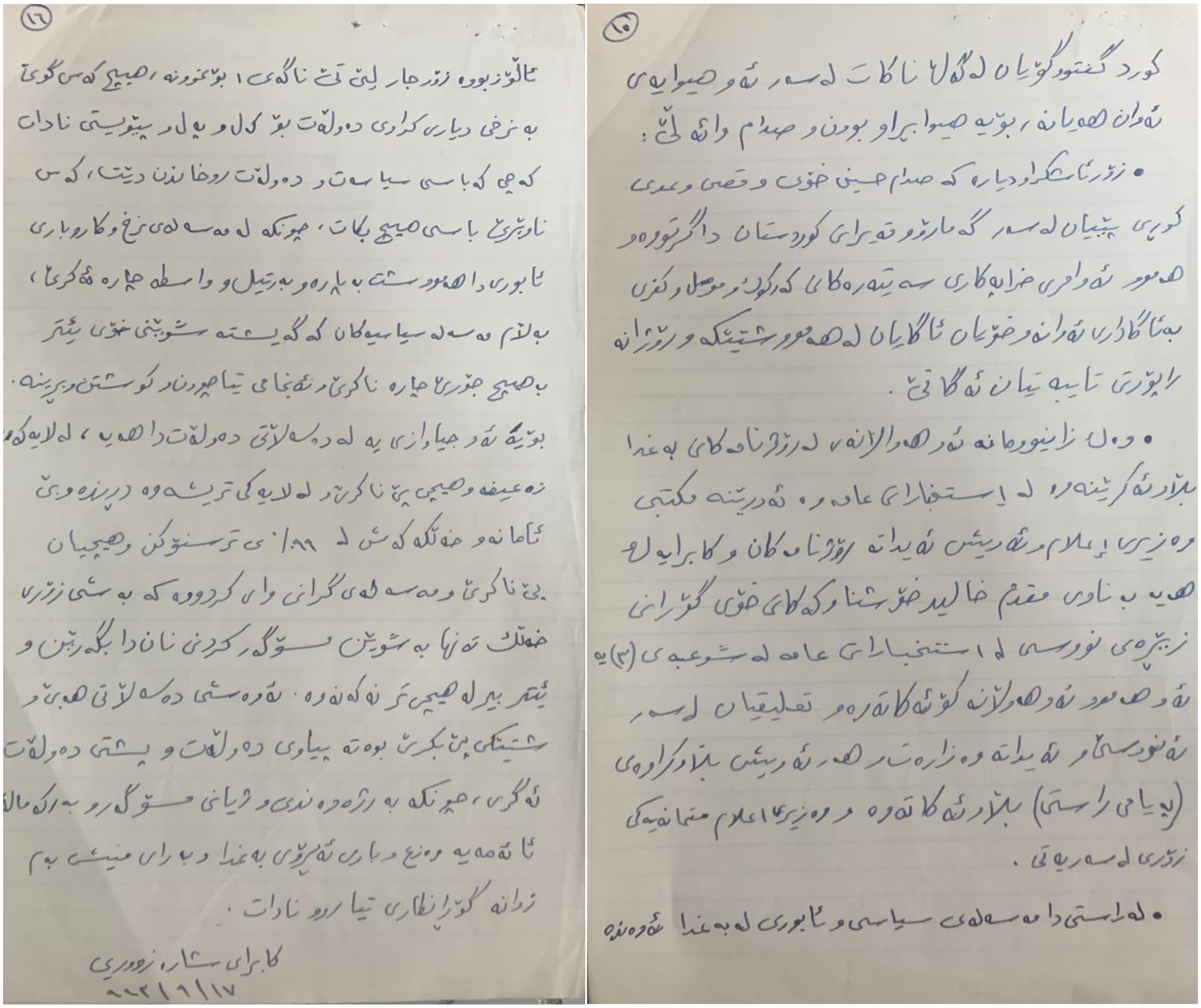

(١٥)

کورد گفتوگۆیان لەگەڵ ناکات لەسەر ئەو جیاوازییەی
ئەوان هەیانە، بۆیە جیاوازبوون و صەدام وایە لێ:
• زۆر ئاشکرا و دیارە کە صدام حسێن خۆی و قصی و عەدی
کوڕی پێیان لەسەر گەمارۆ و قەیرانی کوردستان داگرتووە و
هەموو ئەو ئەرکی خراپەکاری سەیتەرەکانی کەرکوک و موسڵ و کفری
بە ئاگاداری ئەوانە و خۆیان ئاگایان لە هەموو شتێک و رۆژانە
راپۆرتی تایبەتیان ئەگاتێ.
• وەک زانیوومانە ئەو هەواڵانەی لە رۆژنامەکانی بەغدا
بڵاو ئەکرێنەوە لە ئیستخباراتی عامەوە ئەدرێنە مکتبی
وەزیری ئیعلام و ئەویش ئەیداتە رۆژنامەکان و کابرایەکیش
هەیە بە ناوی مقدم خالید خۆشناو کە کاکی خۆی گۆڕانی
زنجیرەی نووسینی لە ئستخباراتی عامە لە شوعبەی (٣)یە
ئەو هەموو ئەو هەواڵانە کۆئەکاتەوە و تعلیقیان لەسەر
ئەنووسێ و ئەیداتە وەزارەت و هەر ئەویش بڵاوکراوەی
(پەیامی راستی) بڵاو ئەکاتەوە و وەزیری ئیعلام متمانەیەکی
زۆری لەسەریەتی.
• لە راستیدا مەسەلەی سیاسی و ئابووری لە بەغدا ئەوەندە

(١٦)

ئاڵۆز بووە زۆرجار لێی تێ ناگەی، بۆ نموونە هیچ کەس گوێ
بە نرخی دیاری کراوی دەوڵەت بۆ کاڵ و پەل و پێویستی نادات
کەچی کە باسی سیاسەت و دەوڵەت روخاندن دێت، کەس
ناوێرێ باسی هیچ بکات، چونکە لە مەسەلەی نرخ و کاروباری
ئابووریدا هەموو شتێ بە پارە و بەرتیل و واسطە چارە ئەکرێ،
بەڵام مەسەلە سیاسییەکان کە گەیشتە شوێنی خۆی ئیتر
بە هیچ جۆرێ چارە ناکرێ و لە جیاتی تیاچوون و کوشتن و بڕینە.
بۆیە ئەو جیاوازییە لە دەسەڵاتی دەوڵەتدا هەیە، لە لایەکەوە
زەعیفە و هیچی پێ ناکرێ و لە لایەکی تریشەوە درندەیە و بێ
ئامانە و خەڵکەکەش لە ٩٩٪ی ترسنۆکن و هیچیان
پێ ناکرێ و مەسەلەی گرانی وای کردووە کە بەشی زۆری
خەڵک تەنها بە شوێن مسۆگەر کردنی ناندا بگەڕێن و
ئیتر بیر لە هیچی تر نەکەنەوە. ئەوەشی دەسەڵاتی هەبێ و
شتێکی پێ بکرێ بووەتە پیاوی دەوڵەت و پشتی دەوڵەت
ئەگرێ، چونکە بە زەمەندی و ژیانی مسۆگەر بەراکەماڵ
ئا ئەمەیە وەزعی باری ئەمڕۆی بەغدا و بە رای منیش بەم
زوانە گۆڕانکاری تیا روو نادات.

کابرای شارەزووری
٢٠٠٢/٦/١٧

پاشکۆی ژماره ٢

نامەی سەدام حسین بۆ مەسعود بارزانی و جەلال تاڵەبانی

الجمهورية العراقية
رئاسة الجمهورية
السكرتير

(١)

رسالة من السيد الرئيس القائد صدام حسين
الى السيد جلال الطالباني

مبدأ :

ان في ظروف كهذه يجب أن يحسب التصرف ليس على أساس آثاره المباشرة والآنية فحسب ، وانما عليه أن يدخل في حسابه المستقبل بالدرجة الاساس .

ان عملكم في الشمال ما كان عليه أن يحصل لأنه تزامن مع العمل الامريكي الصهيوني ضد العراق .

وعلى أية حال فان دوركم لن يكون أكبر وأكثر حماسة لأهدافها من قوة الطائفيين عملاء ايران التي اكتسحت كل من الناصرية والبصرة والعمارة والكوت والحلة ، وأخيراً قبرت في كربلاء ولم يبق منها الا شرذمة في مدينة النجف كمركز جدي من مراكز الشغب والعمل جار لتطهير النجف .

ان الذي يهمنا هو أن لا يحشر الاكراد في هذا الظرف مع العملية الطائفية الغادرة ، لتظهر العملية الطائفية كما هي حقيقتها كعمل من اعمال التدخل الاجنبي الخارجي ولذلك نأمل أن لا تتوغلوا اكثر فأكثر في هذا المجال لحسم الموقف ، بما يسيء الى العراق ويسيء اليكم ، ويحصل فرصة التفاهم من بعد الاصطدام بكم .

الجمهورية العراقية
رئاسة الجمهورية
السكرتير

(٢)

لذلك عليكم أن لا تتوهموا ان استرجاع المدن في الشمال اصعب من استرجاع مدن الجنوب .

انكم تتذكرون اننا كنا في طريقنا لاقرار دستور جديد للبلاد واشاعة نمط من الديمقراطية التي تمكن الاحزاب والحركات السياسية من أن تعمل وفق هذه الاجواء ، وكان هذا قبل آب ١٩٩٠ ، الا ان التطورات اللاحقة حالت دون ذلك .

والآن نحن مستعدون للتفاهم لترسي معاً أرضية العمل المشترك ، الا ان استمرار اعمال العنف في الشمال سيعرقل مثل هذه الفرص ، ومع ذلك فاننا جادون لاتاحة الفرصة المناسبة أمام شعبنا والحركات السياسية لمشاركة اوسع في العمل السياسي الديمقراطي لبناء العراق العظيم وكل حسب امكاناته وكل حسب طاقته التي تناسب مكانته .

— انتهت الرسالة —

سكرتير رئيس الجمهورية
١١ / ٣ / ١٩٩١
٢٣ شعبان ١٤١١

ئاراس عەبدولڕەحمان مستەفا: پانۆرامای ڕاپەڕین و ڕزگارکردنی شاروشارۆچکەکانی کوردستان

پاشكۆی ژماره ٣-١

ورقة التطبيع

ئەرشیفی ناوەندی کوردستان بۆ دۆکیۆمێنت و
لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی لە زانکۆی سلێمانی

١٩٩١/٧/٢١

ورقه التطبيع

تم الاتفاق على مايلي :

١- يعفى عفوا عاما وشاملا عن الكرد وعن منتسبي الجبهه الكردستانيه من المدنيين والعسكريين ومنتسبي قوى الامن الداخلي المحكومين والهاربين والموقوفين والمحجوزين ، وتوقف وقفا نهائيا الاجراءات القانونيه المتخذه بحقهم عن الجرائم السياسيه ويطلق سراحهم ، ويشمل هذا العفو العقوبات الاصليه والتبعيه ويرفع الحجز عن اموالهم المنقوله وغير المنقوله وتلغى قرارات المصادره بحقهم وتعاد اليهم جميع حقوقهم .

٢- يعفى عفوا عاما وشاملا عن الكرد وعن منتسبي الجبهه الكردستانيه وتوقف وقفا نهائيا الاجراءات القانونيه المتخذه بحقهم عن جرائم الهروب والغياب والتغيب المنصوص عليها في قانون العقوبات العسكري رقم (١٣) لسنه (١٩٤٠) وقانون معاقبه مرتكبي جرائم الهروب خارج البلاد اثناء الخدمه العسكريه رقم (٢٨) لسنه ١٩٧٢ وعن جرائم التخلف والمخالفه المنصوص عليها في قانون الخدمه العسكريه رقم (٥) لسنه ١٩٦٩ ، ويبقى هذا العفو العام نافذا لمده تسعين يوما من تاريخ صدوره .

٣- اعاده منتسبي الجبهه الكردستانيه من منتسبي القوات المسلحه وقوى الامن الداخلي والموظفين المفصولين او المنهاه خدماتهم او المحالين على التقاعد لاسباب سياسيه وكذلك من كان منهم مستخدما او عاملا ، الى الخدمه واحتساب مده بقائهم خارج وظيفه خدمه فعليه لاغراض العلاوه والترفيع والتقاعد .

٤- اعاده منتسبي الجبهه الكردستانيه من الموظفين وممن كانوا مستخدمين او عمالا المنقولين من دوائرهم الى دوائر اخرى او الى محافظات اخرى لاسباب سياسيه ، الى الخدمه في مناطقهم الاصليه ، وفق حاجه الدوائر وضمان حقوق ورواتب الذين يفيضون عن ذلك من خلال تنسيبهم للعمل في دوائر اخرى وحسب حاجتها .

٥ - اعاده الطلبه الكرد والطلبه من منتسبي الجبهه الكردستانيه المفصولين او المطرودين لاسباب سياسيه الى مدارسهم ومعاهدهم وكلياتهم وعدم احتساب مده فصلهم او طردهم سنوات رسوب ولاغراض عدد السنين المطلوبه لانهاء المرحله الدراسيه (وتخصيص مساعده ماليه للمحتاجين منهم).

٦- قبول الطلبه الكرد والطلبه من منتسبي الجبهه الكردستانيه في جميع مدارس والمعاهد والكليات المدنيه والعسكريه وكذلك في البعثات العلميه والزمالات والاجازات الدراسيه داخل العراق وخارجه وفق القواعد والاسس النافذه دون استثناء او تمييز .

٧- يعفى عفوا عاما وشاملا عن البارزانيين ويطلق سراح المحكومين والموقوفين والمحجوزين منهم وتوقف وقفا نهائيا الاجراءات القانونيه المتخذه بحقهم ويرفع الحجز عن اموالهم المنقوله وغير المنقوله وتعاد اليهم جميع حقوقهم .

٨ - اعاده سكان المدن والقرى الكرديه المرحلين الى مناطق اخرى داخل منطقه الحكم الذاتي او خارجها ، الى مدنهم وقراهم واماكنهم الاصليه حسب رغبتهم ووفق جدول زمني يتفق عليه وتعويضهم عما اصابهم من اضرار ، ويعمل على تطوير مناطقهم وذلك بايصال جميع الخدمات الاساسيه اليها لكي تصبح ، حسب قابلتها ، والامكانات الطبيعيه والزراعيه المتوفره فيها مراكز متطوره للزراعه وتربيه الحيوانات والدواجن والصناعات الخفيفه والسياحه وكذلك لدعم الامن والدفاع الوطني الى جانب الاسهام في تطوير وتقدم اقتصاد عموم العراق مع مراعاه التجميع الريفي العصري والجانب الامني والاستراتيجي .

٩ - تلتزم الجبهه الكردستانيه بايقاف الاذاعات التابعه لها عن البث بعد اعلان هذا الاتفاق مباشره ، وتسلم هذه الاذاعات الى الدوله خلال ثلاثين يوما من تاريخ اعلانه .

١٠ - العمل على تاسيس جامعه في محافظه السليمانيه .

ئەرشیفی ناوەندی کوردستان بۆ دۆکۆمێنت و لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی لە زانکۆی سلێمانی

ئەرشیفی ناوەندی کوردستان بۆ دۆکیۆمێنت و
لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی لە زانکۆی سلێمانی

١١ – تخصيص رواتب تقاعديه لعوائل الذين استشهدوا او اعدموا او فقدوا من منتسبى الجبهه الكردستانيه فى الظروف الاستثنائيه السابقه والعمل على تخصيص رواتب للمعوقين منهم وتامين السكن المناسب لهم وذلك وفق تشريع خاص يصدر لهذا الغرض .

١٢ – اعاده المشاريع التى توقفت عن العمل بسبب ظروف المنطقه الى وضعها الطبيعى .

١٣ – وضع خطه سريعه للنهوض بالمنطقه واعاده بنائها ورفع ما اصابها من اضرار وتخلف .

١٤ – الغاء جميع القوانين والقرارات والتعليمات الاستثنائيه التى تقيد حريه المواطنين او تحول دون تقدم المنطقه وذلك بعد زوال الظروف التى اوجدتها وبالاتفاق بين الطرفين .

١٥ – حل جميع التشكيلات والميليشيات المسلحه التابعه للجبهه الكردستانيه خلال ستين يوما من تاريخ الاعلان هذا الاتفاق ، ويجرى استيعاب افراد هذه التشكيلات والميليشيات من غير المشمولين بالفقرتين (٥ و ٦) فى قوى الامن الداخلى وحرس الحدود او بتطوعهم فى القوات لمسلحه وتتولى الدوله اعالتهم خلال الفتره التى تسبق ذلك .

١٦ – تسلم الجبهه الكردستانيه الاسلحه الثقيله والمتوسطه التى بحوزتها الى الدوله خلال ثلاثين يوما من تاريخ اعلان هذا الاتفاق ، اما الاسلحه الخفيفه فتسلم وفق خطه تضعها لجنه مشتركه من الجانبين وذلك خلال ستين يوما من اعلان هذا الاتفاق ، ويمكن تمديد هذه الفتره مده ثلاثين يوما اخرى اذا اقتضت الضروره ذلك ماعدا الاسلحه الخفيفه التى تجاز لاغراض الحمايه وباتفاق الطرفين .

١٧ – اعاده العوائل العربيه والكرديه فى المناطق المشموله بالتطبيع الى قراهم ومدنهم الاصليه ماعدا الهجره الطبيعيه .

١٨ – اطلاق سراح الكرد الفيليين من العراقيين والسماح للمرحلين منهم بالسكن داخل المنطقه ، والسماح بعوده الموجودين منهم خارج العراق الى القطر خلال مده سنتين والسكن فى المنطقه وحسب رغبتهم .

١٩ – تطبيق قانون تنظيم الملكيه الزراعيه فى منطقه الحكم الذاتى رقم (٩٠) لسنه ١٩٧٥ تطبيقا يضمن مصلحه الفلاحين ويخدم الاقتصاد الوطنى واعفاء المرحلين منهم عما ترتب عليهم من ضرائب جراء ترحيلهم وعدم استغلالهم اراضيهم .

٢٠ – يراعى تعيين الكرد فى الوظائف ، قدر الامكان فى المناطق التى يسكنها عدد ملموس من الكرد خارج منطقه الحكم الذاتى والمحاذيه لها ، وفق القانون .

پاشکۆی ژماره ٤-١

مشروع قانون الحكم الذاتى لمنطقة كردستان

٢٢ /٧ /١٩٩١

مشـــروع

قانـــــون

الحكم الذاتي لمنطقة كردستان

ئەرشیفی کتێبخانەی گردی زەرگەتە

باسم الشعب

مجلس قيادة الثورة

استنادا الى احكام الفقرة (أ) من المادة الثانية والاربعين من الدستور .

قرر مجلس قيادة الثورة بجلسته المنعقدة بتاريخ / / ١٤١٣ هـ الموافق / / ١٩٩١.

اصدار القانون الاتي :-

رقم (   ) لسنة ١٩٩١

قانون

الحكم الذاتي لمنطقة كردستان

البـــاب الاول

اسس الحكم الذاتـــــــي

الفصـــل الاول

الاسس العامـــــــــــة

المادة الاولى :

اولا: تتمتع منطقة كردستان بالحكم الذاتـــــي وتسمى المنطقة حيثما وردت فـــي هـــذا القانون .

ثانيا: تتحدد المنطقة حيث يكون الكرد غالبيـة سكانها ويثبت الاحصاء العام حـــدو د المنطقة وفقا لما جاء فـــي بيـــا ن ١١ اذار . وتعتبر قيود احصاء عــــام

(٣)

١٩٥٧ اساسا لتحديد الطبيعة القومية للاغلبية السكانية المطلقة للاماكن التي سيجرى فيها الاحصاء العام،

ثالثا: تعتبر المنطقة وحدة ادارية واحدة لها شخصية معنوية تتمتع بالحكم الذاتي في اطار الوحدة القانونية والسياسية والاقتصادية للجمهورية العراقية • وتجرى التقسيمات الادارية فيها وفقا لاحكام قانون المحافظات مع مراعاة احكام هذا القانون •

رابعا: تكون مدينة اربيل مركزا لادارة الحكم الذاتي •

پاشکۆی ژماره ٥-١

مشروع ميثاق بين حزب البعث العربى الأشتراكى و الجبهة الكردستانية

١٩٩١/٨/١٤ .

مشروع ميثاق مشترك بين حزب البعث العربي الاشتراكي والجبهه الكردستانيـــه

في اطار الاتفاق التاريخي الذى تم بين حزب البعث العربي الاشتراكي والجبهه الكردستانيه فقد تـم الاتفاق على الميثاق التالي والالتزامات المتقابلـه المثبته فيـه .

ان الطرفين يتعهدان تطبيق هذا الميثاق والالتزامات المتقابله الناشئه عنـه نصا وروحا وبالاخلاص وجديـه خدمه لمصالح العراق العليا :

اولا)) ان حزب البعث العربي الاشتراكي والجبهه الكردستانيه يقدران بأنّ العراق يتعرض في المرحلـــه الراهنه الى تهديدات خطيره من جانب القوى الامبرياليه وخاصه الولايات المتحده الامريكيه وحليفاتهـا التي اشتركت في العدوان الثلاثيني على العراق ومن جانب اسرائيل والصهيونيه العالميه .. كما ان النظام الايراني يمارس هو الاخر سياسـه تهديد سياده العراق واستقلاله ووحدته الوطنيه ويعبر عن اطماع شريره ضد العراق .. هذا بالاضافه الى المؤامرات التي يمارسها عدد من انظمه المنطقه مثل النظـــام السورى والنظام التركي والنظام السعودى وحكام الكويت وغيرهم من الضالعين في المخطط الامبريالي والذين يقدمون له الدعم والخدمات .

ان الطرفين يتعهدان بالعمل المشترك والنضال بكل الوسائل الدفاع عن سياده العراق وكرامته ووحدتـــه الوطنيـه ومكتسبات النضال الوطني ومسيره ثوره ١٧ ـ ٣٠ تموز ، والتصدى لسياسات ومخططات واهـــداف هؤلاء الاعـداء .

ثانيا)) ان حزب البعث العربي الاشتراكي والجبهه الكردستانيه يؤكدان بأنّ قياده الرئيس القائد صدام حسين للبلاد هي ضمانـه اساسيـه لسياده العراق واستقلاله ووحدته الوطنيه وازدهاره . وان المؤامرات التي تستهدف القائد انما تستهدف في الوقت سياده العراق وكرامته وشعبه ومكتسبات النضال الوطني ومسيره الثوره وان الهدف من هذه المؤامرات هو زعزعـه العراق وادخاله في حاله من الفوضى والتفتت كي تتمكن هذه القوى المعاديـه من السيطره عليـه واخضاعـه لاطماعها وسياساتها المعاديه لشعبـه عربا واكرادا والمعاديـه لمصالح الامه العربيـه في التحرر واستعاده حقوقها المشروعـه وخاصـــه الحقوق المشروعه للشعب الفلسطيني .

ثالثا)) ان حزب البعث العربي الاشتراكي والجبهه الكردستانيه يتعهدان بالدفاع عن مكتسبات النضال الوطني وثوره ١٧ـ ٣٠ تموز ونظامها السياسي والتجربه الديمقراطيه ضد اى شكل من اشكال التهديد الداخلي وخاصـه من جانب الجماعات الحاقده والمشبوه والمرتبطـه بالجهات الاجنبيه والتي لاتؤمن الديمقراطيه وحريه الاختيار السياسي ويتعهدان بالتحالف والعمل المشترك بكل الوسائل التي يتطلبها الموقف ضـد هذه الجماعات اذا ما لجأت الى التآمر او التخريب او استخدام العنف للنيل من النظام السياسي في البلاد

رابعا)) ان الطرفين يتعهدان بالتعاون والتنسيق المستمرين لتطبيق بنود الاتفاقات التي تم الاعلان عنها. والخاصـه بتطوير تجربه الحكم الذاتي وتطبيع الاوضاع في منطقه الحكم الذاتي والمناطق الاخـــرى المشموله بالتطبيع بصوره عامه وباخلاص ودقه بما يعزز روح الاتفاق والوحده الوطنيـه في عراقنا العظيـم واواصر الشعب الواحـد الذى تقوم العلاقه بين ابنائه على اسس المحبـه العميقه والتفاعل الخـــلاق ويتعهد الطرفان بالتصدى الحازم والمثابر لايه محاولات تستهدف تخريب تلك الاتفاقات او اشاعـــه عوامل الشك والفرقـــه .

ئەرشیفی ناوەندی کوردستان بۆ دۆکیۆمێنت و
لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی لە زانکۆی سلێمانی

ئەرشیفی ناوەندی کوردستان بۆ دۆکۆمێنت و لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی لە زانکۆی سلێمانی

خامسا) ان الطرفين يتعهدان بالتنسيق والعمل المشترك في خوض الانتخابات للمجالس التشريعية وفي المنظمات والنقابات والاتحادات والجمعيات المهنيه والشعبيه والنقابيـــه .

سادسا) تلتزم الجبهه الكوردستانيه بالعمل النشيط سواء بوسائل التثقيف والتوعيـه او بالوسائل العمليه او الانضباطيـه التي يتطلبها الموقف على اشاعه الامن والنظام واحترام القانون وحمايه ممتلكات الدوله من اعمال الخروج عن القانون في منطقه الحكم الذاتي كما تلتزم هي وحزب البعث العربي الاشتراكي بالعمل بوسائل التثقيف والتوسع والوسائل العمليه اللازمه لتعميق الوطنيه العراقيـه وشجب ومقاومـه الاتجاهات الانفصاليه والانعزاليه والشوفينيه والعنصريه التي تسعى لتخريب العلاقات الاخويه التاريخيه بين العرب والكرد ونضالهم المشترك .

سابعا) وقد تم الاتفاق بين الطرفين على ان يكون تنظيم العلاقات مع الاحزاب العربيه والكرديه والأجنبيـه والمنظمات الدوليه من خلال التشاور والتنسيق بينهما خلال الفتره التي تسبق قيام المجلس الوطني الجديد في ظل الدستور الجديد حيث تعالج هذه المسأله حين اذ وفقا لقانون الاحزاب .

ثامنا) يساند حزب البعث والجبهه الكردستانيه نضال الشعب الكردي في كل من ايران وتركيا وسوريـــا من اجل تحقيق الديمقراطيه ونيل الحقوق القوميه المشروعه .

تاسعا) اضافه الى ما تم انجازه في الاتفاق المعلن حول موضوع الحدود الاداريه لمنطقه الحكم الذاتـــي فقد تم الاتفاق بين الطرفين على مايلي :-

أ) بالنسبه للمناطق التي لم يبت في موضوع ارتباطها اداريا بمنطقه الحكم الذاتـــي او بقاء ارتباطها الاداري كما هو عليه الان لاسباب تتصل بالظروف الراهنه وما يتعرض اليه الامن الوطني مـــن تهديدات فقد تم الاتفاق على بحث اوضاعها وتقرير ارتباطها الاداري من قبل الطرفين عند مـــا يجد ان ان الظروف الداخليه وحاله الامن الوطني تسمحان بذلك .

ب) بالنسبه للمناطق التي توجد اراء متباينه بشأن تحديد غالبيـه سكانها فقد تم الاتفاق على ان يعالج موضوع البت بارتباطها الاداري في المستقبل بالوسائل القانونيـه والديمقراطيـه ومن خلال الهيئات الوطنيه المختصـه وبالاتفاق والعمل المشترك بين الطرفين وفي الوقت الذي يتفق فيه الجانبان على انه مناسب ..

ملاحظـــــه /

((اقترحت الجبهه الكردستانيه النص البديل التالي : بالنسبه للمناطق ...... فقد تم الاتفاق على ان يعالج موضوع البت بارتباطها الاداري بعد التطبيع وعن طريق الاحصاء وفق ما جاء فـــي بيان ١١ اذار او خلال مده (( )) وبالاتفاق والعمل المشترك بين الطرفين وفي الوقت الذي يتفق فيه الجانبان على انه مناسب))

عـــن
حزب البعث العربي الاشتراكي
توقيع
بغداد في / /١٩٩١م
/ /١٤١٢هـ

عـــن
الجبهه الكردستانيـــه
توقيع

ئەرشیفی ناوەندی کوردستان بۆ دۆکیۆمێنت و
لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی لە زانکۆی سلێمانی

نامەی د.سەڵاحەدین حەفید زادە، یەکەم وەزیری دارایی و ئابووری حکومەتی هەرێمی کوردستان.

(١)

بەڕێز وەزیری دارایی و ئابووری

دوای ڕێز و سڵاو ... پێ بە دڵ پیرۆزبایی لێ دەکەم و هیوادارم لە کارەکانت دا سەرکەوتوو بیت.

بێ گومان خۆم زۆر بە بەختەوەر دەزانم کە یەکێتی نیشتمانی کوردستان و هەڤاڵی تێکۆشەر مام جەلالی بەڕێز تۆ یەکەمین پۆستی وەزارەی دارایی و ئابووری حکومەتی فیدراڵی کوردستان هەڵیان بژاردم، وە لە دەست بەکار بوونی کارەکانما سەردانی بەڕێز کاک مەسعود بارزانیم کرد سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان وە بە توندی پشتگیری کارەکانی وەزارەتمانی کرد وە ئامادەیی خۆی و ئەندامانی پارتی دەربڕی لەم بوارەدا.

لە ڕۆژی ١٩٩٢/٧/٤ دا کە لە وەزارەت دا دەست بەکار بووم، ئەم وەزارەتە بریتی بوو لە دام و دەزگایەکی شێواوی بەناو ((ئەمینداریتی گشتی دارایی و ئابووری)) کە کارە سەرەکیەکەی دابەش کردنی خواردەمەنی و فرۆشتنی کەل و پەل بوو، ئەویش بە پێی نەخشە و پلانێک کە لە بەغداوە بۆی دادەنراو زۆر کەسیش هەوڵیان داوە کە لە پۆستە سەرەکیەکانی ئەم دەزگایەدا بە مەبەستی دزی و چەرەدەیی دابمەزرێن.

ئەم دەزگایە کە کرایە وەزارەت، ئەرکەکانی زۆر زیادیان کرد، لە بەر سێ هۆ، یەکەمیان وەکو وەزارەتێکی حکومەتی فیدراڵ خاوەن دەسەڵاتێکی فراوان، دووەم بە هۆی کشانەوەی دەسەڵاتداری ڕژێم لە هەرێم داو بڕینی هەموو جۆرە پەیوەندیەک لە لایەن خۆیەوە، ئەمەش وای کرد کە وەزارەت بە ناچاری ئەرکی دارایی و ئابووری حکومەتێکی سەربەخۆ ببینێ و جێ بەجێ بکات، سێیەمیان ئەوە بوو کە زۆر فەرمانگەی تازە پەیوەندی کرا بە وەزارەتمان کە پێشتر سەر بە بەغدا بوون وەکو - گومرگ و بانقەکان و باجی دەرامەت و عقارات -- هتد -

لێرەدا دەمەوێ کورتە باسێکی کارەکانمت بۆ بکەم بۆ ئەوەی شارەزا بیت و سوودیان لێ وەرگری بۆ بەردەوام بوونی کارەکانی ئەم وەزارەتە

١) کە دەست بەکار بووین، هاتینە سەر کەلاوەیەک و گەنجینە و بانقەکان پارەیان تێ دا نەبوو، کە ڕژێم کشایەوە پارەی بانقەکانی لەگەڵ خۆی دا برد و بە پێی بودجەیەک کە ڕژێم دایناوبوو ساڵی ١٩٩١ بریتی بوو لە

له (١،٧٥٠،٠٠٠) یەك ملیار و حەوت سەدو پەنجا ملیۆن دینار، وە پێویست بوو ساڵی ١٩٩٢ ئەوەندە پارەیە یاخود زیاتر بۆ بودجەی ئەو ساڵە تەرخان بكات جا لەم بارو دۆخە ناهەموارەدا وەزارەتی دارایی و ئابووری دەستی كرد بە رێك خستنی سەرچاوەی داهات و كۆ كردنەوەی بۆ گەنجینەی كوردستان و جێ بەجێ كردنی دروشمە سەرەكیەكەی بەرەی كوردستانی تێكۆشەر (یەك دارایی). بۆ ئەم مەبەستە دوو سەرچاوەی داهات هەن :-

١- سەرچاوەی داهاتە (تقلیدی) یەكان وەكو باجی دەرامەت و باجی عقار و پارەی ئاو و كارەبا وە رەسمی دائیرەی تاپۆ و دادگاكان ... هتد كە ئەم سەرچاوەیە بە هۆی بارو دۆخی ژیانی ئابووری و سەپاندنی دوو ئابلووقە بەسەر كوردستان دا. بەشداری لە داهات دا كردوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەش دا، هەوڵ دراوە رێك بخرێت و زیاد بكرێت. بۆ نموونە باجی داهات لە چاو پیاخشاندنی نزیكەی (٨٤) چالاكی ئابووری تر باجیان لەسەر دانرا بە مەبەستی زیادبوونی دەرامەت. هەروەها باجی خانووبەرە پێشنیاز كراوە كە چاوی پیا بخشێنرێتەوە بۆ زیاد كردنی دەرامەت و رێك خستنی وەرگرتنی.

ب- رێك خستنی دەرامەت (واردات)ی گومرگی كە بایەخ و سەنگێكی ئێجگار زۆری هەیە بۆ خەزینەی كوردستان. وەرگرتنی گومرگ و كۆ كردنەوەی داهاتەكەی ئەركێكی زۆر گران بوو لە سەر شانی وەزارەتەكەمان، لەبەر ملمڵانێ و دانانی گومرگ نەرە لایەنی، بەڵام هەر لە یەكەم رۆژەوە وەزارەت دەستی كرد بە رێك خستنی گومرگ لە سەر یاسا و میلاك و فەوارەی (هیكل) بەڕێوەبەرایەتی و بازگە (نقطة) گومرگیەكی دانا و فەرمانبەرەكانی وەزارەتی لەو شوێنانە دا دامەزران و پسوولەو ئیستیمارەی گومرگ بە دروشمی حكومەتی هەرێمەوە چاپ كرد ورده ورده توانرا فەرمانبەرو پۆلیسی گومرگیش دابنرێت.

زۆر بە خۆشحاڵیەوە توانرا ئەم داهاتە هەمووی بخرێتە گەنجینەی كوردستان وە لە ساڵی رابووردوودا بوودجەیەكی كاتی (مؤقت) دانرا بۆ سێ مانگی - ١٠- ١١- ١٢ - كە بووە مایەی پەردە پۆشی وەزارەتەكانی هەرێمی كوردستان و دامەزراندنی دام و دەزگاكانی و پۆشتە كردنەوەی پێداویستەكانیان لە كەل و پەل و ئامێر و مەكینەو گەلێك پێداویستی تر بێجگە لە دانی مووچە و (مخصصات)ی فەرمانبەرەكانی ئەم وەزارەتانە كە ژمارەیان لە (١٥٠،٠٠٠) سەدو پەنجا هەزار فەرمانبەر زیاترە و مانگانە (٤٠) ملیۆن دینار تەنیا تكالیفی مووچەیانە و نزیكەی لە ٤٠٪ ی دانیشتوانی

ئەو ڕژێمە ژیانی ڕۆژانەیان پێوەی بەندە
هەروەها پاش ڕێک خستنی هێزی پ.م توانرا مووچەیان بۆ دابین بکرێت بۆ یەکەم مانگ کە بریتی بوو لە (٢٥) ملیۆن دینار لەگەڵ ئازووقەیان بێجگە لە پارەی دانی حزبەکانی بەرەی کوردستانی هەموو مانگێک، لە هەمان کاتیشدا توانرا قەرزی مووچەی چوار مانگی فەرمانبەران بدرێتەوە کە پێش پێک هێنانی حکومەت نەیاندرابوویە هەروەها توانرا بەشێک لە داهاتی گومرگ بە دراوی قورس بدرێت وە ئێستا پتر لە (٧) ملیۆن دۆلار کۆکراوەتەوە لە لقی بانقی مەڵبەندی هەرێم دانراوە بۆ جێبەجێ کردنی پێداویستیەکانی کارگەکان و هێنانی وکرینی تێشوومەک لە دەرەوەی هەرێم کە بە پارەی قورسە. بەڵام دزو چەردەیی هەرماوە لە گومرگدا بەهۆی دیاردەی چەکداری وە دەست هاویشتنە کاری گومرگ لەلایەن هەندێ لایەن کە هەمیشە وەزارەتەکەمان ئاگاداری وەزارەتی ناوخۆی کردووە بۆ سزادانی ئەو جۆرە کەسانە بەڵام بەداخەوە لەبەر هۆی دیاردەی چەکداری نەتوانراوە هێشتا ئەو دزو چەردەو نقاط گمرگ غیر شەرعیانە بە تەواوی لابیرێت کە ئەم کارەش خارجی ئیرادەی وەزارەتەکەمانەوە هیوادارین پاش ڕێکخستنی پ.م ئیتر هەڵگرتنی چەک تەنەنە بکرێت وە تەنها لای اجهزەی حکومەت بەکاربێت کە تەنها ئەمەش زامنە بۆ چەسپاندنی یاسا وحکمڕانی قانون.

٢) توانرا بانقەکانی هەرێم ڕێک بخرێتەوە کە بەهەموو جۆرەکانیان هیچیان تێدا نەبوو وە رژێم تەنانەت (ودائعی) خەڵکیشی بردبوو. لەهەمان کاتیشدا لقی بانقی مەڵبەندی کوردستان دروست بوو بۆ سەرپەرشتی کردنی بانقەکان، وە توانرا یاسای بانقی مەڵبەندیش دابنرێ وە لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت، وە هەروەها دەستە پێک کراوە بۆ دروست کردنی کۆمپانیای (تأمین) لەهەرێمدا، ئەوە جگە لەهەوڵدان وهاندانی بانقە تایبەتەکان وەکو بانقی عەقاری وکشتوکاڵ وپیشەسازی کە دەستیان کرد بەوەرگرتنەوەی قەرزەکانیان وە ئێستا ئامادەن جارێکی تر کارەکانیان ئەنجام بدەن وە قەرز بە هاولاتیان بدەن.

٣) سەبارەت بە بارودۆخی پارەوانە (نقد) ئیجازە بە سەرافەکان درا لەهەموو پارێزگاکانی کوردستان بۆ پارە گۆڕینەوەو معاملە پێ کردن، بۆ ئەوەی بتوانرێت کە دەست بەسەر قاچاغی پارەگۆڕینەوەدا بگیرێت.

٤) توانرا لەم ماوەیەدا (تعریفە)ی گومرگ لەسەرانسەری کوردستاندا بکرێت بە یەک وە یەک خرێت (توحید) وە ئێستا پرۆژەکە ئامادەکراوە بۆ بەردەمی ئەنجوومەنی وەزیران.

٥) توانرا یاسای پول (طابع) دابنرێ وە لە پەرلەمان لێکۆڵینەوەی لەسەر کرا، وە جێ بەجێ کردنی ئەم یاسایەش هەنگاوێکی گرنگە بۆ زیادکردنی داهات.

٦- توانرا پاش پەیوەندی کردنی بەڕێوەبەرایەتیەکانی (عقاراتی دەولەت) بە وەزارەتەکەمان حصری عقارات بکرێت وە لیژنەیەکی تایبەت دانرا بۆ بەدواچوون و جێبەجێ کردنی کاروباری ئەم عقارانە.

(٤)

٧) توانرا وە بە هاوبەشی لەگەڵ پارێزگاکاندا پسوولەی خواردەمەنی رێک بخرێت و تازە بکرێتەوە، وە تائێستاش لیژنەکان کاریان بەردەوامە.

٨) توانرا سەرپەرشتی و هاریکاری بکرێت لەگەڵ لیژنە ئابوورییەکانی لە پارێزگاکاندا.

٩) کۆبەستنرا بۆ یەکخستنی (توحید) ژوورە بازرگانی و پیشەسازییەکان بە مەبەستی پێک هێنانی - یەکێتی ژوورە بازرگانییەکان - (اتحاد غرف التجارة والصناعة) ی هەرێم وە لە ئەنجامی ئەم کۆڕەدا یاسایەک ئامادەکرا بۆ ئەم یەکێتییە وە ئێستا لە بەردەمی پەرلەماندایە.

هەروەها لە هەمان کۆڕدا بۆچوونی کۆمپانیای هاوبەش دروست بوو بە مەبەستی هێنانی کەل و پەل، بە تایبەتیش خواردەمەنی سەرەکی کە هەنگاوی یەکەمە و پەرەپێدانی لە دوایدا بۆ هێنانی هەموو جۆرە کەل و پەلێک، بۆ ئەم مەبەستەش ئێستا پرۆژەی یاسای دامەزراندنی ئەو کۆمپانیایە لە بەردەمی ژوورە بازرگانییەکاندایە بۆ لێکۆڵینەوە و را دەربڕین لەسەری.

١٠) هەوڵدان بۆ رێکخستنی باری بازرگانی بە دیار کردنو دەستنیشان کردنی بازرگانە لێهاتووەکان، ئەوانەی لە توانایاندایە کەل و پەل بهێنن و ئەم کارەش بە هاریکاری لەگەڵ ژوورە بازرگانییەکاندا ئەنجام دراو بڕیار درا کە (اجازەی استیراد) بە بازرگانەکان بدرێت و ئەم ئیجازەیەش لە وەزارەتی دارایی و ئابووریدا رێک بخرێت.

١١) دانانی بوودجەی ساڵی ١٩٩٣ بۆ یەکەم جار ئەم بوودجەیە دانرا بۆ حکومەتی هەرێمی کوردستان، وەزارەتی داراییش پێش دەست کردن بە ئامادەکردنی بوودجەکە، تعلیماتی بۆ وەزارەتەکان لە هەرێمدا دەرکرد بۆ چۆنیەتی ئامادەکردنی بوودجەو هەر وەزارەتەش رۆژێکی بۆ تەرخان کرا بۆ هاتنیان بۆ وەزارەتی دارایی و ئابووری بۆ لێکۆڵینەوە لەسەر بوودجەی وەزارەتەکانیان، بەم شێوەیە هەر (١٠) وەزارەتەکە بوودجەکانیان تەواوکردو سەرئەنجام وەزارەتی دارایی و ئابووری بوودجەیەکی گشتگیر (شامل) ی دانا کە پێکدێ لە بوودجەی ئاسایی و بوودجەی (إستثماري).
ئەمەیانمان نەتوانی دابنێین لەبەر ئەوەی چونکە پرۆژەکانی ئاوەدانکردنەوەی کوردستان پێویستیان بە (تمويل) هەیە و زۆربەشی بە پارەی قورسە کە ئێستا دابین ناکرێت لەبەر بارو دۆخی و ئاڵۆزی باری ئابووری.

١٢) توانرا مخصصات تەرخان بکرێت بە مقداری (١٠٠) سەد دینار بۆ ئەو قوتابیانەی کە لە زانکۆ و پەیمانگاکان دەخوێنن و دوورن لە کەس و کاریان و (٣٠) سی دیناریش بۆ ئەو قوتابیانەی کە نزیکن لە کەس و کاریان وە هەروەها مخصصات دانرا بۆ قوتابییە چالاک و زیرەکەکان کە یەکەم دەردەچن - عشير -

بێ گومان ئەنجام دانی ئەم کارانە بەبێ پشتگیری و هاندانی بەڕێز د.فوئاد سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران نەدەکرا سوپاس و ڕێزم بۆی ، وە هەروەها ئەنجام دانی ئەم کارانە دەگەڕێتەوە بۆ کۆششی و بێ وچانی فەرمانبەرانی وەزارەتەکەمان وە بەتایبەتی دیوانی وەزارەت وە لەم بوارەدا بەڕێز جێگری وەزارەت ڕۆڵێکی سەرەکی هەبوو لە ڕاگرتنی تەوازن و هاریکاری و پێشخستنی کاروباری وەزارەت

هیوادارم ئەم بەردی بناغەیەی کە دارێژراوە بەرەو پێش وە بەرەو پێشەوە بڕوات لە ڕۆژانی داهاتوودا ،

لەکۆتاییدا هیوای سەرکەوتنت دەخوازم وە هەمیشە خۆم بە پێشمەرگەیەکی دڵسۆزی ئەم نیشتمانە دەزانم وە ئامادەم هەموو کاتێ زانیین و زانستییەکانم و تاقی کردنەوەکانم بخەمە ژێر دەسەڵاتی پەرلەمان و حکومەتی فیدراڵی کوردستان ، ئیتر هەر سەرکەوتوو بێت حکومەتی هەرێمی کوردستان بۆ جێبەجێ کردنی ئامانجی میللەتەکەمان .

بەکەم وەزیری دارایی و ئابووری
حکومەتی فیدراڵی هەرێمی
کوردستان
دکتۆر / سەلاحەدین حەفید زادە
١٤/٣/١٩٩٢

پاشکۆی ژماره ٧-١
موازنة عام ١٩٩٣

اللجنة المالية والاقتصادية
العدد ق / ١٠
التاريخ : ٦ شباط / ١٩٩٢

الى / رئاسة المجلس الوطني الكردستاني

م / موازنة عام ١٩٩٢

تحية واحترام ..

الغرض من الميزانية (الموازنة) هو وضع خطة مالية سنوية للرئاسيات الحكومية والعمل في اطار تلك الخطة .. وهي بمثابة رقابة مسبقة على الصرف وهذا يعني تحديد المسؤولية التنفيذية المالية لتلك الرئاسيات .. هذا وكما نعلم ان تلك الموازنات التقديرية قد تتأثر بالتقديرات الشخصية ومن المحتمل حدوث زيادة أو نقصان في حجم التقديرات وخاصة بالنسبة لموازنة إقليم كردستان لكونها موازنة تجريبية لسنة الاساس وذلك بسبب (حدوث تغييرات جوهرية في الهيكل التنظيمي لدوائر الاقليم) بالاضافة الى استحداث هيئات جديدة لم تكن موجودة أصلاً مثل وزارة (البيشمه رگه) .. ولهذه الاسباب يكون من المحتمل حدوث أخطاء في التقدير وخاصة في حالة عدم وجود الرؤية الواضحة لدى الوحدات الحسابية في الوزارات عن امكانية حكومة الاقليم من الناحية المالية ، كما ومن المعروف ايضاً أن قسماً من المحاسبين تعودوا في تضخيم أرقام الصرف تحسباً من تخفيضها لدى الجهات العليا ، وأن تضخم أرقام الصرف تدل على عدم وجود توصيات اعداد الموازنة فيما يتعلق ببيانات امكانية حكومة الاقليم المالية ، لأن مبلغ العجز مبلغ كبير في كل الميزانية عند ارسالها الى لجنتنا ..

ص (١)

ص ٢

ومن ملاحظات لجنتنا حول الموازنة المرسلة الينا، نورد النقاط والملاحظات التالية والتي سعينا جاهدين لحلها..

١) حيث وان تم الاقرار على كون دوائر الماء والمجاري ضمن وزارة البلديات والسياحة في الاقليم ولكن درج ضمن موازنة دوائر وزارة الداخلية ولم يلاحظ مجلس الوزراء هذا التغيير، ولابد من مناقلتها الى وزارة البلديات والسياحة بنفس المبالغ مع تعديلاتنا..

٢) لم ترد ذكر مديريات الثقافة في المحافظات ولعله قد درجت ضمن موازنة ديوان الوزارة.

٣) لم تدرج في الفصل الاول لجامعة صلاح الدين مخصصات الزوجية والاولاد لموظفيه علماً بانه كان المقترح من قبل الجامعة لهذا الغرض (٤٣٩٠٠٠ دينار) لذا درج المبلغ المذكور من قبل لجنتنا بعد حضور مسؤولين ماليين من وزارة المالية والاقتصاد.

٤) تم زيادة مبالغ وتنزيل مبالغ اخرى بشكل كبير من قبل وزارة المالية والاقتصاد.. فعلى سبيل المثال:

لطلبة جامعة صلاح الدين

للاحتفالات ٥٢٠٠٠ دينار

للدفاع المدني ٢٢٠٠٠ دينار

والنشر والاعلام ٧٠٠٠٠ دينار

تم زيادتها الى ١٠٠٠٠٠ للاحتفالات

والى ٧٠٠٠٠ للدفاع المدني

١٧٠٠٠٠ للنشر والاعلام

ولكن تم شطب (المبلغ المقترح للايفاد) من قبل الوزارة علماً بانها الجامعة الرئيسية في الاقليم حيث اضفنا المبلغ المقترح وهو ١٥٠٠٠٠ دينار

كما وتم تنزيل نفقات الطبع للجامعة المذكورة من ٢٩٠٠٠٠ الى ١٠٠٠٠٠ دينار وتم الغائها من قبل اللجنة وخصصت لها مبلغ مائتان وخمسون الف دينار

ص ٣

كان المقترح لشراء الكتب والمجلات في الادارات المحلية ٤١٠٠٠ دينار تم تنزيلها الى ٢٠٠٠٠ دينار في وزارة المالية علماً بان هذا المبلغ كان لشراء الكتب والمجلات لكافة المكتبات في الاقليم وهذا المبلغ لا يكفي وحاجة المكتبات العامة في الاقليم.

وكان المجموع الكلي المقترح من قبل وزارة التربية ٢٢٠,٢٢٨,٥٠٠ مليون، تم تنزيله في وزارة المالية الى ١٤٥,٦٩١,٢٥٠ مليون أي نسبة التنزيل الكلي تبلغ ٣٤٪ وهذا يظهر لنا أحد الحالتين:

. إما ان المبالغ المقترحة من قبل وزارة التربية كانت مبالغاً فيها - أو لم تكن الوزارة المعنية موفقة في مناقشتها مع المسؤولين الماليين في وزارة المالية والاقتصاد.

أما بالنسبة الى وزارة البيشمه ركه، لقد تم مضاعفة وزيادة مبالغها بشكل مبالغ فيه .. حتى أصبح نسبة المبلغ النهائي ٢٧٢٪ من المبلغ المقترح من قبل وزارة البيشمه ركه نفسها.. فكان المقترح من قبل المعنية للفصل الأول نفقات الموظفين ١٥٨,٠١٠,٠٠٠ جعل ١٧٢,٠١٠,٠٠٠ مليون دينار اي بزيادة ١٤ مليون دينار وكان المقترح للصيانة المباني لديها ٢,٠٠٠,٠٠٠ مليون دينار تم زيادته الى ١٠,٠٠٠,٠٠٠ مليون. وكان المقترح لشراء السيارات لها ١ مليون تم زيادته في وزارة المالية الى ٢٢ مليون. وكان المقترح من قبل الوزارة نفسها لشراء المكائن والاجهزة والآلات من (فصل الرأسمالية) ١٥٠,٠٠٠ دينار فقط تم زيادته الى ٣٠٠ ثلاثمائة مليون دينار مما أثقل كاهل الموازنة وأحدث العجز الثقيل، وتعجب مسؤولوا المالية في وزارة المالية من أمر هذا الرقم .. [illegible] فتم معالجة غالبية المبالغ الزائدة من قبل لجنتنا حسب الجدول المرفق..

أما في وزارة الداخلية نلاحظنا درج مبلغ ٦,٠٠٠,٠٠٠ مليون لشراء السيارات في ديوان الوزارة .. ولكن لم يدرج لشراء السيارات أي مبلغ في المديريات العامة (الشرطة / الآسايش / المرور / الادارات المحلية / الجنسية) .. علماً بانها ايضاً بحاجة الى السيارات وكانت

ص ٤

المقترح من قبل المديرية العامة للشرطة (١٥,٥٠٠,٠٠٠ مليون) وللآسايش (٢,٦٠٠,٠٠٠) وللمرور (٩٠٠,٠٠٠) دينار وتم تغيير المبلغ المخصص/ المذكور لديوان الوزارة وتم توزيعه بين مديرياتها العامة ودوائرها حسب حاجاتها وقناعتنا وبالشكل التالي:

- ديوان الوزارة ... ٤٠٠,٠٠٠.
- الآسايش ... ٢,٠٠٠,٠٠٠
- الشرطة بما فيها النجدة ... ٦,٠٠٠,٠٠٠
- الادارات المحلية ... ٦٠٠,٠٠٠.
- المرور ... ٦٠٠,٠٠٠.
- الجنسية ... ٤٠٠,٠٠٠.

كان مخصصات الآسايش مبالغاً فيه (٩,٠٠٠,٠٠٠ ملايين) وتم تنزيله من قبل لجنتنا حسبما مبين في الجدول.

وقد ادرج مبلغ ٦,٠٠٠,٠٠٠ ستة ملايين دينار للانفاذ في وزارة المالية والاقتصاد وهذا المبلغ مبالغ فيه جداً وتم تنزيله الى (٢,٠٠٠,٠٠٠ مليون).

وفي نهاية الموازنة توحيد تخصيصات الدوائر والمؤسسات للادارات اقليم كردستان ١٩٩٣ تحت اسم وزارة المالية والاقتصاد..: حيث كان من المفروض أن يضاف المبلغ الاجمالي لهذه الدوائر الى تخصيصات وزارة المالية والاقتصاد .. أم ان الوزارة مستقلة ضمن الاحتياطي المدرج ضمن مجموعة عشرون مليون دينار كاحتياطي للوزارة .. والحالة هذه جائزة..

وكذلك في وزارة المالية والاقتصاد تم تخصيص مبلغ (٢٠,٠٠٠,٠٠٠) مليون لرواتب المتقاعدين في الاقليم؛ فهل قدر الموظفون والعاملون الذين يحالون على التقاعد فقط من يوم الانتفاضة الباسلة وخلال هذا العام ايضاً، أم ضمن عوائل الشهداء والانفال والحركة التحررية الكردية ايضاً ومفقودي الانفال والبارزانيين وغيرهم.

وفي مجلس الوزراء/ تم زيادة المبالغ مجموعها (٩,٢٨٨,٠٠٠) مليون دينار وبالشكل التالي:

- لمحافظات الاقليم/ مخصصات الخدمة (٧,٩٠٠,٠٠٠ مليون دينار.
- لوزارة التربية/ التعليم الثانوي/ مخصصات التلاميذ (٩٥٠,٠٠٠ دينار

ص ٥

- لوزارة الثقافة / النشاط الرياضي والكشفي ... ١٥٠ دينار
- = = / المكائن والآلات ... ٢٠٠ =
- لوزارة الصحة / قسم الاعلام ... ٠٢٢ =
- = الأوقاف / الملابس ... ٠٥٥ =

لقد تم تقليل المبالغ المدرجة للاحتفالات من قبل لجنتنا في جميع الوزارات بشكل مناسب وتم مناقشة ودراسة كافة مواد الفصول واحدة بعد الأخرى وتم تقليل المبالغ الضخمة وغير المناسبة فيها وكذلك تم تعديل بعض المبالغ الأخرى التي وجدت اللجنة بأنها غير كافية و غير مناسبة وتم معالجة العجز بنسبة كبيرة وطبقاً لجداول كافة المواد والمبالغ التي تم تغيرها وتعديلها من قبل لجنتنا لمناقشتها مع بقية مواد وفصول الموازنة لمناقشتها من قبل المجلس الموقر ومصادقتها.

توصيات واقتراحات اللجنة :

١) تشكيل ديوان أو هيئة الرقابة المالية من ذوي الكفاءة والاختصاص في المجال الحسابي والمالي ويكون مرتبطة بالبرلمان مباشرة باعتباره أعلى سلطة في الاقليم..

٢) اصدار تعليمات مشددة من قبل وزارة المالية والاقتصاد بشأن (تقييد الصرف) و (التقشف) وتشكيل لجنة عليا لمراقبة تنفيذ الموازنة.

٣) عدم السماح لشراء سيارات الصالون الضخمة من قبل الوزارات ودوائرها.

٤) بالنظر لوجود تضخم إداري ملحوظ في دوائر الإقليم يستوجب الاستفادة التامة من الكوادر الفائضة واتباع سياسة التنقل بين الوزارات ودوائرها حسب نظام العجز والفائض والتقليل من التعيينات الجديدة قدر الامكان..

ص.٦

٥ - العمل على زيادة ايرادات الميزانية لإقليم كوردستان من خلال اعادة النظر في نسب الضريبة والرسوم، كذلك البحث عن مصادر جديدة للايرادات مع تنشيط حركة دوائر ضريبة الدخل وزيادة الوعي الضريبي بين المواطنين.

٦ - أن تقوم كافة الوزارات بالسيطرة على أملاكها ومواردها وأن تكون طريقة (المزايدة العلنية) أسلوباً متبعاً في بيع منتجات دوائر ومصانع الاقليم وكذلك إيجار ممتلكات الوزارات وبالاسلوب الذي يضمن أعلى مورد لخزينة الاقليم.

٧ - اصدار (سندات القرض وسندات الادخار) وطرحها على الجمهور وبفئات معتدلة، لاسهامها في تغطية جزء من العجز.

٨ - طلب المساعدات والقروض بدون فائدة من المنظمات العالمية وكذلك من المقتدرين الكرد في الخارج كأفراد أو مجموعات.. وتكون كافة المساعدات النقدية و العينية أو أن تكون استلامها تحت رقابة واشراف وزارة المالية و الاقتصاد.

ص٧

٩) وللموازنة المقبلة لعام ١٩٩٤ وكي تظهر بشكل مناسب نرى من الأجدر بأن تؤخذ النقاط التالية بنظر الاعتبار : أ/ تحديد أهداف موازنة الإقليم لتحقيق بعض الفوائد الآتية: م- الحد من التضخم قدر الإمكان من خلال وضع أيد على المصروفات والنفقات . ب- اعادة بناء كردستان وتشجيع عن طريق تشجيع الهجرة المعاكسة وتأمين المستلزمات الحياتية لهم وتشجيع الزراعة والصناعة وتربية الحيوانات بكل السبل.
ج- تخفيض البطالة وتأمين حياة المرفهة من قبل السلطة التنفيذية.
د- بذل الجهود الاستثنائية لإدارة وصيانة الأجهزة و المعامل التي لها علاقة مباشرة بالأمور الحياتية والأمن الاقتصادي بالإقليم كالماء/ الكهرباء/ الطرق/ الجسور/ والدفاع ...
هـ- أن تكون موازنة ١٩٩٤ حسب الفصول والمواد والأنواع حتى تكون دقيقة في مواردها - تقييد الصرف وفق فقراتها ..

هذه كانت ملاحظات لجنتنا وتوصياتنا. آملين أن تؤخذ بنظر الاعتبار ... ولكم الأمر مع التقدير والاحترام ..

د. خالد [illegible]

[illegible] محمد شوقي

جمال عبد [illegible]
رئيس اللجنة

عبد الكريم كاكه [illegible]

شفيق [illegible] عبد الله

حسين أحمد البرزنجي
مقرر اللجنة

ملاحظة: العضو (فرنسيس يوسف شابو) في مهمة رسمية خارج [illegible]
(٧-٧)

پاشكۆی ژماره ٧-٨

(اللجنة المالية والاقتصادية)
٦/٢/١٩٩٣

"خلاصة موازنة اقليم كوردستان لعام ١٩٩٣"

	اسم المجلس	مجموع المبلغ الذي توصي به لجنتنا المالية والاقتصادية	النسبة المئوية ٪
١	المجلس الوطني الكوردستاني	١٩,١٥٩,٠٠٠	٪ ٦,٥٤
	اسم المجلس او الوزارة	المبلغ الذي توصي به لجنتنا المالية والاقتصادية	
١	رئاسة مجلس الوزراء	٥٤,٢٢٦,٠٥٠	٪ ٤,٥
٢	وزارة التربية	١٤٩,٨٣٦,٢٥٠	٪ ١٢,٣
٣	وزارة الاشغال والاسكان	٤٨,٠٤٣,٥٠٠	٪ ٢,٩٥
٤	وزارة الزراعة والري	٥٦,٦٨٧,٥٠٠	٪ ٤,٦٦
٥	وزارة الداخلية	١٠٨,١٢٥,١٠٠	٪ ٨,٩
٦	وزارة البلديات والسياحة	٧٦,٨٩٤,٥٠٠	٪ ٦,٢٢
٧	وزارة النقل والمواصلات	٨٠,٤٥٥,١٠٠	٪ ٦,٦٢
٨	وزارة الثقافة	٠٩,٢٧٦,٥٠٠	٪ ٠,٧٦
٩	وزارة الصحة والشؤون الاجتماعية	١٦١,٢٤١,١٠٠	٪ ١٣,٣
١٠	وزارة الاعمار والتنمية	٢٧,٥٩٦,٥٠٠	٪ ٢,٠٧
١١	وزارة المساعدات الانسانية	٦,١١٤,٥٠٠	٪ ٠,٥
١٢	وزارة الاوقاف	١١,٨٨٦,٢٥٠	٪ ٠,٩٨
١٣	وزارة المالية والاقتصاد	١٦٦,٠٢٤,٢٥٠	٪ ١٣,٦٦
١٤	وزارة البيشمه ركه	٢٢٨,٦٠٩,٠٠٠	٪ ١٨,٨١
١٥	وزارة الصناعة والطاقة	٢,٠٧٢,٥٠٠	٪ ٠,١٧
١٦	وزارة العدل	٩,١٧٩,٠٠٠	٪ ٠,٧٥
	مجموع النفقات لمجلس الوزراء وكافة الوزارات	١,١٩٦,٢٨٧,٤٠٠	٪ ٩٨,٤٦
	المجموع الكلي لنفقات الاقليم بما فيه البرلمان	١,٢١٥,٤٤٦,٤٠٠	٪ ١٠٠
	مجموع الايرادات المخمنة من قبل وزارة المالية والاقتصاد	١,٠١٣,٨١٢,٠٠٠	٪ ٨٣,٤١
	العجز السابق كان	٥٠١,٨٥٣,٤٠٠	٪ ٣٣
	العجز المتبقي	٢٠١,٦٣٤,٤٠٠	٪ ١٦,٥٩

پاشکۆی ژماره ٨-١

مجموعة من الأجرائات السريعة لتنضيم و استمرارية الدوام فى غياب سلطة الدولة.

مجموعة من الاجراءات السريعة لتنظيم واستمرارية
الدوام في غياب سلطة الدولة

هناك مجموعة من الاجراءات من الضروري اتخاذها ويمكن اجمالها بما يلي :

اولا : استمرار جميع الدوائر ومؤسسات الدولة في منطقة كردستان الحكم الذاتي في عملها اليومي المعتاد بدون توقف ، وتطبيق القوانين والانظمة والتعليمات الخاصة بسير أمور تلك الدوائر دون هوادة ، واتخاذ الاجراءات الشديدة بموجب القانون ضد كل من يخالف تلك القوانين والانظمة كما من الضروري وضع حراسة شديدة ونزيهة على هذه المؤسسات وخاصة المخازن التي تتوفر فيها المواد والسلع المختلفة .

ثانيا : قيام الدوائر والمؤسسات التي تحصل على الايرادات (كالرسوم والضرائب وثمن المبيعات ... الخ) بايداع تلك الايرادات في البنك يوميا وتسجل بأسم الدائرة المعنية وحسب التعليمات المالية المتبعة ، وليس للدائرة المعنية حق بسحب تلك الايرادات الا بأمر من الجهة المخولة .

ثالثا : ايجاد مصادر ايرادية سريعة تتمثل فيما يلي :

١- اصدار بطاقة بقيمة دينار أو دينارين على نمط البطاقات التي كانت تطبع بمناسبة يوم المضائقة ، توزع على الدوائر ومحطات البنزين ووكلاء المواد الغذائية لصرفها وتسجيل قيمتها لدى الجهة المخولة وايداعها في البنك كايراد .

٢- دراسة وضع ضريبة على المشروبات الروحية ووضع ضوابط لذلك .

٣- القيام بحملة تبرعات عامة وعلى كل المستويات .

٤- اقامة الحفلات من قبل الفنانين وجمع ريعها وايداعها في البنك كايراد للجهة المخولة .

٥- تشكيل لجنة مختصة لدراسة فرض ضريبة الكمرك على السلع المارة بكردستان ووضع ضوابط لها كتحديد الجهة المختصة والجهة التي يقبض الرسم والجهة المشرفة (الدقيقة) لكون ضريبة الكمرك تشكل ايرادا كبيرا في المنطقة وتنسيب كوادر كفوءة ونزيهة لها .

٦- اقامة الندوات بين المهنيين (الاطباء ، المهندسين ، اصحاب المكاتب) وتحديد جزء من اجورهم وحسب اتفاقهم ريعا للجهة المخولة في هذا الظرف .

٧- فرض رسم على معارض السيارات أو اصحاب السيارات عند البيع والشراء وحسب عقود البيع أو تزويدهم بالبطاقات التي مر ذكرها وحسب كمية المبلغ ونسبة معينة لكل الف دينار .

٨- نفس الفقرة اعلاه بالنسبة لمعاملات الطابو (التسجيل العقاري) عند بيع وشراء ورهن الاراضي والعقارات .

رابعا : قيام الدوائر بتحديد نفقاتها واحتياجاتها من السلع التي تحتاجها لديمومة عملها وانتاجها ومن الضروري اجراء تقشف تام للنفقات وعدم صرف المبالغ الا بأمر من الجهة المخولة

تمسح رجاء

ئەرشیفی جەلال عومەری سام ئاغا

خامسا : تشكيل لجنة لدراسة احتياجات المعامل الانتاجية (معمل السكاير ، السمنت ، الالبسة الجاهزة ، الزراعة ، اعدادية الزراعة ....الخ) لديمومة انتاجها على وجه السرعة وتأمين احتياجاتها .

سادسا : تشكيل لجنة لوضع دراسة مستفيضة لتحديد اسعار السلع الاستهلاكية الضرورية كالمواد الغذائية وعلى ضوء تكاليف الانتاج أو الاستيراد .

سابعا : الاشراف الدقيق على عملية بيع المواد الغذائية من قبل وكلاء البيع والاعلان بواسطة التلفزيون والاذاعة عن المواد المستلمة من قبل الوكلاء وكميتها والاعلان عن ارقام الوكلاء الذين يتم تجهيزهم يوميا ليكون الجمهور على علم باليوم الذي يراجع فيه الوكيل بالاضافة الى اجبار الوكيل (البائع) بأن يعلق على واجهة الدكان شعريا قائمة بالمواد المستلمة وكميتها واسعارها كي يتمكن المواطن من محاسبة الوكيل بموجب تلك القائمة لانه من الملاحظ ان كثير من البائعين يقومون باخفاء بعض فقرات المواد ويبيعونها في السوق السوداء .

ثامنا : الطلب من منظمات الامم المتحدة تقديم العون والمساعدات سواء كانت على شكل سلع كالمواد الغذائية أو نقدية لتغطية جزء من التكاليف .

تاسعا : توجيه نداء من الاذاعة والتلفزيون الى المواطنين بدفع ما بذمتهم من الديون الى الدوائر المعنية كدائرة الكهرباء ، والتلفونات .

عاشرا : الايعاز الى مديرية المرور بفرض غرامات فورية على السيارات المخالفة حيث بهذا الاجراء سنرد ودان الأول توفير سيولة نقدية وثانيا فرض النظام .

هذه هي خلاصة بعض الاجراءات الضرورية الواجب اتخاذها في هذه المرحلة وعلى ان تعهد مهام الجباية والاشراف والصرف الى لجان نزيهة من المستقلين واعضاء الجبهة الكردستانية .

پاشکۆی ژمارە ٩-١

نامەی کۆمەڵێک ئەفسەری پۆلیس بە سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی.

(١)

بۆ سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی

بەڕێز « »

سلاوێکی شۆڕشگێرانە

بە دڵنیاییەوە بەڕێزتان شارەزای شۆڕشی هاوچەرخی کوردن کە لە ئەیلولی ١٩٦١ بە شانازییەوە دەزگای پۆلیسی کورد لە ڕێگای گرتنی مەرکەزە پۆلیسییەکانی ناوچەی کوردستانەوە بەرپایان کردو هاتنە ڕیزی ئەفسەران و مفوض و پۆلیسی کورد بۆ ناو کۆڕی خەباتی خوێناوی وەکو پێشمەرگەی ڕیزی یەکەم وە مێژووی کورد دووری ئەم برایانە، بە خەتێکی ئاگرین نووسیوە لە ساڵی ١٩٧٤ وە بە تایبەتی لە هێزی ئەزمەڕ، کە پێک هاتبوو لە هەموو برا ئەفسەر و مفوض و پۆلیسەکانی شاری سلێمانی، بە فەرماندەی شەهیدی نەمر «ڕائد حمید سعید علی حافظ» وە دەیەها شەهید و سەدان بریندار و پەککەوتە.

ئەوەی کە ئەمانەوێ باسی کەین، پاش ئەم پێشەکییە پێویستە، کە ئێمە چاوەڕوانیمان ئەکرد دوای ڕاپەڕینی شێرانەی کورد لە ئازاری خوێناوی ئەمساڵدا، کە دەستی ڕێز بە سەرماندا بێت وەکو سەربازێکی نەناسراو بە سەر بکرێینەوە، بەڵام ئەوەی کە بینیمان لەم بارەیەوە کەم وکوڕی تێدا بوو بە هۆی ئاوارەبوونی خەڵکی کوردستانەوە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەبوو بەرەی کوردستانی وەکو پێویست ئەم کۆمەڵەیان بە سەر بکردایەوە وە هەر لەم بوارەیەوە بانگەوازێکمان کرد بۆ گشت ئەفسەر و مفوضەکان لە ڕێگای ئێستگەی دەنگی گەلی کوردستانەوە لە ڕۆژی ١٨/١١/١٩٩١ بە ئامادەبوونی زۆربەی زۆری ئەو برادەرانە کۆبوونەوەیەک سازکراو هەڵبژاردنێکی

ئەرشیفی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان

(٢)

ئازادو دیموکراتیانە کرا، وە لە ئەنجامدا دەستەیەک بۆ ئەم مەبەستە هەڵبژێران و لەسەر ئەم خاڵانەی لای خوارەوە پێک هاتین :-

١- ئەم کۆمەڵە ناونرا [کۆمەڵەی ئەفسەران و مفوض و پۆلیسی کوردستان .

٢- لەژێر دروشمی [پاراستنی یاسا و ئاسایش لە کوردستان دا و لەژێر ئاڵای بەرەی کوردستانی] داوا ئەکەین . بۆ کارگوزارکردنی توانای ئەندامانی ئەم کۆمەڵە بۆ پڕکردنەوەی کە لێنەکانی دەزگای سوپای کوردستان و دەزگا پۆلیس و ئیدارییەکان بە شێوەیەک کە باشترین کەڵک لە شارەزایی و تاقی کردنەوەیان وەربگیرێ وە هەروەها هەموو ئاگاداریەک کە پەیوەندی هەبێ بە پاراستنی گەلی کورد و بەرەی کوردستانی لە هەموو ڕوویەکی نیشتمانی و کۆمەڵایەتی و ئابووریەوە .

٣- داواکارین لە بەرەی کوردستانی بۆ تەنسیق کردن لەگەڵماندا بۆ جێبەجێ کردنی هەموو کارێکی پێویست وەکو لە سەرەوەدا باس کرا . هیوادارین جێگای ڕەزامەندی گشت لایەک بێتەوە بە پەسەند کردنی ئەم ڕاپۆرتەمان ئاگادار بکەنەوە ، وە ئەمانەوێ ئاگاداری بەڕێزتان بکەین کە دەستەی بەڕێوەبەری ئەم کۆمەڵەیە لەم ئەفسەر و مفوضانەی پۆلیسی کوردستان / لق سلێمانی پێک هاتووە :-

ز	ناو و ڕوتبە	ز	ناو و ڕوتبە
١	سەرۆک نقیب عمر حسن مجید	٧	ئەندام مفوض محمد حسن محمود
٢	ج/سەرۆک ملازم احمد فتاح حبیب	٨	ئەندام مفوض عمر مصطفی محمد
٣	سکرتێر ملازم احمد علی عارف	٩	ئەندام مفوض سەردار عزیز کاکی
٤	ژمێریار م. أول جمال احمد محمد	١٠	ئەندام مفوض فؤاد محمد رشید
٥	ئەندام م. أول جمال کریم غفور	١١	ئەندام مفوض امجد عبدالرحمن
٦	ئەندام ملازم نظر علی اکبر		

ئیتر بۆ پێشەوە لەژێر ئاڵای بەرەی کوردستانی

پاشکۆی ژماره ١٠-١

اجتماع المستقلين الكرد مع لجنة شؤون الشمال فى بغداد بتأريخ ١٩٩٢/٥/٦.

(١)

اجتماع المستقلين الكرد مع لجنة شؤون الشمال
في بغداد بتأريخ ٦/٥/٩٩٢

• فمنذ حوالي الشهر، كانت هناك نشاط واسع لأعضاء لجنة شؤون الشمال في بغداد، والتي رأسها السيد سعدي مهدي صالح عضو قيادة قطر العراق، رئيس المجلس الوطني، وبعضوية السيد نوري فيصل شاهر عضو قيادة قطر العراق ورؤوساء الأجهزة الأمنية المركزية، وذلك لتثبيت أسماء الشخصيات الكوردية المستقلة ذات ماضي معروف في أوساط الشعب العراقي، بغية تهيئة الأجواء لعقد مؤتمر أو ندوة موسعة لبحث حل المسألة الكوردية، على أن يحضر هذا المؤتمر أو الندوة أو الإجتماع، طارق عزيز نائب رئيس الوزراء العراقي، لشرح مراحل الحوار مع الأحزاب الكوردية في الجبهة الكردستانية (ويحضرها صدام حسين أيضاً) لسماع آراء الشخصيات الكوردية المستقلة حول المسألة الكوردية بصورة عامة.

• تم الاتصال بالكثير من الشخصيات الكوردية المستقلة في بغداد من قبل السيد (نوري فيصل شاهر) و(حامد يوسف حمادي) وزير

(٢)

الاعلام، وذلك عن طريق العلاقات الشخصية والزمالة القديمة، كل منهم في مجاله، وفي هذه اللقاءات، تم تحديد الساعة (١٠) ظهر يوم ٦/٥/٩٩٢ لعقد إجتماع تمهيدي لبحث إختيار لجنة تحضيرية أو رئاسة للمؤتمر أو الندوة (أو كما تختاره المجتمعون) لعقد المؤتمر الموسع بحضور ما لا يقل عن (٣٠٠) شخص من الأكراد المستقلين في بغداد، في مقر المكتب المركزي للطلبة والشباب لحزب البعث (مقر نوري الحديثي).

• بذلك وبعد المحاولات والاتصالات العديدة من قبل المكلفين بعقد وإنجاح المؤتمر في لجنة شؤون الشمال، تم عقد اللقاء الأول الذي أسميناها (إجتماع المستقلين الكرد مع لجنة شؤون الشمال في بغداد)، ليكون وثيقة تاريخية للباحثين في القضية الكوردية ولعدم نسيان موقف هؤلاء الذين قالوا الحقيقة.

• ففي الزمان والمكان المحددين إجتمع المدعوون وهم السادة ١- شوكت عارف، إحسان شيرزاد، د. عبدالستار طاهر شريف (شيخ ستار)، د. كمال مظهر أحمد، صالح النقشبندي، سردار دودكه

ئەرشیفی حەمە سەعید حەمە کەریم جاف

③

الباني، د. حسن كريم بگ الباني، د. بدرخان السندي، أحمد سعيد حمه كريم، جوهر عزيز دزه يي، فائق هوشيار، حسيب صالح، إحسان المفتي، جمال بابان، المقدم المتقاعد حميد الخياط، عبدالوهاب الأتروشي، حميد عبد علي، فاضل سوراني، جمال ناصر، عبدالله آغا البيشدري، ملا محمد علي القرداغي، محمد الجزراوي، شوكت بابان.

• كما حضر الاجتماع إثنان من رجال الدين هم الإخوان، شعبان و يوسف دباغكلي، وبدعوة وترشيح منه، د. بدرخان السندي مدير عام دار الثقافة والنشر الكردية حضر كل من محمد سليم سواري مدير الإذاعة الكردية ومختار خائف سكرتير تحرير مجلة بيان، وخليل صالح موظف في دار الثقافة والنشر الكردية، وهؤلاء غير معروفين بمستوى المدعوين الآخرين، وبدعوة من منظمي الاجتماع حضر شخصان من إتحاد الطلبة والشباب، أحدهم كان يدعى (نيگين عبدالله) ما هؤلاء والآخرين أجيل لم نتعرف على إسمه، كما حضر المقدم سليمان، سكرتير السيد نوري فيصل في لجنة شؤون الشمال، وهو ضابط من الأمن العامة، الشعبة الثالثة.

• عندما أكمل حضور المدعوين، حضر كل من السيد سعدي

④

مهدي صالح رئيس المجلس الوطني والسيد نوري فيصل شاهر عضو قيادة قطر العراق والسيد حامد يوسف حمادي وزير الإعلام وتصدروا مائدة مستديرة، جلس حولها المدعوين، ثم رحب السيد سعدي مهدي صالح بالحاضرين، وتحدث حوالي أكثر من ساعة، تطرق خلالها الى تأريخ الحركة الكوردية والأوضاع الاستثنائية في كوردستان، علاوةً ظروف الحرب العراقية الإيرانية وحرب الخليج والحوار الأخير مع أحزاب الجبهة الكوردستانية، حتى وصوله الى المراحل الأخيرة وتوقيع الاتفاق، ثم أشار الى عدم رضا طرف من أطراف الجبهة الكوردستانية بالتوقيع على الاتفاق، (وكان يعني السيد جلال الطالباني) وقال بأنه إستلم إشارة من الحلفاء والأمريكان بعدم الموافقة على التوقيع مع الحكومة العراقية، وأقنع بتلك الدعايات الأخرى من الجبهة، كما ذكر في مجمل حديثه بعض الأخطاء والسلبيات التي ارتكبت من قبل المسؤولين الإداريين والحزبيين والأجهزة الأخرى في كوردستان، ثم دعى أن يتحدث الحاضرون بإبداء آرائهم حول كيفية عقد مؤتمر أو إجتماع موسع لحل القضية الكردية وبحث الظروف الراهنة التي يمر بها العراق بصورة عامة

٥

وكردستان بصورة خاصة.

• لقد تحدث السيد سعدي مهدي صالح بلباقة، وحسن أدب الكلام ولم يجرح أحداً في حديثه بخلاف وزير الاعلام الذي تحدث لبضعة دقائق، وكان غير موفقاً فيها، إذ حاول إتهام الشعب الكوردي والحركات الكوردية (دون ذكر الاسماء) بالمساومة مع الاستعمار الانكليزي لإعادة شركة (ثاي، بي، سي) الى كردستان بهدف السيطرة على مدينة كركوك وعودة الاستعمار الى الوطن... أما السيد نوري فيصل شاهر، عضو الآخر كان حديثه غير موفق أيضاً، إذ حاول أن يستخدم لغة القوة العسكرية للسيطرة على كردستان في أي وقت يشاؤون، وخلال عدة أيام، إذا أرادوا ذلك، إلا إنهم لا يريدون ذلك حالياً.

• طلب السيد سعدي مهدي صالح من المجتمعين أن يتحدثوا بكامل حريتهم دون تقييد أو إحراج.

فأول من حاول التحدث كان المقدم المتقاعد حميد الخالد، حيث كان معه وريقات مكتوبة مهيأة مسبقاً، وتبين من المقدمة بأنها مقترحات حول حل القضية الكوردية، إلا إن السيد سعدي مهدي

٦

طلب منه أن يؤجل ذلك الى حين عقد المؤتمر أو الاجتماع الموسع، وقال، إننا الآن مجتمعون (حسب قول السيد سعدي) لمناقشة موضوع كيفية عقد المؤتمر والتهيئة له، فلذلك لم يتحدث الرجل...

• بعده طلب الاستاذ إحسان شيرزاد الكلام، وقدم نفسه للحاضرين، بأنه مهندس واستاذ في كلية الهندسة، ثم قال:-

لا أدري هل أسميك السيد الرئيس، بصفتك تترأس الجلسة، أم أسميك الأخ أو أية صفة تحبها أنتم من هذا القبيل (موجهاً كلامه للسيد سعدي مهدي) فأجابه السيد سعدي أنا لست رئيساً للاجتماع، إنما جلوسي هنا كان بهدف توضيح النقاط الضرورية قبل بدئنا بالعمل، وأنا أحب أن تسميني الأخ.

كان السيد سعدي، كما ذكرنا آنفاً، مؤدباً للغاية ودبلوماسياً ناجحاً، في جميع طروحاته وآرائه وإدارته الجلسة.

ثم قال السيد إحسان شيرزاد:-

بالأمس قرأت العمود الصحفي اليومي على الصفحة الأخيرة لجريدة الثورة للكاتب حميد سعيد، وقد كتب حول موضوع المناضل

(٧)

السياسي والوجيه السياسي، وشرح مفهوم المناضل السياسي
الذي هو الشخص الحزبي أو المنظم المستمر في النضال الحزبي من أجل
قضيته، والوجيه السياسي هو الشخص الذي ترك العمل الحزبي
المنظم إلا أنه لم يترك السياسة، ومن هذا المنطلق أننا أتمكن
أن أسمي أنفسنا نحن المستقلون المجتمعون هنا بالوجيه
السياسيين، فلا بأس أن نبدي بآرائنا ومشورتنا، لذلك
أقترح أن نتحدث في الموضوع فيما وراء الكواليس، وليس في مؤتمر،
لأنني أعتقد بأن المؤتمرات أو الاجتماعات الموسعة لا توصل
بنا الى الغاية المرجوة أو الهدف الذي نبحث عنه، فالمعروف
من المؤتمرات إن قراراتها تكون عامة وشمولية وإعلامية وبلا
نتيجة، وثبتت ذلك في العديد من المؤتمرات المتنوعة التي لم تصل
الى أية نتيجة ماعدى بيان أو قرارات تكون في أغلبها حبراً على
الورق، وذلك بعكس اللقاءات الفردية أو الثنائية ما وراء
الكواليس والتي تنجح عن طريق الاتفاقات والحوار الشامل،
ولربما إذا عقدنا اجتماعاً موسعاً وسميناها مؤتمراً سوف
يكون في نظري يعقد المسألة ويوحي بأننا نخلوه جانباً

(٨)

أو طرفاً ثالثاً في الحوار، وهذا لا يساعدنا ... حيث إن الحوار مع
أحزاب الجبهة الكردستانية غير مقطوع، ونحن لم نكن بديلاً
عنهم.. وأرى من المستحسن إحياء الحوار بين الطرفين،
وذلك أنجح طريقة للوصول الى النتيجة الإيجابية والحل
في وجهة نظري في كل الأحوال سيكون بيد الجبهة الكردستانية،
والدولة، وليس بيدنا شئ، وإننا لا نمثل أحداً، لذلك
أبدي مشورتي لكم بالحوار مع الجبهة الكردستانية لأنها
بيدها الحل، فهي تمتلك المقومات المادية والمعنوية حالياً"
في ساحة كردستان.

• كان حديث السيد إحسان شيرزاد حديثاً جيداً"،
وفتح باب النقاش حول محورين، الأول لقاء المستقلين
مع قيادة حزب البعث فيما وراء الكواليس لمناقشة
الموضوع والثاني عدم صحة عقد المؤتمر.

• بعد ذلك طلب شخص لم يعرفه الجميع الكلام وقال
إنني من أربيل وطلب عقد المؤتمر وتشكيل لجان
بحضور الإعلام العراقي والدولي لبحث الظروف الراهنة

٥

التي يمر بها كوردستان تحت نير وحراب الأمريكان والعملاء.

• هذا الشخص كان من المدعوين من قبل منظمي الإجتماع وتبين أخيراً أنه من إتحاد الطلبة والشباب.

• ثم طلب شخص آخر الكلام، لم يعرفه جميع المجتمعون أيضاً، وقال: إنني (بنكين عبدالله البرواري) من دهوك، أقترح عقد مؤتمر موسع برئاسة السادة فؤاد عارف، وإحسان شيرزاد، و د. بدرخان السندي، وتشكيل لجان عمل من أعضاء المؤتمر، وبحضور الاعلام العراقي والعالمي ومن خلاله محاولة تعرية الخونة و العملاء أمثال جلال الطالباني الذي زار إيران، ويحاول الآن إدخال الجيش الإيراني الى كوردستان بجانب الجيش الامريكي والبريطاني، فيجب تعرية هؤلاء الخونة من قبل المستقلون والمثقفين الكرد.

• ثم تحدث المهندس حسيب صالح، حيث كان صريحاً وجريئاً في حديثه، وهو أيضاً لم يكن مع عقد المؤتمر، ودافع عن موقف الجبهة الكوردستانية وقال:-

أخواني أرجوكم أن تعطونا الأمان وأن لا يخطفونا ناس

٦

آخرون من خارج القاعة، وهل لنا كامل الحرية الكلام؟ ومن يضمن سلامتنا بعد الاجتماع.

• إجابه السيد (نوري فيصل) وقال:-

الآن لا يوجد في هذه القاعة الأمن والمخابرات، نحن حزب، وترون لم نحمل السلاح أو أي شئ آخر معنا فلكم كامل الحرية للتحدث، انتقدوا كل شخص في القيادة العراقية، ماعدى رمز كل العراقيين السيد رئيس القائد صدام حسين، إذا لا يجوز التقرب من الرمز، ماعدى ذلك لكم كامل الحرية وأنتم مصانون من الحزب.

ثم قال السيد حسيب صالح

أخواني أرجوكم أن تفهموا الوضعية من الناس المخلصين لهذا الوطن، إنني الآن رئيس إتحاد المقاولين العراقيين والعرب، وحضرت العديد من المؤتمرات العربية والدولية و لكن صريحين مع أنفسنا مع القيادة، نحن الآن لا نمثل أحداً، وإنني مع الاستاذ إحسان شيرزاد في طريقته لبث القضية الكوردية، لأننا لا نمثل عدى إنفسنا، وإن الجبهة الكوردستانية في كوردستان العراق هم الممثلون

(١١)

الشرعيون والحقيقيون للشعب الكوردي، ولا يمكن حل أو بحث القضية الكوردية بمعزل عنهم، وإن لحزب البعث أخطاء كثيرة في كوردستان، أنتم رحلتم جميع قرى كوردستان قسراً، وجمعتم أهالي كوردستان في مجمعات سكنية بائسة لم يرضى بها أحد، وأحرقتم قرى كوردستان، وإن الاجهزة الادارية والأمنية في كوردستان كانت ضعيفة وبلا صلاحيات، وأنتم الآن وصلتم الى توقيع إتفاق مع الجبهة الكوردستانية، فلماذا لا تحاولون الوصول الى النتيجة النهائية؟. ولماذا لا تكونون واقعيين في طروحاتكم مثلاً مسألة كركوك، وإدخاله في منطقة كوردستان... إنني وسبع جدي ولدنا في كركوك، فأنتم الآن لا تعتبرون كركوك ضمن كوردستان، تعالوا نفتش عن المقابر لنرى من منا أقدم تاريخاً في كركوك، كما وفي نفس الوقت أنا أقول بالامكان الوصول الى حل مناسب لجميع القضايا المتعلقة بينكم وبين الجبهة الكوردستانية، وذلك باعادة الثقة بين الطرفين، وأنني من خلال متابعاتي أرى إنعدام الثقة بين الطرفين، وهذا هو الحال في الوقت الحاضر، وكذلك فرض الحصار على منطقة كوردستان

(١٢)

ليس صحيحاً، وأقترح رفع هذا الحصار، وإن الذي يقول بأن الشعب الكوردي يريد أن ترجع الدولة ومؤسساته الى كوردستان، لا يصدق معكم، لانني ألتقي بأحد أبناء مدينة السليمانية هو رجل كبير السن إسمه حاجي محمد وقلت له في أحد زياراته الى بغداد، كيف حالكم فقال: بأننا نعاني من الحصار والجوع والبرد، وشحة الوقود، ولكن فرحين بحريتنا ومهما تكن الأوضاع فلا نريد أن تعود السلطة والدولة الى كوردستان، أخواني هذا هو رأي المواطنين في كوردستان، فأرجوكم أن لا تعتمدوا على الأكاذيب والناس الغير صادقين معكم، ومشورتي لكم أن تصلوا الى الحل السلمي مع أطراف الجبهة الكوردستانية ونسيان الماضي ووقف الشتائم الاعلامية الحالية وخاصة ما ينشر في جريدة بابل، كما وأرجوكم بذل قصارى جهدكم لإعادة ثقة المواطن الكوردي بالدولة ومؤسساته وكذلك كما قلت سابقاً إعادة الثقة بينكم وبين أطراف الجبهة الكوردستانية، وأن تجري الحوار في جو ديمقراطي حر، نحن أبناء هذا الوطن عرباً وأكراداً، كما ذكر في دستور الدولة العراقية بأننا شركاء في هذا الوطن،

(١٣)

فلماذا رحلتم بعض الأكراد من أراضيهم وموطنهم الأصلي وجئتم بالعرب مكانهم، فإلى متى هذه التفرقة بين العرب والأكراد ولصالح من، ما عدى الاستعمار والأجنبي التي يستغل موضوعنا كورقة بيده، في أي وقت يشاء.

• وفي رده على ما قاله وزير الإعلام قال السيد حسيب صالح أود أن لا يزعل الأخ حامد جمادي وزير الإعلام، وأزيده علماً بأن الأكراد لا يريدون عودة شركة (آي، بي، سي) الإنكليزية الى كركوك، ولا يريد عودة الاستعمار والعملاء الى كوردستان، وكاكه شيخ ستار، وهو من كركوك أيضاً وأنا من كركوك، ويتذكر بأننا تظاهرنا ضد الانكليز وشركاته في عام ١٩٤٨، فكيف الآن نحب أن تعود هذه الشركات الاستعمارية، ولماذا أنتم لا تعلمون الموضوع، حتى لا يجلب الكرد بالاستعمار، أنتم تقولون إن كركوك ليست كوردستان، فكيف يجوز بهذه الطريقة تغيير التأريخ والجغرافية الواقعية، أنتم إذا اعترفتم بأن كركوك كوردستان، فسوف لا نكون نحن متطرفين ومتشددين في هذا الموضوع بهذا الشكل الآن، ماذا يضرّ لو قلتم ذلك، وخاصة

(١٤)

إذا عرفتم بأن ذلك فيه مصلحة هذا البلد والوحدة الوطنية، وبخصوص قول الأستاذ سعدي مهدي صالح بأن هناك بيع وسرقة لأموال الدولة من قبل أطراف الجبهة الكوردستانية، فأنا أقول بأن جماعتكم السابقون هم الذين سرقوا وباعوا ... ونعرفهم بالأسماء، وإذا أردتم سوف نزودكم بأسمائهم، وأنتم تعرفون بأن هؤلاء هم كانوا حاملين السلاح معكم ومن جماعتكم، والسرقات الأخرى تحدث في بغداد والمحافظات الأخرى كما في كوردستان، نحن لا نعتقد بأن الأطراف الموجودة في كوردستان راضية على ذلك وهم يدينون تلك الأعمال في إعلامهم ويسمونهم بالمجرمين والخونة، ولكنني أعرف بأن أحد أطراف الجبهة قد استولى على بعض ممتلكات الدولة المسروقة، من الحديد والمواد الانشائية في إحدى الطرق المرورية، وعاده الى كركوك وسلمها الى الجهات الحكومية.

• كما تحدث السيد حسيب صالح عن عدة جوانب أخرى وذكر جميع سلبيات وأخطاء الدولة في كوردستان، وكان يناقشه السيد سعدي مهدي وكان يبرر ذلك؟

(١٥)

ويعترف تارةً آخرى بالسلبيات والأخطاء.

• ثم تحدث السيد فؤاد عارف قائلاً:

إنني التقيت في عام ١٩٧٠ بالسيد صدام حسين كان نائباً آنذاك وذهبنا الى الملا مصطفى البارزاني لحل المشكلة الكوردية وهناك قال سيادته، لو أنا أنتم فأطلب الحكم الذاتي، وبعد عودتنا مع دار توقيع المفاوضات قال أيضاً، إذا لو أنا كردي وأتفاوض مع الدولة فأطلب الحكم الذاتي، فالسيد الرئيس ذكي وصائب في تفكيراته جداً، فهو يعرف قبل (٢٢) سنة ماذا يريد الشعب الكوردي، فهل من الممكن وبعد كل هذه التجربة وأصبح رئيساً للدولة أن لا يعرف ماذا يريد الشعب الكوردي؟ فهو يعرف جيداً، وإنني أرى إن الحل الوحيد بيد السيد الرئيس، فهو يتمكن أن يصدر بياناً يحل فيها القضية بأكملها ولا يحتاج الى أحد، فهو يعرف أحسن مني ومنا جميعاً، وإنني أرى إن هذه الاجتماعات زائدة ولا نحتاج لها، نحن ماذا ومن نكون؟ حتى نجتمع ونصدر القرارات، وكما قلت فالسيد الرئيس هو وحده مع أطراف الجبهة الكوردستانية يتمكن حل المشكلة باصدار

(١٦)

بيان عام بإعادة الأوضاع الطبيعية وإطلاق سراح السجناء ورفع الحصار عن كوردستان وشكراً.

• بعد ذلك تحدث السيد د. عبدالستار طاهر شريف (ستيني ستار)، وفي بداية حديثه أكد بأنه من الشخصيات الكوردية المستقلة، ولا يمثل إلا نفسه، ولكن له وجهة نظره وآرائه ومقترحاته وقال:

إنني اتفق مع السيد إحسان شيرزاد، على موضوع التحدث من وراء الكواليس واللقاءات الثنائية، أو تضييق هذه الحلقة الى إجتماع أصغر يحضره عدد محدود من الشخصيات الكوردية المستقلة على أن يكون الاجتماع في قاعة مغلقة بعيداً عن الاعلام والدعاية وأن لا يحضره غيرهم، حتى أعضاء قيادة حزب البعث أو جهات آخرين، لكي يتكلم كل واحد منا بكامل حريته ويبدي آراءه ومن ثم وبعد الوصول الى المقترحات والنتيجة النهائية تقدم الى القيادة لدراستها، ومع هذا فإن الحل الوحيد لهذه القضية يكون بأن يأخذ السيد الرئيس صدام حسين الموضوع بيده، وأن يبادر هو بنفسه لحله كما فعل في عام ١٩٧٠ وأصدر بيان ١١ آذار،

١٧

ولو كان الحوار مباشرة بين السيد الرئيس وقيادة الجبهة الكوردستانية، كما أعتقد، كان يحقق السلام في كوردستان.
أخواني أرجوكم أن تنظروا الى الموضوع في منتهى الحذر، ولا أدري من هو هذا الشخص الذي سمعته (بنكين عبدالله) وبأي صفة يقسم ويوزع الالقاب والطعونات الى السيد جلال الطالباني أو الجبهة الكوردستانية؟. هل نحن مجتمعون لذلك؟. إنني لم أسمع من السيد سعدي مهدي صالح أي كلام يتجاوز الأدب أو يسيء الى أحد، فإذا أتهم هو أحدهم، الجبهة أو أحد أطرافها بالخيانة أو العمالة، لم أكن أبقى في القاعة، وإذا تكلم أحد آخر هكذا فأنا أغادر القاعة، فإذن لماذا نحن مجتمعون هنا؟ كيف أقبل غداً، إذا فوجئت باجتماع بين السيد الرئيس وأطراف الجبهة الكوردستانية لحل المشكلة، وكيف يكون موقف هذا الأخ، وكيف يجتمع رئيس دولة مع الخونة والعملاء، إذن أيها الأخوان كفانا مثل هذه الإتهامات، نحن لم نجتمع لتوزيع التهم، كم مرة سمعية الالفاظ العميل والخائن، ثم أصبح الأخ المناضل، وهكذا بالنسبة للآخرين، نحن جئنا الى هنا لتقريب وجهات النظر وبذل الجهود لإحياء الحوار

١٨

مع الجبهة الكوردستانية
أخواني الآن يسود في كوردستان تياران، تيار الحكم الذاتي بقيادة البارتي وبزعامة مسعود البارزاني، وتيار الفدرالية بقيادة الاتحاد الوطني الكوردستاني بزعامة جلال الطالباني، وفي جميع الاحزاب الأخرى في الجبهة الكوردستانية لايوجد أي تيار انفصالي فلنكن واقعيين، حينما أشار السيد فوزي فيصل شاهر بأنه بالإمكان القضاء على الحركة الكوردية بالسلاح، خلال أسابيع، أنا أقول نعم، يمكنكم إحتلال السليمانية وأربيل ودهوك ولكنه غير ممكن القضاء على الحركة الكوردية، أو القضاء على الفكر، فالحركة الكوردية قائمة منذ عام ١٩٦١ والى عام ١٩٩١ كحركة مسلحة، صحيح تم إخمادها عدة مرات، ولكن في كل مرة عندما تكون الظروف ملائمة، كانت الحركة تنبثق كالنار تحت الرماد، ومثال ذلك سنة ١٩٧٥، لم يبقَ مسلحاً واحداً في كوردستان، ولكن الفكرة كانت باقية، فالنار كانت موجودة وأكثر حرارة من السابق، كما حدث في آذار من العام الماضي، خلال أيام تمكنت الحركة الكوردية من السيطرة على كل كوردستان، فإذن

(١٩)

الحل العسكري ، ليس هو الحل ، ولا يمكن حل المسألة الكوردية بقوة السلاح ، فالشعب الكوردي ، كأي شعب له حقوقه ، وإنني كوردي ولكنني عراقي ومعتز بعراقيتي وكورديتي ومؤمن بالوحدة العراقية ، وحدوده الجغرافية ، وأنا لست مع التجزئة والانفصال ، لا حباً بالعرب ، وإنما حباً بالكورد ، لأن مصلحة شعبي هي الآن في العيش المشترك مع الشعب العربي في العراق ضمن عراق موحد قوي ولكنني كما قال السيد سعدي مهدي صالح بأنه يتمنى أن يغمض عينيه ويفتحها ويرى الأمة العربية موحدة ، فإنني كذلك أتمنى ككوردي أن أغمض عيني وأفتحها وأرى دولة كوردستان مستقلة ، على أجزائها الخمسة ترفرف عليها الراية الكوردية ، لماذا لا ، فأنا إنسان ولي طموحاتي وآمالي ولكن الحلم شيء والواقع شيء آخر وهل هذا ممكن في الواقع العملي الآن ، فأقول لا ، لأنني أقول إننا كشعب كوردي لنا مقوماتنا مثل العرب والفرس والترك ولسنا أقل شأناً من شعب أفغانستان وشعوب يوغوسلافيا والشعوب الأخرى ولكن ظروف كوردستان والشعب الكوردي والظروف الدولية مما جعلنا نظرياً الآن ليس مع الانفصال إنما مع النضال المشترك

(٢٠)

مع الشعب العربي في العراق وتحقيقه حقوقنا القومية المشروعة بالطريقة السلمية والديمقراطية بعيداً عن العنف ... ومع هذا أقول إن الانتخابات في ١٧/٥/١٩٩٢ للبرلمان الكوردي في كوردستان ، سوف تجري إن شئنا أم أبينا ، فلنكن واقعيين والدخالة وضعاً سيئاً ، بحيث دفع الشعب الكوردي إلى رفع شعار آخر وتكوين تيار ثالث يدعوا إلى الانفصال ، فأخطاء حزب البعث في الماضي دفع الأمور أن تأخذ هذا المجرى ، فعلى الحزب أن ينظر إلى الشعب العراقي عموماً نظرة دولة لا نظرة الحزب ، فأنتم لستم حزباً غير حاكم ، إذ بيدكم السلطة ، فعليكم أن تنظروا وتفكروا تفكير الدولة لحل هذه المشكلة .

أخواني نحن الآن بحاجة إلى إعادة الثقة وبناء جسور المحبة والثقة من جديد ، إذا أردتم أن تأخذوا برأينا ، ولا ينفع هذه الأيام الأكاذيب والأقاويل الإعلامية ، فنحن لا نريد أن نظهر في التلفزيون ، أو نكون بديلاً عن الجبهة الكوردستانية وشكراً .

• بعد ذلك تحدث السيد جمال بابان وقال :-

إن الحصار المفروض على كوردستان ليس حقاً ويقول المثل الكوردي

٤١

(قسم حەقە بۆیە رەقە)، أنتم فرضتم الحصار على الشعب الكوردي
فكيف يكون إخلاص الشعب الكوردي لكم؟، فإننا نقترح إعادة
الحوار مع أطراف الجبهة الكوردستانية، ويكون المبادرة من قبل الدولة،
بإصدار بيان لإطلاق سراح السجناء والموقوفين وتطبيع الأوضاع
المفتعلة في المنطقة.

- فأجابه السيد سعدي مهدي صالح، بأنه لا يوجد حصار بمعنى الكلمة
بل هناك تقنين في بعض المواد الغذائية، والمواد تسرق ولا توزع.
وهم، أي أطراف الجبهة الكوردستانية قد قطعوا المفاوضات والحوار
وإن أبوابنا مفتوحة للحوار، إذا أرادوا الحوار.

- على أثر إجابة السيد سعدي مهدي صالح تحدث السيد حمه سعيد
حمه كريم، رئيس تحرير مجلة رەنگین وقال:

أنا للتذكير أقول بأن الاستاذ سعدي مهدي صالح، كان مسؤولاً
لمكتب تنظيم الشمال، قبل ١٢ أو ١١ سنة لا أتذكر التاريخ صحيحاً،
زار منطقة شهرزور، وأنا كنت مديراً لمكتب وكالة الأنباء العراقية
في السليمانية وذهبت معه، وهناك في إجتماع موسع لأهالي المنطقة
قال له رجل كبير وهو والدي ما طرح في هذه القاعة، وذكر هذا الرجل

٤٢

جميع سلبيات الدولة والأجهزة الإدارية والأمنية في التعامل
مع الشعب الكوردي، ولم يتخذ أي إجراء أو تصحيح للأخطاء وحدث
ما توقعه ذلك الرجل قبل ١٢ أو ١١ سنة، والآن لانستغرب
هذه الطروحات والمناقشات أيضاً، لأنكم تتغافلون وتبررون
الأخطاء هنا أيضاً، وأنا مع عقد ندوة ولكن بالشكل الذي طرحه
الاستاذ أحسان شيرزاد، أو تقليص هذا الإجتماع الى إجتماع
مصغر لكي يكون إيجابياً أكثر مما يكون الآن.

كما وللتوضيح أقول بأنني وقبل فترة قصيرة كنت في السليمانية
والتقيت بالشخصية الثانية في قيادة الاتحاد الوطني الكوردستاني
هنا قطع الكلام السيد سعدي مهدي صالح وقال موضحاً:
عرفنا من هو هذا الشخص، هو (نوشيروان مصطفى)
ثم عاد السيد حمه سعيد للكلام وقال:
يقول هذا الشخص بأننا لم نرفع شعار الإنفصال ولم نقطع
الحوار رسمياً، بل توقف الحوار بسبب حصار الدولة على المنطقة
وسحب الدوائر الرسمية من قبل الدولة، فأي وقت ترفع الحصار
عن كوردستان، نعود للحوار، لذا نقترح برفع الحصار لإمكان

(٤٣)

إعادة الحوار بين الدولة والجبهة الكوردستانية وهذا هو الحل الوحيد للقضية، والآن لابديل للجبهة الكوردستانية في هذا الموضوع وشكراً.

• أجابه السيد سعدي مهدي صالح وقال:

إننا يجب أن لا نعتمد على الأقوال التكتيكية والتوجيهية، لأن الأقوال شيء والتصرف والفعل شيء آخر، وإن أبوابنا مفتوحة للحوار، ومع كل هذا من الممكن إعادة الحوار، وإنني التقيت في المفاوضات مع الأخ نوشيروان وعند المصافحة قلت له سبحان الله نحن الآن نلتقي ونتبادل الحديث الودي، ولكن قبل أشهر لو صادف أحدنا الآخر لأسبقنا لقتل الآخر نحن الاثنين، ولكن الآن نحن نبحث مصلحة الشعب العراقي بكرده وعربه وما دام القصد شريف، فنحن نلتقي وعلى مائدة واحدة، فأصارحكم، كما ذكرت الآن لم ينقطع الحوار وهناك أناس يذهبون ويعودون ومن أطراف الجبهة يزورون بغداد ونلتقي بهم.

• ثم تحدث السيد الدكتور كمال مظهر احمد وقال:

إنني الآن أود أن أوضح بأن الأستاذ جلال الطالباني لم يذهب الى إيران ليكون عميلاً، وأذكر بأنه وقبل (٨) سنوات أرسل رفسنجاني

(٤٤)

أحد رجاله لاغتيال الدكتور قاسملو وقال له إذا لم تتمكن من قتل قاسملو فاقتل جلال الطالباني، إلا أن هذا الرجل لم ينفذ أوامر رفسنجاني وأخبر جماعة قاسملو بذلك، وهم بدورهم أخبروا الأستاذ جلال الطالباني بذلك، وهكذا ومنذ ذلك الوقت لم يذهب الأستاذ جلال الى إيران كل هذه الفترة، وذهب أخيراً الى إيران لأنكم أغلقتم كل الأبواب بوجهه، وذهب ليحصل على قوت لشعبه، حيث الحصار الذي فرضتم أنتم على منطقة كوردستان، وهنا أذكر حالة ذاتية أو شخصية وهي إن أختي التي خدمت هذه الدولة لحين تقاعدها مع زوجها الذي هو ضمن الجيش العراقي لحين تقاعده أيضاً وهو الذي شارك في معظم معارك الجيش العراقي، ولم يستلما رواتبهما التقاعدية منذ ستة أشهر، وكلاهما يسكنان السليمانية وهم في حالة يرثى لها بسبب الحصار وقساوة أوامر السيطرات الموجودة على طريق السليمانية و كركوك، إن هذا الحصار أعطت نتائج سلبية وأصبح أكثرية الشعب الكوردي الآن حاقدين عليكم، وهنا أذكر مثلاً، حين قال أفلاطون لماذا تقاتلون أبناء الشعب

(٢٥)

الواحد فيما بينهم فلا غالب ولا مغلوب وكل الإعلام تنتكس، أما إذا وقع الحرب بين دولتين فتنتكس فيها علم الدولة المغلوبة، نحن شعب واحد، فلابد أن نفكر لتوحيد صفوفنا بجذر شديد وصدق وإخلاص وإعادة الثقة بين الطرفين والآن ومن خلال أقوال الأخوان تبين لي أتجاهان، واحدهم لا يريد المؤتمر والآخر يريد عقد المؤتمر، فنحن نبارك كل شيء فيها مصلحة هذا الشعب، ولكن إنني لا أحضر هذا المؤتمر ونتمنى لهم النجاح وشكراً.

- ثم تحدث السيد الدكتور حسن كريم بگ الجاف وقال:-

إنني مع الاستاذ إحسان شيرزاد بتقليص هذا الاجتماع الى إجتماع مصغر يحضره شخصيات محدودة ومؤثرة في المجتمع الكوردي، أو التحدث معنا فيما وراء الكواليس لنتمكن بحث الموضوع واقعياً وبلا تردد، ولأننا لا نكون بديلين عن الجبهة الكوردستانية وهم الآن موجودون في الساحة فعلياً، وبيدهم زمام الأمور، نقترح برفع الحصار واتخاذ الإجراءات اللازمة والتمهيد لإعادة الحوار مع الجبهة، ويجب أن لا ننظر الى هذا الموضوع ببساطة وعدم المبالاة له وشكراً.

(٢٦)

- ثم تحدث السيد فائق هوشيار وركز على الحصار وأشار بأنه ذهب قبل اسبوع الى السليمانية لحضور مجلس فاتحة لأحد أقربائه ورأى بعينيه ماذا يفعلون بالناس في السيطرات الحكومية وكيف يمنعون أن تأخذ معك كيلو من البرتقال أو دواء لمريض الذي في السليمانية وتساءل أليس هذا حصاراً جائراً؟. ومن ثم هل يحكم هذا الصراع أم يزيد غضب الشعب الكوردي الحبيب الذي أحب الشعب العربي بكل طيبته، ثم أنتم لماذا أوقفتم المفاوضات مع الجبهة الكوردستانية، وكما ذكر الأخوان قبلي فهم المعنيون الآن بالقضية ولا يوجد قوة أخرى في الساحة والحل بيد الدولة والجبهة، وأنتم تتمكنون المبادرة بتجديد الحوار ونحن في هذه القاعة ليس بيدنا شيء وشكراً.

- ثم تحدث السيد محمد جزراوي عن الظروف الراهنة التي يمر بها العراق عامة وكوردستان خاصة وطلب باستمرار الحوار مع الجبهة الكوردستانية للوصول الى الحل النهائي للقضية، كما حدث في سنة ١٩٧٠ بإصدار بيان ١١ آذار، وشكراً.

- بعد ذلك تحدث السيد عبدالوهاب الأتروشي وقال:-

٢٧

أثناء عقد المؤتمر الموسع ولكن بحضور قيادة الحزب والمسؤولين في الدولة لكي تكون قرارات المؤتمر مؤثرة ومسموعة، وتستنفذ من الطرفين، وإنني أرى أن تحاول الدولة حل القضية عن طريق المفاوضات مع أطراف الجبهة الكوردستانية، لكي لا يأتون ناس آخرون من وراء الحدود لحل القضية، وإن القضية الآن في حالة خطرة جداً، حيث الأجانب بالمرصاد للتدخل في شؤوننا الداخلية وشكراً.

• بعد ذلك تحدث السيد حيدر عبد علي، مدير عام الرعاية الاجتماعية، هذا الشخص كان عضو الفرع الخامس للحزب الديمقراطي الكردستاني في السبعينات، وأيد أيضاً عقد المؤتمر وقال بأننا يجب أن نحاول تقريب وجهات النظر للوصول الى الحل المناسب للقضية، وأن لا نبقي المجال للتدخل الأجنبي وأحسن حل يكون عن طريق الجبهة الكوردستانية وشكراً.

• ثم تحدث السيد جوهر عزيز دزەيی وكان آخر المتحدثين، وتحدث طويلاً وتطرق في حديثه الى معظم سلبيات وتصرفات مسؤولي حزب البعث في كوردستان والعراق بصورة عامة، وأشار الى مسألة الديمقراطية في العراق وقال:-

إذا تم التوصل الى حل مناسب للقضية الكوردية وعن طريق الجبهة

٢٨

الكوردستانية، فهذا شئ جيد، ولكن تبقى مسألة الديمقراطية في العراق قائمة بحد ذاته، ومسألة حل النزاع مع أهل الجنوب، لأن سلبياتكم أنتم ليست فقط مع الشعب الكوردي، وإنما مع الشعب العراقي بأجمعه، وأنتم تحكمون العراق بنظام الحزب الواحد، أي شخص إذا لم يكن بعثياً فلا يتمكن أن يتقدم في سلم الوظائف، أي شخص لا يصبح مديراً عاماً إذا لم يكن بعثياً، كما وأحرقتم كل كوردستان ورحلتم القرى وعانى الشعب الكوردي الأمرين تحت سيطرة المسؤولين الاداريين الضعفاء في الادارة والنفوس، إن معظم رجالات الدولة في مؤسسات الحكم الذاتي بما فيها المجلسين التشريعي والتنفيذي هزيلين، غير كفوئين ومعروفين في أوساط الشعب الكوردي بالمرتزقة، وأرتكبت نفس الأخطاء بحق الشعب العراقي في الجنوب والشمال معاً، لذلك إن الشعب العراقي بعربه وكرده غير راضٍ عنكم، أنا أشتغلت في القضاء ثلاثين عاماً وكنت عضواً في محكمة تمييز الإصلاح الزراعي وعلى إطلاع لجميع القضايا والأخطاء التي لم نتمكن حلها بواسطة مداخلاتكم.

نعم شرعنا قانون الإصلاح الزراعي وقضينا على الإقطاع، ولكن أين

الإنتاج ، إذن ما الفائدة ، وكذلك شرعت الدولة قانون الحكم الذاتي ولكن أين الحكم الذاتي ؟ وما هي أستفادة الحكم الذاتي للشعب الكوردي ، وفي مسألة العمالة للأجنبي والتعاون مع الإنكليز ، أقول : ألم تكونوا أنتم العرب تعاونتم مع الإنكليز لطرد الاستعمار العثماني ؟ ألم يتعاون الملك فيصل الأول مع الإنكليز لطرد العثمانيين ؟ ومن ثم تثبيت الدولة العراقية ؟ . إنني لا أسمي هذا الموقف عمالة ، وهكذا الكرد وقادتهم أيضاً ، فأنهم تعاونوا مع الإنكليز للتخلص منكم ، ومن تجاوزاتكم التي حدثت في كوردستان ، فنحن يجب أن نقول الحقيقة ، فالشعب الكوردي بعد كل هذه الأحداث المؤلمة يخاف منكم خوفاً شديداً ، ويتعاون مع أي جهة كانت ليحميه من أذيتكم ، لذلك يجب أن تثبتوا أنتم إخلاصكم للشعب الكوردي قولاً وفعلاً ، [redacted]

كما إنتقد السيد جوهر كرزي جميع مؤسسات الدولة والحكومة والدوائر الأمنية والاجهزة الحزبية إنتقاداً قوياً وربما يصح القول أن نقول لاذعاً وشديداً ، وهو أيضاً لم يكن مع فكرة عقد المؤتمر ، وإنما أيد الحوار مع الجبهة الكوردستانية والوصول الى

الحل السلمي والديمقراطي للمسألة .

• بعد ذلك تحدث السيد سعدي محمد صالح وقال :

أثار الاستاذ جوهر كرزي عدة قضايا مهمة وكان من المفروض أن نتحدث عنه كثيراً وخاصة إنه ترك جميع السلبيات والأخطاء على عاتق حزب البعث ، ولكن مع الأسف إن الوقت لا يسمح ، لذا وإن شاء الله نكمل الحديث في لقاء آخر ، لأن الأخوان أظن محضرين الغذاء لنا والآن أصبح بارداً فتفضلوا الى الغذاء .

• إستغرق الاجتماع زهاء أربعة ساعات متواصلة من الحديث بين المدعوين والداعين للإجتماع رداً وبدلاً ، كان الأخوان منظمي الإجتماع يبررون أخطاء الأجهزة في كوردستان بالتبريرات الروتينية تارةً والاعتراف بالأخطاء تارةً أخرى ، مع ذلك كانوا يقولون بأن الأخطاء والسلبيات ليس كلها على عاتقنا بل الأطراف الأخرى لها أخطائها أيضاً وأنتم لا تذكرون سلبياتهم ، وعلى مائدة الأكل وجواباً على هذه الأسئلة قال السيد حمه سعيد حمه كريم موجهاً كلامه لرئيس المجلس الوطني

(٣٧)

لماذا لم يحضر ممثل عن الجبهة الكوردستانية في هذا الإجتماع
ليبدي بآرائه ووجهات نظرهم حول الحوار والأسباب الموجبة
لقطع الحوار، حتى نتمكن نحن التحدث معهم ونتمكن أن
نذكر سلبياتهم، كيف يكون التحدث عن سلبيات طرف في
هذا الموضوع ومن هذا النوع في هذه المسألة المعقدة وهو أو ممثل
عنه غير موجود بيننا، لكي يتمكن أن يدافع عن نفسه، كما
أنتم دافعتم عن أنفسكم، مع العلم إن أطراف الجبهة الكوردستانية
يذكرون جميع سلبياتهم في الاجهزة الاعلامية المتوفرة لديهم.

• هذا ولم يؤد الاجتماع الغرض الذي عقد من أجله، ولم يكن الأخوة
في حزب البعث متوقعين أن يسمعوا هذه الأقوال والمداخلات،
وإنهم فوجئوا بالمسألة وقالوا:
هؤلاء يريدون ويطرحون أكثر من وفود الجبهة الكوردستانية.

• وبعد الغذاء سأل الاستاذ فؤاد عارف من السيد نوري فيصل
شاهر، والآن ماذا عن الاجتماع الموسع، وما هي تصوراتكم عن
هذه النتيجة؟ فاجابه وقال:-
نحن نعرض آرائكم على القيادة لنرى ماذا يقررون.

(٣٨)

تم وداع في باب البناية السيد سعدي مهدي صالح ونوري فيصل
شاهر وزير الاعلام المدعويين.

بعد أربعة أيام أو أكثر وزعت بطاقات دعوة لعقد المؤتمر بين
الشخصيات الكوردية المثقفة والأدباء والوجهاء السياسيون،
بدون وجود أسماء الأشخاص الذين تكلموا في هذا الاجتماع
ولكن الغيت هذه الفكرة بعد يومين نهائياً، حيث وصلوا
الى قناعة عدم إستفادة المؤتمر من حيث ما هم يريدون
حسب وجهة نظرهم

پاشکۆی ژماره ۱۱-۱

نامەی حکومەتی عێراق بۆ سەرکردایەتی ی.ن.ک ۱۹۹۶/۱۰/۱٦.

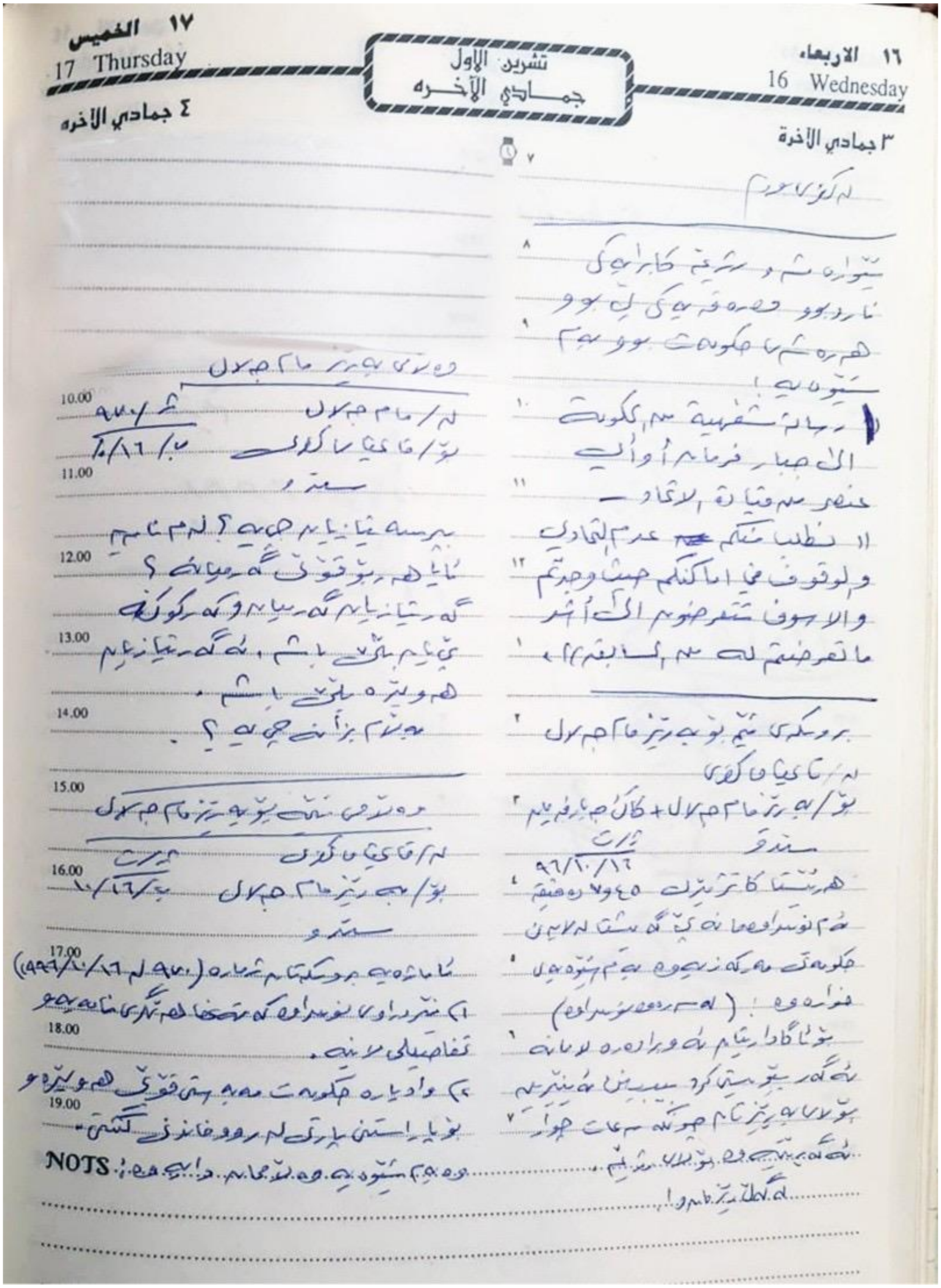

ئەرشیفی مەلا سەعید قایمقامی کفری ۱۹۹۲-۱۹۹۷

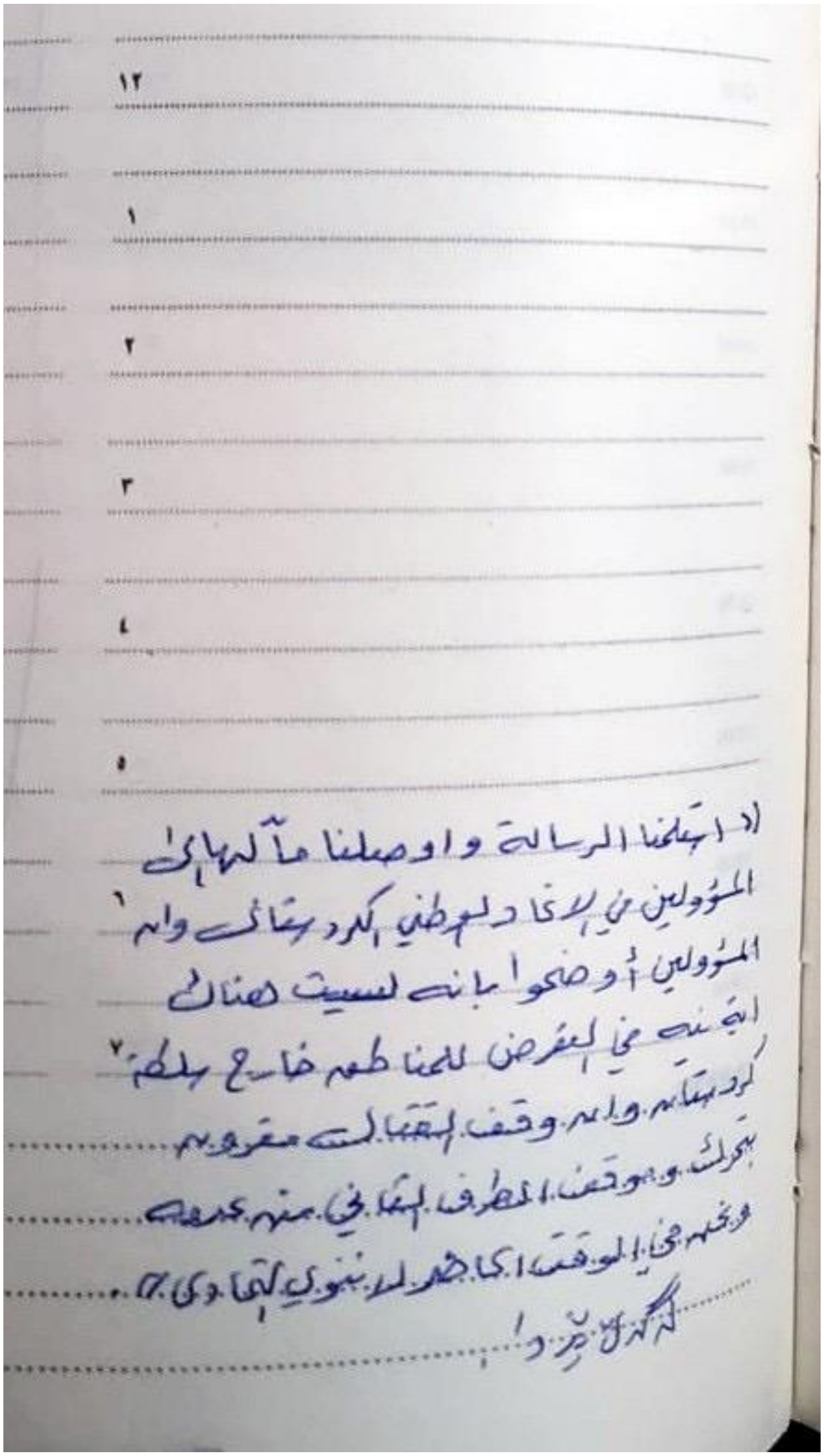

١٢

١

٢

٣

٤

٥

اذا استلمنا الرسالة واوصلنا ما فيها الى
المسؤولين في الاتحاد الوطني الكردستاني وانه ٦
المسؤولين اوضحوا بانه ليست هناك
اية نية في التعرض للحناطه خارج حدود ٧
كردستان. وانه وقف القتال ليس معروف به
بتحرك. وموقف الطرف الثاني منه [illegible]
ونحن في الموقف [illegible]
[illegible]

پاشکۆی ژماره ١٢-١

انتهاکات النضام فی کردستان العراق خلال عام ١٩٩٤.

ئەرشیفی ناوەندی کوردستان بۆ دۆکیۆمێنت و
NOV 14 '94 02:53PM RIMA CO 6487878 P.1 P.01
لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی لە زانکۆی سلێمانی

بسم تعالى

- انتهاكات النظام في كردستان العراق خلال عام ١٩٩٤ -

كانون الثاني / ١٩٩٤

١ ١/١٣ : ابطال عبوة ناسفة وضعها عملاء النظام بالقرب من القلعة في وسط مدينة اربيل .

٢ ١/١٨ : استمرار قطع التيار الكهربائي عن محافظة دهوك منذ خمسة أشهر.

٣ ١/٢٣ : تحشيد قوات النظام في محافظة نينوى استعدادا لشن هجوم عسكري على شمال العراق .

٤ ١/٢٤ : منع دخول المواطنين الى كردستان العراق سوى اولئك الذين يحملون وثائق رسمية تثبت كونهم من ابناء المنطقة .

٥ ١/٢[illegible] : دمرت بلدية كركوك عشرين دارا تسكنها عوائل تركمانية وكردية بحجج واهية .

شباط / ١٩٩٤

٦ ٢/١ : ابلاغ (١٧) عائلة تركمانية بالرحيل القسري عن مناطق سكناهم في مدينة تازه خورماتو - كركوك الى كردستان العراق بدون اصطحاب امتعتهم ، او الى الجنوب مع اخذ كافة أمتعتهم .

٧ ٢/٦ : ترحيل (١٨) عائلة كردية من منطقة كوير باتجاه كردستان العراق ، بعد تهديم منازلهم ، ومصادرة ممتلكاتهم .

٨ ٢/١٠ : بدأ اللواء المدرع الثامن بالحركة الى منطقة قايدة بين الموصل واربيل في اجراء يومي لاتخاذ مواقع في المنطقة المحاذية للأراضي التي يسيطر عليها الاكراد .

٩ ٢/١٣ : استعدادات عسكرية في محافظة نينوى وتوابعها لشن هجوم على محور دهوك .

١٠ ٢/١٩ : دفن سبع جثث من ضحايا النظام في مقبرة الشورجة - كركوك .

١١ ٢/٢١ : ارسال (٥٠٠) عنصر مخابراتي الى مدينة خانقين لارهاب الأهالي والسيطرة على المنطقة .

١٢ ٢/٢٤ : تحشدات عسكرية في محافظة التأميم ، وتوقع هجوم على الشمال .

١٣ ٢/٢٥ : تلغيم بعض المناطق الكردية اثناء الليل لارهاب الأهالي .

١٤ ٢/٢٦ : اعدام (٢٠) مواطناً من سكان مدينة كركوك باشراف وطبان ابراهيم الحسن وزير داخلية النظام .

(١)

NOV 14 '94 02:57PM RIMA CO 6407870 P.3 P.04

آذار / ١٩٩٤

١٥	٩٤/٣/٢	القاء القبض على عدد من الضباط الكرد المتقاعدين في كركوك .
١٦	٩٤/٣/٧	مواصلة تحريك القطعات العسكرية المرابطة في منطقة قايدة المتاخمة لمحافظة دهوك .
١٧	٩٤/٣/١١	قصف عدد من القرى القريبة من خط التماس مع المنطقة التي يسيطر عليها الاكراد في منطقة چمچمال .
١٨	٩٤/٣/١٤	تحشيد قوات كبيرة للنظام في معسكرات خالد وبيلان وحرة أنجير في محافظة التأميم . ومنع سفر الشباب في السليمانية الحاكم من كركوك وبغداد .
١٩	٩٤/٣/٢٢	حشود عسكرية جنوب خط العرض ٣٦° وعلى بعد اقل من ٥٠٠ متر من چمچمال .
٢٠	٩٤/٣/٢[illegible]	عثور على مقبرة جماعية جديدة تضم احدعشر مواطناً كردياً في أربيل .

نيسان / ١٩٩٤

٢١	٩٤/٤/٣	اغتيال الصحفية الالمانية (ليسي شميدث) في السليمانية .
٢٢	٩٤/٤/٤	مصرع اثنين من موظفي الامم المتحدة على أيدي المخابرات العراقية في أربيل .
٢٣	٩٤/٤/٥	عثور على قنبلة في جامع اربيل
٢٤	٩٤/٤/١٤	اعتقال (٥٠) شاباً كردياً في مدينة كركوك من أحياء : رحيم آوا ، وامام قاسم ، والشورجة .
٢٥	٩٤/٤/[illegible]	قصف مناطق قريبة من چمچمال / السليمانية
٢٦	٩٤/٤/١٦	فرض أتاوه مقدرها (١٠٠٠) دينار في نقاط التفتيش على كل سيارة تنتقل بين المحافظات الشمالية .
٢٧	٩٤/٤/١٨	القاء القبض على امرأة تحمل قنابل تحتوي الواحدة على (٦٥٠) غراماً من مادة T.N.T في السليمانية .
٢٨	٩٤/٤/٢٥	انفجار لغم ادى الى مصرع حوالي (٢٠) مدنياً كردياً اكثرهم من الرعاة والمزارعين في شمال العراق .
٢٩	٩٤/٤/٢٦	تفجير منزل احد المواطنين الاكراد في كركوك ، بحجة قيامه بنشاطات معادية للسلطة

ئەرشیفی ناوەندی کوردستان بۆ دۆکیۆمێنت و
لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی لە زانکۆی سلێمانی

پاشکۆی ژماره ١٢-٣

NOV 14 '94 02:55PM RIMA CO P.2 P.02

ئەرشیفی ناوەندی کوردستان بۆ دۆکیۆمێنت و
لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی لە زانکۆی سلێمانی

مايس/١٩٩٤

٣٠	٩٤/٥/٨	قصف قرية باشكاه واحد المخيمات السكنية في الشمال.
٣١	٩٤/٥/٢٣	كشف النقاب عن وجود عناصر كثيرة من عملاء النظام في المناطق الواقعة بين محافظتي دهوك وأربيل للقيام بأعمال تخريبية في المنطقة.
٣٢	٩٤/٥/٢٩	قصف منطقة باني مقام في محافظة التأميم بقذائف المدفعية والاوشكا.
٣٣	٩٤/٥/٣١	تحشدات قوات الحرس الجمهوري (قوات بغداد) في محافظة نينوى والمناطق المجاورة لمحافظة أربيل.

حزيران/١٩٩٤

٣٤	٩٤/٦/٨	اغلاق جميع الطرق المؤدية الى محافظة نينوى من محافظات دهوك، وأربيل، والتأميم.
٣٥	٩٤/٦/٢٥	اكتشاف مقبرة جماعية في منطقة طوز خورماتو/كركوك تضم (٣٦) مواطناً كردياً من ضحايا النظام.

تموز/١٩٩٤

٣٦	٩٤/٧/١٢	اختطاف المواطنين الشيعة في المناطق الكردية الخاضعة للسلطة، كما جرى لأحد المواطنين في مدينة خانقين/ديالى
٣٧	٩٤/٧/١٧	العثور على عدد من ضحايا النظام من الشباب الاكراد بعد اختطافهم وشنق كلاهم في كركوك.

آب/١٩٩٤

٣٨	٩٤/٨/١	حملة اعتقالات عشوائية في كركوك.
٣٩	٩٤/٨/٦	احراق عدد من خيم الأهالي في دهوك.
٤٠	٩٤/٨/٩	تطويق مدينة خانقين/ديالى واغلاق جميع منافذها.
٤١	٩٤/٨/٩	اطلاق نار على أهالي مدينة جمجمال/السليمانية.
٤٢	٩٤/٨/١٥	قطع الطاقة الكهربائية عن مجمع (شورش) التابع لمدينة جمجمال/السليمانية.

-٣-

٤٣ ٩٤/٨/٢١ اقامة دورة للقيام باعمال ارهابية في مدينة كركوك / التأميم.

٤٤ ٩٤/٨/٢٥ انفجار سيارة ملغومة بالقرب من البرلمان المحلي في أربيل

أيلول / ١٩٩٤

٤٥ ٩٤/٩/٢ وقوع مجزرة جماعية في سيطرة (كركوك - بغداد) ذهب ضحيتها (١٩) شخصاً.

٤٦ ٩٤/٩/٣ اعتقال (٥٠) إمرأة من مدينة كركوك.

٤٧ ٩٤/٩/١١ انفجار هائل في منطقة شارع ستين في مدينة أربيل

٤٨ ٩٤/٩/١٧ تعرض مقر الدكتور احمد الجلبي في مصيف صلاح الدين / أربيل الى قصف صاروخي.

٤٩ ٩٤/٩/١٨ تدمير منازل عديدة للأهالي في مناطق (سنديوه، دقره جيوغي) شمال العراق.

٥٠ ٩٤/٩/٢٦ ابلاغ أهالي منطقة ميلان في كركوك بالرحيل وترك منازلهم خلال يومين الى كردستان العراق لكونهم اكراداً، او الى الجنوب مع ممتلكاتهم.

تشرين الأول / ١٩٩٤

٥١ ٩٤/١٠/٤ اكتشاف مقبرة جماعية في مدينة السليمانية تضم جثث (٤٤) من المدنيين الاكراد.

٥٢ ٩٤/١٠/٨ وصول كتيبة من الشؤون الهندسية الى اطراف الأراضي التي يسيطر عليها الاكراد على بعد ٧٠ كم من شمال شرقي الموصل.

٥٣ ٩٤/١٠/١٥ تطويق مدينة التون كوبري / التأميم

ئەرشیفی ناوەندی کوردستان بۆ دۆکیۆمێنت و
لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی لە زانکۆی سلێمانی المركز الوثائقي لحقوق الانسان في العراق

پاشکۆی ژمارە ١٣-١

وەزارەتی ناوخۆ، ڕێگادان بە کارمەندانی بەنداوی دوکان و دەربەندیخان بۆ کەرکوک.

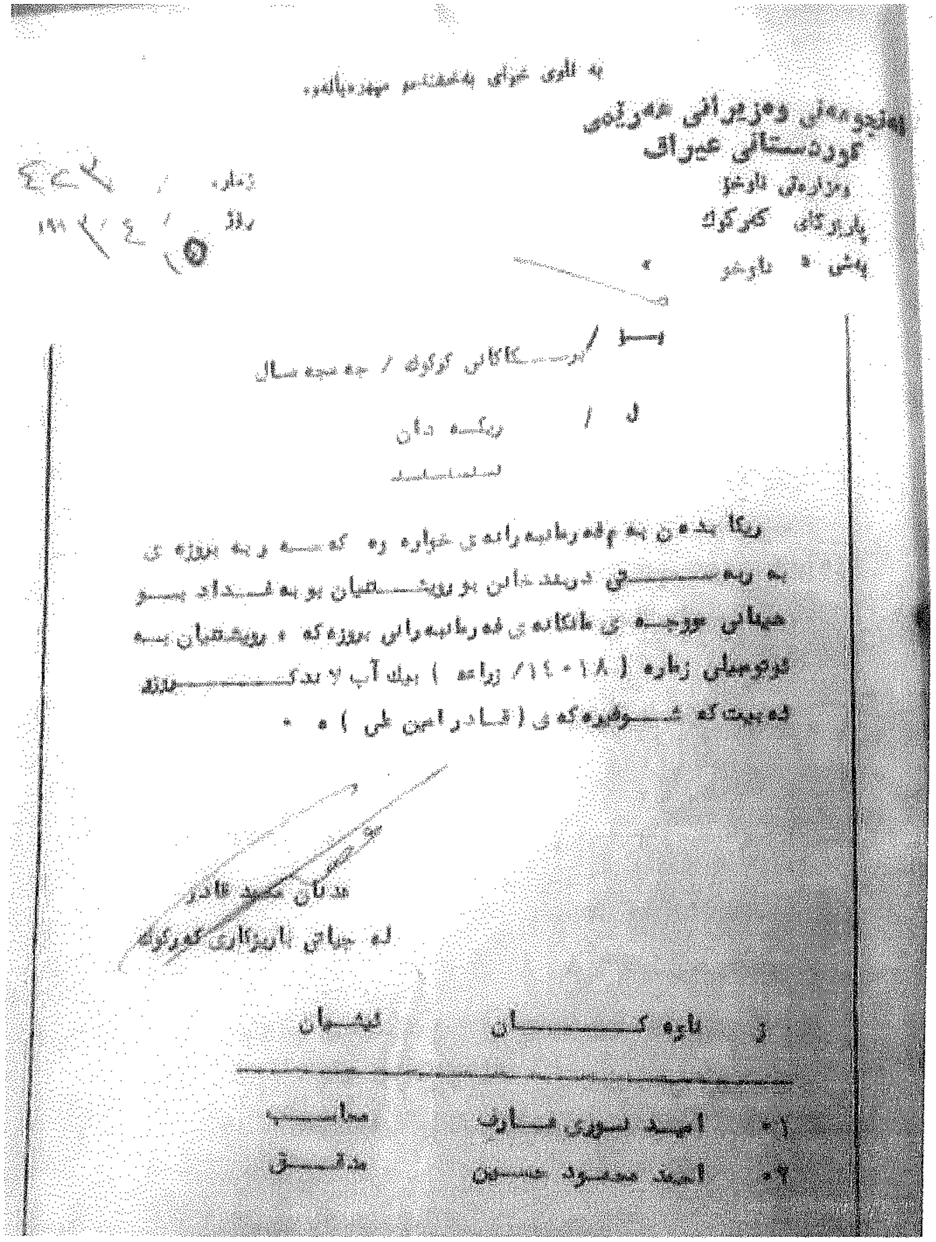

بە ناوی خوای بەخشندەو میهرەبانەوە

ئەنجومەنی وەزیرانی هەرێمی
کوردستانی عیراق
وەزارەتی ناوخۆ
پارێزگای کەرکوک
بەشی ناوخۆ

ژمارە / [illegible]
ڕۆژ / [illegible]

بۆ / ...کاکانی کەرکوک / جەمجەمال

ل / ڕێگەدان

ڕێگا بدەن بەم فەرمانبەرانەی خوارەوە کە سەر بە پرۆژەی بەنداوی دەربەندیخانن بۆ ڕۆیشتنیان بۆ بەغداد بۆ هێنانی موچەی مانگانەی فەرمانبەرانی پرۆژەکە و ڕۆیشتنیان بە ئۆتۆمبێلی ژمارە (١٤٠١٨ / زراعە) پیک آپ و بەدەست پرۆژە دەبێت کە شوفێرەکەی (قادر امین علی) ە .

عدنان مجید قادر
لە جیاتی پارێزگاری کەرکوک

ژ	ناوەکان	پیشەیان
١-	احمد نوری عارف	محاسب
٢-	احمد محمود حسین	مدقق

ئەرشیفی عەبدولڕەحمان خانی

پاشکۆی ژمارە ١٣-٢

به ناوی خوای بەخشندەو میهرەبانەوە

ئەنجومەنی وەزیرانی هەرێمی کوردستانی عێراق
وەزارەتی ناوخۆ
پارێزگای کەرکوك
بەشی : ناوخۆ :

ژمارە ١ / ٨٨ ت
ڕۆژ ١٥ / ٥ / ١٩٩٢

وەزارەتی ناوخۆ
پارێزگای کەرکوك
بەڕێوەبەری کارگێڕی ناوخۆ
دەرچووە
ژمارە /
بەروار / / ١٩٩

بـۆ / ئەمرپەرستگاکانی سلێمانی / کەرکوك

ل / ڕێگادان

تکایە ڕێگای ئەم ئەفسەرانەی لای خوارەوە بدەن بە چوونیان بۆ کەرکوك لە ڕێگەی چەمچەماڵەوە بۆ هێنانی سوجەی ئەفسەران بەرەو پەروەردەی بەرەو دەربەندیخان .

کارەکان	ناوەکان
م. محاسب	١- یوسف نوری طارق
م. مشرف	٢- احمد محمود حسین
سوخیری	٣- قادر امین مصطفی

ژمارە (١٤٠١٨) پیکاب

سەرتیپ محمد حسین
سەرکاری پارێزگاری کەرکوك

ئاسایشی / ١٥ / ٥

پاشكۆی ژماره ١٤-١

وزارة المالية، حكومة اقليم كردستان، تبديل عملة.

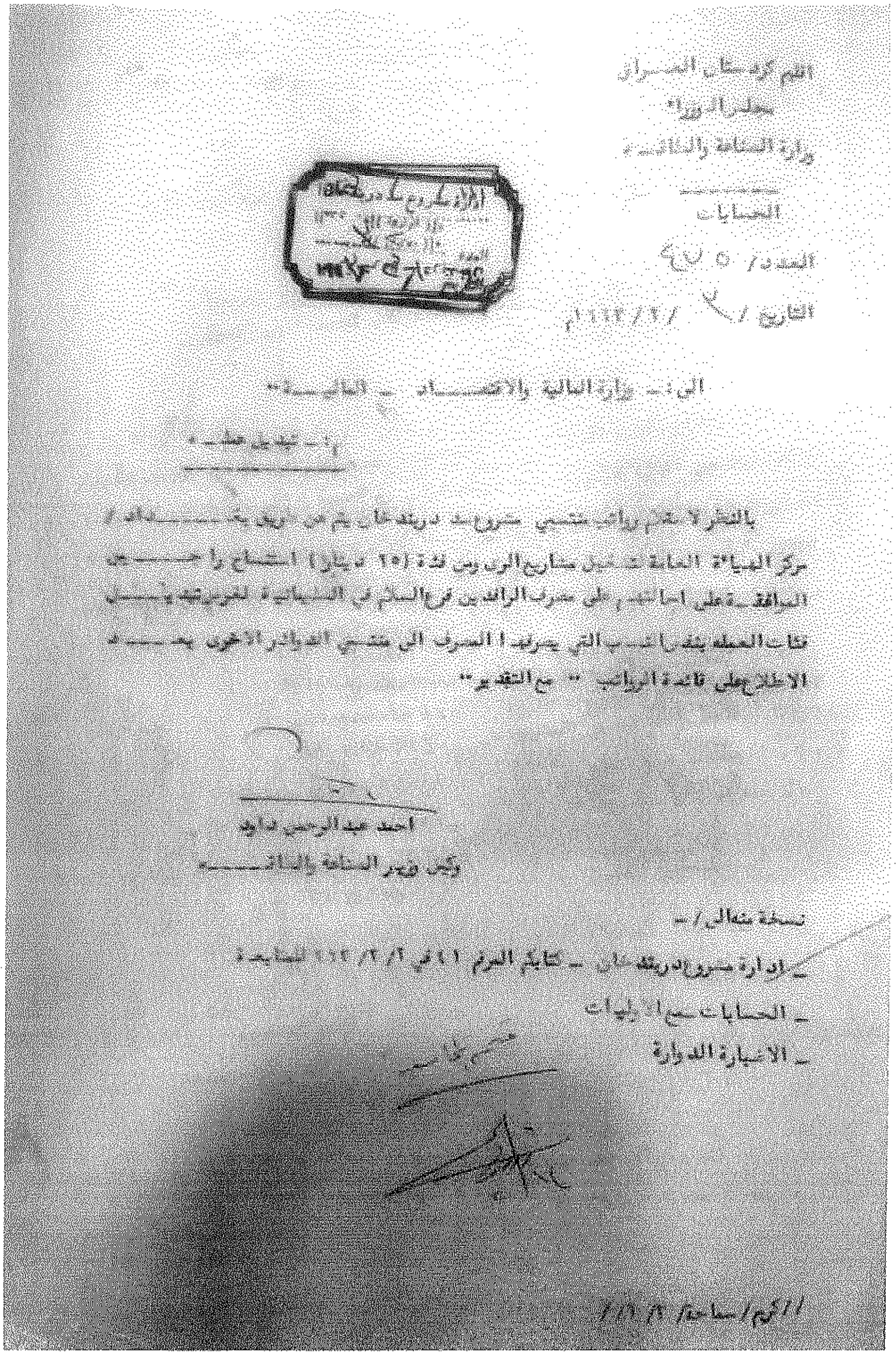

اقليم كردستان العراق
مجلس الوزراء
وزارة الصناعة والطاقـة

الحسابات
العدد/ ٥٠٥
التاريخ / ٢/ ٢/ ١٩٩٢م

الى / وزارة المالية والاقتصاد - المالية

م / تبديل عملة

بالنظر لانقطاع رواتب منتسبي مشروع سد دربندخان ... مركز الهيئة العامة لتشغيل مشاريع الري من قبل (٢٥١) دينارا ... الموافقة على اصدار ... على مصرف الرافدين فرع السلام في السليمانية لغرض تبديل فئات العملة بنفس النسب التي يصرفها المصرف الى منتسبي الدوائر الاخرى ... الاطلاع على قائمة الرواتب .. مع التقدير.

احمد عبد الرحمن داود
وكيل وزير الصناعة والطاقـة

نسخة منه الى /
- ادارة مشروع سد دربندخان - كتابكم المرقم ١٩١ في ١/ ٢/ ١٩٩٢ للمتابعة
- الحسابات مع الاوليات
- الاضبارة الدوارة

ئەرشیفی عەبدولڕەحمان خانی

هەرێمی کوردستانی عێراق
ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی دارایی و ئابووری
المالية

ژمارە: ١١/٤٢/٨ع ع
ڕۆژ: ٤/٢/١٩٩٣

بۆ/ مصرف الرافدين / السلام
بابەت/ تعديل فئة

بالنظر لكون صرف رواتب منتسبي مشروع سد دربندخان يتم من أربيل بغداد
وان الدفع يتم بالفئات (٢٥) دينار استثناء ... ولغرض تسليم رواتبهم من منتسبي
سد دوكان السابق يرجى استلام الرواتب المصروفة من الفئة اعلاه وحسب قوائم الرواتب
والمخصصات التي تقدم اليكم للاطلاع وتسديد المبلغ .... وصرف بنفس النسب من
الفئات الاصلية التي تصرف لدوائر السليمانية الثانية.

رشيد عبد الرحمن
د/ وزير المالية والاقتصاد
/٢/١٩٩٣

ادارة مشروع سد دربندخان
العدد ...
التاريخ ٨/٢/١٩٩٣

نسخة منه الى

وزارة الصناعة والطاقة / كتابكم المرقم ٤٧٥ في ٢/٢/١٩٩٣ للتفضل بالعلم مع التقدير.
ادارة مشروع دربندخان / لاجراء اللازم رجاءً.
مديرية المالية العامة / المصروفات

سهام / ٩/٣//

پاشکۆی ژماره ١٥

ئەنجومەنی وەزیران، حکومەتی هەرێمی کوردستان، بڕیاری ژماره ٢٦١٨، ١٩٩٥/١/٩.

هەرێمی کوردستانی عێراق
سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران

((نهێنی))

ژمارە / ٢٦١٨
ڕۆژ ٩ / ١ / ١٩٩٥

((بڕیار))

دەرهانین و پالاوتنی نەوت بە شێوەیەکی خۆماڵی و لەم بارودۆخەی کە چەندین گوشار ئاراستەی هەرێمی کوردستانی ئازاد کراوە، وەلەبەر ئەوەی چەند پسپۆڕێکی نەتەوە پەروەری لێهاتوو ئەم ئەرکەیان گرتوتە ئەستۆ وە ئەرك و ماندوبونی لێپرسراویان گرتوتە ئەستو بڕیارماندا ئەم لێپرسراوانە دەرمالەی لێ پرسراویان (مخصصات المسؤلیه) بۆ تەرخان بکرێت وەك لای خوارەوە / لە بەرواری ١ / ١ / ١٩٩٥ وە :-

١- بڕی (٢٠٠٠) دوو هەزار دینار مانگانە بۆ ڕاوێژکاری ئەنجومەنی وەزیران / سەرپەرشتیاری گشتی پڕۆژە تایبەتیەکان (بەڕێز ئەندازیاری نەوت حمە جزا صالح) کە بینەوا و لێپرسراو وداهێنەری ئەم پرۆژەیەیە لە مێژووی نەتەوەی کوردا .

٢- تاسنوری (١٥٠٠) هەزار و پێنج سەد دینار مانگانە بۆ ئەو لێپرسراوانەی کە سەرپەرشتیلی گشتی پرۆژە تایبەتیەکان دەستنیشانیان دەکات وەبەو بڕەی کە بە فەرمانی کارگێری تەرخانی دەکات .

کوسرەت رسول علی
سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران
/ ١ / ١٩٩٥

وێنە بۆ /-
وەزارەتی دارایی و ئابووری / بۆ کاری پێویست لەگەڵ ڕێزماندا .
ڕاوێژکاری ئەنجومەنی وەزیران / سەرپەرشتیاری گشتی پرۆژە تایبەتیەکان - بۆ کاری پێویست لەگەڵ ڕێزماندا .
دۆسیەی نهێنی .

هـ ١٠

ئەرشیفی حەمە جەزا ساڵح

پاشکۆی ژماره ١٦-١

خطة الطوارئ، رقم ٥. محافظة التأميم.

سري للغاية وشخصي

محافظة التأميم
قيادة قوات الطوارئ
مركز العمليات

رقم النسخة

٣ من ١١

خطـــة الطـــوارئ

الـــــرقم (٥)

سري للغاية وشخصي

بسم الله الرحمن الرحيم

جمهورية العراق

سري للغاية وشخصي

(اجعل عدوك أمام عينك واسبقه ولا تدعه
خلف ظهرك)

الرئيس القائد
(حفظه الله ورعاه)

محافظة التأميم
قيادة قوات الطوارئ
العمليات
العدد/١٦
التاريخ/١٦/١/٢٠٠٣

الى/ قيادة المنطقة الشمالية

الموضوع/ خطة الطوارئ

تحية رفاقية ...

نرسل اليكم خطة الطوارئ لمحافظة التأميم الرقم (٥) النسخة رقم (١) يرجى الأطلاع عليها واعادة الخطة رقم (٤) ... مع التقدير .

المرفقات
خطة الطوارئ رقم (٥)

مانع عبد رشيد
محافظ التأميم
قائد قوات طوارئ المحافظة
/ ١/ ٢٠٠٣

نسخة منه الى/

مكتب تنظيمات محافظة التأميم / لنفس الغرض اعلاه مع التقدير النسخة رقم (٢)
قائد قوات الطوارئ / النسخة رقم (٣)
قيادة فرع كركوك / النسخة رقم (٤)
قيادة فرع التأميم / النسخة رقم (٥)
قيادة فرع أبو عبيدة / النسخة رقم (٦)
قيادة فرع زين العابدين / النسخة رقم (٧)
قيادة الفيلق الأول / النسخة رقم (٨)
مديرية المخابرات / النسخة رقم (٩)
مركز العمليات / النسخة رقم (١٠) و (١١)

سري للغاية وشخصي

سري للغاية وشخصي

بسم الله الرحمن الرحيم

(لاتبدل عن الأوامر الشفوية)

رقم النسخة ٣ من ١١
رئيسي قيادة قوات الطوارئ
محافظة التأميم
كانون الثاني / ٢٠٠٣

المراجع
خارطة كركوك ١ / ٥٠٠٠٠

١ ٠ **الموقف**

أ ٠ العدو

أولا ٠ عام

(١) رغم فشل المخططات المعادية في النيل من عراقنا العظيم فأن الجهات المعادية لازالت تعمل على النيل من قطرنا المجاهد والتدخل في شؤونه الداخلية وتهديد وحدته الوطنية ٠

(٢) لمحافظة التأميم أهمية استراتيجية واقتصادية فمن المؤكد إنها ستكون من الأهداف الرئيسية التي يسعى العدو للسيطرة عليها ٠

ثانيا ٠ التهديد الداخلي

(١) للمخربين(سليلي ودليلي الخيانة) مجاميع مسلحة أمام قطعاتنا العسكرية وفي المناطق التي تحت سيطرة المخربين ضمن قاطع المسؤولية موزعين على المحاور الرئيسية باتجاه مدينة السليمانية في المناطق (جم جمال – وكلاوقوت وبازيان ومفرق طاسلوجة وسنكاو وداخل مدينة السليمانية) وباتجاه مدينة اربيل في المناطق (المجمعات السكنية أطراف مدينة اربيل وداخل مدينة اربيل وفي مصيف صلاح الدين وسرة رش وعلى محور كويسنجق)٠ يتسلحون بالأسلحة الخفيفة والمتوسطة والهاونات مع أعداد من المدرعات والمدافع ٠

(٢) للمخربين مؤيدين كجماعات سرية غير معروفة داخل مدينة كركوك ينتمون إلى الأحزاب العميلة ٠

(٣) العسكريون الهاربين من الخدمة العسكرية والمجرمين الخارجين عن القانون

ثالثا ٠ تهديد العدو الخارجي

العدو المحتمل دول التحالف وإيران وتركيا والعملاء والمخربين والمرتدين خارج الحدود ٠

سري للغاية وشخصي

رابعا • نوايا العدو
السيطرة على مدينة كركوك والاقضية والنواحي التابعة لمحافظة التأميم وخاصة الأهداف الحيوية واغتيال المسؤولين وإثارة الذعر بين صفوف المواطنين تمهيدا لانفصـــــال محافظات الحكم الذاتي .

خامسا • المحاور المحتملة للعدو

(١) السليمانية- جم جمال – الربيع – كركوك •
طوله (١١٠ كم) صالح لمسير الآليات في كافة مواسم السنة استيعابه لواء مقاتلين معزز تحدد الحركة عليه في بعض أقسامه وخاصة المضايق الموجودة في السلاسل الجبلية التي تعترضه (مضيق بازيان) • يخترق عدد من القصبات والقرى أهمها قصبة (جم جمـــال) و (مفرق طاسلوجة) و (قليسان) •

(٢) السليمانية – قادر كرم – بداوة – أم المعارك – كركوك •
طوله (١٧٦ كم) معبد صالح لمسير الآليات في كافة مواسم السنة استيعابه لواء مشاة معزز تحدد الحركة عليه على الطريق العام في بعض أقسامه لمروره بعدد من السلاسل الجبلية والوديان كما يمر بعدد من القصبات أهمها (سنكاو) و (قره داغ) •

(٣) اربيل – قوش تبة – التون كوبري – كركوك
طوله (٩٨ كم) معبد صالح لمسير الآليات لكافة مواسم السنة استيعابه فرقة مشاة أو مشاة آلية أو مدرعة • تتحدد الحركة عليه في بعض أقسامه خاصةالجسور الموجودة على نهر الزاب الصغير في منطقة كوبري • أهم القصبات (قصبة قوش تبة) و (المجمعات السكنية)

(٤) كويسنجق – طق طق – شوان – كركوك •
طوله (٨٣ كم) معبد صالح لمسير الآليات لكافة مواسم السنة استيعابه لواء مشاة •.تتحدد الحركة عليه في اغلب أقسامه على الطريق العام لمروره علىعـــدد مـــن السلاســـل الجبليـــة والوديـــان أهـــم القصبـــات عليـــه (قصبة طق طق و(كويسنجق) .

(٥) الطوز – داقوق – كركوك •
طوله (٧٢ كم) معبد صالح لمسير الآليات لكافة مواسم السنة استيعابه فرقة مشاة أو مشاة آلية أو مدرعة • لاتتحدد الحركة عليه إلا في بعض الجسور على مشروع ري صدام • يمر بعدد من القصبات و المجمعات السكنية •

(٦) محور اربيل – دبيكة – القدس – كركوك : -
طوله (١٠٨) كم أهم القصبات دبيكة _ باي حسن _ قضاء دبس - المجمعات السكنية على جانبي الطريق _ أهم المواقع عليه نهر الزاب الصغير _ استيعابه بحدود فرقة مدرعة أو آلية .. وهو معبد (تبليط) صالح لمسير الآليات في كافة مواسم السنة سيطرة العدو عليه تمنع التعاون بين قاطعي فل١ و فل٥ .

سادسا ٠ الأهداف الحيوية

أهداف (أ)	أهداف (ب)	أهداف (ج)
١ _ مقر قيادة المنطقة الشمالية ٢ _ مقر قيادة قوات الطوارئ (بناية المحافظة) ٣ _ مقر الفيلق الأول ٤ _ الدور السكنية للسيد نائب رئيس مجلس قيادة الثورة ٥ _ مقر تنظيمات محافظة التاميم للحزب القائد	١ _ مقرات الحزب القائد ٢ _ قاعدة الحرية الجوية ٣ _ قاعدة طيران الجيش مديريات الشرطة والأمن والمخابرات ٤ _ محطات الكهرباء والوقود والبدالات ٥ _ مخازن المواد الغذائية و المطاحن ٦ _ المنشاة النفطية الحيوية	١ _ موارد مياه الشرب ٢ _ جسر داقوق ٣ _ معمل سمنت ليلان ٤ _ بدالة تسعين

سابعا ٠ احتمالات العمل المعادي

(١) قيام العملاء من سليلي ودليلي الخيانة بالتعرض لاحتلال مدينة كركوك يتزامن ذلك مع قيام مؤيديهم بإثارة الشغب والفوضى داخل المدينة ومحاولتهم السيطرة على الأهداف الحيوية ٠

(٢) قيام دول التحالف بقصف الأهداف الحيوية بالقوة الجوية وصواريخ أرض / أرض ٠ يتزامن ذلك مع قيام المخربين بالتعرض من اتجاهي السليمانية واربيل وقيام مؤيديهم في الداخل بإثارة أعمال الشغب والفوضى ومهاجمة الأهداف الحيوية لزعزعة الأمن والأستقرار داخل المدينة ٠

(٣) قيام مؤيدي المخربين في الداخل بأعمال شغب وفوضى داخل المدينة لأثارة الرأي العام العالمي ٠

(٤) التعرض على المحافظة بالتزامن مع التعرض على مدينة الموصل بدعم تركي مباشر أو غير مباشر ٠

(٥) تدخل الحلفاء بالقصف التمهيدي بالقوة الجوية وصواريخ أرض / أرض لأي هجوم على المحافظة ٠

(٦) التعرض على محافظة التأميم بالتزامن مع التعرض في الجنوب و بإسناد ايراني بثقل كبير بشكل مباشر أو غير مباشر ٠

(٧) تتزامن اعمال العدو اعلاه بانزال جوي معادي في احدى المناطق للسيطرة على احد الاهداف الحيوية او لتطوير عمليات برية لاحقة .

پاشكۆی ژمارە ١٧-١

كۆمپانیای گشتی دروست كردنی ئارد لقی سلێمانی، كێشەی هێنان و دابەشكردنی ئارد.

كۆمپانیای گشتی دروستكردنی ئارد
لقی سلێمانی

وزارة التجارة

المؤسسة العامة لتجارة الحبوب والمواد الغذائية

المركز

-١-

الشركة العامة لتصنيع الحبوب
فرع السليمانية / الصادرة
العدد : ٢٧
التاريخ ١٩٩٦/٩/٢٦

القسم :

التاريخ : ٢٦ ئەیلول ١٩٩٦

الى : وەزارەتی دارایی و ئابووری - هەرێمی كوردستان
بەڕێوەبەرایەتی دانەوێڵە
م / كێشەكانی هێنان و دابەشكردنی ئارد

والە حواڵەوە ئەو كێشانەی كە دێنە ڕێگای هێنان و دابەشكردنی ئارد بۆ پارێزگاكەمان و بوونەتە هۆی قسەو باس و سكاڵا كردنی هاوولاتیان لای هەندێ لە لێپرسراوان و لایەنە سیاسییەكان بۆتان ڕوون ئەكەینەوە بە مەبەستی ئەوەی جەنابتان ئاگادار بن و بزانن كە ئێمە وەك بەڕێوەبەرایەتی ئەم كۆمپانیایە هیچ دەسەڵاتێكمان نییە نە لە دروست بوونیاندا و نە لە چارەسەركردنیاندا ... كێشەكانیش ئەمانەن :

یەكەم : نەتوانینی داڕشتنی بەرنامەیەك بۆ دابەشكردن لەبەرئەوەی نە لەبەندی گشتی كۆمپانیاكەمان لە بەغدا و نە لقی كەركوك پێمان ناڵێن ئەو ئاردەی بۆمان دانراوە چەندەو كەی ئەمانەنێ ..... وە لەبیانی ئەو چەندییەتە لە مانگێكەوە بۆ مانگێكی تر بەرزو كەمی بەردەوامە وە ئاگادار نەكردنمان لە هیچ جۆرە ئاگاداریەك و ژمارەیەك ..... ناتوانین بەرنامەیەكی وا دابڕێژین بۆ دابەشكردن كە سەركەوتوو بێت و سوودی هەبێت بەڵكو تەنها ئەوەندەمان لەسەرە ئەو پسوولە بۆ وەكیلەكانمان بكەین و بیانێرین بۆ كەركوك

ئەرشیفی جەلال عومەری سام ئاغا

وزارة التجارة

المؤسسة العامة لتجارة الحبوب والمواد الغذائية

المركز

- ٢ -

القسم :

التاريخ :

الى :

م/

پێش ئەوان لەبەوەی خۆیان سەرەیان بۆ دانەنێن و بچنیان بۆ دیاری ئەوان بەگوێرەی دەسەلات ، بۆ چوونی خۆیان .

دووەم ، ناتوانین بە پێی ژمارەی وەکالەتەکانیان وەکیلەکان بنێرین ، لەبەر ئەوەی لە کەرکوک داوای خۆی وەکیلەکە خۆی ئەوان وە وەکو جاران کەسی لە باتی کەسی بە پێی ئەوان وە زۆربەی وەکیلەکانمان لەبەر هۆی تایبەتی خۆیان (ڕامیاری ، کاری پێشمەرگایەتی ، هەلوێستی سەربازی) ناتوانن بچن بۆ کەرکوک ناتوانین بڵێین بەگوێرەی ڕێنجایەی ژمارەی وەکالەتەکانیان وەکیلەکان بنێرین ـ بەڵکو لاتوانن بچن و سەرکەوتن هێنانی نارەکەی ئێستە ئێمە لەسەر ئەوەی پێشەوەی ناوەستێ و ئەوە ئەنێرین بۆ نموونە وەکیلی ژمارە (٥٠) ناتوانێ بچێت بەڵام وەکیلی ژمارە (٦٠) ئامادەیە بڕوات ئێمە لەسەر وەکیلی ژمارە بەنجا ناوەستێن بەڵکو وەکیلی ژمارە شەست بەرێ ئەکەین وە بەرپرسیاری دوا کەوتنی نارەکەی ژمارە (٥٠) شتی ناسێن ـ چونکە لە دەسەڵاتی ئێمەدا نییە .

وزارة التجارة

المؤسسة العامة لتجارة الحبوب والمواد الغذائية

المركز —٣—

القسم :

التاريخ :

الى :

٢/

لێرەدا ئەو هاوڵاتی زۆر بەئاسانی ئەڵێت: ئەوەی ناچێت وەکالەتەکەی ببێت و بیدات بە یەکێکی تر کە بتوانێ بیبات! بەڵام ئەم کارە وا ئاسان نییە وەک ئەو هاوڵاتییە بیری لێ ئەکاتەوە... چونکە ئەو وەکالەت دان و ئەو بیرەی لە دەسەڵاتی ئێمەدا نییە و کارێکی وا ئاسایی نییە ئەولەیرەوەی بەرێوە بیرنەوە و ئە لە یەکێکی بەپێی ئەو ئەرکی دەسەڵاتیەکان ئەم بار و دۆخەشتەوە ـــ بەم بۆ ئەم پەسەندە حەز ئەکەم؟ بۆ ئەمە بۆ ئێوە پاکێشم لە پالاوتنی هەر هاوڵاتییەک بۆ دەست کەوتنی وەکالەت ئەبێ لەرێی ئەنجومەنی بالادە بێ پاشی ئەوەی ئەنجومەنی ئەو ناوچەیە ئەو کەسەی بۆ دیاری ئەکات -

سێ هەم: ناتوانین نرخی شارد لە بازاڕدا دیاری بکەین لەبەر ئەوەی شارەکە لە دەرەوەی دەسەڵاتی ئێمەدایە و هێنانی کارێکی ئاسان نییە و کرێی گواستنەوەی ئۆتۆمبێل زۆر زۆرە وەک پێشتووتە نزیکەی (١٥٠) دینار بۆ یەک تەن جگە لە لۆمەلە دەسەرێکی کەی لادەکەن و وا ئەوەی وەکیلەکە چەند شوێنێک ئۆتۆمبێلەوە و دووەمی

وزارة التجارة

المؤسسة العامة لتجارة الحبوب والمواد الغذائية

المركز

- ٤ -

القسم :

التاريخ :

الى :

٢/

چاری هاتوچوون ... تێچوونی هێنانی ئاردەکە وەک یەک نییە و
لە وەکیلێکەوە بۆ وەکیلێکی تر ئەگۆڕێت لەبەر ئەوەی
نرخەکەی لە بازاڕدا وەک یەک نییە و ئێمە کاتێک
ئەتوانین نرخ دیاری بکەین و لە سەرپێچیکەر بپرسین
وەک خۆمان بە یەک نرخی دیاری کراو ئاردەکەی بۆ
بهێنین چونکە دەسەڵاتمان هەبێ لە دیاری کردنی
تێچوونەکانی هێنانی ئاردەکە .

چوارەم : کەم و کوڕی لە کێشی کیسە ئاردەکاندا ،
ئەمجار وەکیلەکانی دابەش کردنی خواردەمەنی
سەرمان بۆ ئەوەی رەسکاڵا ئەکەن لەگوایە کیسە ئاردەکان
کە لە وەکیلەکانی ئێمەیان وەرگرتووە کێشی لە (٥٠) کیلۆدایە و
کەم و کوڕی هەیە و ئەبێ بە هۆی ئەوەی حسابی ئەوەندە وەریان
گرتووە کە بە کێشی دابەشی ئەکەن کەم ئەکات و زەرەریان ئەبێ و
چونکە مالیک بۆ شارە ئەهێنێتەوە و ئەوان بە نرخ دەرەکەیان و
چارەی چی یە ؟!
ئێمە ئەڵێین راست ئەکەن وەهایە ... بەڵام ئەوەشی لە
دەسەڵاتی ئێمەدا نییە لەبەر ئەوەی ؟

وزارة التجارة

المؤسسة العامة لتجارة الحبوب والمواد الغذائية

المركز

القسم : -٥-

التاريخ :

الى :

٢/

١١) کارگەی ئاردەکە لە کەرکوکە و لە سەر زێی دەسەڵاتی ئێمەدا نییە و
بەڵکو لە سەر زێی دەسەڵاتی بەرێوبەری لقی کەرکوکە دایە و
چەند جارێکیش ئەم بابەتەمان بەرچاو خستووە بەڵام
بێ هوودە بووە .

١٢) ئەم کەم و کورتییە لە کێشەی دا لە زۆر شوێنی دیکەشی پەیدا ئەبێ دا
بەڵام یاسا چارەی بۆ داناوە وەک هاتووە لە سەردا
دووەم زیادەی داناوە بۆ وەکیلی ئاردەکە بۆ ئەوەی
ئەو کەم و کورییەی پێ ببژێرێت ... ئێمەشی ئەو لە سەردا
دووە ئەکەینە بۆ وەکیلە دکانەکان بەڵام لەبەر ئەوەی بەگوێرەی
یاسا لە هەموو پارێزگاکانی تری عێراقدا بەپارێزگاکانی
هەولێر و دهۆک و وەکیلی ئارد خۆی هەڵئەسێ بە دابەشی
کردنی ئاردەکە بەسەر ماڵە کاندا وەکیلی کەرەسەی خواردەمەنی
لەوەسە لە کەمدا ئەخە ئەوا ئەگەر کەم و کورتی هەبوو ئەو لە سەردا
دووە بۆی بەپێی ئەو کاتەی بڕەکەی ناکات و ئەگەر کەم و
کورتیشی نەبوو ئەوە بۆ خۆی هەڵی ئەگرێت .
بەڵام لەبەر ئەوەی لە پارێزگاکەی ئێمەدا ئەم کارە بە پێچەوانەی
یاساوەیە وێنەی ئەوەی ئێمەش لێ بەرپرسیاری ئەم کەمبایە
وەرگرتن وا هاتووە ... واتە وەکیلی ئارد خۆی ئاردەکە دابەشی

وزارة التجارة
المؤسسة العامة لتجارة الحبوب والمواد الغذائية
المركز

القسم :
التاريخ :

-٦-

الى :

م /

ناکات بەسەر ماڵەکاندا بەڵکو دەیدات بە وەکیلی
کەرەسەی خواردەمەنی ئەو دابەشی ئەکات بەسەر ماڵەکاندا
ئەوا ئەم کەم و کوڕیانەی خوارەوە دروست ئەبێ :
٤/ وەکیلی ئاردەکە لەسەدا دەکە ئەدات بە وەکیلی کەرەسەی
خواردەمەنییەکە ئەگەر کێشی ئاردەکەی کە بۆی کەم زیادەی
تێدا بێت چونکە ئەکات و بۆی ئەبێ بە مایەی سەر
ئێشانی قسە و باس و زۆرجار ئەنجامی دزی بۆ
بازرگانی بە نا هەوە ،
٥/ جگە لەوە هەموو مەسرەفی زۆرەی وەکیلی ئاردەکە ئەیکات
وەکیلی خواردەمەنییەکەشی کە ئاردەکەی لە وەکیلی ئاردەکە
وەرئەگرێ و ئەیگوازێتەوە بۆ دوکانەکەی خۆی کە ئەمەی
گواستنەوەی ئوتومبێل و بارکردن و داگرتن هەرچەند بێت
لەگەڵ ئەو کارانەی خۆی کە خۆی و خوای خۆی بۆی
بانییە هەمووی ئەچێتەوە سەرشانی هاوڵاتی ... ئەمەش
لە ئەنجامی ئەم کارە ناپاسایی یە ... کە ئەوی کردووە
بە وەکیلی ئارد .
بۆ چارەسەرکردن و گەڕانەوەی ئەم کارە بۆ سەر ڕێگا دروستەکەی
ڕاستیەکەی خۆی کە ئەبێ وەکیلی ئارد خۆی ئاردەکەی

وزارة التجارة

المؤسسة العامة لتجارة الحبوب والمواد الغذائية

المركز

القسم :

التاريخ :

-٧-

الى :

م/

دابەشی ئەکات هەوڵێکی ئەدەن تا بەلام سوودی ئەبوو
لەبەرئەوەی بەرەو پێوەری ململانێیەکی بەهێز بووینەوە
لەنێوان وەکیلەکانی ئارد و وەکیلەکانی خواردەمەنیدا
ئێمەش شیان بەو ئامانجە ئاداشبار کرد بوو کە لەسەر
وەکیلەکانی ئارد ئەکەینەوە بەم جۆرە بەرژەوەندی
تایبەتی وەکیلەکانی خواردەمەنی لەسەر حسابی هاوڵاتیان
پەیڕەو یاسایەکی چەواشە کردو ئێمەش بەپەلە لە
مەسەلەکە دەرچووین .. هیوادارین بەشی ئەنجامدانی
سەرژمێری گشتی یەکەی کە ئەنجومەنی باڵا پێی
هەڵسا سەرلەنوێی بەگوێرەی ئامێری جوگرافی
دەبەهەوڵ و هیمەتی بەرێز کاربەدەستی بەڕێز ناڵەکان بەسەر
وەکیلی ئاردەکاندا دابەشی بکەینەوە ئەم مەسەلەیە حەقی
یاسایی و ئاسایی خۆی وەرگرێتەوە ئێمەش
ئامادەین بۆ هەموو جۆرە هاوکارییەک لەو ڕووەوە .
تکایە ئاگادارمان بکەنەوە لە پلەی سەرنجتان بفەرموون
لەگەڵ ڕێزو سوپاسماندا .

پاشکۆی ژماره ١٧ـ٨

وزارة التجارة

المؤسسة العامة لتجارة الحبوب والمواد الغذائية

المركز

-٨-

القسم :

التاريخ :

بەڕێوەبەر

الى : رحیم رحمان عبدالله هەورامی

م / ٩٩٤/٩/٢٦

وێنەیەک بۆ /

پارێزگاری سلێمانی / لیژنەی ئابووری تکایە بفەرموون بۆ ئاگاداری و لەگەڵ ڕێزماندا .

بەڕێوەبەرایەتی ئاسایشی سلێمانی / بەشی ئابووری بۆ هەمان مەبەست لەگەڵ ڕێزماندا .

تەلەفزیۆنی کوردستان کەناڵی سلێمانی
تەلەفزیۆنی دەنگی گەلی کوردستان
تەلەفزیۆنی یەکگرتن
} تکایە بفەرموون بە بڵاوکردنەوەی دەقی ئەم نووسراوەمان بۆ ئەوەی هاووڵاتیان زانیاریان هەبێ لەم بارەیەوە .

ئەنجومەنی باڵای شاری سلێمانی
بەڕێوەبەرایەتی چاودێری سلێمانی
} بۆ زانین تکایە

دۆسیەی بەڕێوەبەرایەتی
دۆسیەی نووسراوە دەرچووەکان

پاشكۆی ژماره ١٨-١

دراسة حول الوضع النقدى و الأقتصادى الراهن.

السيد وزير الماليه والاقتصاد ورئيس المجلس الاستشارى لاقليم كردستان المحترم

م / دراسة حول الوضع النقدى والاقتصادى الراهن

تمت دراسة الموضوع الناجم من جراء سحب الورقه النقديه من فئه ٢٥ دينار حاملة الرمز ((خ ع)) على بسط الرقم المثبت على الورقة النقدية المعروفه (بالطبعة السويسريه) ٠ حيث اتضح بان هذا الاجراء سوف يشكل بدون شك خطرا حقيقيا ويترك أثارا سلبيه على الوضع الاقتصادى في كردستان العراق ٠ ومن الواضح ان الهدف الاساسي من هذا الاجراء هو سحب السيولة النقدية في المنطقة وليس مجرد تبديل عملة قديمة باخرى متداوله في العراق ٠ لان الحصار المفروض من قبل السلطة المركزية على كردستان يشمل النقد ايضا حيث لايسمح بأدخال أكثر من (١٠٠) دينار مستنسخ للفرد الواحد عند عبوره نقاط السيطره الحكوميه ودخوله الى منطقة كردستان ٠ علما بان المبلغ الذى كان يسمح بادخاله الى كردستان هو (٥٠٠) دينار مستنسخ ٠

ان الاثار الاقتصادية التى ستترتب على هذا الاجراء يمكن ان تلخص بما يلي :

١ـ انخفاض حجم النقد المتداول في كردستان المحرره حيث ان السلطة المركزية حتى في حالة سماحها باستبدال الكمية الموجودة من هذه الفئة سوف لن تسمح باعادتها الى المنطقة ثانية بسبب الحصار المفروض ٠ حيث لايسمح بادخال اكثر من ١٠٠ دينار من النوع المستنسخ للفرد الواحد ٠

٢ ـ ارتفاع سعر الدولار نتيجة انخفاض قيمة العملة المتداولة في العراق ٠ حيث كان سعر الشراء بالعملة المعروفة بالسويسريه يتراوح بين ٢٢ـ٢٤ دينار ٠ بينما بلغ سعر الدولار في باقي انحاء العراق بالعملة المتداولة بين ٩٥ـ١٠٠ دينار للدولار الواحد قبل اتخاذ الاجراء الاخير ومنذ صدور القرار ولغاية اعداد هذه الورقه ارتفعت قيمة الدولار الى

وان هذا الارتفاع سوف يترك حتما اثرا سلبيا ويؤدى الى ارتفاع اسعار المواد الغذائيه في كردستان وبشكل مخيف٠

ئەرشیفی جەلال عومەری سام ئاغا

٣- تخوف الناس المشروع على اقدام السلطة بالغاء الفئات الاخرى من العملة المتداولة من فئة ٥ و ١٠ دينار سيؤدى في تصورنا الى تهافت الناس على شراء الدولار والتخلص من هذه الفئات قبل صدور قرار الغائها مما يؤثر حتما على زيادة الطلب على الدولار وبالتالي ارتفاع سعره ، ولتدارك المخاطر المتوقعة نقترح المبادرة باتخاذ الاجراءات الضروريه لدراسة الموضوع بصورة مستفيضة من قبل المختصين والمسؤولين وعلى أعلى المستويات ، لان الوضع لايتحمل اى تأجيل للبث في ايجاد الحلول لتحاشى الارباك الحاصل والمتوقع تفاقمه يوما بعد آخر ... وفي تصورنا نطرح ادناه بعض المقترحات لغرض دراستها ومناقشتها مع الاخطار الاخرى التي قد تستجد بغيه وضع الحلول المناسبة لها .

① صدر قرار من الحكومة المركزيه بغلق حدود العراق ، وقامت السلطة فعلا بغلق الحدود مع الأردن ونشر القوات على طول الحدود خلال الفترة المحددة للاستبدال مع استمرار فترة الغلق لغاية نهاية يوم الاثنين القادم المصادف ١٩٩٣/٥/١٠ ولعدم استطاعة السلطة في اتخاذ نفس الاجراء بالنسبة للحدود المتاخمة مع كل من ايران وتركيا ، فيكون الحدود المقصود بها في تصورنا لهاتين الدولتين هي نقاط السيطرة الحكومية الموجودة مقابل الأراضي المحررة في كردستان ، وسوف لن تسمح السلطات في هذه الحاله بادخال الكمية الموجودة في هذه الفئة الى العراق لغرض استبدالها ، وفي هذه الحاله نقترح الايعاز الى المصارف الموجودة في كردستان باستلام الكميات الموجودة بحوزة المواطنين لقاء وصل أمانة وفتح حساب خاص باسم (حساب العملة الملغات) ، وتزويد الامم المتحدة والجهات الدولية المعنية بالمعلومات المتعلقة بحجم المبالغ المجمدة وبيان مدى تأثيرها على الوضع الاقتصادى في كردستان

② في حالة سماح السلطة بادخال الكمية الموجودة في هذه الفئة لاستبدالها خارج كردستان فسوف نواجه في هذه الحالة مشكلة اعادة ادخال هذه المبالغ الى كردستان لوجود الضوابط المفروضه بموجب الحصار المفروض من قبل السلطة وكما اشرنا اليها سابقا .

يتبع

ولمعالجة هذين الاحتمالين الواردين في الفقرة (١ و ٢) أعلاه نقتـــــــرح :

أ ـ لتحاشي بقاء هذه المبالغ مجمدة بعد انتهاء الفترة المحدده، وتحقق ما ذهبنا اليه من الاحتمال الاول يستوجب التحرك والطلب من الامم المتحدة والدول المعنية لمساعدتنا بحجز مايعادل قيمة هذه المبالغ من الارصدة المحجوزة والعائده للعراق في الخارج لغرض تعويض المتضـــــررين من هـــــذا الاجراء التعسفي في كردستان .

ب ـ وفي حالة تحقق الاحتمال الثاني (وهو السماح بادخال هذه الفئة لاستبدالها وعدم السـماح لاعادة هذه المبالغ الى كردستان) نرى أن يتم الطلب من الامم المتحدة والدول المعنيـــة بالزام السلطة المركزية في بغداد بجلب مايعادل المبالغ الموجودة من هذه الفئة في كردستان عن طريق الامم المتحدة . وايداعها لدى فروع مصرفي الرافدين والرشيد في كردستان وطبقـــا لمضمون قرارها الصادر بتخويل كافة فروع المصارف في العراق ودون ايه اشارة باستثناء فـروع المصارف الموجودة في كردستان المحرره . وبذلك تحقق تأمين بقاء مايعادل من الفئــــــة الملغاة بالعملة المتداولة .

ومن المهم الاشارة هنا الى اتخاذ نفس الاجراء في حالة اقدام السلطة الى اتخاذ اجراء مماثـل بالغاء الفئات الاخرى في المستقبل .

اضافة الى ماتم سردها اعلاه نرجو ونطلب التدخل واتخاذ الاجراءات الفوريه لمنع التعامـل او بيع وشراء الفئة الملغاة . حيث ان السماح باستمرار هذه العملية والتهاون في ذلك سوف يؤدي الى تسـرب كميات كبيرة من العملة ومن الفئتين (١٠ و ٥) دنانير الى ايــــران . حيث يقوم حاملو هذه الفئة باعادتها الى كردستان لغرض بيعها حتى ولو بسعر أقـــــل . وسوف يؤدي ذلك الى نقص آخر في السيولة النقدية وبالاخص من فئتي (١٠ و ٥) دنانير

وشـــــــــكرا .....

علي محمد عبدالله	جلال عمر سام أغــا	محمود محمد قــادر
مدير مصرف الرافديـن	مدير مالي واداري	خبير مالي وتجـــاري
فرع السلام	في دائرة الزراعة	
وعضو المجلس الاستشاري فـي	وعضو المجلس الاستشاري في	وعضـو المجلس الاستشاري في

پاشکۆی ژمارە ١٩

ئەنجومەنی وەزیران، لیژنەی باڵای جێبەجێکردنی بڕیاری ٩٨٦.

هەرێمی کوردستانی عێراق — ژمارە / ٢٣

سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران — رۆژ ٢٧/١/١٩٩٨

دیوان / ئەنجومەن

/ نهێنی /

بۆ/ لیژنەی باڵای جێ بەجێ کردنی بڕیاری ٩٨٦

ب/ داواکاری

==============

بۆ ئەوەی پتر سوود لە بڕیاری ٩٨٦ وەربگیرێت لە هەرێمی کوردستان داوا دەکەین ڕەچاوی ئەو بڕگانەی خوارەوە بکەن و مذکرەیەکی پترۆ تەسەلی پێ بدرێتە ( )؟ تیایدا:

١) محاولە بکەن پرۆژەی گەشە پێدان بخرێتە ناو هەندێ پرۆژەی بڕیارەکە بۆ ئەوەی هەندێ لە پێویستیەکانمان دابین بکرێت ئەگەر لە ئەساسدا پرۆژەی گەشەپێدان ڕەت کرایەوە.

٢) زیاد کردنی حصەکمان لە سەر ئەساسی پێویستیەکان بێت؛

٣) محاولە بکرێت لە خوراک هیچ کەم نەکرێتەوە بەڵکو زیاد بکرێت.

٤) بایەخ بە کارەبا بدرێت و هەولێ تایبەتی بدرێت بۆ پرۆژەی کارەبای هەولێر و دهۆک.

٥) بایەخ بە پرۆژەکانی ئاو بدرێت، بە تایبەتی ئاوی هەولێر.

٦) محاولە بکرێت داو دەرمان ڕاستەوخۆ بێتە کوردستان نەک بە ڕێگای عێراق؛

٧) محاولە بکرێت هەندێ مەسەئل لە بازاری کوردستان دابین بکرێت و بکڕدرێت.

٨) ( ) ڕێکخراوەکانی سەر بە ئەو ئاگادار بکەنەوە کە پارێزگا گەورەترین دەسەڵاتی یە لە کوردستان بەڵکو حکومەتی هەرێمی کوردستان گەورەترین دەسەڵاتە و پارێزگا سەر بە ئەوە.

د. ڕۆژ نوری شاوەیس

سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران

وێنەیەک بۆ:

- وەزارەتی یارمەتی مرۆڤایەتی و هاوکاری.
- هەموو وەزارەتە پەیوەندیدارەکان.

ئەرشیفی دەستەی ئینسکلۆپیدیای پارتی دیموکراتی کوردستان

پاشکۆی ژماره ٢٠-١

محضر اجتماع الجلسة الثانية و العشرون المنعقدة بتأريخ ٢٠٠١/٥/١٢.

أتحاد الغرف التجارية العراقية

رقم الجلسة : ١٠/٢٣

رقم القرار : (١)

تأريخ الانعقاد : ٢٠٠١/٧/٢١

م / الاطلاع على محضر أجتماع الجلسة الثانية والعشرون المنعقدة بتأريخ ٢٠٠١/٥/١٢

أطلع المجلس على محضر أجتماع الجلسة الثانية والعشرون لمجلس الاتحاد المنعقدة بتأريخ ١٩/ صفر/١٤٢٢هـ الموافق ١٢/ آيار/٢٠٠١ ، في مدينة الموصل .

- القرار -

أيد المجلس القرارات والتوصيات المتخذة بشأنها .

- أنتهى -

محضر أجتماع الجلسة الثانية والعشرون لمجلس
أتحاد الغرف التجارية العراقية

أستناداً للفقرة (أولا) من المادة الرابعة من النظام الداخلي للاتحاد والغرف التجارية العراقية عقد مجلس أتحاد الغرف التجارية العراقية جلسته الثانية والعشرون في تمام الساعة العاشرة من صباح يوم السبت الموافق ١٦ /صفر/١٤٢٢ هـ المصادف ١٢/آيار/٢٠٠١ في مدينة الموصل في قاعة غرفة تجارة الموصل برئاسة السيد زهير عبد الغفور يونس – رئيس الاتحاد وبحضور السادة الاعضاء وهم :-

السيد عبود محمد جواد الطفيلي – النائب الاول لرئيس الاتحاد – رئيس غرفة تجارة النجف
السيد صباح الدين محمد الصالحي – النائب الثاني لرئيس الاتحاد – رئيس غرفة تجارة كركوك
السيد عبد المحسن الزيدان – رئيس غرفة تجارة الموصل
السيد فاروق جليل عيسى – رئيس غرفة تجارة الحلة
السيد محمد عبد اللطيف المانعي – رئيس غرفة تجارة العمارة
السيد فاضل عبد الامير لطيف – رئيس غرفة تجارة كربلاء
السيد سعد طاهر يوسف – رئيس غرفة تجارة الديوانية
السيد أكرم جبر التميمي – رئيس غرفة تجارة الناصرية
السيد ماضي حميد جواد – رئيس غرفة تجارة بعقوبة
السيد محمد صالح هويدن – رئيس غرفة تجارة الكوت
السيد ريسان حمود العلواني – رئيس غرفة تجارة الرمادي
السيد غالب كليب مطلك – رئيس غرفة تجارة تكريت
السيد رشاد أحمد أبراهيم – نائب رئيس غرفة أربيل
السيد عبد الامير طالب الحميدي – نائب رئيس غرفة السماوة
السيد بابان أحمد حمه سور – عضو مجلس مخول من رئيس غرفة السليمانية
السيد عدنان حسين الاعظمي – عضو فخري
السيد عبد المحسن شنشل – عضو فخري
السيد فائق سليم رشيد – عضو فخري
السيد محمد كافل حسين – عضو فخري

وقد تعذر حضور كل من السادة :-

قالب عبد الحسين كبة – رئيس غرفة تجارة البصرة
فاضل مصطفى حسن – رئيس غرفة تجارة دهوك

٧

وفي بداية الاجتماع رحب وباعتزاز كبير السيد رئيس الاتحاد بحضور السادة ممثلي غرفتي تجارة أربيل والسليمانية مشيداً بالروابط الاخوية الصميمية والمشتركة بين جميع الغرف التجارية العراقية وحتى وأن أنقطعت من الغرف الشمالية لفترة زمنية ألا أن أبناء الأسرة التجارية العراقية في المنطقة الشمالية يعيشون معنا وبيننا رغم كل الظروف التي مرت بالقطر وقد شكر السيد رئيس الاتحاد ماعرضه السيد ممثل غرفة تجارة السليمانية بعقد أجتماع مجلس الاتحاد القادم في مدينة السليمانية ووعد بالعمل على تحقيق هذا الاجتماع في أقرب فرصة ممكنة مؤكداً أن أجتماعات مجلس الاتحاد في أي مدينة عراقية هو أسمى أهدافنا في تحقيق لم الشمل للأسرة التجارية العراقية الواحدة منطلقين من الأهداف الاقتصادية السامية التي تسعى ثورتنا المجيدة الى تحقيقها بقيادة باني مجد العراق السيد الرئيس صدام حسين حفظه الله ورعاه ومراحل أكثر تقدماً تسمح بتوسيع وتعزيز أسواقنا التجارية وعلى مختلف المستويات وفي عموم قطرنا العراقي .

كما رحب السيد رئيس الاتحاد بالسيد فاضل عبد الامير لطيف الذي تم أنتخابه رئيساً لغرفة تجارة كربلاء من قبل مجلس أدارة الغرفة المذكورة متمنياً له الموفقية والنجاح في عمله الجديد لما فيه خير الاسرة التجارية .

پاشکۆی ژماره ٢١-١

نوسراوی عەبدوڵڵای حاجی سەعید یاریدەدەری سکرتێری گشتی بۆ کاروباری بازرگانی و کاسبکاران بۆ مام جەلال.

الاتحاد الوطني الكردستاني
سكرتارية الأمين العام
المساعد

یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان
سکرتاریەتی سکرتێری گشتی
یاریدەدەر

ژمارە:
رۆژ: ٢٠٠١/٥/

هەڤاڵی بەرێز مام جەلال

سلاوێکی گەرم

بەرێزان لەسەر داوای ژووری بازرگان سلێمان راپۆرتی ئەندازیار کاك (بابان احمد حمه سور) بەرز ئەکەینەوە بۆ بەرێزتان نوێنەری ژووری بازرگانی سلێمانی بووە بەشداری لە کۆبونەوەی یەکێتی ژووره بازرگانیکانی پارێزگاکانی عراق دا کردووە کەلەشاری موصل کراوە لە رۆژی ٢٠٠١/٥/١١ .

پێش نیازی ئەوەش کراوە کۆ بونەوەی داهاتویان لەشاری سلێمانی بێت بۆ ئاگاداریو فەرمانی بەرێزتان .

لەگەڵ رێزدا...

عبدالله سعيد
یاریدەدەری سکرتێری گشتی
بۆ کاروباری بازرگانی و کاسبکاران

وێنەی :-
١. ژووری بازرگانی
٢. ئەرشیف .

ئەرشیفی بابان ئەحمەد حەمە سوور

پاشکۆی ژماره ٢١-٢

یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان
سکرتاریەتی سکرتێری گشتی
یاریدەدەر

الاتحاد الوطني الكردستاني
سكرتارية الأمين العام
المساعد

ژماره: ١٥
رۆژ: ٧/٦/٢٠٠١

هەڤاڵی بەڕێز مام جەلال

سڵاوی گەرم

بەڕێزان دوای ئەوەی ژووری بازرگانی سلێمانی بە ئاگاداری و ڕێنومایی حکومەتی هەرێم پەیوەندی لەگەڵ (یەکێتی ژووره بازرگانیەکانی عراق) ئاسایی کردەوە نوێنەری ژووری بازرگانی سلێمانی بەڕێز (ئـ بابان احمد حمه سور) بەشداری کرد لە کۆبونەوەی (یەکێتی ژووره بازرگانیەکانی عراق) لە ڕۆژی ١/٥/١١ شاری موصل لەوێ داوا و پێشنیارەکانی ژووری بازرگانی سلێمانی پێشکەش کراوه بۆ ئاسان کاری ها بازرگانی لە نێوان شاری سلێمانی و شارەکانی عراق دا ئەوانیش بڕیاریان دابوو هاوکاری بکەن .

ژووری بازرگانی سلێمانی بەشەرعی و یاسایی بناسن داواکانیشیان بخەنە بەردەم وەزارەتی بازرگانی بۆ بەدوادا چوونی ئەم ئیشەیان بەنوسراوی ژماره (٨٩٥) ڕۆژی ٢٠٠١/٥/٢١ یاداشتی پێشنیار کراویان ئار یەکێتی ژووره بازرگانیەکانی عراق کردووه (إتحاد الغُرف التجارية العراقية) بۆ ئەوەی لەگەڵ پێشنیـ پێشویان بیخەنە بەردەم وەزیری بازرگانی عراق کە بڕیار بووه ڕۆژی ٢٠٠١/٥/٢٥ ئەو کاره ئەنجام بدەن .
وێنەیەك لەو یاداشتەی ناردویانە بەرزئەکەینەوه بۆ ئاگاداری و فەرمانی بەڕێزتان .

لەگەڵ سوپاس و ڕێزمان ...

عبدالله سعید
یاریدەدەری سکرتێری گشتی
بۆ کاروباری بازرگانی و کاسبک

وێنەی :-

١. ژووری بازرگانی نوسراوتان ژماره (٢٠٠٣) ڕۆژی ٢٠٠١/٦/٦ .
٢. ئەرشیف .
٣. بەردەست .

پاشكۆی ژماره ۲۲-۱

محضر اجتماع الجلسة الثالثة و العشرون المنعقدة بتأريخ ٢٠٠١/٧/٢١.

" الفرصة الحقيقية هي التي تخلقها ، لا التي تتصورها ممكنة حسب "
(من وصايا الرئيس القائد حفظه الله ورعاه)

أتحاد الغرف التجارية العراقية
الامانة العامة
ـ القسم الاداري ـ

العدد : ١٧٦٢
التاريخ : ٢/جمادى الاول/١٤٢٢هـ
٢٢ / ٧ / ٢٠٠١م

غرفة تجارة ((السليمانية))

م/ محضر

بعد التحية/

نرفق لكم طيا نسخة من محضر أجتماع مجلس الاتحاد / الجلسة الثالثة والعشرون المنعقدة في مدينة السليمانية بتاريخ ١/ جمادى الاول/ ١٤٢٢ هـ الموافق ٢٠٠١/٧/٢١ .

" راجين التفضل بالاطلاع ... مع التقدير "

زهير عبد الغفور يونس
رئيس الاتحاد

صوره منه الى /
ـ الافراد مع الاوليات

محضر أجتماع الجلسة الثالثة والعشرون لمجلس
أتحاد الغرف التجارية العراقية

أستناداً للفقرة (أولا) من المادة الرابعة من النظام الداخلي للاتحاد والغرف التجارية العراقية ، عقد مجلس أتحاد الغرف التجارية العراقية جلسته الثالثة والعشرون / الدورة العاشرة في تمام الساعة العاشرة من صباح يوم السبت الموافق ١/ جمادى الاولى /١٤٢٢هـ المصادف ٢١/ تموز/٢٠٠١ في مدينة السليمانية في قاعة غرفة تجارة السليمانية برئاسة السيد زهير عبد الغفور يونس / رئيس الاتحاد وحضور السادة الاعضاء كل من :-

السيد عبود محمد جواد الطفيلي – النائب الاول لرئيس الاتحاد /رئيس غرفة تجارة النجف
السيد صباح الدين محمد الصالحي – النائب الثاني لرئيس الاتحاد /رئيس غرفة تجارة كركوك
السيد غالب عبد الحسين كبة – رئيس غرفة تجارة البصرة .
السيد فاروق جليل عوض – رئيس غرفة تجارة الحلة .
السيد محمد عبد اللطيف العاني – رئيس غرفة تجارة العمارة .
السيد فاضل عبد الامير لطيف – رئيس غرفة تجارة كربلاء .
السيد سعد ظاهر يوسف – رئيس غرفة تجارة الديوانية .
السيد أكرم جبر الغزي – رئيس غرفة تجارة الناصرية .
السيد أزاد يحيى سعيد – رئيس غرفة تجارة أربيل .
السيد سامي حميد جواد – رئيس غرفة تجارة بعقوبة .
السيد طالب سيد علي – رئيس غرفة تجارة السليمانية .
السيد محمد صالح هويدي – رئيس غرفة تجارة الكوت .
السيد رياض حمود حمد الملواني – رئيس غرفة تجارة الرمادي .
السيد خورشيد احمد سليم – رئيس غرفة تجارة دهوك .
السيد غالب كليب مطلك – رئيس غرفة تجارة تكريت .
السيد عبد الامير طالب الحميدي – نائب رئيس غرفة تجارة السماوة .
السيد فائق سليم رشيد العاني – عضو فخري .
السيد فالح علي الصالح – الامين العام / مقرر المجلس .

وقد أعتذر عن الحضور السيد عبد المحسن الزيدان / رئيس غرفة تجارة الموصل (بعد وصوله الى كركوك) لأسباب صحية ، كما أعتذر كل من الاعضاء الفخريين في المجلس وهم :-

السيد عدنان حسين الاعظمي .
السيد عبد المحسن شنشل .
السيد محمد كافل حسين .

وقد أفتتح الجلسة السيد رئيس الاتحاد بكلمة قدم فيها جزيل الشكر والامتنان الى السيد رئيس غرفة تجارة السليمانية والسادة أعضاء مجلس الغرفة على الحفاوة والاستقبال وكرم الضيافة وروح الاخوة والمودة ، متمنياً أن يمن الله عليهم ويختصهم بموفور الصحة والعافية والموفقية .

ثم ألقى السيد طالب السيد علي – رئيس غرفة تجارة السليمانية كلمة ترحيبية قال فيها :

بأسم مجلس غرفة تجارة السليمانية أرحب بكم جميعاً وأشكركم لتلبية دعوتنا بحضوركم الى السليمانية لانعقاد هذا الاجتماع فيها . وأنني أقدم أعتذاري لعدم أمكانية الحضور لأجتماع المجلس السابق في الموصل لأسباب صحية وكما يسرني أن أقدم شكري الخاص الى الاستاذ رئيس الاتحاد والسيد الامين العام لمقابلتهم بأيجاد طريقة منطقية وأصولية لأعادة لم الشمل بعد أنقطاع غرفة تجارة السليمانية من الاتحاد لفترة من الزمن وأنه لمن دواعي سروري أن أرى غرفة تجارة السليمانية بين أخواتها بقية المحافظات العراقية من دهوك الى البصرة وأنه لشرف عظيم لنا أن نستضيف حضراتكم لانعقاد هذا الاجتماع . وأدعو الله عزوجل أن يجعل لم الشمل هذا بذرة خير لكافة العراق والعراقيين أكراداً وعرباً . كما أرجو أن تعذرونا من التقصير ومرة ثانية أهلاً وسهلاً بكم في بلدكم السليمانية وشكراً لكم جميعاً .

وقد تدارس المجلس المواد المدرجة في جدول الاعمال وأتخذ بشأنها القرارات والتوصيات التالية .

(٢)

هـــذا وانفـــض الاجتمـــاع في الساعـــة الثانيـــة عشـــرة وخمســـة عشـــــر دقيقـــة من بعد ظهـــر يوم السبـــت الموافـــــق ٢٠٠١/٧/٢١ ٠

فالـــــح علي الصالـــــح
الامين العـــــام
مقـــرر الجلســــة

زهيـــر عبد الغفور يونـــــس
رئيس الاتحـــاد
رئيـــس المجلــــس

سداد /

نەخشە:

نەخشەی ژمارە ١

لێپرسراوێتی فەیلەقی ٢.

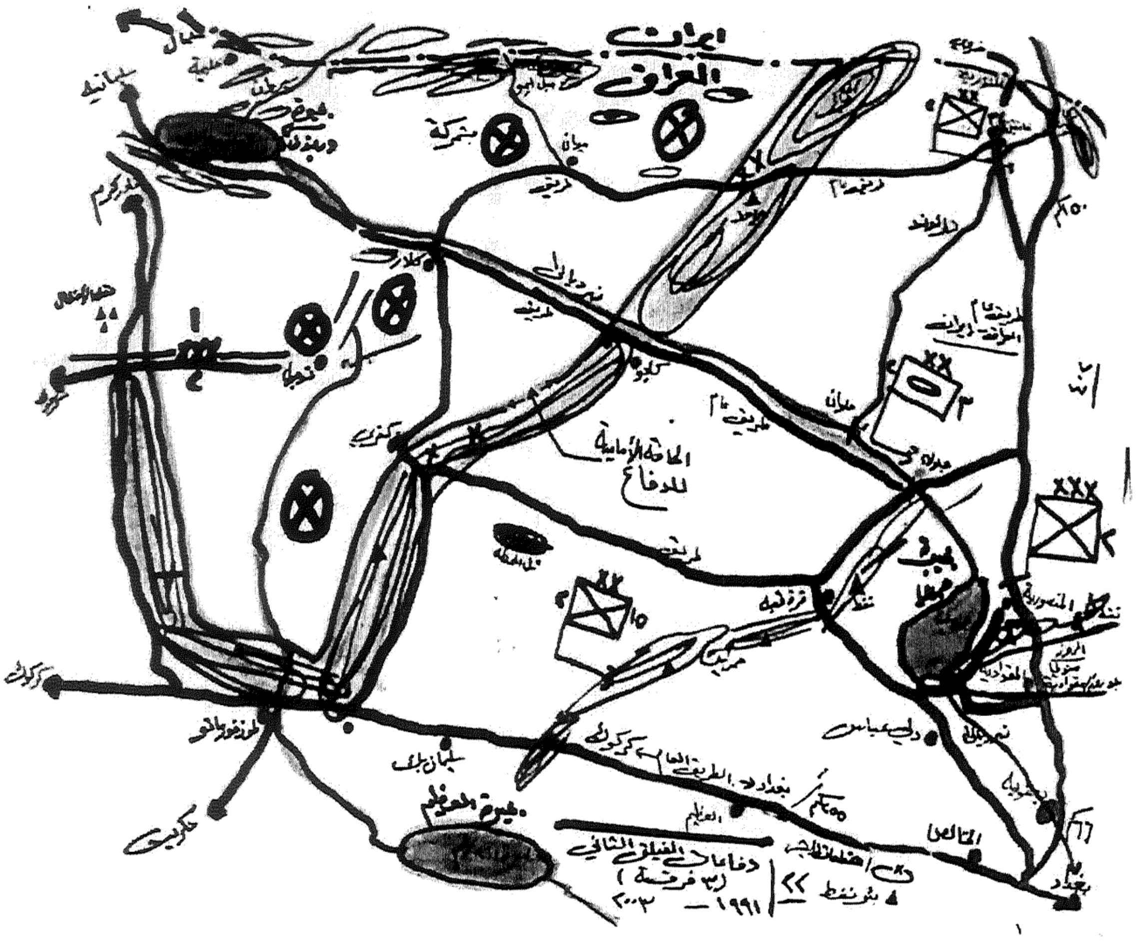

سەرچاوە: یاسین فلیح المعینی(فریق الرکن- دکتور): جیش فی الذاکرة المرجع فی حروب العراق المعاصرة و قصة مقاتل مع السفر الخالد للجیش العراقی ١٩٦٥-٢٠٠٣.

نەخشەی ژمارە ٢

لێپرسراوێتی فەیلەقی ١.

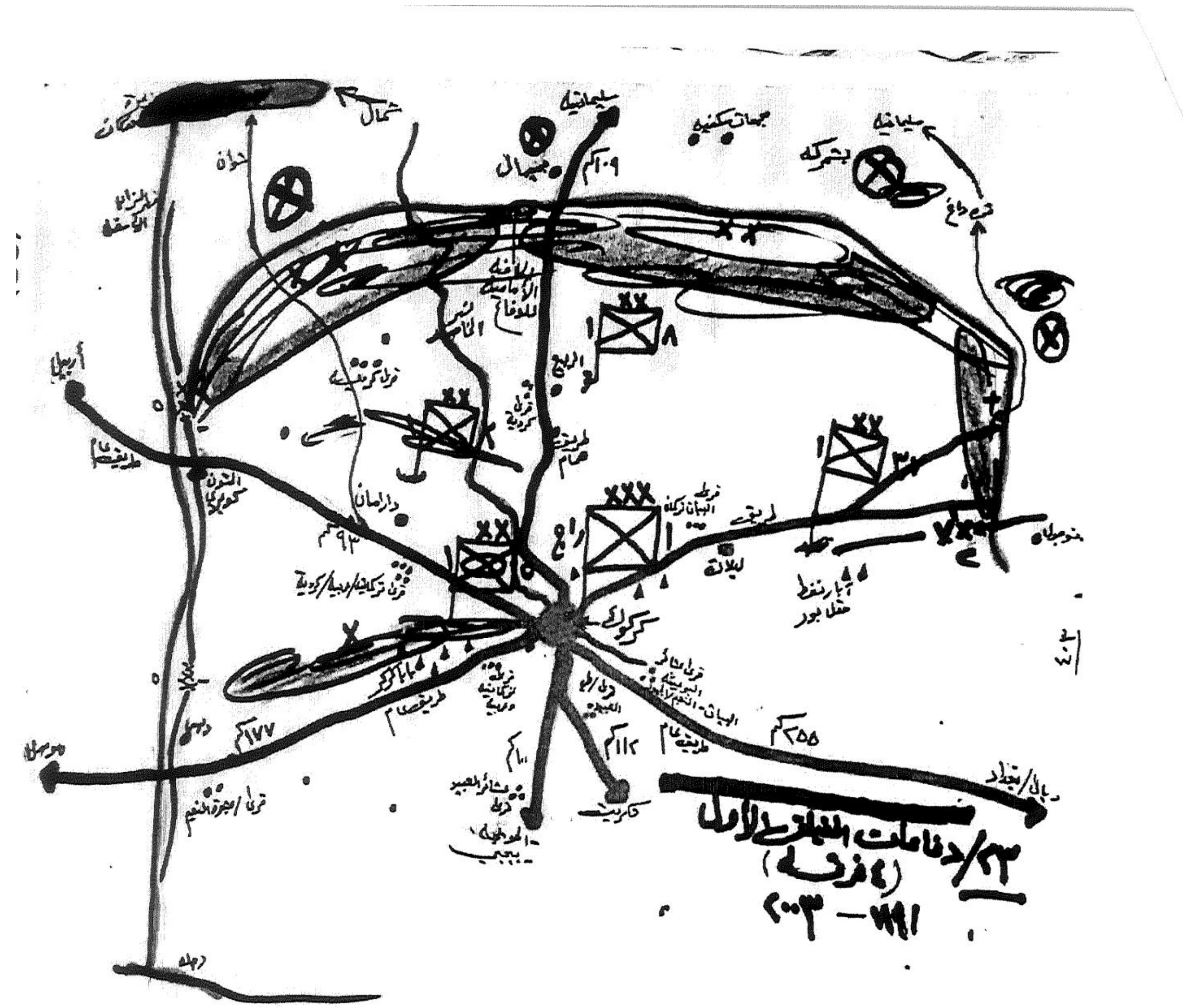

سەرچاوە: یاسین فلیح المعینی(فریق الرکن- دکتور): جیش فی الذاکرة المرجع فی حروب العراق المعاصرة و قصة مقاتل مع السفر الخالد للجیش العراقی ١٩٦٥-٢٠٠٣

نەخشەی ژمارە ٣

لێپرسراوێتی فەیلەقی ٥.

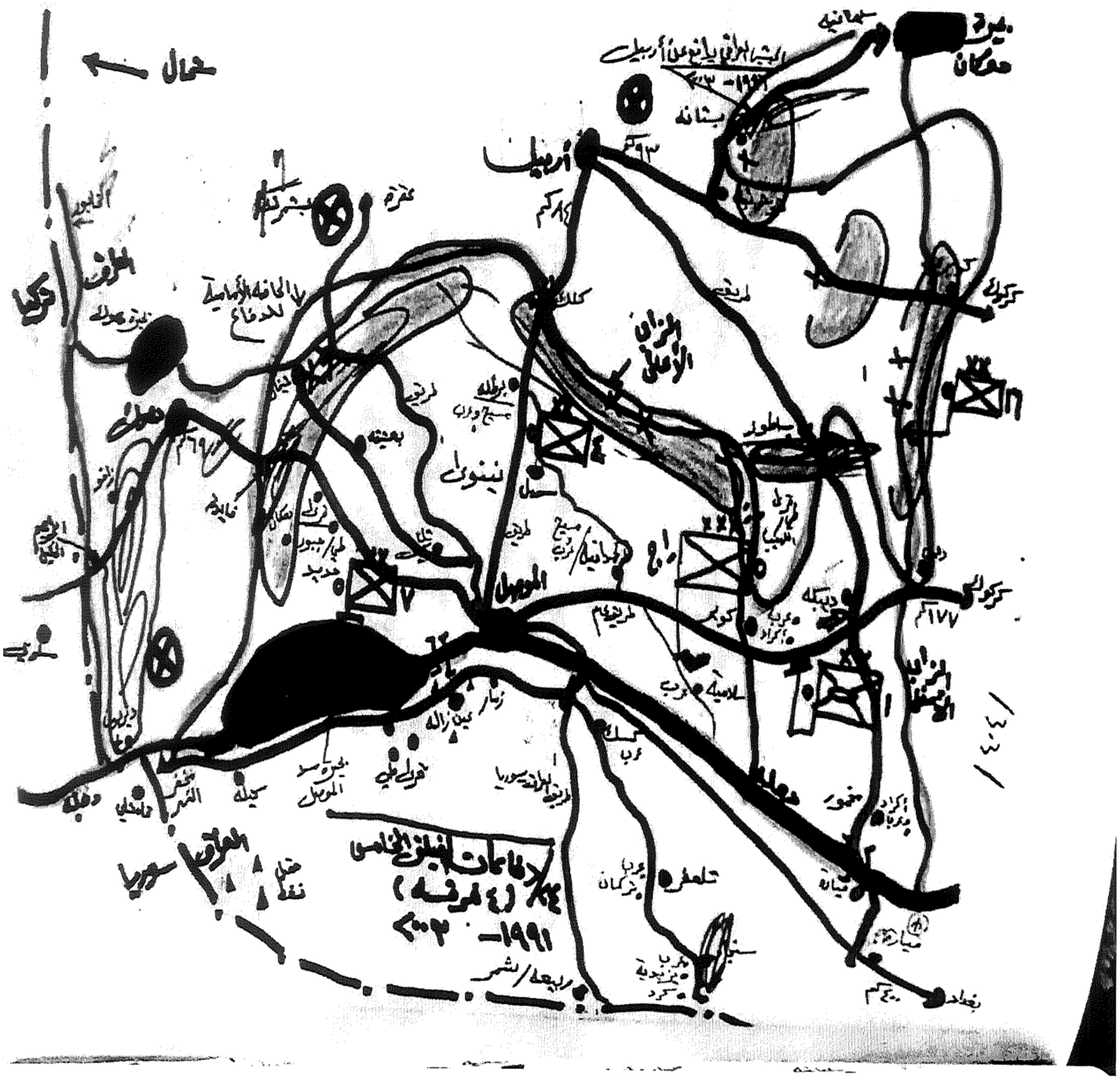

سەرچاوە: یاسین فلیح المعینی(فریق الرکن- دکتور): جیش فی الذاکرة المرجع فی حروب العراق المعاصرة و قصة مقاتل مع السفر الخالد للجیش العراقی ١٩٦٥-٢٠٠٣

الملخص:

واجهت الدولة العراقية في تسعينات القرن العشرين تحديات كبيرة هزت أركانها، وأعادة صورة العراق إلى أول عهده، ووضعت المقومات التي أسست هذه الدولة أمام تساؤلات مختلفة، مما جعل حزب البعث العربي الاشتراكي الحاكم في صراع مستميت لتثبيت وإرساء المبادئ و الأركان الاساسية التي كانت تشكل هيبة دولته، إلا أن الأوضاع الخارجية المتمثلة في دول الجوار والنظام العالمي حالت دون إعادة الوضع السياسي عما كان عليه قبل عقد التسعينات، ومن خلالها واجهت الحكومة العراقية تحديات داخلية جمة طرأت على الساحة السياسية، ومن أبرزها القضية الكردية.

ومنذ ذلك الحين لم تعد القضية الكردية، مجرد مجموعة مسلحين- كما في السابق- مرابطين على الجبال في مناهضتهم للنظام، بل أصبحت قضيتهم، قضية كيان سياسي شبه مستقل، من خلال السيطرة على مساحة جغرافية من شمال العراق مدعومة دولياً، عرفت باسم إقليم كوردستان، وامتازت بإدارة محلية منفصلة عن المركز.

الرسالة الموسومة بـ (سياسة الحكومة المركزية تجاه إقليم كردستان العراق ما بين (١٩٩١ – ٢٠٠٣)، تبحث في كيفية تعامل الحكومة المركزية سياسياً مع كيان مستحدث، وكأنه دولة في داخل الدولة العراقية، وهذا الواقع المفروض دولياً جعل الحكومة العراقية تعدل عن النظام الإداري السابق الذي كان يدار من المركز، وانشغالها باستحداث آلية عمل جديدة في التعامل معه.

ومنذ عام ١٩٩١ تدور المحادثات و المناقشات من مركز صنع القرار في بغداد حول السياسة التي ينبغي إتباعها مع إقليم كردستان، على أن تكون سياسة لا تفضي إلى التخلي عن وحدة سيادة العراق إلى جانب الاعتراف بوضع جديد يتيح فيه للكرد إدارة ذاتية لمناطقهم بعيداً عن المركز، كذلك تنبع أهمية البحث من أن أغلب القضايا الحالية التي تشكل محل نزاع بين الحكومة العراقية والإقليم، هي ثمرة جذور تاريخية توارثتهما منذ القدم.

من الأسئلة المهمه التي يحاول البحث الاجابة عليها : هل كانت سياسة الحكومة العراقية تجاة إقليم كردستان باتجاه واحد ام اكثر من اتجاه؟، هل تعاملت الحكومة العراقية في هذه الفترة معاملة حازمة أم ان تعاملها كان يتغير بتغير الاوضاع؟، ماهي الاحداث المهمة التي جعلت من الحكومة العراقية تغيير سياستها؟

ينقسم البحث الى ثلاثة فصول وهي:

الفصل الأول: تم تخصيص هذا الفصل لموقف الحكومة العراقية من القضية الكردية في جنوب كردستان في العام ١٩٩١ - ١٩٩٢، ويتضمن ثلاثة مباحث: المبحث الأول خصص لانتفاضة مواطنى كردستان في اذار ١٩٩١ ضد الحكومة العراقية، المبحث الثاني يختص بعودة السلطة المركزية إلى مناطق الأقليم والتي نجم عنها هجرة الشعب الكردي و نزوحه الى دول الجوار، وصدور قرار (٦٨٨) وإنشاء المنطقة الآمنة، ومحاولة إعادة الخدمات الى كوردستان من قبل الحكومة العراقية، المبحث الثالث وفيه عرض لأوضاع كردستان بعد عودة السلطات العراقية الى المنطقة و مواجهتها بانتفاضات شعبية أجبرتها على سحب مؤسساتها ودوائرها من كردستان، بالإضافة إلى تحديد أهداف الحكومة العراقية من هذا الانسحاب.

الفصل الثاني: نتطرق فيه الى سياسات بغداد تجاه إقليم كردستان و يتضمن خمسة مباحث وهي كالآتي: المبحث الأول: عرض لموقف العراق إزاء تشكيل المؤسسات الشرعية في إقليم كردستان، وضمن المبحث تحليلاً لجانبين، أولهما موقف الحكومة العراقية من الانتخابات البرلمانية في كردستان سنة ١٩٩٢، وثانيهما دوام و إفضاء الشرعية لمؤسسات ودوائر مناطق الحكم الذاتي و الأنتخابات العامة للمجلس الوطني العراقي و محاولة الحكومة العراقية مشاركة الكرد الموالیين للنظام في الحكم، المبحث الثاني: خصص للتحركات العسكرية و الأقتتال الداخلي في أقليم كردستان.

المبحث الثالث: ننطرق فيه الى العلاقات الادارية و الرياضية و التراثية ما بين الإقليم و الحكومة العراقية والاهداف من ورائها. المبحث الرابع: خصص لسياسة النفطية العراقية في إقليم كردستان، المبحث الخامس: الوضع في إقليم كردستان اثناء سقوط النظام البعثي في ٢٠٠٣.

الفصل الثالث: وفيه تطرقنا الى السياسات الأقتصادية للحكومة العراقية تجاه إقليم كردستان، ويتضمن اربعة مباحث. المبحث الأول: خصص للحصار الأقتصادي الذي فرضته الحكومة العراقية على إقليم كردستان، اسباب و اهداف فرض الحصار و اسلوب تنفيذه. المبحث الثاني: نعرض فيه بيان السياسة النقدية للحكومة العراقية تجاة إقليم كردستان. المبحث الثالث: خاص بالقرار ٩٨٦ و العقبات التي وضعتها الحكومة العراقية تجاه إقليم كردستان قبل و بعد و اثناء تنفيذ القرار. المبحث الرابع: يخص العلاقات التجارية بين إقليم كردستان و العراق، و مستوى العلاقات التجارية بينهما.

. Fifth topic: During the fall of the Ba'athist regime, the Kurdistan Region referred to Iraq's efforts to negotiate with the Kurdistan Region after ١٩٩٨ until the fall of Saddam Hussein's regime in 2003 and the role of the Kurdistan Region in its destruction

Third part: In this section, we talk about the economic policy of the Iraqi government towards the Kurdistan Region. It's in four topics.

First, this is dedicated to the Iraqi government's economic blockade of the Kurdistan Region, and its reasons and objectives for setting a blockade and the way it is implemented have been clarified. Second topic: in this topic, we will clarify the government's monetary policy towards Kurdistan region. Third topic: this is about resolution ٩٨٦ and the obstacles the Iraqi government was creating against the Kurdistan Region before or at the time of the implementation of the decision. Fourth topic: this issue is dedicated to trade relations between Kurdistan region and Iraq, the stages of ups and downs of trade relations between them have been clarified

The researcher has tried to clearly present the Iraqi government's policy towards the Kurdistan Region, But because of the modernity, sensitivity, and diversity of the subject, many hidden aspects remain, more work can be done on it in the future.

The importance of this research is that many issues between the Iraqi government and the Kurdistan Region are now linked to the past, most of which have been sourced throughout the history of this letter and have become a permanent question now. The most important questions this research has tried to answer are: Was the Iraqi government's policy towards the Kurdistan Region just one direction or more in one direction? Has the Iraqi government treated it only severely during this period or changed its way of dealing according to the situation? What are the important events that have led the Iraqi government to change its policy? Did politics take only one field or was it multifaceted?

The study consists of third sections:

Part 1: Specific to the Iraqi government's stance on the Kurdish issue in southern Kurdistan from 1991 to 1992, divided into three topics: First topic: dedicated to the uprising of The People of Kurdistan in March 1991 against the Iraqi authorities. The second topic: is dedicated to the return of government power to The Kurdistan Region and the Kurdistan Region, as well as Resolution 688, the creation of the Aram Area, and the Iraqi government's efforts to restore services to Kurdistan. Third, we will discuss the situation in Kurdistan after the return of the Iraqi government and the protests and uprisings against the Iraqi government. We will discuss in detail the decision to withdraw civil institutions and dignity from Kurdistan, and we will present the Iraqi government's reasons and objectives

Part Two: In this section, we talk about Baghdad's policy towards the Kurdistan Region, and it is mentioned in five topics that are: First, the Iraqi government's stance on the legitimate institutions in the Kurdistan Region is to be analyzed on two sides, including the Iraqi government's stance on the 1992 Kurdistan.

Parliamentary elections, the continuation and validity of the autonomy regional institutions and the general elections of the Iraqi National Assembly. The Iraqi government's efforts to participate in the Kurds who belonged to their authority. Second topic: This is dedicated to military movements and civil war. Analyzing the reorganization of the Iraqi army at the borders of the Kurdistan Region after their withdrawal, as well as discussing the role of the Iraqi government in the Kurdistan Civil War, particularly in the August 31, 1996 attack. Third topic: In this topic, we will show the relationship between administration, sports and culture. We have tried to show the type of relationship, and to discuss the reasons and objectives of the Iraqi government. Fourth topic: analyzing Iraq's oil policy in Kurdistan region

Abstract

In the 1990s, the Iraqi state faced a challenge that rattled the country's top ranks.

In a way that the borders, systems, the army, the ruling party, the community and the economy, and all of this were in a way that returned the shape and style of Iraq's existence to the beginning of its establishment, and all the genders that the state had created once again faced various questions. At a time when Arab Socialist Ba'ath Party was fiercely in conflict with the basic principles and foundations that had created the history of the state, But the situation outside Iraq in neighboring countries and the international system has changed in a way that did not help restore history before the 1990s.One of the challenges faced by the Iraqi government was the Kurdish question:

The Question of Kurds is different from the past, the question of a group was not armed with mountains, But they cut enough geography on behalf of the Kurdistan Region, which gained international support. In this geography, there was a kind of administration, party, conflict and livelihood that was completely different from the thinking of the central government in Iraq.

The Iraqi government's policy towards the Kurdistan Region from 1991 to 2003 is the title of this letter, which focuses on how the Iraqi government treats the strange phenomenon as, the strange phenomenon that treated as a different state within the Iraqi state

Therefore, the Iraqi government's policy towards The Kurdistan Region is discussed in this letter. Why is this research important? Because in this period, just as the state is retiring, it is the same as thinking about managing the state. One of the ideas was: centrally governing the state. During this period, the Ba'athists are busy with how to adapt central thinking to a region that belongs to the state in terms of sovereignty but is geographically isolated from the state.

The importance of this research is that it initially began in 1991 and continues to this day.Since 1991, at the Decision-Making Centre in Baghdad, discussions and discussions have been held on what kind of policy they should follow towards the Kurdistan Region, a policy that does not mean abandonment from the Iraqi Territory Union and the same means accepting a new situation in which Kurds work independently outside Iraq

Kurdistan Regional Government
Ministry of Higher Education And Scientific Research
University of Sulaimani – Faculty of Humanities
Department of History

Central Government Policy Toward Kurdistan Region of Iraq

1991 – 2003

Thesis Submitted by:

Jalil Hama Hussen Salih

To the council of colleg of Humanities - University of Sulaimani in partial fullfillment of the requirements for the Master Degree in a new and contemporary History

supervised by:

Asst. Professor. **Dr. Hersh Abdullah Hama Karim**

٢٧٢٢ Kurdi ٢٠٢٢ A.D